ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ

ΤΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ

ΤΟΜΟΣ 15.

1933-35

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ "ΕΣΤΙΑ,,"
1938

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ

ΤΩΝ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ

ΤΟΜΟΣ 15.

1933-35

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ "ΕΣΤΙΑ„
1938

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

Πᾶσα ἀποστολὴ πρὸς τὸ Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον γίνεται πρὸς τὸν ***Διευθυντὴν Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἱστορικῶν Μνημείων Ὑπουργείου τῆς Παιδείας.***

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΔΕΛΤΙΟΥ 1933-1935

Σελὶς

Κ. Κουρουνιώτη, Κόρης ἄνοδος . . . . . 1 - 15

Σέμνης Παπασπυρίδη Καρούζου, Ἀνασκαφὴ Τάφων τοῦ Ἄργους . . . . . 16 - 53

Κ. Κουρουνιώτη καὶ Ἰ. Τραυλοῦ, Τελεστήριον καὶ Ναὸς Δήμητρος . . . . . 54 - 114

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΔΕΛΤΙΟΥ 1933 - 1935

Κ. Κουρουνιώτη, Ἀνασκαφὴ Ἐλευσῖνος 1934 . . . . . 1 - 48

Σπ. Μαρινάτου, Ἑνάτη καὶ δεκάτη ἀρχαιολογικὴ περιφέρεια Κρήτης . . . . 49 - 83

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

ΚΟΡΗΣ ΑΝΟΔΟΣ

Ἡ μικρὰ λήκυθος, τῆς ὁποίας δημοσιεύομεν ἐδῶ τὴν εἰκόνα (εἰκ. 1) εὑρέθη πρὸ πέντε ἐτῶν παρὰ τὸ τμῆμα τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ ἀπὸ τοῦ Διπύλου εἰς τὴν Πλατωνικὴν Ἀκαδημίαν[1], ποὺ ἀπεκαλύφθη διὰ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ κυρίου Ἀριστόφρονος. Εἶνε ὡραῖον δεῖγμα τῆς ἀγγειογραφικῆς τέχνης τῶν τελευταίων χρόνων τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος.

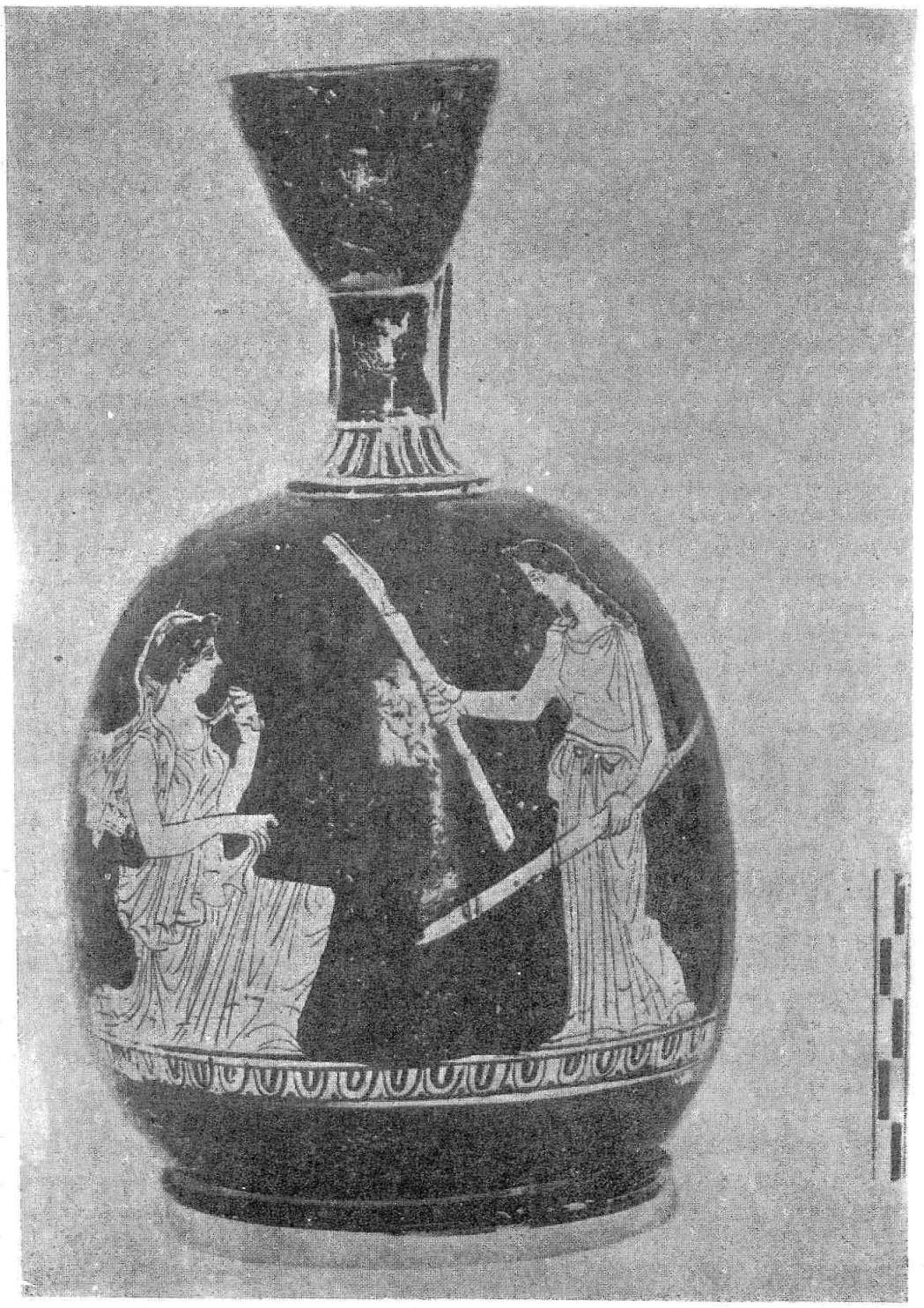
Ἡ παράστασις εἶνε ἀρκετὰ σαφής. Νεαρά, ὡραία γυνὴ κάμνει τὸ τελευταῖον βῆμα τῆς ἀνόδου ἀπὸ τοῦ βάθους τῆς γῆς, καὶ γίνεται δεκτὴ ὑπὸ ἑτέρας γυναικός, ἡ ὁποία ὀρθία πρὸ αὐτῆς κρατοῦσα δᾷδα καὶ εἰς τὰς δύο χεῖρας, ὑψωμένην εἰς τὴν δεξιὰν καὶ κλίνουσαν πρὸς τὰ κάτω εἰς τὴν ἀριστεράν, εἶνε ἑτοίμη νὰ τῆς χρησιμεύσῃ ὡς συνοδὸς καὶ ὁδηγὸς εἰς τὴν πορείαν ποὺ θὰ ἀκολουθήσῃ, ἀφοῦ ἐγκαταλείψῃ τὴν ὑπόγειον παραμονήν της. Τὸ ἀριστερὸν σκέλος τῆς ἀνερχομένης πατεῖ ἤδη ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς, καὶ μόνον τὸ κάτω μέρος τοῦ δεξιοῦ σκέλους εὑρίσκεται ἀκόμη ὑπὸ τὸ ἔδαφος· ἡ μεγάλη κάμψις τοῦ ἀριστεροῦ σκέλους δεικνύει τὴν προσπάθειαν ποὺ κάμνει διὰ νὰ ἐξέλθῃ ἐξ ὁλοκλήρου ἐκ τοῦ ἐδάφους. Εἶνε ἐνδεδυμένη (εἰκ. 2) μὲ λεπτὸν μακρὸν χιτῶνα, ἀναδιπλωμένον εἰς μακρὰν διπλοΐδα καὶ πολλαπλῶς πτυχωμένον σύμφωνα μὲ τὴν ἀσυνήθη κίνησιν τοῦ σώματός της· ἡ κόμη της ἐλαφρῶς ὀγκωμένη ὑπεράνω τοῦ μετώπου συγκρατεῖται ὀπίσω διὰ διπλῆς ταινίας, πλούσιων δὲ κρήδεμνον, τονίζει τὴν νεανικότητα τῆς κόρης, ἀλλὰ καὶ τὴν θέσιν της ὡς προσφάτου νύμφης[2]· στερεωμένον ἐπὶ τοῦ ὀπισθίου τῆς κεφαλῆς πίπτει ἐπὶ τοῦ νώτου, δύο ἄκραι αὐτοῦ φέρονται ὑπεράνω τῶν ὤμων ἐμπρὸς ἐπὶ τοῦ στήθους, τὴν ἀριστερὰν ἄκραν κρατεῖ μὲ κομψὸν σχῆμα τῆς χειρὸς ὑψωμένην ὀλίγον ὑπεράνω τοῦ ὤμου· μὲ ἀνάλογον σχῆμα ὑψώνει διὰ τῆς δεξιᾶς ὀλίγον ὑπεράνω τοῦ ἀριστεροῦ μηροῦ ἓν ἄκρον τῆς διπλοΐδος. Τὸ κρήδεμνον εἶνε κεντημένον μὲ μικρὰ σταυροειδῆ κοσμήματα, πιθανῶς πετῶντα μικρὰ πτηνά. Ἡ ὀρθία γυνὴ μὲ τὰς λαμπάδας φορεῖ μόνον ποδήρη χιτῶνα μὲ βραχυτέραν διπλοΐδα, ὑπὸ τὸ ἄκρον τῆς ὁποίας ἐξέχει ὁ σχηματιζόμενος διὰ τῆς ἀναζώσεως τοῦ χιτῶνος κόλπος. Βλέπει μὲ πολὺ ἐνδιαφέρον τὴν ἀνερχομένην καὶ περιμένει τὴν ἐντολὴν διὰ νὰ ἀναλάβῃ τὴν ὁδηγίαν της.

Τὸ θέμα τῆς παραστάσεως δὲν εἶναι δύσκολον νὰ ὁρισθῇ γενικῶς. Εἰκονίζεται ἄνοδος ἐκ τοῦ βάθους τῆς γῆς, ἐκ τοῦ Ἅδου, μιᾶς ἐκ τῶν διαφόρων θεϊκῶν

[1] Βλ. Πρακτ. Ἀκαδημ. Ἀθηνῶν, 1933, σ. 70.
[2] PWRE, XI, 1691 (Bieber).

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

μορφῶν. αἱ ὁποῖαι μυθολογοῦνται, ὅτι ἀνῆλθον, ἢ ἀνέρχονται ἑκάστοτε εἰς ὡρισμένην ἐποχὴν τοῦ ἔτους, εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῆς γῆς ἐκ τοῦ τόπου, ὅπου ὑπὸ τὸ ἔδαφος ἦτο ἡ διαμονή των. Ὁ Buschor[1] τελευταῖον ἐπραγματεύθη τὰς ἀγγειο-

Εἰκ. 1. Κόρης ἄνοδος. Λήκυθος ἐκ τῆς Πλατωνικῆς Ἀκαδημείας.

γραφίας μὲ τὴν παράστασιν τοῦ θέματος τούτου. Ἐκ τῶν διαφόρων προσώπων, ποὺ ἐμφανίζονται κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐκ τοῦ βάθους τῆς γῆς, τῶν «ἀρουραίων»

[1] Sitz. Ber. Bayr. Akad. Phil. Hist. Kl. 1937 1 ἑξ. Πβλ. καὶ τὰς προσφάτους πραγματείας Nilsson, Eleusin. Gottheiten (ARW, XXXII, 131 ἑξ.), Langlotz, Epimetheus (Die Antike VI, 1 ἑξ. παραστάσεις τῆς Πανδώρας). M. Guarducci (Mon. Linc. 1929, σ. 6 ἑξ. Clara Rodos IV, 103 ἑξ. παραστάσεις Ἀφροδίτης).

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

(Feldmäuse) ὅπως τοὺς ὀνομάζει ὁ Buschor ἀκολουθῶν τὴν κωμικὴν προσωνυμίαν, ποὺ ἀποδίδεται εἰς ἓν τούτων εἰς ἀπόσπασμα ἀπολεσθέντος σατυρικοῦ δράματος τοῦ Αἰσχύλου, ἡ Κόρη, ἡ Πανδώρα, ἡ Ἀφροδίτη καὶ ἡ Σεμέλη ἀποτελοῦν τὸ θέμα παρομοίων παραστάσεων εἰς τὰς ἀγγειογραφίας τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος. Ἡ Ἀφροδίτη δὲν ἐξέρχεται ἐκ τῆς γῆς, ἀλλ' ἀναδύεται ἐκ τῆς θαλάσσης, τοῦτο ὅμως δὲν δηλοῦται πάντοτε εἰς τὰς εἰκόνας, καὶ διὰ τοῦτο καὶ ταύτης ἡ ἄνοδος παριστάνεται συνήθως κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον, ὅπως καὶ τῶν ἄλλων προσώπων ποὺ ἀνέρχονται ἐκ τῆς γῆς. Εἶνε διὰ τοῦτο δύσκολον νὰ ὁρίσωμεν ἀσφαλῶς εἰς ποίαν ἐκ τῶν θεῶν, ποὺ ὠνομάσαμεν, ἀναφέρεται ἡ παράστασις, ὅταν δὲν ὑπάρχουν ἐπιγραφαὶ νὰ διευκρινίζουν τὰς μορφάς, ἢ δὲν παρίστανται κατὰ τὴν συντέλεσιν τοῦ θαύματος καὶ ἄλλα πρόσωπα χαρακτηρίζοντα εἰδικώτερον τὴν ἐμφανιζομένην μορφήν.

Εἰκ. 2. Κόρη ἐκ τῆς ληκύθου τῆς Πλατωνικῆς Ἀκαδημείας.

Εὐτυχῶς εἰς τὸν ἀσφαλῆ ὁρισμὸν τῆς εἰκόνος τοῦ μικροῦ μας ἀγγείου βοηθεῖ ἄλλη παλαιότερον γνωστὴ παράστασις, ὅπου αἱ μορφαὶ ἐξηγοῦνται διὰ τῶν ἐπιγραφῶν. Εἶνε τὸ λαμπρὸν ἀγγεῖον τῶν μέσων περίπου τοῦ 5ου αἰῶνος, τὸ ὁποῖον ἀνῆκεν εἰς τὴν ἐν Νεαπόλει συλλογὴν τοῦ Μαρκησίου Del Vasto, καὶ ἀφοῦ ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Strube τὸ 1879 [1], ἀνεφέρετο ἔκτοτε ὡς ἐξαφανισμένον, καὶ ἀνεδημοσιεύθη ἐπανειλημμένως κατὰ τὴν πρώτην ἀπεικόνισιν [2], ἔγινε δὲ ἐσχάτως κτῆμα τοῦ Metropolitan Museum τῆς Νέας Ὑόρκης [3]. Εἰς τὴν εἰκόνα τοῦ ἀγγείου τούτου

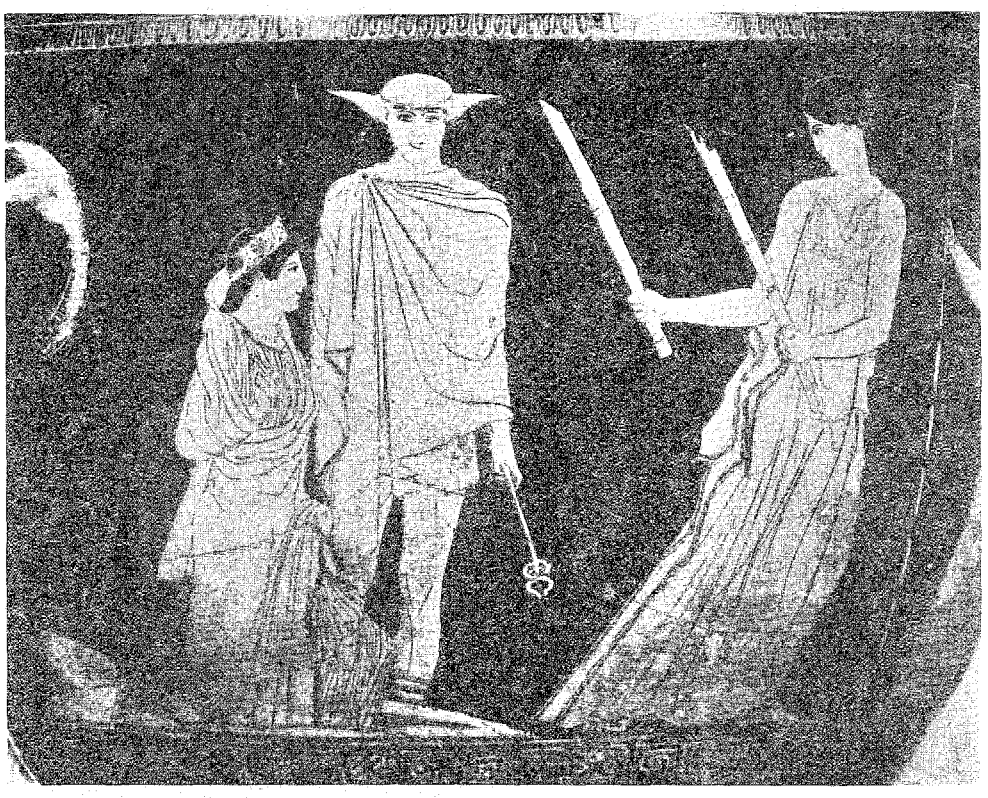
[1] Brunn Suppl. zu Strube's Studien, Taf. III.

[2] Overbeck Kunstmythol. Atlas Taf. XVIII, 15. Baumeister, Denkm. I, σ. 423 εἰκ. 463. Πβλ. Hartwig, Röm. Mitt. 1897 σ. 95 καὶ τελευταῖον Nilsson ἔ. ἀ. σ. 137.

[3] Bullet. of the Metropolitan Museum 1931 σ. 245 ἑξ. μὲ εἰκόνα. Αὐτ. εἰς σελ. 246 αἱ σχετικαὶ μὲ τὸ ἀγγεῖον παραπομπαί. Τὴν πληροφορίαν ὀφείλω εἰς τὸν Καθηγητὴν Buschor.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

(εἰκ. 3) παριστάνεται ἡ Ἄνοδος τῆς Κόρης μὲ τὸν Ἑρμῆν, ποὺ τὴν ὡδήγησε κατὰ τὴν ἐντολὴν τοῦ Διὸς ἐκτὸς τοῦ Ἅδου [1]· ἡ Ἑκάτη, ἡ ὁποία πρώτη χαιρετίζει εἰς τὸν ὕμνον (στιχ. 438 ἑξ.) τὴν ἐκ νέου συνάντησιν μητρὸς καὶ θυγατρός, τὴν δέχεται μὲ λαμπάδας διὰ νὰ τὴν ὁδηγήσῃ εἰς τὴν μητέρα της Δήμητρα, ποὺ εἰκονίζεται εἰς τὸ ἄκρον τῆς παραστάσεως περιμένουσα τὴν κόρην της. Ὑπεράνω ἑκάστης μορφῆς εἶνε γραμμένον τὸ ὄνομα [2] καὶ δὲν δύναται ἑπομένως νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία περὶ

Εἰκ. 3. Κόρης ἄνοδος. Ἐκ κρατῆρος Μουσείου Νέας Ὑόρκης (πρ. Del Vasto), κατὰ Bull. of the Metropolitan Mus. of art XXVI, 247 fig. 3.

τῶν προσώπων. Ἂν ἀπὸ τὴν παράστασιν αὐτὴν ἀφαιρέσωμεν τὸν Ἑρμῆν καὶ τὴν Δήμητρα, ἡ σκηνὴ ποὺ ἀπομένει ἔχει τόσην ὁμοιότητα μὲ τὴν εἰκόνα τοῦ ἀγγείου μας, ὥστε εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ὁ ἴδιος μῦθος εἰκονίζεται καὶ εἰς τὸ ἀγγεῖον μας. Ἡ ἀνερχομένη νεαρὰ γυνὴ εἶνε ἡ Περσεφόνη, ἡ Ἐλευσινιακὴ Κόρη, καὶ ἡ σύνοδός της εἶνε ἡ Ἑκάτη, ἡ ὁποία σύμφωνα μὲ τὴν Ἐλευσινιακὴν παράδοσιν τοῦ Ὁμηρικοῦ Ὕμνου ἐχρησίμευεν ὡς ὁδηγὸς καὶ συνοδὸς τῆς νεαρᾶς θεᾶς ***(πρόπολος*** καὶ ***ὀπάων)*** [3]. Ἡ μεγαλειτέρα διαφορὰ μεταξὺ τῶν δύο παραστάσεων εἶνε εἰς τὴν ἐνδυμασίαν τῆς Κόρης, διότι εἰς τὴν εἰκόνα τοῦ ἀγγείου Del Vasto φορεῖ ἱμάτιον καὶ ἔχει ὑψηλὸν στέμμα, ὡς βασίλισσα τοῦ Ἅδου ***(νερτέρων ἄνασσα),*** εἰς τὴν κεφαλήν, ἐνῷ ἡ μικρά μας λήκυθος

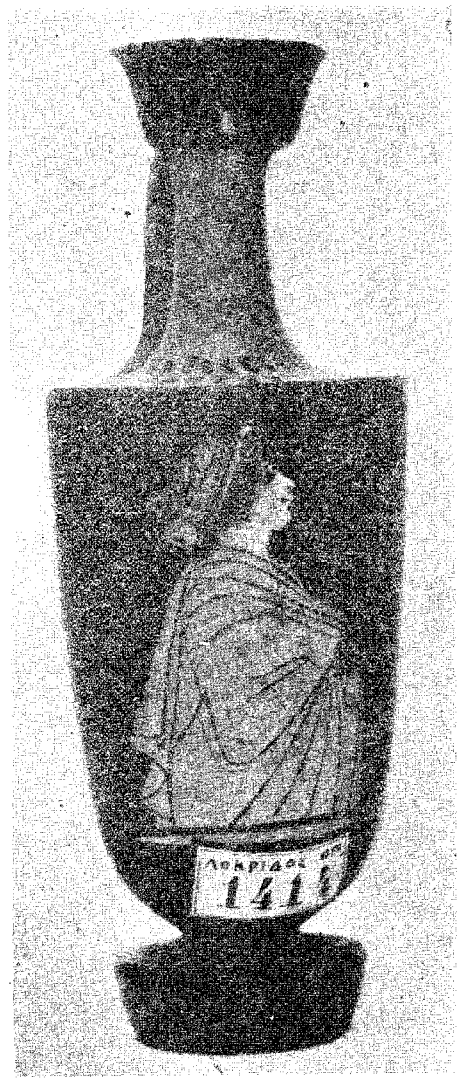
[1] Ὕμν. εἰς Δήμ. στίχ. 335 ἑξ.

[2] Αἱ ἐπιγραφαὶ τοῦ ἀγγείου ἀναφέρονται ὑπὸ Kretschmer, Griech. Vaseninschr. σ. 107.

[3] Ὕμν. εἰς Δήμ. στ. 440.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

τὴν παρουσιάζει (εἰκ. 2) χωρὶς τὸ στέμμα καὶ φοροῦσαν μόνον ἁπλοῦν χιτῶνα μὲ κόσμημα τῆς κεφαλῆς τὸ λαμπρὸν κρήδεμνον. Ἀλλ᾽ εἰς τὴν Κόρην εἶνε σύνήθης ἡ ἀπεικόνισις μὲ τὸ ἱμάτιον ἢ χωρὶς αὐτὸ[1] καὶ μὲ τὴν κεφαλὴν διεσκευασμένην κατὰ διαφόρους τρόπους. Καὶ εἰς τὴν μικρὰν λήκυθον τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν (εἰκ. 4), ὅπου ἡ εἰκονιζομένη κατὰ τὸ ἥμισυ γυνὴ ἔχει προφανῶς ληφθῆ ἐκ παραστάσεως ὁμοίας πρὸς τὴν εἰκόνα τῆς ληκύθου μας, ὡς ἐδήλωσεν ἤδη ὁ Hartwig (Röm. Mitt. 1897 σελ. 95), ἡ Περσεφόνη φορεῖ τὴν συνήθη γυναικείαν σκούφιαν πλουσίως κεντημένην. Ὁμοίως δὲ καὶ εἰς τὸ ἀγγεῖον τῆς Στοκχόλμης (Buschor σ. 27 εἰκ. 10, Nilsson ἔ. ἀ. σ. 133 ἀρ. 7), τὸ ὁποῖον καὶ ὁ Buschor (σ. 20) δέχεται ὡς παράστασιν τῆς Ἀνόδου τῆς Κόρης, ἂν καὶ ὄχι ἀνεπιφυλάκτως (Buschor σ. 27), παρουσιάζεται ἡ Κόρη χωρὶς τὸ στέμμα εἰς τὴν κεφαλήν, μὲ γυμνοὺς τοὺς βραχίονας καὶ μὲ ἓν πολὺ μικρὸν ἱμάτιον, ποὺ πίπτει ἀπὸ τῶν δύο ὤμων ἐπὶ τοῦ στήθους, καὶ ἐδύνατο νὰ εἶνε φόρεμα ὅμοιον πρὸς τὸ κρήδεμνον τῆς εἰκόνος τοῦ ἀγγείου μας. Ἡ παράλειψις τῆς εἰδικωτέρας ὑποδείξεως τοῦ τόπου, ἐκ τοῦ ὁποίου γίνεται ἡ ἄνοδος, διὰ τοῦ χαρακτηριστικοῦ σχηματισμοῦ τοῦ ἀνοίγματος τοῦ ἐδάφους, ποὺ φαίνεται καὶ ἐπὶ τοῦ ἀγγείου Del Vasto, ὡς καὶ ἡ παράλειψις τοῦ Ἑρμοῦ καὶ τῆς Δήμητρος ἐξηγοῦνται ἐκ τοῦ μικροῦ χώρου, τὸν ὁποῖον διέθετε πρὸς ζωγράφησιν τὸ μικρὸν ἀγγεῖον, ποὺ ἔκαμεν ἀναγκαίαν τὴν ἁπλοποίησιν καὶ σύντμησιν τῆς παραστάσεως. Ἡ χρησιμοποίησις τοῦ θέματος τῆς ἁρπαγῆς[2] καὶ τῆς ἀνόδου τῆς Κόρης εἰς καλλιτεχνικὰς παραστάσεις τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος, ἐνισχύουν τὴν γνώμην, ὅτι καὶ ἀπεικονίσεις σκηνῶν, ποὺ ἀνεφέροντο εἰς τὸν μῦθον τῶν Ἐλευσι-

Εἰκ. 4. Κόρη ἀνερχομένη ἐκ τῆς γῆς.

[1] Hartwig εἰς Röm. Mitt. 1897 σ. 96. Πιθανώτατα καὶ τὴν εἰκόνα τῆς φιάλης τῆς Ἰένης (Buschor ἔ. ἀ. σ. 29, εἰκ. 11) ἕνεκα τῆς παρουσίας τοῦ σφυροφοροῦντος Σατύρου πρέπει νὰ θεωρήσωμεν ὡς παράστασιν τῆς Ἀνόδου τῆς Κόρης καὶ ὄχι τῆς Ἀφροδίτης, διότι οἱ Σάτυροι δὲν ἔχουν θέσιν εἰς τὴν θάλασσαν, ὅπου ἀναφαίνεται αὐτή. Καὶ εἰς τὴν εἰκόνα αὐτὴν ἡ Κόρη ἔχει ἀκάλυπτον καὶ ἄνευ κοσμήματός τινος τὴν κεφαλήν. Ἡ κόμη εἶνε εἰς μικρὸν πυκνὸν κόρυμβον ὀπίσω ἀναδεδεμένη.

[2] Ἴδε τὴν ὡραίαν εἰκόνα τῆς ἁρπαγῆς ἐπὶ τοῦ Ἐλευσινιακοῦ σκύφου τῆς Ἀνθίππης. Hartwig Ath. Mitt. 1896 σ. 377 ἑξ.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

νιακῶν θεῶν, ὁ ὁποῖος καθ' ὅλα τὰ φαινόμενα ἀπετέλει τὸ κύριον θέμα τοῦ παριστωμένου κατὰ τὰς μυστηριώτιδας νύκτας μυστικοῦ δράματος [1], ἐδύναντο νὰ κυκλοφοροῦν, πρέπει ὅμως φυσικὰ νὰ δεχθῶμεν, ὅτι εἰς τὸ μυστικὸν δρᾶμα ἡ παρουσίασις τοῦ μύθου θὰ ἐγίνετο κατὰ διάφορον τρόπον.

Εἰς τὴν μνημονευθεῖσαν ἤδη ἀνωτέρω πραγματείαν του περὶ τῶν Ἐλευσινιακῶν θεῶν ὁ Nilsson ἐξετάζων τὸν μῦθον τῆς Περσεφόνης (σ. 106 ἑξ.) ὑποστηρίζει νέαν θεωρίαν περὶ τῆς ὥρας τοῦ ἔτους, εἰς τὴν ὁποίαν ἐπιστεύετο, ὅτι ἐγίνετο ἡ ἄνοδος τῆς Κόρης, καὶ περὶ τῆς φυσικῆς καὶ γεωργικῆς ἐνεργείας ποὺ ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν γένεσιν τοῦ σχετικοῦ μύθου τῆς ἁρπαγῆς καὶ τῆς ἀνόδου τῆς Κόρης.

Ἡ κρατοῦσα γνώμη εἶνε ὅτι ἡ σπορὰ τοῦ σίτου καὶ ἡ ἀπόκρυψις τούτου ὑπὸ τὴν γῆν κατὰ τὸ φθινόπωρον ἐσυμβόλιζε τὴν ἁρπαγήν, τὴν κάθοδον τῆς Κόρης. καὶ ὁ σχηματισμὸς καὶ ἡ ἐκ νέου ἐμφάνισις τῶν σταχύων κατὰ τὴν ἄνοιξιν τὴν ἄνοδον αὐτῆς, τὴν ἐκ νέου παρουσίαν της ἐπὶ τῆς γῆς· τὸ διάστημα μεταξὺ τῆς σπορᾶς, τῆς καθόδου τῆς Κόρης, τὸ φθινόπωρον, καὶ τοῦ τελικοῦ σχηματισμοῦ τῶν σταχύων τὴν ἄνοιξιν, δηλαδὴ οἱ χειμερινοὶ μῆνες, ὁπότε ἡ γῆ διακόπτει τὴν παραγωγήν, καὶ ἐκλείπει τελείως ἡ καρποφορία καὶ σχεδὸν πᾶσα βλάστησις, εἶνε ὁ χρόνος, ὅτε ἡ Κόρη παραμένει εἰς τὸ βασίλειον τοῦ Ἅδου ὑπὸ τὴν γῆν.

Ὁ Nilsson ἀντιθέτως παραδέχεται, ὅτι ἡ Ἄνοδος τῆς Κόρης συνέπιπτε τὸ φθινόπωρον μὲ τὴν σπορὰν τοῦ σίτου, τῶν κόκκων τοῦ ὁποίου προσωποποίησις εἶνε ἡ Κόρη, ὡς κόρη τοῦ στάχυος, τὸν ὁποῖον προσωποποιεῖ ἡ Δημήτηρ· ἐσήμαινε δὲ ἡ Ἄνοδος τὴν ἀναγωγὴν καὶ τὴν ἐκ νέου ἐμφάνισιν τοῦ σίτου, τῆς Κόρης, ἐπὶ τῆς γῆς ἐκ τῶν ὑπογείων ἀποθηκῶν, τῶν πίθων, σιρῶν, ὅπου μετὰ τὸν θερισμὸν καὶ ἀφοῦ ἠλωνίζετο κατὰ τὸν Ἰούνιον, κατετίθετο καὶ ἐφυλάσσετο ἀποκλεισμένος ὁ σῖτος. Ἡ καταγωγὴ καὶ ἀποθήκευσις αὐτὴ τοῦ σίτου εἰς τὸν ὑπόγειον κλειστὸν χῶρον, ἐσυμβόλιζε τὴν ἁρπαγὴν καὶ τὴν Κάθοδον τῆς Κόρης εἰς τὰ ὑπόγεια βασίλεια τοῦ Πλούτωνος, τοὺς σιροὺς δηλαδή, ὅπου παρέμενεν ὁ ***Πλοῦτος, (Πλούτων)*** ὁ ὁποῖος κατ' ἐξοχὴν ἐπροσωποποίει τὸν ἀφθόνως ἀποθηκευμένον σῖτον. Οἱ μῆνες μεταξὺ τοῦ ἁλωνίσματος τὸν Ἰούλιον καὶ τῆς φθινοπωρινῆς σπορᾶς εἶνε εἰς τὸ ξηρὸν Ἑλληνικὸν κλῖμα ἡ ἐποχή, κατὰ τὴν ὁποίαν λείπει πᾶσα βλάστησις ἀπὸ τῆς γῆς, ἰδίως δὲ λείπει τελείως ἀπ' αὐτῆς πᾶν ἴχνος τῆς βλαστήσεως τοῦ σίτου, εἶνε ὁ χρόνος τῆς ἀπουσίας τῆς Κόρης ἐκ τῆς γῆς καὶ τῆς παραμονῆς της εἰς τὰ ὑπόγεια βασίλεια τοῦ Ἅδου. Τὴν γνώμην του αὐτὴν ὑποστηρίζει ὁ σοφὸς θρησκειολόγος μὲ τὴν γνωστὴν ἐμβρίθειάν του καὶ μὲ ἱκανὰ ἰσχυροφανῆ τεκμήρια. Νομίζω ἐν τούτοις, ὅτι δὲν εἶνε ὀρθή.

Ἡ παλαιοτέρα, καλλιτέρα καὶ ἐγκυρωτέρα ἀφήγησις τοῦ μύθου τῆς Περσε-

[1] Deubner, att. Feste σ. 84.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

φόνης εἶνε βεβαίως ὁ ὁμηρικὸς ὕμνος τῆς Δήμητρος. Εἰς αὐτὸν ὁρίζεται ῥητῶς ὡς χρόνος τῆς ἀνόδου τὸ ἔαρ: ***ὁππότε δ' ἄνθεσι γαῖ' εὐώδεσιν εἰαρινοῖσιν*** [1] ***παντοδαποῖς θάλλει, τότ' ἀπὸ ζόφου ἠερόεντος / αὖτις ἄνει μέγα θαῦμα θεοῖς θνητοῖς τ' ἀνθρώποις*** (στ. 401-403). Ὁ Nilsson (σ. 107) ἐλαττώνει τὴν δύναμιν τῆς μαρτυρίας σχετίζων αὐτὴν μὲ τὴν περιγραφὴν τοῦ γεμάτου ὁμοίως ἀπὸ ἄνθη τοπίου, ὅτε ἡρπάγη κατὰ τὸ φθινόπωρον, ὡς εἶνε μέχρι τοῦδε δεκτόν, ἡ Περσεφόνη, καὶ ἀποδίδων καὶ τὰς δύο περιγραφὰς εἰς τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ ὑμνογράφου νὰ διακοσμήσῃ μὲ ἀνθοβριθεῖς στίχους τὴν διήγησίν του, καὶ ὄχι εἰς πραγματικότητα. Ἡ σκηνὴ τῆς ἁρπαγῆς περιγράφεται δύο φορὰς κατὰ τὸν ἴδιον περίπου τρόπον εἰς τὸν ὕμνον. Τὴν δευτέραν φορὰν ὁμιλεῖ ἡ ἰδία ἡ Περσεφόνη εἰς τὴν μητέρα της: (στ. 417) ***Ἡμεῖς μὲν μάλα πᾶσαι ἀν' ἴμερτὸν λειμῶνα . . .*** (στ. 425) ***παίζομεν ἠδ' ἄνθεα δρέπομεν χείρεσσ' ἐρόεντα, / μίγδα κρόκον τ' ἀγανὸν καὶ ἀγαλλίδας ἠδ' ὑάκινθον, / καὶ ῥοδέας κάλυκας καὶ λείρια, θαῦμα ἰδέσθαι, / νάρκισσόν θ' ὃν ἔφυσ', ὥσπερ κρόκον, εὐρεῖα χθών*** (πρβ. καὶ στίχ. 5-8).

Οἱ στίχοι 401-403, ποὺ ἀναφέρονται εἰς τὴν ἄνοδον περιέχονται εἰς τὴν (δυστυχῶς πολὺ ἐλλιπῶς σωζομένην) ὁμιλίαν, ὅπου ἡ Δημήτηρ ἐξηγεῖ εἰς τὴν κόρην της διὰ ποῖον λόγον ἔπρεπε νὰ μένῃ τὸ ἓν τρίτον τοῦ ἔτους ὑπὸ τὴν γῆν, καὶ εἶνε σαφὴς ἡ πρόθεσις νὰ ὁρισθῇ ὡς χρόνος τῆς ἐπανόδου της εἰς τὴν γῆν ἡ ἐαρινὴ ὥρα, ποὺ γίνεται μὲ τὴν ἀπαραίτητον φυσικὰ ποιητικὴν διακοσμητικὴν περίφρασιν, ἐνῶ εἰς τὴν διήγησιν τῆς ἁρπαγῆς ὑπάρχει μόνον ἡ ποιητικὴ περιγραφὴ τῶν ἀμερίμνων παιγνιδίων τῶν νεαρῶν κορῶν εἰς τὸν λειμῶνα, τὸν ὁποῖον ἐπιτηδείως στολίζει ὁ ποιητὴς μὲ ὅλα τὰ ἄνθη ποὺ προτιμοῦν αἱ κόραι, διὰ νὰ μεγαλώσῃ περισσότερον ἡ ἐντύπωσις τοῦ καταπληκτικοῦ θεάματος τῆς αἰφνιδίας ἐμφανίσεως τοῦ Πλούτωτος καὶ τοῦ τρομεροῦ συμβάντος τῆς ἁρπαγῆς τῆς παιζούσης κόρης, χωρὶς καμμίαν ἔκδηλον πρόθεσιν νὰ ὁρίσῃ διὰ τῆς εἰδήσεως ταύτης καὶ τὸν χρόνον ποὺ ἔγινεν ἡ πρᾶξις. Ἀλλ' ὑπάρχουν ἀκόμη εἰς τὸν ὕμνον καὶ οἱ στίχ. 450-456 ***Εἰς δ' ἄρα Ῥάριον ἶξε, φερέσβιον οὖθαρ ἀρούρης / τὸ πρίν, ἀτὰρ τότε γ' οὔτι φερέσβιον, ἀλλὰ ἔκηλον / εἱστήκει πανάφυλλον· ἔκευθε δ' ἄρα κρῖ λευκὸν / μήδεσι Δήμητρος καλλισφύρου· αὐτὰρ ἔπειτα / μέλλεν ἄφαρ ταναοῖσι κομήσειν ἀσταχύεσσιν, / ἦρος ἀεξομένοιο, πέδῳ δ' ἄρα πίονες ὄγμοι / βρισέμεν ἀσταχύων,*** οἱ ὁποῖοι, ἀναφέρονται εἰς τὴν ἀποστολὴν τῆς Ρέας πρὸς τὴν Δήμητρα νὰ τῆς ἀναγγείλῃ τὴν ἀπόφασιν τοῦ Διὸς νὰ μείνῃ ἡ Περσεφόνη τὸ τρίτον μέρος τοῦ ἔτους ὑπὸ τὴν γῆν, καὶ δεικνύουν καθαρά, ὅτι ὁ ὕμνος τὴν ὥραν τοῦ χειμῶνος θεωρεῖ ὡς τὸν χρόνον τῆς παραμονῆς τῆς Περσεφόνης ὑπὸ

[1] ***Ἠαρινοῖσι*** σώζεται εἰς δύο χειρόγραφα, Homère Hymnes (Humbert, Coll. univ. de France 1936) στίχ. 54 σημ.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

τὸν Ἅδην, καὶ τὴν ἄνοιξιν, ὡς ὥραν τῆς ἐξευμενίσεως τῆς Δήμητρος καὶ τῆς ἐκ νέου ἐμφανίσεως τῆς Κόρης ἐπὶ τῆς γῆς.

Ἀλλ' ὑπάρχει καὶ ἄλλη ῥητὴ καὶ σαφὴς ἀρχαία Ἑλληνικὴ μαρτυρία ὅτι ὡς χρόνος τῆς καθόδου τῆς Περσεφόνης εἰς τὸν Ἅδην ἐπιστεύετο ὁ χρόνος τῆς σποράς κατὰ τὸ φθινόπωρον. Ὁ Πλούταρχος (περὶ Ἴσ. καὶ Ὀσίρ. 378) ὁμιλῶν περὶ βοιωτικῆς ἑορτῆς τῆς Δήμητρος γινομένης τὸν Πυανεψιῶνα μῆνα, λέγει ὅτι οἱ Βοιωτοὶ θεωροῦν τὴν ἑορτὴν αὐτὴν ἐπαχθῆ, ***ὡς διὰ τὴν τῆς Κόρης κάθοδον*** [1].

Ὁ Nilsson (σελ. 107) χρησιμοποιεῖ ὑπὲρ τῆς γνώμης του, ὅτι ἡ ἁρπαγὴ καὶ κάθοδος τῆς Κόρης πρέπει νὰ τοποθετηθῇ εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ θέρους, καὶ ὅτι τὸ φθινόπωρον εἶνε ἡ ὥρα τῆς Ἀνόδου, μαρτυρίαν τοῦ ***Διοδώρου*** (V 4,5-7) [2] κατὰ τὴν ὁποίαν ἐν Σικελίᾳ ἑωρτάζετο ἡ ***Καταγωγὴ*** τῆς ***Κόρης,*** καθ' ὃν χρόνον ἦτο πλέον τέλειος ὁ καρπὸς τοῦ σίτου, δηλαδὴ πιθανώτατα κατὰ τὸν θερισμόν.

Δὲν μοῦ φαίνεται, ὅτι δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ μαρτυρία αὕτη περὶ τῶν Σικελικῶν ἑορτῶν τῆς Δήμητρος καὶ Κόρης ἰσχυρὰ ἀπόδειξις κατὰ τῆς παραδόσεως τοῦ Ὁμηρικοῦ ὕμνου, ὅτι ἡ ἄνοιξις ἦτο ἡ ὥρα τοῦ ἔτους, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀνείρχετο ἐκ τοῦ Ἅδου πάλιν ἐπὶ τῆς γῆς ἡ Περσεφόνη, καὶ ἑπομένως ὅτι τὸ Φθινόπωρον ὁ χρόνος τῆς σποράς ἦτο ἡ ὥρα τῆς καθόδου εἰς τὸν Ἅδην. Διὰ τὸν ἴδιον λόγον ὅπως καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας, διότι δηλαδὴ καὶ οἱ Σικελιῶται ἐπίστευαν, ὅτι εἰς αὐτοὺς πρώτους ἐδίδαξαν τὴν κιλλιέργειαν τοῦ σίτου, ἑωρτάζοντο μὲ μεγαλοπρεπεῖς θυσίας καὶ πανηγύρεις αἱ δύο γεωργικαὶ θεαί· ὅπως δὲ καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας, ἐγίνοντο καὶ εἰς τὴν Σικελίαν δύο φορὰς τοῦ ἔτους ἑορταὶ εἰς ἐποχὰς τοῦ ἔτους, ποὺ ἐσημείωναν τοὺς δύο σημαντικωτέρους σταθμοὺς τῆς γενέσεως τοῦ σίτου, κατὰ τὴν σποράν δηλαδή, καὶ ὅτε ἐπλησίαζε νὰ γίνῃ πλέον ἕτοιμος διὰ τὴν συγκομιδὴν ὁ σῖτος.

Εἶνε βέβαια ὀλίγον δύσκολον νὰ ἐξηγηθῇ, διατὶ ἀναφέρεται ὡς ἑορταζομένη

---

[1] ***Καὶ Βοιωτοὶ τὰ τῆς Ἀχαιᾶς μέγαρα κινοῦσιν, ἐπαχθῆ τὴν ἑορτὴν ἐκείνην ὀνομάζοντες ὡς διὰ τὴν τῆς Κόρης κάθοδον. Ἔστι δ' ὁ μὴν οὗτος περὶ Πλειάδα σπόριμος, ὃν Ἀθὺρ Αἰγύπτιοι, Πυανεψιῶνα δ' Ἀθηναῖοι. Βοιωτοὶ δὲ Δαμάτριον καλοῦσι. Τοὺς δὲ πρὸς ἑσπέραν οἰκοῦντας ἱστορεῖ Θεόπομπος ἡγεῖσθαι καὶ καλεῖν τὸν μὲν χειμῶνα Κρόνον, τὸ δὲ θέρος Ἀφροδίτην, τὸ δὲ ἔαρ Περσεφόνην . . .***

[2] ***Οἱ δὲ κατὰ τὴν Σικελίαν, διὰ τὴν τῆς Δήμητρος καὶ Κόρης πρὸς αὐτοὺς οἰκειότητα πρῶτοι τῆς εὑρέσεως τοῦ σίτου μεταλαβόντες, ἑκατέρᾳ τῶν θεῶν κατέδειξαν θυσίας καὶ πανηγύρεις, ἐπωνύμους αὐτοῖς ποιήσαντες καὶ τῷ χρόνῳ διασημήναντες τὰς δοθείσας δωρεάς. Τῆς μὲν γὰρ Κόρης τὴν καταγωγὴν ἐποιήσαντο περὶ τὸν καιρὸν ἐν ᾧ τὸν τοῦ σίτου καρπὸν τελεσιουργεῖσθαι συνέβαινε, καὶ ταύτην τὴν θυσίαν καὶ πανήγυριν μετὰ τοσαύτης ἁγνείας καὶ σπουδῆς ἐπιτελοῦσιν ὅσης εἰκός ἐστι τοὺς τῇ κρατίστῃ δωρεᾷ προκριθέντας τῶν ἄλλων ἀνθρώπων ἀποδιδόντας τὰς χάριτας τῆς δὲ Δήμητρος τὸν καιρὸν τῆς θυσίας προέκριναν ἐν ᾧ τὴν ἀρχὴν ὁ σπόρος τοῦ σίτου λαμβάνει, ἐπὶ δ' ἡμέρας δέκα πανήγυριν ἄγουσιν ἐπώνυμον τῆς θεοῦ ταύτης, τῇ τε λαμπρότητι τῆς παρασκευῆς μεγαλοπρεπεστάτην καὶ τῇ διασκευῇ μιμούμενοι τὸν ἀρχαῖον βίον. Ἔθος δ' ἐστὶν αὐτοῖς ἐν ταύταις ταῖς ἡμέραις αἰσχρολογεῖν κατὰ τὰς πρὸς ἀλλήλους ὁμιλίας διὰ τὸ τὴν θεὸν ἐπὶ τῇ τῆς Κόρης ἁρπαγῇ λυπουμένην γελάσαι διὰ τὴν αἰσχρολογίαν.***

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

ἡ ***Καταγωγὴ τῆς Κόρης*** εἰς τὴν Σικελίαν κατὰ τὴν ἐαρινὴν ἑορτήν, ἀλλ' ὅμως καὶ εἰς τὴν δευτέραν ἑορτήν, ποὺ ἐγίνετο ἐκεῖ πρὸς τιμὴν τῆς Δήμητρος κατὰ τὴν σποράν, ἐγίνοντο ὑπὸ τῶν ἑορταζόντων πράξεις, αἱ ὁποῖαι ἐνθύμιζον τὴν ἁρπαγὴν τῆς Κόρης καὶ τὸ πένθος τῆς Δήμητρος. Λοιπὸν δὲν θὰ ἦτο παράλογον νὰ ὑποτεθῇ, ὅτι καὶ εἰς τὰς δύο Σικελικὰς ἑορτὰς ἐγίνοντο, ὅπως καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας, παραστάσεις τοῦ μύθου τῶν δύο θεῶν, τοῦ ὁποίου κυριώτερον μέρος ἀπετέλει ἀναμφισβητήτως ἡ ἁρπαγὴ καὶ κατάβασις τῆς Κόρης εἰς τὸν Ἅδην καὶ ἡ ἄνοδος αὐτῆς πάλιν εἰς τὴν γῆν, καὶ διὰ τὸν λόγον τοῦτον μὲ τὴν θαυματουργικὴν αὐτὴν περιπέτειαν ἐδύνατο νὰ χαρακτηρίζεται ἡ ἑορτὴ αὐτή, τῆς ὁποίας, ὡς ρητῶς μαρτυρεῖται ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου ***(τῷ χρόνῳ διασημήναντες τὰς δοθείσας δωρεάς)***, ὡρίσθη ὁ χρόνος τῆς τελέσεως, ὅτε ἐσπείρετο, καὶ ὅτε ὥριμος πλέον ἦτο ἕτοιμος πρὸς συγκομιδὴν ὁ σῖτος, διὰ νὰ ἐνθυμίζῃ ὅτι αἰτία τῆς ἑορτῆς ἦτο ἡ μεγάλη δωρεά, ποὺ ἔκαμαν εἰς τοὺς ἀνθρώπους αἱ δύο θεαί.

Ἀλλ' ὁ Nilsson στηρίζει κυρίως τὴν γνώμην του περὶ τοῦ ὁρισμοῦ τοῦ χρόνου τῆς καθόδου καὶ τῆς διαμονῆς τῆς Περσεφόνης εἰς τὸν Ἅδην κατὰ τὸ θέρος εἰς τὴν φύσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ κλίματος, διότι εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ παῦσις τῆς βλαστήσεως εἶνε κατὰ τὸ θέρος, ὅτε διὰ τὴν ξηρασίαν δὲν φυτρώνει τίποτε νέον εἰς τὴν γῆν, καὶ ὄχι τὸν χειμῶνα, ὁπότε ἀρχίζει καὶ προχωρεῖ, ἂν καὶ βραδέως, ἡ νέα βλάστησις τοῦ σίτου.

Ἀλλ' εἶνε μόνον ἡ ἔλλειψις τῆς νέας βλαστήσεως κατὰ τὸ θέρος ἱκανὴ νὰ γεννήσῃ εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν ἰδέαν, ὅτι λείπει ἀπὸ τῆς γῆς ἡ τροφή, ἡ θεὰ ποὺ τὴν προσωποποιεῖ, καὶ ὅτι ἡ θεϊκὴ δύναμις ποὺ ἐπιτρέπει εἰς τὴν γῆν νὰ παρέχῃ εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν τροφὴν εἶνε ὠργισμένη, καὶ ἂν δὲν ἐξιλεωθῇ, θὰ ἀφανισθῇ τὸ ἀνθρώπινον γένος; Ἡ κατάστασις τοῦ κόσμου κατὰ τὸ θέρος εἶνε καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα τοιαύτη, ὥστε νὰ εἶνε δυνατὸν νὰ περιγράφεται εἰς τὸν ὕμνον μὲ τόσον τρομακτικοὺς στίχους (305 ἑξ.); ***αἰνότατον δ' ἐνιαυτὸν ἐπὶ χθόνα πουλυβότειραν / ποίησ' ἀνθρώποις καὶ κύντατον, οὐδέ τι γαῖα / σπέρμ' ἀνίει· κρύπτεν γὰρ ἐϋστέφανος Δημήτηρ· / πολλὰ δὲ καμπύλ' ἄροτρα μάτην βόες εἵλκον ἀρούραις· / πολλὸν δὲ κρῖ λευκὸν ἐτώσιον ἔμπεσε γαίῃ. / Καὶ νύ κε πάμπαν ὄλεσσε γένος μερόπων ἀνθρώπων / λιμοῦ ὑπ' ἀργαλέης.***

Μὲ τὴν μόλις συντελεσθεῖσαν συγκομιδὴν ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὸ θέρος ἀσφαλισμένην τὴν τροφήν του, αἱ ἀποθῆκαι του εἶνε καλὰ ἐφωδιασμέναι· τὰ περισσότερα δένδρα εἶνε γεμάτα καρπούς, διότι καὶ αἱ συκαῖ καὶ αἱ ἐλαῖαι καὶ πολλὰ ἄλλα δένδρα καρποφοροῦν μέχρι καὶ μετὰ τὰς τελευταίας ἡμέρας τοῦ θέρους. Τὸ θέρος εἶνε ἡ ἐποχή, ὅτε κατὰ τὸν Βουκολικὸν (Βι΄. εἰδ. XVII) ***πάντα τελείεται, ὅσσα μογεῦμες.*** Ἡ θερμότης καὶ ἡ ξηρασία βασανίζουν βέβαια τὸν ἄνθρωπον κατὰ τὸ θέρος, ἀλλ' ἡ ἰδία φύσις μὲ τὴν ἐλαφροτέραν πνοὴν ἀνέμου, μὲ μικρὰν σκιὰν ὑπὸ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

τὰ δένδρα, ποὺ ἔχουν ἀκόμη ὅλον τὸ πυκνὸν φύλλωμά των, μὲ τὴν δροσιὰν τῆς ἀσημαντοτέρας πηγῆς παρέχει ὄχι μόνον τὸ φάρμακον κατὰ τοῦ κακοῦ αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ἡδονήν, ἡ ὁποία πολλάκις ἀμείβει δι᾽ ὅλην τὴν ἄλλην κακοπάθειαν. Εἰς τοὺς παλαιοτάτους ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι ἔζων περισσότερον κατὰ φύσιν, θὰ ἦσαν ἰσχυρότερα τὰ συναισθήματα αὐτά[1]. Τοιαύτη κατάστασις δὲν γεννᾷ τὴν μελαγχολικὴν διάθεσιν, τὴν ἀπαισιοδοξίαν, ποὺ ἔκαμε νὰ πιστεύεται, ὅτι λυπημένη διότι ἔχασε τὸ τέκνον της, καὶ ὠργισμένη, διότι τῆς τὸ ἀφήρπασαν, ἡ ζωογονοῦσα τὴν παραγωγικὴν δύναμιν τῆς φύσεως καὶ τρέφουσα τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰ ζῶα θεότης ἀπεφάσισε νὰ διακόψῃ τὴν παραγωγὴν τῆς φύσεως, καὶ νὰ ἐξαλείψῃ τὴν ζωὴν ἀπὸ τὸν κόσμον.

Διαφορετικὰ ἐμφανίζεται ἡ φύσις τὸν χειμῶνα. Τὸ ψῦχος εἶνε καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα δριμύ, καὶ ὁ παγετός, τακτικὸς εἰς τὰ ὀρεινότερα μέρη, ποὺ ἀποτελοῦν τὸ μεγαλείτερον τμῆμα τῆς Ἑλλάδος, παρουσιάζεται πολὺ συχνὰ καὶ εἰς τὴν πεδινὴν Ἑλλάδα. Οἱ ἄνθρωποι καὶ τὰ ζῶα ὑποφέρουν, καὶ αἱ γεωργικαὶ καὶ ὅλαι αἱ ἄλλαι ἐργασίαι γίνονται μὲ πολλὴν δυσκολίαν. Οἱ καρποὶ ἔχουν ἐκλείψει καὶ τὰ περισσότερα δένδρα χωρὶς τὰ φύλλα των φαίνονται καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα ὡς νεκρά· ἡ νέα βλάστησις τῶν σιτηρῶν, εἶνε ἀληθές, ἔχει ἀρχίσει, ἀλλὰ προχωρεῖ μὲ μεγάλην βραδύτητα μέχρι σχεδὸν τοῦ Φεβρουαρίου, καὶ μόνον ὅταν βοηθήσουν ἐξαιρετικῶς εὐμενεῖς συνθῆκαι πρασινίζουν ὁπωσδήποτε ἐντόνως οἱ καλοὶ ἀγροί. Ἡ ἀγωνιώδης ἀμφιβολία περὶ τῆς τύχης τῆς νέας σπορᾶς καὶ ὁ φόβος μήπως αὕτη ἀποτύχῃ βασανίζουν τὰς ψυχάς. Ἰδοὺ πῶς περιγράφει τὸν Ἑλληνικὸν χειμῶνα καὶ ὁ Λουκιανὸς (τὰ πρὸς Κρόν. 392) ***ὁπότε ἡ χιὼν ἐπέχει τὰ πάντα καὶ ὁ βορρᾶς πολὺς καὶ οὐδὲν ὅ τι οὐ πέπηγεν ὑπὸ τοῦ κρύους, καὶ τὰ δένδρα ξηρὰ καὶ γυμνὰ καὶ ἄφυλλα*** (πβλ. καὶ τοῦ Ὁμηρικοῦ ὕμνου ***ἔκηλον εἱστήκει πανάφυλλον,*** ἀνωτ. σελ. 7), ***καὶ οἱ λειμῶνες ἄμορφοι καὶ ἀπανθηκότες, καὶ οἱ ἄνθρωποι ἐπικεκυφῶτες, ὥσπερ οἱ πάνυ γεγηρακότες...*** Τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἦτο φυσικὸν νὰ ἐγεννήθη ὁ φόβος, ποὺ ἐπροκάλεσε τὴν μελαγχολικὴν πίστιν, ὅτι εἶχε χαθῆ ἡ προσωποποιοῦσα τὴν τροφὴν θεά, καὶ ὅτι ὠργισμένη διὰ τοῦτο ἡ μήτηρ της, ἡ θεὰ ποὺ προστατεύει καὶ διοικεῖ τὴν παραγωγικὴν

---

[1] Ἂς μᾶς ἐπιτραπῇ νὰ παραθέσωμεν ἐδῶ καὶ τοὺς στίχους μὲ τοὺς ὁποίους περιγράφει τὸ θέρος ὁ Ἡσίοδος, ποὺ μᾶς φανερώνουν τὴν ἰδέαν, ποὺ εἶχαν καὶ οἱ σύγχρονοι τοῦ Ἡσιόδου Ἕλληνες περὶ τῆς καταστάσεως τοῦ κόσμου κατὰ τὸ θέρος (Ἔργ. στ. 582 ἑξ).

Ἥμος δὲ σκόλυμός τ᾽ ἀνθεῖ, καὶ ἠχέτα τέττιξ / δενδρέῳ ἐφεζόμενος λιγυρὴν καταχεύετ᾽ ἀοιδὴν / πυκνὸν ὑπὸ πτερύγων, θέρεος καματώδεος ὥρῃ, / τῆμος πιότατάί τ᾽ αἶγες καὶ οἶνος ἄριστος, / μαχλότατοι δὲ γυναῖκες, ἀφαυρότατοι δέ τοι ἄνδρες / εἰσίν, ἐπεὶ κεφαλὴν καὶ γούνατα Σείριος ἄζει, / αὐαλέος δέ τε χρὼς ὑπὸ καύματος· ἀλλὰ τότ᾽ ἤδη / εἴη πετραίη τε σκιὴ καὶ βίβλινος οἶνος, / μᾶζά τ᾽ ἀμολγαίη, γάλα τ᾽ αἰγῶν σβεννυμενάων, / καὶ βοὸς ὑλοφάγοτο κρέας μήπω τετοκυίης / πρωτογόνων τ᾽ ἐρίφων· ἐπὶ δ᾽ αἴθοπα πινέμεν οἶνον, / ἐν σκιῇ ἑζόμενον κεκορημένον ἦτορ ἐδωδῆς, / ἀντίον ἀκραέος Ζεφύρου τρέψαντα πρόσωπον, / κρήνης τ᾽ ἀενάου καὶ ἀπορρύτου, ἣ τ᾽ ἀθόλωτος.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

δύναμιν τῆς φύσεως εἶχεν ἀποφασίσει νὰ ἀφήσῃ νὰ ἀποθάνῃ ὁ κόσμος ἀπὸ τὴν πεῖναν διακόψασα πᾶσαν παραγωγήν.

Ἀλλὰ καὶ ὅτι ἡ ἁρπαγὴ καὶ ἡ ἄνοδος τῆς Κόρης ἐσυμβόλιζον ἀλληγορικῶς τὴν κατάθεσιν τοῦ σίτου εἰς πίθους θαμμένους ἐντὸς τῆς γῆς εἰς τὰ ὑπόγεια τῶν οἰκιῶν, καὶ τὴν ἀναγωγὴν τούτου πάλιν ἐκ τῶν ὑπογείων πίθων εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῆς γῆς χάριν τῆς σπορᾶς δὲν δύναται νὰ εἶνε ὀρθή. Ὅτι πίθοι μεγάλοι ἐχρησίμευον εἰς τὴν Ἑλλάδα καθ' ὅλην τὴν ἀρχαιότητα ἀπὸ τῶν παλαιοτάτων χρόνων πρὸς ἐναποθήκευσιν τροφίμων, ἰδίως σιτηρῶν, καὶ ἄλλων ὑγρῶν καὶ στερεῶν γεωργικῶν προϊόντων μαρτυρεῖται ὑπὸ ἀρχαίων κειμένων καὶ διὰ πλήθους παραστάσεων ἀρχαίων ἀγγείων[1]. Ἀλλ' οἱ πίθοι αὐτοὶ δὲν ἦσαν θαμμένοι ἐντὸς τῆς γῆς, οὔτε ἦσαν ἱδυμένοι εἰς ὑπογείους χώρους. Ἐχώνετο ἐντὸς τοῦ ἐδάφους τὸ κατώτερον μέρος των τόσον μόνον ὅσον ἦτο ἀναγκαῖον, διὰ νὰ στέκωνται ἀσφαλῶς, ἀφοῦ ὁ πυθμήν των συνήθως δὲν ἦτο τόσον πλατύς, ὥστε νὰ χρησιμεύῃ ὡς στερεὰ βάσις, καὶ νὰ εἶνε συγχρόνως δυνατὸν νὰ ἀντλῆται ἢ νὰ ἐξάγεται τὸ περιεχόμενόν των ὁπωσδήποτε εὐκόλως ὑπὸ προσώπου κύπτοντος ἐπὶ τοῦ στομίου των. Δεικνύεται τοῦτο πολὺ καθαρὰ εἰς ὅλας τὰς σωζομένας παραστάσεις μὲ εἰκόνας πίθων, ποὺ ἐχρησίμευαν ὡς ἀποθῆκαι, καὶ κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον ἦσαν ἱδρυμένοι καὶ οἱ πίθοι εἰς τὰς ἀποθήκας τῶν Κρητικῶν ἀνακτόρων, ὅπου ἔχομεν τὰ ἀρτιώτερα καὶ κάλλιστα παραδείγματα τῆς ἀποθηκεύσεως εἰς πίθους κατὰ τοὺς πολὺ παλαιοὺς χρόνους. Αἱ ἀποθῆκαι ἐντὸς τῶν ὁποίων εὑρίσκοντο οἱ πίθοι, ἦσαν συνήθως ἰσόγειοι. Ὑπόγειοι χῶροι, ὅπως εἶνε τὰ σημερινά μας «ὑπόγεια», δηλαδὴ χῶροι σκαμμένοι ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς γῆς, ποὺ νὰ ἐχρησίμευαν ὡς ἀποθῆκαι ἐντὸς ἢ πλησίον τῶν κατοικιῶν, οὔτε ὑπὸ ἀρχαίων συγγραφέων μαρτυροῦνται, καθ' ὅσον γνωρίζω, οὔτε εὑρέθησαν εἰς ἀνασκαφὰς ἀρχαίων οἰκιῶν. Ὡς ἀποθῆκαι εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας ἐχρησίμευον εἰς πλουσιωτέρας κατοικίας δωμάτια κτισμένα χωριστὰ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς εἰς τὴν αὐλὴν τῶν οἰκιῶν, ἢ ἐν συνεχείᾳ μὲ τὰ λοιπὰ κατοικήσιμα δωμάτια, ἢ καὶ τὸ κατώτερον, ἰσόγειον μέρος τῶν οἰκιῶν, ποὺ ἀπετελοῦντο ἐκ περισσοτέρων ὀρόφων, ὅπως ἦσαν τὰ Κρητικὰ ἀνάκτορα καὶ αἱ μικρότεραι ἰδιωτικαὶ κατοικίαι ποὺ ἀνέσκαψεν ὁ Τσούντας εἰς τὰς Μυνήνας. Εἰς τὰς ἁπλᾶς μάλιστα κατοικίας τῶν Προελλήνων[2] οἱ πίθοι, ποὺ περιεῖχον τὰ ἐφόδια τῶν κατοίκων, θὰ εὑρίσκοντο εἰς τοὺς ἰδίους χώρους, ὅπου ἔμεναν καὶ οἱ ἄνθρωποι.

Πίθοι μετρίου μεγέθους ἐχρησιμποιοῦντο βεβαίως καὶ εἰς ὅλας τὰς ἐποχὰς

[1] Πβλ. τὰς πολυπληθεῖς παραστάσεις τοῦ πίθου τοῦ Εὐρυσθέως καὶ τῶν Κενταύρων ἐκ τῶν εἰκόνων τῶν ἄθλων τοῦ Ἡρακλέους.

[2] Ὁ Nilsson δέχεται, ὅτι ὁ μῦθος τῆς καταβάσεως εἰς τὸν Ἅδην καὶ τῆς ἀνόδου τῆς Περσεφόνης ὀφείλεται εἰς προελληνικὴν παράδοσιν.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

τῆς ἀρχαιότητος ὡς τάφοι μικρῶν παιδίων, διότι ἦσαν πρόχειρα, στερεὰ καὶ ἄφθαρτα περικαλύμματα τῶν σκελετῶν, ὅπως ἐχρησιμοποιοῦντο καὶ ἄλλα πήλινα οἰκιακὰ σκεύη, χύτραι, πύελοι καὶ ἀμφορεῖς, εἶνε ὅμως πολὺ δύσκολον νὰ ἀποφασίσωμεν νὰ δεχθῶμεν διὰ τοῦτο, ὅτι ἦτο δυνατὸν νὰ πιστευθῇ, ὅτι κάθε πρᾶγμα ποὺ ἐκρατεῖτο φυλαγμένον ἐντὸς πίθων, ἐθεωρεῖτο ὅτι ἦτο νεκρὸν καὶ εὑρίσκετο εἰς τὸν Ἅδην.

Λοιπὸν δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἡ ἰδέα τῆς καθόδου τῆς Κόρης εἰς τὸν Ἅδην καὶ τῆς ἐκ νέου ἀνόδου της εἰς τὴν γῆν ἐγεννήθη ἐκ τῆς ἀποθηκεύσεως τοῦ σίτου εἰς πίθους, καὶ ἐκ τῆς ἀναγωγῆς τούτου πάλιν ἐκ τῶν πίθων εἰς τὴν γῆν χάριν τῆς σπορᾶς. Καὶ μόνη δὲ ἡ σκέψις, ὅτι εἰς τοὺς πίθους δὲν ἐφυλάσσετο μόνον ὁ πρὸς σπορὰν ὡρισμένος σῖτος, ἀλλὰ καὶ ὁ ἀναγκαῖος πρὸς καθημερινὴν διατροφήν, θὰ ἔπρεπε νὰ μᾶς ἀναγκάσῃ νὰ μὴ δεχθῶμεν τὴν νέαν αὐτὴν θεωρίαν, διότι οἱ πίθοι θὰ ἠνοίγοντο πολὺ συχνά, καὶ τὸ περιεχόμενόν των θὰ ἐνεφανίζετο πολλάκις εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῆς γῆς, λοιπὸν θὰ εἴχομεν πολὺ συχνὰ τὴν Ἄνοδον τῆς Κόρης [1].

Εἶμαι ὑποχρεωμένος νὰ μὴ συμφωνήσω καὶ μὲ τὴν ἄλλην νέαν γνώμην περὶ ὑπάρξεως δῆθεν καὶ δευτέρας Ἀνόδου τῆς Κόρης κατὰ τὸν χρόνον τῆς πρώτης βλαστήσεως τοῦ σίτου ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὴν σποράν, ἰδίως διότι δὲν εἶναι ὀρθὸς ὁ ὁρισμὸς τοῦ εἴδους τῆς ἐργασίας, διὰ τὴν ὁποίαν παρίστανται οἱ βωλοκόποι ἢ σφυροκόποι Σάτυροι εἰς ἀγγειογραφίας, ὅπου ἡ Κόρη ἀνερχομένη ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς γῆς, καὶ κατὰ τὸ ἥμισυ περίπου ἐκτὸς αὐτῆς, παρουσιάζεται ἐνώπιον Σατύρων χειριζομένων μεγάλας σφύρας. Εἰς τὴν παρουσίαν τῶν Σατύρων τούτων καὶ τὸ εἶδος τῆς ἐργασίας, ποὺ ἐξετέλουν, ὁ Nilsson στηρίζει τὴν ἑρμηνείαν τῆς παραστάσεως ὡς δευτέρας ἀνόδου, καὶ τὴν ὅλην θεωρίαν του περὶ τῆς δευτέρας ἀνόδου.

Ὁ Nilsson ἔχων, ὡς λέγει, ὑπ᾽ ὄψει τὸ εἶδος τῶν γεωργικῶν ἐργασιῶν κατὰ τὴν σποράν καὶ ὀλίγον μετ᾽ αὐτὴν ἑρμηνεύει τὰς εἰκόνας ὡς ἑξῆς. Ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὴν σποράν ὁ σπόρος βλαστάνει, καὶ ἀρχίζει νὰ ὀρθώνεται ἐκτὸς τῆς γῆς ὁ νέος βλαστός. Τότε ἐπειδὴ διὰ τῆς ἀρόσεως καὶ τῆς συνοδευούσης αὐτὴν πρώτης βωλοκοπήσεως, ποὺ γίνονται κατὰ τὴν σποράν διὰ νὰ καλυφθοῦν οἱ διαρριπτόμενοι ἐπὶ τοῦ ἀγροῦ σπόροι, δὲν ἐπιτυγχάνεται πάντοτε ἡ τελεία κάλυψις τούτων, καὶ

[1] Ὁ Πλούταρχος εἰς τὴν συνέχειαν τοῦ ἀνωτέρω (σελ. 8) μνημονευθέντος χωρίου μᾶς μεταδίδει καὶ τῶν ἀρχαίων τὴν πίστιν, ὅτι τὴν σποράν ἔβλεπον τρόπον τινὰ ὡς ταφήν (Περὶ Ἴσ. καὶ Ὀσ. 378 Ε): *καὶ δίδωσιν ὁ καιρὸς ὑπόνοιαν ἐπὶ τῶν καρπῶν τῇ ἀποκρύψει γενέσθαι τὸν σκυθρωπισμόν, οὓς οἱ παλαιοὶ θεοὺς μὲν οὐκ ἐνόμιζον, ἀλλὰ δῶρα θεῶν ἀναγκαῖα καὶ μεγάλα πρὸς τὸ μὴ ζῆν ἀγρίως καὶ θηριωδῶς· καθ᾽ ἣν δ᾽ ὥραν τοὺς μὲν ἀπὸ δένδρων ἑώρων ἀφανιζομένους παντάπασιν καὶ ἀπολείποντας, τοὺς δὲ καὶ αὐτοὶ κατέσπειρον ἔτι γλίσχρως καὶ ἀγρίως, διαμώμενοι ταῖς χερσὶ πὴν γῆν καὶ περιστέλλοντες αὖθις ἐπ᾽ ἀδήλῳ τῷ πάλιν ἐκφανεῖσθαι καὶ συντέλειαν ἔξειν ἀποθέμενοι, πολλὰ θάπτουσιν ὅμοια καὶ πενθοῦσιν ἔπραττον.*

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

ἡ πλήρης ἐξομάλισις τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀγροῦ, ἡ δὲ βροχὴ μετὰ τὴν σποράν παρασύρει τὸ χῶμα, καὶ σχηματίζει μικρὰ αὐλάκια εἰς τὸν σπαρέντα ἀγρόν, ποὺ ἀποκαλύπτουν τὰς ῥίζας τῶν νέων φυτῶν, γίνεται ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὴν σποράν καὶ δευτέρα βωλοκόπησις· ἐργάται θραύουν μὲ σφύρας τὰς ἐξογκώσεις ποὺ εἶνε μεταξὺ τῶν νεοβλάστων, καὶ καλύπτουν τὰς ῥίζας των. Τὴν ἐργασίαν αὐτὴν κάμνουν κατὰ τὸν Nilsson οἱ Σάτυροι, ὅτε ἐμφανίζεται πρὸ αὐτῶν ἡ ἀνερχομένη ἐκ τῆς γῆς Κόρη, ποὺ εἶνε ἡ προσωποποίησις τοῦ νέου βλαστοῦ τοῦ σίτου, καὶ δι' αὐτὸ ἑρμηνεύονται αἱ παραστάσεις ὡς δευτέρα ἄνοδος τῆς Κόρης, ἡ ὁποία καὶ ῥίζεται διὰ τοῦτο χρονικῶς ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὴν σποράν, ὀλίγον δηλαδὴ μετὰ τὴν πρώτην ἄνοδον τῆς Περσεφόνης, ποὺ εἶνε, ὡς εἴπομεν, κατὰ τὸν Nilsson ἡ ἀναγωγὴ εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῆς γῆς τοῦ ἀποθηκευμένου εἰς τοὺς ὑπογείους πίθους σίτου διὰ νὰ σπαρῇ.

Ἀλλ' ἡ γεωργικὴ αὐτὴ ἐργασία τῆς δευτέρας βωλοκοπήσεως τοῦ σπαρέντος ἀγροῦ μόλις ἀρχίζει νὰ βλαστάνῃ ὁ σῖτος, δὲν ὑπάρχει. Εἶναι ἀδύνατον μὲ τὸν τρόπον, ποὺ ἐγίνετο καὶ εἰς τὴν ἀρχαιότητα ἡ καλλιέργεια τοῦ σίτου μὲ πυκνὴν καὶ ὄχι κατὰ χωριστὰς γραμμὰς κανονιζομένην βλάστησιν, νὰ γίνῃ ἡ δευτέρα βωλοκόπησις χωρὶς νὰ προξενηθῇ μεγάλη βλάβη εἰς τοὺς μόλις ἐμφανισθέντας βλαστούς. Ἄλλως τε καὶ ἀφοῦ ἐγίνετο συγχρόνως μὲ τὴν ἄροσιν ἡ βωλοκόπησις κατὰ τὴν σποράν, ἀσφαλῶς δὲν ἔμεναν τόσοι βῶλοι ἄθραυστοι, ὥστε νὰ ἦτο ἀνάγκη δευτέρας βωλοκοπήσεως πρὸς διάλυσιν τούτων. Οὔτε καὶ σήμερον δὲν γίνεται πουθενὰ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ δευτέρα αὐτὴ βωλοκόπησις. Τὸ ἀρχαῖον Γεωπονικὸν (τοῦ Λεοντίου, ***Γεωπον.*** Β, 24) εἰς τὸ χωρίον[1], εἰς τὸ ὁποῖον παραπέμπει καὶ ὁ Nilsson (σ. 135), ὁμιλεῖ περὶ σκαλίσματος, καὶ ὄχι περὶ βωλοκοπήσεως, ποὺ ἐγίνετο, ἀφοῦ εἶχον ἤδη κάπως προοδεύσει οἱ βλαστοί. Ὥστε οἱ σφυροφόροι Σάτυροι, ποὺ παρευρίσκονται κατὰ τὴν ἐμφάνισιν τῆς Κόρης εἰς τὰς ἀγγειογραφίας εἶνε βεβαίως γεωργοί, καὶ φυσικά, διότι γεωργοὶ κυρίως ἔπρεπε νὰ ἴδουν πρῶτοι τὴν ἀνερχομένην Κόρην, ἀφοῦ καὶ εἰς τοὺς ἀγροὺς θὰ ἐγίνετο καὶ ἡ νέα ἐμφάνισίς της ἐπὶ τῆς γῆς, ὅπως ἔγινε καὶ ἡ ἁρπαγή της, καὶ μὲ τὰ ἔργα τῶν ἀγροτῶν συνδέεται κυρίως ἡ Κόρη, καὶ μὲ αὐτὰ σχετίζεται καὶ ὁ μῦθος καὶ ἡ λατρεία της· ἀλλ' οὐδεμίαν χρονολογικὴν ἔνδειξιν πρὸς ὁρισμὸν τῆς ὥρας τοῦ ἔτους, ποὺ ἐγίνετο ἡ ἄνοδος, μᾶς παρέχει ἡ παρουσία τῶν βωλοκόπων κατ' αὐτήν.

---

[1] Τὸ χωρίον εἶνε κάπως ἀσαφές: ***Τὰ σπαρέντα τὸ μὲν κάλλιστον δι' ἀνθρώπων ἐπισκάπτεσθαι, ἵνα πάντα καταχωσθῇ, εἰ δὲ μὴ κἂν διὰ βοῶν σκαλλέσθω*** (πρόκειται πιθανώτατα περὶ τοῦ ἔργου τῆς πρώτης βωλοκοπήσεως)· ***ὅταν δὲ ἤδη τὴν βῶλον κρύβειν ἄρχηται σκαλλέσθω, ἵνα ἥ τε ἀγρία ὕλη ἀφανισθῇ, καὶ αἱ ἀπὸ τῶν ὑδάτων γεγυμνωμέναι ῥίζαι προσχωσθῶσιν.*** Τὸ δεύτερον μέρος τοῦ χωρίου, τὸ ὁποῖον καὶ μᾶς ἀφορᾷ, νομίζω ὅτι πρέπει νὰ νοηθῇ οὕτω: ὅταν μεγαλώσουν τόσον τὰ σπέρματα ὥστε νὰ κρύβουν τὴν ἀνώμαλον ἐπιφάνειαν τῆς γῆς (βῶλον) τότε πρέπει νὰ γίνεται τὸ σκάλισμα, πρὸς ἀφαίρεσιν τῶν ζιζανίων καὶ κάλυψιν τῶν ῥιζῶν ποὺ ἐγυμνώθησαν διὰ τῶν ὑδάτων.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

Ἡ βωλοκόπησις ἦτο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἐκ τῶν σπουδαιοτέρων καλλιεργητικῶν ἐργασιῶν, διὰ τοῦτο καὶ ὁ γεωργὸς Τρυγαῖος εἰς τὴν Εἰρήνην τοῦ Ἀριστοφάνους[1] ἀναφέρει τὴν σφῦραν ὡς ἓν τῶν ἀντιπροσωπευτικῶν τῆς καλλιεργείας ἐργαλείων, μὲ τὰ ὁποῖα ἔρχονται ὡπλισμένοι οἱ γεωργοὶ νὰ χαιρετίσουν τὴν ἐλευθερωθεῖσαν Εἰρήνην.

Ἡ σκαφὴ τῶν ἀγρῶν, ποὺ ἐγίνετο εἰς διαφόρους ἐποχὰς τοῦ ἔτους πρὸς προπαρασκευὴν αὐτῶν διὰ τὴν παντὸς εἴδους σποράν, δὲν ἐγίνετο πάντοτε μὲ τὸ ἄροτρον ἀλλὰ πολὺ συχνὰ καὶ ἰδίως εἰς πετρώδη καὶ εἰς βαθύγεια ἐδάφη μὲ τὰς δικέλλας ἢ καὶ τὰς ἅμας[2]. Διὰ τῆς κατὰ τοιοῦτον τρόπον γινομένης σκαφῆς χωρίζονται μεγάλοι βῶλοι εἰς τὸ ἔδαφος· ὅσον καλλιτέρα εἶνε ἡ γῆ, τόσον καὶ οἱ βῶλοι εἶνε μεγαλείτεροι[3]. Ὑπὸ μικρογεωργῶν, ποὺ δὲν ἔχουν ἰδικόν των ἄροτρον, ἢ καὶ ἐν γένει, ὅταν οἱ ἀγροὶ εἶνε εἰς ἐδάφη, ὅπου εἶνε δύσκολος ἡ χρῆσις τοῦ ἀρότρου, ἡ σκαφὴ τῶν ἀγρῶν γίνεται καὶ σήμερον εἰς πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος μὲ τὴν ἀξίνην, ἢ καί, ἰδίως εἰς τὰς νήσους, μὲ τὴν δίκελλαν[4]. Οἱ βῶλοι δὲν διαλύονται ἀμέσως μετὰ τὴν σκαφήν, ἀλλὰ εἶνε ὠφελιμώτατον νὰ παραμένουν[5]. Ἡ διάλυσίς των, ἡ βωλοκόπησις γίνεται κατόπιν, ὅταν εἶνε ἡ κατάλληλος ὥρα νὰ σπαρῇ ὁ ἀγρός, ἡ δ' ἐργασία αὐτή, ποὺ ἐγίνετο εἰς τὴν ἀρχαιότητα διὰ τῆς σφύρας, ἐδύνατο φυσικὰ νὰ γίνεται εἰς διαφόρους ἐποχὰς τοῦ ἔτους. Καὶ φαίνεται, ὅτι ἡ βωλοκόπησις αὐτὴ ἐθεωρεῖτο ὡς ἀρκετὰ ἐπίμονος ἐργασία καὶ ἀπῄτει ἱκανὴν δύναμιν, διὰ τοῦτο δὲ καὶ καυχᾶται, ὅτι ἦτο ***βωλοκοπεῖν δυνατὸς*** ὁ ὑπερῆλιξ τοῦ Ἀκαρνανικοῦ[6] ἐπιγράμματος, ποὺ ἀναφέρει καὶ ὁ Nilsson (σ. 136), διότι ἡ βωλοκόπησις, ποὺ γίνεται μετὰ τὴν ἄροσιν, κατὰ τὴν σποράν, δὲν εἶνε πολὺ ἐπίπονος

---

[1] Στίχ. 566.

[2] Γεωπον. Β, 23, 12: Γ, 11, 8. *Ἄμη* εἶνε πολὺ πλατεῖα σκαπάνη χρησιμοποιουμένη πρὸς σκαφὴν ἰδίως μαλακῶν ἐδαφῶν, ὡς ἡ σημερινὴ ***πλατειὰ τσάπα***, ἢ τὸ ***τσαπὶ*** τῶν γεωργῶν μας. Τὴν ἄμην φαίνεται, ὅτι κρατεῖ ὁ ἀνὴρ ποὺ δέχεται τὴν ἀνερχομένην ἐκ τῆς γῆς Πανδώραν(;) τοῦ ἰταλικοῦ ἀγγείου τοῦ Brit. Mus. (F, 147, Robert, Hermes 1914 σ. 36 εἰκ. Buschor, Feldm. σ. 27)· τὸ σχῆμα της εἶναι πολὺ πλατύ, ὅπως ἔπρεπε νὰ εἶνε αἱ ἅμαι, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ὁ ἀνὴρ εἶνε κατὰ τὴν γνώμην μου μόνον γεωργὸς μὲ τὸν ἁπλοῦν πῖλον, ἐνώπιον τοῦ ὁποίου ἐμφανίζεται ἡ οἱαδήποτε ἐκ τῆς γῆς ἀνερχομένη θεά.

[3] Πβλ. καὶ τὸ ἐπίθετον ἐριβῶλαξ διὰ εὔφορον γῆν.

[4] Ἡ δίκελλα ἔχει καὶ σήμερον (ὀνομάζεται ἀκόμη ***δικέλλι***) δύο ὀδόντας, οἱ ὁποῖοι εἶνε συνήθως κάθετοι πρὸς τὴν γραμμὴν τοῦ στελειοῦ, καὶ ἡ σκαφὴ γίνεται τότε, ὅπως καὶ μὲ τὴν συνήθη ἀξίνην· ἀλλ' ὑπάρχουν σήμερον, καὶ ὑπῆρχον ἴσως καὶ εἰς τὴν ἀρχαιότητα δίκελλαι, ποὺ ἔχουν τοὺς ὀδόντας εἰς τὴν αὐτὴν γραμμὴν μὲ τὸν στελειὸν (ἔχουν σήμερον τὸ τουρκικὸν ὄνομα ***τσατάλι***), καὶ ἡ σκαφὴ δι' αὐτῶν γίνεται ὡς ἑξῆς· εἰσωθοῦνται ἐντὸς τῆς γῆς οἱ ὀδόντες δι' ἰσχυροῦ πατήματος τοῦ ποδός, βοηθοῦντος καὶ ὅλου τοῦ λοιποῦ σώματος διὰ τοῦ βάρους του, καὶ κατόπιν μὲ ἰσχυρὰν ἀνακίνησιν σηκώνονται οἱ βῶλοι. Μὲ τοιαύτην ἐργασίαν (***βωλοσήκωμα*** λέγεται σήμερον) εἶνε ὀρθότερον νὰ σχετίσωμεν τοὺς λόγους τοῦ Τρυγαίου (Ἀριστοφ. Εἰρ. 570) ***τριαινοῦν διὰ χρόνου τὸ γῆδιον***, διότι ἡ ἐργασία τῆς βωλοκοπήσεως δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ παραλληλισθῇ πρὸς τριαίνωσιν (Nilsson σ. 135).

[5] Γεωπον. Β, 23, 13: ***ὅπως τὸ νοτερὸν καὶ λιπαρὸν σκιαζόμενον ὑπὸ τῆς βώλου ἐμμένῃ...***

[6] Ἀρχ. Δελτ. 1916, παράρτ. σ. 47 (Ρωμαῖος).

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

ἐργασία, διότι τὸ ἄροτρον κατὰ τὴν σποράν δὲν ἀφίνει μεγάλους βώλους· καὶ ὁ Ἡσίοδος (ἔργ. 469) ***τυτθὸς δμῶος*** ὁρίζει νὰ κάμνῃ τὴν ἐργασίαν αὐτήν. Λοιπὸν εἶνε καὶ ἡ βωλοκόπησις ἐκ τῶν κυριωτέρων γεωργικῶν ἐργασιῶν, καὶ οἱ Σάτυροι, τοὺς ὁποίους καταπλήττει ἡ αἰφνιδιαστικὴ ἐμφάνισις τῆς ἀνερχομένης Κόρης, παριστάνονται μὲ τὰς σφύρας ὡς ἀσχολούμενοι εἰς τὴν καλλιέργειαν τῆς γῆς, ὅπως καὶ οἱ θνητοὶ γεωργοί, ποὺ βλέπομεν σπανιώτερον εἰς ὁμοίας παραστάσεις, εἴτε διότι εἶνε καὶ ἀγροτικοὶ δαίμονες, εἴτε καὶ ὡς θητεύοντες ἀναγκαστικῶς ὑπὸ ἄρχοντά τινα, κατὰ τὸ θέμα σατυρικοῦ δράματος, ὡς δέχεται ὁ Buschor. Ἐν πάσῃ δὲ περιπτώσει αἱ σφῦραι, τὰς ὁποίας κρατοῦν, τοὺς χαρακτηρίζουν γενικῶς ὡς βωλοκόπους, γεωργοὺς δηλαδή, χωρὶς δι᾽ αὐτὸ νὰ ὁρίζεται καὶ εἰδικὴ ὥρα τοῦ ἔτους κατὰ τὴν ὁποίαν εὑρίσκοντο εἰς τοὺς ἀγροὺς ἀσχολούμενοι μὲ αὐτὴν τὴν ἐργασίαν, καὶ δὲν εἶνε διόλου ὀρθὸν εἰς αὐτοὺς στηριζόμενοι νὰ μεταθέσωμεν τὴν Ἄνοδον τῆς Κόρης εἰς τὸ φθινόπωρον, εἰς τὸν χρόνον τῆς σποράς ἢ μικρὸν μόνον μετ᾽ αὐτὴν κατὰ τὴν πρώτην ἐμφάνισιν τῶν νέων βλαστῶν.

Ἡ ἑορτὴ τῶν Ἐλευσινίων μυστηρίων, ἢ ἡ ἑορτὴ κατὰ τὴν ὁποίαν ἐτελοῦντο τὰ Ἐλευσίνια μυστήρια, ἐγίνετο πρὸς τιμὴν καὶ χάριν τῆς λατρείας τῶν Ἐλευσινιακῶν θεῶν τῆς Δήμητρος καὶ Κόρης, ὡς κατ᾽ ἐξοχὴν θεῶν τῆς καλλιεργείας, ἢ παλαιότερον ἴσως πρὸς τιμὴν τῆς οἱασδήποτε θεϊκῆς δυνάμεως, ποὺ παρεῖχεν εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὴν τροφὴν καὶ ἐπροστάτευε τὴν παραγωγήν της ἐκ τῆς γῆς. Ἡ ὥρα τῆς σποράς τοῦ σίτου, τῆς κυριωτάτης τροφῆς τοῦ ἀνθρώπου, ὡρίσθη διὰ τὴν ἑορτήν, διότι εἶνε ἡ κρισιμωτέρα στιγμὴ διὰ τὴν διατροφὴν καὶ τὴν ζωὴν τοῦ κόσμου· ἡ παλαιὰ ἐσοδεία θὰ ἐκλείψῃ ἐντὸς ὀλίγου, ἡ ὕπαρξις τοῦ κόσμου θὰ ἐξαρτηθῇ ἐκ τῆς νέας ἐσοδείας, ποὺ τότε γίνεται ἡ κυριωτέρα ἐργασία πρὸς παραγωγήν της· τὸ θεῖον πρέπει νὰ διατεθῇ εὐμενῶς. Ἡ ἑορτὴ εἶνε εὐχαριστία διὰ τὴν παρελθοῦσαν ἐσοδείαν καὶ παράκλησις πρὸς εὐόδωσιν τῆς νέας ἐσοδείας. Τὸ θεῖον δρᾶμα, ἡ παράστασις τοῦ ὁποίου, φαίνεται, ὅτι ἀπετέλει τὸ κύριον μέρος τῆς ἑορτῆς, περιελάμβανεν ὁλόκληρον τὴν μυθευομένην ἱστορίαν τῶν θεῶν, καὶ ὄχι εἰδικὸν μέρος ταύτης, τὰ θλιβερὰ ὅπως καὶ τὰ εὐχάριστα τοῦ μύθου των.

Κ. ΚΟΥΡΟΥΝΙΩΤΗΣ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΤΑΦΩΝ ΤΟΥ ΑΡΓΟΥΣ

Τὸ μέρος ὅπου εὑρέθη ἡ συστὰς τῶν τάφων, περὶ τῶν ὁποίων πραγματεύεται τὸ παρὸν ἄρθρον, εὑρίσκεται ὀλίγον ἔξω τῆς πόλεως τοῦ Ἄργους παρὰ τοὺς νοτιοδυτικοὺς πρόποδας τῆς Λαρίσσης, ὀλίγον ὑπεράνω τοῦ νεκροταφείου τοῦ Ἄργους, νοτιώτερον τοῦ ἀρχαίου θεάτρου καὶ παραπλεύρως τῆς ὁδοῦ, ἥτις φέρει εἰς τὴν Λέρνην (Μύλους)· ὁδὸν τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ εἶχον λάβει ὑπ' ὄψιν κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους οἱ ἐκλέξαντες διὰ τοὺς νεκρούς των τὴν θέσιν ταύτην.

Ἡ θέα τὴν ὁποίαν ἀπολαμβάνει κανεὶς ἐκεῖθεν εἶναι πολύμορφος καὶ ἡρωϊκή, ἐκτεινομένη πρὸς τὴν πεδιάδα καὶ πρὸς τὸν Ἀργολικὸν κόλπον, μὲ τὸ ὑψωνόμενον εἰς τὸ βάθος Παλαμήδι καὶ νοτιώτερον μὲ τὸ σοβαρὸν πλαίσιον τῶν βουνῶν τῆς Ἀρκαδίας. Κατὰ τὴν ἀρχαιότητα θὰ ἐφαίνετο καλὰ ἀπὸ τὸ σημεῖον αὐτὸ μία πλευρὰ τῶν τειχῶν τῆς πόλεως· ὀλίγον χαμηλότερον πρὸς ἀνατολὰς πρέπει νὰ εὑρίσκετο ἡ πύλη των ἡ λεγομένη Διαμπερές, γνωστὴ κυρίως ἀπὸ τὴν δραματικὴν περιγραφὴν τοῦ Πλουτάρχου εἰς τὸν βίον τοῦ Πύρρου, ὅστις δι' αὐτῆς εἰσῆλθε μὲ τὸν στρατὸν καὶ μὲ τοὺς ἐλέφαντάς του εἰς τὴν πόλιν, ὅπου τὸν ἀνέμενε τὸ γνωστὸν περίεργον τέλος του.

Τὸ πρῶτον μέρος τῆς πόλεως τὸ ὁποῖον θὰ συνήντα ὁ εἰσερχόμενος διὰ τῆς πύλης ταύτης ἦτο τὸ περίφημον γυμνάσιον τοῦ Κυλαράβου ἓν κέντρον διὰ τὴν πόλιν ὄχι μόνον σωματικῶν ἀσκήσεων ἀλλὰ καὶ πνευματικῶν ἀπολαύσεων [1].

Ἡ ἀνασκαφὴ ἐξετελέσθη κατὰ Μάϊον τοῦ 1933, δοθείσης ἀφορμῆς ἐξ ἀνευρέσεως ὑπὸ πρόσφυγος —τοῦ ἐκεῖ πλησίον ὑπὸ ἀνέγερσιν τότε προσφυγικοῦ συνοικισμοῦ— μιᾶς Κορινθιακῆς πυξίδος τοῦ 7ου τάφου.

ΤΑΦΟΣ 1ος

Μὲ πλευρὰς καὶ κάλυμμα ἐκ πηλίνων κεραμίδων, ἐστηρίζετο, ἐλαφρῶς συγκλίνων, εἰς τὸ πώρινον κάλυμμα τοῦ συνεχομένου 2ου τάφου κατὰ τρόπον πείθοντα ὅτι ὁ τελευταῖος οὗτος ἦτο ἀρχαιότερος ***(Εἰκ. 1, 1)***. Ἀπὸ τὰ ὀλίγα διατηρηθέντα ὀστᾶ ἐξηκριβώθη ἡ θέσις τοῦ σκελετοῦ, μὲ κατεύθυνσιν πρὸς τὰ βορειοδυτικά. Ἐπειδὴ πολὺ πλησίον τῶν ὀστῶν τῆς χειρὸς εὑρέθησαν ὀδόντες, συνεπεράναμεν ὅτι ἦτο τεθαμμένος ὀκλαδόν.

Ἐντὸς τοῦ τάφου εὑρέθη κύαθος μελαμβαφής· τὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ

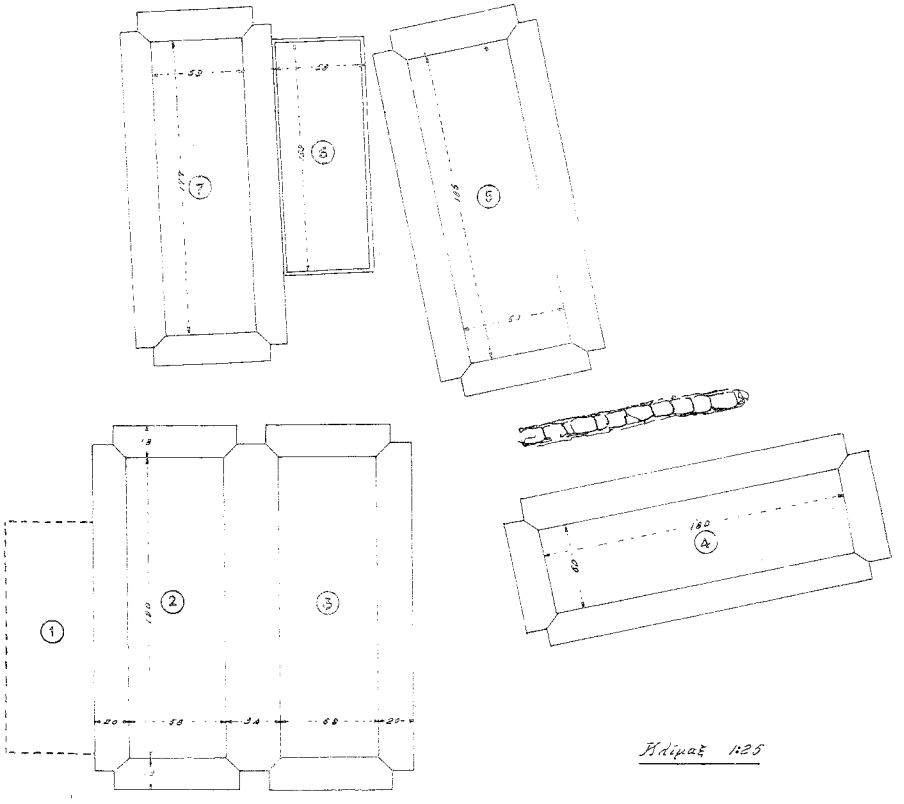
[1] Διὰ τὸ Διαμπερὲς καὶ τὸν Κυλάραβιν βλ. Παυσανίαν II, 22, 8 ἑξ. καὶ Boethius, Das Dorische Argos εἰς Strena phil. Upsaliensis 261 ἑξ.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

κατέστη τόσον φαιὸν ἐκ διαποτισμοῦ ὑπὸ τῆς ὑγρασίας, ὥστε δὲν φαίνεται ἂν πρόκειται περὶ Κορινθιακοῦ ἢ Ἀττικοῦ προϊόντος. Ἡ τελειότης ὅμως τοῦ βερνικίου καὶ ἡ ἀρτία στίλβωσις τῆς ὑπὸ τὸν πυθμένα ἐπιφανείας συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς δευτέρας ὑποθέσεως.

ΤΑΦΟΣ 2ος

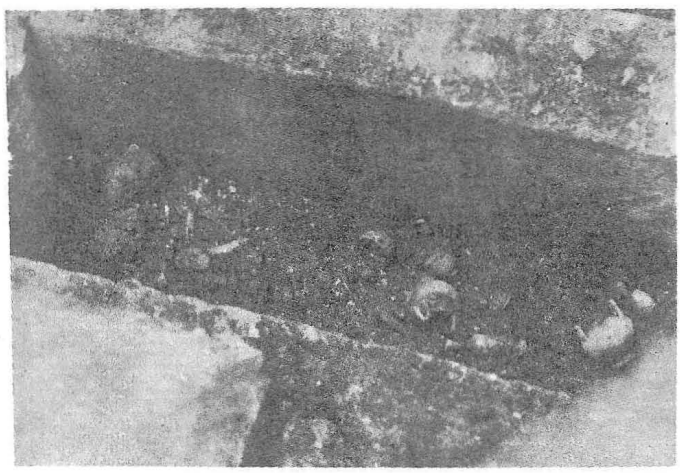
Εἰκ. 1 (2) καὶ *2*. Μῆκ. 1,80. Πλάτος 0,60. Βάθος 0,65. Πλᾶκες πώρινοι πάχους 0,20, ὅμοιον σκέπασμα ἐκ δύο τεμαχίων. Συνείχετο μὲ τὸν πρῶτον,

Εἰκ. 1.

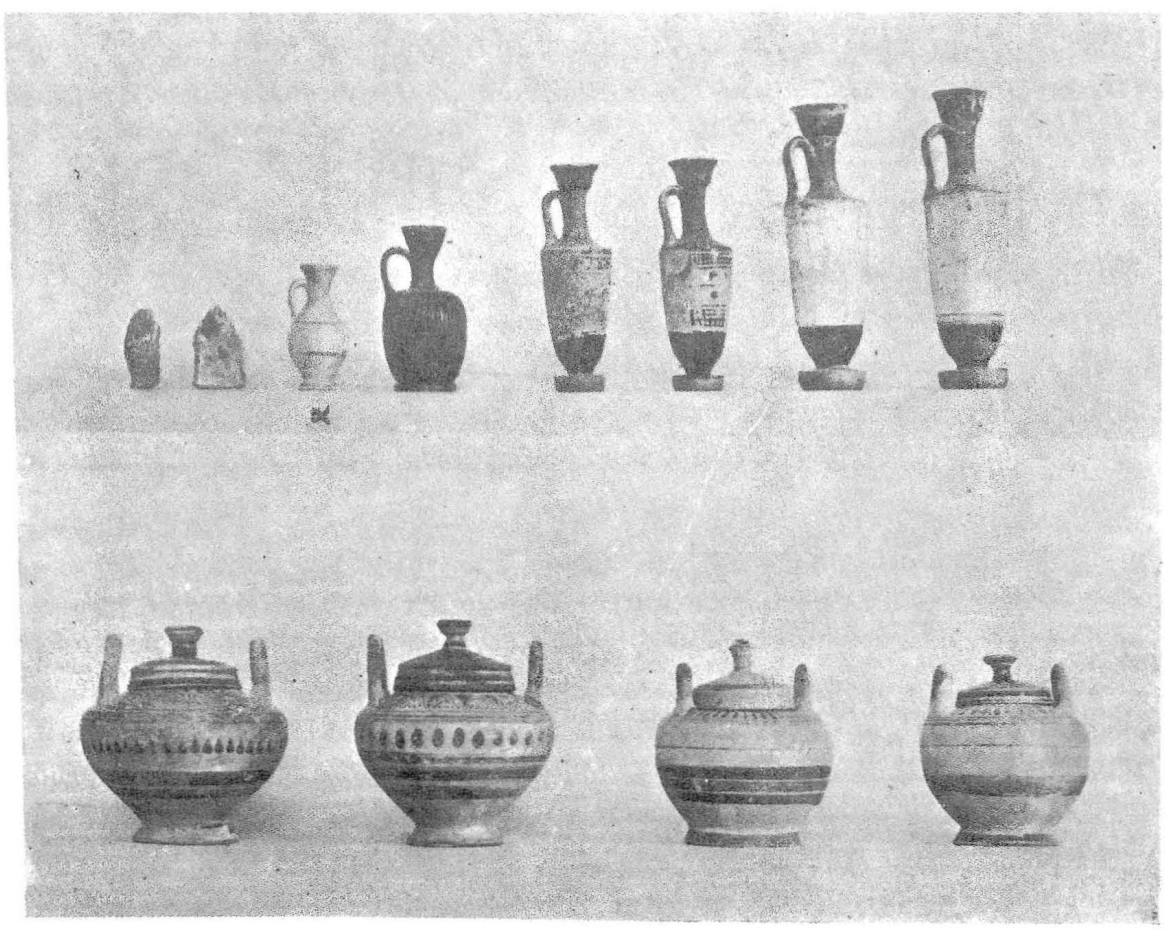
προφανῶς ὅμως ἦτο ὀλίγον ἀρχαιότερος. Δύο σκελετοὶ μὲ κατεύθυνσιν πρὸς τὰ νοτιανατολικά· τοῦ ἑνὸς τὰ ὀστᾶ εὑρέθησαν συγκεντρωμένα εἰς τὴν ἄνω γωνίαν τοῦ τάφου καὶ τὸ κρανίον ἀντιμέτωπον μὲ τὸ τοῦ ἄλλου νεκροῦ. Ἐκ περόνης εὑρεθείσης πλησίον τῆς ὠμοπλάτης τοῦ ἀκεραίου σκελετοῦ δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι πρόκειται περὶ σκελετοῦ γυναικός, ὁπότε οἱ δύο νεκροὶ θὰ ἦσαν πιθανώτατα σύζυγοι.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

Εἰκ. 2. Ὁ 2ος τάφος.

Περιεῖχε Ἀττικὰ ληκύθια, Κορινθιακὰς πυξίδας ἐκ τῶν τελευταίων ***(Εἰκ. 3)*** καὶ σκύφους μελαμβαφεῖς μὴ ἀπεικονισθέντας. Κορινθιακὴ εἶναι καὶ ἡ μικρὰ οἰνοχόη ἐκ κιτρίνου πηλοῦ μὲ ἰώδεις ζώνας καθὼς καὶ ἡ πυξὶς τῆς ***εἰκ. 5.*** Ἐκ τῶν ληκύθων αἱ δύο ἔχουν τοὺς συνήθεις μαύρους κλάδους κισσοῦ ἐπὶ ἐπιχρίσματος κιτρινωποῦ, αἱ ἄλλαι δύο εἶναι νεωτέρου τύπου μὲ λευκὸν ἐπίχρισμα καὶ μὲ κάποιαν πολυχρωμίαν (ἴχνη χρώματος ροδίνου)· τὸ περίγραμμα ὅμως τῶν μόλις διακρινομένων μορφῶν καὶ τῆς στήλης εἶναι ἀκόμη, συμφώνως πρὸς τὴν παλαιοτέραν συνήθειαν, ἀμαυρὸν μελανόν.

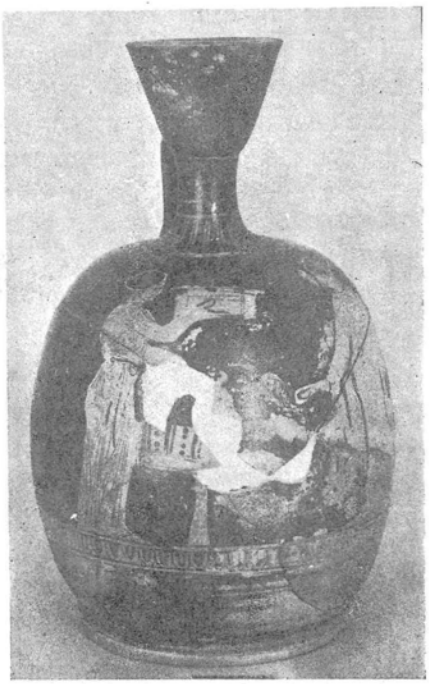

Εἰκ. 3. Ἀγγεῖα 2ου τάφου.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

Δύο ἐκ τῶν σκύφων διαφέρουν σημαντικῶς, ὡς πρὸς τὴν καλυτέραν ποιότητα τοῦ βερνικίου, τὴν τελειότητα τοῦ σχήματος καὶ τὰς περὶ τὴν βάσιν λεπτὰς ἀκτῖνας ἀπὸ τοὺς ἄλλους τρεῖς, τοὺς ὁποίους τὸ κίτρινον χρῶμα τοῦ πηλοῦ καὶ ἡ ἔλλειψις τοιούτων ἀκτίνων ἀποδεικνύουν κορινθιακὰς μιμήσεις Ἀττικῶν [1].

Τὴν ἀκριβεστέραν χρονολογίαν τοῦ τάφου δίδει ἡ ἐρυθρόμορφος ἀρυβαλλοειδὴς λήκυθος ***(Εἰκ. 4)*** εὑρεθεῖσα παρὰ τὸν ὦμον τοῦ ἑνὸς ἐκ τῶν νεκρῶν. Παριστάνονται δύο γυναῖκες ἀντιμέτωποι· ἡ ἐξ ἀριστερῶν, ἡ κρατοῦσα τὴν πυξίδα ἔχει ἀναλόγους μορφὰς εἰς τὰ ἀναθηματικὰ ἀνάγλυφα τοῦ τέλους τοῦ 5ου αἰῶνος, τὰς ὁποίας διακρίνει μία βαρύτης διαδεχομένη τὴν ἐλαφρότητα τῶν ὀλίγον ἀρχαιοτέρων μορφῶν, ὅπως τοῦ ψηφισματικοῦ ἀναγλύφου τοῦ Λούβρου τοῦ 410 π. Χ. (H. Speier, Röm. Mitt. pl. 10, 3° Diepolder, Grabr. εἰκ. 4 Binneboessel, Att. Urkundenreliefs, σ. 6, ἀρ. 14 καὶ σ. 37).

Εἰκ. 4. Λήκυθος ἐκ τοῦ 2ου τάφου.

Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν Ἀθηνᾶν τοῦ ἀναγλύφου τούτου μὲ τὸ σῶμα τὸ ἀναγειρόμενον πρὸς τὰ ὀπίσω, τὸ ζυγιζόμενον μεταξὺ κινήσεως καὶ στάσεως, εἰς τὴν γυναῖκα τῆς ληκύθου ἡ ὑπερίσχυσις τῆς καθέτου, τὸ σχεδὸν τετράγωνον περίγραμμα καθὼς καὶ αἱ κάθετοι πτυχαὶ αἱ ὁποῖαι τὴν καρφώνουν εἰς τὸ ἔδαφος, ἔχουν ἀναλογίας εἰς τὰς μορφὰς τοῦ ψηφισματικοῦ ἀναγλύφου τῆς Ἀκροπόλεως τοῦ 403 π. Χ. μὲ τὴν Ἀθηνᾶν καὶ τὴν Ἥραν (Speier πίν. 13,2, Binneboessel, σ. 7 ἀρ. 22 καὶ σ. 43) καὶ τοῦ ἄλλου τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου τοῦ 401 π. Χ. (Speier πίν. 12,2).

Ἡ ἄλλη ἐκ δεξιῶν γυνή, μὲ τὸ ὑπερτονισμένον σίγμα τοῦ ἀνέτου σκέλους, ἔχει ἐπίσης συγγενῆ τὴν παρομοίαν μορφὴν εἰς τὸ τελευταῖον τοῦτο ψηφισματικὸν ἀνάγλυφον, ὡς καὶ τὴν Ἀθηνᾶν τοῦ ἀνωτέρω ἀναφερθέντος ἀναγλύφου τῆς Ἀκροπόλεως τοῦ 405 π. Χ. (Speier, πίν. 13,2), ἀπὸ δὲ τὴν ἀγγειογραφίαν πολλὰς μορφὰς τῶν Μειδιακῶν ἀγγείων.

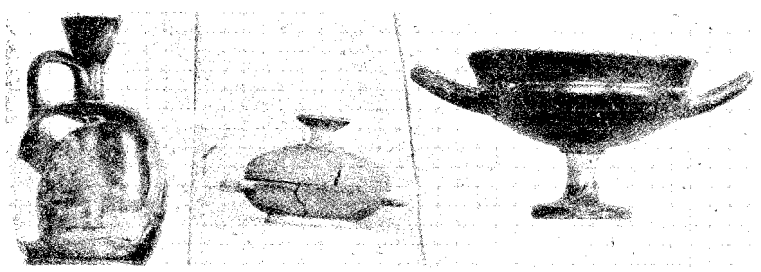
Εἰς τὴν τελευταίαν δεκαετίαν τοῦ 5ου π. Χ. αἰῶνος φέρει καὶ τὸ σχῆμα τῆς ληκύθου. Σημαντικῶς ἀπέχον ἀπὸ τὸν τύπον τοῦ τέλους τοῦ αὐστηροῦ ρυθμοῦ

[1] Πρβ. ὁμοίας ἀκτίνας εἰς σκύφον μὲ τὴν ὑπογραφὴν τοῦ Τεισίου (Τεισίας ἐποίησεν ὁ Ἀθηναῖος) εἰς Hoppin, Hand. Bl. fig. 350.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

μὲ τὴν ὑπερβολικὰ πλατεῖαν βάσιν καὶ τὴν παχεῖαν κοιλίαν (πρβ. C. V. Oxford, pl. XL, 1), διανύει τώρα τὴν «κλασσικωτέραν» φάσιν του. Ὀλίγον ἀργότερον, ἀπὸ τὸ α΄ τέταρτον τοῦ 4ου αἰῶνος, ἀρχίζει ἡ μήκυνσις ὅλων τῶν στοιχείων του, ἕως ὅτου φθάσει εἰς τὴν ὑπερλέπτυνσιν τοῦ ἀγγείου τῆς Λένινγκραντ, τύπου Κέρτς (Schefold, Unters. zu den Kertscher Vasen, πίν. 18· πρβ. καὶ πίν. 19), τὴν ἀνεπίδεκτον πλέον ἄλλης περαιτέρω ἐξελίξεως.

Ὁ διὰ τῆς ληκύθου ταύτης χρονολογικὸς προσδιορισμὸς τοῦ τάφου θὰ εἶχε σημασίαν κυρίως διὰ τὰς ὑστερωτέρας Κορινθιακὰς πυξίδας μὲ τὰ ἄνθη («late Corinthian II»), αἵτινες θὰ ἐπιστοποιεῖτο οὕτως ὅτι καλύπτουν ὅλον τὸν 5ον αἰῶνα. Δὲν ἀποκλείεται ὅμως οἱ δύο νεκροὶ νὰ ἐτάφησαν εἰς χρονικὰ διαστήματα ἀπέχοντα κάπως ἀλλήλων καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ἡ συνύπαρξις τῶν ἀγγείων δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ μᾶς ἀγάγῃ εἰς ἐπικίνδυνα συμπεράσματα.

Εἰκ. 5. Ἀγγεῖα διαφόρων τάφων.

Ἐκ τῶν δύο εἰδωλίων, (Εἰκ. 3) τὸ πρῶτον τοῦ ὀκλάζοντος παιδίου μὲ κοκκινωπὸν ἐπίχρισμα καὶ μὲ πηλὸν ὁμοιάζοντα πρὸς τὸν Ἀργεῖον προέρχεται ἴσως ἐκ Βοιωτικῆς μήτρας, τὸ δὲ ἄλλο, τὸ ἀνάξιον λόγου, καθημένης γυναικὸς μὲ λευκὸν ἐπίχρισμα, φαίνεται μᾶλλον Ἀργείας κατασκευῆς.

ΤΑΦΟΣ 3ος

Εἰκ. 1. Μῆκος 1,80. Πλάτος 0,60. Βάθος 0,60. Συνδέεται μὲ τὸν 2ον διὰ χονδρῆς πωρίνης πλακός, ἥτις ἐκάλυπτε συγχρόνως καὶ τοὺς δύο. Δὲν ἀποκλείεται νὰ ἀνῆκον καὶ οἱ δύο εἰς τὴν αὐτὴν οἰκογένειαν.

Ἡ κατεύθυνσις τοῦ ὑπτίου σκελετοῦ ἦτο πρὸς τὰ βορειοανατολικά. Παρὰ τὴν κεφαλὴν εὑρέθη Κορινθιακὴ πυξὶς μὲ κάλυμμα ***(Εἰκ. 5),*** χωρὶς ἴχνη γραπτῆς διακοσμήσεως, ὁμοία πρὸς τὴν εὑρεθεῖσαν ἐντὸς τοῦ προηγουμένου τάφου.

ΤΑΦΟΣ 4ος

Μῆκος 1,80. Πλάτος νοτιοδυτικῆς πλευρᾶς 0,60. Βορειοανατολικῆς 0,50. Βάθος 0,65. Ὁ σκελετὸς προσανατολισμένος πρὸς βορειοανατολικὰ εὑρίσκετο εἰς ὑπτίαν θέσιν, μὲ τὰς χεῖρας ἐσταυρωμένας κατὰ τὸν χριστιανικὸν τρόπον. Καὶ ἐδῶ, ὅπως εἰς τὸν 2ον καὶ 3ον τάφον, ὁ σκελετὸς ἦτο τοποθετημένος ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τοῦ βράχου ἄνευ μεσολαβήσεως πυθμένος ἐκ πλακός.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

Περιεῖχε μόνον κύπελον μελαμβαφές· πηλὸς κίτρινος, βερνίκι κακῆς ποιότητος, σχῆμα χωρὶς χάριν. Εἰς τὸ κέντρον ἔντυπον τετραπλοῦν ἀνθέμιον. Μίμησις Ἀττικοῦ ἀγγείου εἰς Κορινθιακὸν ἐργαστήριον.

ΤΑΦΟΣ 5ος

Ὁ σπουδαιότερος καὶ θρησκευτικώτερος ὅλων. Πλάτος 0,60. Μῆκος 1,87. Βάθος 0,65.

Ἐξωτερικῶς μικρὸς τοιχίσκος ἀπὸ λιθάρια ἀκανόνιστα, παράλληλος πρὸς τὴν στενὴν πλευρὰν τοῦ τάφου, ἐχρησίμευε προφανῶς εἰς τὸ νὰ χωρίζῃ τὸν τάφον τοῦτον ἀπὸ τοὺς γειτονικούς.

Τὸ ἐσωτερικὸν εὑρέθη εἰς κακὴν κατάστασιν. Τεμάχια τῶν πωρίνων τοιχωμάτων τῶν ἐφθαρμένων ὑπὸ τῆς ὑγρασίας εἶχον πέσει μαζὺ μὲ τὰ χώματα, καλύψαντα τοὺς νεκροὺς καὶ τὰ κτερίσματα, πολλὰ τῶν ὁποίων, ἰδίως τὰ εἰδώλια, ὑπέστησαν μεγάλην φθοράν. Διεκρίνοντο ἐν τούτοις τὰ ὀστᾶ πέντε ἢ ἓξ νεκρῶν πολὺ πλησίον κειμένων. Τοῦ ἑνὸς τὰ ὀστᾶ ἐφαίνετο καλῶς ὅτι εἶχον παραμερισθῇ πρὸς τὸν τοῖχον, πρὸς τὸν ὁποῖον ἔβλεπε καὶ ἡ κεφαλή. Δύο τοὐλάχιστον ἐκ τῶν σκελετῶν πρέπει νὰ ἦσαν γυναῖκες, ὅπως βεβαιοῦται ἀπὸ τὰς χαλκίνας κεφαλὰς περονῶν καὶ τὰ ἐπ' αὐτῶν εὑρεθέντα ἐνώτια. Ἄλλος σκελετὸς ἐπιστοποιήθη ὡς ἀνδρικὸς ἐκ στλεγγίδος ἥτις περιέβαλλε τὴν κεφαλὴν ἐν εἴδει στεφάνης, ὅπως θὰ ἐκτεθῇ λεπτομερέστερον κατωτέρω. Ἡ ἀρχικὴ τοποθέτησις τῶν μεταξὺ τῶν σκελετῶν κατανεμημένων εἰδωλίων δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ πιστοποιηθῇ ἕνεκα τῆς κακῆς καταστάσεως τοῦ τάφου.

Εἰδώλια Ἀργεῖα.—Παρένθ. Πίναξ 2,2. Πήλινον εἰδώλιον γυναικὸς πεπλοφόρου. Ἡ ὄπισθεν ἐπιφάνεια εἶναι ἀνώμαλος, χωρὶς προσοχὴν ἰσοπεδωθεῖσα, ὁμοίως δὲ καὶ ἡ ὑπὸ τὴν βάσιν τοιαύτη, ἐλαφρῶς κοίλη. Ἀπὸ μίαν μήτραν προέρχεται ὅλη ἡ μορφὴ μετὰ τῆς κεφαλῆς, ἐνῷ αἱ χεῖρες προσεκολλήθησαν κατόπιν. Ὁλόκληρον τὸ εἰδώλιον εἶναι συμπαγές, χωρὶς ἐσωτερικὴν κοιλότητα. Πηλὸς ὁ βαθὺς ἐρυθρόφαιος Ἀργεῖος, ἐπίχρισμα λευκὸν ὕψ. 0,14.

Κρατεῖ εἰς τὴν ἀριστερὰν χεῖρα στρογγύλον ἀντικείμενον, χωρὶς ἄλλο καρπόν, κατὰ τὸν συνήθη τρόπον τῶν εἰδωλίων τῆς Τίρυνθος (Tiryns I, Taf. VI, 5, 6, 7, 11)· ἴχνος ὁμοίου σώζεται εἰς τὴν δεξιὰν παλάμην.

Παρ' ὅλα τὰ ἀρχαϊκὰ ὑπόλοιπα τοῦ προσώπου—ὑψηλὸν μέτωπον μὲ σχηματοποιημένην κόμην, τύπου «προτομῆς»—εἰς τὸ σῶμα ἔχει ἀρχίσει ἡ διαφοροποίησις τῆς κινήσεως μὲ τὸ ἄνετον σκέλος, πρωϊμου τύπου ἀκόμη, μὲ ὅλον τὸ πέλμα ἐφαπτόμενον τοῦ ἐδάφους, περίπου ὅπως εἰς τὴν Πολυκλείτειον βάσιν τοῦ Ξενοκλέους εἰς τὴν Ὀλυμπίαν (Olympia, die Inschriften, ἀρ. 164 Furtwängler, Meisterwerke, 491, εἰκ. 85 Anti, Monum. Ant., 26, 1920, 653, 727, εἰκ. 82) καὶ ὄχι διάφορον ἀπὸ τὴν στάσιν τῆς Ἀθηνᾶς τῆς μετόπης τοῦ Αὐγείου (Buschor.-

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

Hamann, LXXIX). Τὸ ἴδιον θέμα εἶναι γνωστὸν ἀπὸ τὴν Ἀργείαν χαλκίνην κόρην τῆς Βοστώνης (Langlotz, Bildhauersch πίν. 8), ὅπου, καθὼς καὶ εἰς τὴν «νήθουσαν» τοῦ Βερολίνου (Langlotz, πίν. 26· Rodenwaldt, Kunst der Antike, 288-289), παρουσιάζεται ἡ στάσις ἀρτιωτέρα, μὲ διοχέτευσιν τῆς κινήσεως εἰς ὅλον τὸ σῶμα, τὸ ὁποῖον, ἰσορροπεῖ ἀνέτως καὶ χωρὶς ἔντασιν. Ἡ ἀσυμφωνία μεταξὺ κεφαλῆς καὶ σώματος εἰς τὴν πηλίνην κόρην τοῦ Ἄργους ἐξηγεῖται ἂν παραδεχθῶμεν χρῆσιν δύο χωριστῶν μητρῶν, μιᾶς ἀρχαιοτέρας διὰ τὴν κεφαλήν, τύπου «προτομῆς», καὶ ἄλλης νεωτέρας διὰ τὸ σῶμα· ἡ ἔλλειψις δὲ αὕτη συνεπείας, ἡ ἄνευ ἐπιγνώσεως συντηρητικότης συμβαδίζουσα μὲ τὴν παρακολούθησιν τῶν νεωτερισμῶν τῶν μεγάλων καλλιτεχνῶν εἶναι διδακτικωτάτη διὰ τὴν ἐπιφύλαξιν μετὰ τῆς ὁποίας πρέπει νὰ χρησιμοποιῶνται τὰ πήλινα εἰδώλια πρὸς γνῶσιν τῆς μεγάλης τέχνης.

Εἰκ. 6. Πεπλοφόρος ἐκ τοῦ 5ου τάφου.

Ἀνεξαρτήτως ὅμως τούτου, ἡ κόρη τοῦ Ἄργους «παλαιϊκὴ» μαζὺ καὶ σύγχρονος, ἔχει ἰδικήν της συνέπειαν καὶ ἑνότητα, καθὼς βαδίζει πρὸς τὸ θρησκευτικὸν καθῆκον, τὸ ὁποῖον ἐκτελεῖ μὲ τόσην ἁγνότητα.

Καλὸν ἀντίστοιχον συγχρόνου Ἀργείου ἀνδρικοῦ τύπου μὲ τὸ ὅμοιον, διστακτικὸν ἀκόμη καμπτόμενον σκέλος ἔχομεν εἰς τὸ ἀγαλμάτιον τοῦ Λούβρου (Anti, ὅ. ἀ. 728, εἰκ. 83. Blümel, 90 Berl. Winckprogr. εἰκ. 1 Thieme-Becker, Künstlerlexicon, ἄρθρ. Polykleitos (Marg. Bieber) σ. 226, κοινῶς παραδεδεγμένον ὡς ἀντίγραφον τοῦ Δισκοφόρου, ἐκ τῶν παλαιοτέρων ἔργων τοῦ Πολυκλείτου.

Μεταξὺ τῶν εὑρημάτων τῶν ἀνασκαφῶν Τίρυνθος καὶ Ἡραίου δὲν ὑπάρχει εἰδώλιον ἐκ τῆς αὐτῆς μίτρας. Οἱ σχετικῶς πλησιέστεροι τύποι Tiryns I, tf. IX, 2-3 καὶ πρὸ παντὸς IX, 5, X, 3 καὶ 5, προϊόντα τοῦ Ἀργείου ἐργαστηρίου καὶ ὄχι ἐντόπια ἐκ Τίρυνθος εἶναι πολὺ κατωτέρας σημασίας.

Εἰκ. 6. Εἰδώλιον ὀρθίας πεπλοφόρου. Πηλὸς ἀργεῖος, ὑπόλοιπα λευκοῦ ἐπιχρίσματος ὕψ. 0,175. Συμπαγὲς μαζὺ μὲ τὴν βάσιν, ἡ ὄπισθεν ἐπιφάνεια ἐπίπεδος. Ὅλον τὸ σῶμα, ἐκτὸς τῶν βραχιόνων ἐξῆλθεν ἐκ μιᾶς μήτρας. Ἐφθαρμένη ἡ ἐπιφάνεια τοῦ στήθους καὶ τὸ πρόσωπον· ἐπὶ τῶν ὤμων σώζονται ἴχνη τῶν ἐπιθέτων βοστρύχων κατὰ τὸν τρόπον τῆς κανηφόρου τοῦ πίν. 1.

Δὲν εἶναι εὔκολον νὰ ἐξακριβωθῇ τί ἐκράτει ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ βραχίονος·

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

δὲν βλέπω ὅμως τὶ ἄλλο ἐκτὸς ἀπὸ τύμπανον. Ἴσως νὰ πρόκειται περὶ μιμήσεως Ἰωνικοῦ θέματος ἀπὸ ἐντόπιον καλλιτέχνην, πρβ. Salzmann, Kamiros, pl. 22. Ἡ στάσις μὲ τὸ λυγισμένον ἀριστερὸν γόνυ, ἂν καὶ ὁμοία μὲ τῆς πεπλοφόρου τοῦ πίν. 2, 2, ἔχει ἀναμφιβόλως περισσοτέραν ἄνεσιν.

Παρένθ. Πίναξ 1 καὶ ***εἰκ. 7-8.*** Κανηφόρος ὀρθία.

Πηλὸς καὶ λευκὸν ἐπίχρισμα ἀκριβῶς ὅμοια μὲ τῆς προηγουμένης ὕψ. 0,235.

Ἀπὸ τὴν μήτραν προέρχεται τὸ κύριον σῶμα τοῦ εἰδωλίου, μετὰ τῆς κεφαλῆς καὶ τῶν ποδῶν, ἐνῷ οἱ βραχίονες καὶ αἱ χειρίδες τοῦ πέπλου προσετέθησαν κατόπιν

Εἰκ. 7. Κανηφόρος ἐκ τοῦ 5ου τάφου.

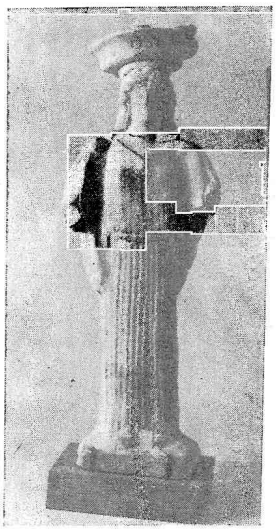
Εἰκ. 8. Ὀπισθία ὄψις τῆς κανηφόρου.

διευθετηθεῖσαι διὰ τῆς χειρός, ὁμοίως δὲ οἱ βόστρυχοι καὶ ἡ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς «κουλούρα» [1]. Ἀπὸ τοὺς βοστρύχους λείπει μικρὸν τμῆμα εἰς τὸ κέντρον τοῦ μετώπου. Ὅπως εἰς τὸ προηγούμενον εἰδώλιον τοῦ πίνακος καὶ εἰς τοῦτο ἡ ὄπισθεν ἐπιφάνεια εἶναι ἐπίπεδος ἀλλὰ κάπως ἀνώμαλος, προχείρως πλατυνθεῖσα διὰ πιέσεως μὲ τὸν δάκτυλον, τοῦ ὁποίου τὰ ἴχνη διακρίνονται καλῶς ἐπὶ τοῦ πηλοῦ.

[1] Διὰ τὴν τόσον διαδεδομένην ταύτην μέθοδον βλ. Martha, Catal. Terres cuites XXIV, καὶ τελευταῖον Wolters, Corolla L. Curtius, σελ. 96.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

Τί ἀντικείμενον ἔφερεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς μανθάνομεν ἀπὸ τὸ παρόμοιον εἰδώλιον τῆς Τίρυνθος (Tiryns I, taf. X· ἐδῶ ***Εἰκ. 9 - 10***), προϊὸν τῆς ἰδίας μήτρας, παρ' ὅλας τὰς ἀπατηλὰς παραλλαγάς· πρόκειται διὰ κανοῦν περιέχον πλακοῦντας προοριζομένους διὰ τὴν θεάν, ἀνάλογον πρὸς τὰ εὑρεθέντα ἐν ἀφθονίᾳ εἰς τὰς ἀνασκαφὰς Τίρυνθος, Ἡραίου, Περαχώρας κ. ἄ., ἀλλὰ μὲ ἐξαιρετικῶς πιστὴν ἀπόδοσιν τῆς συνολικῆς εἰκόνος[1]. Εἰς τὴν φωτογραφίαν τῆς ***Εἰκ. 11*** εἰκονίζουσαν τὴν Ἀργείαν κανηφόρον φέρουσαν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τὸ κάνιστρον τῆς Τιρυνθίας, δίδεται ἡ ἀρχικὴ ἐμφάνισίς της, μὲ τὴν ρυθμικότητα τοῦ σώματος καὶ τῶν βραχιόνων οἵτινες ὑπογραμμίζουν καὶ ὑποβοηθοῦν τὴν λειτουργίαν τῆς κεφαλῆς.

Εἰκ. 9. Κανηφόρος ἐκ Τίρυνθος.

Εἰκ 10. Ὀπισθία ὄψις τῆς κανηφόρου.

Εἰς τὴν κανηφόρον τῆς Τίρυνθος οἱ βραχίονες προστεθέντες, ὅπως καὶ εἰς τὴν Ἀργείαν, ἐπὶ τοῦ κορμοῦ μετὰ τὴν ἐξαγωγὴν τοῦ εἰδωλίου ἐκ τῆς μήτρας διαφέρουν σημαντικῶς ἀπὸ τοὺς βραχίονας τῆς πρώτης· δὲν ὑψώνονται, ἀλλὰ κάμπτονται χαμηλότερον, αἱ ψευδοχειρῖδες διευθετηθεῖσαι ἄλλως δὲν παρουσιάζουν τὴν ἰδίαν τετράγωνον χαλκίνην ἀκαμψίαν καὶ εἰς τοὺς ὤμους προσετέθησαν περόναι μὲ στρογγύλον δίσκον.

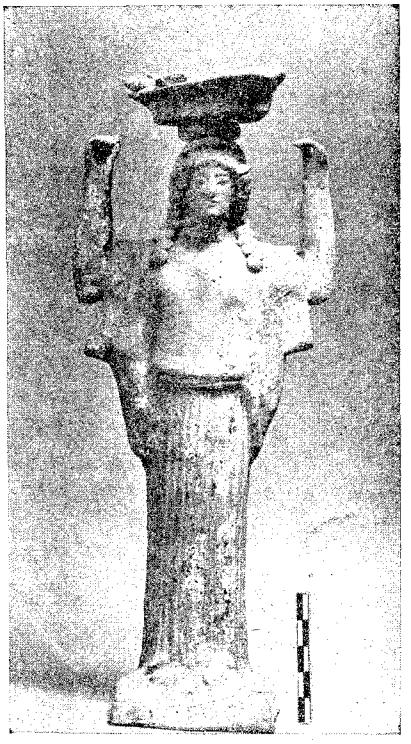
Δὲν σκοπεύεται μὲ τὴν ὕψωσιν τῶν βραχιόνων τῆς Ἀργείας ἡ συγκράτησις τοῦ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς κανίστρου, ὁπότε θὰ ἔπρεπε νὰ φθάνουν ὑψηλότερον, οὔτε δὲ ἄλλως φαίνεται ὅτι συνεδέοντο αἱ χεῖρες πρὸς τὸ κάνιστρον, ἀλλ' ἐκφράζεται ἀναμφιβόλως προσευχή, δέησις. Παρομοία χειρονομία —παλάμη πρὸς τὰ ἔξω, τὸν ἀντίχειρα μὲ ἐφαπτόμενον τοῦ δείκτου— ἀπαντᾶται εἰς τὸ θρησκευτικώτερον εἶδος πηλίνων εἰδωλίων, τὰς προτομὰς καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἑρμηνευθῇ ἄλλως παρὰ ὡς ἱερὰ πρᾶξις (πρβ. Winter, Typen I, 249).

Ὄχι μόνον μὲ τὴν ὕψωσιν τῶν χειρῶν ἀλλὰ κυρίως μὲ ὅλην τὴν στάσιν, συντελούσης καὶ τῆς ἀκαμψίας τοῦ ἐνδύματος, ἡ Ἀργεία κανηφόρος παρουσιάζεται μὲ ἱερατικωτέραν ἐμφάνισιν ἀπὸ τὴν συγγενῆ της τῆς Τίρυνθος, εἰς τὴν ὁποίαν ἐδόθη κάποια κίνησις. Ποία ἐκ τῶν δύο εὑρίσκεται πλησιέστερον τοῦ πρωτοτύπου, διαπιστώνεται χωρὶς δισταγμόν: ἡ θρησκευτικωτέρα καὶ τεχνικῶς τελειοτέρα, ἡ Ἀργεία. Παρ' ὅλην ὅμως τὴν ἐξάρτησιν ἀπὸ τὸ χάλκινον πρότυπον

[1] Πρβ. καὶ τὸ ὡραῖον πήλινον ἀναθηματικὸν κάνιστρον τοῦ Βρετ. Μουσείου, τὸ περιέχον καρπούς: Catal. Terr., σ. 123, εἰκ. 23.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ φθάσῃ ὁ κοροπλάθος μέχρι πλήρους συνεπείας, ἀρνούμενος τελείως τὴν παραδοσίν του· ὁ πρωτόγονος τρόπος τῆς προσαρμογῆς τῶν βοστρύχων εἶναι κληρονομία ἀπὸ τὰ χειροποίητα εἰδώλια (Waldstein, Argive Heraion πίν. XLII-XLIII. Tiryns I, πίν. II-III) καὶ ἡ ἀπόκλισις ἀπὸ τὸ χαλκοῦν πρότυπον γίνεται πλέον ἢ κατάδηλος ἂν ἡ κεφαλὴ τῆς κανηφόρου παραβληθῇ μὲ ἄλλο σύγχρονον ἔργον, τὸ ὁποῖον δὲν ἠπίστησε πρὸς τὴν πηγήν του: τὴν προτομὴν ἀπὸ τὸ Ἡραῖον τοῦ Ἄργους (Waldstein, pl. XLVII, 7· ἐδῶ πίναξ *3,1* ἀπὸ νέαν φωτογραφίαν), μὲ πρόσωπον ὁμοίως ὠοειδές, κόμην διηυθετημένην καθ' ὅμοιον τρόπον, καλύπτουσαν τὸ μέτωπον πολὺ χαμηλά, ἐξαχθεῖσαν ὅμως μαζὶ μὲ τὴν κεφαλὴν ἀπὸ τὴν μίτραν. Ἀντιθέτως, τὴν ἔλλειψιν διαφοροποιήσεως εἰς τὴν κίνησιν τῶν σκελῶν τῆς κανηφόρου θὰ τὴν ἐξηγήσωμεν ὄχι ἀπὸ τὴν συντηρητικότητα τοῦ κοροπλάθου, ἀλλ' ἀπὸ τὴν ἐξάρτησιν ἐκ τοῦ χαλκίνου προτύπου, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ἦτο παρόμοιον ὡς πρὸς αὐτὸ μὲ τὴν Ἑστίαν Giustiniani (Helbig, Führer 3, 1032· Bulle, Schöner Mensch 3 πίν. 118· Furtwängler, Meisterwerke 38, 115· Schweitzer, A. Anz. 43, 1928, 510 κέξ. Anti, Mon. Antichi 26, 726, εἰκ. 81. Beazley-Ashmole, Greek Sculpt. and Paint. σ. 35), μὲ βαρὺ ἱερατικὸν ἔνδυμα, χωρὶς νεωτερισμοὺς εἰς τὴν στάσιν καὶ ἑπομένως εἰς τὴν πτύχωσιν - ἀκαμψίαν ἐπιβληθεῖσαν ὑπὸ τῆς λειτουργίας της ὡς βασταζούσης πρὸς τὴν ὁποίαν ἐκρίθη ἀσυμβίβαστος ἡ ἀστάθεια τῆς κινήσεως τῶν ποδῶν.

Εἰκ. 11. Πηλίνη κανηφόρος ἐκ τοῦ 6ου τάφου.

Συγκρινομένη ἡ κεφαλὴ τῆς «Ἑστίας» μὲ τὴν πηλίνην προτομὴν τοῦ Ἄργους, φαίνεται ἔκφρασις ὁμοίου ἰδανικοῦ αὐστηρᾶς γυναικείας ὡραιότητος, μὲ πρόσωπον περιωρισμένον ἀπὸ τὴν κόμην, στόμα σφικτόν, σιαγόνα ἔντονον.

Ἐπόμενον ἦτο τὸν εἰς τὸ Ἄργος δημιουργηθέντα τοῦτον τύπον νὰ ζηλεύουν καὶ ἄλλαι σχολαί. Εἰς τὴν «Ἀσπασίαν» ἢ «Εὐρώπην» τοῦ Βερολίνου, λ.χ. (Blümel, Κατάλ. πίν. 51-54 Bulle, Sch. Mensch. 3 πίν. 117), τὴν ὁποίαν, ὅπως διησθάνθη ὁ Langlotz (Bildhauersch. 174) ἡ στάσις καὶ ἡ διάταξις τοῦ ἐνδύματος κατατάσσουν εἰς ἄλλο ἐργαστήριον (Σικυωνικόν), τὸ πρόσωπον ἔχει ἀδελφικὴν ὁμοιότητα μὲ τὴν

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

«Ἑστίαν» καὶ μὲ τὴν πηλίνην προτομὴν τοῦ Ἡραίου, ἥτις ἑρμηνεύεται ἴσως μὲ τὴν ἐξάρτησιν ἀπὸ δημιουργήματα τοῦ ἀκμάζοντος τότε Ἀργείου ἐργαστηρίου.

Ὁ Frickenhaus (Tiryns I, 90) ἐσχέτισεν ἤδη τὴν κανηφόρον τῆς Τίρυνθος μὲ τὰς ἀναφερομένας ἀπὸ τὴν παράδοσιν μεταξὺ τῶν ἔργων τοῦ Πολυκλείτου «Κανηφόρους», αἵτινες εὑρίσκοντο εἰς τὴν Ρώμην (Κικέρων, in Ver. IV, 3, 5) καὶ τὰς ὁποίας μεταγενέστερος συγγραφεύς, ὁ Σύμμαχος (Ἐπιστ. I, 33) ἐθεώρει ἰσαξίας τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς καὶ τῆς περιφήμου ἀγελάδος τοῦ Μύρωνος[1]. Περισσότερα δικαιώματα διὰ τὴν συσχέτισιν ταύτην ἔχει ἡ Ἀργεία πηλίνη κανηφόρος, μὲ τὴν ἀναμφισβητήτως μνημειώδη ἐμφάνισίν της παρὰ ἡ ἐλευθέρως μεταπλασθεῖσα τῆς Τίρυνθος καὶ ἀφοῦ ἡ χρονολογία τῆς πρώτης εἶναι μεταξὺ 470-460, πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ὅτι τὸ χάλκινον πρότυπόν της θὰ ἦτο ἀπὸ τὰ ἀρχαιότερα τοῦ Πολυκλείτου, σύγχρονον μὲ τὸν Δισκοφόρον του καὶ παλαιότερον ἀπὸ τὸν Ξενοκλῆ τῆς Ὀλυμπίας[2]. Ὁμοιότητας μὲ τὴν στάσιν τοῦ πρώτου παρετηρήσαμεν ἐξ ἄλλου ἤδη εἰς τὴν πεπλοφόρον τοῦ αὐτοῦ τάφου, παρ. πίναξ 2.

Πάντως καὶ χωρὶς τὴν ἐνίσχυσιν ταύτην ἀπὸ τὴν παράδοσιν, ἡ μνημειακὴ ἐπιβλητικότης τῆς Ἀργείας κόρης θὰ μᾶς ἔφερε νὰ ὑποπτευθῶμεν ἐξάρτησιν ἀπὸ μέγα δημιούργημα τῆς Ἀργείας Σχολῆς τῶν περὶ τὸ 460 χρόνων, τὸ ὁποῖον ἦτο συγχρόνως καὶ ἓν ἀπὸ τὰ πειράματά της σχετικῶς μὲ τὴν νομοτέλειαν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, ὅπως λαμπρῶς διηγεῖται ὁ Brunn (Gesch. der Griech. Künstler I, 228): «ἡ πρᾶξις (τῶν Κανηφόρων) ἀπαιτεῖ αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν τὴν πλέον μεμετρημένην στάσιν καὶ κίνησιν. Αἱ φέρουσαι ὀφείλουν, ὅπως καὶ αἱ Καρυάτιδες αἵτινες, οὕτως εἰπεῖν γίνονται αἱ ἴδιαι κίονες, νὰ ὑποταχθοῦν εἰς τοὺς μηχανικοὺς νόμους καί, διὰ νὰ ἐπαρκέσουν εἰς αὐτούς, νὰ φαίνωνται καὶ μὲ τὸ σῶμα των ἱκαναὶ εἰς τὸ φέρειν, ὄχι ὑπερβολικὰ τρυφεραὶ καὶ ἀδύνατοι».

Παρένθ. πίναξ 4 (κάτω, δεύτερον ἐξ ἀριστερῶν). Μικρὸν εἰδώλιον ὀρθίας πεπλοφόρου φορούσης στεφάνην.

[Πηλὸς κόκκινος, Ἀργεῖος. Ἴχνη λευκοῦ ἐπιχρίσματος. Ὕψ. 0,09.]

Ἐλαφρὰ ὑποδήλωσις τῆς κινήσεως τοῦ ἀριστεροῦ ποδός. Ὅλη ἡ μορφὴ στερεά, ἐξῆλθε μετὰ τῆς κεφαλῆς ἐκ τῆς μήτρας. Εἰς τοὺς βραχίονας ἐπρόκειτο νὰ προστεθῇ μετὰ τὴν ἐξαγωγήν των ἐκ τῆς μήτρας τὸ κάτω ἥμισυ μέρος αὐτῶν ἀπὸ τοῦ ἀγκῶνος, ὥστε νὰ κρατοῦν εἰς τὴν παλάμην προσφοράν τινα, ὅπως

---

[1] Ὁ Anti, Mon. Ant. 26, 648, σημ. 2 δικαίως ἀμφισβητεῖ τὴν σπουδαιότητα τῆς τελευταίας ταύτης μαρτυρίας. Τοῦ Bulle ἡ παλαιὰ προσπάθεια (E. V. 859-861) νὰ θεωρήσῃ ἀντίγραφα τῶν Κανηφόρων τὰς Καρυάτιδας τοῦ Μονάχου δὲν εἶχεν ἀπήχησιν (πρβ. Wolters, Beschr. der Glyplothek 338). Ἐλευθέρα μετάπλασις Ἀργείας κανηφόρου εἶναι ἴσως τὸ Ρωμαϊκὸν ἀγαλμάτιον τοῦ Βατικανοῦ (Κατάλ. Amelung I, πίν. 61). Διὰ τὰς κανηφόρους βλ. G. Richter, Sculp. 251, καὶ Bieber, Thieme-Becker, ἄρθρ. Polykleitos, 228.

[2] Rumpf, Griech.—Röm. Kunst σ. 46, περὶ τὸ 450. Ἐν τούτοις ἡ M. Bieber, Thieme-Becker, Polykleitos τὸ θέλει περὶ τὸ 460, ὁ Anti, ὅ. ἀν. σ. 687 ὀλίγον μετὰ τὸ 460.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

ἡ κόρη τοῦ πίν. 2,2. Ἀλλ' ἕνεκα τοῦ ἀσημάντου τῆς μορφῆς δὲν ἐθεωρήθη ὅτι ἠξιζε νὰ γίνῃ ὁ κόπος αὐτός. Ὅμοία, ἐκ τῆς αὐτῆς μήτρας, μεταξὺ τῶν εὑρημάτων τῆς Τίρυνθος: Tiryns I, πίν. IX, 3 - 4.

Παρ. πίναξ 4 (κάτω). Τρεῖς καθήμεναι μικραὶ θεαί, ἐξαχθεῖσαι ἀπὸ τὴν ἰδίαν μήτραν. Συμπαγεῖς, αἱ δύο μὲ ἐλαφρῶς κοίλην τὴν ὀπισθίαν ἐπιφάνειαν. Μέγιστον ὕψος 0,09.

Παρομοία, μὲ ἐπὶ πλέον ἐρεισίνωτον, ἐκ Τίρυνθος: Tiryns I, πίν. V, σ. 65. Τὸν παλαιότερον χειροποίητον τύπον βλ. Tiryns I, πίν. I, 10, σ. 64.

Παρ. πίναξ 4. Δύο μικρὰ ἀγγεῖα, τὸ ἓν ἐντὸς τοῦ ἄλλου, συμπαγῆ. Τὸ ἄνω ὑδρία, τὸ κάτω κάνθαρος ὕψ. 0,05. Χειροποίητα, ἡ ἐλαφρὰ διακόσμησις διὰ μαχαιρίου. Ἴχνη λευκοῦ ἐπιχρίσματος.

Παρόμοια, ὄχι ἐκ τῆς ἰδίας μήτρας μεταξὺ τῶν εὑρημάτων τοῦ Ἡραίου τοῦ Ἄργους: Waldstein, σ. 43, εἰκ. 85.

Παρ. πίναξ 4 (πρῶτον). Ἄνω σῶμα δαίμονος μὲ μεγάλα ὦτα. Πιθανώτατα, ὅπως ἀποδεικνύεται ἐκ σωθέντος ποδὸς ἵππου, ἀνήκοντος ἀναμφιβόλως εἰς αὐτό, πρόκειται περὶ Κενταύρου. Χειροποίητον, συμπαγές. Πηλὸς κοκκινωπὸς Ἀργεῖος, ἐπίχρισμα λευκόν. Ἐπὶ τῆς ράχεως καὶ ἐπὶ τοῦ σωζομένου ὑπολοίπου τοῦ στήθους ἴχνη κιτρίνου ἐπιχρίσματος ἐπὶ τοῦ λευκοῦ. Ἔντονα χαρακτηριστικὰ τῆς τελευταίας ἐποχῆς τοῦ αὐστηροῦ ρυθμοῦ. Ὕψος κεφαλῆς μετὰ τοῦ πώγωνος 0,04.

Παρ. πίναξ 4 (ἄνω δεξιά). Μέρος τοῦ σώματος ἱππαρίου. Πηλὸς ὅπως εἰς τὸ προηγούμενον, ἐπίχρισμα λευκόν. Χειροποίητον, ὄπισθεν ἐπίπεδον. Πάντως δὲν ἀνῆκεν εἰς τὴν προηγουμένην μορφήν. Μῆκ. 0,06.

Κορινθιακά.—Παρένθ. πίναξ. 2,1. Μικρὰ κόρη μὲ Ἰωνικὸν χιτῶνα, κρατοῦσα πτηνὸν καὶ καρπόν. Ἐπὶ τοῦ ξανθοκιτρίνου πηλοῦ ἴχνη ἐρυθροῦ χρώματος, ἰδίως κατὰ τὰς παρυφὰς τῶν χειρίδων καὶ εἰς τὸν δεξιὸν ὦμον ὕψ. 0,13.

Ἡ κορινθιακὴ προέλευσις τοῦ τύπου τούτου, πιστοποιηθεῖσα ἤδη ἀπὸ τὸν Frickenhaus (Tiryns I, σ. 86 κέξ.), δὲν ἀμφισβητεῖται πλέον σήμερον. Εἰς τοὺς τόπους τῆς εὑρέσεως τοὺς συγκεντρωθέντας ὑπὸ τοῦ Ρωμαίου (Ἀρχ. Δελτίον VI, 1920-21 σ. 73) καὶ τοῦ Blinkenberg (Lindos, 527) πρέπει νὰ προστεθοῦν σήμερον καὶ ἡ Περαχώρα καθὼς καὶ ἡ Καλυδών. Ἀπὸ τὸ χρῶμα καὶ τὸ εἶδος τοῦ πηλοῦ τῆς ἰδικῆς μας κόρης, ἀναμφιβόλως Κορινθιακοῦ, συνάγεται ὅτι ἡ μέθοδος ποὺ παρετήρησαν ἐκτὸς ἄλλων ὁ Ρωμαῖος (ὅπου ἀν. σ. 73) εἰς τὰς Αἰτωλικὰς κόρας καὶ ὁ Frickenhaus (I, σ. 55) εἰς τὰς Ἀργείας τῆς Τίρυνθος, ὅτι δηλαδὴ ἐκ κορινθιακῶν μητρῶν κατεσκευάζοντο κόραι ἐξ ἐντοπίου πηλοῦ, δὲν ἐφηρμόσθη εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην, ἀλλὰ τὸ εἰδώλιον εἰσήχθη ἀπὸ τὴν Κόρινθον.

Διδακτικαὶ εἶναι αἱ διαφοραὶ τῆς κορινθιακῆς κόρης ἀπὸ τὴν Ἀργείαν πεπλοφόρον τοῦ αὐτοῦ τάφου *(παρ. πίναξ 2,2)*: ἀφ' ἑνὸς τὸ στερεὸν πάτημα, τὰ σαφῆ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

περιγράμματα, ἡ διαίρεσις τοῦ σώματος εἰς βαστάζον καὶ βασταζόμενον, ἡ αὐστηρὰ ἐκφρασις τῆς Ἀργείας· εἰς τὴν Κορινθιακὴν ὑπερβολικὴ λεπτότης, ἐσβεσμένα περιγράμματα, ἀκαθόριστον πάτημα, ἔκφρασις χωρὶς θέλησιν —δύο κόσμοι ποὺ ἔμειναν παρ' ὅλας τὰς ἀμοιβαίας ἐπιδράσεις αὐστηρὰ χωρισμένοι καὶ εὐδιάκριτοι.

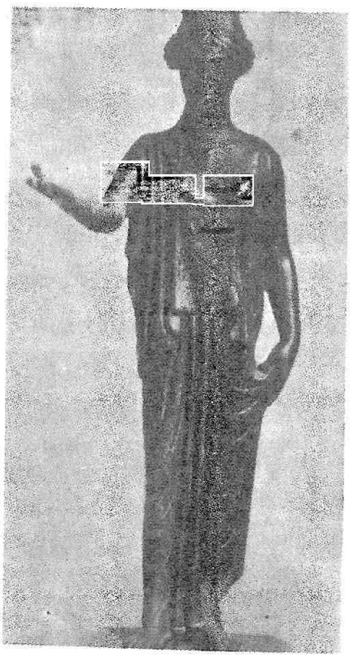

Εἰκ. 12. Ἐθνικοῦ Μουσείου.

Τὰς ἀναλόγους ἀντιθέσεις τοῦ ἀνδρικοῦ τύπου τῶν δύο LIV, 1934, σχολῶν σπουδάζει τις εἰς τὰ δύο χάλκινα ἀγαλμάτια τοῦ Ἡρακλέους, τὸ ἓν τοῦ Μουσείου Μπενάκη καὶ τὸ ἄλλο τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου ἐκ Περαχώρας (Payne, J. H. St. 164, εἰκ. 1-2), τοῦ πρώτου σταθεροῦ καὶ τετραγώνου, τοῦ ἄλλου ραδινοῦ καὶ χωρὶς μυϊκὴν δύναμιν.

Μίαν ἰδιαιτέραν λεπτομέρειαν τοῦ τύπου αὐτοῦ τῆς Κορινθιακῆς κόρης, τὴν κάθετον σχηματικὴν πτυχὴν μεταξὺ τῶν σκελῶν, πρῶτος ὁ Langlotz τὴν ἀντελήφθη εἰς μερικὰ χάλκινα κάτοπτρα καὶ τὴν ἐξεμεταλλεύθη διὰ νὰ διαμορφώσῃ τὴν ὁμάδα αὐτὴν καί, ἀποχωρίζων τὰς κόρας, τὰς ὁποίας συνδέει τὸ χαρακτηριστικὸν αὐτό, ἀπὸ τὰς ἄλλας τῆς Ἀργείας Σχολῆς, νὰ τὰς ἐντοπίσῃ εἰς τὴν βορείαν Πελοπόννησον καὶ δὴ εἰς τὴν Σικυῶνα (Bildhauersch., σ. 34).

Ἓν ὅμως τουλάχιστον τμῆμα τοῦ ὑλικοῦ αὐτοῦ, αἱ κόραι τύπου Langlotz, πίν. 15-17, παρουσιάζουν τόσον στετὴν ἐπαφὴν μὲ τὰς πηλίνας Κορινθιακὰς κόρας τοῦ τύπου τοῦ πίν. 2, α, ὥστε δύνανται νὰ τοποθετηθοῦν εἰς τὴν Κόρινθον πλησίον τοῦ ὑλικοῦ τὸ ὁποῖον, ὅπως προανήγγειλεν ὁ Payne (J. H. St. LIV, 1934, 174 κέξ.) κατόπιν τῶν ἀνασκαφῶν Περαχώρας καὶ Κορίνθου, θὰ ἀποσπασθῇ ἀναγκαστικῶς ἀπὸ ἄλλας γειτονικὰς σχολὰς διὰ νὰ ἐντοπισθῇ εἰς τὴν πόλιν ταύτην.

Εἰκ. 13. Ἐθν. Μουσείου 7339

Τὸ Κορινθιακὸν εἰδώλιον τοῦ πίν. 2, 1 ἀντιπροσωπεύει τὴν τελευταίαν φάσιν τῆς ἀνθεσφόρου μὲ τὸν Ἰωνικὸν χιτῶνα, διαδεχθὲν τὸν ἀρχαιότερον τύπον τῆς εἰκ. 12. Αἱ Κορινθιακαὶ πεπλοφόροι τῶν «Σικυωνικῶν» κατόπτρων (Langlotz, πίν. 15-17)· ταῦτα παρουσιάζουν τὴν διαδεχομένην τὰ παλαιότερα εἰδώλια κλασικὴν πλέον μορφήν. Παρ' ὅλην τὴν ἀλλαγὴν τῆς ἐνδυμασίας εἶναι ἐν τούτοις καταφανὴς εἰς τὰς τελευταίας ἡ ἐξάρτησις ἀπὸ τὸν παλαιὸν τύπον: καὶ εἰς τὰς πηλίνας καὶ εἰς τὴν χαλκίνην κόρην τῆς εἰκ. 13 (Ἐθν.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

Μουσείου 7399 Langlotz, πίν. 15 c) μεταξὺ τῶν λεπτῶν σκελῶν διατηροῦνται αἱ μεσαῖαι κάθετοι πτυχαί, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἐκπορεύονται ἄλλαι διαγώνιαι· μὲ τὴν συγκράτησιν τοῦ πέπλου διὰ τῆς χειρὸς εἰς τὴν χαλκίνην διατηρεῖται σχέσις φυσικὴ διὰ τὸν Ἰωνικὸν χιτῶνα, ἀλλ' ἀνάρμοστος πλέον εἰς τὸν αὐστηρὸν πέπλον· παρ' ὅλην δὲ τὴν διαφορὰν τοῦ ὑλικοῦ τὸ σῶμα εἶναι καὶ εἰς τὰς δύο ἐπίπεδον καὶ λεπτοφυὲς καὶ δικαίως ἐτόνισεν ὁ Langlotz (σ. 35) τὴν ἀρχαϊστικὴν ἐπιτήδευσιν παρομοίας χαλκίνης κόρης.

Εἰκ. 14. Ἐθν. Μουσείου 7579.

Ὄχι ἡ Κόρινθος, ἀλλ' ἄλλος ἦτο ὁ τόπος ὅπου ἡ ἔννοια τῆς πεπλοφόρου ἀπεδόθη μὲ ὅλην τὴν συνέπειαν, τὸ δωρικὸν Ἄργος. Καὶ ἂν ἀκόμη δὲν ἐσώζοντο τὰ μαρμάρινα ἀντίγραφα τῶν μεγαλειωδῶν πεπλοφόρων (Arndt, Glypt. Ny-Carlsberg πίν. 78, Buschor Olympia σ. 35· Richter, Sculpt. εἰκ. 320-321· Thieme.-Becker, ἄρθρ. Hagelaïdas (Amelung), τὰ χάλκινα κάτοπτρα θὰ ἤρκουν διὰ νὰ τὸ πιστοποιήσουν. Μὲ πόσον μεγαλυτέραν σοβαρότητα ***φέρει*** τὸν πέπλον ἡ Ἀργεία κόρη τοῦ κατόπτρου τῆς ***εἰκ. 14!*** (Ἐθνικοῦ Μουσείου 7579). Χωρὶς ἀνάμιξιν τῆς Ἰωνικῆς ἐξεζητημένης συγκρατήσεως τοῦ πέπλου, στηρίζει τὴν χεῖρα εἰς τὴν ὀσφὺν—ἀναγκαία πρόβλεψις πρὸς ἀσφαλεστέραν ἰσορρόπησιν· ὡς νὰ αἰσθάνεται ὅλην τὴν εὐθύνην διὰ τὸ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς της βάρος, διὰ τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι πλασμένα τὰ εὔθραυστα μέλη τῆς Κορινθίας. Καὶ δὲν πρέπει ἴσως νὰ θεωρηθῇ τυχαῖον, ὅτι ὁ γλύπτης τῶν κορῶν τοῦ Ἐρεχθείου τὰς παρέστησε μὲ τὸν Ἀργεῖον καὶ ὄχι τὸν Ἰωνικὸν πέπλον.

Ἡ πηλίνη ἀνθεσφόρος τῆς εἰκ. 12, ἡ ἄλλη τοῦ 5ου τάφου (πίναξ 2, 1), ἡ χαλκίνη πεπλοφόρος τοῦ κατόπτρου τῆς εἰκ. 13, ἰδοὺ τρεῖς σταθμοὶ τῆς ἐξελίξεως τῆς ἀνθεσφόρου εἰς τὴν Κορινθιακὴν τέχνην. Μὲ τὴν γνῶσιν τοῦ ὑλικοῦ τῆς Περαχώρας καὶ τῶν τελευταίων ἀμερικανικῶν ἀνασκαφῶν ἡ εἰκὼν θὰ δοθῇ πλουσιωτέρα καὶ συνθετωτέρα. Δυστυχῶς πρὸς τὸ παρὸν ἀποκλείεται παρομοία διευκρίνισις καὶ περὶ τῆς Ἀργείας γυναικείας μορφῆς.

Εἰκ. 15. Εἰδώλιον Σφιγγός.

Πηλὸς ξανθοκίτρινος Κορινθιακός. Εἰς τὸ στῆθος χρῶμα κόκκινον, ἀνοικτότερον εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἄκρον τῆς πτέρυγος καθὼς καὶ εἰς τὸ χεῖλος, ἀπ' εὐθείας δὲ ἐπὶ τοῦ πηλοῦ ἄνευ μεσολαβήσεως λευκοῦ ἐπιχρίσματος. Ἴχνη μαύρου ἐπὶ τῆς κόμης καὶ ἐπὶ τῶν ὀφθαλμῶν ὕψ. 0,10.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

Τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ τύπου τούτου, τοῦ ὁποίου τὸ ὑλικὸν συνεκέντρωσεν ὁ Winter (Typen I, 229,9) περιέγραψεν ὁ Jacobsthal (Mel. Reliefs 89,Πίν. 66 Β), χωρὶς ὅμως νὰ τὸν ἐντοπίσῃ εἰς ὡρισμένον ἐργαστήριον. Τὸ χρῶμα ἐν τούτοις τοῦ πηλοῦ καὶ ἡ ἐξαιρετικὴ ὁμοιότης τῆς κεφαλῆς τῆς Σφιγγὸς μὲ τὰς τῶν Κορινθιακῶν

Εἰκ. 15. Εἰδώλια 5ου τάφου.

εἰδωλίων (πρβ. μὲ πίν. 2,1), ὁμοίως δὲ ἡ ὑπερλέπτυνσις τοῦ σώματος δὲν ἀφίνουν ἀμφιβολίαν περὶ τῆς προελεύσεώς του ἐκ Κορίνθου· πολλαὶ ἄλλωστε ὅμοιαι εὑρεθεῖσαι εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Κορίνθου καὶ Περαχώρας ἔχουν καταφανῆ συγγένειαν μὲ τὰς Σφίγγας τῶν Κορινθιακῶν ἀγγείων (Necroc. 89), καθὼς καὶ μὲ τὰς τοῦ ἐκ Κορίνθου χαλκοῦ κατόπτρου, Necroc. πίν. 46, 4.

Μερικαὶ Σφίγγες τοῦ τύπου τούτου, ὅπως λ.χ. ἡ Σφὶγξ Jacobsthal, πίν. 66 Β

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

ἀπὸ τὰ Μέγαρα Ὑβλαῖα φαίνεται ὅτι ἔγιναν κατὰ μίμησιν τῶν Κορινθιακῶν προτύπων ἀπὸ ἐντοπίους τεχνίτας, χωρὶς μεσολάβησιν Κορινθιακῶν μητρῶν.

Εἰκ. 15,1. Καὶ ἡ πηλίνη αὕτη Γοργὼ εἶναι χωρὶς ἄλλο Κορινθιακῆς προελεύσεως, ἂν κρίνωμεν ἀπὸ τὸν πηλὸν καὶ τὴν τεχνοτροπίαν.

Ἴχνη ἐρυθροῦ **εἰς τὸ στόμα, τὰ** σφυρά, τὸν ὦμον· ὑπεράνω τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου ὀπὴ πρὸς ἀνάρτησιν, ὑπόλοιπον ὁμοίας **ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ** ὕψ. 0,08.

Διὰ τὸν τύπον βλ. Jacotsthal 89. Μερικαὶ ἀπὸ τὰς συγκεντρωθείσας ἐκεῖ εἰς τὴν αὐτὴν ὁμάδα, ὅπως λ.χ. ἡ **ἐκ** Λοκρίδος πίν. 66α, φαίνονται τοπικαὶ **ἀπομιμήσεις** Κορινθιακῶν. **Ἀπὸ τὴν ἰδίαν μήτραν μὲ τὴν** Ἀργείαν φαίνεται νὰ προέρχηται, ὅσον δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ἀπὸ τὸ σχέδιον, ἡ ἐκ Λίνδου Γοργώ, Blinkenberg, **Lindos pl. 120, 2539.**

Συμφώνως **μὲ τὴν ἐξελικτικὴν** σειρὰν τοῦ Κορινθιακοῦ Γοργονείου **τὴν** δοθεῖσαν **ὑπὸ τοῦ** Payne **(Necr. 79 ἑξ.), ἡ πηλίνη Γοργὼ τοῦ 5ου** τάφου συνεχίζει τὸν τύπον **τὸν** διαμορφωμένον **εἰς τὰ** Κορινθιακὰ ἀγγεῖα τοῦ τέλους τοῦ 6ου αἰῶνος: κεφαλὴ μικροτέρα ἀπὸ τῆς πρωτοκορινθιακῆς Γοργόνος, ἔκφρασις μαλακωτέρα, ὑποδήλωσις τοῦ λαιμοῦ, Knielauf μὲ πολὺ χαμηλὸν τὸ ἀριστερὸν γόνυ (πρβ. Necr. σ. 87, D, E)· τέλος ὄφεις, οἵτινες διὰ πρώτην φορὰν παρουσιάζονται εἰς τὰς μετόπας τοῦ Θέρμου (Necr. σ. 86), ἐνῷ αἱ πτέρυγες εἰς τὴν πηλίνην ἐκ τεχνικῶν λόγων δὲν φθάνουν τόσον ὑψηλά.

Εἰκ. 15,2. Ἡ ἀντίστοιχος, χωρὶς ἄλλο Ἀργεία αὕτη Γοργώ, εἶναι ἀνάγλυπτος ἐπὶ τετραγώνου πλακός[1]. Ἐπειδὴ δὲν εὑρέθησαν ὅμοιαι εἰς τὰ ἱερὰ τῆς **Τίρυνθος καὶ τοῦ** Ἡραίου, συμπεραίνομεν ὅτι δὲν ἐκαλλιεργήθη εἰς τὸ **Ἄργος ὁ τύπος αὐτός, ἀλλὰ παρελήφθη ἀπὸ τὸν** Κορινθιακόν. **Μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι αἴσθησις τῶν Ἀργείων τεχνιτῶν, μὴ ἀνεχομένη τὴν ἀβεβαιότητα τῶν κομμένων περιγραμμάτων** μετέτρεψε τὸ ὅλον εἰς κλειστόν, τετράγωνον.

Εἰκ. 15,3. Εἰδώλιον ἀλέκτορος, **μὲ δύο ὀπὰς πρὸς ἀνάρτησιν. Κορινθιακόν, πολὺ διαδεδομένου τύπου.**

Ὕψ. 0,09. Πηλὸς κορινθιακός. **Οὐδὲν ἴχνος χρώματος. Πολὺ γνωστὸν ἀπὸ τὴν μεγάλην διάδοσίν του εἰς ὅλον σχεδὸν τὸν Ἑλληνικὸν κόσμον.**

Παρ. πίναξ 2. Προτομὴ πηλίνη. **Εὑρέθη ἀνεστραμμένως τοποθετημένη ἐπὶ τοῦ** στήθους ἑνὸς τῶν νεκρῶν, εἰς τρόπον **ὥστε τὸ πρόσωπόν της ἐφήπτετο τοῦ σώματος. Τὴν** κεφαλὴν καὶ τοὺς ὤμους της καλύπτει **κρήδεμνον.**

Χρῶμα πηλοῦ κίτρινον, Κορινθιακόν. **Ἐσωτερικῶς κοίλη. Ἴχνη ἐρυθροῦ εἰς τὰ κράσπεδα τοῦ πέπλου καθὼς καὶ τοῦ** κρηδέμνου. Ὕψ. 0,15.

Τὸ πρόσωπον διατηρεῖ ἀκόμη τὴν ἀρχαϊκὴν παράδοσιν, ἀλλ' ἡ νεωτέρα ἡλικία τῆς προτομῆς φαίνεται εἰς τὰς πτυχὰς τοῦ κρηδέμνου καὶ ἰδίως εἰς τὴν

[1] **Πηλὸς κοκκινωπός, Ἀργεῖος. Ὕψ. 0,06.**

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

διπλῆν πτυχὴν τοῦ χιτῶνος τὴν ἐξαρτωμένην ἐκ τῶν μαστῶν κατὰ τρόπον ἐντελῶς ὅμοιον πρὸς τὴν ὁμάδα τῶν χαλκίνων ἀγαλματίων τῆς Σικυωνικῆς σχολῆς τοῦ Langlotz. Τοιούτους ἀρχαϊσμοὺς φυσικὸν εἶναι ὅτι σχεδὸν κατὰ κανόνα, πολὺ περισσότερον τῶν ἄλλων εἰδωλίων, παρουσιάζουν αἱ θρησκευτικώτεραι προτομαί. Εἰς τάφον τῆς Χάλκης λ. χ. εὑρέθη προτομὴ μὲ ἀρχαϊκὰ ὑπόλοιπα μαζὺ μὲ ἀγγεῖα τῶν ἀρχῶν τοῦ Δ΄ π. Χ. αἰῶνος (Clara Rhodos 132, εἰκ. 13).

Τὸ γεγονὸς ὅτι ἀρκετὰ τεμάχια προτομῶν ἐκ τῆς αὐτῆς μίτρας μὲ ὀλιγώτερον καλὴν διατήρησιν εὑρέθησαν εἰς τὴν Περαχώραν ἐνισχύει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι πρόκειται περὶ κορινθιακοῦ προϊόντος [1].

Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ σύγκρισις μὲ τὴν σύγχρονον προτομὴν τοῦ Βρετ. Μουσείου ἐκ Ρόδου (Catal., pl. XXIII, 2. Winter, Typen I, 245,2)· τὸ Κορινθιακὸν ἔργον, τῆς ἰωνικωτέρας ἐξ ὅλων τῶν πελοποννησιακῶν σχολῶν, ἐμφανίζεται ἐκπληκτικῶς λιτὸν πλησίον τῆς γνησίας Ἰωνικῆς χλιδῆς καὶ τῆς πλουσίας ἀνθήσεως τῆς διακοσμήσεως ποὺ χαρακτηρίζουν τὴν Ροδιακὴν προτομήν.

Ἐξ ὅσων ἔχουν γραφῆ καὶ ἐκ τῶν διαφόρων ὑποθέσεων αἵτινες ἔχουν γίνει περὶ τῶν προτομῶν τῶν εὑρεθεισῶν εἰς τάφους καὶ ἱερὰ καὶ διαδοθεισῶν ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴν καὶ τὴν Ἰωνίαν εἰς τὴν ἄλλην Ἑλλάδα (Blinkenberg, Lindos 589) φαίνεται ματαία πᾶσα προσπάθεια ταυτισμοῦ τῆς θεότητος ταύτης πρὸς μίαν ἐκ τῶν γνωστῶν θεῶν· ἂν εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν ἐποχὴν ὑπῆρχεν ἴσως ἀκόμη συνείδησις ὅτι ἐπρόκειτο περὶ τῆς Γῆς ἢ τῆς Δήμητρος ἢ ἄλλης θεᾶς (πρβ. Furtwängler, Sammlung Sabouroff, II, σ. 11-12), εἰς τὸν Ε΄ αἰῶνα δὲν εἶναι πιθανὸν ὅτι θὰ ἐδίδετο εἰς αὐτὴν ὡρισμένη ὀνομασία, ἀλλ' ἦτο ἡ κατ' ἐξοχὴν γυναικεία θεότης, μία «Παναγία», «πολλῶν ὀνομάτων μορφὴ μία», προστάτρια τῶν νεκρῶν καὶ τοῦ τάφου [2].

Εἰκ. 16, δεξιά. Προτομὴ μικροτέρα.

Πηλὸς κοκκινωπός, Ἀργεῖος. Ἐπίχρισμα λευκόν. Εἰς τὴν ρίζαν τῆς στεφάνης ἐρυθρὰ λωρίς· ὁμοίως ἐρυθρὸν χρῶμα διὰ τὸ χεῖλος καὶ τὸ περιδέραιον· μὲ μαῦρον αἱ ὀφρῦς, οἱ ὀφθαλμοί, ἡ κόμη. Ὕψ. 0,09.

Ἀπὸ τὴν ἰδίαν μήτραν προέρχεται ἡ κεφαλὴ προτομῆς τοῦ Ἡραίου τοῦ Ἄργους (Waldstein, pl. XLVII, 11).

Ἀντιθέτως πρὸς τὴν προηγουμένην, γνησίως Κορινθιακήν, ἡ προτομὴ αὕτη κατεσκευάσθη εἰς τὸ Ἄργος κατὰ μίμησιν, σχετικῶς ἐλευθέραν, ὁμοίων Κορινθιακῶν γνωστῶν ἀπὸ ἄλλας ἀνασκαφάς. Πλῆθος τοιούτων, ὡς καὶ τοπικῶν μιμήσεων, ἔδωσαν τελευταίως αἱ ἀνασκαφαὶ τῆς Καλυδῶνος.

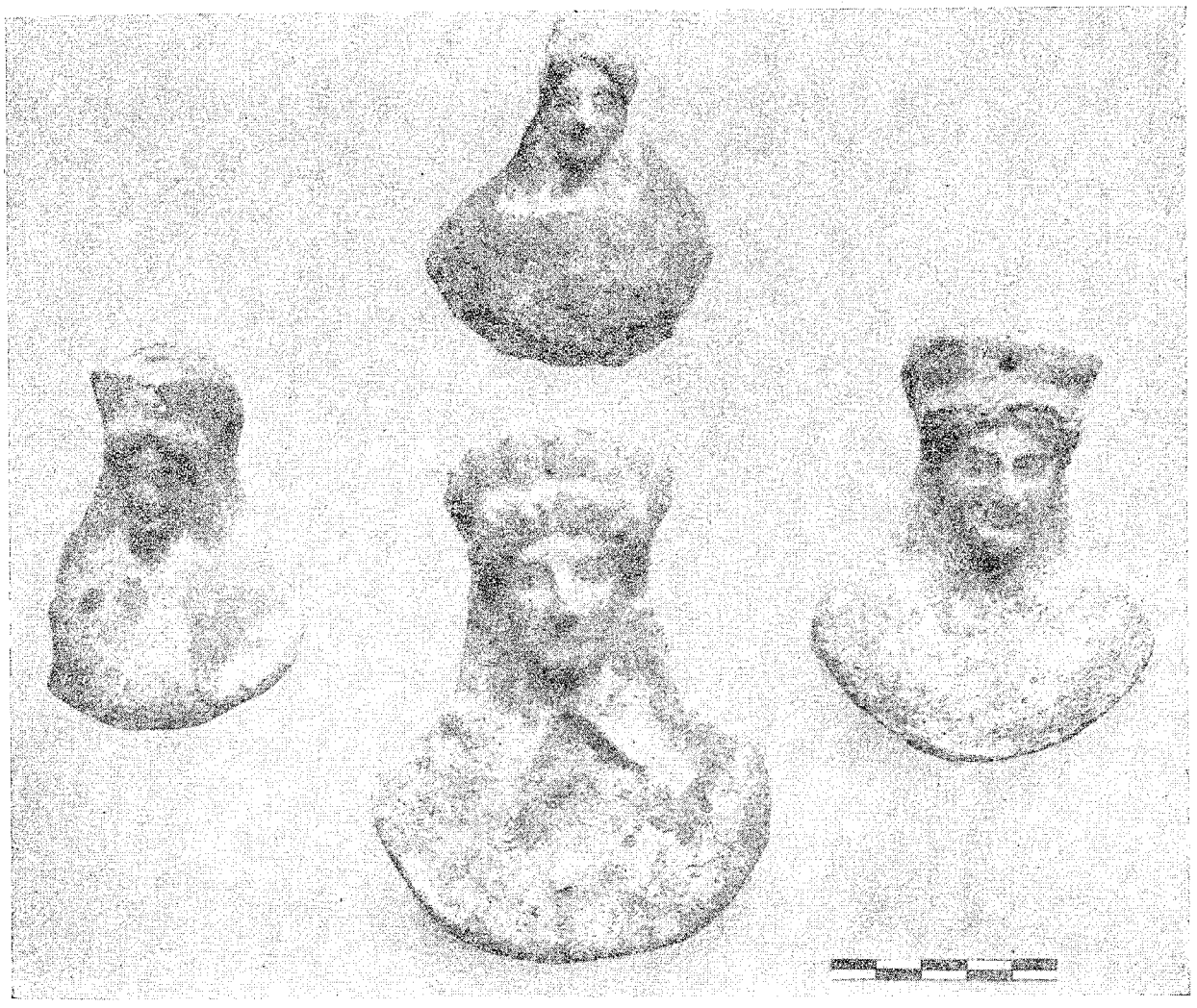
[1] Ἡ προτομὴ τῆς Λίνδου, Blinkenbeng Πίν. 119, 2522, τύπου ἐντελῶς διαφορετικοῦ ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπον πλῆθος τῶν εἰδωλίων τοῦ ἱεροῦ ἐκείνου καὶ συγγενὴς πρὸς τὴν ἰδικήν μας, ἂν δὲν εἶναι Κορινθιακή, τοὐλάχιστον θὰ προέρχεται ἀπὸ Κορινθιακὴν μίτραν.

[2] Πρβλ. τὴν γνώμην τοῦ Blinkenbeng, Lindos, 37, ὅστις βλέπει εἰς τὰς προτομὰς θνητὰς γυναῖκας.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

Παρ. πίναξ 4. Γνησίως Ἀργεία εἶναι ἡ προτομὴ αὕτη, κακῶς διατηρηθεῖσα. Πηλὸς κοκκινωπός, ἴχνη λευκοῦ χρώματος ἐπὶ τῆς στεφάνης. Ὕψ. 0,13.

Συμφώνως πρὸς τὴν παλαιοτέραν Ἀργείαν παράδοσιν, ἡ κόμη προσετέθη μετὰ τὴν ἐξαγωγὴν ἐκ τῆς μήτρας, πρᾶγμα ἀσυνείθιστον εἰς τὰς τεχνικῶς τελειοτέρας Κορινθιακὰς προτομάς, αἵτινες προέρχονται ὁλόκληραι ἐκ τῆς μήτρας.

Εἰκ. 16. Προτομαὶ 5ου τάφου.

Εἰκ. 16, μεσαία κάτω. Ὁμοίως ἀπὸ τὴν παράδοσιν τοῦ Ἀργείου ἐργαστηρίου, ὄχι ὅμως χωρὶς Κορινθιακὴν ἐπίδρασιν, ἐξηγεῖται ἡ ἄλλη πηλίνη προτομὴ τοῦ τάφου, ὅπου ἡ κόμη ἐξῆλθε μαζὺ μὲ τὸ πρόσωπον ἐκ τῆς μήτρας.

Τοιχώματα παχέα, πηλὸς κοκκινωπός, λευκὸν ἐπίχρισμα. Ἴχνη ἐρυθροῦ εἰς τὰ φύλλα τῆς στεφάνης καὶ εἰς τὸ χεῖλος. Μαῦρον εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ εἰς τὴν κόμην. Ὕψ. 0,115.

Μὲ τὰ φύλλα τῆς στεφάνης πρβλ. τὰ ὅμοια εἰς τὰς Ἀργείας κόρας τῆς Τίρυνθος, Tiryns I, πίν. III. Χαρακτηριστικὸν τῶν Ἀργείων προτομῶν εἶναι ὅτι καὶ τὸ ἄνω μέρος τῆς κεφαλῆς δὲν μένει ἀκάλυπτον ὅπως εἰς τὰς Κορινθιακὰς καὶ τὰς προερχομένας ἐκ Κορινθιακῶν μητρῶν, ἀλλ' εἶναι πλῆρες, ἐδῶ μάλιστα

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

χωρὶς τὴν ἀπαραίτητον πρὸς ἀνάρτησιν ὀπήν, ἥτις μὲ τὸν τρόπον αὐτὸν τῆς καλύψεως τῆς κεφαλῆς καθίσταται περιττή.

Εἰκ. 16, πρώτη ἀριστερά. Ἄλλη ἀργεία προτομὴ τοῦ τάφου, ἐπηρεασμένη ἀπὸ Κορινθιακὰ πρότυπα φέρει καὶ αὐτὴ τὸ ἐπίπεδον κάλυμμα ἄνωθεν τῆς κεφαλῆς καὶ ἐπ᾽ αὐτοῦ ἀδεξίαν ὀπήν. Ὕψ. 0,085. Ἀπὸ τὴν ἰδίαν μήτραν προέρχεται καὶ ἡ ἄλλη (ἰδία εἰκ. ἄνω), κακῶς διατηρηθεῖσα. Σώζουν καὶ αἱ δύο τὸ λευκὸν ἐπίχρισμα.

Εἰκ. 17, δεξιά. Πεπλοφόρος ἐπὶ ὑψηλῆς βάσεως. Κρατεῖ φιάλην. Ὕψ. 0,24. Ἐσωτερικῶς κοίλη, μὲ ἐλαφρότατον βάρος. Ἡ ὀπισθία ἐπιφάνεια ἐπίπεδος, ἀντιθέτως πρὸς τὴν καμπυλουμένην τῶν Ἰωνικῶν κορῶν τοῦ τάφου. Πρὸς τούτοις τὸ ζωηρὸν ἐρυθρὸν χρῶμα τοῦ πηλοῦ τὴν ἀπομακρύνει ἀπὸ τὰς Ἰωνικὰς ποὺ διακρίνονται διὰ τὸ φαιόν, ἄτονον χρῶμα των ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰς Ἀργείας μὲ τὸ βαθὺ ἐρυθρόν. Ἀλλὰ καὶ ὁ ὅλος τύπος μὲ τὸν Ἀττικὸν πέπλον, κατευθύνει ἀλλοῦ. πρὸς τὰς Ἀθήνας. Αἱ συγγενέστεραι σύγγρονοι μορφαὶ εἶναι τὸ μαρμάρινον ἀγαλμάτιον τῆς Ραμνοῦντος (Buschor, Olympia πίν. 23) καὶ αἱ πρῴϊμοι λήκυθοι τοῦ «ζωγράφου τοῦ Ἀχιλλέως», τῆς ἐποχῆς τοῦ καλοῦ Διφίλου (Riezler, πίν. 4-6. Buschor, Münchner Jahrbuch 1925, 13).

Ἂν πράγματι ἡ πεπλοφόρος αὕτη προέρχεται ἐξ Ἀθηνῶν καὶ δὲν εἶναι μίμησις Ἀττικοῦ τύπου ἀπὸ Ἰωνικόν τι ἐργαστήριον (πρβλ. ἀνάλογον τύπον ἀπὸ τὴν Ρόδον, Winter, I, 64, 9) πιστοποιεῖ τὴν τεχνικὴν τελειότητα εἰς τὴν ὁποίαν κατὰ τὸ δεύτερον τέταρτον τοῦ 5ου αἰῶνος εἶχε φθάσει τὸ Ἀττικὸν ἐργαστήριον, ἀμιλλώμενον μὲ τὸ Ἰωνικὸν ὡς πρὸς τὴν ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τὸ βάρος τῶν παχέων τοιχωμάτων.

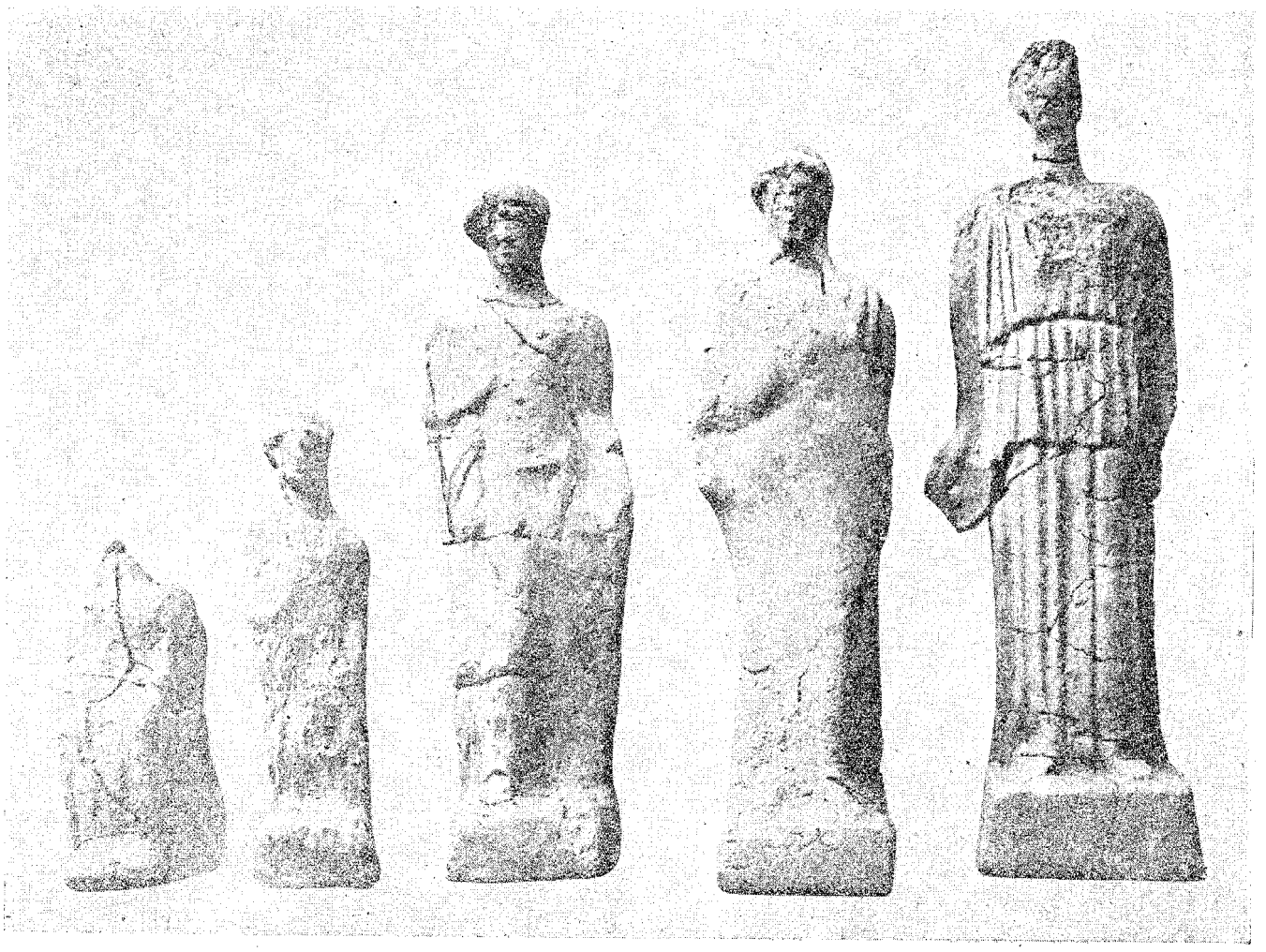
Ἰωνικά.—Εἰκ. 17,3. Ἐντελῶς διαφορετικὴ ἀπὸ τὰς ἀνωτέρω ἐξετασθείσας παρουσιάζεται ἡ κόρη αὕτη, δυστυχῶς εὑρισκομένη εἰς κακὴν κατάστασιν. Ὕψ.0,19. Πρῶτον ἡ τεχνική: δὲν εἶναι συμπαγὴς ὅπως αἱ Ἀργεῖαι, ἀλλ᾽ ἐσωτερικῶς ὁλόκληρος κοίλη καὶ μὲ τὴν πλίνθον ὄχι ἐπίπεδον, ἀλλὰ καμπυλουμένην.

Τὰ τεχνικὰ γνωρίσματα τοῦ τύπου, γνωστοῦ ὡς Ροδοσαμιακοῦ, περιέγραψε ὁ Blinkenberg, Lindos I, 548: χρῆσις μιᾶς μόνον μήτρας, τὸ ὄπισθεν τοῦ σώματος καμπύλον, χειροποίητον. Τὴν χαμηλὴν πλίνθον τῶν ἀρχαιοτέρων ἔχει ἀντικαταστήσει ἡ βάσις, ἀνοικτὴ κάτωθεν· ὅταν εἰς περιπτώσεις τινὰς εἶναι κλειστή, φροντίζει πάντοτε ὁ τεχνίτης νὰ ἀνοίγῃ μικρὰν ὀπὴν διὰ πιέσεως μὲ τὸν δάκτυλον.

Ἀνεξήγητος εἶναι ὁ δισταγμὸς τοῦ Blinkenberg, ὅ. ἀ. 549, ὅστις τοποθετεῖ τὰ πλεῖστα εἰδώλια τῆς σειρᾶς ταύτης ἔξω τῆς Ἰωνίας, εἰς τὰ ἐργαστήρια τῆς κυρίως Ἑλλάδος, ὅπου ὅμως θὰ ἔμενον ἀπομονωμένα καὶ χωρὶς προβαθμίδας ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἡ τεχνική των πρόοδος, ἥτις ὑπῆρξεν ὑπόδειγμα διὰ τὰ ἠπειρωτικὰ ἐργαστήρια δὲν συμβιβάζεται παρὰ μὲ Ἰωνικὴν προέλευσιν.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

Τὰ πλαστικὰ ἀγγεῖα τῶν ἀνθεσφόρων, τῶν Ροδοσαμιακῶν ἐργαστηρίων, δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς οἱ πρόδρομοι τῶν Ἰωνικῶν τούτων ἀνθεσφόρων τοῦ Ε΄ αἰῶνος, τῶν ὁποίων τὴν καλυτέραν ἴσως περιγραφὴν ὀφείλομεν εἰς τὸν Langlotz (Bildhauersch. σ. 29 διὰ τὸν πίν. 73 β): «(Διὰ τοὺς πλάστας αὐτοὺς) τὸ σῶμα εἶναι ἐπουσιῶδες. Τὸ κυριώτερον εἶναι ἡ διακόσμησις τῶν ἐπιφανειῶν καὶ ἡ

Εἰκ. 17. Πήλινα εἰδώλια ἐκ τοῦ 5ου τάφου.

κίνησις. Ἡ εὐφωνία τοῦ περιγράμματος, ὄχι τοῦ σώματος, ἀλλὰ τοῦ ὑφάσματος, ἡ ἄνοδος καὶ κάθοδος, τὸ διαγώνιον τῶν πτυχῶν δὲν εἶναι τι τὸ τεκτονικόν, ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὸ κτίσιμον τοῦ σώματος, ἀλλὰ μόνον ὡραῖον παιγνίδισμα τοῦ λεπτοῦ ἐνδύματος» (πρβλ. καὶ Maximova, Vases plastiques 171 καὶ Buschor, Olympia σ. 37). Πρὸς πιστοποίησιν τῶν ἰδιαιτέρων τούτων γνωρισμάτων ἀναγκαία πάντως εἶναι ἡ παραβολὴ μὲ τὰς Ἀργείας κόρας τοῦ ἰδίου τάφου (πίναξ 1 καὶ 2).

Εἰς τὰ ἐπαρχιακὰ ἐργαστήρια παρουσιάζονται ἐνδιαφέρουσαι ἀπομιμήσεις τοῦ τύπου· ἡ βοιωτικὴ κόρη τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου π. χ. (ἀρ. 3943 ***εἰκ. 18)*** δὲν προσπαθεῖ νὰ κρύψῃ τὴν ἔκδηλον πρόθεσίν της νὰ «ἰωνίσῃ:» ὁ τρόπος, ποὺ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

συγκρατεῖ τὸ φόρεμα, τὸ ἄνθος, τὸ προβαλλόμενον πόδι, ὁ χιτών, ὅλη ἡ ἐμφάνισις μιμεῖται Ἰωνικὰς κόρας καὶ ἡ Ἰωνικότης αὕτη ὑπερθεματίζεται μὲ πυκνοτέρας πτυχάς, ἀκόμη καὶ μὲ διπλασιασμένην πλίνθον. Ἂν ὅμως ὅλα τὰ ἐξωτερικὰ γνωρίσματα ὁμοιάζουν, ἡ ὅλη μορφὴ ἀναπνέει ἄλλον ἀέρα· τὸ βάρος της πολὺ μεγαλύτερον ἀπὸ τῆς Ἰωνικῆς, αἰσθητὸν ἰδίως ὅταν κρατοῦμεν μίαν εἰς τὴν παλάμην τὴν Βοιωτικήν, εἰς τὴν ἄλλην τὴν Ἰωνικὴν βαρύνει καὶ ἐφ' ὅλης τῆς μορφῆς τῆς τόσον Ἰωνοπλήκτου. Δὲν κατώρθωσεν ὁ τεχνίτης νὰ παρουσιάσῃ τὸ σῶμα ἡνωμένον μὲ τὸν χιτῶνα, ὅστις κατορθώνει νὰ τὸ καλύπτῃ ἁπλῶς, ἐνῷ ἀπὸ τὴν ἀδεξίως κρεμαμένην χεῖρα λείπει ἡ διάρθρωσις καὶ ἡ χάρις. Εἶναι ἡ διαφορὰ τῆς ἐπαρχίας ἀπὸ τὸ κέντρον, ἑνὸς ἀγροτικοῦ - μεσογειακοῦ ἀπὸ τὸν ἰωνικὸν πολιτισμόν [1].

Εἰκ. 18. Βοιωτικὴ ἀνθεσφόρος τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου.

Εἰκ. 17,1. Ἀπὸ τὸ ἴδιον ἐργαστήριον μὲ τὴν προηγουμένην προέρχεται καὶ ἡ ἀκέφαλος αὕτη καθημένη μορφή, μὲ πολλὰς συγκολλήσεις. Ὕψ. 0,10. Ἐσωτερικῶς εἶναι κοίλη μὲ λεπτὰ τοιχώματα καὶ πολὺ ἐλαφρά, ἀποκλείεται ἑπομένως νὰ κατεσκευάσθη εἰς τὸ Ἄργος, ἀκόμη καὶ διὰ τὸν λόγον ὅτι, ἀντιθέτως πρὸς τὰ Ἀργεῖα εἰδώλια τὰ φέροντα κατὰ κανόνα λευκὸν ἐπίχρισμα, ἐδῶ ἄφθονον κόκκινον χρῶμα καλύπτει τὸ σῶμα, ἀπὸ τοῦ λαιμοῦ μέχρι τῶν ἀστραγάλων προφανῶς πρὸς δήλωσιν τοῦ χιτῶνος.

Ἀπὸ τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Ἑρμιόνης προέρχεται ἀκεραία παρομοία μορφή, νεωτέρα μίμησις ἴσως τοῦ τύπου ἀπὸ Ἀργεῖον τεχνίτην.

Τὴν ἄφθονον εἰσαγωγὴν τῶν ἰωνικῶν πηλίνων εἰς τὴν Ἀργολιδοκορινθίαν γνωρίζομεν ἀπὸ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ Ἡραίου, τοῦ Ἄργους καὶ τῆς Περαχώρας, ἐνῷ ἡ σπάνις τοιούτων μεταξὺ τῶν εὑρημάτων τῆς Τίρυνθος εἶναι μία ἀκόμη βεβαίωσις περὶ τῆς τοπικῆς σημασίας τῆς ἐκεῖ λατρείας.

Εἰκ. 17,4. Ἀνθεσφόρος πολὺ ἐφθαρμένη. Σώζεται λευκὸν ἐπίχρισμα. Ὕψ. 0,21 Ἐσωτερικῶς κοίλη, μὲ προβεβλημένον τὸν ἀριστερὸν πόδα. Τύπου ἀρχαϊκω-

[1] Εἰκόνα τῆς ἀνθεσφόρου ταύτης βλ. Vagn Häger Poulsen, den Strenge Stil, σ. 73. Εἰς τὸ βιβλίον τοῦτο, τοῦ ὁποίου ἔλαβον, χάρις εἰς τὴν εὐγένειαν τοῦ συγγραφέως, γνῶσιν μετὰ τὸ κλείσιμον τοῦ χειρογράφου, δὲν ἠμπορῶ δυστυχῶς νὰ ἀναφερθῶ περισσότερον.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

τέρου τῆς παρ᾽ αὐτὴν ἀνθεσφόρου, ὁμοίως ἀπὸ ροδιακὸν ἐργαστήριον. Τὸν συγγενέστατον τύπον βλ. Blinkenberg, Lindos I, 195, 2269.

Εἰκ. 19. Δύο ὀκλάζοντα παιδία. Δὲν προέρχονται ἀπὸ τὴν ἰδίαν μήτραν. Ὑπὸ τὴν βάσιν τοῦ ἑνὸς μικρὰ ὀπὴ διὰ πιέσεως τοῦ δακτύλου. Ὕψ. 0,075. Χρῶμα φαιὸν σκοτεινόν· ἐπίχρισμα λευκόν, ἐπὶ τοῦ ὁποίου δεύτερον στρῶμα κοκκινωπὸν

Εἰκ. 19. Εἰδώλια 5ου τάφου.

εἰς τὸ α, ρόδινον εἰς τὸ β· ἐρυθρὰ εἶναι καὶ ἡ περίεργος ταινία ἢ ἅλυσσις μὲ τοὺς στρογγυλοὺς κρίκους ἡ διερχομένη διαγωνίως διὰ τοῦ στήθους τοῦ β.

Διὰ τὸν τύπον βλ. Winter II 268-269. Blinkenberg, Lindos, σ. 574-5. ἀρ. 2364, 2370-72 πίν. 111· Clara Rhodos IV, 101, εἰκ. 88, σ. 163 καὶ 164. Πολλὰ ὅμοια ἀπὸ τὸ Καβείριον τῆς Βοιωτίας: Ath. Mitt. 1890, 363 ἐν τούτοις ὡς ἀρχικὴ πατρίς των πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἡ Ροδιακὴ περιοχὴ καὶ ὄχι ἡ Βοιωτία.

Εἰκ. 19. Εἰδώλιον δαίμονος εἰς στάσιν κεκλιμένου Ὕψ.0,06. Πηλὸς καὶ ἐπίχρισμα ὅμοιον μὲ τὸ α. Ἐσωτερικῶς κοῖλον, ὑπὸ τὸν πυθμένα ἡ συνήθης ὀπή. Ὅμοια ἐκ Καβειρίου: A. M. 1890, 358 καὶ Winter, I 193, 1-5.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

Πίναξ 3, *2.* Εἰδώλιον χλαμυδοφόρου μὲ πέτασον εἰς ὀκλάζουσαν στάσιν. Ἐσωτερικῶς κοῖλον. Ἴχνη ἐρυθροῦ χρώματος ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ καὶ ἐπὶ τοῦ προσώπου. Ὕψ. 0,10.

Τὸν συγγενέστατον τύπον βλ. Clara Rhodos IV, 203, εἰκ. 221 καὶ 222 β. Ὁλόσωμον: Clara Rhodos IV, 163, εἰκ. 164.

Εἰκ. 20. Πήλινον Βοιωτικὸν εἰδώλιον.

Διασκεδαστικὴν μίμησιν ἀπὸ Βοιωτὸν κοροπλάθον ἔχομεν εἰς τὸ ἐκ Βοιωτίας τοῦ Ἐθν. Μουσείου, ἀρ. 4529 ***(Εἰκ. 20),*** μὲ προσπάθειαν ἀπομιμήσεως καὶ τῶν χρωμάτων, λευκοῦ καὶ ἐρυθροῦ.

Εἰκ. 17, *2.* Πήλινον εἰδώλιον ἀνθεσφόρου μὲ ἰωνικὸν χιτῶνα. Πηλὸς κοκκινωπὸς Ἀργεῖος, ἐπίχρισμα λευκόν. Ὕψ. 0,135.

Ἐσωτερικῶς δὲν εἶναι κοίλη ὅπως ἡ παρ' αὐτῶν ἀπεικονισθεῖσα ἀνθεσφόρος, ἀλλὰ συμπαγής, μὲ μικρὰν μόνον κοιλότητα ὑπὸ τὴν βάσιν καί, ἐν συγκρίσει μὲ τὰ ἄλλα Ἰωνικά, πολὺ βαρεῖα. Πρόκειται ἀναμφιβόλως περὶ μιμήσεως τοῦ Ἰωνικοῦ τύπου τῆς ἀνθεσφόρου εἰκ. 17, 3 ἀπὸ ἐγχώριον κοροπλάθον μὲ κατάδηλον τὴν ἀδυναμίαν ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τὴν παραδεδομένην βαρύτητα. Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι παρελήφθη ἀπὸ τὸ πρωτότυπον καὶ ἡ ὑψηλὴ βάσις (πρβ. τὴν χαμηλὴν πλίνθον τῶν Ἀργείων πεπλοφόρων, πίν. 1 καὶ 2, 2 καθὼς καὶ ἡ καμπυλουμένη ὀπισθία ἐπιφάνεια, ἀντὶ τῆς σανιδοειδοῦς τῶν γνησίως Ἀργείων πεπλοφόρων.

Ἄλλο ὅμοιον ἐκ τοῦ αὐτοῦ τάφου εἰς κατάστασιν ὄχι καλὴν ἐθεωρήθη περιττὸν νὰ ἀπεικονισθῇ.

Πίναξ 3, *3.* Εἰδώλιον δαίμονος τρέχοντος μὲ μορφὴν μικροτέραν ἐπὶ τοῦ ὤμου. Πηλὸς ἀνοικτὸς κοκκινωπός, διαφορετικὸς ἀπὸ τὸν Ἀργεῖον. Ἴχνη ἐρυθροῦ ἐπὶ τοῦ προσώπου τῆς μικροτέρας μορφῆς. Χειροποίητον. Ὁλικὸν ὕψος 0,105.

Ὁ τερατόμορφος οὗτος δαίμων, παρουσιάζεται νὰ τρέχῃ τόσον ὁρμητικῶς ὥστε ἡ ὑπ' αὐτοῦ βασταζομένη μορφὴ ἀδήλου γένους καὶ ἡλικίας, ἀναγκάζεται νὰ συγκρατηθῇ διὰ τῆς χειρὸς ἐπὶ τῆς κεφαλῆς του· εἰς τὸ πρόσωπόν της εἶναι ἀποτυπωμένη μὲ τὰ πρωτόγονα μέσα τοῦ κοροπλάθου ἡ ἔκφρασις τοῦ τρόμου, τῆς ἀγωνιώδους ἀναμονῆς. Εἰς τὸ ἐπίπεδον, πλατὺ πρόσωπον τοῦ δαίμονος μὲ τὰ τεράστια ὦτα, ἀνοίγεται ἓν ἄγριον στόμα μὲ ἀραιοὺς ὀδόντας τὸ ὁποῖον τοῦ δίδει φοβερὰν ἔκφρασιν. Ἐνθυμούμεθα ἀμέσως ἕνα δαίμονα τοῦ κάτω κόσμου, τὸν Εὐρύνομον ἀπὸ τὴν Νέκυιαν τοῦ Πολυγνώτου: «κυανοῦ τὴν χρόαν μεταξὺ ἐστὶ καὶ μέλανος, ὁποῖαι καὶ τῶν μυιῶν εἰσὶν αἱ πρὸς τὰ κρέα προσιζάνουσαι, ***τοὺς***

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

δὲ *ὀδόντας φαίνει,* καθεζομένῳ δὲ ὑπέστρωται οἱ δέρμα λυγκὸς» (Παυσ. Robert, Nekyia, Hall. Winckelmannspr).

Μόνον ὡς τοιοῦτον δαίμονα τοῦ θανάτου δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν τὸν ἐκ τοῦ τάφου τοῦ Ἄργους, τὴν δὲ ἐπὶ τοῦ ὤμου του μορφὴν ὡς εἴδωλον ποὺ ἀπάγεται εἰς τὸν κάτω κόσμον· ἡ ὑπόθεσις αὕτη ἐνισχύεται ἀπὸ μίαν ὁμάδα Ἰωνικῶν εἰδωλίων τοῦ Ροδοσαμιακοῦ ἐργαστηρίου, εἰς τὰ ὁποῖα πρῶτος ὁ Furtwängler ἐπέστησε τὴν προσοχὴν (Arch. Relig. X, 1907, 320 κέξ.= Kleine Schriften II, 419· πρβλ. καὶ Blinkenberg, Lindos ἀριθ. 2318, πίν. 108). Ὁ καλύτερον σωζόμενος ἐκ τούτων τῶν δαιμόνων, κοντὸς καὶ μὲ παχεῖαν κοιλίαν φέρει ἐπὶ τοῦ ὤμου του μορφὴν ***τύπτουσαν*** τὴν κεφαλήν της, εἴδωλον ἀναμφιβόλως, τὸ ὁποῖον μάλιστα εἰς ἄλλο εἰδώλιον τῆς ὁμάδος, τὸ ἐκ Μήλου προερχόμενον τοῦ Βρεττανικοῦ Μουσείου (Winter, Typen I, 213, 6), στηρίζεται μὲ τὰς χεῖράς του ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ δαίμονος κατὰ τρόπον ὅμοιον μὲ τοῦ ἰδικοῦ μας.

Εἰκ. 21. Πήλινον εἰδώλιον ἐκ Βοιωτίας.

Ἀπὸ τὰς περιοχὰς τὰς περισσότερον κυριαρχημένας ἐκ παλαιῶν μύθων καὶ δεισιδαιμονιῶν, ἡ ἀγροτικὴ Βοιωτία φυσικὸν εἶναι ὅτι εἶχε καὶ τοιούτους δαίμονας. Τὸ εἰδώλιον τῆς ***Εἰκ. 21***[1], μὲ πρόσωπον καὶ ὦτα παρόμοια πρὸς τοῦ ἰδικοῦ μας, ἐκτὸς τῶν ὀδόντων, φαίνεται ὅτι ἔφερεν ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ὤμου μικρὸν εἴδωλον.

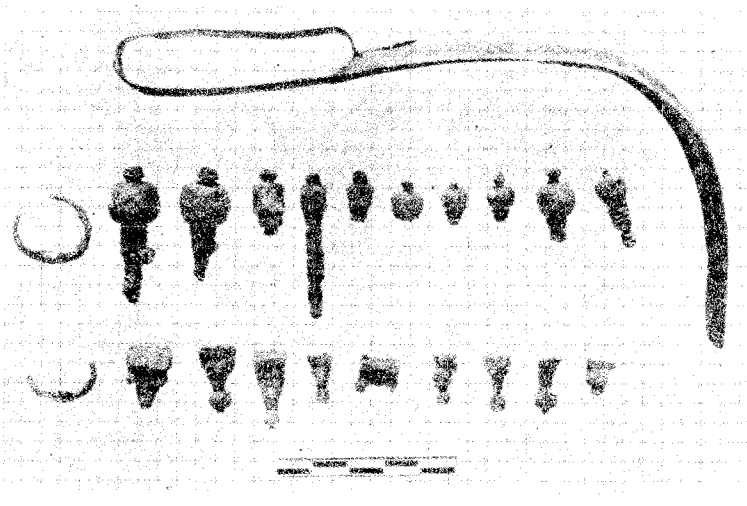
Δὲν εἶναι εὔκολον νὰ ὀνομάσῃ τις τὸν δαίμονα τοῦ 5ου τάφου. Προτιμότερον εἶναι ν' ἀρκεσθῶμεν εἰς τὸ περιληπτικὸν «Κὴρ τυμβοῦχος», ποὺ ἔδιδεν ἀρχαῖον ἐπίγραμμα εἰς μίαν τὴν Ἀργείαν «Λάμιαν» τὴν Ποινήν, ἥτις ἐνεφανίζετο εἰς τὸ Ἄργος, πιθανῶς ὑπὸ μορφὴν κυνός, φέρουσα θάνατον εἰς τὰ παιδία καὶ εἰς τοὺς ἀμνούς,

[1] Ἐθν. Μουσείου ἀρ. 5621. «Ἠγοράσθη παρὰ Νοστράκη», πιθανώτατα προέρχεται ἐκ Θηβῶν. Πηλὸς ὡραῖος, ἴχνη ἐπιχρίσματος λευκοῦ.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

ἕως ὅτου ἐφονεύθη ἀπὸ τὸν Κόροιβον (Wilamowitz, Glaube der Hellenen 273, πρβλ. Sitz. Ber. Berlin. 1925, 131). Ἀπὸ ἀνάλογον τοπικὸν δαίμονα ἐνεπνεύσθη ἴσως καὶ ὁ Πολύγνωτος τὸν Εὐρύνομόν του, ὅπως ὑπέθεσεν ὁ Rhode (Psyche I, 318).

Ὅμοιος μὲ ζοφερὰν στροφὴν ἀπὸ λαϊκὸν μοιρολόγι ὁ δαίμων τοῦ 5ου τάφου, δὲν φαίνεται ἐν τούτοις ὅτι κατεσκευάσθη εἰς τὸ Ἄργος· ἀφ' ἑνὸς τὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ τὸν ἀπομακρύνει ἀπὸ τὴν περιοχὴν αὐτήν, ἀφ' ἑτέρου ὁ τύπος τοῦ προσώπου ἐνθυμίζων Ροδιακὰ εἰδώλια καθὼς καὶ τὸ κόκκινον ἐπίχρισμα, ἀσύνηθες ὅπως εἴδομεν εἰς τὸ Ἀργεῖον ἐργαστήριον, ἰδιάζον δὲ εἰς τὸ Ἰωνικόν, μᾶς ἀναγκάζουν νὰ τὸ θεωρήσωμεν μᾶλλον ὡς εἰσαχθὲν ἀπὸ ἐργαστήριόν τι τῆς Ροδιακῆς περιοχῆς.

Εἰκ. 22. Χάλκινα ἀντικείμενα ἐκ τοῦ 5ου τάφου.

Πίναξ 4, κάτω. Μικρὰ τράπεζα μὲ τέσσαρας πόδας· μόνον ὁ εἷς σώζεται ἀκέραιος. Ὕψ. 0,03.

Εἰδώλιον δαίμονος ζωομόρφου. Χειροποίητον. Ἐπίχρισμα λευκὸν καὶ ἐρυθρόν. Ὄπισθεν, ἐν εἴδει πεπλατυσμένης οὐρᾶς, στήριγμα. Ὕψ. 0,08.

Πρβλ. παρόμοια Winter I, 219.

Χοιρίδιον. Ἐπίχρισμα λευκόν. Ἀκέραιον, χειροποίητον. Ὕψ. 0,05. Μῆκ. 0,07. Διὰ τὰ ἀναθηματικὰ χοιρίδια εἰς τὴν Τιρυνθίαν Ἥραν βλ. Tiryns I, 28 κέξ.

Εἰκ. 22. Ἡ χαλκίνη στλεγγὶς θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ κἄπως περισσότερον ἀφ' ὅσον ἀπαιτεῖ τὸ ἐνδιαφέρον τὸ ὁποῖον αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν παρουσιάζει καὶ τοῦτο χάρις εἰς τὴν θέσιν ὅπου εὑρέθη, περὶ τὸ μέτωπον τοῦ νεκροῦ, ἐν εἴδει στεφάνης. Ἡ ἀρχική, ὄχι τυχαία τοποθέτησίς της εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο εἶναι τόσον βεβαία, ὥστε οἱ ἐργάται τῆς ἀνασκαφῆς οἱ καθαρίσαντες τὸ κρανίον μαζὺ τὸ περίγραμμα τῆς στλεγγίδος, βέβαιοι ὅτι θὰ ἀνέσυρον στεφάνην, ἐξεπλάγησαν ὅταν εἶδον τὸ ἀλλόκοτον δι' αὐτοὺς σχῆμα.

Μὲ τὴν στλεγγίδα ταύτην εἶχε λοιπὸν χωρὶς ἀμφιβολίαν στεφανωθῇ ἡ κεφαλὴ τοῦ νεκροῦ.

Ἀνάλογος χρησιμοποίησίς της προκειμένου περὶ ζώντων εἶναι γνωστὴ ἀπὸ ἀρκετὰ χωρία συγγραφέων, τὰ ὁποῖα συνεκέντρωσαν ὁ Stephani καὶ κατόπιν

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

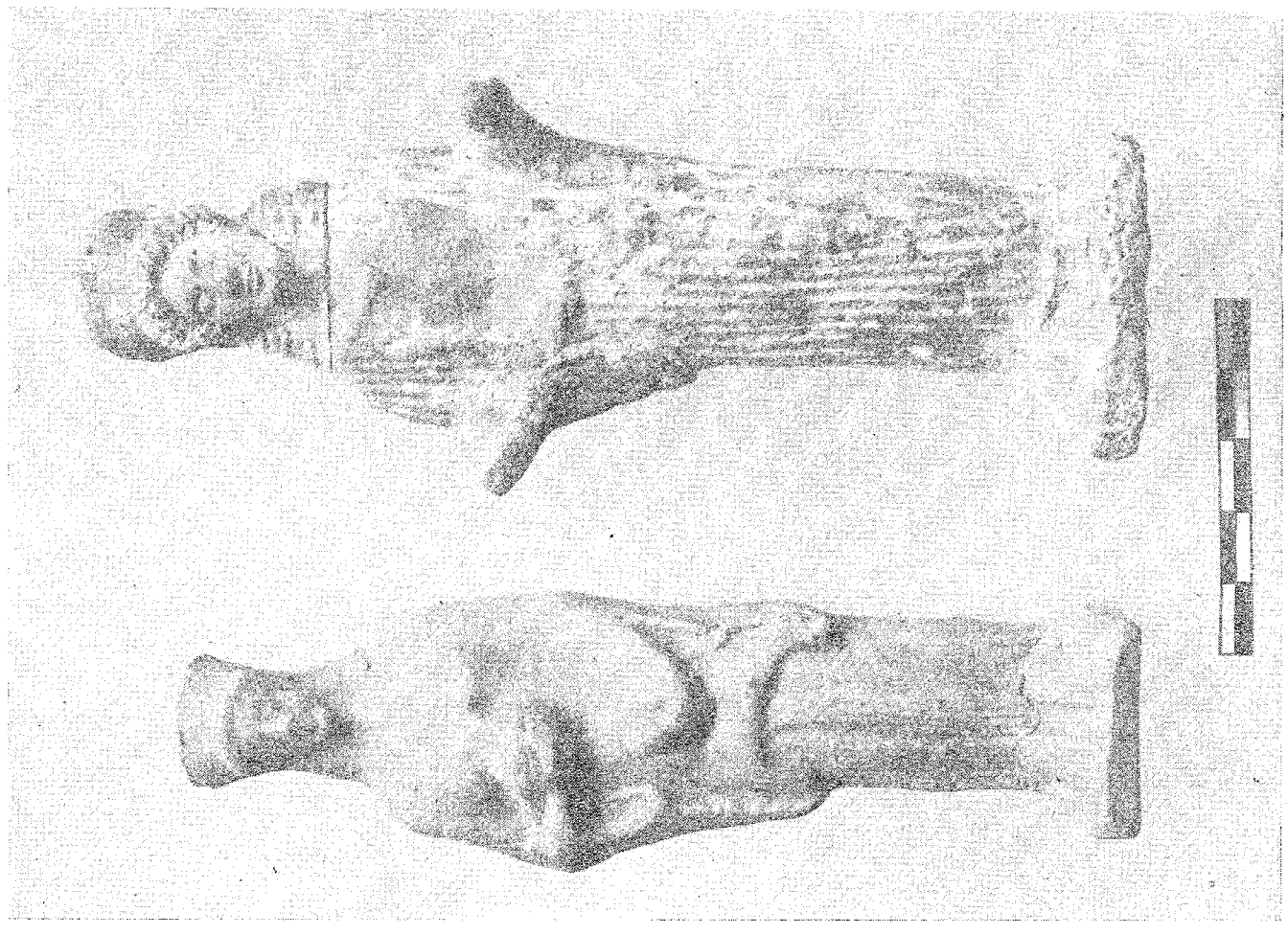

Κατηφόρας ἐκ τοῦ Β΄ τάφου.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

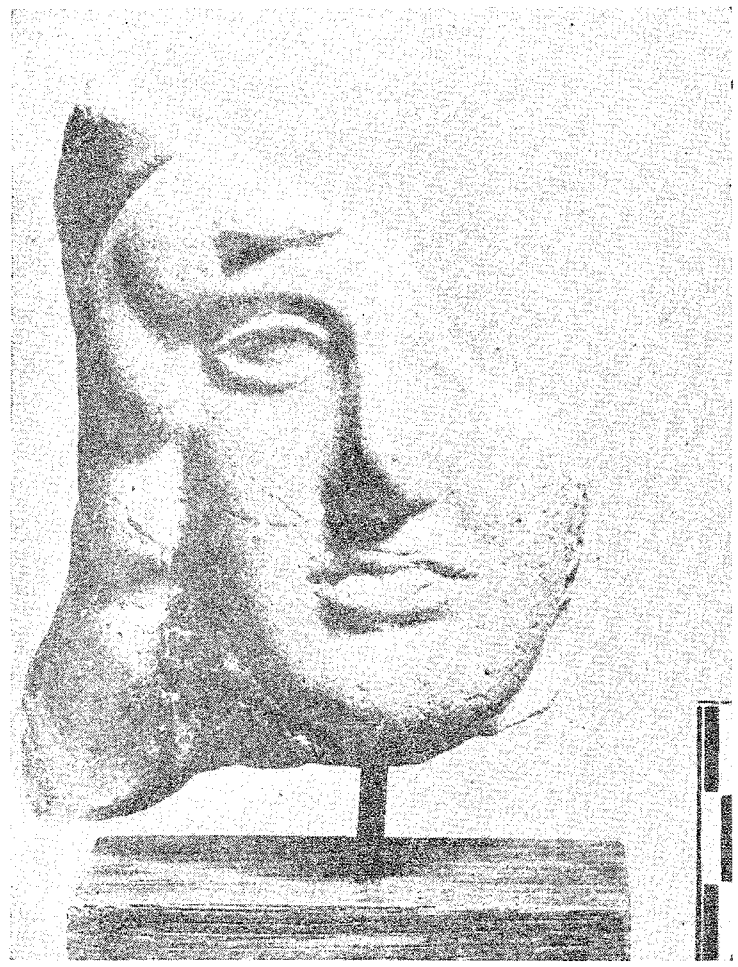

Πήλινη προτομή από τον 5ο τάφο.

Είδώλια από τον 5ον τάφον.

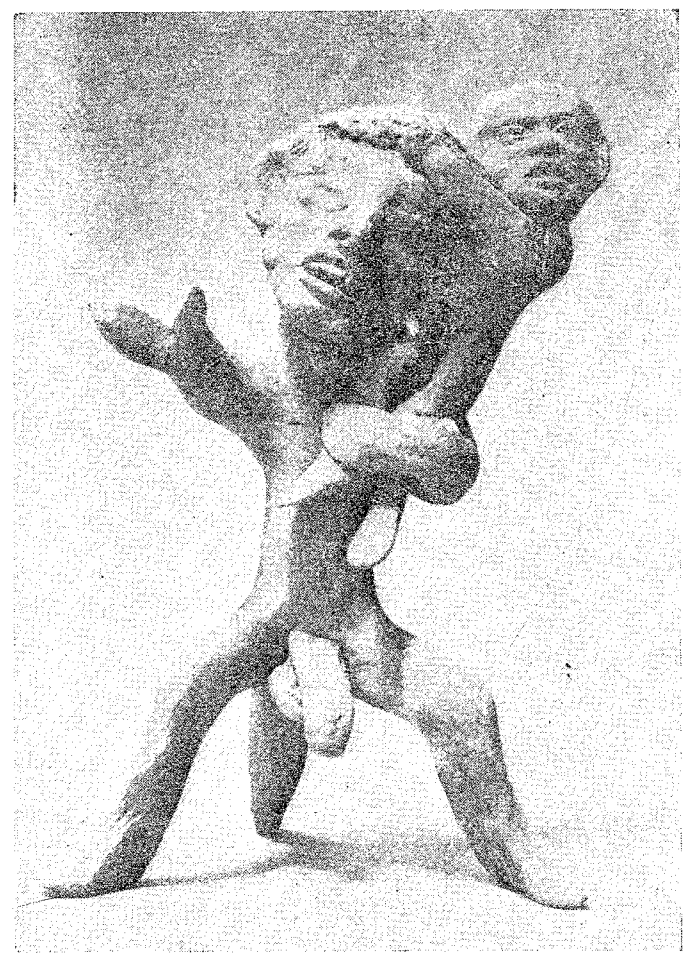
Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

Πηλίνη κεφαλὴ ἐκ τοῦ Ἡραίου τοῦ Ἄργους.

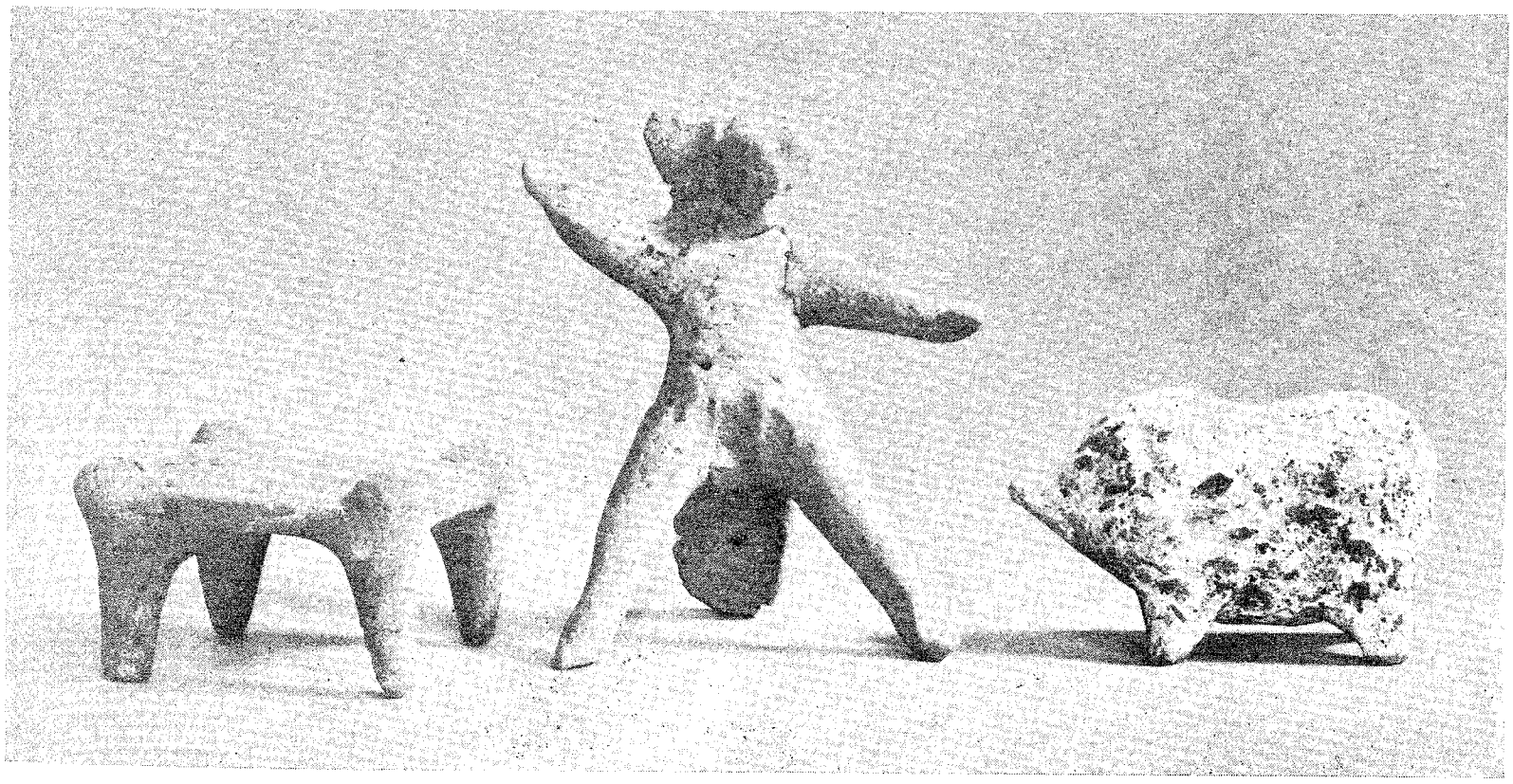
Εἰδώλιον ἐκ τοῦ 5ου τάφου.

Πήλινον εἰδώλιον ἐκ τοῦ 5ου τάφου.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

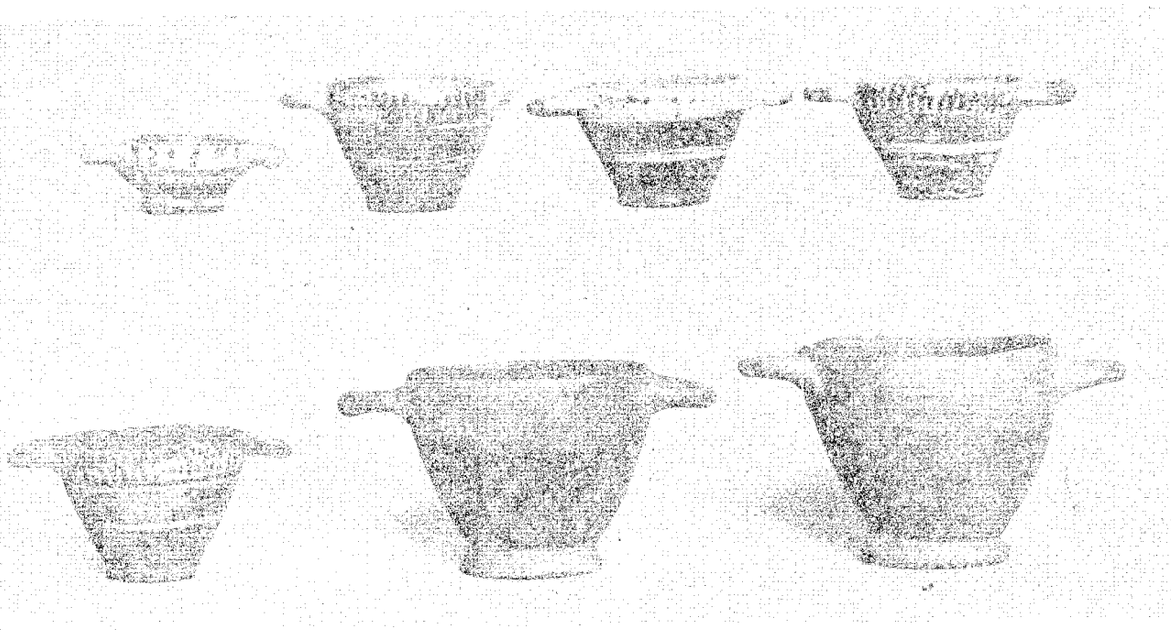

Πήλινα εἰδώλια ἐκ τοῦ 5ου τάφου.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

ὁ Hauser (Compte-Rendu 1865, Πίν. 1,4· πρβ. 1869, 17. Jahresh 1906, 85[2]). Ἀντιγράφομεν ἐδῶ τὰ σπουδαιότερα: Ξενοφ. Ἀνάβ. I, B, 10 «...Ξενίας ὁ Ἀρκὰς τὰ λύκαια ἔθυσε καὶ ἀγῶνα ἔθηκε· τὰ δὲ ἆθλα ἦσαν στλεγγίδες χρυσαῖ· ἐθεώρει δὲ τὸν ἀγῶνα καὶ Κῦρος». Ἀθήναιος, Δειπνοσοφ. XV, 674 A «καὶ γὰρ Λακεδαιμόνιοι καλάμῳ στεφανοῦνται ἐν τῇ τῶν Προμαχίων ἑορτῇ, ὥς φησι Σωσίβιος ἐν

Εἰκ. 23. Ἀγγεῖα 5ου τάφου.

τοῖς περὶ τῶν ἐν Λακεδαίμονι θυσιῶν γράφων οὕτως· ἐν ταύτῃ συμβαίνει τοὺς μὲν ἀπὸ τῆς χώρας καλάμους στεφανοῦσθαι ἢ στλεγγίδι, τοὺς δ' ἐκ τῆς ἀγωγῆς παῖδας ἀστεφανώτους ἀκολουθεῖν».

Μὲ τὰ χωρία αὐτὰ συνέδεσεν ὁ Stephani δύο ἄλλας σπουδαίας μαρτυρίας: τοῦ Πολυδεύκους VII, 9: «ἔστι δὲ καὶ ἕτερόν τι στλεγγὶς δέρμα κεχρυσωμένον ὃ περὶ τὴν κεφαλὴν φοροῦσι» καὶ Σχόλιον τῶν «Ἱππέων» 580, ὅπου ἡ στλεγγὶς λέγεται «χρυσοῦν ἔλασμα τὸ περὶ τῇ κεφαλῇ», διὰ νὰ σχετίσῃ ἐπιτυχῶς τὴν «στλεγγίδα» ταύτην μὲ χρυσᾶ διαδήματα εὑρεθέντα εἰς τάφους τῆς νοτίου Ρωσσίας ἔχοντα παρόμοιον σχῆμα (Compte Rendu 1865, Πίν. 1,4 καὶ 1869, Πίν. I, 11), τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ ἐφοροῦντο περὶ τὴν κεφαλὴν ἐν εἴδει στεφάνου· τοῦτο παρεδέχθη ἀργότερον καὶ ὁ Hauser (Jahresh. 1906, 101· 1907, Beibl. 30), ταυτίσας ἐπὶ πλέον εἰς τὰ πολύκροτα ἄρθρα του τὴν στλεγγίδα μὲ τὸν τέττιγα[1]. Ἀφί-

[1] Ἐκεῖ 106, σ. 101: «Ich kam zu der Überzeugung, dass τέττιξ nichts anderes ist als eine, vielleicht die populäre Bezeichnung für das Schmuckstück, das sonst στλεγγὶς genannt wird».

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

νουσα κατὰ μέρος τὸ ζήτημα τῆς τεττιγοφορίας, ἐκ φόβου μήπως ἀναφθοῦν πάλιν παλαιαὶ πυραί, περιορίζομαι εἰς τὴν στλεγγίδα [1].

Καὶ πρώτη ἔρχεται μία φυσικὴ ἐρώτησις: πῶς θὰ ἦτο δυνατὸν εἰς τὸν Δ΄ αἰῶνα, ἴσως μάλιστα ἤδη ἀπὸ τοῦ Ε΄, νὰ ἐπινοήσουν χρυσοῦν κόσμημα τῆς κεφαλῆς σχήματος στλεγγίδος, ἂν δὲ εὕρισκον προϋπάρχουσαν συνήθειαν στεφανώσεως διὰ πραγματικῆς τοιαύτης; Τὸ κυριώτερον ἐπιχείρημα τοῦ Hauser, ὅτι εἰς τὸ δηλιακὸν εὑρετήριον τοῦ 250 π. Χ. (B. C. H. 1903, 91, 50) ἀναφέρεται στλεγγὶς

Εἰκ. 24. Ἀγγεῖα 5ου τάφου.

χρυσῆ μαζὶ μὲ στεφάνους, ἀδύνατον ἑπομένως νὰ μὴ πρόκειται διὰ κόσμημα τῆς κεφαλῆς σχήματος παραπλησίου μὲ τὴν στλεγγίδα, εἶναι μὲν δυνατὸν νὰ ἰσχύῃ διὰ τὴν ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν ὄχι ὅμως ὑποχρεωτικῶς καὶ διὰ τὸν Ε΄ αἰῶνα.

Ἀλλὰ καὶ τὸ χωρίον τοῦ Ἀθηναίου δὲν φαίνεται ὅτι ὑπαινίσσεται χρυσᾶ κοσμήματα, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἄλλωστε θὰ ἦτο παράδοξον προκειμένου περὶ τῆς στρατιωτικῆς Σπάρτης, ἀλλὰ πιθανώτερον πραγματικὰς χαλκᾶς στλεγγίδας καὶ περίεργον εἶναι πῶς ἔχει τόσον παρερμηνευθῆ (ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ ἀπὸ τὸν Böck, Staatshaush. II^3, 289 κέξ.).

Βέβαιον εἶναι πάντως ἀπὸ τὰ χωρία ταῦτα τῶν συγγραφέων, ὅτι εἴς τινα μέρη τῆς Πελοποννήσου ἐλάμβανον χώραν ἀγῶνες, ὅπου ὡς βραβεῖα ἐδίδοντο εἰς τοὺς νικητὰς στλεγγῖδες, εἰδικῶς δὲ διὰ τὴν Ἀρκαδίαν ὅτι αἱ στλεγγῖδες αὗται ἐδίδοντο εἰς τὰ Λύκαια (πρβλ. Preller-Robert I, 253). Ἂν καὶ δὲν ἔχομεν ἀνάλογον μαρτυρίαν διὰ τὸ Ἄργος, δυνάμεθα ἴσως νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι καὶ ἐκεῖ εἰς

[1] Περὶ τέττιγος: Studniczka, Jahrb. 1896, 246 κέξ. Hauser, Jahresh. 1906, 85· 1907, Beibl. 30· 1908, Beibl. 87. Petersen, Jahresh. 1906, Beibl. σ. 77 κέξ. Ρωμαΐος, Α. Ε. 1906, 90 κέξ. Marshall, Κατάλ. χρυσῶν Βρεττανικοῦ Μουσείου, XXX.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

ἀγῶνας πρὸς τιμὴν τοῦ μεγάλου θεοῦ τῆς πόλεως, τοῦ Λυκίου Ἀπόλλωνος, ἐδίδοντο εἰς τοὺς νικητὰς ὡς βραβεῖα χαλκαῖ στλεγγῖδες, συνδέοντες δὲ τὸ γεγονὸς τῆς στεφανώσεως τοῦ νεκροῦ τοῦ Ἄργους διὰ χαλκῆς στλεγγῖδος μὲ τὰς μαρτυρίας περὶ ὁμοίας συνηθείας εἰς τὴν Ἀρκαδίαν καὶ εἰς τὴν Σπάρτην νὰ συμπεράνωμεν ὅτι μέχρι τοῦ Ε' αἰῶνος ὑπῆρχεν αὕτη πράγματι εἰς τοὺς τόπους τούτους, μεταφερθεῖσα δὲ ἐκτὸς τῆς Πελοποννήσου ἔχασε βαθμηδὸν τὴν ἀρχικήν της σημασίαν, μετατραπείσης τῆς στλεγγῖδος εἰς κόσμημα τῆς κεφαλῆς, τοῦ τύπου τῶν εὑρεθέντων εἰς τοὺς τάφους τῆς νοτίου Ρωσσίας.

Εἰκ. 25. Ἀγγεῖα 5ου τάφου.

Εἰκ. 22. Κεφαλαὶ περονῶν σχήματος ροιᾶς. Καθὼς ἐσώθη καὶ μέρος τοῦ μολυβδίνου στελέχους των, βεβαιοῦται ὅτι μόνον τὸ ἄνω τοῦτο κομβίον ἐξεῖχε τοῦ ὑφάσματος, μὴ συνεχιζόμενον κατωτέρω ἀπὸ ἄλλα μικρότερα κομβία ὅπως συμβαίνει εἰς τὰς ἀρχαϊκωτέρας περόνας τοῦ Ἀργείου Ἡραίου (Waldstein, πίν. 79, 184).

Ὁ τύπος τῆς ροιᾶς εἶναι γνωστὸς εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν ἀπὸ τὰ εὑρήματα τῆς Περαχώρας καὶ ἰδίως ἀπὸ τὸ Ἡραῖον τοῦ Ἄργους· (Waldstein, pl. LXXXIII, κάτω)· τὸ μέγα πλῆθος τῶν ἐκεῖ εὑρεθεισῶν περονῶν δὲν ἐκπλήττει, ὅταν ἀναλογισθῶμεν ὅτι εἰς τὴν περὶ τὴν Ἀργείαν πεδιάδα περιοχὴν ἐφορέθη καθ' ὅλας τὰς ἐποχὰς ἀνελλιπῶς καὶ χωρὶς ἰωνικὰς παρεμβολὰς ὁ δωρικὸς πέπλος (Frickenhaus, Tiryns I, 89 ἑξ. Buschor, Olympia 35. Πρβ. καὶ Furtwängler, Meisterwerke 37 ἑξ.), πιθανῶς δὲ κατεσκευάσθησαν εἰς αὐτὸ τὸ Ἄργος, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ὑπέθεσε διὰ τὰς εὑρεθείσας εἰς Περαχώραν καὶ ὁ Payne (J. H. St. 1934, 173, σημ. 28).

Διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς περόνης μένει πάντοτε βασικὴ ἡ λαμπρὰ ἀνάπτυξις τοῦ H. Thiersch εἰς Furtwängler, Aigina, σ. 404 ἑξ.

Εἰκ. 22, κάτω. Ἑνώτια εἰς σχῆμα πυραμίδος ἀνεστραμμένης, ἥτις πρέπει νὰ ἐξηρτᾶτο ἀπὸ κρῖκον, ὅπως τὰ ἐξ Ὀλυμπίας καὶ Λουσῶν ὅμοια (Hadaczek, Ohrschmuck, 18, εἰκ. 31).

Τὸ σχῆμα εἶναι γνωστὸν ἤδη ἀπὸ τὸν λέβητα τοῦ Σοφίλου (Graef, I, πίν. 26, ὃ, ἡ Νύσσα) καὶ ἀπὸ τὸν κρατῆρα τοῦ Κλιτίου (F. R. πίν. 14 κάτω, αἱ κόραι τοῦ χοροῦ), δεδομένου δὲ ὅτι τὸ πρότυπον τῶν παραστάσεων καὶ τῶν δύο τούτων ἀγγείων ἦτο Κορινθιακὸν καὶ ὅτι ὅμοια χάλκινα ἑνώτια εὑρέθησαν εἰς τὴν Πελοπόννησον, πιθανὸν εἶναι ὅτι ἀρχικὸς τόπος κατασκευῆς των ἦτο ἡ Κόρινθος ἢ τὸ Ἄργος.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

Περὶ τὸ 470 π.Χ. πρέπει ἦτο πολὺ διαδεδομένη ἡ χρῆσις τοιούτων ἐνωτίων, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ σύγχρονα τῶν Συρακουσῶν (Hadaczek, σελ. 18), καὶ αὐτὰ ὄχι βεβαίως χωρὶς ἐξάρτησιν ἀπὸ τὴν Κόρινθον. Τὴν ραδινοτέραν μορφὴν τοῦ Δ΄ αἰῶνος, πλουτισμένην μὲ ῥόδακας καὶ ἄλλα κοσμήματα βλ. εἰς τὰ ἐνώτια τοῦ Βρετ. Μουσείου (Κατάλ. χρυσῶν Marshall, pl. XXX, 1664, 65 καὶ 1666 - 68. Πρβ. καὶ M. Bieber, Griech. Kleidung, πίν. LXII, 4 - 5).

Ἀγγεῖα. Εἰς ἕνα τάφον τόσον θρησκευτικόν, ὅπου ἀφθονοῦν τὰ πήλινα εἰδώλια, ἐπόμενον εἶναι ὅτι ἀγγεῖα ἔχουν δευτερεύουσαν θέσιν.

Εἰκ. 26. Λήκυθοι ἐκ τοῦ 5ου τάφου.

Κορινθιακά: (Εἰκ. 23). Πέντε μικροὶ σκύφοι μὲ ἁπλῆν γραμμικὴν διακόσμησιν. Δύο μεγαλύτεροι, ἀγάνωτοι. Ὕψ. 0,15 - 0,02.

Εἰκ. 24, κάτω σειρά, μέσον. Μικρὸν πινάκιον μὲ μαύρην καὶ πορφυρᾶν γραμμὴν ἐπὶ τοῦ κιτρίνου πηλοῦ καὶ φιαλοειδὲς ἀγγεῖον ἐπίσης πολὺ μικρόν, μὲ παρομοίαν διακόσμησιν καὶ ὄχι χωρὶς τεχνικὴν λεπτότητα. Ἄνω, δύο κύαθοι μελαμβαφεῖς.

Ὁ σκύφος τῆς εἰκ. ταύτης, ὕψ. 0,04, μὲ πτερωτὴν μορφὴν μεταξὺ δύο ὀρθίων ἀνθεμίων, φαίνεται μᾶλλον κορινθιακὴ μίμησις Ἀττικοῦ ἀγγείου.

Εἰκ. 25. Πυξὶς μὲ αὐλακώσεις. Ἄλλη μεγαλυτέρα· ἐπὶ κιτρινωπῆς ἐπιφανείας μὲ τοπικὰς ἐναλλαγὰς πρὸς τὸ πορτοκαλλὶ κοσμήματα μαῦρα: σπεῖραι, ἴχνη σειρᾶς ἐξ ἀνθεμίων καὶ φύλλων λωτοῦ. Ὁλικὸν ὕψος 0,145.

Ἀργεῖον προϊὸν φαίνεται, ἀντιθέτως, ὁ μόνωτος κύαθος τῆς ἰδίας εἰκόνος 25, χειροποίητος, ἀγάνωτος. Χρῶμα πηλοῦ βαθὺ κοκκινωπόν.

Ἀττικά: δύο λήκυθοι κοιναὶ ***Εἰκ. 26,*** ὕψ. 0,14 - 0,15, μὲ μαῦρα κοσμήματα ἐπὶ κιτρίνης ἐπιφανείας. Ὁμοία μελαμβαφὴς μὲ ῥόπαλα εἰς τὸν ὦμον (Ὕψ. 0,13).

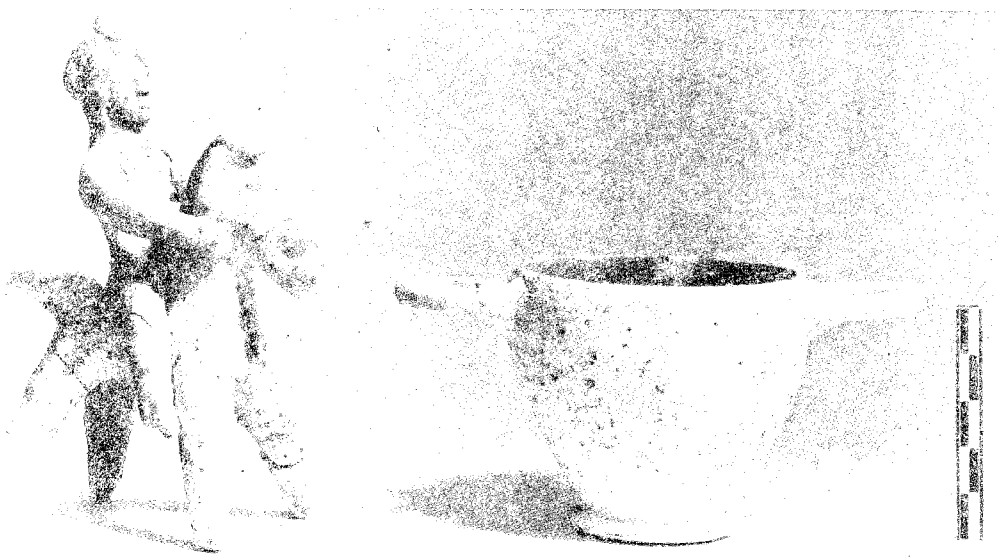
Ὅλα τὰ κτερίσματα τοῦ τάφου, εἰδώλια καὶ ἀγγεῖα, χωρὶς τεχνοτροπικὰς διαφοράς, φαίνονται χρονολογικῶς μᾶλλον ἑνιαῖα, ἀναγόμενα εἰς τὴν δεκαετίαν μεταξὺ 470 καὶ 460. Ἀκόμη καὶ ὁ φαινομενικῶς νεώτερος δαίμων τοῦ πίν. 3 δὲν δύναται νὰ μᾶς φέρῃ εἰς νεωτέρους χρόνους, ὡς ἔχων, παρ᾽ ὅλην τὴν ἀτεχνίαν του, καταφανῆ τὰ ὑπόλοιπα τοῦ αὐστηροῦ ρυθμοῦ, ἰδίως εἰς τὸ πρόσωπόν του, ὅπως καὶ τῆς ὑπ᾽ αὐτοῦ φερομένης μορφῆς.

Ἐπομένως οἱ 5 ἢ 6 οὗτοι νεκροὶ θὰ ἐτάφησαν ἐντὸς τοῦ σχετικῶς μικροῦ τούτου διαστήματος, μὲ κατώτατον δυνατὸν ὅριον τὸ 450 π. Χ.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

ΤΑΦΟΣ 6ος

Ἐκαλύπτετο ἀπὸ δύο συγκλινούσας κεραμίδας, ἐπὶ τῶν ὁποίων εὑρέθησαν ὀστᾶ ποδῶν νεκροῦ ταφέντος εἰς νεωτέραν ἐποχήν, χωρὶς κτερίσματα. Διὰ τῆς μιᾶς πλευρᾶς του ἐστηρίζετο ἐπὶ τοῦ 7ου τάφου, ἐνῷ καὶ ἡ ἄλλη πλευρά του δὲν καλύπτετο διὰ πλακός, ἀλλὰ συνεκρατεῖτο μόνον κάπως ἀπὸ τὰς κεράμους τοῦ

Εἰκ. 27. Εὑρήματα 6ου τάφου.

καλύμματος. Τῆς στενῆς, πρὸς τὸ μέρος τῆς κεφαλῆς, πλευρᾶς ὁ τοῖχος εἶχε σχηματισθῆ ἀπὸ δύο λίθους, τῆς δὲ ἀντιστοίχου ἀπὸ διπλῆν κέραμον.

Ὁ νεκρὸς ἦτο ὀκλαδὸν τεθαμμένος, μὲ λυγισμένα τὰ γόνατα, μὲ τὸ κρανίον πρὸς ἀνατολάς· τὴν τοιαύτην στάσιν, ἔκδηλον ἄλλωστε, βεβαιοῦν καὶ αἱ σχετικῶς μικραὶ διαστάσεις τοῦ τάφου, πλ. 0,40, μῆκ. 1,30 βάθ. 0,30, ἂν καὶ ἐπρόκειτο περὶ νεκροῦ ὡρίμου ἡλικίας.

Ἐπὶ τοῦ γόνατος τοῦ νεκροῦ εὑρέθησαν τὰ μόνα κτερίσματα τοῦ τάφου, σκύφος μὲ λευκὸν ἐπίχρισμα καὶ ἱππεὺς πήλινος[1]. ***(Εἰκ. 27).***

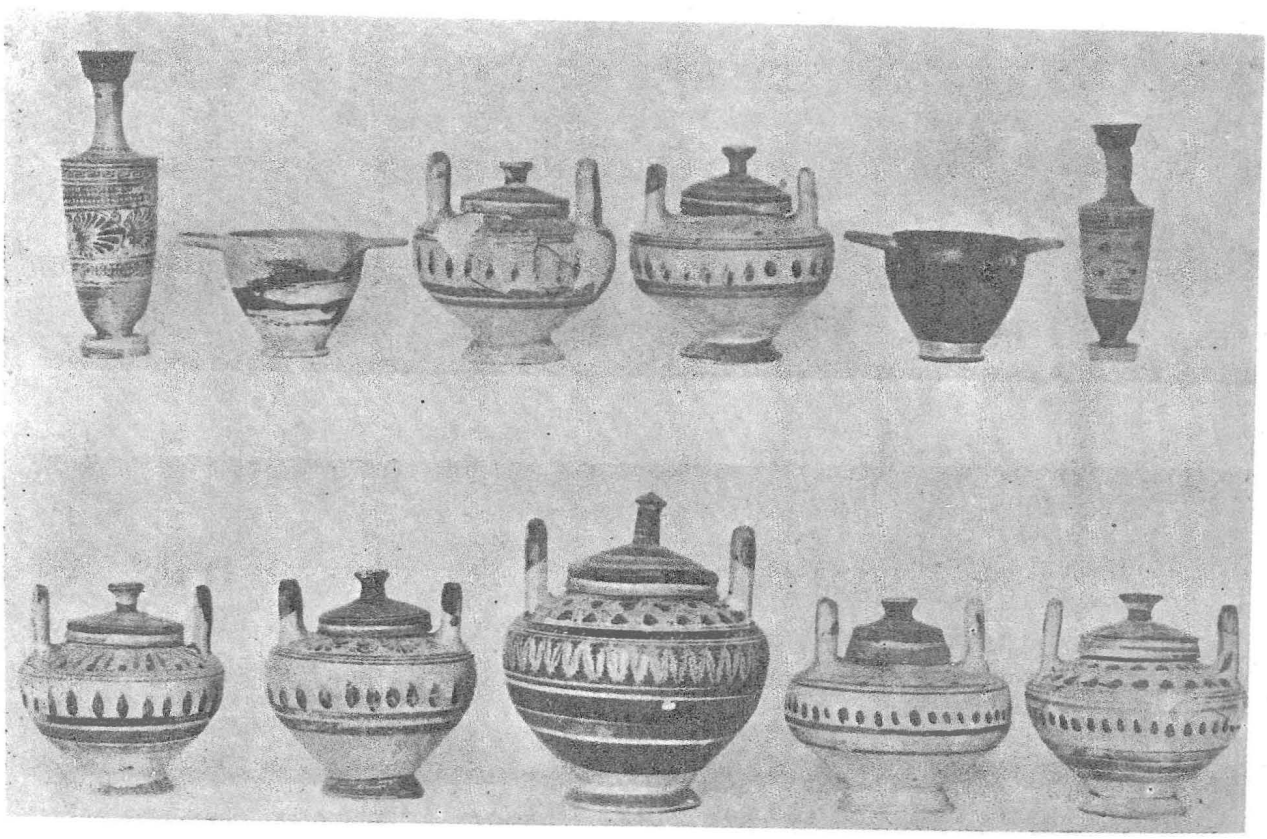
Εἰς τοῦ πρώτου τὴν ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν διακρίνεται κάποια στιλπνότης, ἐνῷ τὸ ἄβαφον, ἀλλὰ περιποιημένον ἐσωτερικὸν ἔχει τὸ ἀμαυρὸν χρῶμα τοῦ Ἀργείου πηλοῦ. Πρόκειται ἀναμφιβόλως περὶ ἐγχωρίου ἀγγείου προερχομένου ὅμως ὄχι ἀπὸ ἀγγειοπλαστικόν, ἀλλ' ἀπὸ κοροπλαθικὸν ἐργαστήριον. Ἀπόδειξις

[1] Ὕψ. σκύφου 0,06 Ἱππέως 0,11 Πλάτος 0,085.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

ἡ τεχνικὴ ὁμοιότης μὲ τὴν τῶν Ἀργείων κορῶν (λευκὸν ἐπίχρισμα ἐπὶ τοῦ πηλοῦ) ἐνῷ ἀφ' ἑτέρου ἡ τελεία ἔλλειψις ἀγγείων κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀποκλείει τὴν ὕπαρξιν ἐργαστηρίων ἀγγειοπλαστικῆς εἰς τὸ Ἄργος.

Ὁ ἱππεύς, χειροποίητος, χωρὶς χρησιμοποίησιν μήτρας, εἶναι καὶ αὐτὸς ἐντόπιος, ἀπὸ Ἀργεῖον πηλόν, μὲ ἀναλόγως πρωτόγονον χρωματικὴν ποικιλίαν: λευκὸν ἐπίχρισμα εἰς ὅλον τὸν ἵππον, ἐρυθρὸν ἐπὶ τοῦ γυμνοῦ σώματος καὶ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ ἀνδρός, τὴν ὁποίαν περιβάλλει ταινία μὲ τὴν συνήθη κερατοειδῆ ἀπόφυσιν εἰς τὸ κέντρον.

Εἰκ. 28. Ἀγγεῖα τοῦ 7ου τάφου.

ΤΑΦΟΣ 7ος

Μῆκος 1,76. Πλάτος 0,53 - 0,56. Βάθος 0,62 - 0,65. Περιεῖχε πέντε ἢ ἓξ νεκρούς. Τέσσαρες σκελετοὶ εὑρίσκοντο εἰς βάθος 0,42, ὁ πέμπτος εἰς βάθος 0,55, φαίνεται δὲ ὅτι εἶχε ταφῇ προγενεστέρως, ἀφοῦ καὶ τὰ ὀστᾶ του ἔδιδον τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἦσαν συγκεντρωμένα εἰς ἓν σημεῖον, ἵνα ἀφεθῇ τόπος διὰ τοὺς ἄλλους. Κάτωθεν τῶν σκελετῶν τούτων καὶ πλησίον τῶν κνημῶν των εὑρέθησαν ὀστᾶ πλευρῶν, ποὺ ἴσως ἀνῆκον εἰς ἄλλον ἕκτον νεκρὸν παλαιότερον, ταφέντα

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

πιθανῶς μὲ ἀντίθετον κατεύθυνσιν — εἰκασία στηριζομένη εἰς τὸ ὅτι πλησίον του εὑρέθη δακτυλίδιον καὶ κεφαλὴ περόνης, τὰ ὁποῖα δὲν θὰ εἶχον θέσιν πλησίον τῶν κνημῶν τῶν ἄλλων νεκρῶν.

Δύο ἐκ τῶν σκελετῶν, οἱ ἀκρινοί, ἤγγιζον τὰ τοιχώματα τοῦ τάφου, ὥστε ν' ἀφίνουν ἀρκετὸν χῶρον εἰς τοὺς μεσαίους, ἐνῷ αἱ κεφαλαί των ἔβλεπον πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου. Ὁ τρίτος ἦτο ὕπτιος, τοῦ τετάρτου ἕνεκα κακῆς διατηρήσεως τῶν ὀστῶν δὲν ἐξηκριβώθη ἡ κατεύθυνσις. Σιδηροῦς ἧλος, ἴσως ἐκ ξυλίνης λάρνακος εὑρέθη πλησίον τοῦ κρανίου του εἰς τὴν ἀνατολικὴν ἄκραν τοῦ νεκροῦ. Ἐκ τῶν ἀγγείων, τῶν μόνων κτερισμάτων τοῦ τάφου, τὰ πλεῖστα εὑρέθησαν παρὰ τὰς κεφαλὰς τῶν νεκρῶν, ὀλιγώτερα δὲ πλησίον τῶν νεκρῶν καὶ τῶν πλευρῶν των.

Εἰκ. 29. Ἀγγεῖα τοῦ 7ου τάφου.

Τὰ περισσότερα τούτων εἶναι Κορινθιακά, ὀλίγα μόνον Ἀττικὰ ***(Εἰκ. 28-29).***

Κορινθιακά: ἑπτὰ πυξίδες τοῦ γνωστοῦ τύπου τῶν ὑστερωτέρων Κορινθιακῶν μὲ διακόσμησιν μαύρων ἀνθεμίων, φύλλων κισσοῦ ἢ ἁπλῶν φύλλων (Necr. 332 κξ.). Τὴν μεγαλυτέραν ὅλων μὲ τὰ φύλλα κισσοῦ καὶ μὲ τὴν σειρὰν ἐκ τριγώνων περικλειόντων σταφυλοειδῆ ἐξαρτήματα εἶχε παρουσιάσει εἰς τὸ Μουσεῖον Ναυπλίου χωρικός, ὅστις τὴν εἶχεν ἀνασύρει ἐκ τῆς χαινούσης ὀπῆς τοῦ τάφου, δώσας οὕτως ἀφορμὴν εἰς τὴν ἐνέργειαν τῆς ἀνασκαφῆς. Ἓξ μικροὶ μελαμβαφεῖς κορινθιακοὶ σκύφοι (Εἰκ. 29), μιμήσεις Ἀττικῶν, καθὼς καὶ θραύσματα ἑβδόμου. Μικρὰ πυξὶς μὲ αὐλακώσεις περὶ τὸ κάλυμα, ὁμοία μὲ τὴν τοῦ 5ου τάφου (Εἰκ. 25, πρβ. καὶ Amer. Journ. 32, 1928, 494, εἰκ. 12), γνωστὴ ὡς κορινθιακῆς προελεύσεως, κατόπιν τῆς εὑρέσεως ἐν ἀφθονίᾳ ὁμοίων εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Κορίνθου. Πηλὸς κορινθιακός.

Ἀττικά: (Εἰκ. 28). Δύο λήκυθοι, ἐκ τῶν ὑστερωτέρων μελανομόρφων, μὲ ἀνθέμια καὶ φύλλα κισσοῦ, ἐπὶ κιτρινωποῦ ἐπιχρίσματος. Τρεῖς ἀμφορίσκοι μελαμβαφεῖς μὲ ἔντυπα ἀνθέμια καὶ μαίανδρον (Εἰκ. 29 κάτω).

Ἀργεῖα. Σκύφος δίωτος ὅμοιος μὲ τὸν ἐκ τοῦ 6ου τάφου (Εἰκ. 27). Πηλὸς βαθὺς κοκκινωπός, ἐπίχρισμα λευκόν. Θραύσματα δύο ἀπόδων κυλίκων παρομοίων, μὲ ἐπὶ πλέον ἔντυπα ἀνθέμια. Δὲν διαφέρουν καθόλου τὰ ἀγγεῖα ταῦτα ὡς πρὸς τὴν τεχνικὴν ἀπὸ τὰ Ἀργεῖα εἰδώλια τοῦ 2ου τάφου, προφανὲς λοιπὸν εἶναι ὅτι

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

ὁ ἀγγειοπλάστης ἦτο συγχρόνως καὶ κοροπλάθος, μὲ κύριον ἐπάγγελμα τὸ δεύτερον.

Ἀβέβαια. (Εἰκ. 29,3). Σκύφος δίωτος. Πηλὸς πορτοκαλλόχρους. Ὅλον τὸ ἀγγεῖον μελαμβαφές, μὲ βερνίκι χωρὶς λάμψιν. Εἰς τὸ κέντρον ἔντυπον τετραπλοῦν ἀνθέμιον. Σκύφος δίωτος (Εἰκ. 29,6) πηλὸς κιτρινωπός, ὅλος μελαμβαφής, βερνίκι χωρὶς λάμψιν. Πιθανῶς κορινθιακοῦ ἐργαστηρίου. Ληκύθιον. (Εἰκ. 29,2) πηλὸς κιτρινωπός. Ὑπὸ τὴν βάσιν ἐπίχρισμα ἀνοικτὸν κόκκινον, ὅμοιον μὲ τῶν Κορινθιακῶν σκύφων τοῦ ἰδίου τάφου. Μελαμβαφές, ἐκτὸς κοκκινωπῆς λωρίδος. Ἄλλα μικρὰ σκυφοειδῆ ἀγγεῖα.

Χρονολογία. «Μετὰ τὰ μέσα τοῦ 5ου αἰῶνος» ἔθεσεν ὁ Payne (Necr. 331) τὰς ὑστερωτέρας κορινθιακὰς πυξίδας, χωρὶς ἀκριβέστερον προσδιορισμόν. Μὲ τὴν εὐτυχῆ σύμπτωσιν τῆς εὑρέσεως τῆς ἐρυθρομόρφου Ἀττικῆς ληκύθου εἰς τὸν 2ον τάφον, ἐκερδίσαμεν ἴσως τὸ κατώτατον ὅριον τοῦ 400 π.Χ. Τίποτε δὲν ἐμποδίζει καὶ τοῦ 7ου τάφου τὸ περιεχόμενον νὰ φθάνῃ τόσον χαμηλά, ἀφοῦ καὶ διὰ τὰς ληκύθους μὲ τὰ μαῦρα κοσμήματα ἔχει πιστοποιηθῆ ἐξ ἄλλων ἀνασκαφῶν, ὅτι προχωροῦν καὶ μετὰ τὰ μέσα τοῦ Ε΄ π.Χ. αἰῶνος (Ἀρχ. Δελτ. 1927-28, σ. 92).

Τὸ γεγονὸς ὅτι μία μόνον κορινθιακὴ πυξὶς τοῦ τύπου εἰκ. 5β εὑρέθη εἰς τὸν ἀρχαιότερον 5ον τάφον, χρονολογηθέντα μεταξὺ 470 καὶ 460, εἶναι ἄραγε ἔνδειξις ὅτι μόνον μετὰ τὰ μέσα τοῦ Ε΄ αἰῶνος ἐπεξετάθη τόσον ἡ διάδοσις των;

ΓΕΝΙΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Τὸ σημαντικώτερον διὰ τὴν Ἀργείαν τέχνην τοῦ 5ου αἰῶνος καὶ πλέον ἀξιοπαρατήρητον εἶναι ἡ ἔλλειψις ἐγχωρίας κεραμεικῆς. Μεταξὺ τοῦ πλήθους τῶν ἀγγείων τῶν εὑρεθέντων εἰς τοὺς ἑπτὰ ἀνασκαφέντας τάφους μόνον 3 - 4 ἀγγεῖα καὶ θραύσματα τοιούτων ἐπιστοποιήσαμεν ὡς Ἀργεῖα καὶ ταῦτα ὡς ἔργα ὄχι ἀγγειοπλαστῶν, ἀλλὰ κοροπλάθων. Γεγονός, τὸ ὁποῖον συμφωνεῖ ἀπολύτως μὲ τὰ εὑρήματα τοῦ Ἡραίου τοῦ Ἄργους, ὅπου μετὰ τὴν γεωμετρικὴν ἐποχὴν ἡ παραγωγὴ τοῦ Ἀργείου ἐργαστηρίου φαίνεται νὰ διακόπτεται ἀποτόμως, σποραδικῶς μόνον παρουσιαζομένων μελανομόρφων ἀγγείων καὶ τούτων ἐξηρτημένων ἀπὸ Ἀττικὰ ἢ πρωτοκορινθιακά [1].

Εὐεξήγητον εἶναι ἑπομένως ὅτι εἰσάγονται εἰς τὸ Ἄργος ἀφθόνως ἀγγεῖα Κορινθιακά, Ἀττικὰ καὶ κορινθιακαὶ μιμήσεις Ἀττικῶν μελαμβαφῶν σκύφων.

Ὡς πρὸς τὰ πήλινα, παρὰ τὸ ἀκμαιότατον τοῦ Ἀργείου ἐργαστηρίου πιστοποιεῖται ἀπὸ τὰ εὑρήματά μας ἡ εἰσαγωγὴ Κορινθιακῶν καὶ Ἰωνικῶν εἰδωλίων,

[1] Ὡς Ἀργείαν μίμησιν πρωτοαττικοῦ ἀγγείου τείνω νὰ παραδεχθῶ τὸν πόδα κρατῆρος μὲ τὸν Ἡρακλῆ καὶ Νέσσον (Wadstein, πίν. LXVII). Πρωτοκορινθιακὰ ἀγγεῖα ἀντιγράφουν τὰ Ἀργεῖα μελανόμορφα Waldstein, πίν. LX, 19 καὶ LXV, 4.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

ὀλιγώτερον δὲ καὶ Ἀττικῶν. Ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ Ἰωνικὰ τὰ Ἀργεῖα εἰδώλια καθυστεροῦν ἀναμφιβόλως ὡς πρὸς τὴν τεχνικὴν τελειότητα, μένοντα μέχρι τοῦ τέλους τοῦ αὐστηροῦ ρυθμοῦ συμπαγῆ. Πότε ἀκριβῶς ἤρχισε νὰ εἰσάγεται εἰς τὸ Ἄργος ὁ νεωτερισμὸς τῶν κοίλων εἰδωλίων δὲν ἔχομεν ἀκόμη ἐνδείξεις (πρβλ. τοὺς δισταγμοὺς τοῦ Frickenhaus, Tiryns I, 76 ὡς πρὸς τὴν ὑπόθεσιν τῆς ἐνάρξεως τούτου ὀλίγον πρὸ τοῦ 423, ὁπότε ἤρχισεν ἡ οἰκοδομὴ τοῦ 2ου ναοῦ τοῦ Ἡραίου). Τὰ εὑρήματα τοῦ 5ου τάφου εἶναι ἴσως κάπως διδακτικώτερα· διότι, ἀφοῦ κατὰ τὸ 470 - 460 π. Χ. εἰσάγονται εἰς τόσην ἔκτασιν κοῖλα Ἰωνικὰ εἰδώλια, τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι ἀμέσως κατόπιν ἤρχισαν οἱ Ἀργεῖοι κοροπλάθοι νὰ μιμοῦνται καὶ τὴν τεχνικήν των, ὄχι μόνον τοὺς τύπους των, ὅπως εἰς τὸ εἰδώλιον τῆς εἰκ. 17,2.

Εἰκ. 30. Οἱ παρὰ τὴν πλατεῖαν τοῦ στρατῶνος ἀνασκαφέντες τάφοι.

Συγκρινόμενον πρὸς ἄλλα ἐργαστήρια, τὸ Ἀργεῖον εἶναι ὡρισμένως συντηρητικόν, κλειστὸν ὅπως καὶ ἡ μεγάλη πεδιὰς τοῦ Ἄργους ἀπὸ τὰ πέριξ ὄρη, πρὸς πᾶσαν ἰωνικὴν αὔραν. Εἰς τὴν Ἀττικήν, ἔξαφνα, πολὺ ἐνωρίτερον ἐτόλμησαν νὰ ἐφαρμόσουν τὴν ἐσωτερικὴν κοίλανσιν, ὅπως δείχνουν αἱ ἀρχαϊκαὶ καθήμεναι θεαί, τὰς ὁποίας θὰ ἐπερίμενέ τις συμπαγεῖς καὶ ἐν τούτοις ἔχουν ἀρχίσει νὰ εἶναι ἐν μέρει κοῖλαι (D. Brook, Κατάλ. Μουσ. Ἀκροπόλεως 356)· εἶναι δὲ ἐνδεχόμενον ὅτι καὶ ἡ Βοιωτία ἡ ἁπλήστως δεχομένη πάντα νεωτερισμὸν ἐζήτησεν ἐνωρίτερον νὰ συναγωνισθῇ καὶ ὡς πρὸς αὐτὸ τὰ Ἰωνικὰ πρότυπα [1], ἀδιάφορον ἂν μολοντοῦτο τὰ Βοιωτικὰ καλλιτεχνικῶς καθυστεροῦν πολὺ ἀπὸ τὰ Ἀργεῖα.

Ἀκόμη καὶ τὴν ἰωνικὴν πολυχρωμίαν (κόκκινον ἐπὶ τοῦ λευκοῦ ἐπιχρίσματος) παραλαμβάνουν προθυμότερον οἱ Βοιωτοί, ὅπως καὶ οἱ Κορίνθιοι κοροπλάθοι, ἐνῷ τὸ μόνον συμβιβαζόμενον μὲ τὴν λιτότητα τῶν Ἀργείων πεπλοφόρων λευκὸν ἐπίχρισμα, δὲν ταράσσεται εἰς αὐτὰς ἀπὸ τὴν ζωηρότητα τοῦ ἐρυθροῦ, οὔτε καὶ προκειμένου περὶ ἐντοπίων μιμήσεων Ἰωνικῶν ἀνθεσφόρων, ὅπου μαζὺ μὲ τὸ συμπαγὲς διατηρεῖται καὶ τὸ λευκὸν ἐπίχρισμα (εἰκ. 17β). Μόνη ἐξαίρεσις εἶναι ὁ ἐρυθρὸς χειροποίητος ἱππεὺς τῆς εἰκ. 27 καὶ μερικαὶ προτομαί, εἰς τὰς ὁποίας ὅμως μὲ μεγάλην διάκρισιν ἔγινε χρῆσις ἐρυθροῦ εἰς τὰ χείλη καὶ εἰς τὴν στεφάνην. Μεταξὺ τῶν εὑρημάτων τοῦ 5ου τάφου τὰ φέροντα λευκὸν ἐπίχρισμα συμβαίνει νὰ ἔχουν ὅλα τὰ Ἀργεῖα χαρακτηριστικά, ἐνῷ τὰ μὲ ἐρυθρόν, ὅταν δὲν εἶναι Κορινθιακά, συγκεντρώνουν Ἰωνικὰ γνωρίσματα.

[1] Τὴν ἐρώτησιν ρίπτει ὁ Frickenhaus, Tiryns I, 53, 77.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

Τὰ πλεῖστα εἰδώλια τὰ μὴ χειροποίητα ἐξαρτῶνται ἀπὸ δημιουργήματα τῆς Ἀργείας σχολῆς· εἴδομεν ὅμως ὅτι εἰδικῶς εἰς τὰ πήλινα εἰδώλια ἡ συντήρησις παλαιῶν τύπων συσκοτίζει τὴν εἰκόνα, τὴν ὁποίαν τὰ μικρὰ χάλκινα δίδουν ἀσυγκρίτως πιστοτέραν. Πάντως ὅμως καὶ ἀπὸ τὰ εὑρήματα τῆς μικρᾶς ταύτης ἀνασκαφῆς ἀποδεικνύεται διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν ἡ ἐπανειλημμένως τονισθεῖσα ἐπαρχιακότης μερικῶν κορῶν τῆς Τίρυνθος Jenkins, A.B.S. XXXII, 24, (Frickenhaus, Tiryns I, 54 ὀλιγώτερον· πρβ. καὶ Ρωμαῖον, Ἀρχ. Δελτ. 1920-21 σ. 73), τὸ

Εἰκ. 31. Πλαστικὸν Κορινθιακὸν ἀγγεῖον.

Εἰκ. 32. Πλαστικὸν ἀγγεῖον.

ὁποῖον συμμετέχει πολὺ ὀλιγώτερον τοῦ Ἀργείου εἰς τὰς κατευθύνσεις τὰς διδομένας ἀπὸ τοὺς μεγάλους χαλκοπλάστας τοῦ Ἄργους. Κατόπιν τῶν δεδομένων τούτων δὲν θὰ ἦτο παρακεκινδυνευμένον ἂν παραδεχθῶμεν διὰ τὴν Τίρυνθα τοπικὸν ἐργαστήριον παρέχον προϊόντα διὰ τὰς ἀνάγκας τῶν ἐκεῖ προσκυνητῶν, μὲ κάπως μακρυνὴν ἐξάρτησιν ἀπὸ τὴν Ἀργείαν σχολήν. Ἂν ἑπομένως, προκειμένου περὶ σχετίσεως μὲ ἔργα τῆς μεγάλης τέχνης, ἀπέναντι τῶν χαλκίνων ἀγαλματιδίων τὰ Ἀργεῖα πήλινα πρέπει νὰ χρησιμοποιῶνται μὲ ἐπιφύλαξιν, τὰ ἐκ Τίρυνθος πήλινα εἰδώλια, ἐκτὸς τῶν ἐξ Ἄργους εἰσαχθέντων, εἶναι φρόνιμον νὰ ἀφίνωνται κατὰ μέρος ὡς λατρευτικά, λαϊκὰ ἁπλῶς δημιουργήματα.

Ἄλλη, αὕτη ὅμως τυχαία, ἀνασκαφὴ τάφων ἔγινε εἰς τὸ ἀντίθετον ἄκρον τοῦ Ἄργους βορείως καὶ ἀπέναντι τοῦ στρατῶνος τοῦ Καποδιστρίου, εἰς τὸ ὑπόγειον μιᾶς ἀπὸ τὰς πλαισιούσας τὴν πλατείαν ταύτην οἰκοδομάς. Εἰς τὴν ***εἰκ. 30*** διακρίνεται καλῶς ἡ συστὰς τῶν πέντε ἀποκαλυφθέντων τάφων· ὁ τελευταῖος τούτων, ἁπλοῦς λάκκος τέμνων καθέτως τὸν παρ' αὐτὸν τάφον, εἶναι χωρὶς ἀμφιβολίαν νεώτερός του. Ὅλων τῶν ὑπολοίπων τάφων οἱ σκελετοὶ εἶχον κατεύθυνσιν πρὸς ἀνατολάς.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

Μόνος ὁ *1ος* τάφος (μῆκ. 1,65, πλ. 0,40 - 0,45) ἔδωσεν ἄξια λόγου εὑρήματα: ἁπλοῦν χάλκινον δίσκον κατόπτρου καὶ τὸ πλαστικὸν ἀγγεῖον τῶν ***εἰκ. 31-33***, εἰς σχῆμα κεφαλῆς ὁπλίτου φοροῦντος Κορινθιακὸν κράνος.

Πηλὸς κίτρινος, κορινθιακός· μαῦρον βερνίκι κακῆς ποιότητος πρὸς δήλωσιν τῶν ὀφθαλμῶν, τοῦ μύστακος, τῆς γενειάδος· ὅμοιον καλύπτει τὴν ὑπὸ τὸν πυθμένα κοιλανθεῖσαν ἐπιφάνειαν. Λεπταὶ ἐγχάρακται διπλαῖ καὶ τριπλαῖ γραμμαὶ περιγράφουν τὸ κράνος σχηματίζουσαι ἀνὰ ἓν ἀνθέμιον εἰς τὸ κέντρον τῶν δύο πλαγίων ὄψεων. Πολὺ ἐλαφροῦ βάρους.

Δὲν ἔχομεν νὰ προσθέσωμεν τίποτε ἄξιον λόγου εἰς τὰ γενικὰ περὶ τῶν πλαστικῶν τούτων ἀγγείων γραφέντα ἰδίως ὑπὸ τοῦ Heuzey, Gaz. Arch. 1880, 153 κξ., τοῦ Paribeni, (Mon. Antichi XIV, 273 κέξ.), τῆς Maximova (Vases plast. 152) καὶ τελευταῖον ὑπὸ τοῦ Payne (Necr. 179), ὅστις ἐτακτοποίησε τὸ πλούσιον ὑλικὸν χωρίσας αὐτὸ εἰς δύο κυρίας ὁμάδας, τὰ Ροδιακὰ καὶ τὰ Κορινθιακά, τὰ ὁποῖα θεωρεῖ ὡς ἐξηρτημένα ἀπὸ τὰ πρῶτα. Ἐν τούτοις ἀξιοσημείωτον εἶναι, ὅτι τὰ Κορινθιακὰ εἶναι ποιότητος ἀπείρως ἀνωτέρας, ἐνῷ τὰ Ροδιακὰ ἔχουν χονδροειδῆ τοιχώματα καὶ διακόσμησιν πολὺ πρόχειρον· δὲν γνωρίζω δὲ μεταξὺ τοῦ πλήθους τῶν τελευτείων οὐδὲν τόσον παλαιὸν ὅσον τὸ εὑρεθὲν εἰς τὸν τάφον τοῦ Ἄργους Κορινθιακόν, δηλαδὴ τοῦ τελευταίου τετάρτου τοῦ 7ου π. Χ. αἰῶνος. Ἀφ' ἑτέρου καταφανὴς εἶναι ἡ ἐξάρτησις τῶν Κορινθιακῶν ἀπὸ χάλκινα πρότυπα: ἡ ὡραία καμπύλη τοῦ κράνους καὶ ἡ μαλακὴ ἀπόθεσίς του εἰς τὴν Κορινθιακὴν κεφαλὴν τοῦ Ἀργείου τάφου, ὅπως καὶ ἡ κοίλανσις τῆς ὑπὸ τὸν πυθμένα ἐπιφανείας καὶ ἡ τεχνικὴ τελειότης του ἔχουν ὅλην τὴν εὐκαμψίαν ὁμοίων χαλκίνων πλαστικῶν ἀγγείων, ὅπως τοῦ ἐξ Ἠλείας εἰς τὸ Cambridge, Maximova, pl. 37, ἢ τῆς Ἀκροπόλεως (De Ridder, Bronzes, εἰκ. 56 - 57, ἐδῶ εἰκ. 34), τὸ ὁποῖον φαίνεται ἐλευθέρα μίμησις Κορινθιακοῦ προτύπου, μᾶλλον ὄχι Ἀττική.

Εἰκ. 33. Σχέδιον Gillieron.

Ἡ ἔξωθι τοῦ τάφου εὑρεθεῖσα μελαμβαφὴς Ἀττικὴ κύλιξ ***(εἰκ. 5)*** δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ χρονολογηθῇ τόσον ὑψηλὰ ὅσον τὸ περιεχόμενον τοῦ τάφου, ὡς ἀνήκουσα εἰς ὁμάδα τὴν ὁποίαν ὁ Ure (J. H. St. 52 [1932], 56) χρονολογεῖ ἀπὸ τοῦ 560. Δὲν ἀποκλείεται ὅμως νὰ προέρχεται ἀπὸ ὑστερωτέραν προσφορὰν εἰς τὸν τάφον τοῦτον.

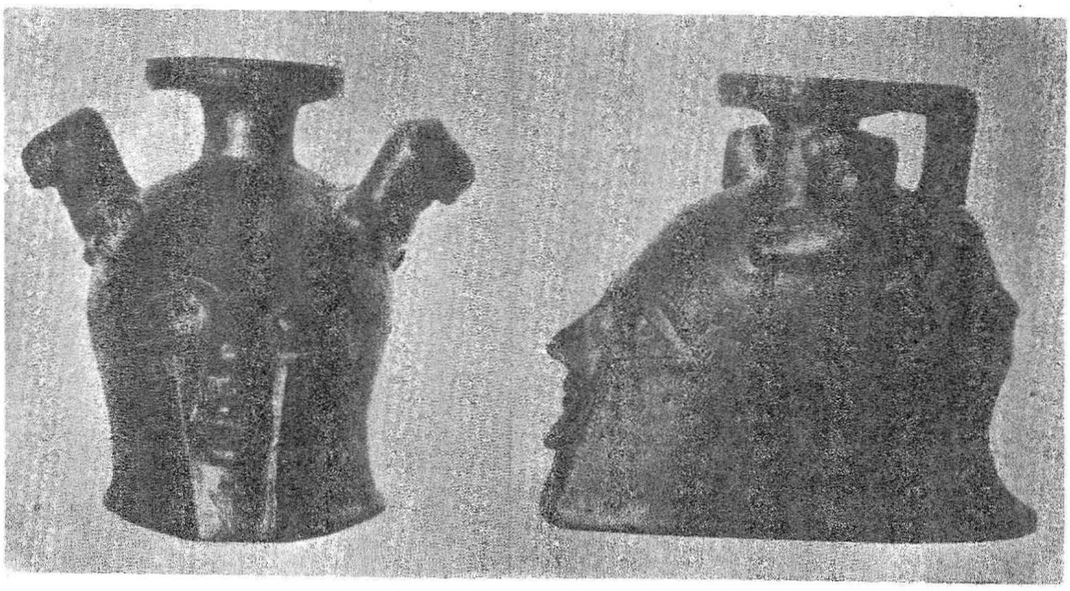
Ὁ *2ος* τάφος, ἀποτελούμενος ἐκ πωρίνων πλευρῶν (1,76 × 0,54· βάθος 0,65), τῶν ὁποίων τὴν μίαν εἶχε κοινὴν μετὰ τοῦ α, ἐκαλύπτετο κατὰ τὸ ἥμισυ διὰ πωρίνης πλακός, κατὰ τὸ ἕτερον διὰ πηλίνων κεραμίδων καὶ λίθου. Τὸν σκελετὸν

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

δὲν εἶχον ἁπλώσει ἐφ' ὅλου τοῦ πυθμένος, ἀλλὰ συμπτύξει εἰς τὸ ἥμισυ πλάτος αὐτοῦ, πιθανῶς ἵνα οἰκονομήσουν τὸ ὑπόλοιπον διὰ προσεχῆ νεκρόν, τοῦ ὁποίου ὅμως δὲν ἐπιστοποιήθησαν ἴχνη.

Ἐκτὸς σιδηρῶν ἥλων εὑρέθησαν ἐντὸς αὐτοῦ καὶ ὑπόλοιπα εἰδωλίου καθημένης γυναικός.

Οἱ 3ος καὶ 4ος τάφος (εἰκ. 30, ἐκ δεξιῶν πρὸς ἀριστερὰ) εὑρέθησαν μὲ χώματα πολὺ ταραγμένα ἐκ προηγηθείσης παλαιοτέρας συλήσεως αὐτῶν, πιθανώτατα κατὰ τὴν ἐποχὴν ἀνοίξεως θεμελίων διὰ τὸ ὑπερκείμενον οἰκοδόμημα.

Εἰκ. 35. Χάλκινον πλαστικὸν ἀγγεῖον ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως.

Ὁ 5ος καθέτως τέμνων τὸν τελευταῖον καὶ κάλυμμα αὐτοῦ εἶναι προφανῶς νεώτερος τῶν ἄλλων· (μῆκ. 1,30· πλατ. 0,60). Περιέργως μακρὺς ἦτο ὁ σκελετός του: ὀστᾶ μηροῦ 0,42, κνήμης 0,42. Ἡ λεκάνη ἦτο τόσον πλησίον πρὸς τὸ τοίχωμα τῆς στενῆς πλευρᾶς, ὥστε πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἦτο τεθαμμένος εἰς στάσιν ἡμικαθημένου.

Τὸ μόνον κτέρισμα, λαγυνοειδές, ἀγάνωτον ἀγγεῖον εἶναι ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς.

Ἀκριβῶς πρὸ τῶν τάφων τούτων καὶ ἐπὶ τῆς πλατείας, ἀπέναντι τοῦ στρατῶνος, ἠνοίξαμεν τάφρον βάθους 1,65, πλάτους 1,05, μήκ. 6 μ. πρὸς ἐξακρίβωσιν ἂν καὶ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν ἐσυνεχίζοντο οἱ τάφοι. Ἐκτὸς θραυσμάτων ἀγανώτων ἀμφορέων εὑρεθέντων πολὺ ὑψηλὰ κάτωθεν τῆς ἐπιφανείας, δὲν παρουσιάσθη ἄλλο εὕρημα.

Τοπογραφικῶς ἡ εὕρεσις τῆς συστάδος τῶν τάφων τούτων ἔχει ἰδιαιτέραν σημασίαν ὡς σχετιζομένη μὲ τὸ ζήτημα τῶν τειχῶν τῆς ἀρχαίας πόλεως. Μεταξὺ τοῦ μεγάλου στρατῶνος καὶ τῆς ἀγορᾶς, δηλαδὴ πολὺ πλησίον τοῦ μέρους

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

ὅπου εὑρέθησαν οἱ τάφοι, ἐσώζετο μέχρι τοῦ παρελθόντος αἰῶνος πολυγωνικὸν τεῖχος μὲ κατεύθυνσιν πρὸς τὴν Λάρισσαν, τὸ ὁποῖον εἶδεν ὁ E. Curtius (Pelop. II, 351, 561· πρβλ. καὶ Boethius, ὅ. ἀ. 249 κἑξ.) καθὼς καὶ ὁ Brandis (Mitt. über Griech. I, 184· πρβλ. καὶ Vollgraff, B. C. H. 1907, 183).

Ἡ χρονολογία —τέλη τοῦ 7ου αἰῶνος— τὴν ὁποίαν ἀποκομίζομεν ἀπὸ τὸ πλαστικὸν κορινθιακὸν ἀγγεῖον τῶν εἰκ. 31-33 συμφωνεῖ μὲ τὴν περιγραφομένην ὡς πολυγωνικὴν μορφὴν τοῦ τείχους, τὸ ὁποῖον θὰ ἐκτίσθη οὕτω πρὸ τοῦ 600 π. Χ.[1]. Ἔξωθεν τοῦ τείχους τούτου τὸ ὁποῖον ἦτο πλησιέστερον πρὸς τὴν πόλιν καὶ προφανῶς προγενέστερον αὐτῶν, εὑρίσκοντο οἱ τάφοι.

Ἡ ἀρχαϊκὴ λοιπὸν πόλις περιοριζομένη οὕτω πρὸς βορρᾶν ἀπὸ τὰ πρὸ τοῦ χώρου τῆς πλατείας τοῦ στρατῶνος τείχη, πρὸς τὰ νοτιοανατολικὰ ἐκτεινομένη μέχρι περίπου τοῦ ἀρχαίου θεάτρου, πρέπει νὰ ἦτο ἐκτάσεως μικροτέρας τῆς σημερινῆς καὶ πυκνότερον κατῳκημένη (Boethius, 250), μὲ στενὰς ὁδούς, τοῦ τύπου ὅστις ἐπεκράτησε καθ' ὅλον τὸν μεσαίωνα καὶ τὸν ὁποῖον τὸ γειτονικὸν Ναύπλιον ἐκράτησε μέχρι τῆς Καποδιστριακῆς ἐποχῆς.

ΣΕΜΝΗ ΠΑΠΑΣΠΥΡΙΔΗ - ΚΑΡΟΥΖΟΥ

[1] Boethius, 252: «ἤδη κατὰ τὸν 6ον αἰῶνα ἡ πόλις τοῦ Ἄργους περιεβάλλετο ὡρισμένως ὑπὸ τείχους».

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

ΤΕΛΕΣΤΗΡΙΟΝ ΚΑΙ ΝΑΟΣ ΔΗΜΗΤΡΟΣ

Τὸ ζήτημα τῆς ὑπάρξεως ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἐλευσῖνος ***(εἰκ. 1)*** πλὴν τοῦ Τελεστηρίου καὶ ἄλλου χωριστοῦ ναοῦ τῆς Δήμητρος ἔθεσεν μετὰ τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ Τελεστηρίου ὑπὸ τοῦ Φιλίου ὁ Γάλλος ἀρχαιολόγος Blavette [1], ὁ ὁποῖος ἐσχεδίασε τὸ 1883 τὰ μέχρι τότε ἀποκαλυφθέντα ἐρείπια τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἐλευσῖνος. Οὗτος στηριζόμενος εἰς τὸ περίφημον χωρίον τοῦ Στράβωνος (IX, 1, 12)—***εἶτ' Ἐλευσὶς πόλις, ἐν ᾗ τὸ τῆς Δήμητρος ἱερὸν τῆς Ἐλευσινίας καὶ ὁ μυστικὸς σηκός, ὃν κατεσκεύασεν Ἰκτῖνος ὄχλον θεάτρου δέξασθαι δυνάμενον***—, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ ἐξηγηθῇ κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ ἐξάγεται τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὑπῆρχον εἰς τὸ Ἐλευσινιακὸν ἱερὸν δύο χωριστὰ κτίρια, τὸ ***ἱερὸν*** (δηλ. ὁ ναὸς) τῆς Δήμητρος, καὶ ὁ ***μυστικὸς σηκὸς*** (δηλ. τὸ Τελεστήριον), καὶ εἰς τὴν μεγάλην διαφορὰν τοῦ σχεδίου τοῦ Τελεστηρίου ἀπὸ τοῦ σχεδίου τῶν συνήθων Ἑλληνικῶν ναῶν, ἐξέφερε τὴν γνώμην, ὅτι τὸ μὲν ἀποκαλυφθὲν τότε Τελεστήριον ἦτο ὁ ***μυστικὸς σηκὸς*** τοῦ Στράβωνος, ὁ οἶκος δηλ. ὅπου ἐτελοῦντο τὰ μυστήρια, ἀλλ' ὅτι πλὴν αὐτοῦ ἐντὸς τοῦ περιβόλου τοῦ Ἐλευσινιακοῦ ἱεροῦ ὑπῆρχε καὶ χωριστὸς ναός, τὸ ***ἱερὸν τῆς Δήμητρος,*** καὶ ὅτι τοῦτο εὑρίσκετο ὑψηλὰ ἐπὶ τῆς ἐξεχούσης ἀποτόμου ἀνατολικῆς ἄκρας τοῦ Ἐλευσινιακοῦ λόφου (τῆς Ἁγελάστου Πέτρας, ἰδ. κατωτ. σελ. 60), ὅπου πλησίον τοῦ ἐκκλησιδίου τῆς Παναγίας ***(εἰκ. 2)*** εἶχον φανῇ ὀλίγα ἀσαφῆ τότε λείψανα ἀρχαίου κτιρίου.

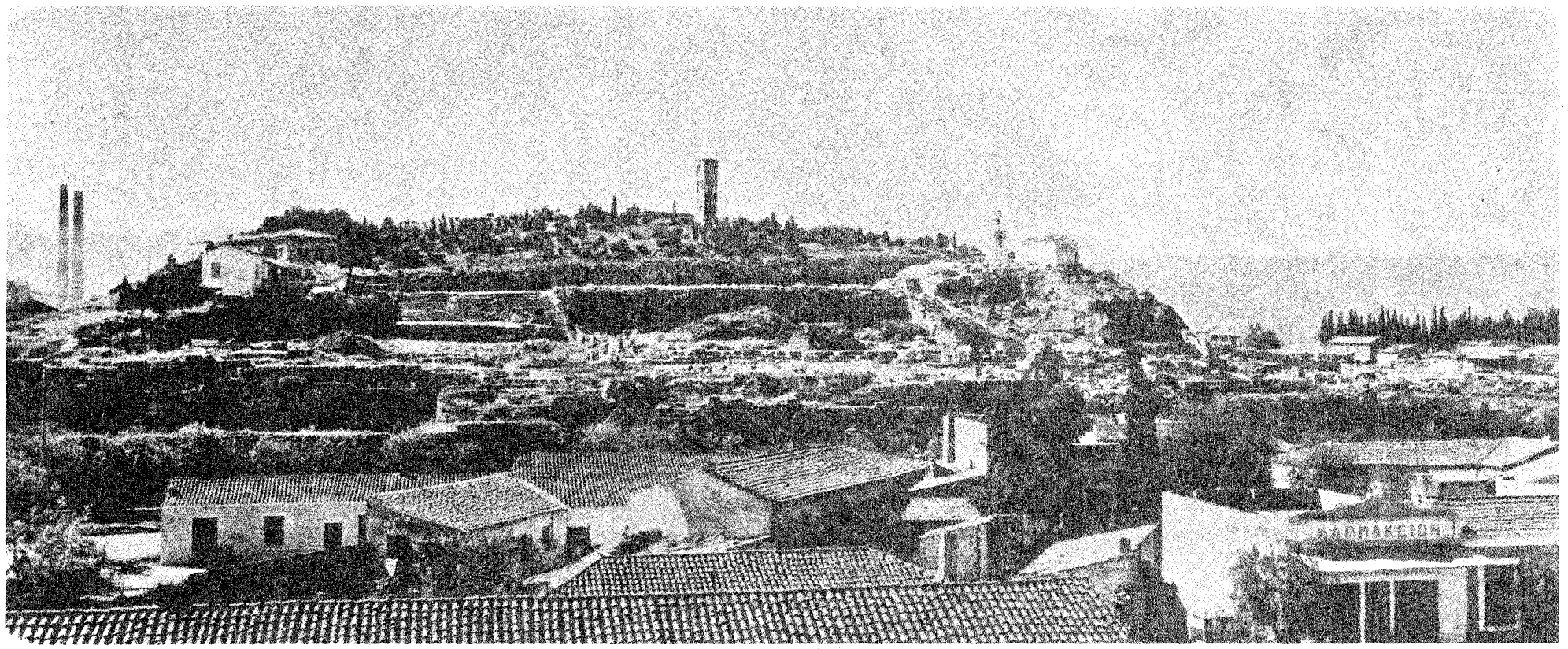
Ὁ ***Φίλιος*** [2] ἀπέκρουσεν ἀμέσως τότε τὴν γνώμην τοῦ Blavette καὶ ἐξηκολούθησε νὰ πιστεύῃ, ὅτι τὸ ἀποκαλυφθὲν Τελεστήριον ἦτο τὸ μόνον εἰς τὴν Δήμητρα καὶ τὴν Περσεφόνην ἀφιερωμένον λατρευτικὸν κτίριον ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ περιβόλου τῆς Ἐλευσῖνος, τὸ ὁποῖον ἐχρησίμευεν εἰς τὴν τέλεσιν τῶν μυστηρίων καὶ εἰς τὴν λοιπὴν λατρείαν τῶν δύο θεῶν. Ὡς πρὸς τὸ χωρίον τοῦ Στράβωνος ἐδέχθη, ὅτι ἡ διδομένη εἰς αὐτὸ ἐξήγησις, ὅτι εἰς τὴν Ἐλευσῖνα, ἐντὸς τοῦ Ἐλευσινιακοῦ ἱεροῦ φυσικά, ὑπῆρχον ***τὸ ἱερὸν*** (δηλ. ὁ ναὸς) τῆς Δήμητρος, καὶ ὁ ***μυστικὸς σηκός,*** ἄλλο τοῦτο χωριστὸν οἰκοδόμημα, δὲν ἦτο ὀρθή, καὶ ὅτι τὸ ***τῆς Δήμητρος ἱερὸν*** ἦτο ὅλος ὁ ἱερὸς περίβολος ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὑπῆρχεν ὁ ***μυστικὸς σηκός,*** ἀναφερόμενος ἰδιαιτέρως ὑπὸ τοῦ Στράβωνος, διότι ἦτο τὸ κυριώτερον, καὶ τὸ παγκοσμίως τότε γνωστὸν ἱερὸν τῆς Ἐλευσῖνος οἰκοδόμημα. Ὡς πρὸς τὰ σωζόμενα ἐπὶ τῆς ὑψηλοτέρας προεξοχῆς τοῦ λόφου ἐρείπια, τὰ ὁποῖα ὁ Blavette

[1] Bull. 1884, 254 κέξ.

[2] ***Πρακτ.*** 1883, 56 σημ. 2.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

Εἰκ. 1. Τὸ Ἱερὸν καὶ ἡ ἀκρόπολις τῆς Ἐλευσῖνος, τὸ δεξιὸν ἄκρον τῆς ὁποίας εἶνε ἡ Ἀγέλαστος Πέτρα.

ἐπίστευσεν ὅτι προήρχοντο ἐκ τοῦ ὑπὸ τοῦ Στράβωνος ἀναφερομένου δῆθεν *ἱεροῦ* (ναοῦ) ***τῆς Δήμητρος,*** ὁ Φίλιος ἔδιδε τὴν πληροφορίαν, ὅτι ἦσαν Ρωμαϊκῶν χρόνων, καὶ ἦτο ἀμφίβολον ἂν ἦσαν ἐρείπια ναοῦ. Τὴν διαφορὰν τοῦ σχεδίου τοῦ Τελεστηρίου ἀπὸ τῶν Ἑλληνικῶν ναῶν ἀπέδιδεν εἰς τὴν διαφορὰν τῆς μυστηριακῆς Ἐλευσινιακῆς λατρείας ἀπὸ τῆς κοινῆς λατρείας τῶν Ἑλληνικῶν θεῶν. Ἡ διαφορὰ γνωμῶν ἐξηκολούθησε νὰ ὑπάρχῃ, καὶ κατόπιν καὶ ἀρχαιολόγοι

Εἰκ. 2. Ἡ Ἀγέλαστος Πέτρα μὲ τὸ ἐκκλησίδιον τῆς Παναγίας ἐκ Δυσμῶν κατὰ σχεδίασμα τῶν Dilettanti (Unedited Antiquities of Attica).

ἀσχοληθέντες ὀλίγον μετὰ ταῦτα μὲ Ἐλευσινιακὰ θέματα, ἄλλοι μέν, Kern [1], v. Prott [2], ἐπίστευσαν ὡς ὁ Φίλιος, ὅτι τὸ Τελεστήριον ἦτο καὶ ὁ ναὸς τῆς Δήμητρος, καὶ ἄλλοι ὡς ὁ Foucart [3] ὑπεστήριξαν τὴν γνώμην τοῦ Blavette, ὅτι πλὴν τοῦ Τελεστηρίου ὑπῆρχε καὶ χωριστὸς ναὸς τῆς Δήμητρος ἐπὶ τῆς ὑψηλοτέρας προεξοχῆς τοῦ λόφου.

Τὸ 1892 ὁ Rubensohn [4] ἐπραγματεύθη διεξοδικώτερον τὸ ζήτημα καὶ ὑπεστήριξε καὶ αὐτός, ὅτι ἦτο ἀνάγκη νὰ ὑπάρχῃ πλὴν τοῦ Τελεστηρίου καὶ ἄλλος χωριστὸς λατρευτικὸς ναὸς τῆς Δήμητρος ὅπου θὰ ὑπῆρχε καὶ τὸ λατρευτικὸν ἄγαλμα, διότι τὸ Τελεστήριον ἕνεκα τῆς ἰδιορρύθμου μορφῆς του δὲν ἦτο

---

[1] A. M. 1892, 125 ἑξ. Εἰς τὴν πραγματείαν αὐτὴν ὁ Kern ὥρισεν ἐπιτυχῶς τὸ λατρευτικὸν ἄγαλμα τῆς Ἐλευσῖνος, τὸ ὁποῖον ἀπετελεῖτο ἐκ τῆς καθημένης Δήμητρος καὶ τῆς Περσεφόνης ὀρθίας παρ' αὐτήν, ὡς σώζεται ἡ ἀπεικόνισις τούτων ἐπὶ ἀγγείων καὶ Ἐλευσινιακῶν ἀναγλύφων. Ὁ Kern, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω ἤλλαξε βραδύτερον γνώμην καὶ ἐδέχθη καὶ αὐτὸς τὴν ὕπαρξιν χωριστοῦ ναοῦ τῆς Δήμητρος.

[2] A. M. 1899, 264.

[3] Grands Myst. d'Eleusis.

[4] Die Mysterienheiligtümer in Eleusis und Samothrake, 44 κἑξ.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

ναός, οἰκοδόμημα δηλαδὴ δυνάμενον νὰ χρησιμεύσῃ εἰς κατοικίαν τοῦ θεοῦ καὶ πρὸς ἄσκησιν τῆς λατρείας, ὡς ἀντελαμβάνοντο κοινῶς τοὺς λατρευτικοὺς ναοὺς οἱ Ἕλληνες, καὶ ἐπρότεινεν, ὄχι χωρὶς ἀμφιβολίαν, νὰ θεωρηθῇ ὡς ὁ χωριστὸς ναὸς τῆς Δήμητρος, ὁ ναὸς ὅστις θὰ ἦτο κτισμένος ἐπὶ τῆς μεγάλης, κατὰ μέγα μέρος τεχνητῆς, λαξευθείσης εἰς τὸν βράχον ἀπέναντι τῆς βορειοδυτικῆς γωνίας τοῦ Τελεστηρίου θέσεως. Ὁ Rubensohn πιστεύει, ὅτι ὁ ναὸς οὗτος θὰ κατεσκευάσθη συγχρόνως μὲ τὸ Πεισιστράτειον Τελεστήριον[1]. Καὶ ὁ ***Σβορῶνος***[2] ἔγραψεν ἐπίσης ὅτι «ὁ συμφώνως τῷ ὁμηρικῷ ὕμνῳ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὑπὲρ τὸ Τελεστήριον κολωνοῦ «ναὸς» εἶνε τὸ ***ἀνάκτορον*** (δηλ. ὁ ναὸς) τῆς Δήμητρος, ἄλλο δηλαδὴ ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ περιβόλου χωριστὸν ἀπὸ τοῦ Τελεστηρίου εἰς τὰς ἐλευσινιακὰς θεὰς ἀφιερωμένον λατρευτικὸν οἰκοδόμημα». Ὁ Σβορῶνος εἰς τὸ ἴδιον ἄρθρον (σ. 348-349) λέγει, ὅτι καὶ ἡ Περσεφόνη εἶχεν ἰδιαίτερον ναὸν ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ περιβόλου, ὅτι δὲ οὗτος ἦτο ὁ ὑπὸ τοῦ Rubensohn χαρακτηρισθεὶς ὡς ναὸς τῆς Δήμητρος «ναὸς F.»[3]. Ὁ Φίλιος[4] ἁπαντῶν κυρίως εἰς τὴν ἀνωτέρω πραγματείαν τοῦ Σβορώνου ὑπερασπίζεται τὴν παλαιάν του γνώμην, ὅτι τὸ Τελεστήριον ἦτο καὶ ὁ ναὸς τῆς Δήμητρος, καὶ ὅτι πλὴν αὐτοῦ δὲν ὑπῆρχεν ἄλλο λατρευτικὸν ἱερὸν τῶν Ἐλευσινιακῶν θεῶν ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ περιβόλου τῆς Ἐλευσῖνος, καὶ ἀντικρούει τὰ ἐπιχειρήματα, ποὺ παρουσίαζον οἱ ὑπερασπισταὶ τῆς ἀντιθέτου γνώμης, ὅτι Τελεστήριον καὶ ναὸς τῆς Δήμητρος ἦσαν δύο χωριστὰ κτίρια, καὶ προσθέτει πολὺ ὀρθῶς ὅτι καὶ ἂν θὰ εἴμεθα δι' ἄλλους λόγους ὑποχρεωμένοι νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ὑπῆρχε καὶ χωριστὸς ναὸς τῆς Δήμητρος, ὁ ναὸς οὗτος, τουλάχιστον ὁ ναὸς τοῦ Ὁμηρικοῦ ὕμνου, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἦτο ἱδρυμένος ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς ὑψηλότερον τοῦ Τελεστηρίου νοτιανατολικῆς ἄκρας τοῦ λόφου, διότι καὶ ἂν ἀκόμη ἡ γραμμὴ τοῦ παναρχαίου τείχους, πλησίον καὶ κάτωθεν τοῦ ὁποίου ***(ὑπαὶ πόλιν, αἰπύ τε τεῖχος)*** ἔκτισαν κατ' ἐντολὴν τῆς θεοῦ τὸν ναὸν οἱ Ἐλευσίνιοι, δὲν περιέκλειε καὶ ὅλην τὴν ἄκραν τοῦ λόφου (ὡς λέγει, ὅτι ἐπίστευεν ὁ Φίλιος), ἀλλὰ καταλειπομένης ταύτης ἐκτὸς τοῦ τείχους, ἔκειτο τοῦτο περισσότερον πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ λόφου, π. χ. ἐπὶ τῆς γραμμῆς τοῦ σωζομένου καὶ σήμερον ἐκεῖ ὑστερωτέρου τείχους (τοῦ «Λυκουργείου Διατειχίσματος» τῶν τελευταίων σχεδίων εἰς ***Κουρουνιώτη, Ἐλευσίς, Ὁδηγὸς*** κλπ. 1934), πάλιν δὲν θὰ

[1] Ἡ ὀνομασία Tempel F (***ναὸς*** F), τὴν ὁποίαν ἔδωκεν εἰς τοῦτον ὁ Rubensohn, ἐχρησιμοποιήθη καὶ ὑπ' ἄλλων καὶ ὑπὸ τοῦ Noack, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, καὶ ἐπεκράτησε γενικῶς εἰς τὰς τελευταίας περὶ Ἐλευσινιακῶν πραγμάτων ἐργασίας, διὰ τὸν λόγον δ' αὐτὸν τὴν διατηροῦμεν καὶ ἡμεῖς εἰς τὴν προκειμένην πραγματείαν μας. Εἰς τὸ ζήτημα τοῦ ναοῦ τούτου ἐπανερχόμεθα καὶ κατωτέρω σελ. 72 ἑξ.

[2] ***Διεθν. Ἐφημ. Νομισμ. Ἀρχαιολ.*** (= J. I. A. N.) Δ', 1901, σ. 331 κἑξ.

[3] Μὲ τὸν Σβορῶνον συμφωνεῖ εἰς τὴν ὕπαρξιν χωριστῶν ναῶν τῆς Δήμητρος καὶ τῆς Κόρης καὶ ὁ Pringsheim, Beiträge zur Gesch. d. eleusin Kultes, 107, 5.

[4] ***Διεθν. Ἐφ. Νομισμ. Ἀρχ. 1904 = Δ. Φιλίου Ἐλευσιν. Μελετ. 3-16.***

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

ὑπῆρχεν ἐπὶ ταύτης ἀρκετὴ θέσις πρὸς τοποθέτησιν τοῦ ναοῦ[1]. Ἡ μακρὰ καὶ διὰ τῆς συνήθους ὁρμῆς τοῦ Σβορώνου χαρακτηριζομένη ἀνταπάντησις[2] εἰς τὴν ἀνωτέρω ἀπάντησιν τοῦ Φιλίου δὲν προσθέτει νεώτερόν τι εἰς τὰ παλαιὰ ὑπὲρ τῆς γνώμης, ὅτι Τελεστήριον καὶ ναὸς τῆς Δήμητρος ἦσαν χωριστὰ οἰκοδομήματα, προβληθέντα ἐπιχειρήματα.

Τὸ ζήτημα ἐπανέφερε πάλιν ἐσχάτως ὁ Noack[3]. Φέρων ὡς στήριγμα διαφόρους λόγους κυρίως δὲ καὶ αὐτὸς τὴν μεγάλην διαφορὰν τοῦ σχεδίου τοῦ Τελεστηρίου ἀπὸ τοῦ σχεδίου τῶν συνήθων Ἑλληνικῶν ναῶν, ἕνεκα τῆς ὁποίας δὲν ὑπῆρχεν ἐντὸς αὐτοῦ κατάλληλος θέσις πρὸς ἵδρυσιν λατρευτικοῦ ἀγάλματος, δέχεται ὅτι, πλὴν τοῦ Τελεστηρίου προωρισμένου διὰ τὴν τέλεσιν τῶν μυστηρίων, ἦτο ἀνάγκη νὰ ὑπάρχῃ ἐντὸς τοῦ Ἐλευσινιακοῦ ἱεροῦ καὶ ἄλλος χωριστὸς ναός, ὅπου θὰ ἦτο ἱδρυμένον τὸ ἄγαλμα τῶν θεῶν, καὶ θὰ ἠσκεῖτο ἡ συνήθης τακτικὴ λατρεία ὑπὸ τῆς εἰδικῆς ***ἱερείας τῆς Δήμητρος***. Ὁ ποιητὴς τοῦ Ὁμηρικοῦ ὕμνου, λέγει ὁ Noack, παρουσιάζει τὴν Δήμητρα παραμένουσαν μόνην μακρὰν ὅλων τῶν ἄλλων ἀνθρώπων (οὕτω, fern von allen ***Menschen*** γράφει παραδόξως ὁ Noack, ἐνῷ ὁ ὕμνος λέγει μακρὰν ὅλων τῶν ἄλλων θεῶν)[4] ἐντὸς ***ναοῦ***, τοῦτον δὲ τὸν ναὸν εἶνε ἀδύνατον νὰ ἀποδείξωμεν, ὅτι ἦτο διάφορος ἀπὸ τῶν τυπικῶν Ἑλληνικῶν ναῶν, ἑπομένως κανονικὸς Ἑλληνικὸς ναὸς καὶ ὄχι τὸ Τελεστήριον πρέπει νὰ ἦτο τὸ ἱερὸν οἰκοδόμημα[5], ποὺ ἀνήγειραν εἰς τιμὴν τῆς Δήμητρος καὶ κατὰ

---

[1] Εἰς τὴν πραγματείαν του αὐτὴν ἀποδεικνύει πειστικώτατα ὁ Φίλιος πόσον ἀδύνατος ἦτο ἡ ὑποστήριξις τῆς ὑπάρξεως χωριστοῦ ναοῦ τῆς Δήμητρος διὰ μόνου τοῦ ἀνωτέρω ἀναφερομένου χωρίου τοῦ Στράβωνος, ὑποθέτω δ' ὅτι διὰ τοῦτο καὶ δὲν ἐχρησιμοποιήθη τελευταῖον ὑπὸ τοῦ Noack τὸ χωρίον τοῦτο.

[2] *Διεθν. Ἐφημ. Νομισμ. Ἀρχ.* 1905 = *Ι. Ν. Σβορώνου Ἐλευσινιακὰ* Α' σελ. 131-160.

[3] Noack, Eleusis, die baugeschichtliche Entwickelung des Heiligtums, 1927, σελ. 45-46.

[4] Στίχ. 354-356 *ἡ δ' αἰνὸν ἔχει χόλον οὐδὲ θεοῖσι/μίσγεται, ἀλλ' ἀπάνευθε θυώδεος ἔνδοθι νηοῦ/ἧσται* ... καὶ στ. 302-303 *Ἀτὰρ ξανθὴ Δημήτηρ ἔνθα καθεζομένη μακάρων ἀπὸ νόσφιν ἁπάντων* (εἰς τοὺς προηγουμένους στίχους ἀναφέρεται ἡ οἰκοδομὴ τοῦ ὑπ' αὐτῆς παραγγελθέντος ναοῦ, ὅπου *(ἔνθα)* ἐκαθέζετο).

[5] Πρὸς εὐκολίαν τῶν ἀναγνωστῶν μας, καὶ διότι μὲ τὴν γνώμην τοῦ Noack θὰ ἀσχοληθῶμεν καὶ κατωτέρω, παραθέτομεν ἐνταῦθα κατὰ τὸ πρωτότυπον ὁλόκληρον τὸ χωρίον (Noack, El. 46). Da wir also schlechterdings nicht nachweisen können, dass der Dichter des Hymnus unter seinem νηός, in dem Demeter als in ihrem Hause allein und fern von allen Menschen sitzt, v. 303, 355, 385 (Svoronos J. I. A. N. 1905, 158) etwas anderes verstanden habe als einen normalen Tempelbau, und da man vielleicht auch fragen durfte, ob er die erste Gründung eines so einzigartigen Raumes, wie es das erste Telesterion war, wirklich nur mit so gleichgültigen Worten wie μέγας und πίων νηός (270, 297) abgethan haben sollte, sind wir gezwungen schon diesen ersten «wirklichen Tempel der Demeter» (Rubensohn 44) anderswo zu suchen, als gerade da, wo die Ausgrabungen das erste Telesterion festgestellt haben. Diese Scheidung erscheint so unausweislich, dass daran auch der Umstand nicht irre machen konnte, dass die Inschriften im V und IV Jahrh. eine unterschiedliche Bezeichnung von Tempel und Mysterienhaus nicht kennen, —gewiss eive Schwierigkeit der aber durch eine Gleichung von Tempel und Telesterion nicht abgeholfen werden darf, auch nicht etwa deshalb, weil über die Frage, wo nun der erste Tempel gelegen haben sollte, mehr als eine Vermutung nicht möglich ist.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

τὴν ἐντολήν της οἱ Ἐλευσίνιοι, ὑποθέτει δὲ καὶ αὐτὸς ὅτι ὁ ναὸς οὗτος εὑρίσκετο ἐπὶ τῆς ὑψηλῆς κορυφῆς πλησίον τῆς νοτίας πλευρᾶς ταύτης, ἀκριβῶς ὑπεράνω τῆς θέσεως, ὅπου λατομηθέντος βραδύτερον τοῦ βράχου ἐκτίσθη ὁ «ναὸς F», ὁ ὁποῖος διεδέχθη τὸν ἀρχικὸν κατ' ἐντολὴν τῆς θεᾶς κτισθέντα, ποὺ ἐξηφανίσθη ἐντελῶς διὰ τῆς λατομήσεως ταύτης. Ἡ οἰκοδομὴ τοῦ νέου ναοῦ, «τοῦ ναοῦ F» πιστεύει καὶ ὁ Noack, ὅτι ἔγινε πρὸ τῶν Περσικῶν πολέμων, πιθανῶς εἰς Πεισιστρατείους χρόνους διὰ τοὺς ἰδίους λόγους, μὲ τοὺς ὁποίους καὶ ὁ Rubensohn ὑπεστήριξε τὴν ἐπὶ Πεισιστράτου λατόμησιν τοῦ βράχου καὶ οἰκοδομὴν τοῦ «ναοῦ F», διὰ τὴν ἀνωμαλίαν δηλαδὴ εἰς τὴν κατασκευὴν τῆς βραχώδους κλίμακος μεταξὺ τοῦ Τελεστηρίου καὶ τοῦ «ναοῦ F», τὴν ὁποίαν δῆθεν ἐπροκάλεσεν ἡ ὕπαρξις ἐκεῖ τούτου πρὸ τῆς κατασκευῆς της ὑπὸ τοῦ Περικλέους ἢ καὶ ὑπὸ τοῦ Κίμωνος. Καὶ ὁ δεύτερος αὐτὸς ναὸς θὰ ἐξηφανίσθη, ἄγνωστον πότε καὶ διὰ ποίαν αἰτίαν, ὅπως καὶ ὁ πρῶτος, χωρὶς νὰ ἀφήσῃ κανὲν λείψανον τῆς οἰκοδομῆς του εἰς τὴν θέσιν, ὅπου ἦτο· ἐσώθησαν μόνον ἐκεῖ ὀλίγα σκάμματα εἰς τὸν βράχον πρὸς ἔνθεσιν λίθων προερχόμενα κατὰ τὴν γνώμην του ἐκ τοῦ Προπερσικοῦ ναοῦ, καὶ ὀλίγα μέρη θεμελίων, ποὺ ἀποδεικνύουν, ὅτι εἰς Ρωμαϊκοὺς χρόνους ὑπῆρχεν ἐκεῖ κτίριον δυνάμενον νὰ ἔχῃ τὴν μορφὴν ναοῦ. Βασιζόμενος εἰς τὰ σημεῖα αὐτὰ καὶ εἰς ὀλίγα ἀρχιτεκτονικὰ τεμάχια, δυνάμενα νὰ ἀνήκουν εἰς ναόν, εὑρεθέντα εἰς ἄλλα μέρη τοῦ ἱεροῦ ποὺ δεικνύουν ἐργασίαν τῶν χρόνων τοῦ Πεισιστράτου, καὶ ἔχουν μέτρα συμφωνοῦντα πρὸς τὰς διαστάσεις τοῦ κτιρίου, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ ἀνασυσταθῇ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν θεμελίων καὶ τῶν σκαμμάτων ἐπὶ τῆς θέσεως τοῦ «ναοῦ F», ἀναπαριστᾷ τὸν κτισθέντα δῆθεν ἐπὶ Πεισιστράτου, ἢ γενικῶς πρὸ τῶν Περσικῶν, «ναὸν F», εἰς τὸ ἀέτωμα δὲ αὐτοῦ ἀποδίδει καὶ τὴν ὡραίαν ἀρχαϊκὴν κόρην, ποὺ ἀνευρέθη ὄχι μακρὰν τῆς νοτίας πύλης ἔξωθεν τοῦ ἱεροῦ κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τῆς «ἱερᾶς οἰκίας» [1].

Οὕτω ἡ ὕπαρξις χωριστοῦ ναοῦ τῆς Δήμητρος καὶ ὁ ὁρισμὸς τοῦ «ναοῦ F» ὡς τοῦ ναοῦ τούτου θεωροῦνται καὶ ἀναφέρονται πλέον ὡς ἀπολύτως βέβαια [2].

Πιστεύομεν, ὅτι εἰς τὸ ζήτημα τῆς ὑπάρξεως χωριστοῦ ναοῦ τῆς Δήμητρος ὀρθὴ εἶνε ἡ γνώμη τοῦ Φιλίου, καὶ ὅτι δὲν ὑπῆρχεν ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἐλευσῖνος ἄλλος ναὸς τῆς Δήμητρος πλὴν τοῦ Τελεστηρίου, τὸ ὁποῖον καὶ ὑπὸ τῶν

[1] Art and Archeology 21, 113 ἑξ. (Κουρουνιώτης), Die Antike 1926, 175 ἑξ. (Buschor), Noack El. 85 ἑξ. καὶ σ. 219 Abb. 87 καὶ 88. «Ἱερὰν οἰκίαν» ὀνομάζομεν τὸ μικρὸν τέμενος τῶν Πεισιστρατείων χρόνων, ποὺ ἀνεσκάφη πρὸ τῆς νοτίας πύλης τοῦ Λυκουργείου περιβόλου τοῦ ἱεροῦ (ἴδ. εἰκόνα 24 εἰς σελ. 51 εἰς ***Κουρουνιώτη Ἐλευσίς, Ὁδηγὸς*** κλπ., καὶ ἐπὶ τοῦ γενικοῦ σχεδίου αὐτόθι).

[2] Rhein. Mus. f. Philol. LXXX (L. Weber Eleusiniaka) σ. 69, (πβλ. αὐτόθι καὶ σελ. 78 κἑξ.). Kern Rel. d. Gr. II, 186, καὶ PWRE XVI, 1219. Picard ἐν Rev. Hist. 1931 σελ. 22 καὶ 73. Rubensohn ἐν G.G.A. 1928, 501, 504. Arch. Anz. 1933, 321, καὶ ἄλλοι.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

ἀρχαίων ὠνομάζετο ναός. Ἐπειδὴ δ' ἐλπίζομεν, ὅτι εἶνε δυνατὸν νὰ λυθῇ ὁριστικῶς τὸ ζήτημα τοῦτο, ἂς μᾶς ἐπιτραπῇ νὰ ἐξετάσωμεν αὐτὸ ἐκ νέου ὁλοκληρωτικῶς.

Ἡ μελέτη τῶν ἐρειπίων, καὶ τῶν ἄλλων λειψάνων τῆς ἀρχαιότητος, τὰ ὁποῖα παρουσίασαν γενικῶς αἱ ἀνασκαφαὶ τῆς Ἐλευσῖνος, δὲν δικαιολογεῖ ἀπολύτως τὴν γνώμην, ὅτι πλὴν τοῦ Τελεστηρίου ὑπῆρχε καὶ ἄλλο ἀξιόλογον οἰκοδόμημα ἐντὸς τοῦ ἐσωτερικοῦ περιβόλου, ἐντὸς τοῦ χώρου δηλαδή, ὅπου εὑρίσκετο τὸ Τελεστήριον μὲ τὴν αὐλήν του καὶ τοὺς βωμοὺς τῶν θεῶν, καὶ ὅστις ἦτο ἀποκλεισμένος καὶ χωρισμένος ἀπὸ τοῦ λοιποῦ χώρου τοῦ μεγάλου ἱεροῦ τῆς Ἐλευσῖνος· τοὐναντίον δέ, ἀφοῦ ἔγινεν ἀσφαλῶς γνωστή, διὰ τῶν τελευταίων ἰδίως ἀνασκαφῶν[1] ἡ μορφὴ καὶ ἡ ἔκτασις, ποὺ εἶχεν ὁ χῶρος οὗτος κατὰ τὰς διαφόρους περιόδους μέχρι τῶν χρόνων τῆς «Λυκουργείου» διασκευῆς τοῦ ἱεροῦ, δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀναμφισβήτητον, ὅτι ἦτο ἀδύνατον νὰ ὑπῆρχεν ἐντὸς αὐτοῦ χωριστὸς ναὸς τῆς Δήμητρος· εἰς τὸν λοιπὸν μέγαν χῶρον τοῦ ἱεροῦ, ὅστις ἐκλείετο ὁμοίως διὰ περιβόλου, τοῦ ἐξωτερικοῦ περιβόλου, ὑπῆρχον, ὡς ἔδειξαν αἱ ἀνασκαφαί, ἄλλα κτίρια, ἀλλ' αὐτὰ ἦσαν κατοικίαι θρησκευτικῶν καὶ διοικητικῶν λειτουργῶν τοῦ ἱεροῦ, μερικαὶ ἐκ τῶν ὁποίων μᾶς ἔγιναν γνωσταὶ διὰ τῶν ἐπιγραφῶν. Ἀλλ' ἐντὸς τοῦ χώρου τούτου δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπάρχῃ ὁ ναός, διότι ἐκεῖ δὲν θὰ εὑρίσκετο «ἐπὶ προὔχοντι κολωνῷ» καὶ δὲν θὰ ἦτο καὶ δυνατὸν νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι ἡ θέσις, ὅπου ἐκτίσθη κατ' ἐπιταγὴν τῆς θεοῦ ὁ «πραγματικὸς» (der wirkliche, Rubensohn, Noack) ναὸς τῆς Δήμητρος θὰ ἔμενεν ἐκτὸς τοῦ ἱερωτέρου, τοῦ ἐσωτερικοῦ, περιβόλου, ἐκτὸς τοῦ χώρου δηλαδή, ὅπου ἦτο τὸ Τελεστήριον, ὁ τόπος τῆς τελέσεως τῶν μυστηρίων, τοῦ κυριωτάτου μέρους τῆς ἐλευσινιακῆς θρησκείας τῆς Δήμητρος.

Ὁ Noack ἐπίστευεν, ὅτι ἡ ἀρχὴ τοῦ ἱεροῦ δὲν ἔφθανε πέραν τοῦ 8ου αἰῶνος (El. σ. 48 καὶ 218), καὶ ὅτι τότε πρῶτον κατεσκευάσθη ἐπὶ τῆς θέσεως, ὅπου βραδύτερον ἐκτίσθη τὸ Τελεστήριον, μία ἰσοπεδωμένη καὶ δι' ἀναλημματικοῦ τοίχου ὑποστηριζομένη πλατεῖα, ἥτις ἦτο ὁ κύριος χῶρος, ὅπου ἐγίνετο διὰ θυσιῶν καὶ ἄλλων τελετῶν ἡ λατρεία τῆς Δήμητρος, ὅτι δὲ μόλις τὰς ἀρχὰς τοῦ 7ου αἰῶνος ἐκτίσθη ἐπὶ τῆς γειτονικῆς ὑψηλοτέρας ἐξεχούσης κορυφῆς, τῆς «Ἀγελάστου Πέτρας»[2], ὁ πρῶτος ναὸς τῆς Δήμητρος κατ' ἐπιταγὴν τῆς θεοῦ, ὡς λέγει ὁ Ὁμη-

---

[1] Ἴδ. ἐπὶ τοῦ παρόντος Arch. f. Religionsw. XXXII 52-78 (Kuruniotis d. eleusin. Heiligtum von den Anfängen bis zur perikl. Zeit).

[2] Τὴν κορυφὴν ταύτην (εἰκ. 1 καὶ 2) ἐχαρακτήρισεν ὁ Rubensohn, Mitt. 1899, 46 ὡς τὴν «Ἀγέλαστον Πέτραν (PWRE. Suppl. I 25, μὲ ἀμφιβολίας, Hiller v. Gaertringen), μὲ τὴν ὀνομασίαν δ' αὐτὴν φαίνονται, ὅτι συμφωνοῦν ὅσοι ἔγραψαν περὶ Ἐλευσινιακῶν ζητημάτων (***Φίλιος*** ἔ. ἀ. 48 κέξ. Foucart Myst. 342, Noack 85, 2, Picard Rev. hist. ἔ. ἀ. 22), διὰ αὐτὸ τὸ ὄνομα τοῦτο θὰ μεταχειριζώμεθα καὶ ἡμεῖς πρὸς εὐκολίαν τῆς ἀφηγήσεώς μας, μολονότι δύνανται νὰ προβληθοῦν ἀντιρρήσεις κατὰ τοῦ ὀρθοῦ τῆς ὀνομασίας (πβλ. ***Σβορῶνον*** ΔΕΝΑ, 4 σ. 294). Βλ. καὶ τὴν εἰκόνα εἰς Noack πίν. 35 β.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

ρικὸς ὕμνος[1], καὶ ἐχρησιμοποιεῖτο εἰς τὴν λοιπὴν λατρείαν τῆς θεοῦ, ἐνῷ τὰ μυστήρια ἐτελοῦντο ἐν ὑπαίθρῳ παρὰ τὸν ἐπὶ τῆς πλατείας βωμόν[2]. Βραδύτερον ἐκτίσθη ἐπὶ τῆς πλατείας καὶ τὸ πρῶτον, τὸ πρώϊμον ἀρχαϊκὸν Τελεστήριον[3], ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐγίνοντο πλέον ἐκ κλειστῷ χώρῳ τὰ μυστήρια.

Ὅτι ἡ ἀρχὴ τοῦ ἱεροῦ εἶνε πολὺ παλαιοτέρα τοῦ 8ου αἰῶνος ἐμαρτύρησαν ἀναμφισβητήτως αἱ τελευταῖαι ἀνασκαφαί μας[4], διὰ τῶν ὁποίων ἐβεβαιώθη ὅτι ἤδη τουλάχιστον ἀπὸ τῶν Μυκηναϊκῶν χρόνων ὑπῆρχε ναὸς σχηματισμένος κατὰ τὸν τύπον τοῦ Μυκηναϊκοῦ μεγάρου ἐπὶ τοῦ χώρου, ὅπου ἵστατο πάντοτε τὸ Τελεστήριον, καὶ ὅπου ἔκτοτε ἐξηκολούθησε, πιθανώτατα ἄνευ διακοπῆς, νὰ ὑπάρχῃ ἐπὶ δύο χιλιετηρίδας ἐπὶ τοῦ ἰδίου χώρου ἱερὸν οἴκημα, ναὸς σχηματιζόμενος κατ' ἀρχὰς κατὰ τὸν κρατοῦντα ἑκάστοτε εἰς τοὺς χρόνους τῆς οἰκοδομῆς του, καὶ κατόπιν, ἴσως μόνον ἀπὸ τοῦ 6ου αἰῶνος, κατὰ τὸν καθιερωθέντα εἰδικῶς διὰ τὴν Ἐλευσινιακὴν λατρείαν τῆς Δήμητρος τύπον.

Τὸ ἀδύνατον τῆς ὑπάρξεως χωριστοῦ ναοῦ τῆς Δήμητρος ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς «Ἀγελάστου Πέτρας» ὑπεστήριξεν ἤδη καὶ ὁ Φίλιος (Ἐλευσιν. Μελετ. σ. 11) ἕνεκα τῆς ὑπάρξεως ἐκεῖ τοῦ παναρχαίου τείχους, τὸ ὁποῖον καὶ ἂν δὲν περιέκλειε τὴν κορυφὴν τῆς «Ἀγελάστου Πέτρας», ἦτο ὅμως τελείως ἀδύνατον νὰ καταλίπῃ ἐπὶ ταύτης χῶρον ἀρκετὸν πρὸς τοποθέτησιν τοῦ ναοῦ.

Τὸ σοβαρώτατον τοῦτο ἐπιχείρημα δὲν ἐλήφθη ὑπ' ὄψιν, ἀλλ' ἐξηκολούθησε νὰ θεωρῆται ἡ κορυφὴ τῆς «Ἀγελάστου Πέτρας» ὡς τόπος ἱδρύσεως τοῦ ἀρχαιοτάτου ἢ καὶ τῶν κατόπιν ναῶν τῆς Δήμητρος, χωρὶς κἂν νὰ ἐπιχειρηθῇ νὰ ἀνασκευασθῇ ἡ παρατήρησις τοῦ Φιλίου, ἡ ὁποία εἶνε ἀπολύτως δικαιολογημένη καὶ ὀρθή.

Τὴν ὕπαρξιν παναρχαίου τείχους τῆς ἀκροπόλεως τῆς Ἐλευσῖνος κανεὶς δὲν ἀμφισβητεῖ, ὡς καὶ τὴν κατοίκησιν τῆς ἀκροπόλεως εἰς παναρχαίους χρόνους. ἡ μαρτυρία τοῦ ὕμνου εἶνε σαφής, ***ὑπαὶ πόλιν αἰπύ τε τεῖχος*** ἔπρεπε νὰ ἱδρυθῇ ὁ ναός· ἀλλ' ὅμως οὔτε τείχους ἴχνη εἶχον ἀνακαλυφθῆ, οὔτε καὶ σημεῖα ἀρχαιοτάτης κατοικήσεως τῆς ἀκροπόλεως εἶχον εὑρεθῆ ὑπὸ τῶν προηγηθέντων ἡμῶν εἰς τὴν ἀνασκαφὴν τῆς Ἐλευσῖνος, διὰ τοῦτο καὶ ὁ Φίλιος δὲν εἶχε σημεῖόν τι ἀσφαλές, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖον νὰ ὁρίσῃ μὲ πιθανότητα τὴν θέσιν τοῦ τείχους εἰς τὸν θεωρούμενον τόπον τῆς οἰκοδομήσεως τοῦ ναοῦ, καὶ νὰ καταστήσῃ διὰ τούτου

[1] Στίχ. 270 - 273. ***Ἀλλ' ἄγε μοι νηόν τε μέγαν καὶ βωμὸν ὑπ' αὐτῷ/τευχόντων πᾶς δῆμος ὑπαὶ πόλιν αἰπύ τε τεῖχος/Καλλιχόρου καθύπερθεν ἐπὶ προὔχοντι κολωνῷ.***

[2] Καὶ ὁ Σβορῶνος ΔΕΝΑ 1905, 159 εἶχεν ἤδη γράψει, ὅτι ὡς τόπος τῆς τελέσεως τῶν ὀργίων ἦτο «ὁ ἐπὶ προὔχοντι κολωνῷ» ὑπὸ τὸν ναὸν τῆς Δήμητρος βωμὸς αὐτῆς, ἐξ οὗ κατόπιν ἀναπτυχθείσης τεραστίως τῆς φήμης τῆς λατρείας καὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μυστῶν, κάλλιστα πιθανὸν νὰ ἐξεπήγασε τὸ Τελεστήριον.

[3] Ὑπὸ Noack ὀνομάζεται der Alt-Bau. Ἀναφέρεται συχνὰ καὶ ὡς τὸ πολυγωνικὸν Τελεστήριον ἕνεκα τοῦ πολυγωνικοῦ συστήματος τοῦ λιθίνου μέρους τῆς οἰκοδομῆς του. Πβλ. καὶ Arch f. Rel. Wiss. ἔ.ἀ. σ. 70. Ἡμεῖς τὸ ὀνομάζομεν εἰς τὸ παρὸν ἄρθρον μας «τὸ πρώϊμον ἀρχαϊκὸν Τελεστήριον».

[4] Arch. f. Rel Wiss. ἔ.ἀ. σ. 55 ἑξ.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

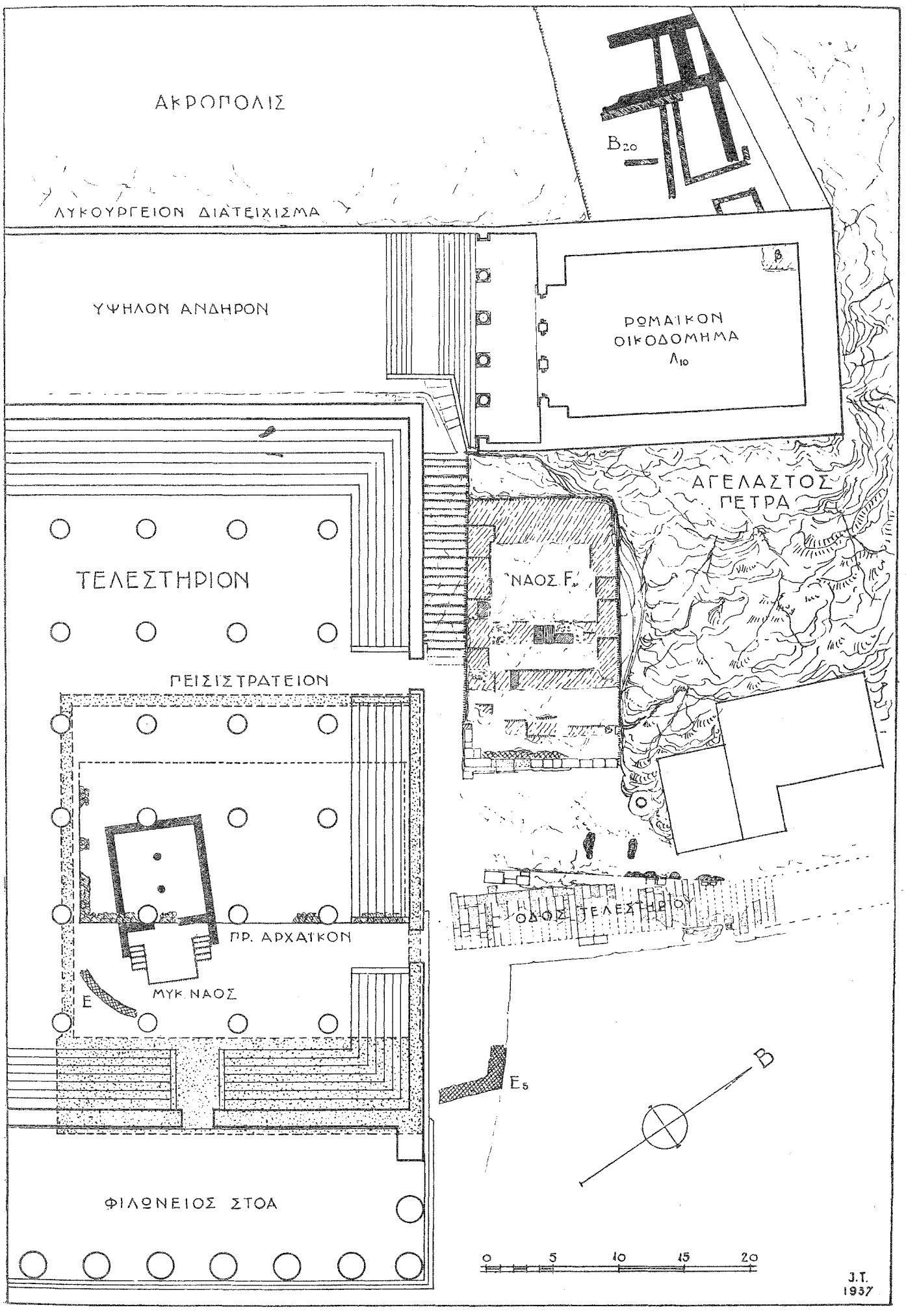
ἀναμφισβήτητον τὴν ἀπόδειξιν, ὅτι ἦτο ἀδύνατον νὰ οἰκοδομηθῇ ἐκεῖ ὁ ναός. Τοιαῦτα σημεῖα εὕρομεν ἡμεῖς εὐτυχῶς κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῶν τελευταίων ἐτῶν.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1932, ἐνῷ ἐκαθαρίζετο καὶ ἠρευνᾶτο ὁ χῶρος τῆς «Ἁγελάστου Πέτρας» ὑπὸ τοῦ Τραυλοῦ πρὸς καταρτισμὸν τοῦ σχεδίου τῶν ἐπ' αὐτοῦ ἀρχαίων ἐρειπίων καὶ ἰχνῶν, ἀνευρέθη εἰς τὸν χῶρον μεταξὺ τοῦ ἐκκλησιδίου τῆς Παναγίτσας καὶ τοῦ κωδωνοστασίου, ὀλίγον βορειότερον τούτων ἐσωτερικῶς τῆς βορειοδυτικῆς γωνίας τοῦ Ρωμαϊκοῦ κτιρίου Λ 10 ***(εἰκ. 3 Σχέδ. 1,β)*** ἄθικτος Μυκηναϊκὴ ἐπίχωσις μὲ Μυκηναϊκὰ καὶ Μεσοελλαδικὰ στρώματα μαρτυρούμενα διὰ τῆς εὑρέσεως ἱκανῶν τεμαχίων πηλίνων ἀγγείων. Ἡ ἀνακάλυψις αὐτὴ μᾶς ἔκαμε νὰ ἀποφασίσωμεν εὐρυτέραν ἀνασκαφὴν πλησίον τῆς θέσεως ἐκείνης, τὴν ὁποίαν ἤρχισεν ὁ Θρεψιάδης καὶ ἐσυνέχισε κατόπιν ὁ συνεργάτης μας καθηγητὴς Μυλωνᾶς.

Τῆς ἀνασκαφῆς, ἡ ὁποία ἐπανελήφθη κατόπιν καὶ τὸ 1934, τὰ ἀποτελέσματα ἐκτίθενται ἐν περιλείψει εἰς τὸ ***Ἀρχ. Δελτ.*** 16, παράρτ. σ. 23-26 καὶ AJA 1936, 415 ἑ. καὶ θὰ δημοσιευθοῦν βραδύτερον ἐν ἐκτάσει. Διὰ τὸ ζήτημά μας σπουδαιότητα ἔχει ἡ εὕρεσις ἱκανῶν ἐρειπίων μεγάλου μυκηναϊκοῦ οἰκοδομήματος (***Ἀρχ. Δελτ.*** ἔ. ἀ. εἰκ. 27 καὶ 28), ἴσως αὐτοῦ τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀνακτόρου. Τὰ ἐρείπια φθάνουν σήμερον μέχρι τοῦ κωδωνοστασίου, ἀλλ' ἁπλοῦν βλέμμα ἐπὶ τοῦ σχεδίου πείθει, ὅτι αἱ οἰκοδομαὶ ἐπροχώρουν περισσότερον πρὸς ἀνατολὰς ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς «Ἁγελάστου Πέτρας», ὅπου θὰ ἔφθαναν καὶ ἱκανῶς πέραν τοῦ σωζομένου δυτικοῦ τοίχου τοῦ Ρωμαϊκοῦ κτιρίου. Τὸ τεῖχος [1] θὰ ἦτο πάντως εἰς ἀπόστασίν τινα ἀπὸ τοῦ μυκηναϊκοῦ οἰκήματος, τοῦ ὁποίου ἔχομεν τὰ ἐρείπια, καὶ τὸ πάχος του

[1] Τοῦ μυκηναϊκοῦ τείχους τῆς ἀκροπόλεως δὲν κατωρθώθη νὰ εὑρεθῇ μέχρι τοῦδε κανὲν ἴχνος μολονότι ἔγιναν ἔρευναι εἰς πολλὰ σημεῖα, ὅπου ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπάρχῃ τοῦτο. Ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ ἐξηφανίσθη βεβαίως κατὰ τὰς μεγάλας λατομήσεις, ποὺ ἀπέκοψαν ἐντελῶς μέγα μέρος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ Ἐλευσινιακοῦ λόφου χάριν τῶν διαδοχικῶν οἰκοδομήσεων τοῦ Τελεστηρίου· ἐπὶ τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ λόφου ἀπεκαλύψαμεν τὸ τεῖχος τῆς ἀκροπόλεως, ποὺ ἐκτίσθη τὸν 4ον π. Χ. αἰ. (***Ἀρχ. Δελτ.*** 16, παράρτ. σ. 21 κἑξ. εἰκ. 18 καὶ 19), ἀλλ' ἐφάνη, ὅτι καὶ ἐκεῖ πιθανῶς δὲν μένει ἴχνος τοῦ μυκηναϊκοῦ τείχους, μολονότι δὲν ἀποκλείεται συντονωτέρα ἀνασκαφὴ νὰ μᾶς ἀποδείξῃ τὸ ἐναντίον· ἀλλ' ἡ βορεία πλευρὰ τοῦ Μυκηναϊκοῦ τείχους θὰ ἦτο χαμηλότερον ἐπὶ τῆς βορείας κατωφερείας τοῦ λόφου, διότι τοῖχοι τοῦ ἀποκαλυφθέντος παρὰ τὴν κορυφὴν τῆς Ἁγελάστου Πέτρας μυκηναϊκοῦ οἰκήματος καλύπτονται ὑπὸ τοῦ Μεσαιωνικοῦ Κάστρου ἢ καὶ ἐπροχώρουν πέραν τῆς γραμμῆς τούτου· ἐπὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς δὲν ἔγιναν εἰδικαὶ ἔρευναι πρὸς εὕρεσιν ὑπαρχόντων τυχὸν ὑπολειμμάτων τοῦ τείχους, ἀλλ' ἡ διαμόρφωσις τοῦ τόπου ἐπὶ τῆς πλευρᾶς ταύτης εἶνε τοιαύτη, ὥστε ἂν εἶχον ὑπολειφθῇ μέρη τοῦ τείχους, θὰ ἦσαν πιθανώτατα ὁρατὰ καὶ ἄνευ μεγάλης τινὸς ἐργασίας, διότι τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ βράχου τῆς κυρίας κορυφῆς τῆς ἀκροπόλεως εἶνε κατ' αὐτὴν τὴν πλευρὰν ἀκάλυπτον, ἢ καλύπτεται μόνον ὑπὸ πολὺ μικρᾶς ἐπιχώσεως. Ἐπὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς εἰς τὸ μέσον περίπου τοῦ ὕψους τοῦ λόφου τῆς ἀκροπόλεως ἀπεκαλύψαμεν μέγα μέρος τοῦ τείχους, τὸ ὁποῖον περιέκλειε τὴν πόλιν τῆς Ἐλευσῖνος ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Πεισιστράτου (***Πρακτ.*** 1935 σ. 71), ἀλλὰ τὸ εἰδικὸν τεῖχος τῆς ἀκροπόλεως εὑρίσκετο πάντως ὑψηλότερα, πιθανῶς πλησίον ἢ καὶ ἐπὶ τῆς θέσεως τοῦ Μεσαιωνικοῦ Κάστρου (***Ἀρχ. Δελτ.*** 15 παράρτ. ἐπὶ τοῦ Γενικοῦ σχεδίου, καὶ ***Κουρουνιώτη Ἐλευσὶς*** τὸ σχέδ. Πἑλ. καὶ ***Σκιᾶν Ἀρχ. Ἐφημ.*** 1912 σ. 13).

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

Εἰκ. 3. Σχέδιον 1.

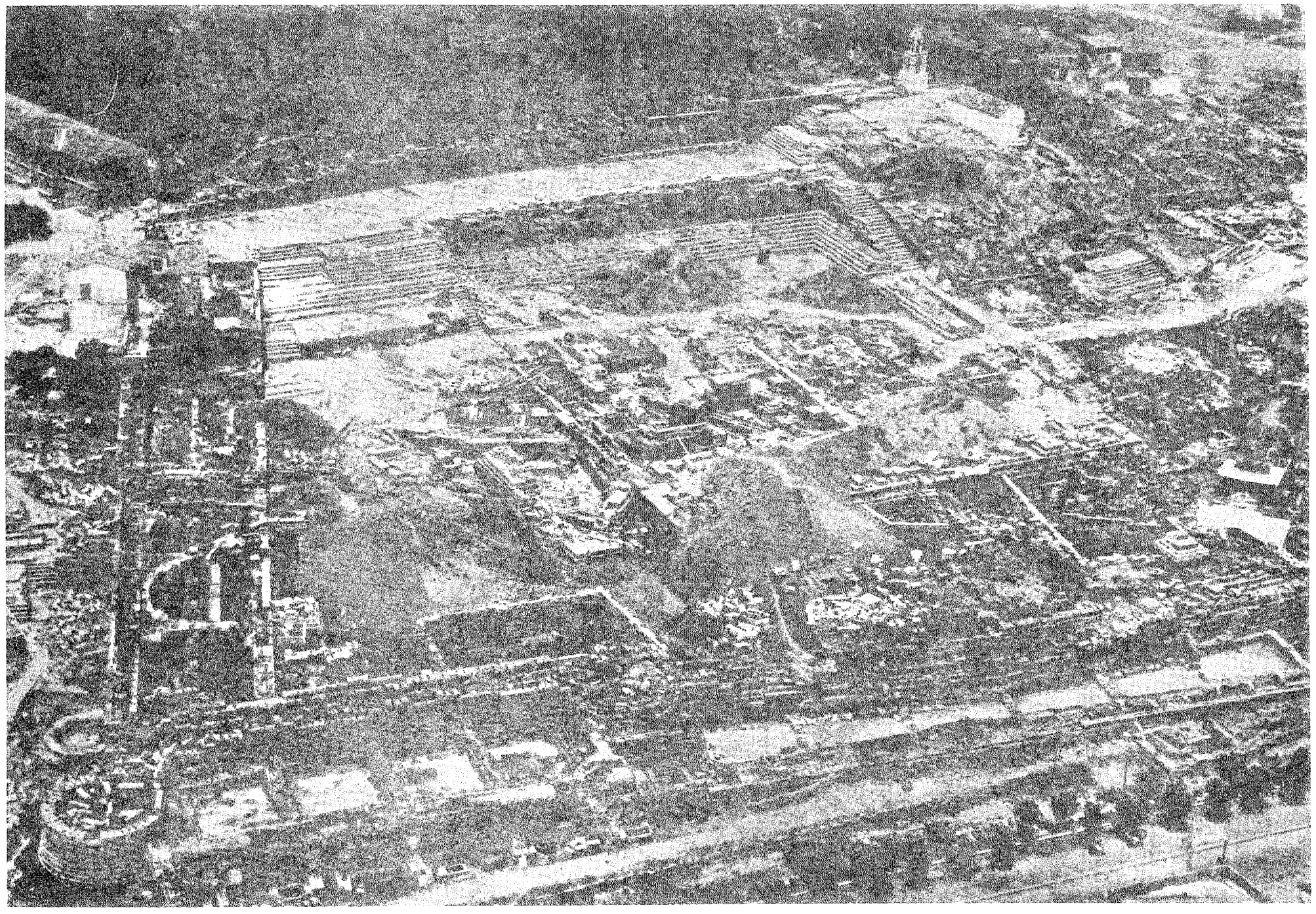
Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

κατὰ τὴν βάσιν δὲν θὰ ἦτο πολὺ μικρότερον τῶν 4-5 μέτρων, ἐπομένως ἐκ τῆς ἐπιφανείας ποὺ παρέχει σήμερον ἡ κορυφὴ τῆς «Ἀγελάστου Πέτρας»[1] ***(εἰκ. 4)*** ἐντεῦθεν, ἀνατολικῶς, τῆς γραμμῆς τοῦ Λυκουργείου Διατειχίσματος, τουλάχιστον τὸ μεγαλείτερον μέρος θὰ ἐκαλύπτετο ὑπὸ τοῦ Μυκηναϊκοῦ οἰκήματος, τοῦ ὁποίου ἔχομεν τὰ ἐρείπια, καὶ τοῦ ἀφανισθέντος μυκηναϊκοῦ τείχους· καὶ χωρὶς δὲ νὰ ὑπολογίσωμεν τόν, ὁσονδήποτε μικρόν, χῶρον, ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ μένῃ ἐλεύθερος μεταξὺ τοῦ τείχους καὶ τοῦ ναοῦ, πάλιν ἦτο ἀδύνατον νὰ περισσεύσῃ ἐκεῖ χῶρος πρὸς οἰκοδομὴν τοῦ ναοῦ. Τὰ μόνα μαρτύρια χρησιμοποιήσεως τῆς κορυφῆς τῆς «Ἀγελάστου Πέτρας» εἰς μυκηναϊκοὺς χρόνους εἶνε τὰ εὑρεθέντα ἐντεῦθεν τῆς βορειοδυτικῆς γωνίας τοῦ Ρωμαϊκοῦ (εἰκ. 3 σχέδ. 1, β) κτιρίου ἄθικτα στρώματα μὲ μυκηναϊκὰ τεμάχια ἀγγείων καὶ πιθανὰ ὑπολείμματα τοίχων, τὰ ὁποῖα ὅμως μαρτυροῦν μόνον, ὅτι καὶ ἕως ἐκεῖ ἔφθαναν τὰ οἰκήματα τῆς Μυκηναϊκῆς ἀκροπόλεως, καὶ μᾶς ὁρίζουν καὶ αὐτὰ σημεῖον, πέραν τοῦ ὁποίου θὰ ὑπῆρχε τὸ Μυκηναϊκὸν τεῖχος. Λοιπὸν δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἱδρυθῇ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς «Ἀγελάστου Πέτρας», εἰς Μυκηναϊκοὺς χρόνους ναός· ἀλλὰ καὶ κατόπιν ἐφ' ὅσον ὑπῆρχεν ἀκόμη τὸ Μυκηναϊκὸν τεῖχος ἦτο ἀδύνατον νὰ κτισθῇ ἐκεῖ ἄξιον λόγου οἰκοδόμημα.

Ὁ Noack (σ. 46) θέλων νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν γνώμην, ὅτι ὁ «ναὸς F» εἶνε ὁ ναὸς τῆς Δήμητρος, καὶ ὅτι διεδέχθη ἐπὶ Πεισιστράτου τὸν πρῶτον ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς «Ἀγελάστου Πέτρας» κτισθέντα τὸν 7ον αἰῶνα κατ' ἐπιταγὴν τῆς Δήμητρος ναόν, τοποθετεῖ τὸν πρῶτον τοῦτον ναὸν ἐπὶ θέσεως, ἡ ὁποία ὑπῆρχεν ἀρχικῶς ὡς προεξοχὴ τῆς «Ἀγελάστου Πέτρας» ἄνωθεν τοῦ χώρου, τὸν ὁποῖον κατέχει ὁ «ναὸς F», καὶ ἐξηφανίσθη μαζὶ μὲ κάθε σημεῖον τοῦ ναοῦ τούτου, ὅτε ἐλατομήθη ὁ βράχος διὰ νὰ σχηματισθῇ χαμηλότερον ὁ χῶρος τοῦ «ναοῦ F», οὕτω δὲ καὶ θὰ ἔμενε τρόπον τινὰ ὁ ναὸς ἐπὶ τῆς ἀρχικῆς ὑπὸ τῆς θεᾶς ὁρισθείσης θέσεως. Ἀλλὰ ἡ ἐξέτασις τοῦ τόπου ἀποδεικνύει, ὅτι καὶ πρὸ τῆς λατομήσεως δὲν ὑπῆρχε καὶ ἐκεῖ χῶρος ἀρκετὸς διὰ νὰ κτισθῇ ὁ ναός. Τὸ λατομηθὲν τμῆμα βράχου πρὸς κατασκευὴν τῆς θέσεως τοῦ «ναοῦ F» μόλις εἶχε μῆκος 6-7 μέτρων ἐκ Δυσμῶν πρὸς Ἀνατολάς, τὸ λοιπὸν κοίλωμα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶναι κτισμένος ὁ «ναὸς F», δὲν εἶνε τεχνητόν, ἀλλ' ὑπῆρχε καὶ πρὸ τῆς λατομήσεως, διότι ὁ βράχος τῆς κορυφῆς τῆς «Ἀγελάστου Πέτρας» κατεφέρετο ἐκεῖ πολὺ ἀποτόμως ἐκ Δυσμῶν καὶ Βορρᾶ καὶ τὸ σημερινὸν βραχῶδες ἔδαφος τοῦ κοιλώματος παρουσιάζει τὴν φυσικήν του μορφήν, χωρὶς νὰ φαίνωνται σημεῖα δεικνύοντα ὅτι ἐσχηματίσθη διὰ λατομήσεως, ἀπὸ τοῦ ἕκτου περίπου μέτρου μετρουμένου ἐκ τοῦ σημείου, ὅπου εὑρίσκεται ἡ ὑψηλὴ τεχνητὴ τομὴ τοῦ βράχου κατὰ τὸ νῶτον τοῦ

[1] Εἰκ. 3, Σχέδ. 1 Ἰδ. καὶ Διεθν. Ἐφ. Νομ. Ἀρχ. 1904 πίν. V καὶ 1905 σ. 347, καὶ τὰ σχεδιάσματα τῶν Dilettanti (Antiquities of Attica = ***Κουρουνιώτη Ἐλευσίς, Ὁδηγὸς*** κλπ. εἰκ. 4 καὶ 5 σελ. 15 καὶ 16), καὶ Noack, Εἰ. πίν. 34 β.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

Εἰκ. 4. Τὸ Τελεστήριον. Δεξιὰ ἡ κορυφὴ τῆς Ἀγελάστου Πέτρας μὲ τὸ ἐκκλησίδιον τῆς Παναγίας καὶ τὸ κωδωνοστάσιον. Χαμηλότερον τῆς κορυφῆς τῆς Ἀγελάστου Πέτρας πρὸς δεξιὰ τῆς παρὰ τὴν δεξιὰν πλευρὰν τοῦ Τελεστηρίου κλίμακος ἡ λατομημένη θέσις τοῦ «ναοῦ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

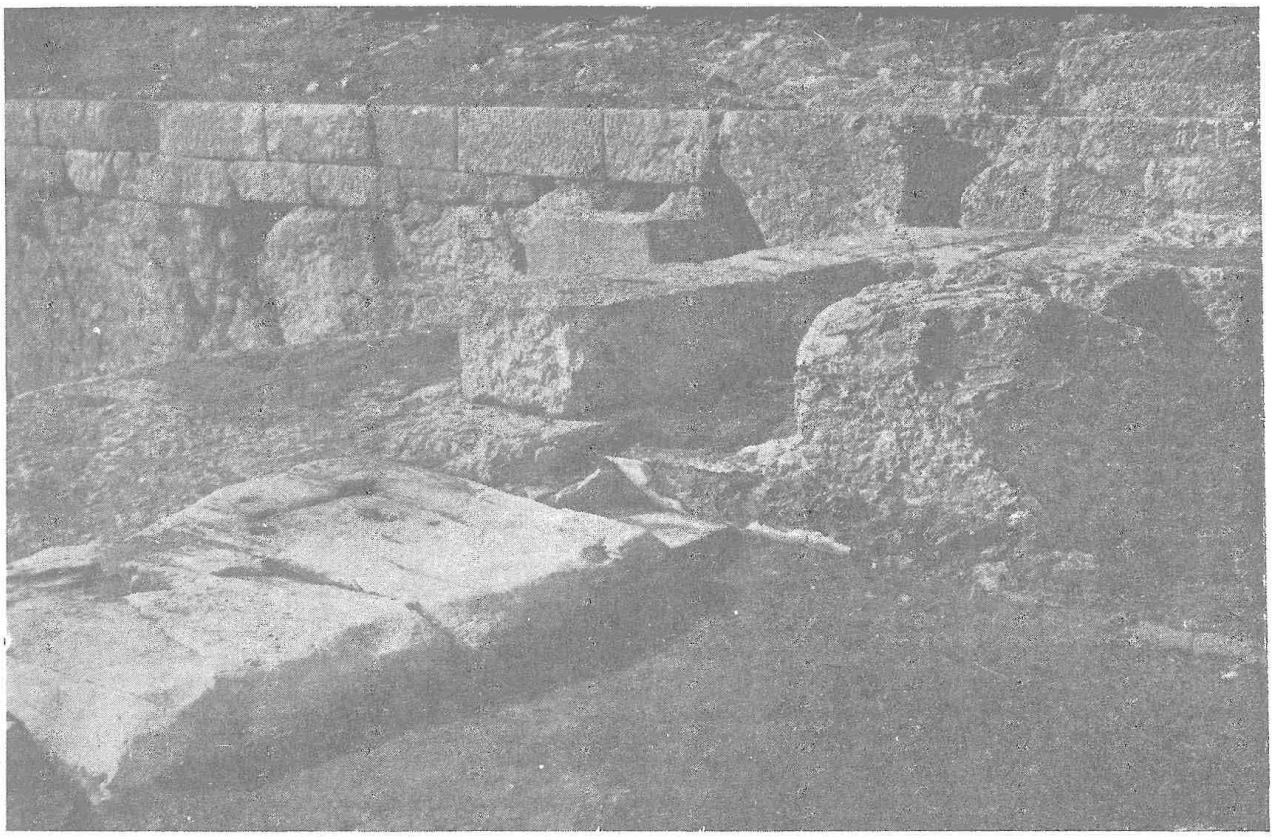
«ναοῦ F», καὶ ἐπομένως μόνον τόσης ἐκτάσεως χῶρος, δηλαδὴ 6-7 μέτρων, ὑπῆρχε πρότερον ἐλεύθερος εἰς τὴν κορυφὴν τῆς «Ἀγελάστου Πέτρας» ὕπερθεν τοῦ κατόπιν σχηματισθέντος κοιλώματος πρὸς ἵδρυσιν τοῦ «ναοῦ F», ἀνεπαρκὴς διὰ τὴν τοποθέτησιν ναοῦ ἐπ' αὐτοῦ.

Ὁ ἐλεύθερος ἐπίπεδος χῶρος, ποὺ ὑπάρχει σήμερον ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς «Ἀγελάστου Πέτρας» μὲ πλάτος 20 μ. περίπου καὶ μῆκος 25 (εἰκ. 3 καὶ 4) μέχρι τῆς κορυφῆς τῆς Ρωμαϊκῆς κλίμακος, ποὺ χρησιμεύει πρὸς ἀνάβασιν ἐκ νότου ἐκ τοῦ ὑψηλοῦ παρὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ Τελεστηρίου ἀνδήρου, ἐκερδήθη κατὰ τὸ πλεῖστον διὰ τῆς ἐξαφανίσεως τῶν Μυκηναϊκῶν κτισμάτων, ποὺ θὰ ἐκάλυπτον μέγα μέρος του. Πότε ἐξηφανίσθησαν τὰ μυκηναϊκὰ κτίσματα καὶ ἰδίως τὸ τεῖχος δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν· ἴσως κατὰ τὰς μεγάλας κατασκευὰς τῶν Πεισιστρατείων χρόνων· ἴσως δὲ καὶ νὰ κατεστράφη, τὸ μυκηναϊκὸν τεῖχος, ἐν μέρει τουλάχιστον, κατὰ τὰς οἰκοδομὰς τῶν πρωΐμων ἀρχαϊκῶν χρόνων — οἱ λίθοι του θὰ ἦσαν χρησιμώτατοι εἰς τὴν οἰκοδομὴν τοῦ μεγάλου πολυγωνικοῦ Προπεισιστρατείου ἀναλήμματος τῆς ἱερᾶς αὐλῆς. Ἀλλ' εἶνε πιθανώτερον, ὅτι ἡ ἀνατολικὴ τουλάχιστον πλευρά του ἐξηφανίσθη μόνον ὅτε ἐλατομήθη ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ λόφου κατὰ τὴν οἰκοδομὴν τοῦ μεγάλου Τελεστηρίου μετὰ τὰ Περσικὰ ἢ ἐπὶ Περικλέους. Παλαιότερον, ἀπὸ τοῦ 7ου αἰῶνος καὶ ἴσως καὶ ἐπὶ τῶν Πεισιστρατείων χρόνων ἀκόμη, ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ παναρχαίου τείχους, ἡ ὁποία πρὸς Νότον τῆς «Ἀγελάστου Πέτρας» θὰ εὑρίσκετο ὀλίγον ὑψηλότερα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ Πεισιστρατείου Τελεστηρίου, ἐχρησίμευε πιθανώτατα ὡς δυτικὴ πλευρὰ τοῦ περιβόλου τοῦ ἱεροῦ, καὶ ἐξετέλει τὸν σκοπὸν τοῦ ὑστερωτέρου διατειχίσματος, ἀπέκλειε δηλαδὴ τὸ ἱερὸν ἐκ Δυσμῶν, καὶ ἐχώριζε τοῦτο ἀπὸ τῶν κατοικιῶν τῆς ἀκροπόλεως[1]. Ἡ κορυφὴ τῆς «Ἀγελάστου Πέτρας» ἰσοπεδώθη διὰ καταλλήλου κατεργασίας τοῦ βράχου, ὅτε δὲν ὑπῆρχε πλέον τὸ Μυκηναϊκὸν τεῖχος καὶ τὰ λοιπὰ Μυκηναϊκὰ κτίσματα. Ἡ ἰσοπέδωσις ἔγινε πολὺ ἀργά, συγχρόνως μὲ τὴν οἰκοδομὴν τοῦ Ρωμαϊκοῦ κτιρίου ποὺ ἐκτίσθη ἐκεῖ. Πρὶν γίνῃ ἡ ἰσοπέδωσις, ἡ ἐπιφάνεια τοῦ βράχου εὑρίσκετο κατὰ τὸ νοτιοδυτικώτερον τμῆμα τῆς κορυφῆς ***(εἰκ. 5)*** εἰς ὕψος τοὐλάχιστον 1.05 ἀπὸ τοῦ ἰσοπεδωθέντος ἐδάφους, ἔκλινε, δ' ὡς δύναται νὰ δείξῃ ἡ ἐξέτασις τῆς σημερινῆς καταστάσεως, ὀλίγον κατ' ὀλίγον πρὸς

[1] Μέχρι τοῦδε δὲν ἔγινε πουθενὰ λόγος περὶ τοῦ παλαιοτέρου τῶν χρόνων τῶν «Λυκουργείων» κατασκευῶν δυτικοῦ διατειχίσματος· ἀκόμη καὶ τοῦ «Περικλείου» δυτικοῦ διατειχίσματος ἡ θέσις δὲν εἶναι ὡρισμένη, διότι δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς βέβαιον, ὅτι δὲν συνέπιπτε μὲ τὸ σῳζόμενον «Λυκούργειον» διατείχισμα, διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θὰ ἦτο ἀκατανόητον, πῶς κατὰ τὴν οἰκοδομὴν τοῦ τελευταίου τούτου ἐξηφανίσθη τὸ «Περίκλειον» διατείχισμα χωρὶς νὰ ἀφήσῃ οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον ἴχνος. Πρέπει λοιπὸν καὶ τὸ «Περίκλειον» δυτικὸν διατείχισμα νὰ ἦτο ἐντεῦθεν τῆς γραμμῆς τοῦ «Λυκουργείου» ἐπὶ τοῦ ὑψηλοῦ ὄπισθεν τοῦ Τελεστηρίου ἀνδήρου, τὸ ὁποῖον τότε θὰ ἦτο ἀσφαλῶς στενώτερον. Ἐπὶ τοῦ ζητήματος θὰ ἐπανέλθωμεν προσεχῶς.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

ἀνατολὰς καὶ πρὸς βορρᾶν, καὶ ἔφθανεν εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς ἰσοπεδωθείσης ἐπιφανείας κατὰ τὸ μέσον σχεδὸν τοῦ χώρου τῆς κορυφῆς. Μέχρι τοῦ σημείου τούτου ἀφῃρέθη σημαντικὸς ὄγκος βράχου διὰ νὰ γίνῃ ἡ ἰσοπέδωσις· ἐπὶ τοῦ λοιποῦ μέρους, ὅσον εἶνε ἰσοπεδωμένον, ἡ ἐπιφάνεια φαίνεται ὅτι ὠμαλίσθη κατὰ τὸ

Εἰκ. 5. Τὸ κατώφλιον καὶ τὸ δυτικώτερον ἐκ τοῦ βράχου κατασκευασμένον τμῆμα τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ Ρωμαϊκοῦ κτιρίου Λ 10. Εἰς τὸ βάθος ἀριστερὰ τὸ Λυκούργειον διατείχισμα.

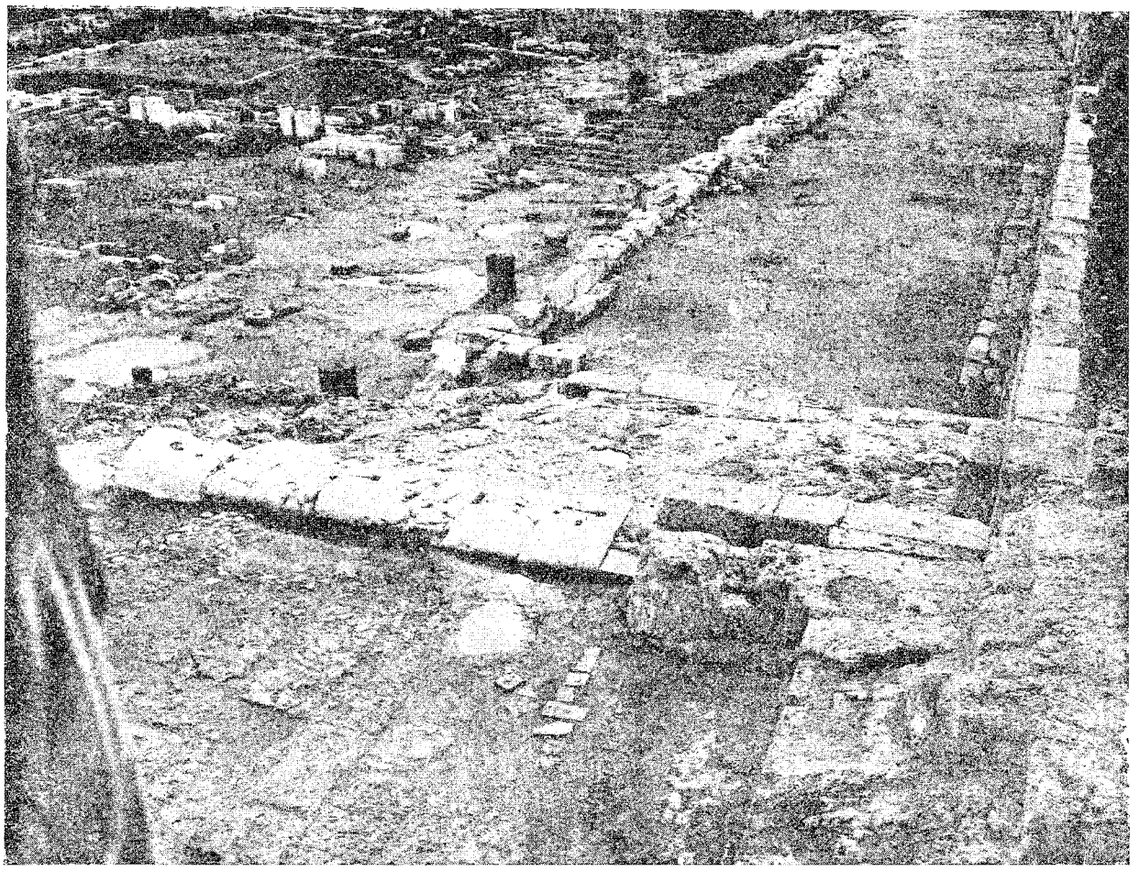
πλεῖστον ἁπλῶς δι' ἐλαφρᾶς ἀποκρούσεως τῶν ἐξοχῶν τοῦ φυσικοῦ βραχώδους ἐδάφους· εἰς ὀλίγα μέρη ἔμεινε, καὶ φαίνεται ἀκόμη καὶ ἐκεῖ ἀνέπαφος ἡ ἀρχικὴ ἐπιφάνεια τοῦ βράχου.

Τὸ κτίριον ποὺ ἐκτίσθη εἰς ρωμαϊκοὺς χρόνους ἐπὶ τῆς κορυφῆς ἦτο μέγα σχετικῶς, μνημειῶδες οἰκοδόμημα, τοῦ ὁποίου σώζονται καὶ σήμερον σημαντικὰ ἐρείπια[1] καὶ ἴχνη ἱκανὰ ***(εἰκ. 6),*** ὥστε νὰ εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ ἀναπαραστήσωμεν μὲ πολλὴν πιθανότητα τὴν κάτοψιν καὶ τὸ κατώτερον μέρος τῆς οἰκοδομῆς του. Κατὰ ταῦτα εἶχε τοῦτο, ὡς πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν ἐμφάνισιν, περίπου τὴν μορφὴν ἁπλοῦ ἀρχαίου ναοῦ, πιθανῶς ἐν παραστάσει χωρὶς ὀπισθόδομον, ***(εἰκ. 7)*** καὶ αἱ ἀναλογίαι τῶν διαστάσεών του δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς περίπου σύμφωνοι πρὸς τὰς ἀναλογίας τοιούτων ναῶν. Ἡ ὑψηλὴ πρὸ αὐτοῦ κλῖμαξ ***(εἰκ. 8)*** τοῦ δίδει

[1] ***Πρακτ.*** 1882, 100 καὶ 1883, 56, σημ. 2 ἀναφέρει ὁ Φίλιος μὲ ὀλίγας λέξεις τὴν ἀνεύρεσιν τῶν ἐρειπίων τούτων. Πβλ. καὶ ***Φιλίου*** Ἐλευσὶς 100, 3.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

ἐξωτερικῶς μᾶλλον τὴν μορφὴν ἰταλικοῦ ναοῦ. Ἀποτελεῖται ἐκ προστώου βάθ. 4.45 καὶ ἐκ μεγάλης αἰθούσης, τῆς ὁποίας αἱ ἐσωτερικαὶ διαστάσεις εἶνε 18×12 μ. Μὲ τοὺς τοίχους, τῶν ὁποίων τὸ πάχος ἦτο εἰς τὴν αἴθουσαν περίπου 2.50, αἱ συνολικαὶ διαστάσεις τοῦ κτιρίου εἶνε 26.5 ἐπὶ 17 μέτρα. Ἡ κορυφὴ τῆς «Ἀγελάστου Πέτρας» εὑρίσκεται ἀκριβῶς παρὰ τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ μεγάλου ἀνδήρου, ποὺ κατεσκευάσθη ὑψηλὰ πρὸ τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ Τελεστηρίου. Τὸ ἔδαφος τῆς

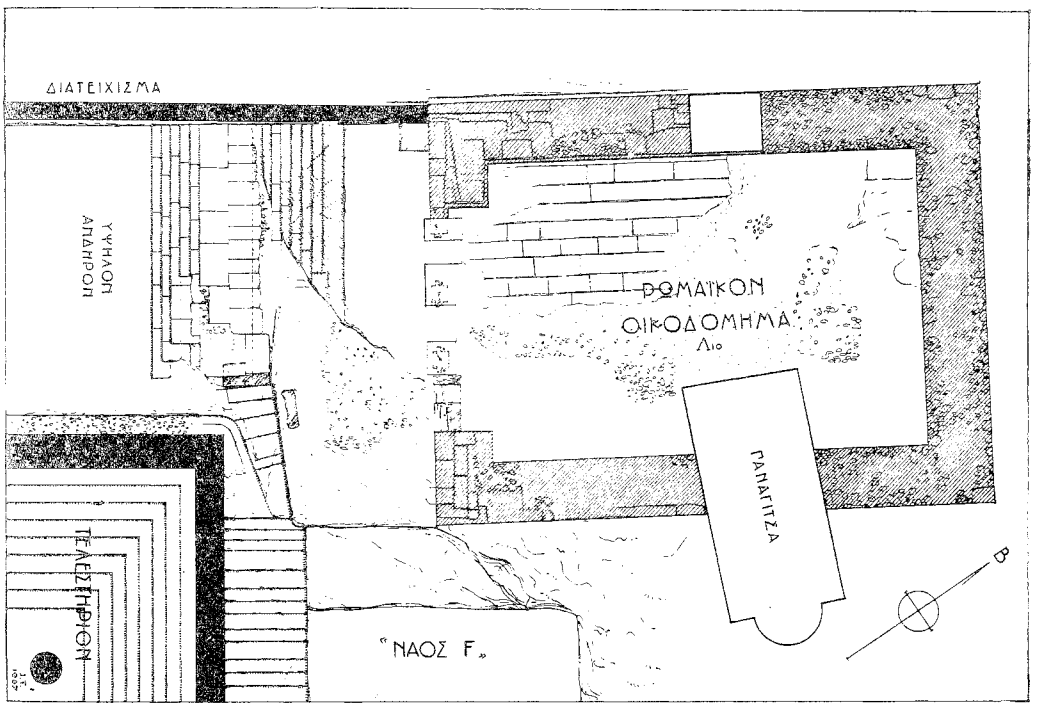

Εἰκ. 6. Τὸ νοτιοδυτικώτερον τμῆμα τῆς κορυφῆς τῆς Ἀγελάστου Πέτρας μὲ τὴν νοτιοδυτικὴν γωνίαν τοῦ Ρωμαϊκοῦ κτιρίου. Περαιτέρω τὸ παρὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ Τελεστηρίου ὑψηλὸν ἄνδηρον.

κορυφῆς της κεῖται ὑψηλότερον τοῦ ἐδάφους τοῦ ἀνδήρου κατὰ 4.10, ἡ μεγάλη δὲ καὶ ὑψηλὴ κλῖμαξ, ποὺ εἶνε κτισμένη ἐπὶ τοῦ βράχου εἰς τὸ βόρειον ἄκρον τούτου ἐπὶ ὁλοκλήρου τοῦ πλάτους του χρησιμεύει πρὸς ἀνάβασιν ἐκ τούτου εἰς τὸ οἰκοδόμημα. Οὕτω ἡ «Ἀγέλαστος Πέτρα» μὲ τὸ μεγαλοπρεπὲς κτίριον, ποὺ ἱδρύθη ἐπ' αὐτῆς καὶ τὴν ἐκάλυψεν ἐξ ὁλοκλήρου, μαζὶ καὶ μὲ τὴν μεγάλην καὶ ὑψηλὴν κλίμακα, ποὺ ἐκτίσθη ἐμπροσθέν του ***(εἰκ. 9)*** ἀπετέλεσε τρόπον τινὰ μνημειῶδες τέρμα τοῦ ἀνδήρου πρὸς βορρᾶν. Ὁ κατὰ μῆκος ἄξων τοῦ κτιρίου δὲν ἀκολουθεῖ μὲ ἀπόλυτον ἀκρίβειαν τὸν ἄξονα τοῦ ἀνδήρου, διότι ἠκολούθει πιθανῶς τὴν

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

γραμμὴν τοῦ Λυκουργείου Διατειχίσματος, ποὺ φαίνεται, ὅτι ἀπέκλινεν ἐλαφρῶς πρὸς Δυσμὰς κατὰ τὸ τέρμα του. Τὸ πλάτος τοῦ κτιρίου ὑπερβαίνει σημαντικῶς τὸ πλάτος τοῦ ἔμπροσθέν του ἀνδήρου, καὶ ἡ κλῖμαξ ἔχουσα τὸ πλάτος μόνον τούτου δὲν εὑρίσκεται κατὰ τὸ κατώτερόν της μέρος ἐμπρὸς εἰς ὅλον τὸ πρόσωπον τοῦ κτιρίου, ἀλλὰ τὸ ἄτοπον τοῦτο δὲν ἐγίνετο καταφανὲς ἀποκρυπτόμενον ὑπὸ τῆς γωνίας τοῦ μεγάλου τοίχου τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ Τελεστηρίου.

Εἰκ. 7. Σχέδ. 2.

Τοῦ ἐν λόγῳ κτιρίου σώζονται σήμερον μεγάλα μέρη τῶν τοίχων τοῦ δυτικοῦ ἡμίσεως, τοῦ δὲ ὑπολοίπου τῆς οἰκοδομῆς μόνον τὰ θεμέλια, καὶ τοῦ δαπέδου τῆς αἰθούσης τὸ ἐκ πηλοῦ μετ' ἀσβέστου στερεὸν ὑπόστρωμα τῆς διὰ μεγάλων μαρμαρίνων πλακῶν ἐπιστρώσεώς του (εἰκ. 6). Ὑπάρχουν ἐπίσης κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὴν ἀρχικήν των θέσιν τὰ κατώφλια μὲ τὰς παραστάδας τῶν θυρῶν (εἰκ. 4 καὶ 5). Εἰς τὸν πρόδομον εἶχε πιθανώτατα ἐπὶ τῆς προσόψεως τέσσαρας ἰωνικοὺς κίονας. Ἡ αἴθουσα ἐκαλύπτετο διὰ καμάρας ὑποβασταζούσης ἀετωματώδη στέγην. Τὸ πρόστωον φαίνεται, ὅτι εἶχε χωριστήν, εἰς τὴν γραμμὴν τῆς στέγης τῆς αἰθούσης εὑρισκομένην, ἀλλὰ χαμηλοτέραν στέγην, ἡ ὁποία ὅμως δὲν ἐστηρίζετο ἐπὶ καμάρας, διότι πρὸς τοῦτο οἱ τοῖχοι τοῦ προδόμου δὲν φαίνονται ἀρκετὰ παχεῖς. Τὸ μέγιστον μέρος τῶν ἐσωτερικῶν τοίχων, πιθανῶς ὅλη ἡ ἐπιφάνεια ἐκαλύπτετο διὰ παχείας

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

ὀρθομαρμαρώσεως. Ὡς βάσις τοῦ δυτικοῦ του τοίχου (εἰκ. 4 καὶ 6) ἀπὸ τῆς νοτιοδυτικῆς γωνίας τοῦ προστώου μέχρι τοῦ μέσου περίπου τῆς αἰθούσης χρησιμεύει μέχρις ὕψους 0.80 ἀπὸ τοῦ ἐδάφους ἡ τομὴ τοῦ βράχου κατασκευασμένη ὅπως καὶ ἡ ὑψηλὴ τομή, ποὺ φέρει τὸ Λυκούργειον διατείχισμα, μέρος τοῦ ὁποίου καὶ ἐχρησιμοποιήθη εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν ὡς τοῖχος τοῦ κτιρίου (εἰκ. 5)· ἡ τομὴ ὅμως τοῦ βράχου, ἐφ' ὅσον φέρει τὸν δυτικὸν τοῖχον τοῦ Ρωμαϊκοῦ κτιρίου, κατε-

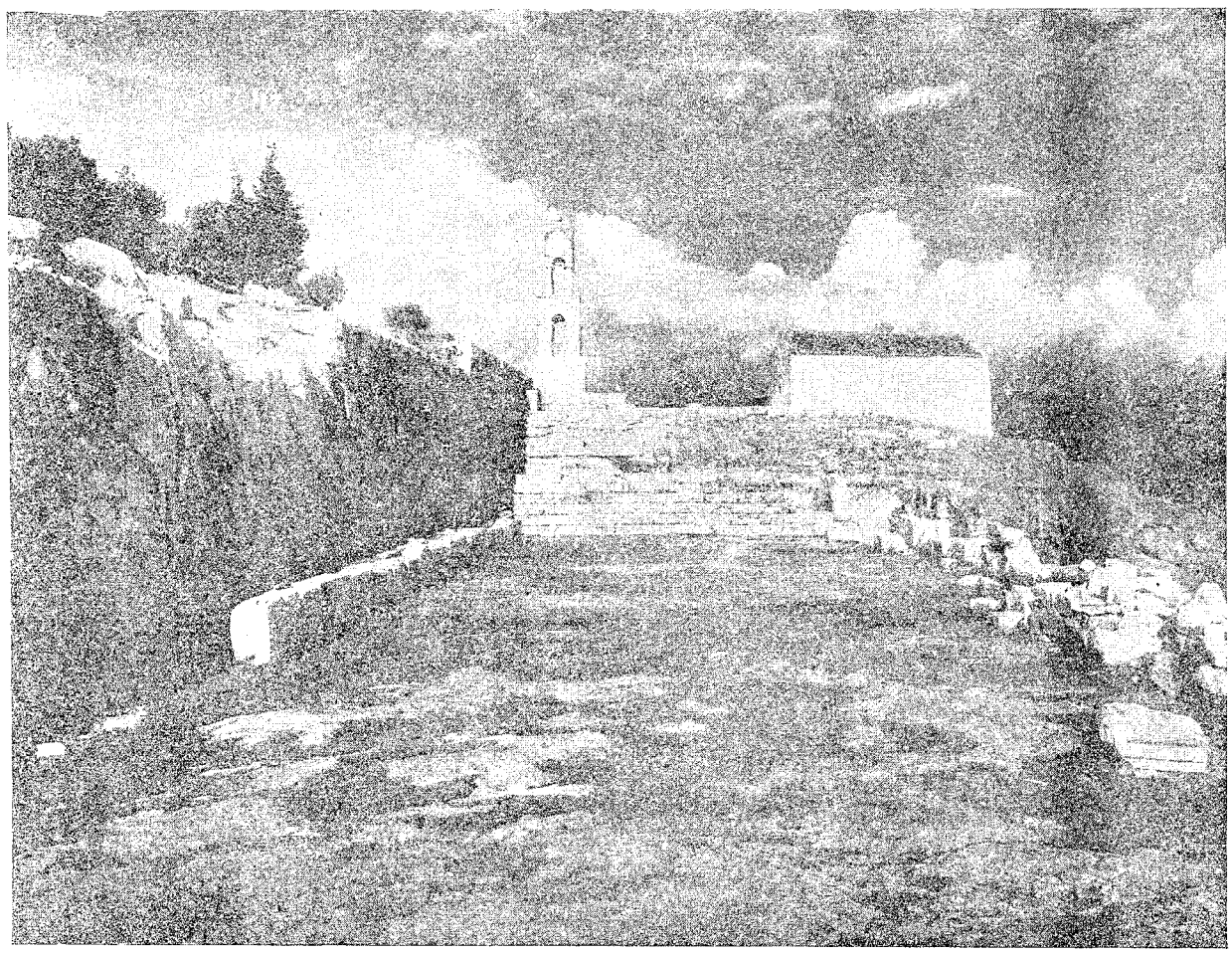
Εἰκ. 8. Ἡ πρὸ τῆς προσόψεως τοῦ Ρωμαϊκοῦ κτιρίου Λ 10 κλῖμαξ.

σκευάσθη ὅτε ἰσοπεδώθη χάριν τῆς οἰκοδομῆς του ἡ ὅλη κορυφὴ τῆς «Ἀγελάστου Πέτρας». Καὶ τοῦ δυτικοῦ ἡμίσεως τοῦ τοίχου, ποὺ χωρίζει τὸν πρόδομον ἀπὸ τῆς αἰθούσης ἡ βάσις μέχρις ὕψους 0.80 ἐτμήθη τότε συγχρόνως ἐκ τοῦ βράχου (εἰκ. 5). Ἄλλη λατόμησις πλὴν τῶν ἀναγκαίων διὰ τὴν οἰκοδομὴν τοῦ Ρωμαϊκοῦ τούτου κτιρίου καὶ τὴν τοποθέτησιν μέρους τῶν βαθμίδων τῆς μεγάλης, πρὸ τῆς νοτίας του ὄψεως, κλίμακος—αἱ περισσότεραι βαθμίδες ταύτης ὑποστηρίζονται διὰ στερεωτάτου μίγματος ἀσβέστου, χονδρᾶς ἄμμου, τριμμάτων κεραμίδων καὶ λίθων (εἰκ. 8)—δὲν παρατηρεῖται [1].

[1] Καὶ ἄλλα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τοῦ κτιρίου εὑρεθέντα πλησίον αὐτοῦ ἐβοήθησαν νὰ ἀναπαρασταθῇ τὸ ὅλον μεγαλοπρεπὲς οἰκοδόμημα. Πλήρης καὶ λεπτομερὴς δημοσίευσις τούτου ἐλπίζομεν, ὅτι θὰ γίνῃ ἐντὸς ὀλίγου εἰς ἴδιον τόμον, ὅστις θὰ περιέχῃ τὸ Τελεστήριον, ὅπως παρουσιάζεται ἡ οἰκοδομική του ἱστορία μετὰ τὰ πορίσματα τῶν τελευταίων ἀνασκαφῶν, καὶ τὰ ἄλλα πλησίον αὐτοῦ κείμενα κτίρια.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

Δὲν ἔχομεν δεδομένα νὰ στηρίξωμεν ἀσφαλῆ ὁπωσδήποτε γνώμην περὶ τοῦ προορισμοῦ τοῦ οἰκοδομήματος. Κατὰ τῆς γνώμης, ὅτι ἦτο ναὸς δύναται ἴσως νὰ μαρτυρήσῃ τὸ ὅτι οὐδὲν σημεῖον ἐσώθη ὑποδεικνύον τὴν ὕπαρξιν μεγάλου λατρευτικοῦ ἀγάλματος ἐντὸς αὐτοῦ· καὶ θὰ ἐδύνατο μὲν τοῦτο νὰ δικαιολογηθῇ διὰ τοῦ ἀφανισμοῦ τοῦ δαπέδου καὶ εἰς τὴν θέσιν, ὅπου θὰ ἔπρεπε νὰ ἦτο τὸ ἄγαλμα, ἀλλ' ὅμως τὸ θεμέλιον τούτου καὶ τῆς βάσεώς του θὰ ἐσώζετο, διότι

Εἰκ. 9. Τὸ βορειότερον τμῆμα τοῦ ὑψηλοῦ ἀνδήρου μὲ τὴν Ἀγέλαστον Πέτραν καὶ τὸ Ρωμαϊκὸν κτίριον εἰς τὸ τέρμα του.

ἐξηφανίσθη μὲν τὸ βόρειον ἥμισυ τοῦ δαπέδου τοῦ οἰκοδομήματος, ἐπειδὴ ἐκεῖ ὁ βράχος ἔκλινε πολὺ καὶ μὲ τὸν καιρὸν ἡ ἐπίχωσις, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐστηρίζετο τοῦτο, ἀφῃρέθη, ἀλλὰ τὸ στερεώτατον μίγμα, τὸ ὁποῖον θὰ ἐχρησίμευσεν εἰς τὴν κατασκευὴν τοῦ θεμελίου τοῦ ἀγάλματος, θὰ ἐσώζετο, ὅπως ἐσώθησαν καὶ ὅλα σχεδὸν τὰ θεμέλια τῶν τοίχων, ὅσα ἀπετελοῦντο ἐξ ὁμοίου μίγματος.

Αἱ ἀνασκαφαὶ λοιπὸν καὶ ἡ μελέτη τοῦ τόπου ἀποδεικνύουν ὅτι ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς «Ἀγελάστου Πέτρας» δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐκτίσθη ὁ κατ' ἐπιταγὴν τῆς θεοῦ ἱδρυθεὶς ὑπὸ τῶν Ἐλευσινίων «***ὑπαὶ πόλιν, αἰπύ τε τεῖχος, ἐπὶ***

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

προϋχοντι κολωνῷ» ναὸς τῆς Δήμητρος, καὶ θὰ ἔπρεπε μὲ αὐτὸ νὰ εἶχε τελειώσῃ τὸ ζήτημα τῆς ὑπάρξεως χωριστοῦ ναοῦ τῆς Δήμητρος εἰς τὸ Ἐλευσινιακὸν ἱερόν. Ἀλλ' εἶνε ἀκόμη καὶ ὁ «ναὸς F».

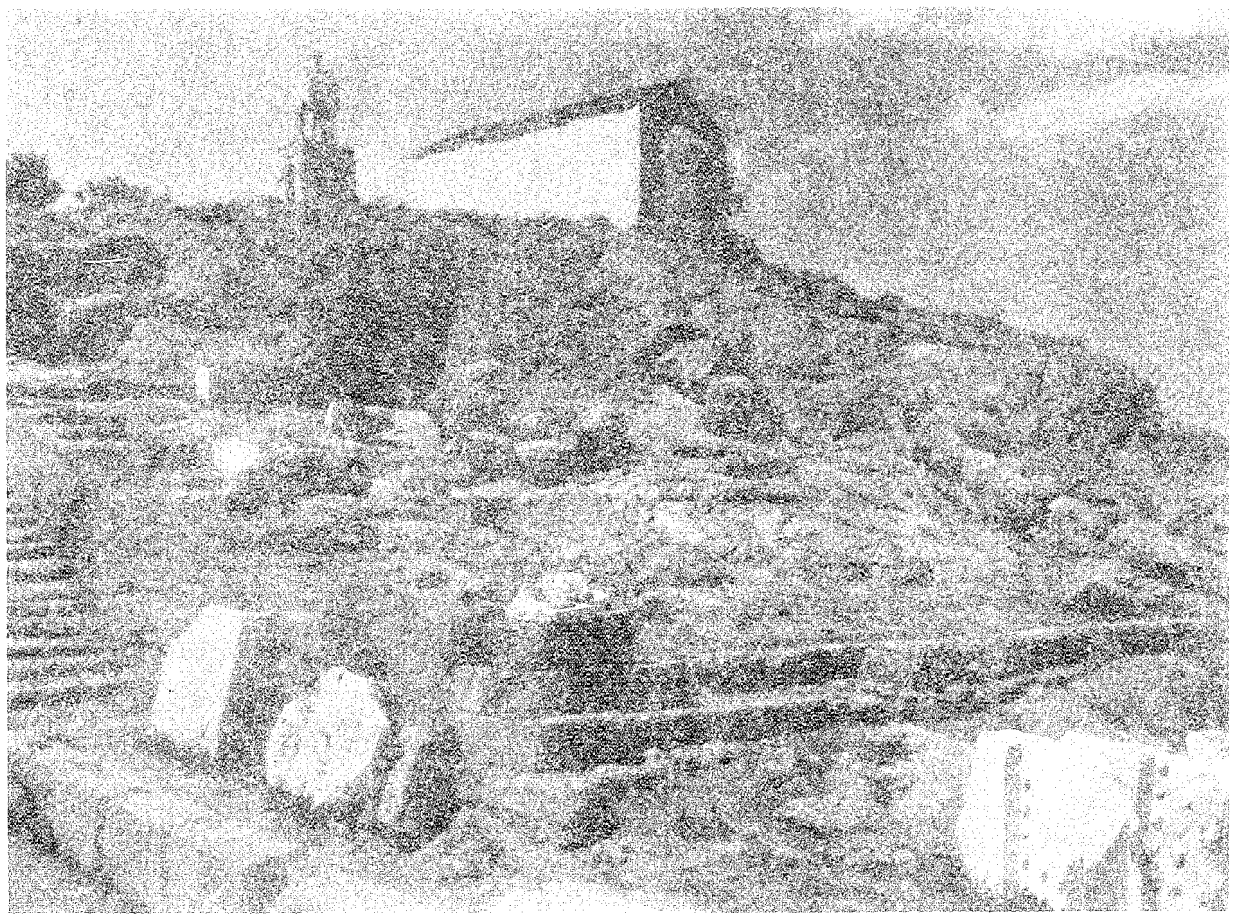
Ὁ θρῦλος τοῦ «ναοῦ F» ἐγεννήθη διὰ τοῦ ἰσχυρισμοῦ τοῦ Rubensohn (ἴδε καὶ ἀνωτ. σελ. 57) ὅτι ἐπὶ τῆς θέσεως, ὅπου εὑρίσκονται τὰ ἐλάχιστα ἐρείπια τοῦ χαρακτηρισθέντος ὡς «ναοῦ F» κτιρίου, ἔπρεπε νὰ ὑπάρχῃ ναὸς πρὸ τῶν οἰκοδομῶν τοῦ Περικλέους, διότι ἡ ἐπὶ τοῦ βράχου λατομημένη κλῖμαξ μεταξὺ τοῦ βορείου τοίχου τοῦ Περικλείου Τελεστηρίου καὶ τοῦ ναοῦ τούτου δὲν ἔχει τὸ πλάτος, ποὺ προώριζεν εἰς αὐτὴν ὁ ἀρχιτέκτων τοῦ Τελεστηρίου, τοῦ ὁποίου ἡ κλῖμαξ εἶνε παράρτημα, ἀλλ' εἶνε στενοτέρα, ἐξηγεῖται δὲ τοῦτο μόνον, ἂν δεχθῶμεν, ὅτι ὑπῆρχεν ἐκεῖ ὁ «ναὸς F», καὶ οἱ ἱερεῖς δὲν ἐπέτρεπον νὰ ἁπλωθῇ ἡ κλῖμαξ περισσότερον, διότι τοιαύτη πλάτυνσις ταύτης μόνον πρὸς τὸν χῶρον τοῦ «ναοῦ F» ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ καὶ τότε θὰ ἦτο ἀνάγκη νὰ πάθῃ ὁ ναός. Ὁ Rubensohn μὲ πολὺν δισταγμὸν ἀνέφερε τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ὁ «ναὸς F» θὰ ἐδύνατο νὰ ἐκληφθῇ ὡς ὁ χωριστὸς ναὸς τῆς Δήμητρος.

Τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦ Rubensohn, ὅτι ἡ ἀνώμαλος κατασκευὴ τῆς κλίμακος ὠφείλετο εἰς τὴν ὕπαρξιν τοῦ «ναοῦ F» παρέλαβεν ὁ Noack (ἀνωτ. σελ. 58), ἀλλ' οὗτος ἐδέχθη ὡς βέβαιον, ὅτι ὁ «ναὸς F» ἦτο ὁ χωριστὸς ναὸς τῆς Δήμητρος, ὅστις κατεσκευάσθη εἰς Πεισιστρατείους χρόνους καταρριφθέντος τοῦ πρώτου ναοῦ τῆς Δήμητρος, ὅστις κτισμένος ἀκριβῶς ἄνωθεν τῆς θέσεως τοῦ «ναοῦ F» ἐπὶ τοῦ βράχου, ποὺ ὑπῆρχεν ἐκεῖ, πρὶν γίνῃ ἡ μεγάλη λατόμησις τοῦ χώρου, ἐξηφανίσθη τελείως μετὰ τὴν λατόμησιν. Ὁ Noack, ὡς εἴπομεν καὶ ἀνωτέρω, προέβη καὶ εἰς ἀναπαράστασιν τοῦ εἰς τοὺς Πεισιστρατείους χρόνους κτισθέντος δῆθεν ναοῦ τούτου μὲ τὴν βοήθειαν τῶν σημείων, ποὺ ἔμειναν ἐκ τῶν ἀρχαίων χρόνων ἐπὶ τῆς θέσεως τοῦ «ναοῦ F», καὶ ὀλίγων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, ποὺ εὑρέθησαν εἰς ἄλλας θέσεις τοῦ ἱεροῦ, καὶ δύνανται νὰ προσαρμοσθοῦν εἰς ναὸν ἔχοντα τὰς διαστάσεις τοῦ Ρωμαϊκοῦ κτιρίου, αἱ ὁποῖαι δύνανται νὰ μετρηθοῦν σύμφωνα μὲ τὰ ἀσήμαντα ἐρείπια, ποὺ ἔμειναν ἐκ τούτου.

Ἂς μᾶς ἐπιτραπῇ νὰ ἐξετάσωμεν καὶ ἡμεῖς ἐκ νέου τὸ ζήτημα. Τὸν χῶρον, ὅπου εὑρίσκεται ὁ «ναὸς F» (***εἰκ. 10,*** ἰδ. καὶ εἰκ. 4) περιγράφει ὁ Noack σελ. 69. Ἦτο ἓν τεχνητὸν ἐπίπεδον, μήκ. 14.10 καὶ πλάτ. 11.20 μ. μὲ διεύθυνσιν δυτικοανατολικήν, τὸ ὁποῖον εἶχε κατασκευασθῆ κατὰ τὸ ἥμισυ περίπου διὰ μεγάλης λατομήσεως τοῦ βράχου ἢ καὶ δι' ἁπλῆς ἐξομαλύνσεως τῆς ἐπιφανείας του, ὅπου αὕτη εὑρίσκετο εἰς τὸ ὕψος ποὺ ἐπρόκειτο νὰ γίνῃ ἡ κορυφὴ τοῦ ἐπιπέδου χώρου. Ἡ τομὴ τοῦ βράχου ἔγινε πρὸς βορρᾶν καὶ πρὸς δυσμάς τὸ ὕψος της πρὸς δυσμὰς εἶνε 5.30· πρὸς βορρᾶν ἡ τομὴ εἶναι κατωφερικὴ καὶ τελειώνει εἰς ἀπόστασιν 5.30 ἀπὸ τῆς δυτικῆς τομῆς. Ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου ἡ φυσικὴ ἐπιφάνεια

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

τοῦ βράχου. τὴν ὁποίαν καταλαμβάνει ἀκόμη τὸ δάπεδον τοῦ χώρου τοῦ Ναοῦ F, εὑρίσκετο περίπου εἰς τὸ ὕψος τῆς ἐπιφανείας τοῦ τεχνητῶς διασκευασθέντος ἐπιπέδου, καὶ ἤρκεσε μικρὰ ἀπόκρουσις τῶν ἀνωμαλιῶν τοῦ βράχου διὰ νὰ ἐξισωθῇ καὶ τὸ μέρος τοῦτο τοῦ χώρου πρὸς τὸ λοιπὸν διὰ τῆς μεγάλης λατομήσεως κατασκευασθὲν δυτικὸν τμῆμά του. Τὸ ἀνατολικὸν ἥμισυ τοῦ ἐπιπέδου εἶχε γίνη δι᾽ ἐπιχώσεως, ἡ ὁποία ὅμως ἀφῃρέθη τελείως κατὰ τὴν

Εἰκ. 10. Θέσις «ναοῦ F».

ἀνασκαφήν, φαίνεται δὲ τώρα καὶ ἐκεῖ ἡ λίαν κατωφερὴς φυσικὴ ἐπιφάνεια τοῦ βράχου εὑρισκομένη εἰς βάθος 2.10 χαμηλότερον τῆς λατομημένης ἄνω ἐπιφανείας τοῦ ἐπιπέδου εἰς τὸ σημεῖον, ὅπου ἐτελείωνεν ὁ ὑπὸ τῆς οἰκοδομῆς τοῦ «ναοῦ F» κατεχόμενος χῶρος.

Τὸ ἐπίπεδον τελειώνει πρὸς νότον μὲ ἀπότομον κάθετον τεχνητὴν τομὴν τοῦ βράχου, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὴν δεξιὰν παρειὰν τῆς μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Τελεστηρίου κλίμακος. Ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου ὑπάρχουν ἀκόμη σήμερον εἰς διάφορα σημεῖά του ὀλίγα τμήματα ἐγκαρσίων τοίχων, καὶ κατὰ μῆκος τῆς κατωφερικῆς νοτίας πλευρᾶς, ἀκριβῶς εἰς τὸ ἄκρον τετραγωνικαὶ περίπου κοῖται (εἰκ. 10) πρὸς ἔνθεσιν τῶν λίθων τῶν θεμελίων λατομημέναι κλιμακοειδῶς εἰς τὸν βράχον, ὅμοιαι δὲ περίπου κοῖται

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

ὑπάρχουν καὶ πλησίον τῆς ἄκρας τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ ἐπιπέδου, καὶ εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς ὑψηλῆς τομῆς κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν ἐσημειώθη δι' ἀβαθοῦς ἀποτομῆς τῆς ἐπιφανείας τοῦ χώρου ἡ θέσις, ὅπου θὰ ἐτοποθετεῖτο ἡ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ κτιρίου. Ὁ Noack ἀναπαρέστησε τῇ βοηθείᾳ τῶν λειψάνων τῶν τοίχων καὶ τῶν ἐπὶ τοῦ βράχου φαινομένων ἀκόμη σημείων τούτων, τὸ κτίριον ποὺ εὑρίσκετο ἐκεῖ, ὡς ναὸν ἐν παραστάσι ἔχοντα ἐμπρὸς μεγάλην κλίμακα διὰ νὰ ἀνέρχωνται εἰς αὐτὸν ἐκ τῆς ὁδοῦ τοῦ Τελεστηρίου, ἡ ὁποία διήρχετο ἔμπροσθέν του ἀρκετὰ χαμηλότερα. Ἕνεκα τῆς τεχνοτροπίας τῆς οἰκοδομῆς των οἱ σωθέντες τοῖχοι εἶνε ἀναμφισβητήτως λείψανα Ρωμαϊκοῦ κτιρίου. Εἰς τὸ σχέδιον τῆς σελ. 85 τοῦ βιβλίου του δίδει ὁ Noack ἐπεξηγηματικὴν εἰκόνα τοῦ ἀναπαριστωμένου κτιρίου χωρὶς τὴν στέγην καὶ τοὺς τοίχους.

Μέχρι τοῦ σημείου τούτου δυνάμεθα νὰ συμφωνήσωμεν μὲ αὐτόν. Ἀλλ' οὗτος χρησιμοποιῶν, ὡς εἴπομεν καὶ ἀνωτέρω, ἀρχαϊκά τινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, μαρτυροῦντα τεχνοτροπίαν τῶν Πεισιστρατείων χρόνων, τὰ ὁποῖα διὰ διαφόρων ὑπολογισμῶν ἀποδεικνύει, ὅτι ἐδύναντο νὰ ἀνήκουν εἰς ναὸν τοῦ μεγέθους τοῦ ἀναπαρασταθέντος ρωμαϊκοῦ τούτου κτιρίου, δέχεται ὡς βέβαιον, ὅτι αὐτὸς ἦτο ὁ χωριστὸς ἀπὸ τοῦ Τελεστηρίου ναὸς τῆς Δήμητρος, ὅστις εὑρίσκετο ἐκεῖ ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Πεισιστράτου. Τοῦτο δὲν εἶνε ὀρθόν.

Ὁ χῶρος τοῦ «ναοῦ F», τὸν ὁποῖον περιεγράψαμεν καὶ ἡμεῖς ἐδῶ, ἀνεσκάφη ὑπὸ τοῦ Φιλίου[1]. Πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς ἐκαλύπτετο ὑπὸ μεγάλης σχετικῶς ἐπιχώσεως, ἡ ὁποία ἐσχηματίσθη μετὰ τὴν εἰς ἄγνωστον χρόνον καταστροφὴν τοῦ ρωμαϊκοῦ «ναοῦ F». Εἰς μίαν εἰκόνα δημοσιευομένην ὑπὸ τῶν Dilettanti φαίνεται ἀριστερὰ μικρὸς οἰκίσκος κτισμένος ἐπὶ τοῦ χώρου[2]. Ὁ Φίλιος δὲν σημειώνει τι περὶ εὑρήματος παλαιοτέρου τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων γενομένου κατὰ τὴν ἀνασκαφήν του. Ἀλλὰ καὶ ἡμεῖς ἐξητάσαμεν ἐκ νέου μετὰ μεγίστης προσοχῆς, ὅ τι ἀπέμενεν εἰς διάφορα σημεῖα τοῦ χώρου ἐκ τῆς παλαιᾶς ἐπιχώσεως, δηλαδὴ κατὰ πρῶτον στήλην χώματος, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἀφήσῃ ἄσκαπτον ὁ Φίλιος διὰ νὰ χρησιμεύῃ ὡς μάρτυς[3] τοῦ ὕψους τῆς ἀφαιρεθείσης ἐπιχώσεως, καὶ κατόπιν, ὅπου ἔμενεν μικρὰ ἐπίχωσις

[1] Πρακτ. 1882 σελ. 100.

[2] Antiquities of Attica = Κουρουνιώτη Ἐλευσὶς 16 εἰκ. 5. Εἰκονίζεται ἡ ἀνατολικὴ καὶ νοτία ὄψις τῆς Ἀγελάστου Πέτρας μὲ τὸ ἐκκλησίδιον τῆς Παναγίτσας ἐπὶ τῆς κορυφῆς. Ἡ θέσις τοῦ ναοῦ F εἶνε εἰς τὸ ἀριστερὸν ἄκρον τῆς εἰκόνος. Τοῦτο γίνεται φανερὸν ἐκ τῆς κατευθύνσεως τοῦ ἐκκλησιδίου τῆς Παναγίτσας καὶ ἐκ τοῦ εὑρισκομένου παρὰ τὴν γωνίαν τοῦ οἰκίσκου μικροῦ βράχου μὲ ὁριζοντιωμένην τὴν κορυφήν, εἰς τὸ μέσον τῆς ὁποίας εὑρίσκεται ἡ ὀπὴ μικροῦ κοιλώματος. Ὁ βράχος οὗτος εἶνε ὁ ἀναγνωρισθεὶς ὑπὸ τοῦ Τσούντα (Mélanges Nicole σελ. 531) ***θησαυρὸς*** (πβλ. καὶ Noack Ἐλ. σ. 83, καὶ Taf. 32 α ἐπὶ τῶν εἰκόνων a-c).

[3] Ὁ «μάρτυς» ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ βράχου μέχρι τοῦ ὑψηλοτέρου σημείου του εἶχεν ὕψος 2 μ. περίπου. Μέχρις ὕψ. 0.30 ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ βράχου ἡ ἐπίχωσις ἦτο ἀνάμικτος μὲ πολλοὺς μικροὺς λίθους, κεράμους καὶ ὀλίγα δείγματα ὀστράκων διαφόρων ἐποχῶν, καὶ μαζὶ μὲ πολὺ μεταγενέστερα καὶ νεώτατα ἀκόμη καὶ ἓν προϊστορικὸν ὄστρακον.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

καὶ ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ ἡ ἐξέτασις, κάτωθεν τῆς βάσεως τῶν σωζομένων ὀλίγων λειψάνων τῶν τοίχων. Ἡ ἔρευνα αὐτὴ οὐδὲν ἀπολύτως σημεῖον χρησιμοποιήσεως τοῦ χώρου εἰς χρόνους παλαιοτέρους τῶν ῥωμαϊκῶν μᾶς ἔδειξεν. Ὥστε ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς δὲν βεβαιοῦται, οὐδὲ γίνεται κἂν πιθανὴ ἡ χρῆσις τοῦ χώρου εἰς παλαιοτέρους τῶν ῥωμαϊκῶν χρόνους. Ἀλλὰ καὶ τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, τὰ ὁποῖα ὁ Noack χρησιμοποιεῖ διὰ νὰ κατασκευάσῃ τὸν δῆθεν Πεισιστράτειον «ναὸν F» ἀνήκουν ἀλλαχοῦ, εἰς τὸ Πεισιστράτειον Τελεστήριον.

Ὁ Noack (El. σ. 58) δίδει τρεῖς δυνατὰς ἀναπαραστάσεις τῆς προσόψεως τοῦ Πεισιστρατείου Τελεστηρίου, μὲ ὀκτώ, μὲ ἐννέα καὶ μὲ δέκα κίονας, ἀπορρίπτει δὲ χωρὶς κανένα ἀναγκαστικὸν λόγον τὰς δύο, καὶ δέχεται τὴν πρόσοψιν μὲ ἐννέα κίονας. Κατὰ τὰς τελευταίας ἀνασκαφάς μας ἐφανερώθησαν καὶ ἄλλα ἀρχιτεκτονικὰ τεμάχια ἀνήκοντα εἰς τὸ ἴδιον οἰκοδόμημα, ἐκ τοῦ ὁποίου προέρχονται καὶ τὸ γεῖσον καὶ τὸ ἐπίκρανον, ποὺ ἐδημοσίευσεν, καὶ ἐχρησιμοποίησε διὰ τὴν ἀναπαράστασιν τοῦ «ναοῦ F» ὁ Noack. Διὰ νέας μελέτης τοῦ Πεισιστρατείου Τελεστηρίου, μὲ τὴν βοήθειαν καὶ ὅλων τῶν εὑρεθέντων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν κατελήξαμεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὸ Πεισιστράτειον εἶχεν εἰς τὴν πρόσοψιν δέκα καὶ ὄχι ἐννέα κίονας, καὶ εἰς τοιαύτην δεκάστυλον κατασκευὴν συμφωνοῦν ἀπολύτως τὰ μέτρα καὶ ὁ σχηματισμὸς τῶν εὑρεθέντων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν [1]. Ὅτι δὲ τὰ ἀρχιτεκτονικὰ ταῦτα μέλη ἀνήκουν εἰς τὸ Πεισιστράτειον Τελεστήριον βεβαιώνεται καὶ δ' ἄλλης μαρτυρίας.

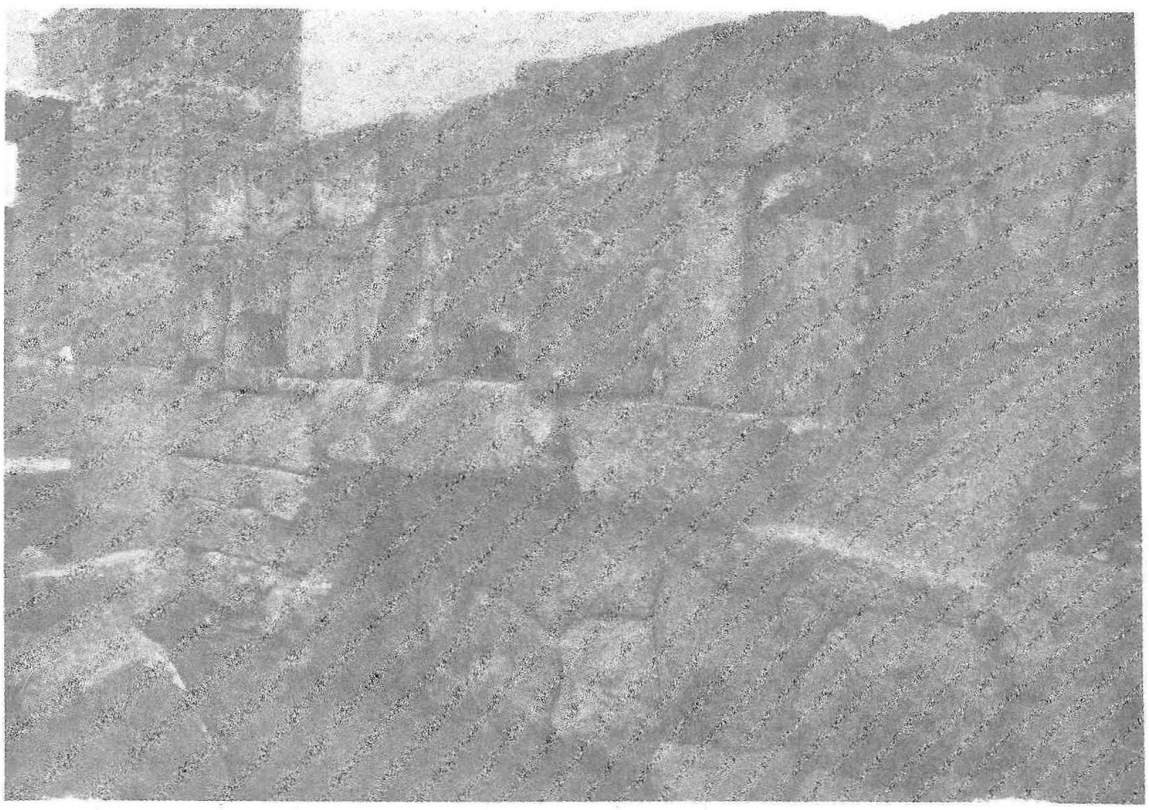
Εἰς τὴν γνωστὴν ἐπιγραφὴν τῆς γεφυρώσεως τοῦ Ρειτοῦ [2] τοῦ 421 π. Χ. ἀναγράφεται ἡ ἀπόφασις νὰ γεφυρώσουν τὸν Ρειτόν, τὸν πρὸς τὸ μέρος τοῦ ἄστεως χρησιμοποιοῦντες λίθους ἐξ Ἐλευσῖνος ἐκ τῶν ἀφαιρεθέντων ἀπὸ τοῦ ***ἀρχαίου ναοῦ***, ὅσοι ἐπερίσσευσαν ἀπὸ ἐργασίαν, οἰκοδομὴν ἢ ἐπισκευὴν τοῦ τείχους ***(λίθοις χρομένος Ἐλευσινόθεν τῶν καθειρεμένων ἐκ τοῦ νεῶ τοῦ ἀρχαίο, ὅσ ἔλιπον ἐς τὸ τεῖχος ἀναλίσκοντες)***. Ἔχομεν τὴν γνώμην, ὅτι σῴζεται ἀκόμη μικρὸν μέρος τῆς γενομένης διὰ τῶν λίθων τούτων τοῦ ἀρχαίου ναοῦ ἐργασίας ***εἰς τὸ τεῖχος***. Εἰς τὴν θέσιν, ὅπου εὑρέθησαν τὰ πώρινα γεῖσα καὶ τὸ ἐπίκρανον παραστάδος ποὺ δημοσιεύει ὁ Noack (σ. 86-87) ὑπάρχει ἐπὶ τοῦ πολυγωνικοῦ λιθολογήματος τοῦ ἀνατολικοῦ σκέλους τοῦ παλαιοῦ Πεισιστρατείου περιβόλου τοῦ ἱεροῦ, τὸ ὁποῖον ἐχρησιμοποιήθη ὡς δυτικὸς τοῖχος τῶν σιρῶν, μικρὸν τοιχίον ***(εἰκ. 11)*** κατασκευασμένον ἀποκλειστικῶς ἐκ πωρίνων γείσων, ἑνὸς ἐπικράνου καὶ ἄλλων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν συμφωνούντων ἀπολύτως εἰς τὰ μέτρα καὶ τὸν τρόπον τῆς κατεργασίας πρὸς τὰ δημοσιευθέντα ὑπὸ τοῦ Noack ἀρχιτεκτονικὰ

[1] Πρβλ. καὶ Arch. f. Religionsw. XXXII σ. 72 καὶ ὁμοίως αὐτόθι τὴν κάτοψιν τοῦ Πεισιστρ. Τελεστ. ἐπὶ Skizze 2 σ. 67.

[2] IG, I² 81. A. M. 1894, 163 (Φίλιος) ἐξ. Noack El. 59.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

μέλη τοῦ δῆθεν Πεισιστρατείου «ναοῦ F». Τὸ τοιχίον εἶνε κτισμένον ἐντὸς τοῦ πλινθίνου τείχους, ποὺ ὑψώνετο ἐπὶ τοῦ λιθολογήματος ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς, τῆς πρὸς τοὺς σιροὺς πλευρᾶς τούτου, ἀφῃρέθη δὲ χάριν τῆς κατασκευῆς του τὸ ἥμισυ περίπου τοῦ πάχους τοῦ ὄγκου τοῦ πλινθίνου τείχους. Κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ τοιχίου ἐλήφθη φροντὶς νὰ συνενωθῇ τοῦτο τελείως μετὰ τοῦ βορειοτέρου τῶν τετραγώνων στύλων τῶν σιρῶν ***(Εἰκ. 12)***, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἐτέθη λοξῶς ἐπὶ τοῦ

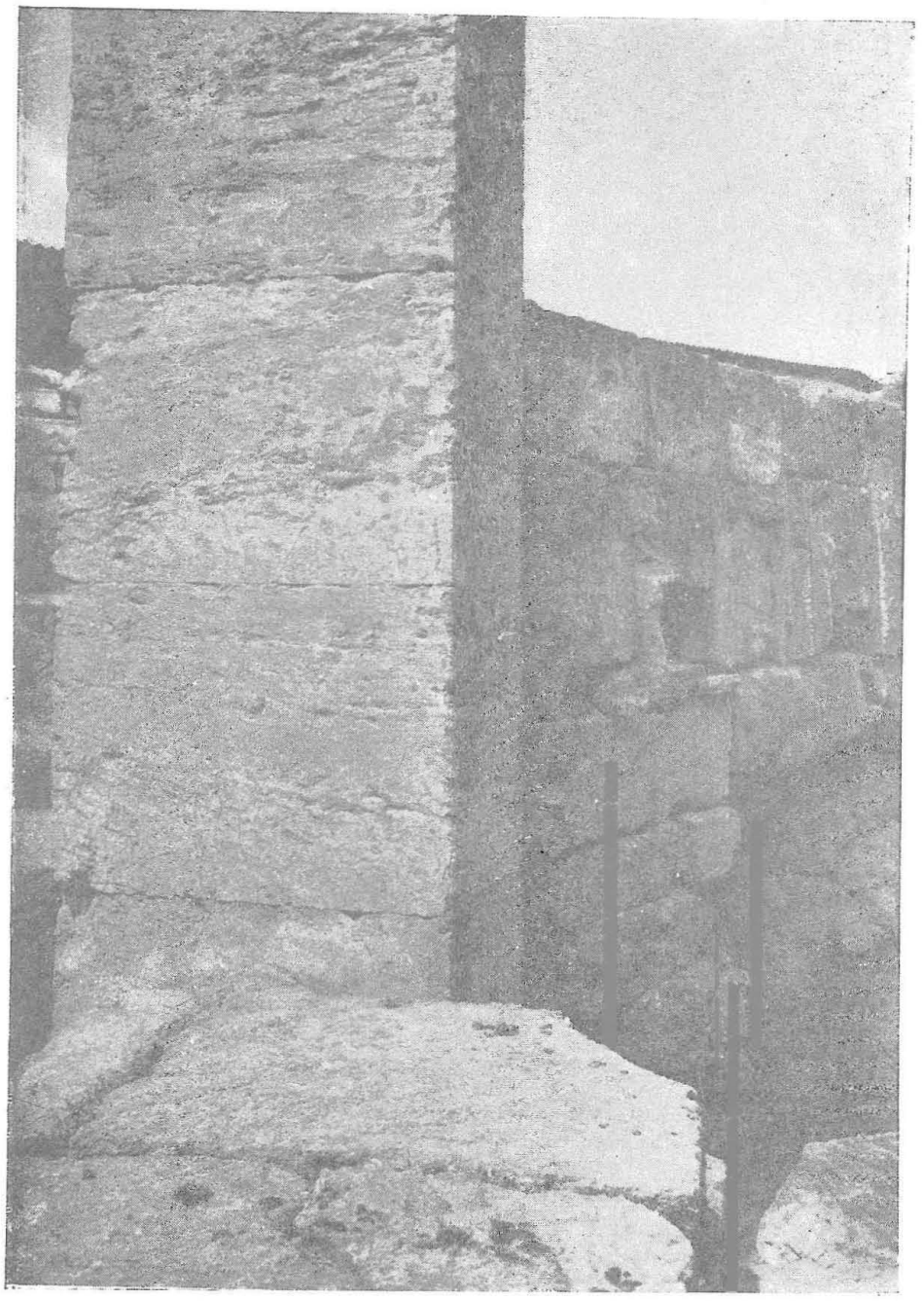

Εἰκ. 11. Τὸ ἐξ ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τοῦ ἀρχαίου ναοῦ κτισμένον πρόσθετον τοιχίον. Προσθία ὄψις.

λιθολογήματος, οὕτως ὥστε μέρος αὐτοῦ κατὰ τὴν νοτίαν του γωνίαν ἐξέχει ἀρκετὰ ἐκτὸς τῆς γραμμῆς τῆς προσόψεως τοῦ λιθολογήματος, ***(εἰκ. 13)***. Πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ἐξεχούσης γωνίας ἐκτίσθη κάτωθεν ταύτης πρὸ τοῦ πολυγωνικοῦ λιθολογήματος διὰ ὀλίγων μεγάλων τμημάτων ὁμοίων ἀρχιτεκτονικῶν πώρων μικρὸς τοῖχος φθάνων μέχρι τοῦ ἐδάφους τῶν σιρῶν. Τὸ πάχος τοῦ τοιχίου εἶνε 1.32, ὅσον εἶνε τὸ μῆκος ἑνὸς ἀρτίου γείσου ἐκ τῶν χρησιμοποιηθέντων εἰς τὴν οἰκοδομήν του, τὸ ὕψος του σήμερον εἶνε 1.48, ἀλλ' εἶνε πολὺ πιθανόν, ὅτι ἀρχικῶς ἐσυνεχίζετο τὸ τοιχίον εἰς ὕψος ἴσως πολὺ ἀκόμη, μέχρι τῆς στέγης τῶν σιρῶν, μῆκος δὲ ἔχει σήμερον 4.05, καὶ δύναται τόσον νὰ ἦτο καὶ τὸ ἀρχικόν του μῆκος, διότι ἀφ' ἑνὸς μὲν πρὸς Νότον δὲν ἐπροχώρει πέραν τοῦ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

βορειτέρου στύλου τῶν σιρῶν, καὶ ἀφ' ἑτέρου τελειώνει πρὸς Βορρᾶν εἰς πολὺ ἐπιμεληµένην κάθετον στενὴν ὄψιν, ἐπὶ τῆς ὁποίας οὐδὲν σημεῖον ὑπάρχει δικαιολογοῦν τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι τὸ τοιχίον ἐσυνεχίζετο περαιτερέρω πρὸς αὐτὴν τὴν

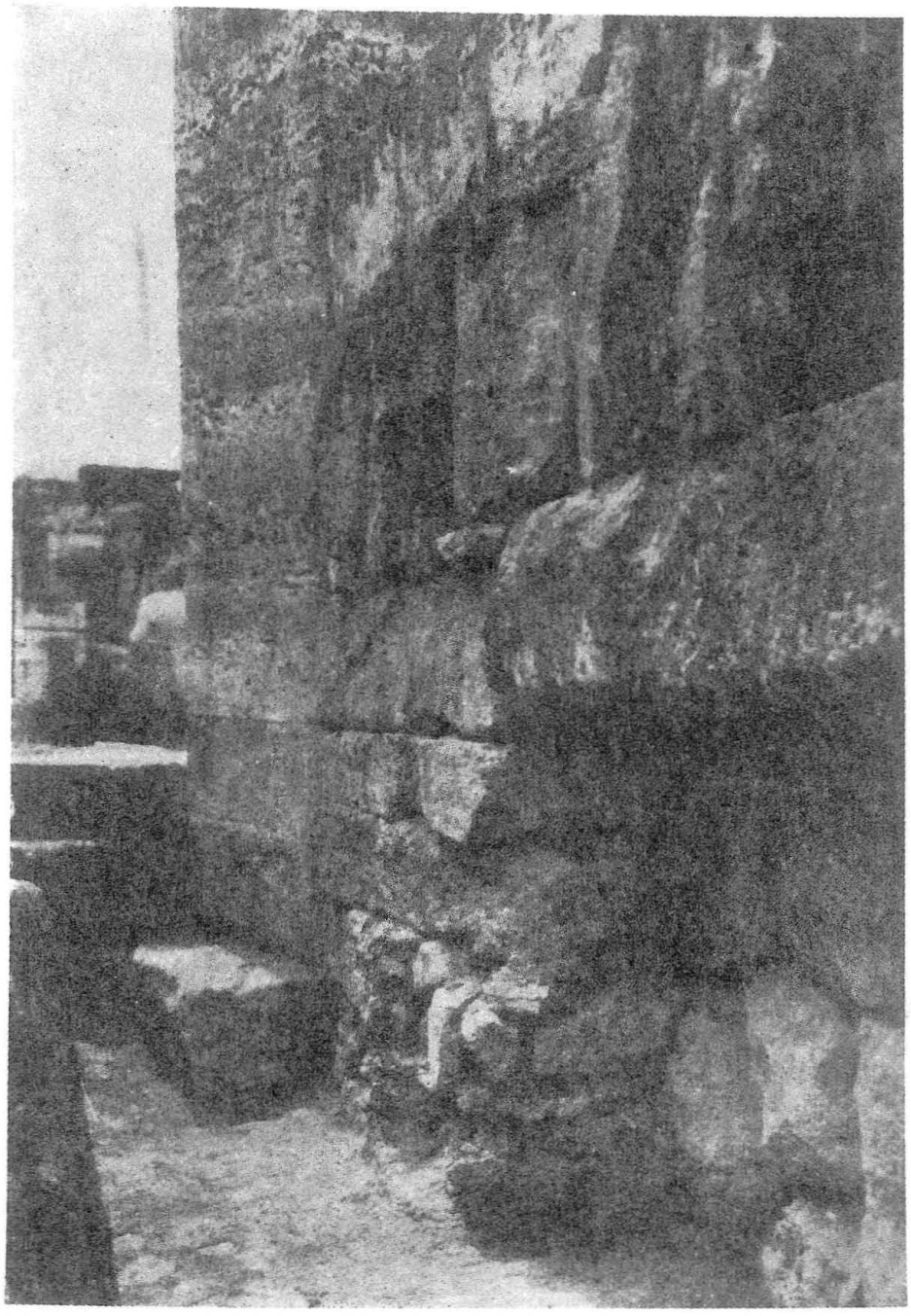

Εἰκ. 12. Ὁ βορειότερος στύλος τῶν «σιρῶν» καὶ τὸ εἰς αὐτὸν προσκολληθὲν πρόσθετον τοιχίον.

διεύθυνσιν. Ἡ μία μακρὰ ὄψις, ἡ πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τῶν «σιρῶν» (εἰκ. 11) εἶνε μὲ ἄκραν ἐπιμέλειαν κατασκευασμένη, οἱ λίθοι τελειώνουν ἐπὶ τῆς αὐτῆς γραμμῆς, χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ καμμία ἐξοχὴ διακόπτουσα τὴν τελείως κάθετον ἐπιφάνειαν τῆς οἰκοδομῆς, εἶνε δὲ συντεθειμένοι μὲ πολλὴν ἀκρίβειαν, καὶ τὰ ὀλίγα ἀπομείναντα μεταξὺ τούτων κενὰ πληροῦνται προσεκτικὰ διὰ μικρῶν λεπτῶν πλακῶν ἐκ θραυσμένων πώρων ἢ ἄλλων καταλλήλου σχήματος μικρῶν λίθων χωρὶς νὰ χρησιμο-

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

ποιῆται συνδετική τις ὕλη. Καὶ ἡ ἀντίθετος ὄψις τοῦ τοιχίου ***(εἰκ. 14)*** ποὺ ἐκρύπτετο εἰς τὸν ὄγκον τοῦ πλινθίνου τείχους δεικνύει μὲν ἀρκετὴν ἐπιμέλειαν εἰς τὴν κατασκευήν, ἀλλ᾽ εἰς αὐτὴν ἔμειναν πολλὰ ἀπλήρωτα μικρὰ κενὰ μεταξὺ τῶν λίθων.

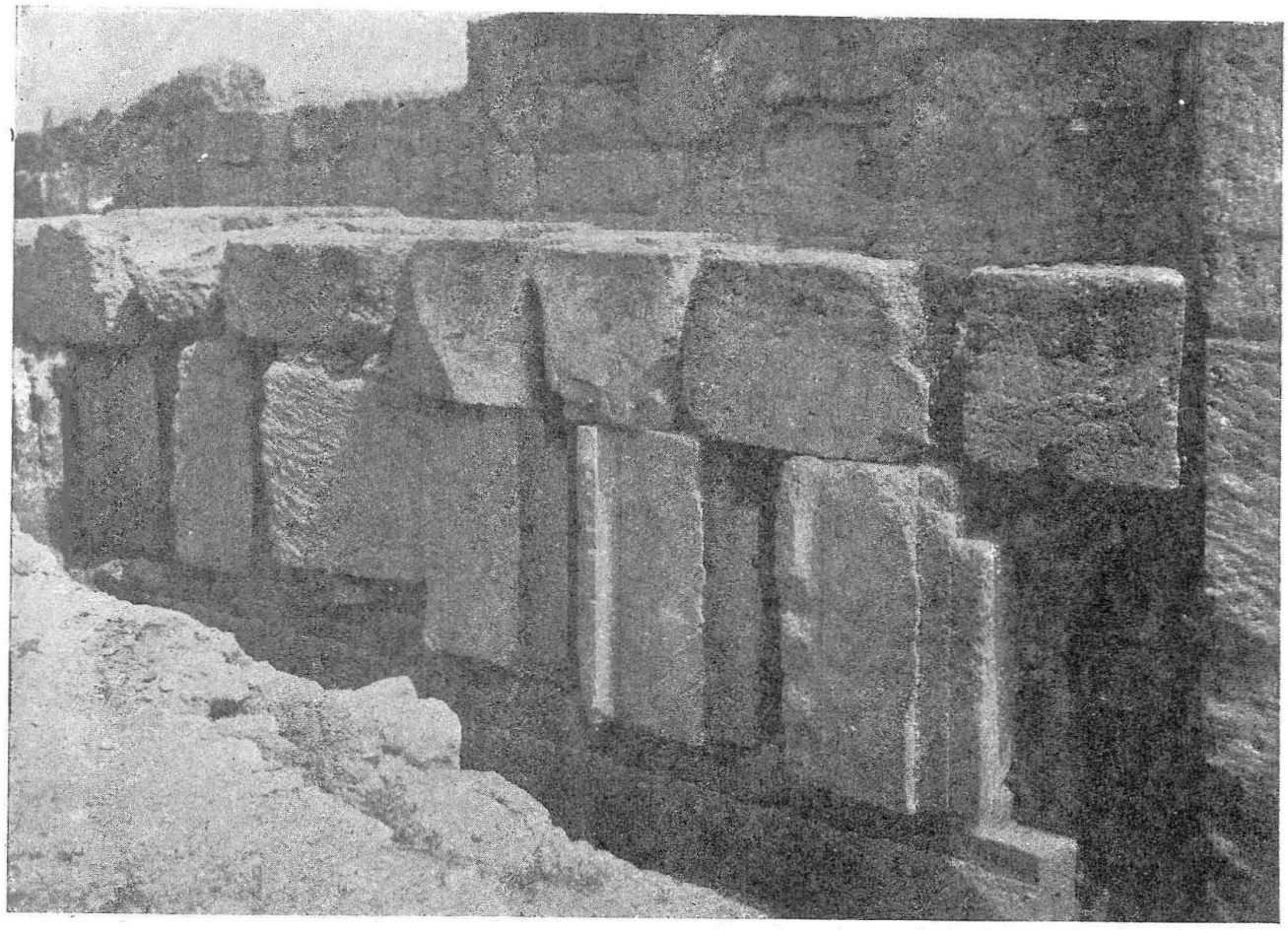

Εἰκ. 13. Ἡ προεξοχὴ τῆς νοτίας γωνίας τοῦ προσθέτου τοιχίου ἐκτὸς τῆς γραμμῆς τῆς προσόψεως τοῦ πολυγωνικοῦ τείχους. Εἰς τὴν βάσιν τοῦ μικροῦ τοίχου, ποὺ ὑποστηρίζει τὴν προεξοχὴν διακρίνεται λευκῶς φωτισμένη κατὰ τὴν τομὴν ἡ παλαιὰ στρῶσις τῶν «σιρῶν».

Τὰ χρησιμοποιηθέντα εἰς τὴν οἰκοδομὴν τοῦ τοιχίου ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, τὰ περισσότερα τουλάχιστον, δὲν ἔχουν πάθη μεγάλας φθορᾶς, καὶ εἰς μερικὰ ἐξ αὐτῶν διατηροῦνται ἀρκετὰ καλὰ καὶ αἱ πολὺ εὐαίσθητοι λεπταὶ ἀκμαί, εἰς τὰς ὁποίας καταλήγουν μέρη τῆς ἀρχιτεκτονικῆς κατασκευῆς τῶν πωρίνων γείσων, εἰς ὅλα δὲ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

σχεδὸν διετηρεῖτο κατὰ τὴν ἀποκάλυψίν των ζωηρὸς ὁ ἀρχικός των χρωματισμός. Εἶνε καὶ τοῦτο μαρτύριον, ὅτι ταῦτα δὲν ἐκακοπάθησαν πολὺ δι' ἀπροσέκτου μετακινήσεως ἢ κακῆς φυλάξεως κατὰ τὸ διάστημα μεταξὺ τῆς καθαιρέσεώς των ἐκ τοῦ κτιρίου, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνῆκον ἀρχικῶς καὶ τῆς οἰκοδομῆς των εἰς τὸ ἐν λόγῳ τοιχίον. Ἐπὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ βορειοτέρου στύλου τῶν σιρῶν, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐτελείωνεν τὸ τοιχίον, ἦτο ἐπίσης προσκολλημένος κατὰ τὸν ἴδιον ἀπολύτως

Εἰκ. 14. Ἡ ὀπισθία ὄψις τοῦ ἐξ ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τοῦ ἀρχαίου ναοῦ κτισθέντος προσθέτου τοιχίου.

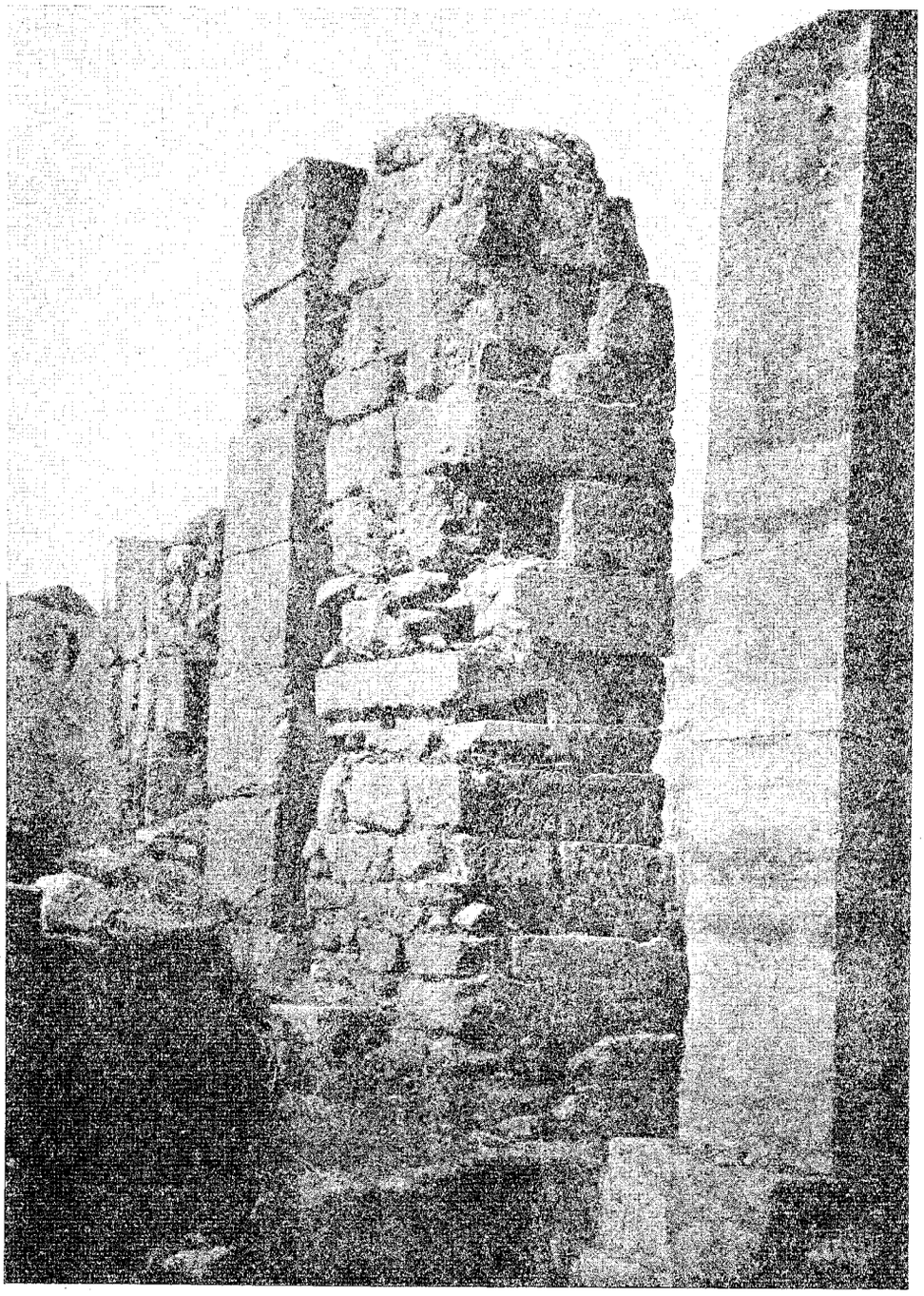
τρόπον μὲ τὸ τοιχίον καὶ ἐξ ὁμοίων λίθων κατασκευασμένος τετράγωνος στύλος[1] ἔχων τὸ ὕψος τοῦ στύλου τῶν σιρῶν ***(εἰκ. 15)***· τὸ πάχος του εἶνε 1.43, καὶ στηρίζεται ἐπὶ πλατυτέρας βάσεως κατασκευασμένης ἐκ δύο ἐπαλλήλων σειρῶν μεγάλων πώρων ***(εἰκ. 16)***, ἡ ὁποία ἔχει ὕψος 0.55 καὶ εἶνε τοποθετημένη ἐπὶ στρώσεως ἐκ συμπεπιεσμένων πωρίνων ἀποτριμμάτων, ἡ ὁποία, ὡς φαίνεται, ἀπετέλει τὸ δάπεδον τῶν «σιρῶν»[2]. Ἡ δυτικὴ ὄψις τοῦ στύλου τούτου, ἡ μᾶλλον φωτιζομένη

[1] Ὁ στῦλος οὗτος (ἴδε καὶ Taf. 28 e τοῦ Noack) δυστυχῶς κατερρίφθη πρὸ δωδεκαετίας τῇ εἰσηγήσει μου μέχρι τῆς βάσεώς του διὰ νὰ ἐξαχθῇ τὸ ἄρτιον γεῖσον, ποὺ ἦτο κτισμένον εἰς αὐτόν, διότι τότε δυστυχῶς ἐπίστευα καὶ ἐγὼ πεισθεὶς ἀνεξετάστως, ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ὑστερωτέρου ἀσημάντου κατασκευάσματος, τὸ ὁποῖον παρεκώλυε καὶ τῶν σιρῶν τὴν ἐμφάνισιν.

[2] Ἐπὶ τῆς ἰδίας στρώσεως ἐστηρίζετο καὶ παχυτάτη ἀντηρὶς ἐκ κροκαλοπαγῶν πλινθίδων (κατωτέρω εἰκ. 20) κτισμένη ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς τῆς πρὸς τοὺς «σιροὺς» ὄψεως τοῦ βορειανατολικοῦ τοίχου τῶν «σιρῶν», τοῦ *ἀναλήμματος* δηλαδή, περὶ τοῦ ὁποίου θὰ ὁμιλήσωμεν καὶ κατωτέρω. Τὴν στρῶσιν βλ. καὶ ἀνωτ. εἰκ. 13.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

εἰς τὴν φωτογραφίαν τῆς εἰκ. 15 δὲν θὰ ἦτο εὐκόλως ὁρατή, ὡς εὑρισκομένη πολὺ πλησίον εἰς τὸ Πεισιστράτειον τεῖχος, καὶ διὰ τοῦτο μόνον εἰς τὴν ὄψιν αὐτὴν

Εἰκ. 15. Ὁ πρόσθετος στύλος προσκολλημένος εἰς τὸν βορειότερον τῶν τετραγώνων στύλων τῶν «σιρῶν».

ὑπῆρχον ἀνώμαλα ἐκ μικροτέρων λίθων παραγεμίσματα τῶν μεταξὺ τῶν μεγάλων λίθων τῆς οἰκοδομῆς τοῦ στύλου κενῶν, ὅπως ὑπῆρχον τοιαῦτα καὶ εἰς ὀλίγα

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

σημεῖα τῆς πρὸς τὸ Πεισιστράτειον τεῖχος ὄψεως τοῦ προαναφερθέντος τοιχίου, ἐνῷ αἱ ἄλλαι ὄψεις τοῦ στύλου εἶνε μὲ τὴν ἰδίαν ἐπιμέλειαν ὅπως καὶ ἡ προσθία ὄψις τοῦ τοιχίου κατασκευασμέναι. Ὅτι ὁ στύλος οὗτος ἔγινε μὲ τὴν πρόθεσιν νὰ συνενωθῇ μὲ τὸν στύλον τῶν σιρῶν, καὶ ἐπομένως καὶ μὲ τὸ τοιχίον, ἀποδεικνύει καὶ μία κάθετος λεπτὴ γραμμὴ[1] χαραχθεῖσα ἐπὶ τοῦ στύλου τῶν «σιρῶν» ἀπὸ τῆς

Εἰκ. 16. Ἡ βάσις τοῦ προσθέτου στύλου τῆς εἰκ 15 φωτογραφηθεῖσα μετὰ τὴν κατάρριψιν τοῦ στύλου.

κορυφῆς μέχρι τῆς βάσεώς του εἰς ἀπόστασιν 0.15 ἀπὸ τῆς δυτικῆς ἄκρας τῆς νοτίας πλευρᾶς τούτου, ἡ ὁποία δεικνύει τὴν θέσιν κατὰ τὴν ὁποίαν ἐτελείωνεν προσκολλωμένη ἐπὶ τοῦ στύλου τῶν «σιρῶν» ἡ βορεία πλευρὰ τοῦ προσθέτου στύλου. Ἡ ἐπιμελημένη οἰκοδόμησις καὶ ἡ ἀκρίβεια τῆς συνθέσεως τῶν λίθων τοῦ προσθέτου στύλου καὶ τοῦ τοιχίου ἄνευ χρήσεως οἱασδήποτε συνδετικῆς ὕλης, μὲ τὴν παρεμβολὴν μόνον μικρῶν πλακῶν ἢ ἄλλων καταλλήλων μικρῶν λίθων πρὸς πλήρωσιν τῶν σπανίων κενῶν μεταξὺ τῶν μεγάλων λίθων, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἡ κατασκευὴ τούτων ἦτο δυνατὴ καὶ εἰς τοὺς πολὺ καλοὺς Ἑλληνικοὺς χρόνους τῆς ἀρχαιότητος[2], ὅτι δὲ τὸ τοιχίον καὶ ὁ στύλος ἐκτίσθησαν ἐν

[1] Ἡ γραμμὴ φαίνεται μετὰ προσεκτικὴν παρατήρησιν κατὰ τὸ σημεῖον τῆς προσαρμογῆς τοῦ προσθέτου στύλου εἰς τὸν στύλον τῶν «σιρῶν» ἐπὶ τῆς εἰκ. 15, ὁμοίως δὲ καὶ κατὰ τὸ ἀριστερὸν ἄκρον τοῦ στύλου τῶν σιρῶν ἐπὶ τῆς εἰκ. 16.

[2] Καὶ ὁ Φίλιος Α Μ 1894, 164 κατὰ τὴν δημοσίευσιν τῆς ἐπιγραφῆς τῶν Ρειτῶν ἐκφέρει τὴν γνώμην, ὅτι εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ τοῦ Πεισιστρατείου περιβόλου τοῦ ἱεροῦ ὑπάρχει ἐπισκευὴ τοῦ τείχους διὰ τῶν λίθων τοῦ ναοῦ (τελεστηρίου) τῶν Πεισιστρατιδῶν, ἡ ὁποία κατ' αὐτὸν ἔγινεν μετὰ τὰ Περσικά. Τὴν δι' ἀρχαίων λίθων ναοῦ ἐπισκευὴν ταύτην παρομοιάζει πρὸς τὴν γενομένην ἐν τῇ Ἀκροπόλει διὰ τῶν λίθων τοῦ ἀρχαίου ναοῦ ἐπισκευὴν τοῦ τείχους.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

ὅσῳ ὑφίσταντο οἱ σιροὶ βεβαιώνεται ἀπολύτως διὰ τοὺς ἑξῆς λόγους. Πρὸ τῆς οἰκοδομῆς τῶν σιρῶν δὲν ἦτο φυσικὰ δυνατὸν νὰ ὑπάρχουν, ὡς εἴδομεν δὲ κατὰ τὴν οἰκοδομήν των καὶ ἔγινε προσπάθεια νὰ προσαρμοσθοῦν εἰς τὸν στύλον τῶν σιρῶν, ποὺ πρέπει διὰ τοῦτο νὰ προϋπῆρχε, ὅτι δὲ ἔγιναν καὶ πρὸ τῆς καταστροφῆς τῶν σιρῶν καὶ τῆς ἐπιχώσεως τοῦ χώρου των μαρτυρεῖ ἡ ἐπιμελημένη κατασκευή των, ποὺ δὲν θὰ ἐδικαιολογεῖτο εἰς θεμέλια, διότι μόνον ὡς θεμέλια δύνανται νὰ νοηθοῦν τὰ κτίσματα αὐτὰ εἰς τόσον βάθος ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως, ἡ ὁποία ἐκάλυψε τὸν χῶρον τῶν σιρῶν μετὰ τὴν ἐγκατάλειψίν του, καὶ θὰ ἦτο πρὸς τούτοις ἀκατανόητος ὁ μικρὸς τοῖχος (εἰκ. 11 καὶ εἰκ. 13), ποὺ ἐκτίσθη κάτωθεν τῆς παρὰ τὸν στύλον τῶν σιρῶν μικρᾶς προεξοχῆς τοῦ προσθέτου τοιχίου ἐκτὸς τῆς γραμμῆς τοῦ παλαιοῦ πολυγωνικοῦ τείχους, ἂν ὁ χῶρος ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐκτίσθη ἦτο πλήρης καὶ δὲν ὑπῆρχε κενὸν κάτωθεν τῆς προεξοχῆς τοῦ τοιχίου, καὶ θὰ ἦτο ἐπίσης δυνατὸν νὰ λεχθῇ ὅτι δὲν ἐξηγεῖται καὶ ἡ πλατυτέρα βάσις τοῦ προσθέτου στύλου, ἂν ἦτο οὗτος προωρισμένος νὰ χρησιμεύσῃ ὡς θεμέλιον φθάνον εἰς μέγα βάθος. Ἀλλὰ δυνάμεθα ἴσως νὰ ὁρίσωμεν καὶ ἀκριβέστερον τὴν χρονολογίαν τοῦ τοιχίου καὶ τοῦ προσθέτου στύλου.

Ὁ Noack ἔκαμε τὴν ὡραίαν καὶ πιθανωτάτην ἀνακάλυψιν, ὅτι τὸ οἰκοδόμημα μὲ τοὺς τετραγωνικοὺς στύλους εἶνε οἱ «σιροί», ποὺ ἀποφασίζεται νὰ γίνουν εἰς τὴν γνωστὴν ἐπιγραφὴν τῆς ἀπαρχῆς (IG, I², 76, Noack El. 313 κἑξ.), καὶ ἐβεβαίωσε τὸ καὶ ἄλλως αὐτονόητον συμπέρασμα, ὅτι ἡ κατασκευὴ τούτων ἔγινε κατὰ τοὺς χρόνους, ποὺ ἔγινε καὶ ὅλη ἡ νέα διαρρύθμισις τοῦ ἱεροῦ σύμφωνα μὲ τὰς ἀποφάσεις, ποὺ ἐλήφθησαν διὰ τῆς πρωτοβουλίας τοῦ Περικλέους. Ὅτι οἱ Περίκλειοι οὗτοι «σιροὶ» δὲν ὑφίσταντο πλέον περὶ τὸ τέλος τῆς τετάρτης ἑκατονταετηρίδος μετὰ τὴν οἰκοδομὴν τῆς Φιλωνείου στοᾶς, ἀλλ' εἶχον ἐπιχωσθῆ διὰ νὰ ἐπεκταθῇ ἡ πρὸ τοῦ Τελεστηρίου πλατεῖα μὲ ἔδαφος στερεόν, καὶ ὄχι ἀποτελούμενον ἀπὸ τὴν ἀσθενῆ στέγην τῶν «σιρῶν», ἀφοῦ μάλιστα ἡ Φιλώνειος στοὰ περιώριζε λίαν αἰσθητῶς τὴν ἔκτασιν τῆς πλατείας ταύτης, ὑπέθεσεν ἤδη ὁ Φίλιος[1] καὶ δέχεται καὶ ὁ Noack (El. 192 καὶ 214-215). Ἀλλὰ νομίζομεν, ὅτι καὶ δι' ἐπιγραφικῆς μαρτυρίας δύναται νὰ βεβαιωθῇ ἡ ὑπόθεσις αὐτή.

Εἰς τὴν λογοδοσίαν τῶν ἐπιστατῶν τοῦ Ἐλευσινιακοῦ ἱεροῦ 329/8 (IG, II-III² 1672) μεταξὺ τῶν ἄλλων δαπανῶν ἀναφέρεται εἰς τοὺς στίχ. 19-22 δαπάνη γενόμενη εἰς ***τὸ ἀνάλημμα τὸ παρὰ τὸν πύργον τὸν στρογγύλον*** διὰ τὴν ἐπίθεσιν λίθων ***Ἀκτιτῶν*** καὶ ***Αἰγιναίων*** (δρχ. 370), πιθανώτατα δὲ καὶ ἄλλη δι' ἀγορὰν καὶ ἐπίθεσιν ***ἀρουραίων ἀντιτιθεμένων*** (δρχ. 495). Εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Ἐλευσῖνος πρὸ τοῦ 329 δύο μόνον στρογγύλοι πύργοι ὑπῆρχον οἱ ἀποτελοῦντες τὴν νοτίαν καὶ βορείαν γωνίαν τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ Περικλείου περιβόλου

[1] ***Πρακτ.*** 1882, 92.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

(Ι 12 καὶ Ι 14 τοῦ σχεδ. εἰς ***Κουρουνιώτη*** Ἐλευσίς). Λοιπὸν πλησίον ἑνὸς ἐκ τῶν πύργων τούτων πρέπει νὰ ζητηθῇ τὸ ***ἀνάλημμα*** τῆς ἐπιγραφῆς. Ἀλλὰ πλησίον τοῦ νοτίου πύργου δὲν ὑπάρχει τοῖχός τις δυνάμενος νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἀνάλημμα, διότι οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι τοῦ Περικλείου περιβόλου τοῦ ἱεροῦ, ποὺ εἶνε ἑκατέρωθεν τοῦ πύργου τούτου, ἐξετέλουν μὲν κατὰ τὸ κατώτερόν των μέρος καὶ τὸν προορισμὸν ἑνὸς ἀναλήμματος, ἀφοῦ ὑπεστήριζον τὴν ἐπίχωσιν τῆς μεγάλης αὐλῆς τοῦ Τελεστηρίου, ἀλλ' ἦσαν πρὸ πάντων μέρος τοῦ περικλείοντος, καὶ ὀχυροῦντος τὸ ἱερὸν τείχους, καὶ ἀπετέλουν κατὰ τὸ ὑψηλότερόν των μέρος τὴν ἐλευθέραν ὀχυρωτικὴν κατασκευὴν μὲ τὰς ἐπάλξεις καὶ τοὺς διαδρόμους, δὲν ἦτο ἑπομένως δυνατὸν νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς ἀνάλημμα [1]. Ἀντιθέτως τὸ παρὰ τὸν βόρειον στρογγύλον πύργον μικρὸν πλάγιον σκέλος (***εἰκ. 17***. Ι 15, τοῦ ἀνωτέρω ἀναφερθέντος σχεδίου) ποὺ συνέδεε μὲ διεύθυνσιν πρὸς τὰ Βορειοδυτικὰ τὸν πύργον μὲ τὸ παλαιὸν Πεισιστράτειον τεῖχος, καὶ ἔκλειε τρόπον τινὰ πρὸς Βορρᾶν τὴν Περίκλειον τειχοποιίαν, ἀπετέλεσε κατ' ἀρχὰς μὲν τὸν βόρειον τοῖχον τῶν «σιρῶν», βραδύτερον δὲ μετὰ τὴν ἐπίχωσιν τούτων ἔγινε πράγματι ἀνάλημμα [2] πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ἐπιχώσεως τῆς ἐπεκταθείσης ὑψηλῆς αὐλῆς τοῦ Τελεστηρίου. Λοιπὸν εἰς τοῦτον τὸν τοῖχον εἶνε ὀρθόν, καὶ μόνον δυνατόν, νὰ ἀναγνωρίσωμεν τὸ ***ἀνάλημμα τὸ παρὰ τὸν πύργον τὸν στρογγύλον*** τῆς ἐπιγραφῆς. Ὁ τοῖχος οὗτος εἶνε κτισμένος ὅπως σώζεται τώρα, κατὰ τὸ πλεῖστον διὰ λίθων κροκαλοπαγῶν ***(ἀρουραίων)*** [3] κατὰ τὸ ἰσοδομικὸν σύστημα (***εἰκ. 17*** καὶ Noack Taf. 27) ποὺ εἶνε κτισμένον καὶ τὸ Λυκούργειον τεῖχος, κατὰ τὸ ὁποῖον ἐπὶ ἑνὸς δόμου ἐκ λίθων ***φορμηδὸν*** τεθειμένων ἀκολουθεῖ δόμος ἐκ δρομικῶν, ***παρὰ μῆκος***, τεθειμένων λίθων [4]. Τὸ οἰκοδομικὸν τοῦτο σύστημα διαφέρει ἀπὸ τὸν τρόπον τῆς οἰκοδομῆς τοῦ λοιποῦ Περικλείου τείχους (Wrede ἔ. ἀ. ἀριθ. 37), ὅπως εἶνε διάφορα καὶ τὰ ὑλικά, διὰ τῶν ὁποίων εἶνε τὰ δύο ταῦτα κτίσματα κατασκευασμένα. Ὁ ἐν λόγῳ τοῖχος εἶνε προφανές, ὅτι ἐπανεκτίσθη βραδύτερον καὶ συνεσωματώθη μετὰ τοῦ λοιποῦ Περικλείου τείχους, ἀφοῦ κατέπεσεν ἄγνωστον πότε ἀκριβῶς καὶ διὰ ποίαν αἰτίαν ὁ ἀρχικὸς Περίκλειος τοῖχος εἰς μέγα διάστημα ἀπὸ τοῦ μέσου περίπου τοῦ πύργου Ι 14, ὅπου φαίνονται ἀκόμη εἰς τὴν θέσιν των ***(εἰκ. 18)*** οἱ ἀνωμάλως θραυσμένοι λίθοι τοῦ ἀρχικοῦ τείχους, μέχρις ὀλίγων μέτρων πρὸ τοῦ ἐπὶ τοῦ παλαιοῦ Πεισιστρατείου τείχους τέρματος τοῦ τοίχου τούτου, ὅπου ἀπεκαλύφθη ὑφ' ἡμῶν σωζόμενον τὸ κατώτερον μέρος τοῦ ἀρχικοῦ τείχους (παρὰ τὸ σημεῖον Ι 15 τοῦ σχεδίου, εἰς Ἀρχ. Δελτ. 1934 - 1935). Ἀρχικῶς καὶ ὁ τοῖχος οὗτος ἦτο κτι-

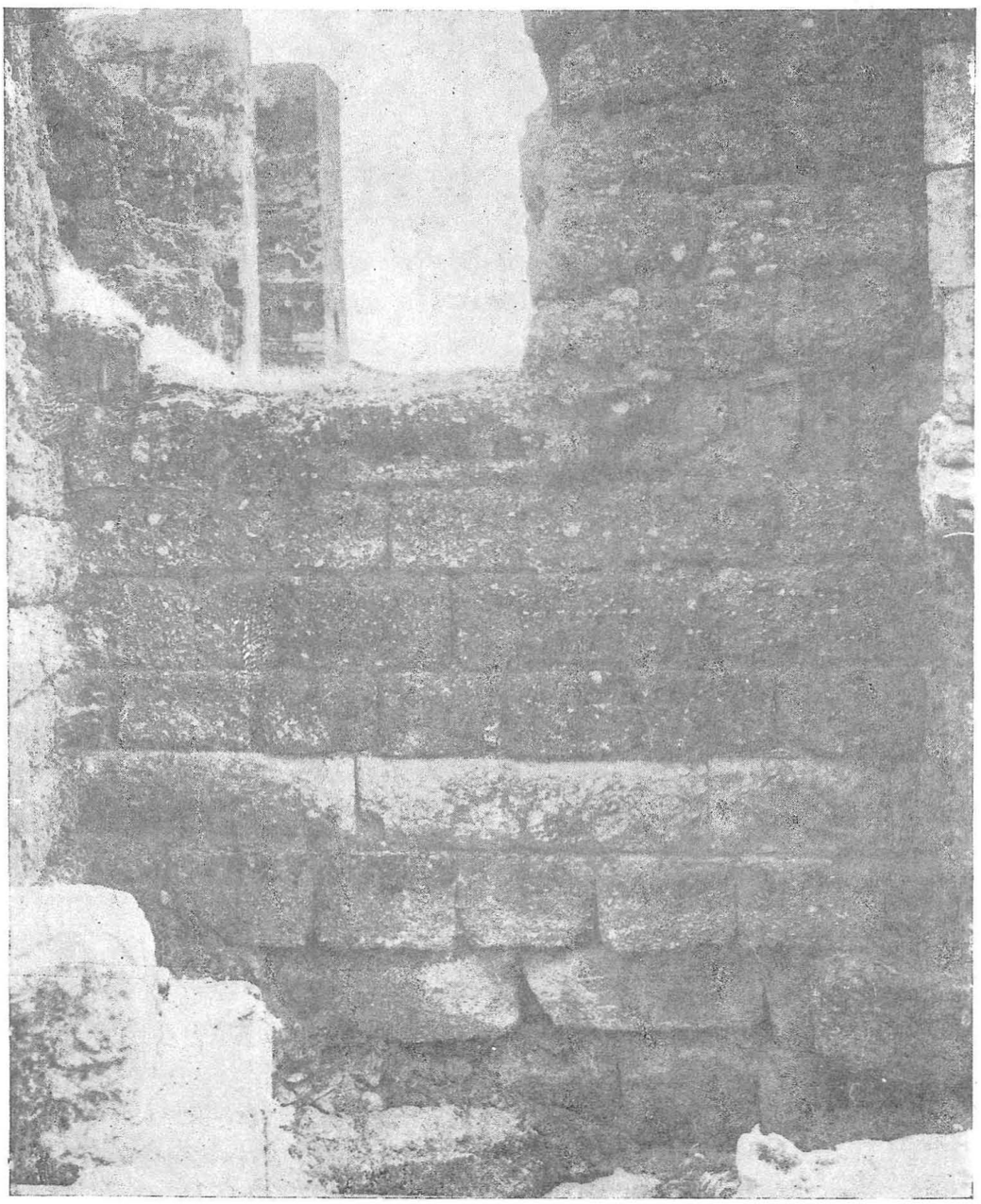
[1] Ἰδὲ καὶ Noack El. 208, 2. Ἡ ὑπὸ τοῦ Σκιᾶ εἰς Πρακτ. 1895 σημ. 1 ἐκφρασθεῖσα ὑπόθεσις, ὅτι τὸ ***ἀνάλημμα*** εἶνε ὁ τοῖχος τῶν «Λυκουργείων σιρῶν», (Κ 15 τοῦ σχεδ. Κουρουνιώτη Ἐλευσὶς) ἀπεκρούσθη ἤδη ὀρθῶς ὑπὸ τοῦ Noack (El. 214).

[2] Τμῆμα τῆς ὀχυρώσεως δὲν ἦτο, διότι ἔξωθεν αὐτοῦ ὑπῆρχε τὸ Κιμώνειον τεῖχος.

[3] Α Μ 1906, 149. Noack El. 211 1. [4] Wrede Att. Ma. Ἀριθ. 53 καὶ σελ. 21.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

σμένος ὁμοίως πρὸς τὸ λοιπὸν Περίκλειον τεῖχος, ἦτο δὲ καλῶς ἐξειργασμένη καὶ ἡ ἐσωτερική του ὄψις, ποὺ ἔμελλε νὰ εἶνε ὁρατὴ πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τῶν σιρῶν, ὡς ἔδειξε τὸ μικρὸν τμῆμα τῆς ἀρχικῆς κατασκευῆς του, ποὺ ἀπεκα-

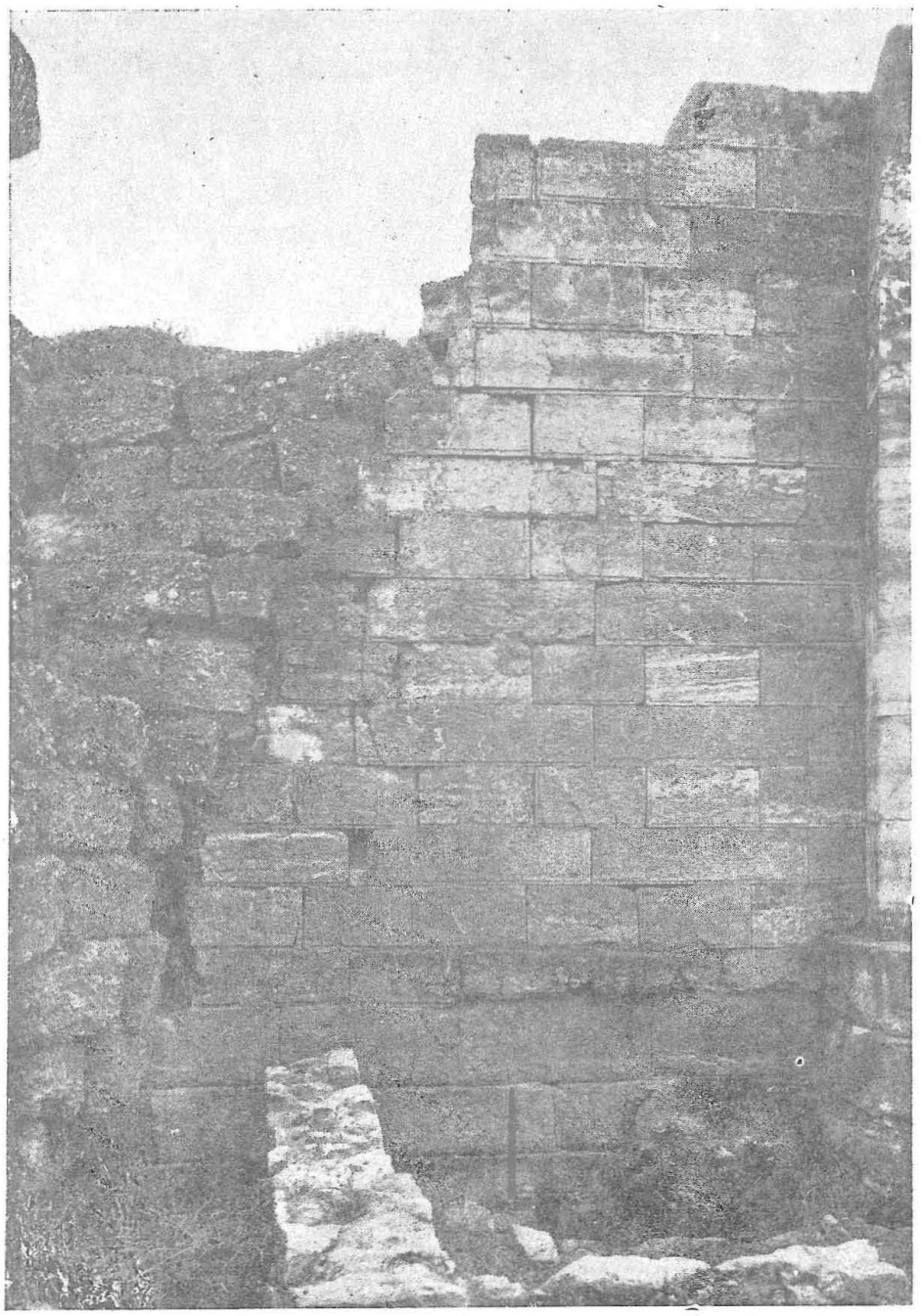

Εἰκ. 17. Τὸ ἀνάλημμα τὸ παρὰ τὸν πύργον τὸν στρογγύλον (IG II-III² 1672). Προσθία ὄψις.

λύψαμεν ἡμεῖς. Πλησίον τοῦ πύργου ἡ ἐπισκευὴ ἔγινεν ἀπὸ τοῦ ἐδάφους (ἴδ. εἰκ. 17), εἰς ἄλλα μέρη φαίνεται, ὅτι ἤρχιζεν ὑψηλότερον διατηρηθέντος τοῦ χαμηλοτέρου μέρους τοῦ ἀρχικοῦ τείχους. Ἀντιθέτως πρὸς τὴν καλὴν ἐμφά-

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

νισιν τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τοῦ νέου τούτου τοίχου, οὐδεμία φροντὶς ἐλήφθη διὰ τὴν ἐξ ἴσου καλὴν ἐμφάνισιν καὶ τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως, ὅπως εἶχε γίνη εἰς τὴν ἀρχικὴν Περίκλειον κατασκευήν. Οἱ λίθοι εἰς τὴν ὀπισθίαν ὄψιν (***εἰκ. 19*** καὶ Noack Taf. 28) δὲν εἶνε διόλου ἐπιμελῶς ἐξειργασμένοι, καὶ διὰ τοῦτο ἡ ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια

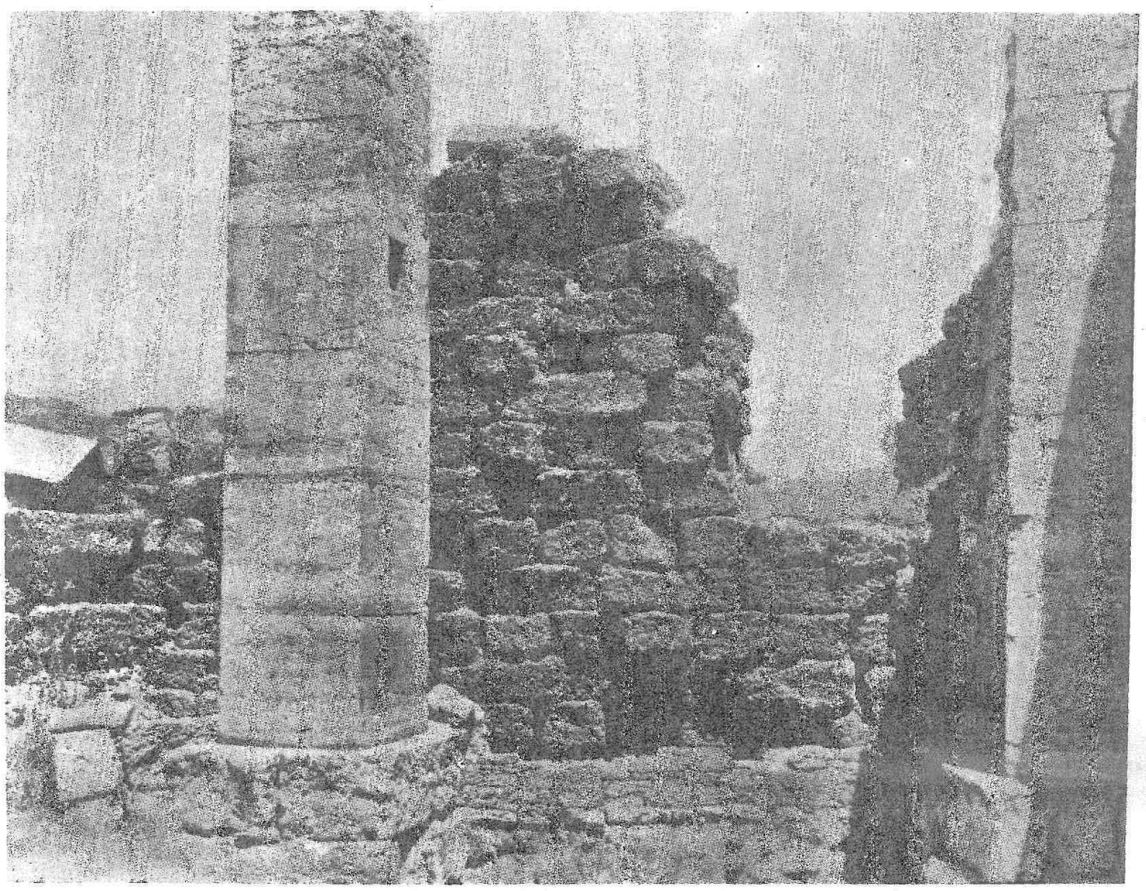

Εἰκ. 18. Ἡ πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τῶν «σιρῶν» ὄψις τοῦ στρογγύλου Περικλείου πύργου καὶ ὁ τρόπος τῆς προσκτίσεως τοῦ ἀναλήμματος ἐπ᾽ αὐτοῦ.

τοῦ τοίχου δὲν εἶνε ἐντελῶς ὁμαλή. Εἶνε λοιπὸν φανερόν, ὅτι, ὅτε ἐπανεκτίσθη ὁ τοῖχος δὲν ἐδύνατο νὰ φαίνεται καὶ ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως, ἑπομένως οἱ σιροὶ δὲν ὑφίσταντο πλέον, καὶ ὁ κενός των χῶρος εἶχε πληρωθῆ μὲ ἐπίχωσιν, μὲ προορισμὸν δὲ καὶ τὴν ὑποστήριξιν ταύτης ἔγινεν ἐκ νέου ὁ τοῖχος. Τοῦτο μαρτυρεῖται

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

προσθέτως καὶ ὑπὸ τῆς ἰσχυροτάτης ἀντηρίδος ***(εἰκ. 20)***, ποὺ ἐκτίσθη, μὲ βάσιν τὸ ἀρχικὸν δάπεδον τῶν σιρῶν, εἰς ἐνίσχυσιν τοῦ τοίχου ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως, ὁμοίως δὲ καὶ ἡ ἐξ ὠμῶν πλίνθων ἐνίσχυσις τοῦ ἰδίου τοίχου εἰς σημεῖον εὑρισκόμενον ὄχι μακρὰν τῆς ἀντηρίδος ταύτης (Ἀρχ. Δελτ. ἔ. ἀ. παράρτ. σ. 41 εἰκ. 44). Λοιπὸν ὁ τοῖχος ἐκτίσθη πλέον ὡς ἀνάλημμα. Ἡ ἐπιμέλεια τῆς οἰκοδομῆς του δύναται νὰ μᾶς φέρῃ εἰς τοὺς καλλιτέρους Ἑλληνικοὺς χρόνους καὶ ἡ ὁμοιότης τοῦ οἰκοδομικοῦ

Εἰκ. 19. Τὸ παρὰ τὸν πύργον τὸν στρογγύλον ἀνάλημμα. Ὀπισθία ὄψις.

συστήματος πρὸς τὴν οἰκοδομὴν τοῦ Λυκουργείου τείχους δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς τεκμήριον, ὅτι συγχρόνως μὲ τοῦτο, ἢ εἰς χρόνους πλησιάζοντας πρὸς τὴν οἰκοδομὴν τούτου ἔγινε καὶ ἡ ἐπανέγερσις τοῦ ἐξεταζομένου τοίχου. Ἡ ἐπιγραφὴ τῆς λογοδοσίας ποὺ ὁμιλεῖ περὶ ἐργασιῶν εἰς ***τὸ ἀνάλημμα τὸ παρὰ τὸν πύργον τὸν στρογγύλον*** εἶνε ἀσφαλῶς χρονολογημένη εἰς τοὺς χρόνους (329-8) ποὺ εἶχε κτισθῇ, ἢ ἐκτίζετο καὶ τὸ Λυκούργειον τεῖχος, καὶ νομίζω, ὅτι ὄχι μόνον τίποτε δὲν μᾶς ἐμποδίζει, ἀλλ' εἴμεθα καὶ ὑποχρεωμένοι νὰ δεχθῶμεν, ὅτι εἰς τὴν ἀνέγερσιν τοῦ ἀναλήμματος τούτου ἀναφέρονται αἱ ἐργασίαι αὐταί, καὶ ὁ τοῖχός μας εἶνε

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

τὸ ἀνάλημμα τὸ παρὰ τὸν στρογγύλον πύργον. Οἱ Ἀκτῖται καὶ Αἰγιναῖοι λίθοι τῆς ἐπιγραφῆς εἶνε πιθανώτατα οἱ λίθοι τῆς παλαιᾶς Περικλείου κατασκευῆς, οἱ ὁποῖοι ἐτέθησαν ἐκ νέου εἰς τὴν θέσιν των, διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἐπιγραφὴ δὲν ἀναφέρει τι περὶ κομιδῆς ἢ κατεργασίας τούτων, ἐνῷ διὰ τοὺς ***ἀρουραίους,*** ποὺ ἐχρησίμευσαν καὶ ὡς ὀπίσθιοι λίθοι, ὡς ***ἀντιτιθέμενοι*** εἰς τοὺς δόμους μὲ τοὺς δρομικοὺς λίθους, ἐπειδὴ ἦσαν νέοι λίθοι εἰς τὴν οἰκοδομήν, πληρώνεται μαζὶ μὲ

Εἰκ. 20. Ἀντηρὶς ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τοῦ ἀναλήμματος.

τὴν ***θέσιν*** καὶ ἡ ***τομὴ*** καὶ ἡ ***κομιδή*** των. Τὸ κέρδος μας ἐκ τοῦ συμπεράσματος αὐτοῦ εἶνε, ὅτι ἐνισχύεται καὶ βεβαιώνεται ἡ γνώμη, ὅτι τὸ 329 π. Χ. οἱ σιροὶ δὲν ὑφίσταντο καί, ὅτι τὸ διὰ παλαιῶν πωρίνων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν κτισμένον πρόσθετον τοιχίον καὶ ὁ πρόσθετος στύλος, ποὺ ἐκτίσθησαν ἐφ' ὅσον ὑπῆρχον οἱ σιροί, πρέπει νὰ ἐκτίσθησαν πρὸ τῆς χρονολογίας αὐτῆς.

Ἀλλὰ νομίζομεν, ὅτι δυνάμεθα νὰ ὁρίσωμεν καὶ ἀκριβέστερον τὴν χρονολογίαν τοῦ τοιχίου καὶ τοῦ προσθέτου στύλου. Ἡ οἰκοδομὴ τῶν σιρῶν ἔγινεν, ὡς ἔδειξεν ὁ Noack συγχρόνως μὲ τὴν ἐπιγραφὴν τῆς ἀπαρχῆς, διὰ ταύτης δὲ ἔχομεν καὶ τὸ ἀνώτατον ὅριον τοῦ χρόνου μετὰ τὸν ὁποῖον ἐκτίσθησαν καὶ τὸ τοιχίον καὶ ὁ στύλος, πιστεύομεν δ' ὅτι περιορίζεται περισσότερον ὁ χρόνος τῆς οἰκοδομῆς των διὰ τῆς ἐπιγραφῆς τῆς γεφυρώσεως τοῦ Ρειτοῦ (IG I² 81). Εἰς ταύτην ὁρίζεται, ὅτι εἰς τὴν γεφύρωσιν τοῦ Ρειτοῦ θὰ ἐχρησιμοποιοῦντο λίθοι ἐκ τῶν καθαιρεθέντων ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου ναοῦ, ὅσοι δὲν κατηναλώθησαν εἰς τὰς ἐργασίας τοῦ τείχους. Ἡ ἀπόφασις τῆς γεφυρώσεως ἐλήφθη τὸ 421 ἐπὶ Ἀριστίωνος ἄρχοντος ὑπὸ τὸν ὁποῖον γραμματεὺς ἦτο ὁ Πρέπις [1], ἦτο δὲ τότε πιθανώτατα

[1] Ἴδε τελευταῖον καὶ Dinsmoor The Archons of Athens 324 f καὶ 336 f.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

τελειωμένη ἡ οἰκοδομὴ τοῦ νέου Περικλείου περιβόλου τοῦ ἱεροῦ, καὶ θὰ ἦτο πολὺ φυσικὸν νὰ δεχθῶμεν πρωτίστως, ὅτι ἡ ὑπὸ τῆς ἐπιγραφῆς μνημονευομένη χρησιμοποίησις παλαιῶν λίθων ἔγινεν εἰς τὰς ἐργασίας τοῦ τείχους τοῦ περιβόλου τούτου. Ἀλλὰ καὶ τὸ Πεισιστράτειον τεῖχος ὑπῆρχε καὶ τότε καὶ ἐχρησίμευεν κατὰ μέγα μέρος ἀκόμη ὡς τεῖχος τοῦ περιβόλου τοῦ ἱεροῦ πρὸ τῆς ἐπεκτάσεως πρὸς ἀνατολὰς καὶ βορειανατολικὰ τῆς ἐπιχώσεως τῆς πρὸ τοῦ Τελεστηρίου αὐλῆς. Λοιπὸν ἐδύνατο καὶ αὐτὸ νὰ διατηρῇ τὸν χαρακτηρισμὸν ὡς ***τὸ τεῖχος***, καὶ ἡ ἀνάλωσις τῶν λίθων, ποὺ ἔγινε κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν ***εἰς τὸ τεῖχος***, νὰ ἔγινεν ἐπὶ τούτου πρὸς ἐπισκευὴν ἢ ἐνίσχυσίν του, ἀφοῦ μάλιστα καὶ μετὰ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ Περικλείου περιβόλου τὸ παρὰ τὸν βόρειον πυλῶνα μέρος αὐτοῦ ἐχρησίμευεν ἀκόμη ὡς διατείχισμα εἰς περιτείχισιν τοῦ ἱεροῦ. Ἡ ἐργασία λοιπὸν ***εἰς τὸ τεῖχος***, διὰ τὴν ὁποίαν ἀνηλώθησαν λίθοι ἐκ τοῦ ἀρχαίου ναοῦ ὡς ἀναφέρει ἡ ἐπιγραφή, δύναται νὰ εἶνε τὸ διὰ τῶν πωρίνων ἀρχιτεκτονικῶν κτισθὲν τοιχίον ἐπὶ τοῦ Πεισιστρατείου τείχους· δύναται δὲ ἡ ἐργασία αὐτὴ νὰ ἔγινε ὀλίγον κατόπιν τῆς ἀποπερατώσεως τῶν σιρῶν, ἀφοῦ, ὡς εἴδομεν, τὸ πρόσθετον τοιχίον προσεκολλήθη κατὰ τὴν οἰκοδομήν του εἰς τὸν στύλον τῶν σιρῶν, καὶ ὁ τρόπος τῆς κατασκευῆς του μαρτυρεῖ, ὅτι ὁ στύλος τῶν σιρῶν προηγήθη αὐτοῦ εἰς τὴν θέσιν ἐκείνην. Κώλυμα εἰς τὴν ἐκδοχὴν αὐτὴν θὰ ἦτο ὁπωσδήποτε ἡ χρονολόγησις τῆς ἐπιγραφῆς τῆς ἀπαρχῆς μετὰ τὸ 421, διότι τότε καὶ οἱ σιροί, ποὺ κτίζονται μετὰ τὸ ψήφισμα τῆς ἀπαρχῆς θὰ ἔπρεπε νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἐκτίσθησαν μετὰ τὸ 421, καὶ τότε τὸ τοιχίον καὶ ὁ πρόσθετος στύλος ποὺ προϋποθέτουν τὴν ὕπαρξιν τῶν σιρῶν δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπάρχουν, ἑπομένως τὰ κτίσματα αὐτὰ δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἔχουν σχέσιν μὲ τὴν ἐπιγραφὴν τῆς γεφυρώσεως καὶ τοὺς ἀρχαίους λίθους ποὺ ἀναφέρει αὐτὴ ὅτι κατηναλώθησαν εἰς τὸ τεῖχος. Ἀλλ' οἱ λόγοι ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζεται ἡ χρονολόγησις τῆς ἐπιγραφῆς τῆς ἀπαρχῆς μετὰ τὸ 421 φαίνονται βεβαίως ἰσχυροὶ καὶ δύνανται νὰ τὴν δικαιολογήσουν, ἀλλὰ δὲν εἶνε τοιοῦτοι ὥστε νὰ μᾶς ὑποχρεώνουν ἀπολύτως νὰ τὴν παραδεχθῶμεν [1], ἀκόμη καὶ ἂν παρουσιασθοῦν ἄλλα τεκμήρια καθιστῶντα ἐπίσης πιθανὴν ἢ καὶ πιθανωτέραν διάφορον χρονολόγησιν. Οἱ γραμματικοὶ καὶ ὀρθογραφικοὶ νεωτερισμοί, ποὺ παρατηροῦνται εἰς τὴν ἐπιγραφήν, ἀπαντοῦν καὶ εἰς παλαιοτέρας ἐπιγραφάς, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἔχει ἡ

[1] Λεπτομερειακῶς ἠσχολήθη καὶ τελευταῖον περὶ τῆς χρονολογίας τῆς ἐπιγραφῆς ὁ Körte εἰς τοῦ Noack El. 313 κ.ἑξ. (Anhang XXIV. Ἰδὲ αὐτ. καὶ σελ. 197 καὶ εἰς τὴν αὐτὴν σελίδα σημ. 2 - 4). Ἐνῷ κατὰ τὴν πρώτην δημοσίευσίν της καὶ ἐπὶ μακρὸν μετὰ ταῦτα ἐχρονολογεῖτο εἰς διαφόρους χρονολογίας μεταξὺ τοῦ 445 καὶ 431, ὁ Körte (A M 1896, 320 κ.ἑξ. μὲ τὰς παραπομπὰς εἰς προηγηθείσας δημοσιεύσεις) ὑπεβίβασε τὴν χρονολογίαν εἰς τὸ 418. Ἡ νέα αὐτὴ χρονολόγησις δὲν ἔγινε γενικῶς δεκτή, ἀλλ' ὁπωσδήποτε ὑπὸ τῶν περισσοτέρων ἐθεωρήθη, ὅτι ἔπρεπεν ἡ ἐπιγραφὴ νὰ χρονολογηθῇ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 423 καὶ 418. Εἰς τὴν τελευταίαν του πραγματείαν ὁ Körte ὑποστηρίζει τὴν χρονολογίαν 418, τὴν ὁποίαν φαίνεται, ὅτι δέχεται καὶ ὁ Noack.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

ἐπιγραφὴ ἀρχαϊκωτέρους τύπους, οἱ ὁποῖοι μόνον σπανίως εὑρίσκονται εἰς ἐπιγραφὰς τῶν δύο τελευταίων δεκαετηρίδων τοῦ τετάρτου αἰῶνος καὶ ἡ δικαιολογία, ὅτι εἶνε πρέπον νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ὁ Περικλῆς θὰ ἐπερίμενε νὰ τελειώσουν πρῶτον τὰ μεγάλα ἔργα τῆς ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν [1] διὰ νὰ ἐπιχειρήσῃ καὶ φέρῃ εἰς πέρας τὰ ἔργα τῆς Ἐλευσῖνος, φαίνεται μὲν λογική, ἀλλὰ ποῖος μᾶς βεβαιώνει, ὅτι ὁ μεγαλεπήβολος καὶ μεγαλοπράγμων πολιτικὸς δὲν θὰ ἤθελε τοὐναντίον μαζὶ μὲ τὴν ἀνοικοδόμησιν καὶ τὸν ἐξωραϊσμὸν τῆς ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν ποὺ θὰ ἱκανοποίει ἴσως μόνον τὸν πατριωτικὸν ἐγωϊσμόν, καὶ θὰ ἐξύψωνε τὸ φρόνημα τῶν Ἀθηναίων, νὰ ἐπισπεύσῃ καὶ τὴν μεγαλοπρεπεστέραν ἀνανέωσιν τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἐλευσῖνος, ποὺ μὲ αὐτὴν καὶ τοὺς Ἀθηναίους ἐξ ἴσου θὰ ἐκολάκευε καὶ θὰ ἱκανοποίει, διότι θὰ ἀνενεώνετο καὶ θὰ ἐξωραΐζετο καὶ ἡ ἕδρα τῆς θρησκείας τῆς θεᾶς, ἡ ὁποία ἐξημέρωσε τὸν κόσμον καὶ ἔφερεν εἰς αὐτὸν τὸν πολιτισμόν, διὰ τὰ ὁποῖα πρὸ πάντων ὑπερηφανεύοντο καὶ ἐθεώρουν ἑαυτοὺς ἀνωτέρους τῶν ἄλλων Ἑλλήνων οἱ Ἀθηναῖοι, καὶ συγχρόνως μὲ τὸ γόητρον, ποὺ ἤσκει ἐπὶ πάντων τῶν Ἑλλήνων ἡ θρησκεία τῆς Δήμητρος καὶ τὰ Ἐλευσινιακὰ μυστήρια, θὰ ὑπεβοηθεῖτο εἰς τοὺς σκοπούς του πρὸς συνένωσιν πάντων τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν τῶν Ἀθηνῶν;

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει ὁπωσδήποτε ἀσφαλὲς δεδομένον ὅτι ἐπὶ τοῦ ἀρχαίου Πεισιστρατείου τείχους ὑπάρχει κτίσμα ἐξ ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν ἀρχαίου ναοῦ, ποὺ δύναται νὰ κατεσκευάσθη καὶ πρὸ τοῦ 421, δηλαδὴ πρὸ τοῦ ψηφίσματος τῆς ἐπιγραφῆς τῆς γεφυρώσεως τοῦ Ρειτοῦ, ἐνῶ εἰς κανὲν ἄλλο σημεῖον τῶν παλαιῶν Ἐλευσινιακῶν τειχῶν δὲν παρουσιάσθη χρῆσις ὁμαδικὴ λίθων ληφθέντων ἐξ ἀρχαίου ναοῦ, ἂν καὶ τὸ μὲν «Κιμώνειον» τεῖχος ἀπεκαλύφθη σχεδὸν ὅλον, τῶν δὲ τειχῶν τοῦ Περικλέους πλεῖστα μέρη, καὶ νομίζομεν, ὅτι δυνάμεθα κάλλιστα νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος τοιχίον καὶ πρόσθετος στύλος εἶνε ἐκ τῶν γενομένων ἐπὶ ἀρχαίου τείχους ἔργων, εἰς τὰ ὁποῖα κατηναλώθησαν κατὰ τὸ ψήφισμα τῆς γεφυρώσεως λίθοι ἐκ ***τοῦ ἀρχαίου ναοῦ,*** δηλαδή, ὡς πιστεύεται γενικῶς, καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Noack (El. σ. 59), ἐκ τοῦ Πεισιστρατείου Τελεστηρίου, καὶ βεβαιώνεται [2] καὶ διὰ τούτου ὅτι οἱ λίθοι τοὺς ὁποίους ὁ Noack

[1] Noack El. 197.

[2] Εἰς τὰς γινομένας ἐργασίας πρὸς μελέτην τῆς Ἱερᾶς Ὁδοῦ (***Πρακτ.*** 1936, 32 - 33) ἀνεκαλύψαμεν εἰς τὸν πρὸς ***τὸ ἄστυ*** Ρειτὸν (Λίμνη Κουμουνδούρου) ὀλίγον βαθύτερον τῆς ἐπιφανείας τοῦ ὕδατος κτίσμα ἐκ πωρίνων πλινθίδων, τὸ ὁποῖον ἐχαρακτηρίσαμεν ὡς ἀρχαῖον φράγμα τοῦ Ρειτοῦ. Τὸ παρελθὸν θέρος κατὰ τὴν συνέχισιν τῶν μελετῶν ἐφάνη, ὅτι εἷς τῶν πώρων τοῦ κτίσματος ἔχει τὴν σωληνοειδῆ ὀπήν, ποὺ διηυκόλυνε τὴν ὕψωσιν τοῦ λίθου μὲ σχοινίον διερχόμενον διὰ τῆς ὀπῆς (Hebeloch, ἴδ. Dörpfeld Alt Olympia 130 Abb. 26). Ἐπειδὴ καὶ τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη διὰ τῶν ὁποίων εἶνε κτισμένον τὸ τοιχίον καὶ ὁ στύλος, περὶ τῶν ὁποίων πραγματευόμεθα ἐδῶ, ἔχουν τὴν ἰδίαν ὀπήν, εἶνε πολὺ πιθανόν, ὅτι καὶ ἡ πλινθὶς τῆς Λίμνης τοῦ Κουμουνδούρου εἶνε ἐκ τῶν λίθων ***τοῦ νεώ,*** ποὺ ἐχρησιμοποιήθησαν εἰς τὴν γεφύρωσιν τοῦ Ρειτοῦ.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

θεωρεῖ ὡς προερχομένους ἐκ τοῦ δῆθεν ἄλλου «Πεισιστρατείου», ναοῦ τῆς Δήμητρος, καὶ χρησιμοποιεῖ εἰς ἀνασύστασιν τούτου, δὲν ἀνήκουν εἰς αὐτὸν ἀλλ' εἰς τὸ Πεισιστράτειον Τελεστήριον.

Μένει ἀκόμη νὰ ἐξετάσωμεν τὴν μεταξὺ τῆς θέσεως τοῦ «ναοῦ F» καὶ τοῦ βορείου τοίχου τοῦ Τελεστηρίου λαξευμένην εἰς τὸν βράχον κλίμακα R_1 ἐπειδὴ εἰς αὐτὴν κυρίως ἐστήριξεν ὁ Rubensohn τὴν γνώμην του περὶ ὑπάρξεως Προπερικλείου ναοῦ ἐπὶ τῆς θέσεως τοῦ «ναοῦ F», καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ φέρεται ἀκόμη μεταξὺ τῶν σπουδαιοτέρων στηριγμάτων τῆς ὑπάρξεως τοῦ χωριστοῦ ἀπὸ τοῦ Τελεστηρίου ναοῦ τῆς Δήμητρος.

Ἀρχικῶς λέγουν[1] ὁ ἀρχιτέκτων ὑπελόγισε τὴν κλίμακα αὐτὴν ὡς καὶ τὴν ἔξωθεν τοῦ ἀντιστοίχου νοτίου τοίχου τοῦ Τελεστηρίου κλίμακα R εἰς τὸ αὐτὸ πλάτος καὶ τὰς δύο, τὸ ὁποῖον ὁ Rubensohn ἀναβιβάζει εἰς 14 μέτρα ἔχων ὑπ' ὄψει, ὡς φαίνεται, τὰς ὀλίγας βαθμίδας τῆς νοτίας κλίμακος R, ποὺ ἦσαν φανεραὶ μὲ αὐτὸ τὸ μῆκος, ὅτε ἔγραφε τὸ βιβλίον του, ἐνῷ ὁ Noack πιστεύει, ὅτι τὸ πλάτος τῶν κλιμάκων θὰ ὑπελογίσθη ἴσον πρὸς τὸ ἄνοιγμα τῶν πλαγίων στοῶν τοῦ περιστυλίου μὲ τὸ ὁποῖον θὰ περιεβάλλετο τὸ Τελεστήριον κατὰ τὸ μὴ ἐφαρμοσθὲν σχέδιον τοῦ Ἰκτίνου, διότι αὗται θὰ ἀπετέλουν τρόπον τινὰ συνέχειαν τῶν στοῶν πρὸς ἄνοδον εἰς τὸ ὄπισθεν τοῦ Τελεστηρίου ὑψηλὸν ἄνδηρον, ἐπὶ τοῦ ἀνηφορικοῦ χώρου παρὰ τὸ δυτικώτερον μέρος τοῦ Τελεστηρίου. Τὸ πλάτος τοῦτο γνωρίζομεν κατὰ τὸν Noack ἐκ τῆς ἀποστάσεως τῶν σῳζομένων εἰς τὰ πλάγια τοῦ ἀνατολικωτέρου τμήματος τοῦ Τελεστηρίου θεμελίων τῆς στοᾶς (Taf. 16 P - P_1) ἀπὸ τοῦ στυλοβάτου τοῦ Τελεστηρίου, μᾶς δίδει δὲ τὸ ἴδιον πλάτος ἡ νοτία κλῖμαξ R εἰς τὰς τέσσαρας ὑψηλοτέρας βαθμίδας, ποὺ ἀκολουθοῦν μετὰ τὸ πλατύσκαλον, τὸ ὁποῖον συνεχίζει τὰς τρεῖς ἀνωτάτας βαθμίδας, καὶ εἶνε κατασκευασμέναι μεταξὺ τοῦ τοίχου τοῦ Τελεστηρίου καὶ τῆς ἀπέναντι τούτου εἰς ἀπόστασιν 8.10 καθέτου ἀποτομῆς τοῦ βράχου. Ὡς παραδέχεται ὁ Noack αἱ βαθμῖδες αὗται εἶνε αἱ μόναι, αἱ ὁποῖαι κατεσκευάσθησαν κατὰ τὸ ἀρχικὸν σχέδιον τοῦ Ἰκτίνου, πρὶν ἐγκαταλειφθῇ ἡ ἐκτέλεσίς του· αἱ λοιπαὶ βαθμῖδες ἔγιναν κατὰ τὴν συνέχισιν τῆς οἰκοδομήσεως τοῦ Τελεστηρίου ὑπὸ τῶν διαδεχθέντων τὸν Ἰκτῖνον εἰς τὸ ἔργον του ἀρχιτεκτόνων. Ἀλλ' εἰς μὲν τὴν νοτίαν κλίμακα R ἡ ἐκτέλεσις τοῦ ὑπολογισθέντος πλάτους καὶ εἰς τὸ κατώτερον μέρος δὲν ἔγινε, περιωρίσθη δὲ τοῦτο εἰς τὸ μικρὸν πλάτος, ποὺ ἔχουν αἱ δέκα παρὰ τὸ δεξιὸν κάτω ἄκρον μικραὶ βαθμίδες, διότι ἡ ἰσομεγέθης πρὸς τὰς ἄλλας βαθμίδας κατασκευὴ καὶ

[1] Rubensohn ἔ. ἀ. 42 καὶ 59. Noack El. 86 καὶ 148. Διατηροῦμεν καὶ ἡμεῖς χάριν εὐκολίας τὴν δοθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Noack σήμανσιν τῶν κλιμάκων (ἐπὶ Taf. 16), περὶ τῶν ὁποίων θὰ ὁμιλήσωμεν ἐδῶ διὰ τῶν γραμμάτων R καὶ R_1. Εἰς τὸ σχέδιον τοῦ Rubensohn σημειοῦται διὰ H, H_1 καὶ Z, καὶ εἰς τὸ σχέδιον *Φιλίου* Ἐλευσὶς διὰ O καὶ O_1.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

τούτων δι᾽ ἐπεκτάσεώς των πρὸς ἀριστερὰ θὰ προσέκρουεν εἰς τὴν λαξευμένην ἐκεῖ εἰς τὸν βράχον ἱερὰν κοιλότητα (U πίν. 16 τοῦ Noack)· τὸ ὅτι δὲ καὶ εἰς τὴν παρὰ τὸν βόρειον τοῖχον τοῦ Τελεστηρίου κλίμακα R^1 δὲν ἐδόθη ὅλον τὸ προϋπολογισθὲν πλάτος ἀποδεικνύει, ὅτι ὑπῆρχεν ἤδη, ὅτε ἐκτίζετο τὸ Περίκλειον Τελεστήριον, ὁ Πεισιστράτειος «ναὸς F», ὁ χωριστὸς ναὸς τῆς Δήμητρος, ἕνεκα τοῦ ὁποίου ἠμποδίσθη καὶ ἐκεῖ ἡ περαιτέρω προχώρησις τοῦ μήκους τῶν βαθμίδων.

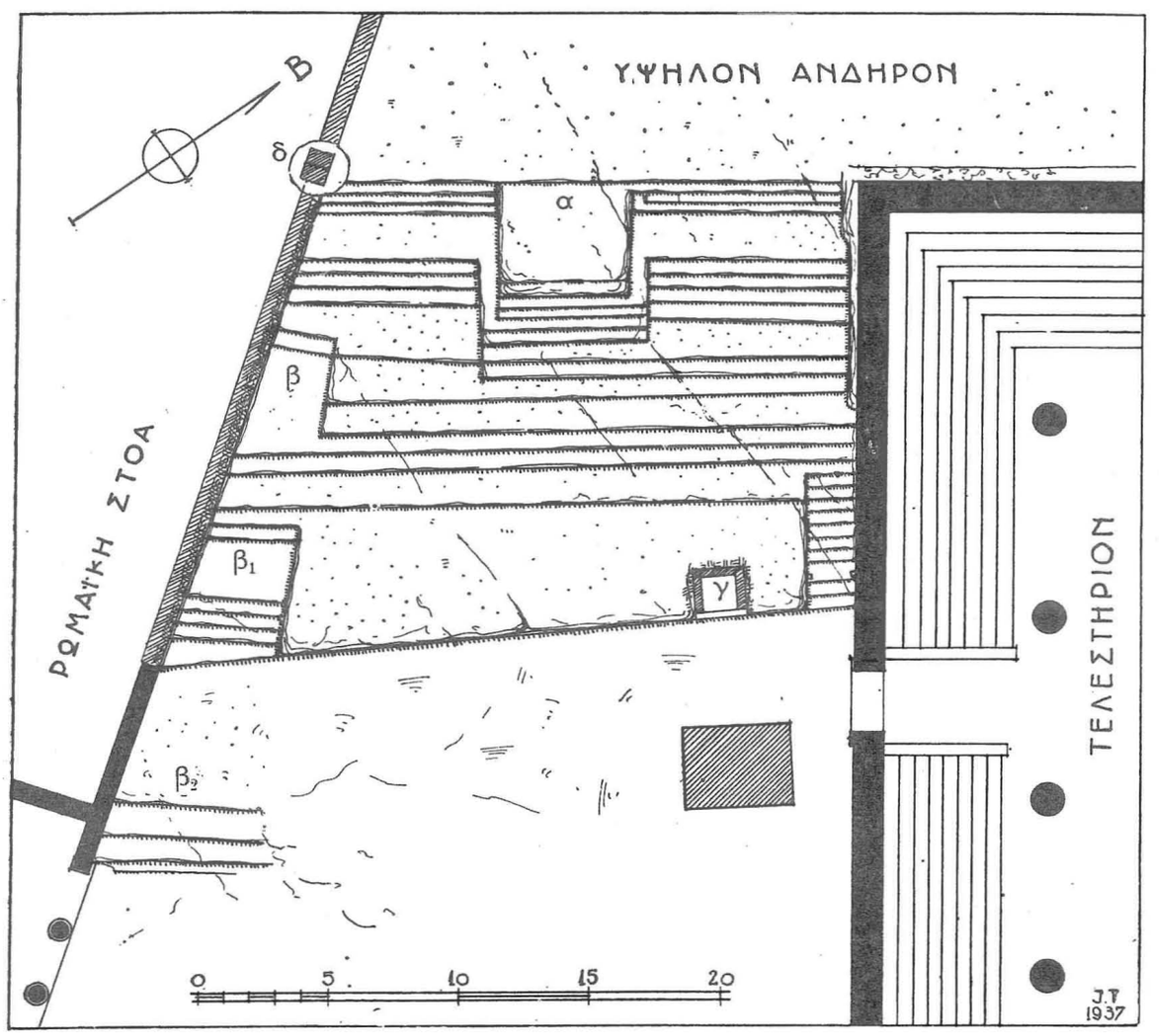
Ἐπειδὴ οὔτε διὰ τῶν σχεδιασμάτων καὶ τῶν εἰκόνων τοῦ Noack (Taf. 34 καὶ 35) εἶνε δυνατὸν νὰ ἔχῃ τις ἀκριβῆ ἰδέαν τῆς κατασκευῆς τῶν κλιμάκων τούτων, οὔτε καὶ ὅπου τὰς ἀναφέρουν γίνεται μακρότερος λόγος περὶ τούτων, ἂς μᾶς ἐπιτραπῇ νὰ δώσωμεν ἡμεῖς κάπως λεπτομερεστέραν περιγραφὴν τοῦ σχηματισμοῦ των, καὶ νέας εἰκόνας διὰ τῶν ὁποίων διασαφίζεται περισσότερον καὶ ἡ μορφὴ καὶ ὁ τρόπος τῆς κατασκευῆς των.

Ἡ νοτία κλῖμαξ R ὡς φαίνεται σήμερον ἀφοῦ ἀπεκαλύψαμεν ἐντελῶς καὶ τὸ νότιον ἄκρον της (***εἰκ. 21,*** Σχέδ. 3. Ἴδε καὶ ἀνωτ. εἰκ. 4 καὶ εἰκ. 1), εἶνε λαξευμένη ἐπὶ ὁλοκλήρου τῆς ἐπιφανείας τοῦ κατωφερικοῦ βράχου μεταξὺ τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ Τελεστηρίου καὶ τῆς ἀπέναντί του μακρᾶς καθέτου τομῆς τοῦ βράχου, ἡ ὁποία συμπληρουμένη εἰς ὕψος διὰ τοίχου κτισμένου μὲ πολὺ μεγάλους λίθους, ἐσυνέχιζε πρὸς δυσμὰς τὸν πρόσθιον τοῖχον τῶν στοῶν, ποὺ ἐκτίσθησαν ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τοῦ νοτίου «Λυκουργείου» τείχους, καὶ ἔχει καὶ αὐτὴ τὴν μεγάλην πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ Τελεστηρίου ἀπόκλισιν, ποὺ ἔχει καὶ ὅλος ὁ πρόσθιος τοῖχος τῶν στοῶν ὡς παράλληλος πρὸς τὸ ὁμοίως λοξὸν «Λυκούργειον» τεῖχος. Ἕνεκα δὲ τῆς λοξότητος τῆς μιᾶς πλευρᾶς της ἡ κλῖμαξ R ἔχει χαμηλὰ μέν, εἰς τὴν ἀρχήν της, πλάτος 26.50, καὶ 20.70 εἰς τὴν κορυφήν, ὅπου τελειώνει ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ὑψηλοῦ ὄπισθεν τοῦ Τελεστηρίου ἀνδήρου. Τὴν ἀληθῆ μορφήν της δεικνύει μόνον τὸ διάγραμμά μας (εἰκ. 21. Πρβλ. καὶ ***Κουρουνιώτη*** Ἐλευσίς, τὸ γενικὸν τοπογραφικὸν διάγραμμα), καὶ ἡ ὡραία ἀπὸ ἀεροπλάνου φωτογραφία τῆς Ἑλληνικῆς κρατικῆς χαρτογραφικῆς ὑπηρεσίας (ἡ εἰκ. 4 ἐνταῦθα ἀνωτ. σελ. 65). Εἰς ὅλα τὰ παλαιότερα σχέδια λείπει μέγα μέρος τοῦ ἀριστεροῦ ἄκρου της.

Ὡς μᾶς διδάσκει ἓν βλέμμα ἐπὶ τοῦ σχεδίου μας καὶ τῶν εἰκόνων δὲν ἔχει τὴν μορφὴν συνήθους, κανονικῆς κλίμακος, καὶ φαίνεται, ὅτι εἰς τὴν κατασκευήν της δὲν ἐλήφθη ὑπ᾽ ὄψιν μόνον ὁ πρακτικὸς σκοπὸς τῆς ἀναβάσεως εἰς τὸ ὑψηλὸν ἄνδηρον, ἀλλ᾽ ὅτι συνετέλεσεν εἰς τὸν σχηματισμόν της καὶ ἡ σκέψις τῆς καλαισθητικωτέρας ἐμφανίσεως τῆς μεγάλης ἀποκρήμνου ἐπιφανείας, ἡ ὁποία ἔμενε γυμνὴ πρὸς τὰ νοτιοδυτικὰ τοῦ Τελεστηρίου. Αἱ βαθμῖδες διακόπτονται συχνὰ ὑπὸ πλατυσκάλων, ποὺ συντελοῦν μὲν καὶ εἰς τὴν ἀνετωτέραν ἀνάβασιν, ἀλλὰ δὲν θὰ ἦσαν ὅλα ἀναγκαῖα εἰς μίαν συνήθη κλίμακα. Καὶ εἰς μῆκος δὲν συνεχίζονται αἱ βαθμῖδες ἐπὶ ὅλου τοῦ πλάτους της, πλὴν τῶν δύο, ποὺ εὑρίσκονται ὀλίγον

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

χαμηλότερον τοῦ μέσου περίπου τοῦ ὕψους τῆς κλίμακος. Εἰς τὴν κορυφήν της ἔχει ἐν τῷ μέσῳ κυβικὴν ἐξοχὴν τοῦ βράχου [1] ἐν εἴδει «βήματος» (εἰκ. 21 α) μὲ πλάτος 5.20 εἰς τὴν ἄνω ἐπιφάνειάν του, εὑρισκομένην κατὰ μίαν βαθμίδα χαμηλότερον τῆς ἐπιφανείας τοῦ ὑψηλοῦ ἀνδήρου εἰς τὸ ὁποῖον καταλήγει ἡ κορυφὴ τῆς κλίμακος.

Εἰκ. 21. Σχέδιον 3. Ἡ κλῖμαξ R.

Εἰς τὴν προσθίαν πλευρὰν τοῦ «βήματος» τούτου φθάνουν μέχρι τῆς κορυφῆς του τέσσαρες μικραὶ βαθμῖδες χωρισταὶ ἀπὸ τὰς λοιπὰς βαθμίδας τῆς κλίμακος, εἰς δὲ τὰς πλαγίας πλευράς του ὑπάρχει μικρὰ θρανιοειδὴς ἐξοχὴ ἀποτελοῦσα τρόπον τινὰ κρηπῖδα τοῦ «βήματος». Δεξιὰ τοῦ «βήματος» ὑπάρχουν ἑπτὰ βαθμῖδες διακοπτόμεναι μετὰ τὴν τρίτην ἐκ τῶν ἄνω βαθμῖδα διὰ πλατυσκάλου πλάτ. 0.85 καὶ φθάνουσαι κάτω εἰς ὅμοιον περίπου πλατύσκαλον, τοῦ ὁποίου τὸ ἀριστερὸν

[1] Ὁ Noack El. 148 ὁμιλεῖ περὶ τοῦ κυβικοῦ τούτου κατασκευάσματος (K_1 σημειοῦται εἰς Taf. 35 α), τοῦ ὁποίου δὲν εἶχεν ὑπ' ὄψει τὴν ἀκριβῆ μορφήν.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

ἄκρον συμπίπτει μὲ τὸ δεξιὸν ἄκρον τῶν πρὸ τῆς προσθίας πλευρᾶς τοῦ «βήματος» βαθμίδων. Ἀριστερὰ τοῦ «βήματος» ὑπάρχουν ἓξ μόνον βαθμῖδες κατασκευασμέναι ἀντιστοίχως πρὸς τὰς ἓξ ἀνωτέρας τῶν δεξιόθεν τοῦ βήματος βαθμίδων· καταλήγουν καὶ αὐταὶ εἰς πλατύσκαλον, ποὺ εἶνε πλατύτερον τοῦ ἀντιστοίχου δεξιόθεν τοῦ «βήματος» πλατυσκάλου, διότι λείπει ἡ ἀντίστοιχος πρὸς τὴν ἑβδόμην βαθμῖδα τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς, καὶ τὸ πλατύσκαλον ἔγινε ὡς ἐκ τούτου πλατύτερον κατὰ τὸ πλάτος μιᾶς βαθμῖδος. Τὸ πλατύσκαλον τοῦτο δὲν φθάνει μὲ ὅλον του τὸ πλάτος εἰς τὴν ἀριστερὰν παρειὰν τῆς κλίμακος, διότι τὸ τρίτον περίπου τοῦ προσθίου μέρους του ἀποκόπτεται ὑπὸ μικροῦ τραπεζοειδοῦς ἐπιπέδου (εἰκ.21 β), ποὺ εἶνε ἀποχωρισμένον κατὰ τὸ μέσον περίπου τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς τῆς κλίμακος. Μετὰ τὸ πλατύσκαλον, ποὺ ἔρχεται, ὡς ἐλέχθη μετὰ τὴν ἑβδόμην ἐκ τῶν ἄνω βαθμῖδα, ἀκολουθοῦν δύο βαθμῖδες ἀρχίζουσαι ἀπὸ τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς τῆς κλίμακος, καὶ καταλήγουσαι ἡ μὲν κατωτέρα εἰς τὴν γραμμὴν τοῦ ἀριστεροῦ ἄκρου τῶν πρὸ τῆς προσθίας πλευρᾶς τοῦ βήματος βαθμίδων, ἡ δὲ ἄλλη ἐπὶ τοῦ προαναφερθέντος τραπεζοειδοῦς ἐπιπέδου· ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου τούτου καταλήγει καὶ τὸ πλατύσκαλον ποὺ ἀκολουθεῖ τὰς δύο τελευταίας μνημονευθείσας βαθμίδας. Ἔρχονται κατόπιν δύο βαθμῖδες, αἱ μόναι κατέχουσαι ὅλον τὸ πλάτος τῆς κλίμακος, καὶ τὸ ἴσου μήκους πλατύσκαλον ποὺ ἀκολουθεῖ μετ' αὐτὰς καὶ φθάνει πλέον μέχρι τοῦ κατωτάτου τμήματος τῆς κλίμακος. Τοῦ κατωτάτου τούτου τμήματος τὸ μεσώτερον μέρος, τὰ τρία τέταρτα περίπου τοῦ πλάτους τῆς κλίμακος, κατέχει ὀρθογονικὸν ἐπίμηκες ἄνδηρον, εἶδος «λογείου» πλάτους 5 μ. ἀποχωριζόμενον διὰ καθέτου, 2.30 ὑψηλῆς τομῆς τοῦ βράχου ἀπὸ τοῦ ἔμπροσθεν αὐτοῦ δαπέδου τῆς νοτίας αὐλῆς τοῦ ἱεροῦ. Μεταξὺ τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς τοῦ «λογείου» τούτου καὶ τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ τελεστηρίου ἀνέρχεται στενὴ κλῖμαξ πλάτ. 1.90 ἐκ δέκα συνεχῶν βαθμίδων, ἡ ὁποία φθάνει εἰς τὸ μετὰ τὴν κορυφὴν τοῦ «λογείου» πρῶτον πλατύσκαλον τῆς συνεχείας τῆς μεγάλης κλίμακος, ἀντίστοιχος δέ, ἀλλ' ὀλίγον πλατυτέρα (πλ. 3.20 ἄνω καὶ 4.50 κάτω) κλῖμαξ μὲ λοξὴν τὴν μίαν παρειάν, ὡς ἀκολουθοῦσαν τὴν κατεύθυνσιν τῆς λοξῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς τῆς μεγάλης κλίμακος, ὑπάρχει καὶ παρὰ τὸ ἄλλο ἄκρον τοῦ «λογείου», καὶ ἀποτελεῖται ἐξ ἑπτὰ βαθμίδων καὶ ἑνὸς μεγάλου πλατυσκάλου. Ἐπὶ τῆς προσθίας ὄψεως τοῦ «λογείου» εἶνε εἰς ἀπόστασιν 2.28 ἀπὸ τοῦ δεξιοῦ ἄκρου λαξευμένη τετραγωνικὴ κοιλότης (εἰκ. 21 γ, U ἐπὶ πίν. 16 τοῦ Noack) πλάτ. 2 μ. ἔχουσα χαμηλὰ εἰς τὰς πλευρὰς εἶδος μικροῦ θρανίου· θὰ ἐχρησίμευεν αὕτη πιθανώτατα πρὸς ἀπόθεσιν μικροῦ ἀγάλματος, ἢ ἄλλου ἱεροῦ πράγματος, ὡς δύναται νὰ πιστευθῇ, καὶ διότι ἀπέναντί της ὑπάρχει ὁριζόντιον λάξευμα τοῦ δαπέδου τῆς νοτίας αὐλῆς, ποὺ δύναται νὰ ἐχρησίμευεν ὡς βάσις βωμοῦ [1].

[1] Ὁ Σκιᾶς χαρακτηρίζει ὡς μικρὸν ναὸν τὴν κοιλότητα αὐτὴν (Πρακτ. 1895, 164), μὲ τὴν ὁποίαν σχετίζει ὀρθῶς, ὡς νομίζομεν, τὸν πρὸ αὐτῆς βωμόν. Noack El. 86.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

Ἐκ τῆς λεπτομεροῦς μελέτης τῆς κλίμακος δὲν προκύπτει καμμία ἰσχυρὰ ὁπωσδήποτε ἀπόδειξις, ὅτι δὲν ἔγινεν ὅλη, ἢ τουλάχιστον κατὰ τὸ πολὺ μεγαλείτερον μέρος της ταυτοχρόνως. Ἐκ τῆς συνθέσεως τοῦ σχεδίου της δὲν δύναται νὰ ἐξαχθῇ τοιοῦτο συμπέρασμα. Μολονότι δὲν δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν μὲ βεβαιότητα τὴν βασικὴν ἰδέαν, ποὺ ἐπεκράτησεν εἰς τὴν διαμόρφωσίν του, δὲν δυνάμεθα ἐν τούτοις νὰ ἀρνηθῶμεν, ὅτι ἡ μορφὴ τοῦ κατασκευάσματος ἔχει σχεδιασθῇ κατὰ συμμετρικόν τινα τρόπον μὲ κεντρικὸν σημεῖον τὸ ὑψηλὸν βῆμα (α), ποὺ εὑρίσκεται πλησίον τῆς κορυφῆς τῆς κλίμακος εἰς τὸ μέσον περίπου μεταξὺ τῶν δύο πλαγίων πλευρῶν της· τὴν συμμετρίαν ταύτην ταράττουν μόνον ὀλίγον αἱ ἀνωμαλίαι, ποὺ παρατηροῦνται εἰς τὰς διαστάσεις τῶν βαθμίδων. Καὶ ἐκ τοῦ τρόπου τῆς ἐργασίας δὲν δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν ἀντίθετον συμπέρασμα· ὅλαι αἱ βαθμῖδες παρουσιάζουν τὴν ἰδίαν κατεργασίαν· αἱ ἐπιφάνειαί των εἶνε μόνον ἐπιπολαίως ὠμαλισμέναι καὶ δὲν ἔχουν λειανθῆ μὲ ἐπιμέλειαν. Ἰσχυρὰ τριβὴ τῆς ἐπιφανείας, ὁποία παρατηρεῖται εἰς λίθους, ποὺ χρησιμεύουν εἰς κατώφλια θυρῶν, ἢ δι' ἄλλον λόγον πατοῦνται συνεχῶς ὑπὸ πολλῶν ἀνθρώπων, εἰς καμμίαν βαθμῖδα δὲν ὑπάρχει. Παρατονίαν εἰς τὴν συμμετρικὴν διάταξιν τοῦ σχεδίου ἀποτελεῖ μόνον τὸ τραπεζοειδὲς χώρισμα (β), ποὺ διακόπτει τὰς βαθμίδας εἰς τὸ μέσον τῆς ἀριστερᾶς ἄκρας τῆς κλίμακος, καὶ ἀποτελεῖ, μαζὺ μὲ τὴν ὁμοιόσχημον μικρὰν κλίμακα τοῦ ἀριστεροῦ κάτω ἄκρου (β1) χωριστὴν τρόπον τινὰ κλίμακα συνεχίζουσαν ὀλίγας βαθμίδας κατασκευασμένας χαμηλότερον ἐπὶ τοῦ κατωφερικοῦ βράχου (β2), ποὺ ἀποτελεῖ κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο τὸ πρὸ τῆς κλίμακος R ἔδαφος. Λοιπὸν ὅλα τὰ σωζόμενα τεκμήρια μαρτυροῦν μᾶλλον ὑπὲρ τῆς γνώμης, ὅτι ἡ κλῖμαξ ἐσχεδιάσθη, καὶ κατεσκευάσθη τουλάχιστον κατὰ τὸ μέγιστον μέρος της διὰ μιᾶς.

Ὁ Noack θέλων νὰ ἔχῃ στήριγμα εἰς τὴν προτεινομένην ὑπ' αὐτοῦ ἀναπαράστασιν τοῦ ὑπὸ τοῦ Ἰκτίνου σχεδιασθέντος Τελεστηρίου, τοῦ ὁποίου πιστεύει, ὡς εἴπομεν καὶ ἀνωτέρω, ὅτι ἐξετελέσθη μόνον μικρὸν μέρος, δέχεται, ὅτι ἡ ἐκ τεσσάρων βαθμίδων χαμηλοτέρα ὁμὰς τῶν ἑπτὰ βαθμίδων, ποὺ εἶνε δεξιά, βορείως τοῦ ἐν τῷ μέσῳ τῆς κορυφῆς τῆς κλίμακος «βήματος» α, κατεσκευάσθη κατὰ τὴν γενομένην ἔναρξιν τῆς ἐκτελέσεως τοῦ σχεδίου τοῦ Ἰκτίνου, ὅτι δὲ ἔγιναν ἀκόμη συγχρόνως τότε καὶ αἱ χαμηλὰ εἰς τὸ δεξιὸν ἄκρον τῆς κλίμακος δέκα στεναὶ βαθμίδες, ὡς πρόχειρον βοήθημα διὰ τὰς τότε ἀνάγκας τῆς ἀναβάσεως. Ὅλον τὸ ὑπόλοιπον μέρος τῆς κλίμακος κατεσκευάσθη κατὰ τὸν Noack μετὰ τὴν ἐγκατάλειψιν καὶ τὴν τροποποίησιν τοῦ σχεδίου τοῦ Ἰκτίνου.

Οὐδεὶς λόγος ὑπάρχει νὰ παραδεχθῶμεν ὡς ὀρθὴν τὴν γνώμην αὐτήν. Δὲν εἶνε ἀκριβὴς ὁ ἰσχυρισμός, ποὺ παραθέτει εἰς ἐνίσχυσιν τῆς γνώμης του ὁ Noack, ὅτι ἐκ τῶν ἑπτὰ δεξιὰ τοῦ «βήματος» βαθμίδων τοῦ ὑψηλοτέρου μέρους τῆς κλίμακος, αἱ μὲν κατώτεραι τέσσαρες, αἱ ἐκτελεσθεῖσαι δῆθεν κατὰ τὸ Ἰκτίνειον σχέδιον, φθάνουν κατὰ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

τὸ βόρειον ἄκρον των ἀκριβῶς ἐπὶ τοῦ καθέτως τμηθέντος βράχου, ὁ ὁποῖος χρησιμεύει ὡς τοῖχος τοῦ Τελεστηρίου, ἐνῷ αἱ τρεῖς ἀνώτεραι δὲν τελειώνουν ἐπὶ τοῦ τοίχου τούτου τοῦ Τελεστηρίου, ἀλλ' εἰς ὄγκον βράχου ποὺ ἔμεινεν ἀκατέργαστος εἰς τὴν βάσιν τοῦ τοίχου, διότι καὶ αἱ ἑπτὰ βαθμίδες δὲν τελειώνουν ἀμέσως ἐπ' αὐτοῦ τοῦ ἐκ βράχου τοίχου τοῦ Τελεστηρίου, ἀλλὰ ὅλαι ὁμοίως ἐπὶ ὄγκου βράχου, ποὺ ἔμεινεν ἀκατέργαστος εἰς τὴν βάσιν τοῦ τοίχού. Ἐπίσης δὲ δὲν εἶναι ὀρθὸν νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι αἱ τέσσαρες βαθμῖδες, τὰς ὁποίας ὡρίσαμεν ἀνωτέρω, εἶνε ὑπόλειμμα τοῦ ἐγκαταλειφθέντος εὐθὺς μετὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐκτελέσεώς του Ἰκτινείου σχεδίου τοῦ Noack, καὶ ὅτι ὁ κυβικὸς βράχος, ποὺ κατέχει τὸ μέσον τῆς κορυφῆς τῆς κλίμακος, τὸ «βῆμα», ὅπως τὸν ὠνομάσαμεν διὰ τὸ σχῆμα του, εἶνε ἡ βάσις τοῦ ὀπισθίου τοίχου τῆς συνεχείας τῆς πλαγίας στοᾶς τοῦ Ἰκτινείου σχεδίου τοῦ Τελεστηρίου[1] ἐπὶ τῆς φερούσης πρὸς τὸ ὄπισθεν τοῦ Τελεστηρίου ὑψηλὸν ἄνδηρον ἀνωφερείας, μόνον διότι συμπίπτει τὸ μῆκος τῶν τεσσάρων τούτων βαθμίδων νὰ εἶνε ἴσον μὲ τὸ πλάτος ποὺ θὰ εἶχεν ἡ στοὰ αὐτή, ὅπως τὸ μετρεῖ ὁ Noack. Ὅτε ἔγραφεν ὁ Noack τὸ σχετικὸν μὲ τὴν κλίμακα R μέρος τοῦ βιβλίου του δὲν εἶχεν ὑπ' ὄψει τὸ ὅλον σχέδιον τῆς κλίμακος, ὡς φαίνεται ἐπὶ τοῦ ἰδικοῦ μας διαγράμματος, μὲ τὸ ἀποκαλυφθὲν διὰ τῶν τελευταίων ἀνασκαφῶν ἀριστερὸν μέρος της, ἄλλως θὰ ἀνεγνώριζε τὴν συμμετρικὴν σύνθεσιν τούτου μὲ ἀριστερὰν πλευράν, τὸν νότιον τοῖχον τῆς στοᾶς, ἡ ὁποία μόνον πρὸς τὴν Λυκούργειον καὶ τὴν Ρωμαϊκὴν διαμόρφωσιν τοῦ ἱεροῦ προσαρμόζεται. Πῶς ἐτελείωνεν εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τὸ ἱερὸν κατὰ τὸ σχέδιον τῶν ἀρχιτεκτόνων τοῦ Περικλέους δὲν εἶνε εὔκολον νὰ ὁρισθῇ. Εἶνε τοῦτο ζήτημα, ποὺ θὰ ἐξετάσωμεν προσεχῶς καὶ

[1] Ὀφείλομεν ἄλλως τε καὶ νὰ δηλώσωμεν ἐνταῦθα ὅτι τὸ ὡραῖον σχέδιον τοῦ Τελεστηρίου, τὸ ὁποῖον ὁ Noack (El. Taf. 9 καὶ σελ. 152 Abb. 71) ἀναπαριστᾷ, καὶ ἀποδίδει εἰς τὸν Ἰκτῖνον, δὲν εἶνε διόλου πιθανὸν ὅτι ὑπῆρξέ ποτε, τοὐλάχιστον ὡς πρὸς τὴν περιβολὴν διὰ περιπτεροειδοῦς κατασκευάσματος ὁλοκλήρου τοῦ σηκοῦ τοῦ Τελεστηρίου. Τὸ ζήτημα θὰ πραγματευθῶμεν ἐκτενέστερον εἰς τὴν γενικὴν μελέτην μας περὶ τοῦ Τελεστηρίου. Ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀρκούμεθα νὰ ἀναφέρωμεν τοὺς κυριωτέρους λόγους, ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζομεν τὴν γνώμην μας αὐτήν. Ἀσφαλὲς δύναται νὰ θεωρηθῇ, ὅτι εἰς τὸ ἀρχικὸν σχέδιον τοῦ Περικλείου Τελεστηρίου προεβλέπετο διὰ τὴν ἀνατολικὴν μόνον πλευρὰν προστῷον κατασκεύασμα ἀνάλογον πρὸς τὴν Φιλώνειον στοάν. Μαρτυρεῖται τοῦτο διὰ τῆς σημαντικῆς προχωρήσεως τῶν χαμηλοτέρων μερῶν τῆς κρηπῖδος αὐτοῦ πρὸ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ σηκοῦ (πβλ. El. Taf. 1 A, d). Εἶνε πρὸς τούτοις βέβαιον, ὅτι εἰχέ ποτε ἀποφασισθῇ νὰ περιβληθῇ διὰ περιπτεροειδοῦς στοᾶς πιθανώτατα μόνον τὸ ἀνατολικὸν ἥμισυ τοῦ σηκοῦ χωρὶς καὶ νὰ ἐκτελεσθῇ καὶ τὸ σχέδιον τοῦτο. Τόσον μόνον μαρτυρεῖται διὰ τῶν σωζομένων παραλλήλων πρὸς τὸ ἀνατολικώτερον τμῆμα τοῦ σηκοῦ θεμελίων (ἀρτίων σχεδὸν κατὰ τὴν νοτίαν πλευράν, καὶ εἰς ὑπολείμματα καὶ ἐνδείξεις ἱκανὰς νὰ βεβαιώσουν τὴν ὕπαρξιν τούτου καὶ εἰς τὴν ἀνατολικὴν καὶ τὴν βορείαν πλευράν), καὶ τῶν συνενούντων ταῦτα μὲ τὸν στερεοβάτην ἐγκαρσίων θεμελίων (El. Taf. 16 P - P_2, P_3 - P_5 O καὶ O_1). Ὁπότε ἀπεφασίσθη, καὶ ἤρχισε μόνον, ἡ ἐκτέλεσις τοῦ σχεδίου τούτου δὲν εἶνε δυνατὸν ἀκόμη νὰ λεχθῇ μὲ βεβαιότητα. Ὅτι δὲν ἔγινεν, οὔτε καὶ ἐσχεδιάσθη συγχρόνως μὲ τὸν στερεοβάτην τοῦ ἀρχικοῦ σχεδίου δύναται κανεὶς νὰ εἴπῃ μὲ βεβαιότητα διὰ τοὺς ἑξῆς λόγους. Πρῶτον, τὸ ὑλικόν, διὰ τοῦ ὁποίου εἶνε κτισμένα τὰ θεμέλια αὐτά, πλινθίδες πώριναι καὶ ἐξ Ἐλευσινιακοῦ μέλανος λίθου, ποὺ ἔχουν ἤδη κατὰ τὸ μέγιστον μέρος χρησιμοποιηθῇ ἀλλαχοῦ, εἶνε διάφορον ἀπὸ τοῦ ὑλικοῦ τοῦ στερεοβάτου τοῦ Τελεστηρίου συγκειμένου ἐκ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

εἰς ἄλλην μελέτην μας γενικὴν περὶ τοῦ Τελεστηρίου, ἀναγκαίαν μετὰ τὰ ἀποτελέσματα τῶν νέων μας ἀνασκαφῶν. Τὸ ἰσχυρὸν νότιον τεῖχος τοῦ περιβόλου τοῦ Περικλέους θὰ ἐτερματίζετο πρὸς δυσμὰς ἐπὶ τοῦ σωζομένου σκέλους τοῦ Πεισιστρατείου τείχους, ἀπὸ τῆς ἐσωτερικῆς δὲ ὄψεως τοῦ τείχους τούτου θὰ ἐσυνεχίζετο πρὸς δυσμὰς πρὸς τὸ ὕψος τοῦ λόφου, ὡς ἔχομεν πάντα λόγον νὰ πιστεύσωμεν, μὲ κατεύθυνσιν παράλληλον περίπου πρὸς τὴν γραμμὴν τοῦ ὑστερωτέρου νοτίου Λυκουργείου διατειχίσματος (K_2 K_4 εἰς σχέδ. ***Κουρουνιώτη Ἐλευσὶς***) λεπτότερον, ὡς διατείχισμα πλέον καὶ αὐτὸ χωρίζον τὸ ἱερὸν ἀπὸ τῆς παρακειμένης πρὸς Νότον περιοχῆς τῆς πόλεως, μέχρις ὅτου συνήντα τὸ δυτικὸν Περίκλειον διατείχισμα, τοῦ ὁποίου τὴν θέσιν δικαιούμεθα ἐπίσης νὰ ζητήσωμεν ἐντεῦθεν τοῦ σωζομένου δυτικοῦ Λυκουργείου διατειχίσματος πλησιέστερον πρὸς τὸν δυτικὸν τοῖχον τοῦ Τελεστηρίου. Ποία ἦτο ἡ ἀκριβὴς κατεύθυνσις τοῦ νοτίου Περικλείου διατειχίσματος δὲν ἔχομεν ἀσφαλῆ σημεῖα νὰ καθορίσωμεν. Ὁ χῶρος ἐκεῖ, ὅπου θὰ ἦτο καὶ τοῦτο φαίνεται, ὅτι μετεμορφώθη τελείως κατὰ τὰς ἐργασίας τοῦ Λυκούργου, καὶ τὰς Ρωμαϊκὰς ἴσως ἀκόμη· ἀσφαλῶς ὅμως οἱ δύο λίθοι ἐντὸς τοῦ κοιλώματος (εἰκ. 21, δ = Noack Tf. 16 m καὶ σελ. 184), ποὺ εὑρίσκεται εἰς τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς κορυφῆς τῆς κλίμακος,δὲν εἶνε ὑπόλειμμα τοῦ τείχους τούτου, ἀλλὰ λίθοι τῆς βάσεως τοῦ προσθίου τοίχου τῆς ὑστερωτέρας στοᾶς, καὶ μόνον εἰς τοὺς Λυκουργείους ἢ πιθανώτερον

πωρίνων μόνον πλινθίδων, ποὺ παρεσκευάσθησαν εἰδικῶς διὰ τὰ θεμέλια· δεύτερον ἐνῷ μὲ τὴν πρόβλεψιν μόνον τῆς κατασκευῆς προστώου εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν προεκτείνεται ὁ στερεοβάτης, ὁ θεμέλιος τοῖχος Ο, ποὺ προωρίζετο νὰ συνεχίσῃ καὶ νὰ συνδέσῃ τὸν στερεοβάτην τοῦ σηκοῦ πρὸς τὸ θεμέλιον τῆς πλαγίας στοᾶς εἶνε ἁπλῶς προστεθειμένος εἰς τὸν στερεοβάτην χωρὶς κανένα ἀπολύτως σύνδεσμον ἢ ἄλλην προσαρμογήν, ἐνῷ θὰ ἔπρεπε καὶ ἐκεῖ νὰ περιμένῃ μάλιστα κανεὶς ἀνάλογον προχώρησιν τοῦ στερεοβάτου, ἂν ὑποτεθῇ, ὅτι καὶ ὁ τοῖχος Ο, ἔχων τὴν ἰδιότητα ποὺ τοῦ ἀποδίδει ὁ Noack, ἦτο κατασκεύασμα σύγχρονον πρὸς τὸν στερεοβάτην τοῦ σηκοῦ, καὶ τελευταῖον ὅτι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα οἱ λίθοι τῶν ἐν λόγῳ θεμελίων ἐλήφθησαν κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπὸ τὸ νότιον Περίκλειον τεῖχος, ὡς μαρτυρεῖ σχεδὸν ἀναμφισβητήτως ἡ κατεργασία τῆς ἐπιφανείας αὐτῶν καὶ ἡ λοιπὴ των κατασκευή. Θὰ ἦτο δὲ καὶ ἀνεξήγητον πῶς ὁ ἀρχιτέκτων εἰς τὸ σχέδιόν του, ποὺ ἔχει πράγματι συνταχθῇ μὲ τὸ πνεῦμα τῶν μεγάλων διαστημάτων ποὺ τόσον ἐπιτυχῶς τοῦ ἀποδίδει ὁ Noack, ἐδέχθη εἰς τὸ σχέδιόν του τόσον μεγάλην προσέγγισιν τοῦ νοτίου πτεροῦ πρὸς τὸ νότιον τεῖχος εἰς τρόπον ὥστε νὰ μένῃ μεταξὺ τούτων μόνον μία στενὴ δίοδος (φθάνουσα καὶ εἰς πλάτος μόνον 4 μέτρα), καὶ πῶς ἄφινεν ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ ματαιωθῇ ἡ ἐντύπωσις ἐκ τοῦ μεγαλοπρεποῦς νοτίου πτεροῦ διὰ τοῦ ὄγκου τοῦ πρὸ αὐτοῦ εἰς ἐλαχίστην μόνον ἀπόστασιν κτισμένου ὑψηλοῦ νοτίου τείχους, καὶ νὰ ἀφανισθῇ ἐξ ὁλοκλήρου σχεδὸν ἡ νοτία αὐλή, ἀφοῦ ἀφ' ἑτέρου διὰ τοῦ σχεδίου του μόνον μεγάλην ἐπέκτασιν τῆς αὐλῆς προβλέπει πρὸς Ἀνατολὰς καὶ Βορρᾶν. Ἡμεῖς πιστεύομεν διὰ ταῦτα, ὅτι τὰ θεμέλια P - P_2, P_3 - P_5 καὶ Ο καὶ O_1, κατεσκευάσθησαν μετὰ τὴν ἐκμηδένισιν καὶ τὴν καταστροφὴν τοῦ νοτίου Περικλείου τείχους, ὅτι δὲ εἶνε καὶ παλαιότερα τῆς Φιλωνείου στοᾶς ἐβεβαιώθη καὶ διὰ τῆς τελευταίας ὑφ' ἡμῶν ὁλοκληρωτικῆς ἀποκαλύψεως τούτων, ὁπότε ἐφάνη, ὅτι κατώτεροι δρόμοι τοῦ θεμελίου P_1 - P_2 προχωροῦν ὑποκάτω τῆς κρηπῖδος τῆς Φιλωνείου Στοᾶς. Δὲν κατελήξαμεν ἀκόμη εἰς πιθανὸν συμπέρασμα, ἂν τὰ θεμέλια ταῦτα δὲν δύνανται νὰ σχετισθοῦν μὲ τὴν παρὰ τὸ νότιον τεῖχος στοάν, περὶ τῆς ὁποίας πραγματεύεται ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ ἄρχοντος Διοτίμου IG, II² 1682, ποὺ ἴσως εἶνε ὁ παλαιότερος Διότιμος (354/3). Ὅτι αἱ ἐπὶ τοῦ βράχου κατασκευασμέναι κλίμακες R καὶ R_1 δὲν παρέχουν καμμίαν ἔνδειξιν ὑπὲρ τῆς ὑπάρξεως τοῦ δῆθεν Ἰκτινείου σχεδίου τοῦ Noack πιστεύομεν, ὅτι ἀποδεικνύεται δι' ὅσων ἐκθέτομεν εἰς τὸ κείμενόν μας ἐνταῦθα περὶ τῶν κλιμάκων τούτων.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

τοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους δύνανται νὰ ἀνήκουν, καὶ εἶνε πολὺ πιθανόν, ὅτι πρὸ τῶν χρόνων τοῦ Λυκούργου τὸ κοίλωμα ἐκεῖνο εὑρίσκετο ἐκτὸς τοῦ περιβόλου τοῦ ἱεροῦ ἀποτελοῦν τὴν βάσιν ἰδιωτικοῦ τινος κατασκευάσματος, καὶ ὅτι τὸ νότιον Περίκλειον διατείχισμα ἦτο ἐντεῦθεν, ἴσως ἱκανῶς βορειότερον, τοῦ τοίχου, ποὺ ἐχρησίμευεν ὡς νοτία παρειὰ τῆς κλίμακος R. Ἀλλ' ὅπως καὶ ἂν εἶνε, ἀσφαλῶς μόνον μὲ τὴν Λυκούργειον καὶ τὴν Ρωμαϊκὴν διαμόρφωσιν τοῦ ἱεροῦ ἐναρμονίζεται περισσότερον τὸ σχέδιον τῆς κλίμακος, καὶ ἡ ἀμέλεια εἰς τὴν ἐργασίαν καὶ αἱ λοιπαὶ ἀνωμαλίαι τῆς κατασκευῆς μᾶς ὑποδεικνύουν μᾶλλον τοὺς Ρωμαϊκοὺς ὡς χρόνους τῆς ἐκτελέσεώς της. Ἡ ἐξεταζομένη κλῖμαξ δὲν κατεσκευάσθη μὲ τὴν πρόβλεψιν νὰ χρησιμεύσῃ πρὸς ἀνάβασιν πολλοῦ, ἢ πολλοῦ συγχρόνως, πλήθους, ἄλλως ἡ κατωτέρα ἀρχή της δὲν θὰ περιωρίζετο τόσον πολὺ εἰς τὰς πολὺ μικρὰς βαθμίδας τῶν δύο ἄκρων της καὶ ἰδίως τοῦ δεξιοῦ[1]. Τὸ ἴδιον συμπέρασμα θὰ ἔχωμεν καὶ εἰς τὴν βορείαν κλίμακα (R_1), ποὺ θὰ ἐξετάσωμεν κατωτέρω. Ἀποδεικνύει τοῦτο, ὅτι δὲν ὑπῆρχε καμμία λατρευτικὴ ἢ ἄλλη ἀνάγκη ἀπαιτοῦσα τὴν ἀνάβασιν πολλοῦ πλήθους εἰς τὰ ὑψηλὰ σημεῖα, ποὺ καταλήγουν αἱ κλίμακες, καὶ ἴσως κατὰ τὴν περίοδον ποὺ εἶχε τὸ ἱερὸν τὴν μορφήν, ποὺ ἔλαβε κατὰ τὰ σχέδια τῶν ἀρχιτεκτόνων τοῦ Περικλέους, μόνον μικρὰ ἄσημος κατασκευὴ εἰς τὸν ἀνηφορικὸν βράχον νὰ ἐχρησίμευε πρὸς τακτικὴν ἀνάβασιν εἰς τοὺς λειτουργοὺς τοῦ ἱεροῦ χάριν τῶν ἀναγκῶν τῆς συντηρήσεως τῶν ὑψηλοτέρων μερῶν τοῦ κτιρίου, ἐκτάκτως δὲ ἴσως καὶ εἰς ἄλλους ἐπισκέπτας τοῦ ὑψηλοτέρου μέρους τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ Τελεστηρίου, εἰς τὸ ὁποῖον ἡ εἴσοδος θὰ ἐγίνετο πάντως ἐκ τοῦ ὄπισθεν τοῦ Τελεστηρίου ὑψηλοῦ ἀνδήρου.

Ἡ βορεία κλῖμαξ R_1 ***(εἰκ. 22)*** ἀρχίζει περίπου 0.30 δυτικώτερον τῆς δεξιᾶς παραστάδος τῆς δυτικωτέρας θύρας τοῦ βορείου τοίχου τοῦ Τελεστηρίου, πρὸ τοῦ σημείου ὅμως τούτου προπαρασκευάζεται τρόπον τινὰ ἡ ἀνάβασις διὰ δύο βαθμιδοειδῶς εἰς χαμηλὸν ὕψος ἐξωμαλισμένων μικρῶν ἐπιπέδων, πλάτους 0.85 καὶ 0.68 καὶ μήκους ἴσου περίπου πρὸς τὰς βαθμίδας τῆς κλίμακος (2.90 καὶ 3 μ.)· καταλήγει δὲ ἄνω ἡ κλῖμαξ ἐπὶ τῆς δι' ὀρθίων, μεγάλων πωρίνων πλακῶν ἐπενδεδυμένης ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς μεγάλης κλίμακος τοῦ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς Ἀγελάστου Πέτρας Ρωμαϊκοῦ οἰκοδομήματος (ἀνωτ. σ. 67 ἑξ.). Ἡ ἔξοδος εἰς τὸ ὄπισθεν τοῦ Τελεστηρίου ἄνδηρον ἐγίνετο μόνον ἐκ τοῦ πλαγίου τῶν τελευταίων βαθμίδων μεταξὺ τῆς βορειοδυτικῆς γωνίας τοῦ Τελεστηρίου καὶ τῆς ὡς ἄνω Ρωμαϊκῆς κλίμακος.

[1] Ἐλέχθη (Noack El. ἐ. ά.) ὅτι αἱ δέκα μικραὶ βαθμῖδες τοῦ δεξιοῦ κάτω ἄκρου της περιωρίσθησαν ἕνεκα τῆς παρακειμένης κοιλότητος (γ) εἰς τὸ μικρόν των πλάτος· ἀλλ' ἂν ἦτο ἀνάγκη πρακτικὴ πλατυτέρων βαθμίδων, θὰ ἦτο δυνατὸν τοὐλάχιστον νὰ διπλασιασθῇ τὸ πλάτος των χωρὶς νὰ πάθῃ τι ἡ ἱερὰ αὕτη κοιλότης.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

Ἀποτελεῖται ἡ κλῖμαξ ἐκ τριάκοντα βαθμίδων λαξευμένων ἐξ ὁλοκλήρου εἰς τὸν βράχον, πλὴν τῶν ἀνωτάτων πέντε, τῶν ὁποίων τὸ ἀριστερόν, νότιον, ἥμισυ συνεπληροῦτο διὰ λίθων τοποθετημένων εἰς καταλλήλους κοίτας λαξευθείσας εἰς

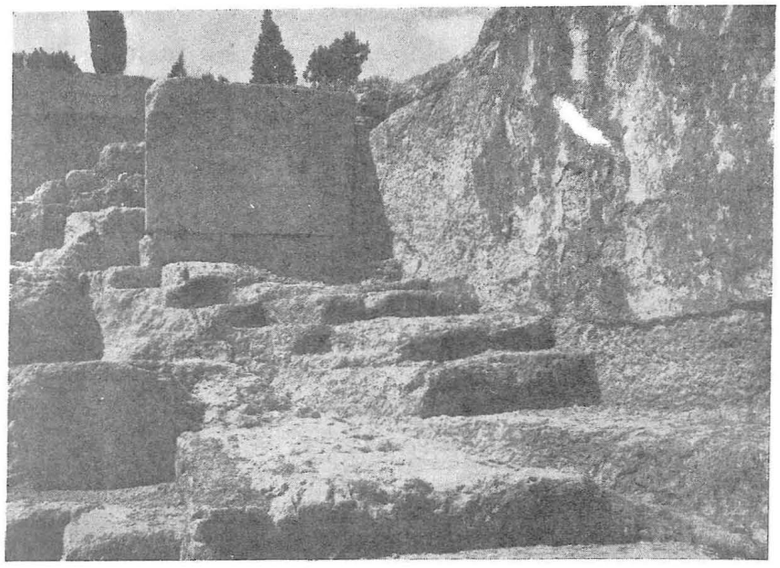

Εἰκ. 22. Ἡ κλῖμαξ R_1.

τὸν βράχον ***(εἰκ. 23).*** Διὰ τοῦ μέσου περίπου τῶν ὑψηλοτέρων τούτων βαθμίδων διέρχεται τέμνων λοξῶς ἱκανὸν μέρος τούτων ὁ ἀρκετὰ βαθὺς ὀχετός, διὰ τοῦ ὁποίου ἀπωχετεύοντο τὰ ὕδατα τοῦ ὑψηλοῦ ἀνδήρου. Κτισμένη μεταξὺ τοῦ βορείου τοίχου τοῦ Τελεστηρίου καὶ τῆς κρηπῖδος τοῦ «ναοῦ F» ἡ κλῖμαξ R_1 εἶχεν ὡς ἀριστερὰν παρειὰν τὸν βόρειον τοῖχον τοῦ Τελεστηρίου, καὶ ὡς δεξιὰν τὴν κάθετον τομὴν τοῦ βράχου τῆς κρηπῖδος τοῦ «ναοῦ F» ἔχουσαν ὕψος 2.40 εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς κλίμακος ἐλαττούμενον κατ' ὀλίγον μέχρι 0.70 εἰς τὸ σημεῖον, ὅπου τελειώνει τὸ ἐπὶ τοῦ βράχου λαξευμένον ἐπίπεδον τῆς ἐπιφανείας τῆς κρηπῖδος τοῦ «ναοῦ F». Ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ κλῖμαξ προχωρεῖ καὶ περαιτέρω ὑψηλότερον, συνεχίζεται καὶ ἡ κάθετος τομὴ τῆς δεξιᾶς παρειᾶς, καὶ μέχρι μὲν ἀποστάσεως 5.80

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

ἀπὸ τοῦ τέρματος τῆς κρηπῖδος τοῦ «ναοῦ F» ἔχει τὴν ἰδίαν ἀρχικήν, παράλληλον πρὸς τὸν τοῖχον τοῦ Τελεστηρίου, κατεύθυνσιν, μένει δὲ καὶ τὸ ὕψος της ἠλαττωμένον, διότι ἐκεῖ ἕνεκα φυσικῆς κοιλότητος ἡ κορυφὴ τοῦ βράχου εἶνε χαμηλότερα. Μετὰ τὸ πέρας τῆς κοιλότητος ἀρχίζει πάλιν ὁ ὑψηλὸς (ὕψ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῶν βαθμίδων 2.80) βράχος τῆς κορυφῆς τῆς Ἀγελάστου Πέτρας, τοῦ ὁποίου ἡ πρὸς τὴν κλίμακα ὄψις καθέτως ἀποτμηθεῖσα χρησιμεύει πλέον ὡς δεξιὰ

Εἰκ. 23. Αἱ ἀνώταται βαθμῖδες τῆς κλίμακος R_1.

παρειὰ μέχρι τοῦ τέρματος τῆς κλίμακος, δὲν εὑρίσκεται ὅμως εἰς τὴν ἰδίαν γραμμήν, ποὺ ἠκολούθει ἀρχικῶς ἡ κάθετος τομή, ἀλλ' ἐξέχει 0.45 ἔξω τῆς γραμμῆς ταύτης εἰς τὴν ἀρχήν της καὶ συνεχίζεται μὲ ἀρκετὴν λόξευσιν πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς κλίμακος μέχρι τοῦ τέρματος, οὕτως ὥστε τὸ πλάτος τῆς κλίμακος ἐλαττώνεται αἰσθητῶς κατὰ τὸ τέρμα της. Αἱ διαστάσεις τῶν βαθμίδων δὲν εἶνε αἱ αὐταὶ εἰς ὅλας, ἀλλὰ παρουσιάζουν μεγάλας διαφοράς. Αἱ κατώτεραι μέχρι τῆς πέμπτης ἐκ τῶν κάτω ἔχουν πᾶσαι μῆκος 3.15. Ἀπὸ τῆς ἕκτης βαθμῖδος τὸ μῆκος αὐξάνει εἰς 3.20-3.30. Ἀπὸ τοῦ σημείου ὅπου ἀρχίζει ἡ λόξευσις τῆς δεξιᾶς παρειᾶς αἱ βαθμῖδες γίνονται αἰσθητῶς μικρότεραι μέχρι τοῦ τέρματος καὶ ἡ διεύθυνσίς των λοξεύει ἐπίσης ἐλαφρῶς. Καὶ τὸ πλάτος τῶν βαθμίδων δὲν εἶνε τὸ ἴδιον εἰς ὅλας ἀλλὰ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ποικίλλει μεταξὺ 0.50 περίπου καὶ 0.65· ἡ δεκάτη βαθμὶς εὑρισκομένη εἰς ἀπόστασιν 4.30 πρὸ τῆς ὑψηλῆς ὄπισθεν τοῦ οἰκοδομήματος τοῦ «ναοῦ F» τομῆς τοῦ βράχου ἔχει πλάτος 0.80, καὶ 0.72 ἔχει πλάτος ἡ δεκάτη πέμπτη ἀντιστοιχοῦσα σχεδὸν εἰς τὴν γραμμὴν τῆς τομῆς ταύτης. Ἡ εἰκοστὴ πρώτη βαθμὶς εὑρισκομένη εἰς ἀπόστασιν 1.74 μετὰ τὴν ἰδίαν ὑψηλὴν τομὴν τοῦ βράχου ἔχει ὁμοίως πλάτος 0.85. Αἱ ἀκολουθοῦσαι ὑψηλότερον ταύτης τρεῖς βαθμῖδες

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

ἔχουν ἀφ' ἑτέρου πάλιν πολὺ μικρότερον πλάτος (0.45 καὶ 0.38). Μετὰ τὴν εἰκοστὴν τετάρτην βαθμῖδα ἀκολουθεῖ μέγα πλατύσκαλον μὲ πλάτος δεξιὰ 2.20 καὶ ἀριστερὰ 1.70, διότι ἐκεῖ ἀρχίζει ἡ λόξευσις πρὸς τὰ ἔσω τῆς δεξιᾶς παρειᾶς, καὶ ἡ ἐλαφρὰ λόξευσις τῆς κατευθύνσεως τῆς κλίμακος. Πολλαὶ βαθμῖδες δὲν καταλήγουν μὲ γωνιώδη τομήν, ἐπὶ τῆς καθέτου γραμμῆς τῆς δεξιᾶς παρειᾶς, ἀλλὰ μένει εἰς τὸ ἄκρον των ἀκατέργαστος ὄγκος βράχου, ὁμοίως δὲ καὶ πρὸς τὴν ἀριστερὰν παρειάν, πρὸς τὸν τοῖχον δηλαδὴ τοῦ Τελεστηρίου, ὅπου αἱ βαθμῖδες φθάνουν εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ καθέτου σκάμματος τοῦ βράχου ποὺ ἔγινε ἵνα τοποθετηθοῦν οἱ λίθοι τοῦ τοίχου τοῦ Τελεστηρίου· μένει πολλάκις εἰς τὸ ἄκρον των μικρὸς ἀκατέργαστος ὄγκος, καὶ δὲν φθάνουν εἰς τὴν τομὴν τοῦ σκάμματος. Ἡ ἐπιφάνεια τῶν βαθμίδων καὶ τῆς κλίμακος αὐτῆς δὲν ἐλειάνθη μὲ πολλὴν ἐπιμέλειαν, ὅπως ἔγινε π. χ. εἰς τοὺς ὁμοίας περίπου φύσεως λίθους τοῦ Τελεστηρίου, οὔτε δὲ καὶ δεικνύει αἰσθητὴν τριβὴν δικαιολογοῦσαν νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι ἐχρησιμοποιεῖτο ἡ κλῖμαξ ὑπὸ μεγάλου πλήθους. Κατὰ τὴν ἀρχήν της ὑπάρχει ἐπὶ τῆς δεξιᾶς παρειᾶς εἰς ὕψος 1.45 ἀπὸ τοῦ ἐδάφους τετραγωνικὴ ὀπὴ ὁμοία πρὸς ὀπὴν ὑπάρχουσαν εἰς ἀνάλογον θέσιν ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς παρειᾶς καὶ τῶν στενωτέρων βαθμίδων δεξιὰ εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς κλίμακος R, πρὸς ἔνθεσιν πιθανώτατα δοκαρίου, τὸ ὁποῖον θὰ ἐστηρίζετο διὰ τοῦ ἑτέρου ἄκρου του εἰς ἀντίστοιχον ὀπὴν ἐπὶ τοῦ τοίχου τοῦ Τελεστηρίου καὶ ἐχρησίμευεν εἰς τὴν ἀπόκλεισιν κατά τινα τρόπον τῆς εἰσόδου τῆς κλίμακος.

Τὸ κυριώτερον συμπέρασμα τῆς λεπτομεροῦς ἐξετάσεως καὶ τῆς κλίμακος αὐτῆς εἶνε, ὅτι ἀσφαλῶς δὲν κατεσκευάσθη διὰ νὰ χρησιμεύσῃ εἰς μέγα πλῆθος πρὸς σύγχρονον ἀνάβασιν εἰς τὸ ὄπισθεν τοῦ Τελεστηρίου ὑψηλὸν ἄνδηρον χάριν λατρευτικοῦ ἢ ἄλλου σκοποῦ. Ἂν ἡ κλῖμαξ εἶχεν αὐτὸν τὸν προορισμόν, τότε τὸ πλάτος της δὲν θὰ ἠλαττώνετο πρὸς τὸ τέρμα, δὲν θὰ κατέληγεν δὲ εἰς τὸν κλειστὸν τοῖχον τῆς κλίμακος τοῦ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς Ἁγελάστου Πέτρας Ρωμαϊκοῦ κτιρίου, ἢ εἰς τὸν βράχον, ποὺ προϋπῆρχεν ἐκεῖ καὶ ἐκαλύφθη ὑπὸ τῆς οἰκοδομῆς τῆς τελευταίας αὐτῆς κλίμακος, οὕτως ὥστε ἡ ἔξοδος ἐξ αὐτῆς εἰς τὴν ὑψηλὴν πλατεῖαν νὰ γίνεται ἐκ τοῦ πλαγίου τῶν βαθμίδων διὰ στενοῦ ἀνοίγματος.

Λοιπὸν ἐκ τῆς μελέτης καὶ τῆς βορείας ταύτης κλίμακος προκύπτει τὸ συμπέρασμα, ὅτι δὲν ὑπῆρχε καμμία λατρευτικὴ ἢ ἄλλη πρακτικὴ ἀνάγκη, χάριν τῆς ὁποίας θὰ ἔπρεπε νὰ κατασκευασθῇ πλατυτέρα ἡ κλῖμαξ, τουναντίον δὲ ὅτι καὶ τὸ πλάτος ποὺ ἐδόθη εἰς αὐτὴν ἦτο μεγαλείτερον τοῦ ἀναγκαίου διὰ τὴν τακτικὴ πρακτικὴν χρησιμοποίησίν της. Καμμία ἀπόδειξις δὲν προκύπτει, ὅτι ἡ κλῖμαξ κατεσκευάσθη μὲ μικρότερον τοῦ ἀρχικῶς ὑπολογισθέντος δι' αὐτὴν πλάτους, οὔτε ὅτι κατεσκευάσθη κατὰ τὸ «Ἰκτίνειον» σχέδιον συγχρόνως μὲ τὸ Περίκλειον Τελεστήριον, τοὐναντίον δὲ ἡ ἀμέλεια εἰς τὴν ἐργασίαν τῶν βαθμίδων καὶ ἡ ἀνωμαλία εἰς τὰ μέτρα των δικαιολογοῦν μᾶλλον, ὅπως καὶ εἰς τὴν νοτίαν κλίμακα, ἴσα

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

πολὺ ὑστερωτέραν κατασκευήν. Εἰς τὸ ζήτημα τῆς παρούσης πραγματείας μας ἐνδιαφέρει μόνον τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἐκ τοῦ τρόπου τῆς κατασκευῆς τῆς κλίμακος R δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ζητῆται λόγος πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ὑπάρξεως τοῦ «ναοῦ F» πρὸ τῆς οἰκοδομῆς τοῦ Περικλείου Τελεστηρίου.

Λοιπὸν οὐδεμία θετικὴ μαρτυρία ὅτι ἐπὶ τῆς θέσεως τοῦ «Ναοῦ F» ὑπῆρχεν ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Πεισιστράτου ναός, ἢ ἄλλο κτίριον προκύπτει ἐκ τῆς μελέτης τῶν ἐπὶ τόπου ἀποκαλυφθέντων ἀρχαίων λειψάνων, καὶ τῶν ἄλλων εὑρημάτων τῶν ἀνασκαφῶν, τὰ ὁποῖα ἐσχετίσθησαν ὁπωσδήποτε μὲ τὸ ζήτημα· εἶνε δὲ δυνατὸν οὐδὲ νὰ ὑπῆρξε κἂν εἰς Ἑλληνικοὺς χρόνους λατομημένη ἡ θέσις τοῦ «ναοῦ F», ἀλλ' ἡ λατόμησις τοῦ βράχου νὰ ἔγινε μόνον εἰς τοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους, ὅτε κατεσκευάσθη καὶ τὸ οἰκοδόμημα, τοῦ ὁποίου ἔχομεν τὰ ὀλίγα λείψανα.

Ἀλλ' ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπάρχῃ ἐπὶ τῆς θέσεως τοῦ «ναοῦ F» ὁ ναὸς τῆς Δήμητρος, καὶ ἑπομένως δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπάρχῃ εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Ἐλευσῖνος ναὸς τῆς Δήμητρος ἄλλος πλὴν τοῦ Τελεστηρίου, ἀποδεικνύεται ἀκόμη, καὶ διὰ τῆς μαρτυρίας τοῦ Εὐριπίδου.

Εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Ἐλευσῖνος ἦσαν δύο οἱ βωμοὶ διὰ τὰς δύο συλλατρευομένας θεάς, καὶ ἔκειντο πλησίον ἀλλήλων, ὡς ἐβεβαίωσε πλέον ὁριστικῶς ἡ ὀνομάζουσα καὶ τὸν ἀρχιτέκτονα τοῦ Ἐλευσινίου Κόροιβον ἐπιγραφὴ τῆς 5ης ἑκατονταετηρίδος, ἡ ὁποία ἔχει μὲ ἄλλας διατάξεις περὶ χρημάτων τοῦ ἱεροῦ δαπανωμένων εἰς κατασκευὰς καὶ ἐπισκευὰς κτιρίων, καὶ τὴν διάταξιν τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν ἐπιστατῶν τοῦ ἱεροῦ Ἐλευσῖνος. Εἰς τοὺς στίχους 16-17 τῆς ἐπιγραφῆς[1] αὐτῆς ὁρίζεται περὶ τῶν ἐπιστατῶν: ***ἄρχεν δὲ ἐπ' ἐνιαυτὸν ὁμόσαντας μεταξὺ τοῖν βομοῖν Ἐλευσῖνι,*** ἐκ τῆς πληροφορίας δ' αὐτῆς δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ἀσφαλῶς, ὅτι ὑπῆρχον πράγματι δύο βωμοὶ καὶ ὅτι μεταξὺ τούτων θὰ ὑπῆρχε τόση μόνον ἀπόστασις, ὥστε νὰ δύναται ὁ ὁρκιζόμενος νὰ θέτῃ τὰς χεῖρας συγχρόνως καὶ ἐπὶ τῶν δύο βωμῶν. Τὴν θέσιν τῶν βωμῶν[2] τούτων μᾶς ὁρίζει ἀκριβῶς ὁ Εὐριπίδης. Εἰς τὰς Ἱκέτιδας ὁ τόπος τοῦ δράματος εἶνε εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Ἐλευσῖνος. Ἡ πρώτη πρᾶξις παίζεται ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ παρὰ τοὺς δύο βωμοὺς τῶν θεῶν πρὸ ***τῶν ἀνα-***

[1] ***Κουρουνιώτη Ἐλευσινιακὰ Α', 179.***

[2] Ὁ ***Φίλιος*** Ἐλευσιν. Μελετ. 37 ἑξ. πιστεύει ἤδη, ὅτι ὁ βωμὸς τῆς Δήμητρος καὶ τῆς Κόρης, ποὺ ἦτο ὁ ἴδιος μὲ τὴν ***ἐσχάραν τὴν ἐν τῇ αὐλῇ Ἐλευσίνι*** ([Δημ.] ***κατὰ Νεαίρας*** 116), καὶ μὲ τὰς σεμνὰς ἐσχάρας δυοῖν θεαῖς (Εὐριπ. Ἱκέτ. 33), ἔκειτο πρὸ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ Τελεστηρίου. Ὁμοίως πιστεύει καὶ ὁ Noack El. 85,5 καὶ 168. Ὁ Pringsheim ἔ. ἀ. 107,5 συμφωνῶν μὲ τὸν Σβορῶνον (ΔΕΝΑ, ἔ. ἀ.) δέχεται ὅτι αἱ δύο θεαὶ εἶχον δύο χωριστοὺς βωμούς, οἱ ὁποῖοι εὑρίσκοντο ἐμπρὸς εἰς τοὺς δύο διαφόρους ἀπὸ τοῦ Τελεστηρίου χωριστοὺς ναούς των. Ὁ Picard Rev. hist. ἔ. ἀ. πιστεύει, ὅτι ὁ βωμὸς τῶν δύο θεῶν, τὸν ὁποῖον ἔχει ὑπ' ὄψει ὁ Εὐριπίδης εἰς τὰς Ἱκέτιδας ἦτο ἐμπρὸς εἰς τὸν «ναὸν F», τὸν ἰδιαίτερον ναὸν τῆς Δήμητρος, ὅπως τὸν δέχεται καὶ αὐτὸς συμφωνῶν μὲ τὸν Noack.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

κτόρων, δηλαδὴ τοῦ Τελεστηρίου[1] Ἀπὸ τοῦ στίχου 365 καὶ ἑξῆς ἡ σκηνὴ μετατίθεται πρὸ τῶν πυλῶν τοῦ Ἐλευσινιακοῦ ἱεροῦ παρὰ τὸ Καλλίχορον φρέαρ. Εἰς τὴν μελέτην μας, ἡ ὁποία ἀφορᾷ εἰς ζήτημα τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ἱεροῦ, τὸ μεγαλείτερον ἐνδιαφέρον παρέχει ἡ πρώτη πρᾶξις. Ἐκ τῆς ὑποθέσεως αὐτῆς ἀναφέρομεν τὰ ἑξῆς ποὺ ἐνδιαφέρουν τὸ θέμα μας. Ἡ Αἴθρα ἐλθοῦσα εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Ἐλευσῖνος διὰ νὰ προσφέρῃ θυσίαν πρὸς εὐόδωσιν τῆς νέας καλλιεργείας εὑρίσκεται μὲ τὰς Ἀργείας γυναῖκας, τὰς μητέρας τῶν πεσόντων ἐν Θήβαις, ποὺ ἀποτελοῦν τὸν χορόν, μὲ ἱκετηρίους κλάδους πεσμένας πρὸ τῶν γονάτων της πλησίον τῶν δύο βωμῶν τῆς Δήμητρος καὶ τῆς Κόρης· μαζί των εἶνε καὶ ὁ Ἄδραστος μὲ τοὺς παῖδας τῶν πεσόντων ἐν Θήβαις (Στίχ. 27 κέξ. Αἴ. ***τυγχάνω δ' ὑπὲρ χθονὸς|ἀρότου προθύουσ' ἐκ δόμων ἐλθοῦσ' ἐμῶν|εἰς τόνδε σηκόν:***[2] στίχ. 8 κέξ. Αἴ. ***εἰς τάσδε γὰρ βλέψασ' ἐπηυξάμην τάδε|γραῦς, αἳ λιποῦσαι δώματ' Ἀργείας χθονὸς|ἱκτῆρι θαλλῷ προσπίτνουσ' ἐμὸν γόνυ:*** στίχ. 20 κέξ. Αἴ. ***κοινὸν δὲ φόρτον ταῖσδ' ἔχων χρείας ἐμῆς|Ἄδραστος ὄμμα δάκρυσιν τέγγων ὅδε κεῖται:*** στίχ. 32 κέξ. Αἴ. ***δεσμὸν δ' ἄδεσμον τόνδ' ἔχουσα φυλλάδος|μένω πρὸς ἀγναῖς ἐσχάραις δυοῖν θεαῖν|Κόρης τε καὶ Δήμητρος.*** Καὶ στίχ. 63 κέξ. Χο. ***ὁσίως οὐχ ὑπ' ἀνάγκας δὲ προπίπτου|σα προσαιτοῦσ' ἔμολον|δεξιπύρους θεῶν θυμέλας).*** Ἔρχεται κατόπιν ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ ὁ Θησεὺς ἀναζητῶν τὴν μητέρα του, καὶ μόλις εἰσελθὼν ἀντικρύζει τὸ Τελεστήριον ***(τῶνδ' ἀνακτόρων),*** καὶ ἀκούει ἐρχομένους ἀπὸ τούτου τοὺς ἤχους τῶν γοερῶν θρήνων τῶν Ἀργείων γυναικῶν, ἀλλὰ δὲν τὰς βλέπει, καταλαμβάνεται δὲ διὰ τοῦτο ὑπὸ φόβου μήπως συνέβη τι κακὸν εἰς τὴν μητέρα του. Βλέπει ὅμως, ἀφοῦ προχωρήσῃ ὀλίγον τὴν μητέρα του καὶ τὰς γυναῖκας ἐπὶ τῶν βωμῶν, καὶ κατόπιν καὶ τὸν Ἄδραστον μαζὶ μὲ τὰ τέκνα τῶν θανόντων ἐν Θήβαις στενάζοντα πρὸ τῶν πυλῶν, τῶν ἀνακτόρων φυσικὰ (στίχ. 87 κέξ. Θη. ***τίνων γόων ἤκουσα καὶ στέρνων κτύπον|νεκρῶν τε θρήνους, τῶνδ' ἀνακτόρων ἄπο|ἠχοῦς ἰούσης; Ὡς φόβος μ' ἀναπτεροῖ|μὴ μοί τι μήτηρ, ἣν μεταστείχω ποδὶ|χρονίαν ἀποῦσαν ἐκ δόμων, ἔχῃ νέον.|Ἔα.|Τί χρῆμα; καινὰς εἰσβολὰς ὁρῶ λόγων|μητέρα γεραιὰν βωμίαν ἐφημένην|***

---

[1] Ἀνάκτορον καὶ ποιητικῶς ἀνάκτορα ἁπαντᾷ καὶ εἰς ἄλλας περιπτώσεις ὡς ὀνομασία ναοῦ, χρησιμοποιεῖται δὲ καὶ εἰς τὸ Τελεστήριον τῆς Ἐλευσῖνος. L. Weber, Eleusinisches ἐν Rhein. Mus f. Phil. N. F. LXXX 70, Rubensohn, Arch. Anz. 1933, 322. Εἰς τὴν Ἐλευσῖνα εἰδικώτερον **τὸ *ἀνάκτορον*** ἦτο καὶ τὸ μικρὸν ἱερώτερον δωμάτιον, ποὺ θὰ ὑπῆρχεν εἰς τὸ μέσον τοῦ Τελεστηρίου, ὅπου ἐφυλάσσοντο τὰ ἱερὰ καὶ διεξήγετο μέγα μέρος τῆς μυστικῆς τελετῆς. Καὶ ὁ Deubner, Att. Feste 87 ἑξ. πραγματεύεται διεξοδικῶς περὶ τῆς ὀνομασίας τοῦ Τελεστηρίου ὡς ἀνακτόρου, πιστεύομεν ὅμως, ὅτι δὲν εἶνε ὀρθὴ ἡ γνώμη του, ὅτι δὲν ἐχαρακτηρίζετο ὡς ἀνάκτορον καὶ τὸ ἱερώτερον μικρὸν δωμάτιον ποὺ θὰ ὑπῆρχεν εἰς τὸ μέσον τοῦ Τελεστηρίου. Δὲν εἶνε δὲ ἀπολύτως βεβαιωμένον, ὡς λέγει ὁ Deubner στηριζόμενος εἰς τὸν Noack, ὅτι δὲν ἐσώθησαν διόλου λείψανα τοιούτου δωματίου ἐντὸς τοῦ Τελεστηρίου.

[2] Καὶ σηκὸς ἢ μυστικὸς σηκὸς εἶνε ἐπίσης συνήθης ὀνομασία τοῦ Τελεστηρίου Rubensohn ἔ. ἀ.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

ξένας ὅ' ὁμοῦ γυναῖκας... καὶ στίχ. 104 - 106 Θη. ***Τίς δ' ὁ στενάζων οἰκτρὸν ἐν πύλαις ὅδε;*** | Ἀϊ. ***Ἄδραστος, ὡς λέγουσιν, Ἀργείων ἄναξ.*** Θη. ***οἱ δ' ἀμφὶ τόνδε παῖδες;).***

Ὁ Εὐριπίδης φαίνεται καὶ ἐξ ἄλλων δραμάτων του, ὅπου παρουσιάζονται τοπογραφικαὶ ἐνδείξεις, καὶ ὅπου εἶνε δυνατὸν νὰ παραβληθοῦν αὐταί, πρὸς τὰς σημερινὰς γνώσεις μας περὶ τῶν τόπων [1], ὅτι ἦτο ἀκριβὴς εἰς τὰς εἰδήσεις του, καὶ ἡ ἀφήγησις τῶν πράξεων τοῦ δράματός του προσηρμόζετο πρὸς τὴν πραγματικὴν κατάστασιν τῶν τόπων, ὅπου αὗται διεξάγονται. Ἄλλως τε δὲ καὶ προκειμένου περὶ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἐλευσῖνος, ποὺ ἦτο καὶ εἰς αὐτὸν ἀκριβῶς γνωστόν, καὶ ἴσως καὶ εἰς ὅλους τοὺς ἄλλους Ἀθηναίους, εἴμεθα ὁπωσδήποτε ὑποχρεωμένοι νὰ δεχθῶμεν, ὅτι εἶχεν ὑπ' ὄψει τὴν πραγματικὴν ἐμφάνισιν τοῦ ἱεροῦ, καὶ δὲν θὰ ἐδείκνυεν, οὐδὲ θὰ ἔλεγε πράγματα ποὺ θὰ ἐξένιζαν τοὺς θεατὰς τοῦ δράματός του. Λοιπὸν δικαιούμεθα ἀπολύτως νὰ δοκιμάσωμεν νὰ στηριχθῶμεν καὶ εἰς τὰς τοπογραφικὰς ἐνδείξεις, ποὺ ἐξάγονται ἐκ τῶν ἀνωτέρω χωρίων διὰ νὰ βοηθηθῶμεν εἰς τὴν λύσιν ἀμφισβητουμένων ζητημάτων περὶ τῶν κτηρίων τοῦ ἱεροῦ καὶ τῆς θέσεως αὐτῶν.

Ὁ Εὐριπίδης καὶ πολλοὶ ἐκ τῶν Ἀθηναίων τῶν χρόνων ποὺ ἐδιδάσκοντο τὸ πρῶτον αἱ Ἱκέτιδες, ὀλίγον πρὸ τοῦ 420, θὰ εἶχον γνωρίσῃ καὶ τὴν μορφὴν τοῦ ἱεροῦ, ὅπως ἦτο εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Πεισιστράτου, πρὶν γίνουν αἱ μετασκευαὶ μετὰ τὰ Περσικά, καὶ ἀφοῦ τὸ δρᾶμα ἀνάγεται εἰς παλαιοὺς χρόνους, λογικὸν εἶνε νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι τὴν παλαιὰν αὐτὴν μορφὴν εἶχεν ὑπ' ὄψει εἰς τὴν ἀφήγησίν του, διότι δὲν εἶνε βέβαια δυνατὸν νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ὁ Εὐριπίδης καὶ ἄλλοι Ἀθηναῖοι εἶχον γνῶσιν τῆς μορφῆς τῶν ἄλλων ἱερῶν, τὰ ὁποῖα προηγήθησαν τῶν χρόνων τοῦ Πεισιστράτου.

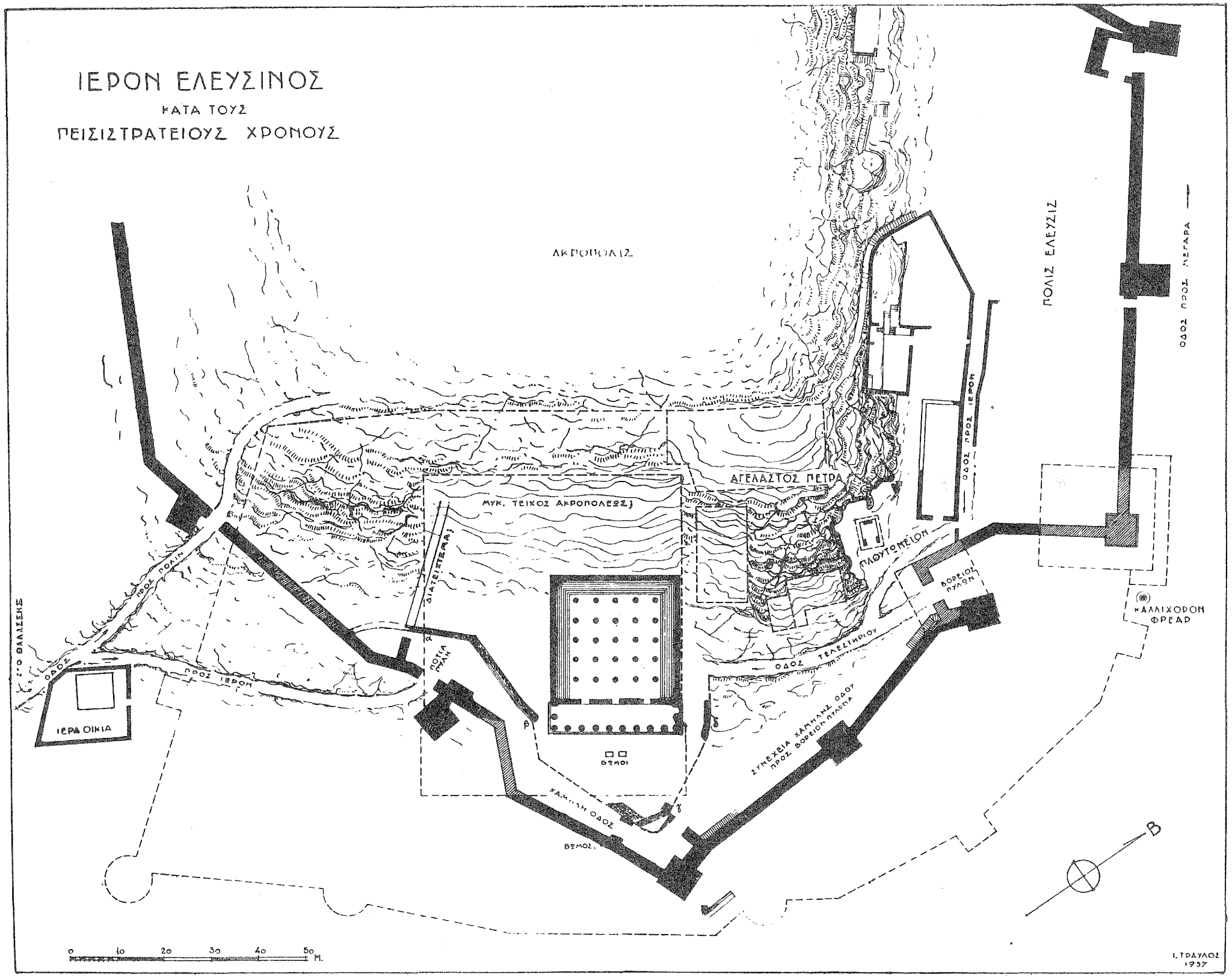
Σύμφωνα μὲ τὰ ἐξαγόμενα τῶν τελευταίων ἀνασκαφῶν μας ἡ μορφὴ τοῦ ἱεροῦ ἐπὶ Πεισιστράτου ἦτο ἡ ἑξῆς (***εἰκ. 24,*** σχέδ. 4) [2].

---

[1] ***Κεραμοπούλου Θηβαϊκὰ*** (Ἀρχ. Δελτ. 3) 190 ἑξ. 457. Πδλ. καὶ Grégoire εἰς Εὐρ. Ἱκέτ. Coll. d. Univ. de France III, 126-127 καὶ ὁμοίως αὐτόθι Εὐρ. Ἴων σ. 175.

[2] Ἴδε καὶ τὸ σχέδιον εἰς Arch. f. Religionsw. XXXII, 67, Skizze 2. Ὁ πίναξ 15 τοῦ Noack (El. Taf. 15) δὲν δίδει τὴν ἀληθῆ μορφὴν τοῦ ἱεροῦ ἐπὶ Πεισιστράτου. Ἁπλῆ παραβολὴ τούτου πρὸς τὸ σχέδιόν μας πείθει περὶ τούτου. Εἰδικώτερον ὁ θέλων νὰ χρησιμοποιήσῃ τὸν πίνακα τοῦ Noack πρέπει νὰ φαντασθῇ σημειούμενον μὲ τὸ κόκκινον χρῶμα, δηλαδὴ Πεισιστράτειον, καὶ ὄχι κυανοῦν (πρώϊμον ἀρχαϊκὸν κατὰ τὸν Noack) ὁλόκληρον τὸ τμῆμα τοῦ περιβόλου ἀπὸ τοῦ σημείου C μέχρι τοῦ σημείου C_8, ἀντὶ τῆς γωνίας C_8 νὰ τοποθετήσῃ μέγαν πύργον δεξιὰ τῆς νοτίας πύλης (Seethor), νὰ σχηματίσῃ ἐπίσης ὁλόκληρον γωνιαῖον πύργον ἀντὶ τῆς γωνίας C_8, νὰ κλείσῃ τὴν πύλην E_2 ἡ ὁποία δὲν ὑπάρχει, νὰ ἀφαιρέσῃ τὸν ἐγκάρσιον, λεπτὸν κόκκινον τοῖχον παρὰ τὸ σημεῖον D, ποὺ δὲν ὑπάρχει ἐπίσης, καὶ τὸν κόκκινον τοῖχον λ, ὁ ὁποῖος κατεσκευάσθη μετὰ τὰ Περσικά, καὶ νὰ ἀφαιρέσῃ ὁλόκληρον τὴν κυανῆν συνέχειαν τοῦ περιβόλου ἀπὸ τοῦ σημείου C_8 μέχρι τοῦ Καλλιχόρου φρέατος, καὶ τὸν τοῖχον D_4, ποὺ εἶνε ὁμοίως κατασκεύασμα τῶν μετὰ τὰ Περσικὰ χρόνων.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

Εἰκ. 24. Σχέδιον 4.

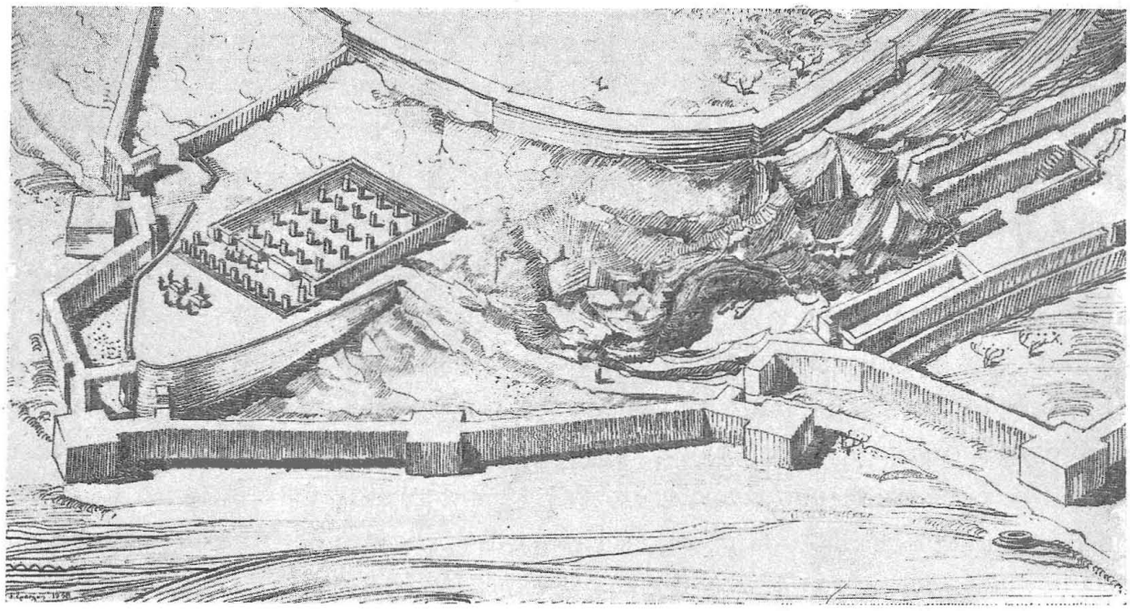
Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

Ἐπὶ ὑψηλῆς πλατείας α β γ δ, ποὺ εἶχε σχηματισθῆ, μὲ πυρῆνα τὴν πλατεῖαν τῶν γεωμετρικῶν χρόνων (μικρὸν τμῆμα τῆς ἀρχῆς της σημειοῦται διὰ E_5 ἐπὶ τοῦ σχεδίου Κουρ. Ἐλευσὶς=***die älteste Terrasse*** Noack), πιθανώτατα κατὰ τὸν 7ον αἰῶνα (Arch. f. Religionsw. ἔ. ἀ.), ὑψοῦτο ἐπὶ τῆς βορειοδυτικῆς γωνίας της τὸ Τελεστήριον· ἄλλος χῶρος ἐλεύθερος, ὁπωσδήποτε μέγας, ἀποτελῶν τὴν αὐλὴν τοῦ Τελεστηρίου, ὑπῆρχεν μόνον ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς καὶ τοῦ δυτικωτέρου μέρους τῆς νοτίας πλευρᾶς· ἡ δυτικὴ ἐκλείετο ὑπὸ τοῦ βράχου, καὶ πρὸ τῆς βορείας πλευρᾶς ἔμενε μόνον μία πολὺ στενὴ δίοδος μεταξὺ ταύτης καὶ τοῦ ἀναλήμματος τῆς αὐλῆς. Ἡ ὑψηλὴ αὐτὴ πλατεῖα περιεκλείετο ὑπὸ συνεχείας τοῦ τείχους τῆς πόλεως Ἐλευσῖνος, τὸ ὁποῖον ἔκειτο εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπ' αὐτῆς καὶ εἶχε τὴν βάσιν του πολὺ χαμηλότερον τῆς κορυφῆς τῆς πλατείας. Διὰ τοῦ τείχους τούτου ἐσχηματίζετο ἰδίως πρὸς τὰ βορειανατολικὰ μέγας κλειστός, ἀποχωρισμένος καὶ αὐτὸς ἀπὸ τῆς περιοχῆς τῆς πόλεως χῶρος, ἔχων τὸ ἔδαφός του ἱκανῶς χαμηλότερον τοῦ ἐδάφους τῆς αὐλῆς, καὶ παρὰ τὴν νοτίαν καὶ ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς ὑψηλῆς πλατείας μακρὰ χαμηλὴ ὁδὸς μεταξὺ τοῦ τείχους ἀφ' ἑνὸς καὶ τοῦ ὑψηλοῦ ἀναλήμματος τῆς αὐλῆς ἀφ' ἑτέρου. Διὰ δύο πυλῶν ὠχυρωμένων μὲ πύργους, ὅπως εἰς τὰ φρούρια, διότι ὀχυρωτικὸν κυρίως σκοπὸν εἶχε καὶ τὸ περὶ τὸ ἱερὸν κατασκευασμένον τοῦτο τεῖχος, εἰσήρχοντο ἐκ Νότου, οἱ ἐρχόμενοι πρὸ πάντων ἀπὸ τῆς θαλάσσης, καὶ ἐκ Βορρᾶ οἱ ἐρχόμενοι ἐξ Ἀθηνῶν εἰς τὸ ἱερόν. Εἰς μικρὰν ἀπόστασιν πρὸ τῆς βορείας πύλης ὑπῆρχε τὸ Κολλίχορον φρέαρ μὲ μικρὸν πλακόστρωτον διὰ πωρίνου θωρακίου περικλειόμενον χῶρον πέριξ αὐτοῦ. Λυτικῶς τῆς βορείας πύλης εἰς τὸ σπήλαιον τοῦ Πλουτωνίου δὲν εἶνε ἀσφαλῶς γνωστὸν ἂν ὑπῆρχεν ἔκτοτε μικρὸν ἱερὸν κτίσμα χωρισμένον ἀπὸ τοῦ μεγάλου ἱεροῦ διὰ μικροῦ περιβόλου. Δι' ἀνηφορικῆς ὁδοῦ, ποὺ ἤρχιζεν ἀπὸ τῆς βορείας πύλης, καὶ ἐτελείωνεν εἰς σημεῖον εὑρισκόμενον ἀκριβῶς ἀπέναντί της ἐπὶ τῆς ὑψηλῆς πλατείας, ἔφθαναν, μὲ μικρὰν καμπὴν πιθανῶς, εἰς τὸ Τελεστήριον. Ἡ ὁδὸς ἐκλείετο δεξιὰ διὰ τοῦ ἀποτόμου βράχου τῆς ὑψηλῆς Ἀγελάστου Πέτρας, ἐπὶ τοῦ ὁποίου δὲν εἶχεν ἀκόμη πιθανώτατα κανὲν κτίριον ἐντοπισθῆ. Εἰς τὸν χαμηλότερον παρὰ τὴν βορείαν πλευρὰν τῆς ὑψηλῆς πλατείας χῶρον, ὁ ὁποῖος ἐκλείετο ἀπὸ τοῦ τείχους τῆς πόλεως ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ βορρᾶ, ἐδύναντο νὰ εἶνε κατοικίαι τῶν ἱερέων, ἢ ἄλλα κτίσματα διὰ τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ ἱεροῦ. Ὁ ἀναλημματικὸς τοῖχος α β γ δ τῆς ὑψηλῆς πλατείας τοῦ Τελεστηρίου, θὰ ἐκορυφώνετο ὑψηλότερον τοῦ δαπέδου τῆς πλατείας διὰ στηθαίου μετρίως ὑψηλοῦ. Τὸ μεγαλείτερον μέρος τοῦ ὑψηλοτέρου τούτου χώρου κατεῖχε τὸ Τελεστήριον, καὶ ἀφοῦ δεχόμεθα, ὅτι εἰς τὰ χωρία τοῦ Εὐριπίδου, ποὺ ἀνεφέραμεν, ***ἀνάκτορα*** εἶνε τὸ Τελεστήριον, κερδίζομεν τὴν ἀσφαλῆ πληροφορίαν ὅτι καὶ οἱ δύο βωμοὶ τῆς Δήμητρος καὶ τῆς Κόρης εὑρίσκοντο πρὸ τῶν πυλῶν, δηλαδὴ πρὸ τῆς ἀνατολικῆς

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

πλευρᾶς τούτου, ὅπου μόνον εἶχε πύλας τὸ Πεισιστράτειον Τελεστήριον. Ἄλλο, ἀλλὰ μικρὸν πάντως, κτίριον ἠδύνατο νὰ ἐξοικονομηθῇ καὶ πρὸ τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ Τελεστηρίου.

Μὲ τὴν εἰκόνα αὐτὴν τοῦ Πεισιστρατείου ἱεροῦ, ποὺ μᾶς ἔδοσαν αἱ ἀνασκαφαί, προσαρμόζεται κάλλιστα ἡ πρώτη σκηνὴ τῶν Ἱκετίδων[1]. Ὁ Θησεὺς ἐρχόμενος ἐξ Ἀθηνῶν εἰς Ἐλευσῖνα νὰ ἀναζητήσῃ τὴν μητέρα του, τῆς ὁποίας

Εἰκ. 25. Τὸ Πεισιστράτειον ἱερόν, ποὺ εἶχεν ὑπ' ὄψει ὁ Εὐριπίδης εἰς τὰς Ἱκέτιδας.

ἡ ἀπουσία παρετείνετο πολύ, εἰσέρχεται διὰ τῆς βορείας πύλης εἰς τὸ ἱερὸν ***(εἰκ. 25)*** καὶ ἔχει ἀμέσως ἀπέναντί του τὸ Τελεστήριον, ἀπὸ τοῦ μέρους τοῦ ὁποίου ***(τῶνδ' ἀνακτόρων ἄπο)*** ἀκούει νὰ ἔρχωνται οἱ ἦχοι τῶν θρήνων τῶν Ἀργείων γυναικῶν. Ἀπὸ τοῦ σημείου, ὅπου εὑρίσκεται, χαμηλὰ εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἀνηφορικῆς ὁδοῦ δὲν βλέπει ὅ τι γίνεται πρὸ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ Τελεστηρίου[2], τοῦ ὁποίου μόνον ἡ βορεία πλευρὰ εἶνε ὁρατὴ εἰς αὐτόν, καὶ διὰ τοῦτο μὴ δυνάμενος νὰ ἐξηγήσῃ τὴν αἰτίαν τῶν θρήνων ἐκφράζει τὸν φόβον διὰ τὴν τύχην τῆς μητρός του (στίχ. 89 - 93). Προχωρεῖ μονολογῶν (στίχ. 87 - 91) ὑψηλότερον πρὸς τὸ Τελεστήριον, καὶ ἀφοῦ φθάσῃ εἰς τὸ σημεῖον ὅπου δύναται πλέον νὰ παρατηρήσῃ πρὸ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ Τελεστηρίου, βλέπει κατάπληκτος ***(ἔα)*** τὴν μητέρα του μὲ τὰς Ἀργείας γυναῖκας πλησίον τῶν βωμῶν· προχωρεῖ

[1] Ἰδὲ καὶ Φιλίου Ἐλευσιν. Μελετ. 41 ἑξ.

[2] Παρομοίως καὶ εἰς τὸν Ἴωνα (715 ἑξ.) ἡ Κρέουσα ἀνερχομένη μετὰ τοῦ παιδαγωγοῦ εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος ὁμιλεῖ μὲ αὐτὸν χωρὶς νὰ βλέπῃ τὸν χορόν, ποὺ εὑρίσκεται ἐμπρὸς εἰς τὸν ναόν, διότι καὶ ἐν τῇ πραγματικότητι ὁ ἀνερχόμενος διὰ τῆς ἱερᾶς ὁδοῦ εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος μόνον, ὅταν φθάσῃ πλέον εἰς τὸ ὕψος πρὸ τοῦ ναοῦ, βλέπει ὅτι εἶνε ἔμπροσθέν του. Ἴδε καὶ Eur. Ion (Coll. Univ. de France III) σ. 213, 1.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

ἀκόμη ὀλίγον ἐξακολουθῶν νὰ μονολογῇ (στίχ. 92 - 97), καὶ ἀφοῦ πλησιάσῃ ἀρκετὰ ἀρχίζει τὸν διάλογον μετὰ τῆς μητρός του (ἀπὸ τοῦ στίχ. 98). Τὸν Ἄδραστον καὶ τοὺς παῖδας εὑρισκομένους εἰς τὴν πύλην τοῦ Τελεστηρίου βλέπει ὀλίγον κατόπιν, ἀφοῦ σταματήσῃ πλέον πρὸ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς.

Ἂν δεχθῶμεν ὅμως, ὅτι ὑπῆρχεν ἔκτοτε ἐπὶ τῆς θέσεως τοῦ «ναοῦ F» καὶ ὁ ὑποτιθέμενος χωριστὸς ναὸς τῆς Δήμητρος, καὶ ὅτι μὲ τὸν χαρακτηρισμὸν ***ἀνάκτορα*** νοεῖται αὐτὸς ὁ ναός, καὶ πρὸ τῆς πύλης τούτου ἦσαν οἱ βωμοί, τότε θὰ ἤμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι ὁ Εὐριπίδης ἐχρησιμοποίησε φανταστικὴν εἰκόνα διὰ τὴν σκηνὴν τοῦ δράματός του, διότι εἰς τὴν πραγματικότητα ὁ εἰσερχόμενος διὰ τῆς βορείας πύλης εἰς τὸ ἱερόν, δὲν βλέπει ἀμέσως τὸν «ναὸν F», τὸν δῆθεν χωριστὸν ναὸν τῆς Δήμητρος, ποὺ ἐκλαμβάνεται ὑπὸ πολλῶν ὡς τὸ ἱερὸν κτίριον, τὸ ὁποῖον ὑπονοεῖ ὁ Εὐριπίδης μὲ τὸν χαρακτηρισμὸν ***ἀνάκτορα,*** καὶ δὲν δύναται νὰ τὸ δεικνύῃ ***(τῶνδ' ἀνακτόρων),*** διότι κρύπτεται ἐξ ὁλοκλήρου ὑπὸ τοῦ βράχου· ἂν δ' ὑποτεθῇ, ὅτι ἔχει ἤδη προχωρήσῃ ἐπὶ τῆς ἀνηφορικῆς ὁδοῦ, ὅτε ἀκούει τοὺς θρήνους, καὶ βλέπει τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο, τότε θὰ ἔβλεπε, τοὐλάχιστον συγχρόνως καὶ τοὺς βωμούς, τοὺς ὁποίους πρέπει κατὰ τὸ δρᾶμα νὰ δεχθῶμεν πρὸ τῶν πυλῶν του, ποὺ κεῖνται πρὸς τὴν ἀνηφορικὴν ὁδόν, καὶ δὲν θὰ ἐδικαιολογεῖτο τότε ἡ ἐκδήλωσις τῆς ἀνησυχίας διὰ τὴν μητέρα του. Ἀφίνω, ὅτι ἦτο καὶ ἀδύνατον νὰ ἐξοικονομηθῇ χῶρος διὰ τὴν τοποθέτησιν τῶν βωμῶν ἔμπροσθεν τοῦ «ναοῦ F», ἀφοῦ εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῶν βαθμίδων, ποὺ ἐχρησίμευαν πρὸς ἀνάβασιν εἰς αὐτόν, εὑρίσκετο ἡ δεξιὰ πλευρὰ τῆς ὁδοῦ, ἀπὸ τῆς ἄλλης πλευρᾶς τῆς ὁποίας ἤρχιζεν μὲ ἀπότομον κλίσιν τοῦ ἐδάφους ὁ χαμηλότερος χῶρος τοῦ ἱεροῦ, ὅπου, ὡς εἴπομεν, δὲν ἦσαν τοποθετημένα ἱερὰ κτίρια.

Διατὶ δ' ὅμως νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ὁ Εὐριπίδης ἐχρησισοποίησε φανταστικὴν εἰκόνα τοῦ Ἐλευσινιακοῦ ἱεροῦ διὰ τὴν σκηνοθεσίαν τοῦ δράματός του, ἀφοῦ ἡ πραγματικὴ εἰκὼν μὲ τὸ Τελεστήριον, ὡς ***τὰ ἀνάκτορα,*** ὑψηλὰ ἐπὶ τοῦ χώρου, ὅπου εὑρέθησαν τὰ ἐρείπιά του, καὶ τοὺς βωμοὺς πρὸ αὐτοῦ τόσον καλὰ συμφωνεῖ μὲ τὴν διήγησίν του;

Λοιπὸν καὶ ἐκ τῶν τοπογραφικῶν δεδομένων καὶ ἐκ τῆς μελέτης τοῦ μόνου ἀρχαίου συγγραφέως, ὁ ὁποῖος δύναται ὁπωσδήποτε νὰ μᾶς βοηθήσῃ εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ἱεροῦ, βεβαιούμεθα, ὅτι οἱ δύο βωμοὶ τῆς Δήμητρος καὶ τῆς Κόρης εὑρίσκοντο πρὸ τῆς ἀνατολικῆς ὄψεως τοῦ Τελεστηρίου, καὶ ἂν ὑποθέσωμεν, ὅτι ὑπῆρχεν ὁ χωριστὸς ναὸς τῆς Δήμητρος ὡς κατοικία τῶν θεῶν πρὸς τοποθέτησιν τῶν ἀγαλμάτων, καὶ διὰ τὴν τακτικὴν τούτων λατρείαν, θὰ πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι αἱ καθημεριναὶ θυσίαι καὶ αἱ εὐχαὶ εἰς τὰς θεὰς ἐγίνοντο εἰς θέσιν ἀπομακρυσμένην ἀπὸ τοῦ ναοῦ τούτου, καὶ ἀπὸ ὅπου οἱ θυσιάζοντες καὶ εὐχόμενοι οὐδ' ἦτο κἂν δυνατὸν νὰ βλέπουν τὸν οἶκον, ὅπου ἐγνώριζαν, ὅτι ἔμεναν

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

αἱ θεαί! Ἀλλὰ δὲν ἔχομεν κανένα λόγον νὰ δεχθῶμεν τὸ ἄτοπον τοῦτο, ἂν μείνωμεν καὶ ἡμεῖς εἰς τὴν πραγματικότητα καὶ δὲν ζητοῦμεν ἕνα φανταστικὸν ναὸν ἐκεῖ, ὅπου δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ, οὐδ' εἶνε ἀναγκαῖος.

Ἀλλ' ἂς ἐξετάσωμεν καὶ τοὺς ἄλλους λόγους, διὰ τοὺς ὁποίους κρίνεται ἀναγκαῖος καὶ ζητεῖται ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἐλευσῖνος καὶ ἄλλος πλὴν τοῦ Τελεστηρίου ναὸς τῆς Δήμητρος.

Εἰς τὸ χωρίον τοῦ Στράβωνος ***εἶτ' Ἐλευσὶς πόλις*** κλπ. (ἰδ. ἀνωτ. σ. 54), τὸ ὁποῖον ἔδωκε τὴν πρώτην ἀφορμὴν νὰ πιστευθῇ, ὅτι πλὴν τοῦ Τελεστηρίου ὑπῆρχεν ἐντὸς τοῦ Ἐλευσινιακοῦ ἱεροῦ καὶ χωριστὸς ναὸς τῆς Δήμητρος, ἀπέδειξεν ὁ ***Φίλιος (Ἐλευσιν. Μελετ.*** σ. 6 ἑξ.), ὅτι ἔπρεπε νὰ δοθῇ ἡ ὀρθὴ ἑρμηνεία ***ἀκολουθεῖ ἔπειτα ἡ πόλις Ἐλευσίς, ὅπου εἶνε τὸ ἱερὸν τῆς Ἐλευσινίας Δήμητρος*** (δηλαδὴ τὸ γνωστόν, περίφημον διὰ τὰ μυστήρια ὑπὸ τοῦ μεγάλου περιβόλου περικλειόμενον εἰς τὴν Ἐλευσινιακὴν Δήμητρα ἀφιερωμένον καθίδρυμα), ***καὶ ὁ μυστικὸς σηκός,*** (τὸ Τελεστήριον, ποὺ ἦτο τὸ ἱερώτερον καὶ σπουδαιότερον οἰκοδόμημα ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ). Μόνον ἡ ἀνάγκη νὰ ὑπάρχουν περισσότερα στηρίγματα χάριν τῆς ριζωμένης γνώμης τῆς ὑπάρξεως χωριστοῦ ἰδιαιτέρου ναοῦ τῆς Δήμητρος συνετέλεσεν, ὥστε νὰ μὴ ἀπορριφθῇ καὶ φανερὰ ἡ διδομένη παλαιότερον εἰς τὸ χωρίον ἑρμηνεία, ὅτι δηλαδὴ διὰ τούτου ἔπρεπε νὰ νοηθῇ, ὅτι εἰς τὴν Ἐλευσῖνα σπουδαιότερα κτίρια ἦσαν τὸ ἱερὸν (δηλαδὴ ὁ εἰδικὸς κανονικὸς ναὸς) τῆς Ἐλευσινίας Δήμητρος, καὶ ὁ μυστικὸς σηκός. Ὁ Noack δὲν ἀναφέρει πλέον τὸ χωρίον τοῦτο πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ὑπάρξεως τοῦ χωριστοῦ ναοῦ, καὶ ὁ Rubensohn εἰς τὴν ἀνακοίνωσίν του εἰς τὴν ἀρχαιολογικὴν ἑταιρείαν τοῦ Βερολίνου, ὅπου πραγματεύεται περὶ τῶν ὀνομασιῶν τοῦ Τελεστηρίου, καὶ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἐλευσῖνος οὐδεμίαν κάμνει πλέον καὶ αὐτὸς χρῆσιν τοῦ χωρίου τοῦ Στράβωνος. Εἰς τὰς ἐπιγραφὰς ὀνομάζεται γενικῶς ***τὸ ἐν Ἐλευσῖνι ἱερόν,*** ἢ καὶ μόνον τὸ ***ἱερὸν*** προκειμένου λόγου περὶ Ἐλευσῖνος ὁλόκληρον τὸ ἱερὸν καθίδρυμα, (IG, I² 76 στ. 50, II - III² 204 στ. 55, 1673 στ. 24 καὶ 38, 1006 στ. 81, 1011 στ. 9, καὶ ἀλλ.), καὶ πᾶς Ἕλλην γράφων ἢ ἀκούων νὰ γίνεται λόγος περὶ ***τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἐλευσῖνος,*** ἢ ***τῆς Ἐλευσινίας Δήμητρος*** ἦτο φυσικὸν νὰ ἐννοῇ ὁλόκληρον τὸ ἱερὸν καθίδρυμα. Ὑπάρχουν καὶ περιπτώσεις, ὅπου προκειμένου φυσικὰ μόνον περὶ Ἐλευσῖνος, μὲ τὴν ὀνομασίαν ***ἱερὸν*** εἶνε ἴσως δυνατὸν νὰ νοεῖται τὸ Τελεστήριον (IG, II - III² 204 στ. 27), ἀλλ' ὅπου συναντᾶται τὸ ὄνομα τοῦτο, οὐδαμοῦ δύναται νὰ ὑπάρξῃ ὑπόνοια, ὅτι δι' αὐτοῦ χαρακτηρίζεται ἄλλο τι ἐκτὸς τοῦ ὅλου ἱεροῦ ἴσως δὲ καὶ τοῦ Τελεστηρίου.

Ὡς σπουδαιότερος λόγος πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ἀνάγκης τῆς ὑπάρξεως χωριστοῦ ναοῦ τῆς Δήμητρος, φέρεται πρὸς τούτοις, ὅτι τὸ Τελεστήριον δὲν ἔχει τὴν συνήθη μορφὴν Ἑλληνικοῦ ναοῦ καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ χρησιμεύσῃ εἰς τὴν

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

τακτικὴν λατρείαν τῆς Δήμητρος καὶ τῆς Κόρης, καὶ ὅτι ὡς ἦτο διαμορφωμένον τὸ ἐσωτερικόν του, δὲν ὑπῆρχεν ἐντὸς αὐτοῦ κατάλληλος θέσις πρὸς ἵδρυσιν λατρευτικῶν ἀγαλμάτων, ἐπομένως ἦτο ἀνάγκη νὰ ὑπάρχῃ καὶ ἄλλο κτίριον, ποὺ νὰ χρησιμεύῃ πρὸς τοποθέτησιν τῶν λατρευτικῶν ἀγαλμάτων, ὡς κατοικία τῶν θεῶν δηλαδή, εἰς τὰς ὁποίας εἶνε ἀφιερωμένον τὸ Ἐλευσινιακὸν ἱερὸν ἱδρυθὲν χάριν τῆς λατρείας των. Τὸ κτίριον τοῦτο, λέγουν, θὰ ἔπρεπε νὰ εἶνε ὁ ζητούμενος χωριστὸς ἀπὸ τὸ Τελεστήριον ναὸς τῆς Δήμητρος.

Εἰς τὸ Arch. f. Religionsw. XXXII σελ. 55 - 71 ἐδείχθη, ὅτι σύμφωνα μὲ τὰ δεδομένα τῶν τελευταίων μας ἀνασκαφῶν ὑπῆρχεν ἤδη ἀπὸ τῶν Μυκηναϊκῶν χρόνων τὸ Ἐλευσινιακὸν ***ἱερὸν*** ἐπὶ τῆς θέσεως, ὅπου ἐξηκολούθησε καὶ κατόπιν καθ' ὅλην τὴν ἀρχαιότητα νὰ ὑπάρχῃ τὸ Τελεστήριον καὶ νὰ γίνεται ἡ λατρεία τῆς Δήμητρος καὶ τῆς Κόρης. Εἶχεν ἔκτοτε τὸ ***ἱερὸν*** τὴν ἰδίαν σύστασιν, ποὺ εἶχε καὶ κατόπιν· ἀπετελεῖτο δηλαδὴ καὶ τότε ἐκ μεγάλου οἴκου λατρείας, τὸν ὁποῖον δυνάμεθα βεβαίως νὰ ὀνομάσωμεν ναόν, ἐντὸς σχετικῶς μεγάλης κλειστῆς αὐλῆς· εἰς τὸ παλαιότατον ἱερὸν τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων ὁ ***βωμὸς*** ἦτο ἐμπρὸς εἰς τὸν οἶκον λατρείας· εἰς τοὺς γεωμετρικοὺς καὶ τοὺς χρόνους, ποὺ προηγήθησαν τῆς ἐποχῆς τοῦ Πεισιστράτου ἐγίνοντο θυσίαι ἔξωθεν τοῦ ἀναλήμματος τῆς αὐλῆς παρὰ τὴν νοτίαν εἴσοδον ταύτης, ἀλλ' εἶνε δυνατὸν καὶ ἐντὸς τῆς αὐλῆς πλησίον τοῦ ναοῦ νὰ ὑπῆρχε καὶ ἄλλος βωμός. Μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Πεισιστράτου ἐβεβαιώθημεν, ὅτι ὁ οἶκος λατρείας εἶχεν ἀλλάξῃ τρεῖς φορὰς μορφήν. Τῶν ναῶν οἱ ὁποῖοι ἐκτίσθησαν ἀλληλοδιαδόχως εἰς τοὺς μυκηναϊκοὺς καὶ εἰς τοὺς γεωμετρικοὺς χρόνους, καθὼς καὶ εἰς τὸν 7ον αἰῶνα, τοῦ μὲν μυκηναϊκοῦ εὑρέθη ὁλόκληρον τὸ κατώτερον μέρος, τῶν δ' ἄλλων δύο πολὺ ὀλίγα μόνον λείψανα, μὲ τὰ ὁποῖα ὅμως εἶνε δυνατὸν νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι καὶ οἱ δύο οὗτοι ναοί, διὰ τοὺς ὁποίους γνωρίζομεν ὁπωσδήποτε τὴν μορφὴν συγχρόνων ναῶν[1] δὲν διέφερον τῶν ἄλλων ναῶν τῆς ἐποχῆς των. Ὡς πρὸς τὸν Μυκηναϊκὸν ναὸν δὲν ἔχομεν βέβαια ἄλλα παραδείγματα πρὸς παραλληλισμόν, ἀλλ' ἐπειδὴ οἱ ναοὶ ὡς οἶκος τοῦ θεοῦ οἰκοδομοῦντο κατὰ τὸν τύπον τῆς ἐπισημοτέρας οἰκίας τῆς ἐποχῆς, καὶ ἐπειδὴ ὁ ναὸς τοῦ Μυκηναϊκοῦ ἱεροῦ τῆς Ἐλευσῖνος ἔχει τὸν τύπον τοῦ μεγάρου, τοῦ ἐπισημοτέρου μυκηναϊκοῦ οἰκήματος, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι τοῦτο ἦτο καὶ ὁ τύπος τοῦ ναοῦ τῶν τότε χρόνων, ἀφοῦ μάλιστα ὁ ἴδιος τύπος παρέμεινε καὶ μετὰ ταῦτα ὡς βάσις τῆς κατ' ἐξοχὴν μορφῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ ναοῦ. Εἰς τὸν ἴδιον λοιπὸν τόπον, ὅπου μετὰ ταῦτα ἀπὸ τοῦ 6ου αἰῶνος, ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Πεισιστράτου, ἐμφανίζονται οἱ ἰδιότυποι οἶκοι λατρείας τῆς Ἐλευσινιακῆς θρησκείας, τὰ Τελεστήρια, ὑπῆρξαν πρὸ τούτων πρὸς ἄσκησιν τῆς ἰδίας λατρείας ***πραγματικοὶ ναοί,*** ὅπως τοὺς θέλουν

[1] Διὰ γεωμετρικοὺς ναοὺς πβλ. καὶ τὸ ἐσχάτως ἀνακαλυφθὲν πήλινον ἀψιδοειδὲς ναΐδριον τῆς Περαχώρας (J. H. St. 1934, 191 εἰκ. 3 - 4). Δι' ἀρχαϊκοὺς ναοὺς Προπεισιστρατείων χρόνων Weickert. Typen arch. Arch. 12.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

ὁ Rubensohn καὶ ὁ Noack, ποὺ ἐδύναντο δηλαδὴ ἀναμφισβητήτως νὰ χρησιμεύσουν εἰς τὴν ἐγκαθίδρυσιν τοῦ λατρευτικοῦ ἀγάλματος, καὶ εἰς τὴν τέλεσιν τῆς λοιπῆς τακτικῆς λατρείας, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ εἰς τὴν τέλεσιν τῶν μυστηρίων, ποὺ ἐγκατεστάθησαν κατὰ τὸν ὕμνον ταυτοχρόνως, κατ' ἐπιταγὴν τῆς θεᾶς μαζὶ μὲ τὴν ὅλην Ἐλευσινιακὴν θρησκείαν τῆς Δήμητρος, καὶ συνεδέθησαν μὲ τὸν τόπον, τὸν ὁποῖον ὑπέδειξεν αὐτὴ ἡ ἰδία πρὸς ἵδρυσιν τοῦ ναοῦ καὶ ἄσκησιν τῆς λατρείας της, τῆς ὁποίας τὸ κύριον μέρος ἦσαν τὰ μυστήρια.

Ἀλλ' ἄγε μοι νηόν τε μέγαν καὶ βωμὸν ὑπ' αὐτῷ τευχόντων πᾶς δῆμος ὑπαὶ πόλιν αἰπύ τε τεῖχος Καλλιχόρου καθύπερθεν ἐπὶ προὔχοντι κολωνῷ. Ὄργια δ' αὐτὴ ἐγὼν ὑποθήσομαι, ὡς ἂν ἔπειτα εὐαγέως ἔρδοντες ἐμὸν νόον ἱλάσκοισθε (στ. 270-274). Νὰ μοῦ κτίσετε σεῖς τὸν ναὸν ὑποκάτω ἀπὸ τὸ ὑψηλὸν τεῖχος τῆς ἀκροπόλεως, εἰς τὴν κορυφὴν ποὺ προεξέχει, καὶ νὰ βάλετε χαμηλὰ κοντά του τὸν βωμόν, ἐγὼ δὲ θὰ σᾶς μάθω τὰς τελετάς, διὰ τῶν ὁποίων κατόπιν μὲ εὐλαβεῖς καὶ σεμνὰς ἱεροπραξίας θὰ ζητῆτε νὰ κερδίζετε τὴν εὐμένειάν μου, (δηλαδὴ θὰ μὲ λατρεύετε), λέγει ἡ θεά. Τὶ ἄλλο συμπέρασμα δύναται νὰ ἐξαχθῇ ἐκ τῶν στίχων αὐτῶν τοῦ ὕμνου ἐν συνδυασμῷ μὲ τοὺς στίχ. 474 κέξ. ***δεῖξε... δρησμοσύνην θ' ἱερῶν, καὶ ἐπέφραδεν ὄργια καλά, σεμνά...,*** παρὰ ὅτι ἡ Δημήτηρ ὑποδεικνύει εἰς τοὺς Ἐλευσινίους τὴν λατρείαν της, καὶ ὅτι ἡ λατρεία αὐτὴ μαζὶ μὲ τὴν ἄλλην γνωστὴν Ἑλληνικὴν λατρείαν, ποὺ ὑποδηλοῦται διὰ τοῦ βωμοῦ, εἶχε καὶ τὰ μυστήρια ὡς κυριώτερον μάλιστα συστατικόν της, καὶ ὅτι ὁ ναὸς καὶ ὁ βωμός, ποὺ θὰ ἐκτίζοντο, θὰ ἐχρησίμευαν πρὸς ἄσκησιν ὅλης αὐτῆς τῆς λατρείας; Ποῦ θὰ στηριχθῶμεν διὰ νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι αἱ σεμναὶ τελεταὶ μὲ τὰς ὁποίας θὰ ἐλάτρευαν σύμφωνα μὲ τὴν διδασκαλίαν της τὴν Δήμητρα οἱ Ἐλευσίνιοι, διὰ νὰ κερδίζουν τὴν εὐμένειάν της, δὲν θὰ ἐγίνοντο εἰς τὸν ἴδιον τόπον, ὅπου θὰ ἔμενε καὶ αὐτή, τὸ ἄγαλμά της, καὶ ὅπου θὰ ἐγίνετο καὶ ἡ λοιπὴ λατρεία της; Ὁ Noack θέλει τὸν ναὸν μὲ τὴν θεὰν ὑψηλὰ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς Ἀγελάστου Πέτρας, καὶ κάτω, χωριστὰ καὶ μακρὰν ὁπωσδήποτε ἀπὸ τοῦτον, εἰς τὴν θέσιν ὅπου ἔχομεν τὸ Τελεστήριον, τὸν τόπον ὅπου ἐγίνετο ἡ λατρεία τῆς θεᾶς, τὰ μυστήρια δηλαδὴ καὶ αἱ θυσίαι, ἐντὸς μιᾶς πλατείας περιφραγμένης ἁπλῶς διὰ τσίχου μὲ τὸν βωμὸν ἐπ' αὐτῆς. Ἀλλὰ ὅτι οὐδέποτε ὑπῆρξε τοιαύτη διαμόρφωσις τοῦ ἱεροῦ, ποὺ δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ εἶνε καὶ ἄλλως πιστευτὴ σύμφωνα μὲ ὅσα γνωρίζομεν περὶ τῆς ἀμέσου σχέσεως τῶν θεῶν μὲ τὴν λατρείαν των καὶ εἰς τὴν ἀρχαιότητα, ἀπέδειξαν, ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω, αἱ ἀνασκαφαὶ καὶ ἡ μελέτη τοῦ τόπου. Εἰς τοὺς παλαιοτέρους χρόνους δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ ναὸς ἐπὶ τῆς Ἀγελάστου Πέτρας, καὶ ἐπὶ τῆς χαμηλότερον τῆς κορυφῆς ταύτης κειμένης πλατείας, ὅπου ὁ Noack ἐπίστευεν, ὅτι εἰς παλαιοτέρους χρόνους δὲν ὑπῆρχε κανὲν οἰκοδόμημα, ἀλλὰ μόνον ἐλεύθερος χῶρος, διὰ νὰ τελοῦνται ἐν ὑπαίθρῳ τὰ μυστήρια, εὑρέθησαν τὰ λείψανα τοῦ μυκηναϊκοῦ καὶ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

τοῦ γεωμετρικοῦ ναοῦ. Εἶνε ἄλλως τε καὶ πολὺ ἀμφίβολον, ἂν ὁ ποιητὴς θὰ ἐδύνατο νὰ εἴπῃ ***ὑπ' αὐτῷ*** (τῷ ναῷ δηλ.) προκειμένου περὶ τῆς θέσεως τοῦ βωμοῦ, ποὺ θὰ εὑρίσκετο χαμηλότερον μέν, ἀλλὰ μακρὰν ὁπωσδήποτε ἀπὸ τοῦ ναοῦ, καὶ ἦτο χωρισμένος μὲ τοῖχον ἀπ' αὐτόν, χωρὶς νὰ ἔχῃ κανένα οἱονδήποτε σύνδεσμον μὲ τοῦτον. Φαντάζεται κανεὶς ὅτι ἀρχαῖος συγγραφεὺς θὰ ἔλεγε διὰ τὴν θέσιν τοῦ Ἀσκληπιείου ***ὑπὸ τῷ Παρθενῶνι;*** Εἰς τοὺς παλαιοτέρους λοιπὸν χρόνους, ἡ Ἐλευσινιακὴ λατρεία τῆς Δήμητρος μαζὶ μὲ τὰ μυστήρια ἐγίνετο εἰς τὸν ἴδιον τόπον, εἰς τὸν ναὸν καὶ φυσικὰ καὶ εἰς τὴν αὐλήν, ποὺ τὸν περιέβαλλεν ἀνέκαθεν, ὅπως ἐγίνετο εἰς ὅλους τοὺς ἄλλους Ἑλληνικοὺς ναούς.

Ἀλλὰ τί ἐμποδίζει τότε νὰ δεχθῶμεν, ὅτι καὶ τὰ Τελεστήρια, ὅπως διεμορφώθησαν ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Πεισιστράτου ἦσαν οἱ εἰδικοὶ ναοὶ τῆς Ἐλευσινιακῆς θρησκείας καὶ εἰς αὐτὰ ἐγίνετο καὶ ἡ καθημερινὴ λατρεία τῶν θεῶν, καὶ ἐτελοῦντο τὰ μυστήρια, ὑπῆρχε δὲ ἐντὸς αὐτῶν καὶ τὸ λατρευτικὸν ἄγαλμα ἢ καὶ τὸ σύμπλεγμα τῶν λατρευτικῶν ἀγαλμάτων τῆς Δήμητρος καὶ τῆς Κόρης, τοῦ ὁποίου τὴν ὕπαρξιν ἀπέδειξεν ὁ Kern;

Διὰ τὴν καθημερινὴν λατρείαν ἦσαν οἱ βωμοί, οἱ ὁποῖοι ὅπως συνήθως καὶ εἰς τοὺς ἄλλους Ἑλληνικοὺς ναούς, εὑρίσκοντο ἔμπροσθεν τοῦ Τελεστηρίου, χάριν δὲ καὶ τῆς εἰδικῆς λατρείας τῆς Ἐλευσινιακῆς Δήμητρος, τῶν μυστηρίων, ποὺ ἐγίνοντο εἰς αὐτὸ ἐφευρέθη ἡ εἰδικὴ διασκευὴ τοῦ ἐσωτερικοῦ του. Ἀλλὰ ἰσχυρίζονται, ὅτι διὰ τὸ πλῆθος τῶν κιόνων καὶ τὴν κατανομὴν τούτων εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ Τελεστηρίου δὲν ἔμενε θέσις κατάλληλος διὰ τὴν ἵδρυσιν τῶν ἀγαλμάτων, ἐπομένως δὲν ἐδύνατο τοῦτο νὰ εἶνε ναὸς δηλαδὴ κατοικία τῶν θεῶν. Ἀλλὰ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, ποὺ ἐγνώριζαν βέβαια καλλίτερα ἀπὸ ἡμᾶς, ποίους ὅρους ἔπρεπε νὰ ἐκπληροῖ ἓν οἰκοδόμημα διὰ νὰ δύναται νὰ εἶνε καὶ νὰ ὀνομάζεται ***ναὸς*** δὲν ἐδίσταζον νὰ χαρακτηρίζουν τὸ Τελεστήριον ὡς ναόν. Ὁ Rubensohn τελευταῖον (Arch. Anz. 1933 σ. 321) ὀνομάζει τὰ ἀρχαῖα χωρία, ὅπου εἰς ἐπιγραφὰς καὶ συγγραφεῖς ὀνομάζεται τὸ Τελεστήριον ναός. Μεγαλειτέραν σπουδαιότητα ἔχουν τὰ ἐκ δύο ἐπιγραφῶν τοῦ 5ου αἰῶνος ληφθέντα χωρία. Ἡ μία εἶνε ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ ψηφίσματος τοῦ 421 περὶ γεφυρώσεως τοῦ Ρειτοῦ, τὴν ὁποίαν ἀνεφέραμεν καὶ ἀνωτέρω, καὶ ἡ ἄλλη ἐπιγραφὴ εἶνε ἡ λογοδοσία τοῦ 408/7 τῶν ἐπιστατῶν τοῦ Ἐλευσινιακοῦ ἱεροῦ (στίχ. 103 ***ἀπὸ τῶ νεὸ καθειρεμένα κεράμο ζεύγε:*** ΧΗΗΗ). Ὁ ***νεώς,*** ποὺ ἀναφέρεται καὶ εἰς τὰς δύο εἶνε τὸ Πεισιστράτειον Τελεστήριον, τοῦ ὁποίου οἱ λίθοι μετὰ τὴν καταστροφήν του ὑπὸ τῶν Περσῶν διετηροῦντο ὡς χρήσιμον ὑλικὸν εἰς τὸ ἱερόν, καὶ ἐχρησιμοποιοῦντο εἰς οἰκοδομικὰς ἐργασίας τοῦ ἱεροῦ, ἢ χάριν τούτου γινομένας. Εἰς τοῦτο συμφωνοῦν πάντες, ὅσοι ἐπραγματεύθησαν περὶ τοῦ ζητήματος[1].

[1] Τελευταῖον Noack El. 59. Δὲν εἶναι σαφὲς ποῖος ἐννοεῖται ὡς ἀρχαῖος ναὸς ἐν Ἐλευσῖνι εἰς Stevens, The Erechtheum 449 σημ. 2.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

Ἀλλ' ἀσφαλῶς ἐκεῖνοι ποὺ ἀνέγραψαν τὰς ἐπιγραφάς, καὶ ἐκεῖνοι χάριν τῶν ὁποίων ἀνεγράφησαν, δηλαδὴ ὅλος ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων ἐπίστευαν, ὅτι τὸ οἰκοδόμημα, τὸ ὁποῖον ὠνόμαζον ***τὸν νεών,*** ἦτο πράγματι ναὸς διότι θὰ ἐξυπηρέτει τοὺς σκοποὺς διὰ τοὺς ὁποίους ἐκτίζοντο οἱ ναοί. Εἶχε τοὺς βωμοὺς ἔμπροσθέν του, καὶ ὅ τι ἄλλο ἀπῃτεῖτο διὰ νὰ συμπληρωθῇ διὰ τῆς μυστικῆς τελέσεως τῶν μυστηρίων ἡ ἰδιότυπος Ἐλευσινιακὴ λατρεία, καὶ θὰ εἶχεν ἀκόμη ἐντὸς τὰ ἀγάλματα τῶν θεῶν. Τὰ λατρευτικὰ ἀγάλματα δὲν ἦσαν πάντοτε μεγάλα μνημειώδη ἔργα. Ὑπῆρχον μεγάλοι ναοί, ἐντὸς τῶν ὁποίων μόνον μικρὰ λατρευτικὰ ἀγάλματα, ἁγιασμένα διὰ τῆς μεγάλης παλαιότητος καὶ τῆς μακρᾶς παραδόσεως εὑρίσκοντο τοποθετημένα εἰς ἰδιαίτερα ναϊσκοειδῆ πλαίσια [1]. Τί μᾶς ἐμποδίζει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι καὶ εἰς τὴν κατ' ἐξοχὴν συντηρητικὴν Ἐλευσῖνα τὸ λατρευτικὸν σύμπλεγμα τῶν δύο θεῶν ἀπετελεῖτο ἐκ παλαιῶν μικροῦ μεγέθους ἀγαλμάτων ἱδρυμένων ἐντὸς ναϊσκοειδοῦς πλαισίου πρὸ τῆς μιᾶς τῶν πλευρῶν τοῦ ***ἀνακτόρου,*** τοῦ ἰδιαιτέρου μικροῦ δωματίου, ποὺ ὑπῆρχεν εἰς τὸ κέντρον τοῦ Τελεστηρίου, καὶ ἐχρησίμευεν πρὸς φύλαξιν ***τῶν ἱερῶν,*** καὶ εἰς διαφόρους πράξεις τῆς τελετῆς τῶν μυστηρίων; Ὅτι τὸ λατρευτικὸν σύμπλεγμα τῆς Ἐλευσῖνος δὲν ἦτο κανὲν ἐξαιρετικῆς τέχνης, μνημειῶδες ἔργον, θὰ ἐδύνατο ἴσως νὰ συμπεράνῃ κανεὶς καὶ ἐκ τοῦ ὅτι καμμία μαρτυρία δὲν ὑπάρχει περὶ τοιούτου ἔργου ἐν Ἐλευσῖνι, μολονότι, ἀφοῦ τὸ ἱερὸν κατεστράφη ὑπὸ τῶν Περσῶν καὶ ἡ ἀνοικοδόμησίς του ἔγινεν ὑπὸ τοῦ Περικλέους, φυσικὸν θὰ ἦτο καὶ τὸ λατρευτικὸν ἄγαλμα, ἂν ἦτο μνημειῶδες, μέγα ἔργον, νὰ ἐγίνετο ὑπό τινος τῶν ζώντων τότε μεγάλων καλλιτεχνῶν, καὶ κατὰ πρῶτον λόγον ὑπὸ τοῦ συμβούλου καὶ συνεργάτου του Φειδίου, ἢ ἄλλου τῶν μεγάλων μαθητῶν καὶ συνεργατῶν τούτου, καὶ τότε ἀσφαλῶς μαζὶ μὲ τὰς ἄλλας εἰδήσεις, ποὺ ἔχομεν περὶ ἔργων τῶν συγχρόνων τοῦ Περικλέους καλλιτεχνῶν, θὰ ἐσώζετο μαρτυρία τις καὶ περὶ τοῦ ἀγάλματος τῆς σπουδαιοτέρας μετὰ τὴν Πολιοῦχον θεᾶς τῆς Ἀττικῆς.

Θὰ ἠδύνατο νὰ πιστευθῇ ἀκόμη, ὅτι τὰ μικρὰ λατρευτικὰ ἀγάλματα εὑρίσκοντο ἐντὸς τοῦ ***ἀνακτόρου,*** θὰ ἐξηγεῖτο δὲ τότε καλλίτερον καὶ φυσικώτερον καὶ ἡ ὀνομασία τοῦ μικροῦ τούτου ἱεροῦ δωματίου, τὸ ὁποῖον παραμένον ἐπὶ τῆς θέσεως τοῦ παλαιοτάτου, ἀρχικοῦ ναοῦ, ὑπεδήλωνεν τὸ καθ' αὑτὸ ἀνάκτορον τῆς Θεοῦ, τὴν ἱερὰν κατοικίαν, ποὺ ἐκτίσθη κατὰ τὴν ἰδίαν της παραγγελίαν, ἐκ τοῦ ὁποίου καὶ θὰ εἶχε κατόπιν καὶ τὸ ὅλον Τελεστήριον τὴν ἰδίαν ὀνομασίαν. Ὅτι δὲ καὶ εἰς τὸ Πεισιστράτειον Τελεστήριον θὰ ὑπῆρχεν ἤδη ἐντὸς τοῦ Τελεστηρίου τὸ ἱερὸν ἀνάκτορον δικαιούμεθα νὰ πιστεύσωμεν, ἀφοῦ ἔχει τοῦτο τὸ Περίκλειον Τελεστήριον, τοῦ ὁποίου τὸ βασικὸν σχέδιον ἔγινε σχεδὸν ἐντελῶς κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ Πεισιστρατείου, μὲ τὸ ὁποῖον ἔχει νὰ ἐκπληρώσῃ τὰς αὐτὰς θρησκευ-

[1] Röm. Mitt. 34, 1919, 105. Noack El. 261.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

τικὰς ἀνάγκας καὶ τὰς ἰδίας ἐκ τῆς παραδόσεως ἐπιβαλλομένας ὑποχρεώσεις. Ἴσως μάλιστα ἐκ τοῦ σχεδίου τοῦ Πεισιστρατείου Τελεστηρίου νὰ παρεκινήθη ὁ Ἰκτῖνος εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου ἄλλου ἔργου του, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἐπίσης ὡς θέμα τὴν ἐκτέλεσιν μεγαλοπρεποῦς ναοῦ, ὅστις θὰ περιέκλειεν ἄλλον μικρὸν ναΐσκον μὲ τὸ παλαιὸν λατρευτικὸν ἄγαλμα. Ἐννοοῦμεν τὸν ναὸν τοῦ Ἐπικουρείου Ἀπόλλωνος τῆς Φιγαλείας[1]. Καὶ ἐκεῖ ἔχομεν τὸ μεγαλοπρεπὲς οἰκοδόμημα μὲ τὴν **μοναδικῆς** μορφῆς κόσμησιν τοῦ μεγαλειτέρου μέρους τοῦ ἐσωτερικοῦ του διὰ τῶν **κιονοειδῶν** προβολῶν τῶν πλαγίων τοίχων καὶ τῆς ἀναγλύπτου ζωφόρου, καὶ ἐντὸς τοῦ ἰδίου χώρου τὸ παλαιὸν λατρευτικὸν ἄγαλμα εἰς ἰδιαίτερον μικρὸν ναΐσκον, τοῦ ὁποίου ἀπετέλει τρόπον τινὰ τὴν στεγασμένην αὐλὴν ὁ λοιπὸς λαμπρῶς διακοσμημένος χῶρος.

Εἰς τὴν γνώμην βέβαια ταύτην, ὅτι τὰ λατρευτικὰ ἀγάλματα ἦσαν ἐντὸς τοῦ ἀνακτόρου, θὰ ἦτο ἐμπόδιον ἡ φερομένη κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Αἰλιανοῦ ἀπαγόρευσις τῆς εἰσόδου εἰς τὸ ἀνάκτορον εἰς πάντα ἄλλον πλὴν τοῦ ἱεροφάντου διότι ἂν ὑπῆρχον ἐκεῖ τὰ ἀγάλματα τῶν θεῶν, θὰ ἔπρεπε νὰ εἰσέρχεται τοὐλάχιστον ὁ ***φαιδυντής,*** ὁ ἐπιτετραμμένος τὴν συντήρησίν των, ὡς φανερώνει ἡ ὀνομασία του, ἀλλὰ τὸ ἐμπόδιον τοῦτο δύναται νὰ ἐξουδετερωθῇ, ἂν δεχθῶμεν ὅτι τὰ ἀγάλματα ἐξήγοντο ἐκτὸς τοῦ ἀνακτόρου, ὁσάκις ἦτο ἀναγκαῖος ὁ καθαρισμὸς ἢ ἡ ἐργασία συντηρήσεώς των.

Ὁ Noack σ. 264 εἰς ἐνίσχυσιν τῆς γνώμης ὅτι εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Ἐλευσῖνος ὑπῆρχεν ὁ εἰδικὸς ***ναὸς*** μὲ τὰ ἀγάλματα τῶν θεῶν, καὶ χωριστὰ τὸ ἱερὸν ***ἀνάκτορον,*** ὅπου ἦσαν τὰ σύμβολα τῶν θεῶν, ***τὰ ἱερά,*** ὅπου ἐγίνετο καὶ ἡ τελετὴ τῶν μυστηρίων, φέρει ὡς ἀνάλογον παράδειγμα τὸ ἱερὸν τῆς Δεσποίνης τῆς Λυκοσούρας, ὅπου κατὰ τὸν Παυσανίαν ὑπῆρχεν ὁ ναὸς μὲ τὸ λατρευτικὸν σύμπλεγμα, καὶ πλησίον τὸ «μέγαρον», ὁ βωμὸς τῆς Δεσποίνης, ὅπου ἐγίνετο τελετὴ καὶ προσεφέροντο θυσίαι[2] (***Παυσ.*** VIII, 37, 7). Ἀλλὰ νομίζομεν, ὅτι τοιαύτη ἀναλογία μὲ τὴν ἔννοιαν, ποὺ τὴν θέλει ὁ Noack δὲν ὑπάρχει μεταξὺ τῶν δύο ἱερῶν. Εἰς τὴν Λυκοσούραν τὸ «μέγαρον» δὲν ἦτο οἴκημα, ἦτο μόνον μέγας βωμὸς οἰκοδομημένος ἐμπρὸς εἰς κοσμηματικὸν τοῖχον[3], ὅπου βέβαια πρέπει πιστεύοντες εἰς τὸν Παυσανίαν νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἐγίνετο κάποια τελετή, ἴσως μέρος τῆς τελετῆς τῶν μυστηρίων, ἀλλὰ τὸ κυριώτερον μέρος τῶν μυστηρίων θὰ ἐγίνετο ἐντὸς τοῦ ναοῦ, ὅπου ἦσαν τὰ ἀγάλματα, διότι αἱ βαθμίδες, ποὺ κατὰ τὴν ἀναλογίαν τοῦ Ἐλευσινιακοῦ Τελεστηρίου θὰ ἐχρησίμευαν διὰ νὰ κάθωνται οἱ μετέχοντες τῆς τελετῆς τῶν μυστηρίων, εὑρίσκονται εἰς τὴν κλειστὴν γωνίαν τῆς πλατείας τοῦ τεμένους τῆς

[1] Ἀρχ. Ἐφ. 1910, (***Κουρουνιώτη,*** τὸ ἐν Βάσσαις ἀρχαιότερον ἱερὸν τοῦ Ἐπικουρείου Ἀπόλλωνος) σ. 285 - 286. [2] Πβλ. καὶ L. Weber ἔ. ἀ. σ. 80.

[3] Ἀρχ. Ἐφ. 1912, 148 εἰκ. 9. Πβλ. καὶ Noack, Τραγικὴ σκηνὴ 53.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

Δεσποίνης, εἰς τὸ τέρμα τῆς ὁποίας εἶνε κτισμένος ὁ ναός[1], ἀπὸ ἐκεῖ δὲ εἶνε ἀπολύτως ἀδύνατον νὰ παρακολουθήσουν καὶ νὰ ἴδουν, ὅ τι θὰ ἐγίνετο πλησίον τοῦ «μεγάρου», ἐνῷ μία μεγάλη θύρα εὑρισκομένη εἰς τὴν πλαγίαν πλευρὰν τοῦ ναοῦ ἀπέναντι τῶν βαθμίδων διευκολύνει τοὺς καθημένους νὰ βλέπουν τὰ γινόμενα ἐντὸς τοῦ ναοῦ πρὸ τῶν ἀγαλμάτων τῶν θεῶν. Τὸ παράδειγμα τοῦτο τῆς Λυκοσούρας δύναται νὰ χρησιμεύσῃ μᾶλλον εἰς ἐνίσχυσιν τῆς γνώμης μας, ὅτι καὶ εἰς τὴν Ἐλευσῖνα τὰ ἀγάλματα τῶν θεῶν εὑρίσκοντο εἰς τὸν ἴδιον χῶρον, ὅπου ἐγίνετο, τοὐλάχιστον τὸ κυριώτερον μέρος τῆς τελετῆς τῶν μυστηρίων.

Τὸ συμπέρασμά μας. Εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Ἐλευσῖνος πλὴν τοῦ Τελεστηρίου δὲν ὑπῆρχεν ἄλλος ναὸς ἀφιερωμένος εἰς τὰς δύο Ἐλευσινιακὰς θεάς.

Εἰς τὴν κορυφὴν τῆς Ἀγελάστου Πέτρας εἰς τοὺς παλαιοὺς χρόνους ὑπῆρξαν μόνον Μυκηναϊκὰ οἰκήματα καὶ πιθανώτατα καὶ τὸ Μυκηναϊκὸν τεῖχος τῆς ἀκροπόλεως, δὲν ὑπῆρχε δὲ θέσις διὰ τὴν οἰκοδομὴν ναοῦ. Μόνον ὅτε δὲν ὑπῆρχε πλέον τὸ Μυκηναϊκὸν τεῖχος, ἐκτίσθη ἐκεῖ εἰς Ρωμαϊκοὺς χρόνους μέγα κτίριον, ποὺ εἶνε δυνατὸν νὰ εἶνε ναός.

Δὲν ὑπάρχει οὐδὲν τεκμήριον διὰ τοῦ ὁποίου νὰ γίνεται πιθανόν, ὅτι ὑπῆρξέ ποτε ὁ ὑποτιθέμενος Πεισιστράτειος ναὸς τῆς Δήμητρος «ναὸς F» (Tempel F) ἐπὶ τοῦ νοτιανατολικοῦ πλαγίου τῆς Ἀγελάστου Πέτρας. Ἐπὶ τῆς θέσεως ταύτης μόνον λείψανα Ρωμαϊκοῦ κτιρίου, πιθανῶς ναοῦ, εὑρέθησαν. Τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, τὰ ὁποῖα ἐπιστεύθη, ὅτι προείρχοντο ἐκ τοῦ δῆθεν Πεισιστρατείου «ναοῦ F» ἀνήκουν εἰς τὸ Πεισιστράτειον Τελεστήριον.

Καμμία ἔνδειξις δὲν ὑπάρχει, ὅτι αἱ δύο ἐπὶ τοῦ βράχου λαξευμέναι κλίμακες εἰς τὰ πλάγια τοῦ Τελεστηρίου ἀπετέλουν μέρος τοῦ ἀρχικοῦ σχεδίου τοῦ Περικλείου Τελεστηρίου, τὸ ὁποῖον προέβλεπε δῆθεν περιπτεροειδῆ διασκευὴν τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τοῦ Τελεστηρίου.

Ἡ ἀνωμαλία ὡς πρὸς τὴν συμμετρικὴν κατασκευὴν τῶν δύο τούτων κλιμάκων δὲν εἶνε ὀρθὸν νὰ χρησιμοποιῆται ὡς τεκμήριον ὑπάρξεως τοῦ «ναοῦ F».

Ὅπου εἰς ἀρχαῖα κείμενα ἀναφέρεται ὁ ναὸς ἁπλῶς, ἢ ὁ ναὸς τῆς Δήμητρος προκειμένου περὶ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἐλευσῖνος, νοεῖται πάντοτε τὸ Τελεστήριον, τὸ ὁποῖον ἐχρησίμευεν εἰς τὴν ἄσκησιν ὁλοκλήρου τῆς λατρείας τῶν Ἐλευσινιακῶν θεῶν διὰ τῆς τελέσεως τῶν μυστηρίων καὶ τῆς ἄλλης τακτικῆς λατρείας, χάριν τῆς ὁποίας ὑπῆρχον πλησίον ἀλλήλων πρὸ τῆς ἀνατολικῆς ὄψεως τοῦ Τελεστηρίου καὶ οἱ βωμοὶ τῆς Δήμητρος καὶ τῆς Κόρης.

Τελεστήριον καὶ Ναὸς τῆς Δήμητρος, εἶνε τὸ ἴδιον εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Ἐλευσῖνος.

Κ. ΚΟΥΡΟΥΝΙΩΤΗΣ & Ι. ΤΡΑΥΛΟΣ

[1] ***Πρακτ.*** 1896 πίν. 1. Ἴδε καὶ Κουρουνιώτη, Κατάλογος Μουσείου Λυκοσούρας σ. 15 εἰκ. 5.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

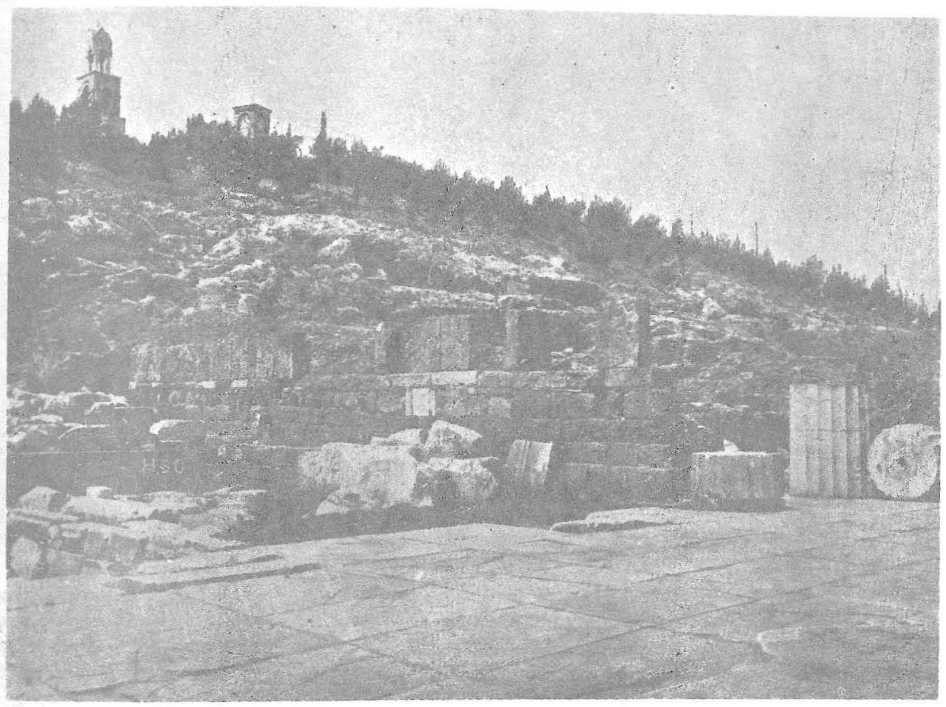
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΤΟΥ 15ου ΤΟΜΟΥ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΔΕΛΤΙΟΥ

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΕΛΕΥΣΙΝΟΣ 1934

Καὶ κατὰ τὸ 1934 ἡ δαπάνη τῶν ἀνασκαφικῶν ἐργασιῶν Ἐλευσῖνος ἔγινεν ἐκ τοῦ χορηγήματος τοῦ ἱδρύματος Rockfeller, εἰς τὴν γενναιοδωρίαν τοῦ ὁποίου ὀφείλονται αἱ γενόμεναι ἀπὸ τοῦ 1930 ἀνασκαφαὶ ἐν Ἐλευσῖνι, ὡς ἐδηλώθη ἤδη ἐπανειλημμένως εἰς τὰς ἐκθέσεις μας. Συνεργάται εἰς τὴν ἀνασκαφὴν ἦσαν καὶ πάλιν ὁ ἀρχιτέκτων Ἰ. Τραυλὸς καὶ ὁ ἐπιμελητὴς Ἰ. Θρεψιάδης· μετέσχεν ἐπίσης ἐπὶ ἕνα μῆνα περίπου εἰς τὰς ἐργασίας καὶ ὁ παλαιός μας συνεργάτης καθηγητὴς Γ. Μυλωνᾶς, ὅστις καὶ εἰργάσθη εἰς τὴν συμπλήρωσιν τῆς ἀνασκαφῆς τῶν ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως τῆς Ἐλευσῖνος πλησίον τοῦ μικροῦ κωδωνοστασίου εὑρεθέντων πρὸ τριῶν ἐτῶν ἐρειπίων ἐπιφανοῦς μυκηναϊκῆς οἰκίας.

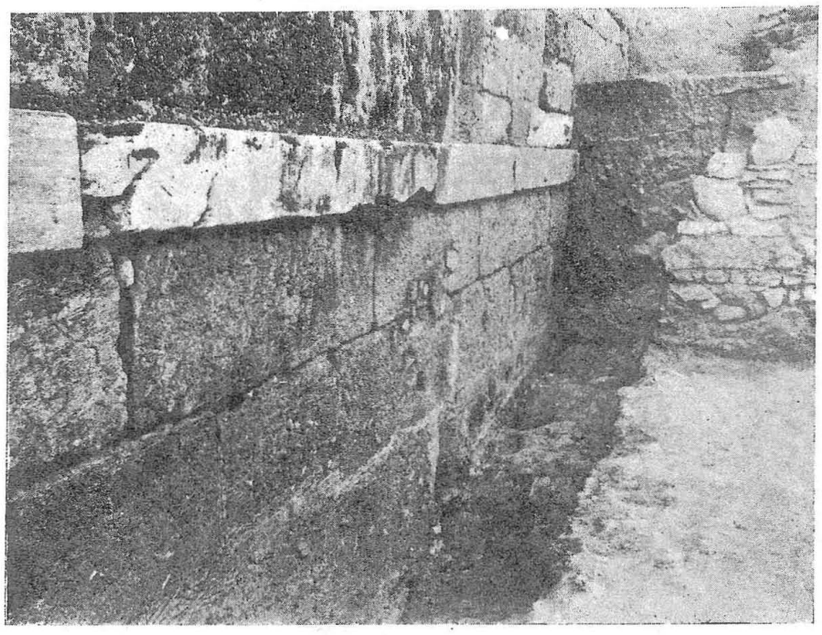
Τὸ κυριώτερον ἔργον κατὰ τὸ 1934 ἦτο ἡ συμπλήρωσις τῆς ἀποκαλύψεως τῶν ἐπὶ τῆς βορείας κλιτύος τῆς ἀκροπόλεως τῆς Ἐλευσῖνος λαξευτῶν κατασκευασμάτων καὶ ἄλλων κτισμάτων, καὶ ἰδίως τῶν πλησίον τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ περιβόλου τοῦ ἱεροῦ, ὄπισθεν τοῦ Πλουτωνίου κειμένων. Αἱ ἄλλαι ἐργασίαι ἔγιναν εἰς διαφόρους θέσεις ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ πρὸς τελειοτέραν ἀποκάλυψιν γνωστῶν ἤδη καὶ πρότερον, ἀλλ' ἀτελῶς ἐμφανισθέντων κτισμάτων, καὶ πρὸς διαφώτισιν διαφόρων ζητημάτων ἀφορώντων εἰς τὴν ἐξακρίβωσιν τοπογραφικῶν σημείων, καὶ τὴν ἀκριβεστέραν ἀναγνώρισιν τῆς μορφῆς διαφόρων κτισμάτων.

Εἰκ. 1. Ἀνατολικὴ ὄψις ὑστερορρωμαϊκοῦ τείχους Λ 16.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

Πρὸς δυσμὰς τοῦ Πλουτωνίου. Παρὰ τὴν δυτικὴν ὄψιν τοῦ ὑστέρου ῥωμαϊκοῦ τείχους (Σχέδ. 1 Λ 16, καὶ ἐπὶ τοῦ γενικοῦ σχεδίου τῶν ἀνασκαφῶν Ἐλευσῖνος ἐν Ἀρχ. Δελτ. 14, παράρτημα· πβλ. αὐτ. σελ. 24· τὸ ἴδιον σχέδιον εἰς ὀλίγον μεγαλειτέραν κλίμακα καὶ εἰς ***Κουρουνιώτη, Ἐλευσίς, Ὁδηγὸς τῶν ἀνασκαφῶν καὶ τοῦ Μουσείου, 1935***), τὸ ὁποῖον ἐκτίσθη ἄγνωστον πότε ἀκριβῶς, ἀλλὰ πάντως ὄχι πολὺ πρὸ τῶν τελευταίων χρόνων τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἱεροῦ ἐκ παντοειδοῦς ἐξ ἀρχαιοτέρων κτιρίων ληφθέντος ὑλικοῦ [1], ἰδίως μεγάλων πωρίνων καὶ μαρμαρίνων ὀρθοστατοειδῶν πλακῶν [2] (εἰκ. 1 καὶ 2), εἶχεν ἀνασκάψει τὸ 1887 ὁ Φίλιος, καὶ ἀπεκάλυψε (Πρακτ. 1888 σελ. 25) «τὰ ἐδάφη τῆς κατασκευῆς μεγάλου οἰκήματος τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων, οὗ οἱ τοῖχοι ἐνιαχοῦ εἰς ὕψος 2 Γ.Μ. σῳζόμενοι φέρουσι καὶ νῦν ἔτι λόγου ἄξια τοιχογραφήματα» (Ἀρχ. Ἐφημ. 1888 σελ. 77, πίν. 4-5). Ὁ Φίλιος χάριν ἐξασφαλίσεως τῶν τοιχογραφιῶν εἶχεν ἐπιχώσει πάλιν ἐξ ὁλοκλήρου τὰ ἐρείπια τοῦ οἰκήματος. Εἰς τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ ἰδίου χώρου προέβημεν καὶ ἡμεῖς διὰ νὰ ἐρευνήσωμεν καλλίτερον τὸ Πεισιστράτειον κτίσμα Η 50, τὸ ὁποῖον (ἴδ. Ἀρχ. Δελτ. ἔ. ἀ. σελ. 24) συνεχίζεται ἐπὶ ἱκανὸν διάστημα καὶ πέραν τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τοῦ ὑστέρου ῥωμαϊκοῦ τείχους Λ 16. Οὕτω μᾶς ἐδόθη ἡ εὐκαιρία νὰ ἀποκαλύψωμεν ἐκ νέου τὰ ὑπὸ τοῦ Φιλίου ἀτελῶς, ὡς φαίνεται, ἀνασκαφέντα ἐρείπια, καὶ νὰ ἐξακριβώσωμεν τὸ σχέδιον τοῦ οἰκοδομήματος, καὶ λεπτομερείας τῆς κατασκευῆς του ἱκανῆς σπουδαιότητος.

Εἰκ. 2. Δυτικὴ ὄψις ὑστερορρωμαϊκοῦ τείχους Λ 16.

Τὸ οἴκημα εἶνε κατὰ τὸ μεγαλείτερον μέρος κτισμένον ἐπὶ τοῦ παλαιοῦ Πεισιστρατείου κτίσματος Η 50, ἐκτείνεται κατ' ἀνατολικοδυτικὴν διεύθυνσιν ἐπὶ τῆς βάσεως σχεδὸν τοῦ ἀνατολικοῦ ἄκρου τοῦ βορείου πλαγίου τοῦ λόφου τῆς Ἐλευσῖνος (εἰκ. 3)· ἡ βορεία πλευρά του εἶνε κτισμένη ἐπὶ τοῦ παλαιοτέρου Πεισιστρατείου τοίχου Η 50, ὁ ὁποῖος χρησιμεύει ὡς κρηπὶς τοῦ βορείου τοίχου τοῦ οἰκήματος καὶ ὡς ἀνάλημμα τῆς ἐπιχώσεως, ποὺ ἦτο ἀναγκαία διὰ νὰ σχη-

[1] Φαίνεται, ὅτι ἔγινε τότε γενικὴ ἐνίσχυσις καὶ ἀνανέωσις τοῦ περιβόλου τοῦ ἱεροῦ, διότι καὶ ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τούτου ἔγινεν ἰσχυρὰ ἐπένδυσις τοῦ παλαιοτέρου ἑλληνικοῦ περιβόλου, κτισθεῖσα δι' ὁμοίου ὑλικοῦ καὶ καθ' ὅμοιον πρὸς τὸ τεῖχος τοῦτο τρόπον (Λ 15 ἐπὶ τοῦ γενικοῦ σχεδίου Ἀρχ. Δελτ. ἔ. ἀ.). Ἡ περιοχὴ τοῦ ἱεροῦ φαίνεται, ὅτι ἐπεξετάθη πρὸς τὰ βορειοδυτικά, ὅτε ἐκτίσθησαν τὰ Μεγάλα Προπύλαια προστεθέντος εἰς αὐτὴν τμήματος τῆς πόλεως Ἐλευσῖνος βορειοδυτικῶς τοῦ ἀποκλείοντος κατ' αὐτὴν τὴν πλευρὰν εἰς τοὺς Ἑλληνικοὺς χρόνους τὸ ἱερὸν Παλαιοῦ Πεισιστρατείου τείχους, τὸ ὁποῖον, ἀνανεωμένον φυσικά, ὑφίστατο πιθανώτατα μέχρι τότε, φέρον ἴσως καὶ πυλίδα χάριν τῆς ἀμέσου συγκοινωνίας τοῦ ἱεροῦ μὲ τὴν πόλιν, γενομένην ἀναγκαίαν μετὰ τὴν κατάργησιν, διὰ τῆς οἰκοδομῆς τῶν Μικρῶν Προπυλαίων τῆς παλαιᾶς πυλίδος Η 52. Μὲ τὴν οἰκοδομὴν τοῦ ὑστερορωμαϊκοῦ τείχους Λ 16 ἀποχωρίζεται πάλιν ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ μέρος τοῦ τελευταίως προστεθέντος εἰς αὐτὸ χώρου.

[2] Ἐπὶ ἑνὸς μαρμάρου τοῦ τείχους σώζονται τὰ γράμματα ΘΥΜ (ὡς τεκτονικὸν σῆμα :).

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

ματισθῇ ἐπὶ τῆς κατωφερικῆς θέσεως, ὅπου κεῖται τὸ οἰκοδόμημα, ἐπίπεδος χῶρος πρὸς τοποθέτησιν τοῦ δαπέδου τοῦ βορειοτέρου ἡμίσεως τοῦ οἰκοδομήματος. Τὸ δάπεδον τοῦ νοτιωτέρου ἡμίσεως τοῦ οἰκοδομήματος κεῖται ἐπὶ τοῦ ἀνηφορικοῦ βράχου κατὰ 1 μ. ὑψηλότερον τοῦ βορειοτέρου τμήματος. Ποῦ ἐτελείωνε πρὸς Ἀνατολάς, πρὸς τὸ ἱερόν, τὸ οἰκοδόμημα δὲν γνωρίζομεν ἀκριβῶς, διότι τὸ ὑστερορρωμαϊκὸν τεῖχος Λ 16 ἀπέκοψε μέρος τούτου· ἴσως δὲ εἶχον ἤδη βλάψει τὸ ἀνατολικόν του ἄκρον καὶ αἱ κτισθεῖσαι πρὸ τῆς κατασκευῆς τοῦ τείχους ἐπὶ τοῦ Πεισιστρατείου κτίσματος Η 50, πλησίον τῶν Μικρῶν Προπυλαίων μεγάλαι Ρωμαϊκαὶ δεξαμεναί· δὲν δύναται ἐπίσης νὰ ὁρισθῇ ἀκόμη ἀπολύτως ἀσφαλῶς καὶ μέχρι ποῦ ἔφθανε πρὸς Δυσμὰς τὸ οἴκημα. Διὰ μακροῦ τοίχου (Α Α, εἰκ. 4, ἴδε καὶ σχέδ. 1) διαιρεῖται, τουλάχιστον κατὰ τὸ ἀνατολικώτερον μέρος του εἰς δύο τμήματα κατὰ μῆκος· τὸ βορειότερον κεῖται, ὡς εἴπομεν, χαμηλότερον τοῦ νοτιωτέρου, καὶ ἀποτελεῖται ἐξ ἑνὸς μεγάλου τετραγώνου σχεδὸν χώρου (Β), εἰς τὸ μέσον σχεδὸν τοῦ ὁποίου σώζεται τὸ κτιστὸν βάθρον στύλου, εἰς τὸν ὁποῖον ἀντιστοιχοῦν ἑκατέρωθεν ἐπὶ τοῦ νοτίου καὶ τοῦ βορείου τοίχου παραστάδες. Ἡ θύρα τοῦ χώρου τούτου εἶνε πρὸς ἀνατολάς· εἰς ταύτην κατέληγε διάδρομος ἀρχίζων ἴσως ἀπὸ τῆς ἐξωτερικῆς εἰσόδου τοῦ οἰκοδομήματος, ποὺ ἦτο ἐπίσης ἐξ ἀνατολῶν. Ἑκατέρωθεν τοῦ διαδρόμου τούτου σώζονται σήμερον τὰ ἐδάφη μικροῦ δωματίου. Ἐντὸς τοῦ δαπέδου τοῦ δωματίου ποὺ εὑρίσκεται βορειότερον τοῦ διαδρόμου ἔχει χωσθῇ εἰς βάθος μέγας πήλινος πίθος (εἰκ. 4, Ζ), ἀποτελεῖται δὲ τὸ δάπεδον ἐκ στερεοῦ στρώματος ἀσβέστου καὶ μικρῶν χαλικίων. Ὁ πίθος ἢ σιρὸς (εἰκ. 5) ἔχει διάμ. κατὰ τὸ μέσον 0.94 καὶ κατὰ τὴν βάσιν 1.25, τοῦ ἀνωτέρου ἀνοίγματος ἡ διάμ. εἶνε 0.61 τὸ δὲ ὅλον βάθος εἶνε 2.20 περίπου. Τὸ ἀγγεῖον ἀποτελεῖται ἐκ τεσσάρων πολὺ μεγάλων ἡμικυλινδρικῶν κεραμίδων, δύο ἐκ τῶν ὁποίων ἑνούμεναι σχηματίζουν τὸ ἥμισυ τοῦ ὕψους του. Τὰ δύο ἡμίσια συνενοῦνται στερεώτερον κατὰ τὴν τοποθέτησιν διὰ χειλωτῶν ἐπιπέδων ἄκρων. Αἱ

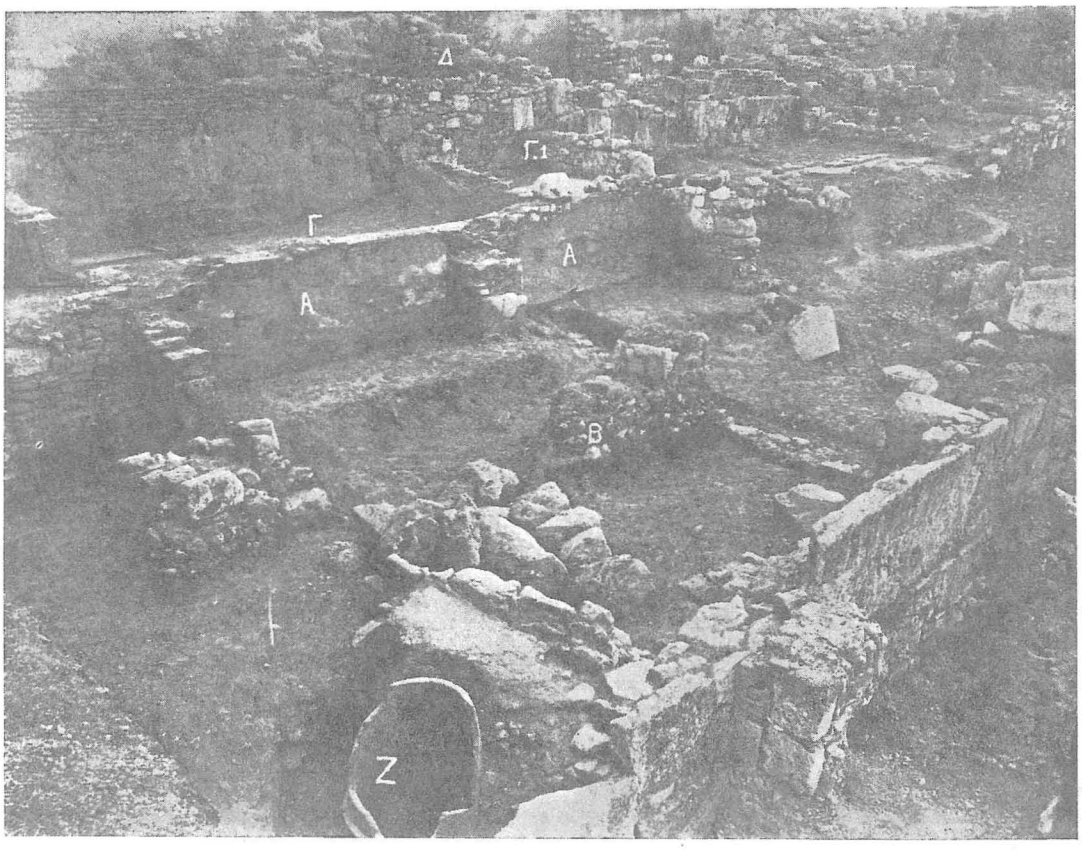

Εἰκ. 3. Ἐρείπια Κηρύκων οἴκου ὁρώμενα ἀπὸ Βορρᾶ.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

τοῦ κάτω ἡμίσεως κεραμίδες εἶνε ἱκανῶς μεγαλείτεραι, οὕτω δὲ ὁ σιρὸς εἶνε ἱκανῶς εὐρύτερος ἀπὸ τοῦ μέσου καὶ κάτω· αἱ ἡμικυλινδρικαὶ κεραμίδες συνδέονται κατὰ τὰ πλάγια διὰ μολυβδίνων δεσμῶν. Ἡ βάσις τοῦ πίθου ἀποτελεῖται πιθανώτατα ἐκ χωριστοῦ, κοίλου λεκανοειδοῦς τεμαχίου, τὸ ὁποῖον ἔχει εἰς τὸ κέντρον μικρότερον κοίλωμα. Καὶ τὸ στόμιον τοῦ πίθου ἀπετελεῖτο πιθανώτατα ἐξ ἰδιαιτέρου μὴ σωθέντος τεμαχίου. Πρὸς στεγανωτέραν ἀπόφραξιν τῶν ἁρμογῶν χρησιμοποιεῖται ἄφθονος ἄσβεστος. Πρὸς καθοδήγησιν τῆς τοποθετήσεως τῶν διαφόρων τεμαχίων ἦσαν χαραγμένα ἐπὶ τῶν πρὸς σύνδεσιν ὡρισμένων ἄκρων ἀντίστοιχα γράμματα· σήμερον φαίνονται ἐκ τούτων μόνον τὰ δύο ἀντίστοιχα Δ τοῦ ἄνω ἄκρου τῶν κεραμίδων τοῦ ἄνω ἡμίσεως. Ἡ κεραμικὴ ἐργασία εἶνε πολὺ ἐπιμελής, ἔχει δ' ὁ πηλὸς πάχ. 0.035· ἡ ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια φέρει στερεὸν ἱκανῶς παχὺ ἐπίχρισμα. Ἐντὸς τοῦ πίθου εὑρέθη μετὰ τῶν χωμάτων καὶ ἄφθονος τέφρα μὲ πολλὰ μικρὰ τεμάχια ἀνθράκων· εὑρέθησαν πρὸς τούτοις καὶ πολλὰ τεμάχια μελαμβαφῶν, τῶν λεγομένων ἑλληνιστικῶν, ἀγγείων διαφόρων σχημάτων, καὶ εἷς κέρνος.

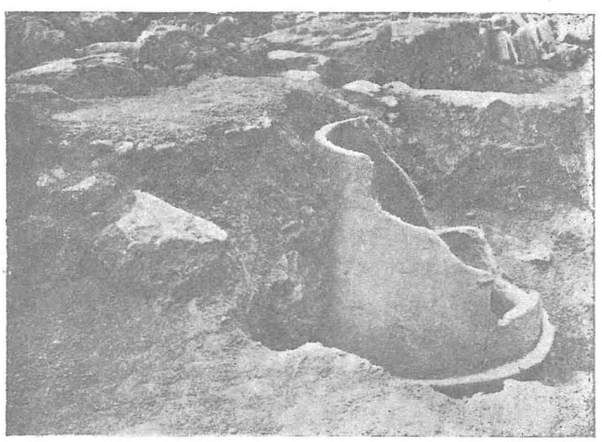
Τὸ νοτιώτερον, ὑψηλότερον τμῆμα τοῦ οἰκοδομήματος ἀποτελεῖται, ὅσον φαίνεται τουλάχιστον ἐκ τοῦ σωζομένου σήμερον μέρους, ἐκ σειρᾶς τριῶν συνεχομένων δωματίων, τῶν ὁποίων τὸ ἐν τῷ μέσῳ Γ εἶνε τὸ μεγαλείτερον καὶ σπουδαιότερον. Ἔχει τοῦτο μῆκος 6,20 καὶ πλάτος 4,20. Οἱ τοῖχοι του, ἰδίως ὁ νότιος μακρὸς καὶ οἱ δύο πλάγιοι σώζονται εἰς ἱκανὸν ὕψος. Ἐπὶ τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ δωματίου τούτου σώζονται αἱ ὑπὸ τοῦ Φιλίου ἀνακαλυφθεῖσαι καὶ κατ' ἀντίγραφον τοῦ Ζιλλιερὸν πατρὸς δημοσιευθεῖσαι εἰς τὴν Ἀρχ. Ἐφ. 1888, πίν. 4 - 5 ὡραῖαι τοιχογραφίαι. Μόνον ὀλίγας βλάβας ὑπέστησαν ἔκτοτε (ἴδε εἰκ. 27 εἰς Κουρουνιώτη, Ἐλευσὶς σελ. 56 κατὰ φωτογραφίαν). Ἡ σπουδαιότης τοῦ δωματίου τούτου ἐξαίρεται διὰ τῆς ἀνακαλύψεως ἐντὸς αὐτοῦ καὶ ἄλλων λεπτομερειῶν, τὰς

Εἰκ. 4. Ὁ Κηρύκων οἶκος.

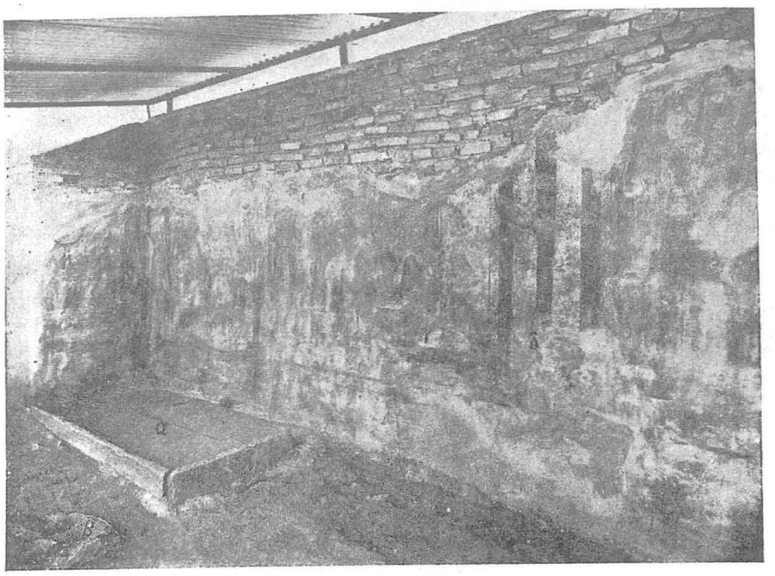
Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

ὁποίας, ὡς φαίνεται, δὲν ἀπεκάλυψεν ὁ Φίλιος. Κατὰ τὴν νοτιανατολικὴν γωνίαν τοῦ δωματίου (εἰκ. 6) εἶνε χωρισμένη ἐπὶ τοῦ δαπέδου μικρὰ ἐπιμήκης πύελος, κατασκευασμένη διὰ μαρμαρίνων πλακῶν στρωμένων στερεῶς καὶ κολλημένων συμπαγῶς πρὸς ἀλλήλας· λεπταὶ μαρμάριναι πλάκες τεθειμέναι κατὰ μῆκος καθέτως εἰς τὸ ἔδαφος ἀποτελοῦσι τὸ χαμηλὸν περιχείλωμα τῆς πυέλου ἐκ τῶν δύο πλευρῶν (εἰκ. 6 α). αἱ δύο ἄλλαι πλευραί της κλείονται ὑπὸ τῶν δύο τοίχων τοῦ δωματίου. Ὅπη πρὸς ἐκροὴν ὑγρῶν, τὰ ὁποῖα ἐχύνοντο πάντως εἰς τὴν πύελον δὲν ὑπάρχει, ἀλλ' εἰς τὰς πλευράς, ὅπου ἡ πύελος στηρίζεται εἰς τοὺς τοίχους, καλύπτει χονδρὸν πλαγίως κομμένον γέμισμα ἀσβέστου τὰς ἁρμογάς. Πλησίον τοῦ δυτικοῦ ἄκρου της εἶνε προσκολλημένος μικρὸς τετράγωνος βωμὸς (εἰκ. 6 β) κατασκευασθείς, ὡς φαίνεται, ἐκ πηλοῦ καὶ ἐπανειλημμένως ἐπιχρισθεὶς καὶ διακοσμηθεὶς μὲ ζωγραφίας. Ἐπὶ τῶν μικρῶν λειψάνων τῶν ἐπιχρισμάτων τούτων διακρίνονται μέρη ἀνθεμίων μὲ κυανοῦν χρῶμα.

Εἰκ. 5. Σιρὸς Κηρύκων οἴκου.

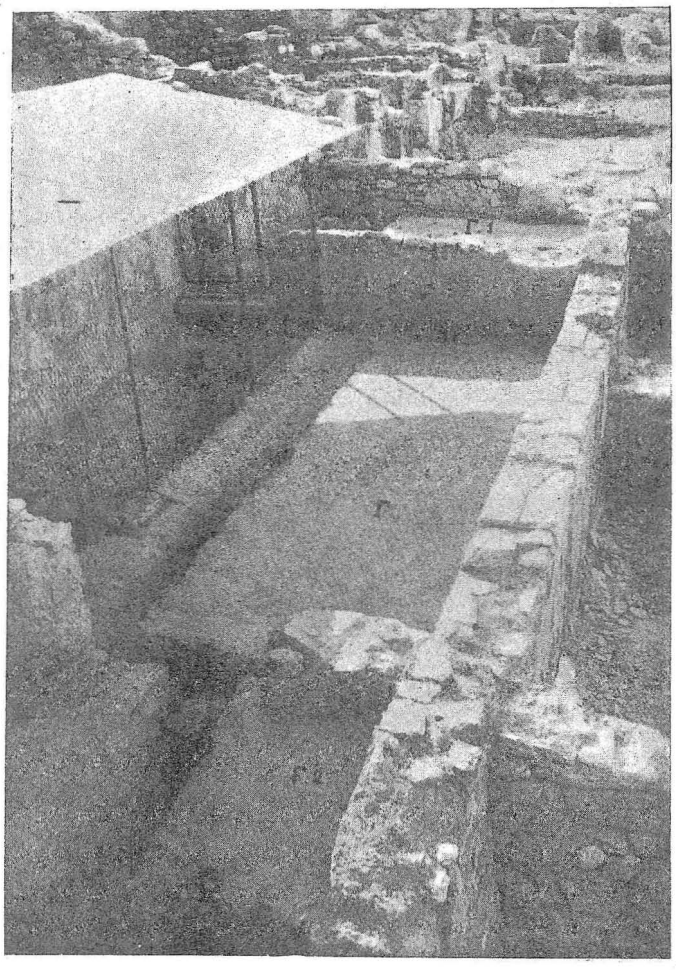
Τὸ λοιπὸν δάπεδον τοῦ δωματίου δὲν σώζεται καλὰ (εἰκ. 7)· ἴσως ἀποτελεῖται μόνον ἐξ ἐπικρούστου χώματος, ἴσως ὅμως εἶχε καὶ λεπτὴν ἐπίστρωσιν ἐξ ἀσβέστου μὲ μικρὰς λεπτὰς ψηφίδας. Οἱ τοῖχοι τοῦ δωματίου εἶνε κτισμένοι μὲ μεγαλειτέραν ἐπιμέλειαν, παρὰ εἰς τὰ λοιπὰ μέρη τοῦ οἰκοδομήματος· εἶνε μάλιστα πολὺ ἀξιοσημείωτος ὁ τρόπος τῆς οἰκοδομῆς τοῦ βορείου τοίχου. Κατὰ διαστήματα ἐκτίσθησαν δι' ὀπτῶν πλίνθων ἐπὶ τῆς γραμμῆς τοῦ τοίχου τετραγωνικοὶ στερεοὶ στύλοι (φαίνονται ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ βορείου τοίχου τοῦ δωματίου εἰς τὴν εἰκ. 7), καὶ τὰ μεταξὺ τούτων κενὰ συνεπληρώθησαν δι' οἰκοδομήσεως ἐξ ἀκατεργάστων μικρῶν σχετικῶς λίθων καὶ ἀσβέστου. Οἱ λοιποὶ τοῖχοι τοῦ οἰκοδομήματος εἶνε ὁμοίως

Εἰκ. 6. Ἐσωτερικὸν δωματίου Γ Κηρύκων οἴκου.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

δι' ἀκατεργάστων μικρῶν συνήθως, κατὰ προτίμησιν πλακωτῶν, λίθων καὶ ἀσβέστου μὲ ἱκανὴν ἀμέλειαν, ὡς φαίνεται, κτισμένοι. Οἱ τοῖχοι εἶνε σκεπασμένοι μὲ παχὺ ἐπίχρισμα, τὸ ὁποῖον καλύπτεται διὰ τοῦ φέροντος τὰς τοιχογραφίας

Εἰκ. 7. Νότια Δωμάτια Κηρύκων οἴκου.

λεπτοῦ κονιάματος. Τὸ παρακείμενον πρὸς ἀνατολὰς τοῦ περιγραφέντος δωματίου μικρότερον δωμάτιον Γ[2] (εἰκ. 7) ἔχει καταστραφεῖ ἐν μεγάλῳ μέρει διὰ τοῦ ὑστέρου ῥωμαϊκοῦ τείχους· οἱ τοῖχοι καὶ τούτου ἔχουν κονίαμα ζωγραφημένον καθ' ὅμοιον πρὸς τὸ μεγαλείτερον δωμάτιον τρόπον, ἀλλὰ τῶν ζωγραφημένων χώρων αὐτῶν σώζονται μόνον ὀλίγα ἀπὸ τὰ κατώτερα μέρη, καὶ δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ γνωρίζομεν, ἂν εἶχον παραστάσεις· σώζονται μόνον εἰς ὀλίγα σημεῖα πράσινα ἀνθέμια, καὶ ὄρθιοι ἑλικτοὶ κλαδίσκοι· ἡ θύρα τῆς συγκοινωνίας μὲ τὸ μεγαλείτερον δωμάτιον εἶνε πλησιέστερον πρὸς τὸν βόρειον τοῖχον, καὶ ὄχι ἀκριβῶς εἰς τὸ μέσον τοῦ χωρίζοντος τὰ δύο δωμάτια τοίχου. Τὸ δάπεδον τοῦ δωματίου τούτου εἶνε εἰς ἀρκετὸν ὕψος ἀπὸ τοῦ στερεοῦ βράχου καὶ κεῖται ἐπὶ τεχνητῆς ἐπιχώσεως· ἐπ' αὐτοῦ εὑρίσκοντο ἄφθονα τεμάχια τοῦ χρίσματος καὶ τῶν κονιαμάτων τῶν τοίχων· ἡ ἔρευνα τῆς ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ δωματίου ἐπιχώσεως δὲν ἔγινεν, ἠρευνήθη μόνον ἡ ἐπίχωσις πλησίον καὶ κατὰ μῆκος τοῦ ὑστερορρωμαϊκοῦ τείχους, καὶ διεκρίθη ἡ τάφρος, ποὺ εἶχε σκαφῆ διὰ τὴν οἰκοδομήν του· ἔχει πλάτος μεταξὺ 0.35 καὶ 0.90· ἐντὸς αὐτῆς εὑρέθησαν πολλὰ τεμάχια τῶν ζωγραφημένων κονιαμάτων, καὶ ἀνάμικτα ὄστρακα ἀγγείων διαφόρων ἐποχῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ γεωμετρικά· τὰ πλεῖστα ὅμως τῶν ὀστράκων ἦσαν ἐκ τῶν πλεοναζόντων καὶ εἰς τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους μελαμβαφῶν μὲ ἔκτυπα κοσμήματα· τεμάχιον μεγαρικοῦ σκύφου ἔχει δύο ἀντιμετώπουςὀρθίους τράγους ἑκατέρωθεν κρατῆρος· εὑρέθησαν καὶ δύο λαβαὶ πηλίνων ὑδριῶν μὲ ἐνεπιγράφους σφραγίδας.

Διὰ θύρας εὑρισκομένης εἰς τὸ νοτιώτερον ἄκρον τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ ἐν τῷ μέσῳ μεγάλου δωματίου (ὁ λίθος ποὺ χρησιμεύει τώρα ὡς κατώφλιον τῆς θύρας καὶ φαίνεται εἰς τὴν εἰκ. 7 ἐτέθη ὑφ' ἡμῶν μετὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ ὑποστέγου) εἰσέρχεταί τις εἰς τὸ πρὸς δυσμὰς μικρότερον δωμάτιον (Γ[1] εἰκ. 7). Τοῦτο ἦτο, ὡς φαίνεται, μικρότερον καὶ τοῦ ἀντιστοίχου, ἀνατολικῶς τοῦ μεσαίου κειμένου δωματίου, τὸ ὁποῖον περιεγράψαμεν· ἐκ τῶν τοίχων του οἱ τρεῖς σώζονται εἰς μικρὸν ὕψος, ὅπως καὶ τῶν ἄλλων δωματίων, μόνον δὲ ὁ νότιος τοῖχος σώζεται ὑψηλότερον· εἰς τὴν οἰκοδομὴν τούτου ἐχρησιμοποιήθησαν καὶ μεγαλείτεροι λίθοι ἐκ παλαιοτέρου οἰκοδομήματος, ὀλίγοι ἐκ τῶν ὁποίων προέρχονται ἐκ κτηρίων μὲ πολυγωνικὸν τρόπον οἰκοδομῆς. Μέγα μέρος τοῦ ἐδάφους τοῦ δωματίου τούτου κατὰ τὴν γωνίαν, ἡ ὁποία σχηματίζεται διὰ τοῦ βορείου καὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου καλύπτεται ὑπὸ παχέος στερεοῦ στρώματος ἐκ μίγματος ἀσβέστου καὶ ψηφίδων

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

κατὰ τὸ βόρειον καὶ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ στερεοῦ τούτου στρώματος ὑπάρχει ἐπ' αὐτοῦ στενὸν αὐλακοειδὲς κοίλωμα, καὶ παρὰ τὸ ἀνατολικόν του ἄκρον σώζεται μικρὸν λείψανον τοῦ χαμηλοῦ κτίσματος, διὰ τοῦ ὁποίου φαίνεται, ὅτι περιεκλείετο τὸ στερεὸν τοῦτο στρῶμα· εἰς τὸ κτίσμα τοῦτο εἶνε ἐμπηγμένη καθέτως πωρίνη πλάξ, ἐκ τούτου δὲ δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι καὶ τὸ στερεὸν τοῦτο στρῶμα ἦτο ἡ βάσις πυέλου μὲ χαμηλὸν περιχείλωμα παρομοίας πρὸς τὴν ἐντὸς τοῦ μεγαλειτέρου δωματίου. Μεταξὺ τοῦ τοίχου διὰ τοῦ ὁποίου τερματίζεται πρὸς Νότον τὸ οἰκοδόμημα καὶ τῆς κατωφερείας τοῦ λόφου ὑπάρχει ἀρκετὰ μέγα κενὸν διάστημα, θὰ ὑπῆρχε δὲ ἀρκετὰ μέγας κίνδυνος ἐκ τῶν ὑδάτων τῶν βροχῶν, τὰ ὁποῖα θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ σχηματίσουν μικρὸν χειμαρροειδὲς ρεῦμα, ἢ καὶ νὰ συλλεχθοῦν καὶ παραμείνουν ἐντὸς τοῦ χαραδροειδοῦς κοιλώματος· ὅπως προφυλαχθῇ ἀπὸ τοῦ κινδύνου τούτου τὸ ἔχον τοὺς ζωγραφημένους τοίχους μεσαῖον δωμάτιον, ἐπληρώθη ὅλον τὸ ὄπισθεν τοῦ τοίχου τοῦ δωματίου κενὸν διὰ στερεωτάτου συμπαγοῦς μίγματος ἐκ μεγάλων λίθων, μεγάλων κεραμίδων στέγης καὶ ἀσβέστου, φθάνοντος μέχρι περίπου τοῦ σημείου, ποὺ φθάνει ἡ ζωγραφημένη παράστασις. Νοτίως τοῦ μικροτέρου δυτικοῦ δωματίου Γ[1] ὁ χῶρος (Δ ἐπὶ τῆς εἰκ. 4) ἦτο πλήρης ἁπλοῦ χώματος· διὰ τῆς ἀνασκαφῆς τούτου ἀπεδείχθη, ὅτι καὶ πρὶν κτισθῇ τὸ οἰκοδόμημα μὲ τὰς ζωγραφίας ὑπῆρχον ἐκεῖ μικρὰ κτίσματα, τῶν ὁποίων ἐσώθησαν λείψανα τοίχων· μερικοὶ ἐκ τούτων προχωροῦν πρὸς Βορρᾶν κάτωθεν τοῦ δαπέδου τοῦ δωματίου τοῦ οἰκοδομήματος μὲ τὰς ζωγραφίας. Πρὸς χρονολόγησιν τῆς ἐπιχώσεως εἰς τὸν μικρὸν χῶρον μεταξὺ τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ δυτικοῦ δωματίου καὶ τῆς κατωφερείας τοῦ λόφου χρησιμεύουν τὰ εὑρεθέντα ὀλίγα ὄστρακα ἀγγείων μεταξὺ τῶν ὁποίων ὑπάρχουν καὶ τεμάχια μὲ λείψανα ἐρυθρομόρφων παραστάσεων. Ἀλλὰ καὶ ὡς ὁδὸς πρὸς ἀνάβασιν εἰς τὴν ἀκρόπολιν φαίνεται, ὅτι ἐχρησίμευσεν ὁ χῶρος νοτίως τοῦ οἰκοδομήματος, ὡς δεικνύει στενὴ κλῖμαξ (Ε ἐπὶ εἰκ 3) λαξευμένη εἰς τὸν βράχον, ἡ ὁποία φαίνεται, ὅτι κατεσκευάσθη, ὅτε εἶχε πληρωθῇ ὁ χῶρος μεταξὺ τοῦ οἰκοδομήματος τῶν ζωγραφιῶν καὶ τοῦ λόφου διὰ τοῦ μνημονευθέντος στερεοῦ μίγματος, διότι ἡ κατωτάτη βαθμίς της ἀρχίζει 0,50 περ. ὑψηλότερον τῆς ἐπιφανείας τῆς προσχώσεως. Τουναντίον ἄλλη μικρὰ παλαιοτέρα κλῖμαξ, ποὺ δὲν σώζεται τόσον καλά, ὀλίγον δυτικώτερον δὲν ἦτο πρὸς ἀνάβασιν εἰς τὴν ἀκρόπολιν, ἀλλ' ἴσως εἰς ἄλλο χαμηλότερον κείμενον ἵδρυμα ὡρισμένη. Τὸ δάπεδον τοῦ μεγάλου χώρου (Β εἰκ. 4) τοῦ βορειοτέρου τμήματος τοῦ οἰκοδομήματος εἶνε καὶ αὐτὸ ἀρκετὰ ὑψηλότερον τοῦ βραχώδους ἐδάφους· ἡ ἐπίχωσις κάτωθεν τοῦ δαπέδου εἶνε παλαιά, ἀλλὰ δὲν ἠρευνήθη ἀκόμη καλῶς. Ἐφ' ὅσον σώζεται ὁ τοῖχος ΑΑ (ἴδε εἰκ. 4), ὅστις χρησιμεύει ὡς βόρειος τοῖχος καὶ ὡς ἀνάλημμα τῆς ἐπιχώσεως τῶν δωματίων τοῦ νοτιωτέρου τμήματος τοῦ κτιρίου καὶ συγχρόνως ὡς νότιος τοῖχος τοῦ χώρου Β, δὲν παρουσιάζει σημεῖόν τι δεικνύον πῶς ἐγίνετο δι' αὐτοῦ ἡ συγκοινωνία μεταξὺ τῶν ὑψηλοτέρων δωματίων τοῦ νοτιωτέρου τμήματος καὶ τοῦ χαμηλοτέρου βορειοτέρου χώρου· πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι εὐθὺς παρὰ τὴν εἴσοδον, ἡ ὁποία θὰ εὑρίσκετο πρὸς ἀνατολάς, ἐγίνετο διὰ μικρᾶς κλίμακος ἡ ἄνοδος ἐκ τοῦ χαμηλοτέρου εἰς τὸ ὑψηλότερον τμῆμα.

Ἤδη κατὰ τὴν πρώτην ἀποκάλυψιν ὁ Φίλιος ἀναφέρων εἰς τὴν βραχυτάτην περὶ αὐτῆς ἔκθεσίν του (Ἀρχ. Ἐφημ. 1888 σελ. 76) τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο σημειώνει, ὅτι δὲν φαίνεται νὰ εἶνε ἰδιωτικὸν οἴκημα· τὴν γνώμην του αὐτὴν ἐπικυρώνει ἡ γενομένη ἤδη ἐντελὴς ἀποκάλυψις τῆς κατόψεώς του, καὶ ἡ ἐξακρίβωσις τῶν ἀπαρτιζόντων τὸ οἰκοδόμημα μερῶν, τὰ ὁποῖα εἶνε ὁπωσδήποτε διάφορα εἰς τὰ συνήθη ἰδιωτικὰ οἰκήματα, καὶ πρὸ πάντων τὰ εὐρεθέντα ἐντὸς τῶν δύο κυριωτέρων δωματίων τοῦ νοτιωτέρου τμήματος τοῦ οἰκοδομήματος θρησκευτικῆς φύσεως κατασκευάσματα.

Ἡ ἄμεσος γειτνίασις τοῦ οἰκοδομήματος μὲ τὸ ἱερόν, καὶ ἡ πιθανότης (περὶ τῆς ὁποίας θὰ ὁμιλήσωμεν καὶ κατωτέρω), ὅτι ὁ χῶρος ποὺ κατέχει τὸ οἰκοδόμημα μαζὶ μὲ μικρὸν ἀκόμη χῶρον πρὸς Δυσμὰς ἀνῆκεν εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ἱεροῦ, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ πιστεύωμεν, ὅτι καὶ τοῦτο ἦτο ἐκ τῶν οἰκιῶν, αἱ ὁποῖαι ἐχρησιμοποιοῦντο ὡς ἕδραι τῶν θρησκευτικῶν λειτουργῶν καὶ ὑπηρετῶν καὶ τῶν διοικητῶν καὶ διαχειριστῶν τῆς περιουσίας τοῦ ἱεροῦ[1]. Εἰς τὴν μακρὰν λογοδοσίαν τῶν Ἐλευσινιακῶν ἐπιστατῶν τοῦ 329/8 π. Χ. (IG II - III² 1672) ὀνομάζονται τὰ ἐξῆς τοιαύτης φύσεως οἰκήματα: ἡ ***οἰκία τῆς ἱερείας***, ὁ ***οἶκος τῶν Κηρύκων*** ἢ τὸ Κηρύκειον, ἡ ***οἰκία τοῦ Δαδούχου***, τὸ ***ἐπισκάσιον***, τὸ ***νεωκόριον***, καὶ εἶνε πολὺ πιθανόν, ὅτι ὑπῆρχε καὶ ὁ οἶκος Εὐμολπιδῶν καὶ τοῦ ἱεροφάντου. Δυστυχῶς ἡ ἐπιγραφὴ δὲν παρέχει ὡρισμένας καὶ ἀσφαλεῖς ὑποδείξεις πρὸς τοποθέτησιν τῶν μνημονευομένων εἰς αὐτὴν οἰκοδο-

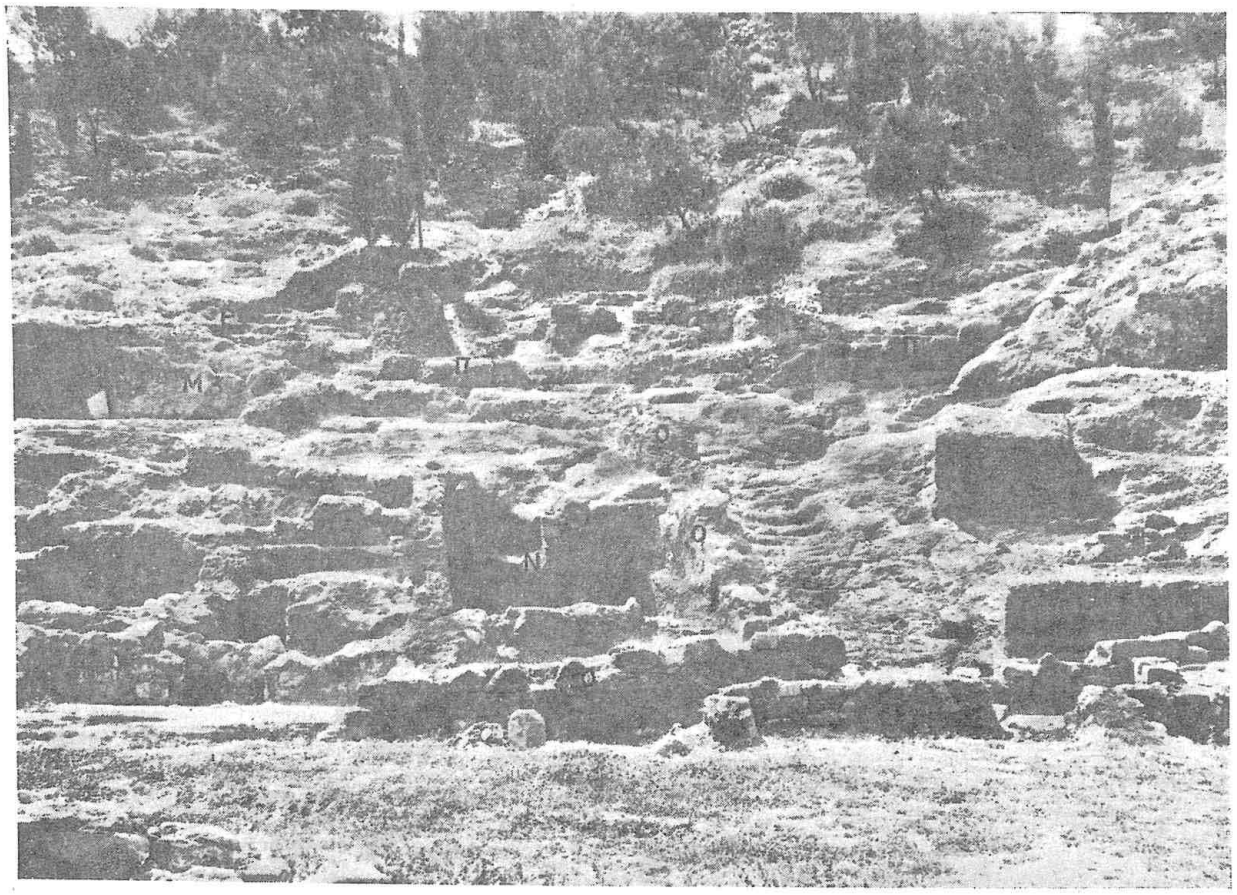
[1] Τὴν ἰδίαν ὑπόθεσιν κάμνει καὶ ὁ Dörpfeld ἐν Mitt. 1889, 14 σελ. 124.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

Εἰκ. 9. Λαξευτὰ δοκάρια καὶ πτέρνα βορείου πλευροῦ λάρνακος Ἐλευσῖνος.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

μημάτων. Ὅτι ὅλα ἢ τουλάχιστον τὰ περισσότερα θὰ ἦσαν ἀξιόλογα κτίρια φαίνεται ἐκ τῶν ὀνομαζομένων μερῶν αὐτῶν, ἢ ἐκ τοῦ μεγέθους τῶν γενομένων ἐπ᾽ αὐτῶν ἐργασιῶν. Τὸ νεωκόριον π. χ. εἶχεν καὶ ἰδιαίτερον πρόθυρον, τὸ ἐπιστάσιον εἶχεν καὶ αὐλὴν· μὲ ἰδιαιτέραν θύραν (αὐλείαν), πρὸς τοποθέτησιν δὲ τῆς οἰκίας τῆς ἱερείας ἦτο ἀνάγκη μεγάλου ἀναλήμματος [1]. ἑπομένως πρέπει νὰ ζητηθῇ εἰς κατωφερικὴν θέσιν, ὅπως ἡ τοῦ κτιρίου ἡμῶν· ἀλλ᾽ ἀκριβῶς ἡ λεπτομέρεια περὶ τῆς κατασκευῆς τοῦ ἀναλήμματος τὸ 329 (χρόνος τῆς λογοδοσίας τῆς ἐπιγραφῆς) καθιστᾷ ἀδύνατον νὰ ταυτίσωμεν τὸ κτίριόν μας μὲ τὴν οἰκίαν τῆς ἱερείας, διότι τοῦτο ἔχει τὸ ἀνάλημμά του, ποὺ σώζεται ἀκόμη καὶ σήμερον, καὶ εἶνε ὁ παλαιὸς πολυγωνικὸς

Εἰκ. 9. Λαξευμένα δωμάτια καὶ λαξευτὴ κλῖμαξ ἐπὶ βορείας κλιτύος λόφου Ἐλευσῖνος.

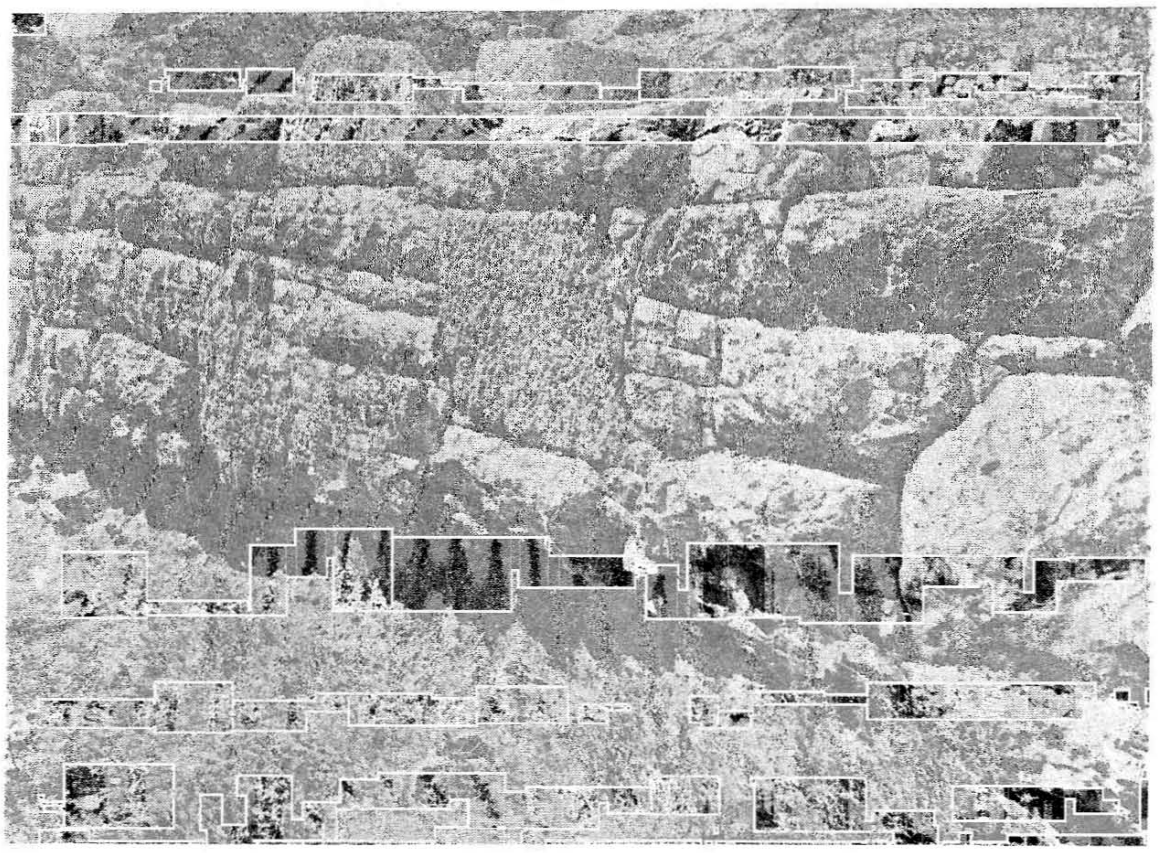
Ἐκ τῶν οἰκοδομημάτων τούτων θὰ ἦτο ὀρθότερον νὰ σκεφθῶμεν, ὅτι μᾶλλον ἡ οἰκία τῆς ἱερείας θὰ ἔπρεπε νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὸ ἀποκαλυφθὲν κτίριον, διότι πρὸς οἰκοδομὴν αὐτῆς χρειάζεται κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν μέγα ἀνάλημμα, τοῖχος τοῦ προϋπάρχοντος Πεισιστρατείου κτιρίου, ἑπομένως τὸ ὑπὸ τῆς ἐπιγραφῆς ἀναφερόμενον ἀνάλημμα δὲν ἐχρησιμοποιήθη εἰς τὴν οἰκοδομὴν αὐτήν, καὶ ἑπομένως δὲν εἶνε αὐτὴ ἡ οἰκία τῆς ἱερείας. Ἀλλ᾽ ἔχομεν ἄλλα τεκμήρια μὲ τὴν βοήθειαν τῶν ὁποίων δυνάμεθα ἴσως νὰ ταυτίσωμεν μετὰ πιθανότητος τὸ οἰκοδόμημα ἡμῶν πρὸς ἓν τῶν ὑπὸ τῆς ἐπιγραφῆς μνημονευομένων κτιρίων. Εἶνε τοῦτο ὁ ***οἶκος τῶν Κηρύκων***. Ἡ μεγάλη αἴθουσα (Β τῆς εἰκ. 4), ποὺ ὡς εἴπομεν, καταλαμβάνει τὸ μεγαλείτερον μέρος τοῦ χώρου τοῦ βορειοτέρου τμήματος τοῦ οἰκοδομήματος ἐδύνατο κάλλιστα νὰ ἐχρησίμευεν ὡς τόπος συνεδριάσεων μεγάλου σχετικῶς πλήθους ἀνθρώπων, γνωρίζομεν δ᾽ ὅτι οἱ ἀνήκον-

[1] Εἰς τὸ ἀνάλημμα τῆς οἰκίας τῆς ἱερείας χρησιμοποιοῦνται 831 λίθοι (Ἐλευσινιακοὶ πιθανώτατα, ἀφοῦ δὲν ὁρίζεται τὸ εἶδος αὐτῶν ἐν τῇ ἐπιγραφῇ) ἰσομεγέθεις περίπου, ἀφοῦ ἡ τιμὴ αὐτῶν διὰ τομήν, μεταφορὰν εἰς τὸ ἱερὸν καὶ τοποθέτησιν εἰς τὸ κτίριον εἶνε 3 δρ. καὶ 1 ὀβ. δι᾽ ἕκαστον, ὅση εἶνε διὰ τὰς ἰδίας ἐργασίας ἡ τιμὴ καὶ τῶν ἀρουραίων ποὺ χρησιμοποιοῦνται εἰς τὴν οἰκοδομὴν τοῦ ἐσωτερικοῦ ἑνὸς πύργου (στ. 47-51), κατὰ δύο δὲ ὀβολοὺς κατωτέρα τῶν χρησιμοποιηθέντων εἰς τὴν οἰκοδομὴν ἑνὸς ἄλλου ἀναλήμματος (στ. 22-23).

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

τες εἰς τὸ γένος τῶν Κηκύκων, ὅπως ἄλλως τε καὶ οἱ Εὐμολπίδαι, συνήρχοντο εἰς ἴδιον τόπον

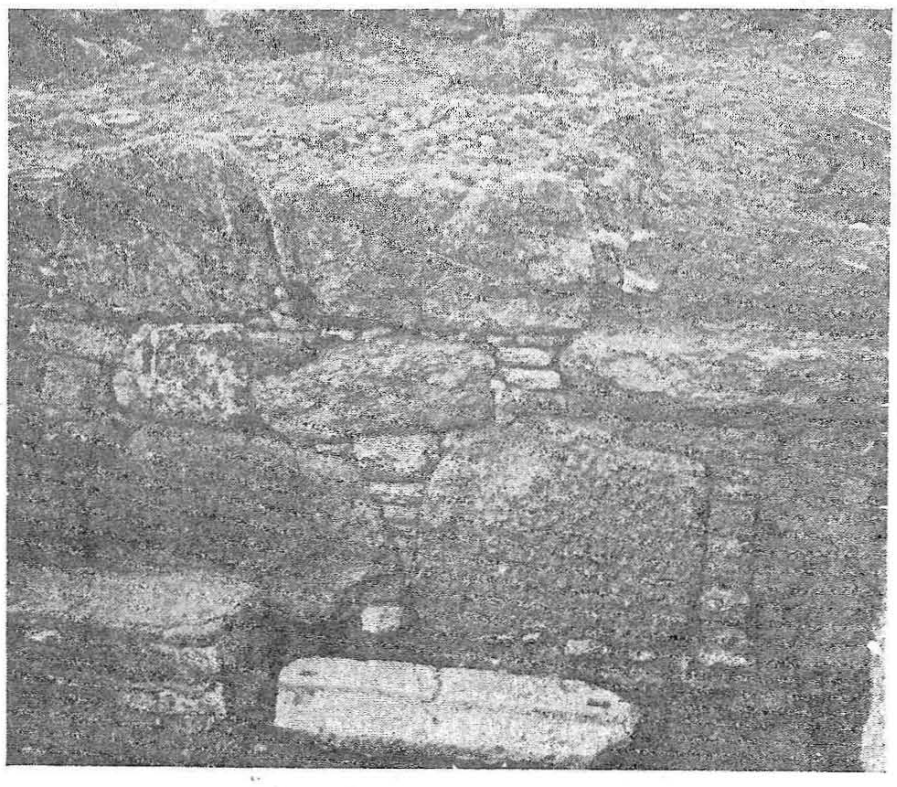
χαρακτὴρ αὐτοῦ, ὅπως μαρτυρεῖται ἐκ τῶν εὑρισκομένων εἰς τὰ δωμάτια τοῦ νοτιωτέρου τμή-

Εἰκ. 10. Τὸ καταπεσὸν μετὰ τὴν ἀνασκαφὴν μέρος τοῦ τοίχου Ξ (Φωτογρ. Γερμ. ἀρχ. Ἰνστ.).

εἰς τὴν Ἐλευσῖνα, καὶ ἐλάμβανον διαφόρους ἀποφάσεις, εἶνε δὲ φυσικὸν νὰ σκεφθῶμεν, ὅτι

ματος ἱερῶν [1] προσαρτημάτων ἐξηγεῖται ἐκ τῆς ἱερότητος τοῦ γένους τῶν Κηρύκων καὶ τῶν

Εἰκ. 11. Ἀναλημματικὸς τοῖχος Ξ. Τμῆμα τῆς νοτίας παρειᾶς τῆς πρὸς Μεγαρικὴν πύλην ὁδοῦ.

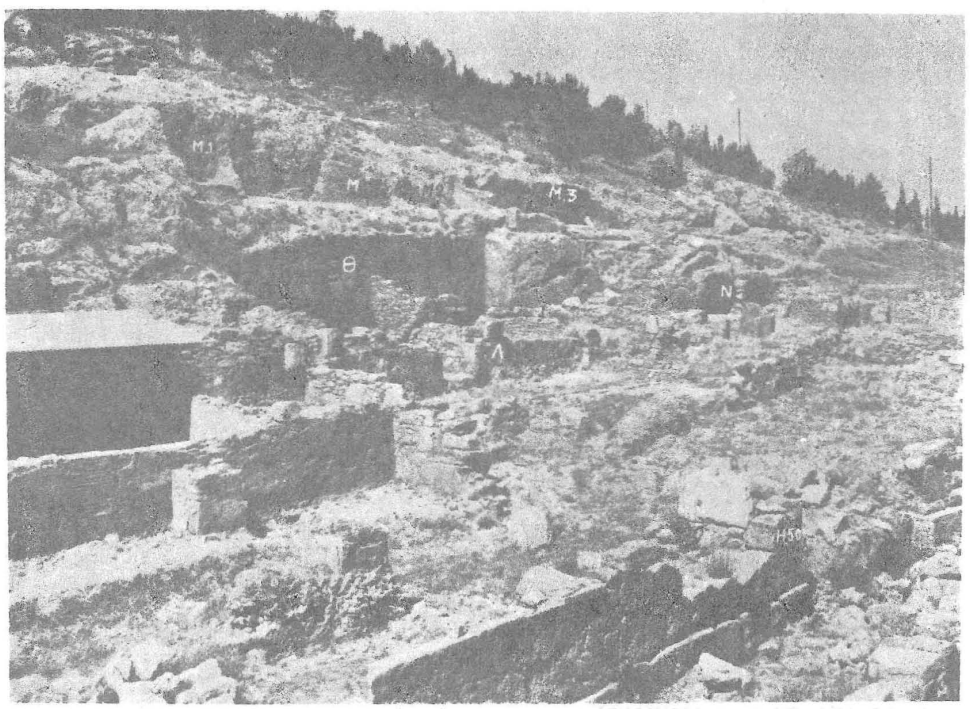
ὁ τόπος ὅπου συνήρχοντο, εἶνε ὁ ***οἶκος τῶν Κηρύκων***, ἑπομένως τὸ οἰκοδόμημα ἡμῶν ἐδύνατο διὰ τοῦτο νὰ εἶνε ὁ ***οἶκος*** οὗτος. Ὁ ἱερὸς

συνεδριάσεων αὐτῶν· ἀλλ' ἐχρησίμευεν ἴσως ὁ

[1] Καὶ τέφρα πολλὴ σχετικῶς μὲ μικρὰ τεμάχια ἀνθράκων εὑρέθη εἰς τὸ δάπεδον τοῦ δωματίου Γ.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

Κηκύκων οἶκος (ὅστις καὶ Κηρύκειον, ὡς φαίνεται, ὀνομάζεται) καὶ ὡς ἕδρα τοῦ ἱεροῦ Κήρυκος, ἑνὸς τῶν ἀνωτάτων θρησκευτικῶν λειτουργῶν τοῦ Ἐλευσινιακοῦ ἱεροῦ λαμβανομένου ἐκ τοῦ γένους τῶν Κηρύκων, καὶ οὕτω ἐξηγεῖται ἀκόμη καλλίτερον ὁ ἱερὸς χαρακτήρ του. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπιγραφὴ παρέχει πιθανῶς ἐνδείξεις, αἱ ὁποῖαι ἐνισχύουν τὴν γνώμην, ὅτι τὸ κρῶν Προπυλαίων) μέχρι τοῦ πύργου Η 21 (Σχέδ. 1 = Noack D 3, Taf. 15) τμήματος τούτου, τὸ ὁποῖον εἶνε καὶ τὸ ***διατείχισμα,*** ὡς χωρίζον τὸν ἐσωτερικώτερον χῶρον τοῦ ἱεροῦ, κατὰ τὴν θέσιν αὐτὴν περιοριζόμενον ἀκόμη εἰς τοὺς χρόνους τῆς ἐπιγραφῆς διὰ τοῦ παλαιοῦ Πεισιστρατείου τείχους, ἀπὸ τοῦ βραδύτερον μετὰ τὰ Περσικά, ἐπὶ Κίμωνος πιθανῶς, προσαρτηθέν-

Εἰκ. 12. Συνέχεια λαξευτῶν καὶ ἄλλων δωματίων δυτικῶς Καρύκων οἴκου.

εὑρεθὲν οἰκοδόμημα εἶνε ὁ ***οἶκος τῶν Κηρύκων.***

Τὸ χωρίον τῆς ἐπιγραφῆς (στ. 23 - 25), ὅπου ἀναφέρεται ὁ Κηρύκων οἶκος ἔχει ὡς ἑξῆς: ***μισθωτεῖ τοῦ διατειχίσματος ἀνελόντι τὰ σαπρὰ καὶ τῶν πύργων καὶ τοῦ πυλῶνος καὶ τοῦ παρὰ τῶν Κηρύκων οἶκον ἄχρι τῆς πυλίδος τῆς ἀπαντροκὺ τοῦ δολίχου.*** Ὁ Noack (ἐν Eleusis σελ. 210 - 211) ἐκθέτει μὲ ἱκανὴν πειστικότητα, ὅτι αἱ ὑπὸ τῆς ἐπιγραφῆς ἀναφερόμεναι ἐπισκευαὶ τοῦ τείχους τοῦ ἱεροῦ ἔγιναν, ἀναμφισβητήτως τοὐλάχιστον κατὰ τὸ πλεῖστον, παρὰ τὸν βόρειον πυλῶνα, καὶ εἰδικώτερον ἐπὶ τοῦ ἀπὸ τοῦ βορείου πυλῶνος (=Μι-

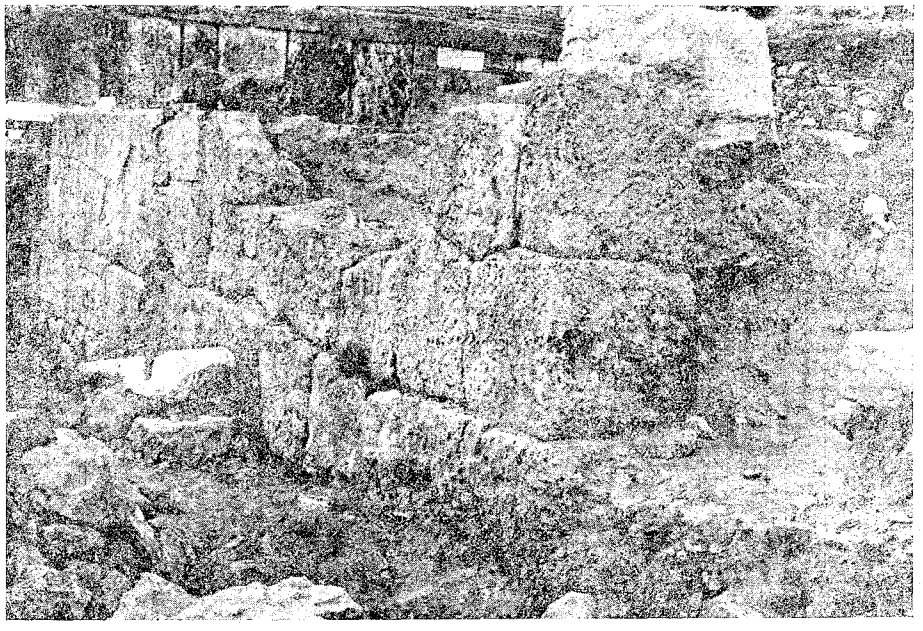
τος εἰς τὸ ἱερὸν μεγάλου χώρου βορειοανατολικῶς. Ἡ ἐργασία τῆς ἀφαιρέσεως τῶν σαπρῶν ἔγινεν κατὰ τὸν Noack ἐπὶ τοῦ διατειχίσματος, δηλ. ἐπὶ τοῦ τμήματος τοῦ τείχους μεταξὺ τῶν Μικρῶν Προπυλαίων καὶ τοῦ πρώτου εἰς μικρὰν σχετικῶς ἀπὸ τούτων ἀπόστασιν ἀπαντῶντος πύργου Η 21, καὶ ἐπὶ τοῦ πυλῶνος (= Μικρῶν Προπυλαίων), καὶ τοῦ παρ' αὐτὸν πύργου Η 18 (Σχέδ. 1), τὰ ὁποῖα ἦσαν καὶ αὐτὰ ἐξαρτήματα τοῦ διατειχίσματος.

Τὸ χωρίον τῆς ἐπιγραφῆς δὲν εἶνε τόσον σαφές, τοὐλάχιστον ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν εἰδικώτερον προσδιορισμὸν τοῦ τελευταίου μέρους, ποὺ ἔγινεν ἡ ἐργασία, ***τοῦ παρὰ τῶν Κηρύκων***

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

οἶκον ἄχρι τῆς πυλίδος τῆς ἀπαντροκὺ τοῦ δολίχου. Συμφώνως πρὸς τὴν σύνθεσιν τοῦ ἐπιγραφικοῦ χωρίου ἡ ἐργασία ἔγινεν εἰς τὸ διατείχισμα, καὶ εἰς τοὺς πύργους καὶ εἰς τὸν πυλῶνα, καὶ εἰς ἄλλο μέρος, ποὺ εἶνε πλησίον ***τοῦ Κηρύκων οἴκου*** καὶ φθάνει μέχρι τῆς ἀντικρὺ ***τοῦ δολίχου*** πυλίδος, τί ὅμως ἦτο τὸ τελευταῖον αὐτὸ μέρος δὲν ὁρίζεται. Ἐπειδὴ τὸ δάνειον, ποὺ ἔγινε χάριν τῶν ἐργασιῶν, ἔγινε νος τὸ νόημα τῆς ἐπιγραφῆς νομίζω, ὅτι διασαφίζεται κάπως τελειότερον.

Ὁ Πεισιστράτειος περίβολος τοῦ ἱεροῦ, ὁ ὁποῖος ἐχρησιμοποιεῖτο ἀσφαλῶς καὶ κατὰ τὴν 4ην ἑκατονταετηρίδα, εἰς τοὺς χρόνους τῆς ἐπιγραφῆς, δὲν τελειώνει, ὅπως ἐπίστευεν ὁ Noack καὶ ἐσημείωσεν ἐπὶ τοῦ σχεδίου του εἰς τὸν βόρειον πυλῶνα, ἀλλ' ἐσυνεχίζετο, ὡς τεῖχος τῆς πόλεως καὶ πέραν τοῦ βορείου πυλῶνος, μὲ διεύ-

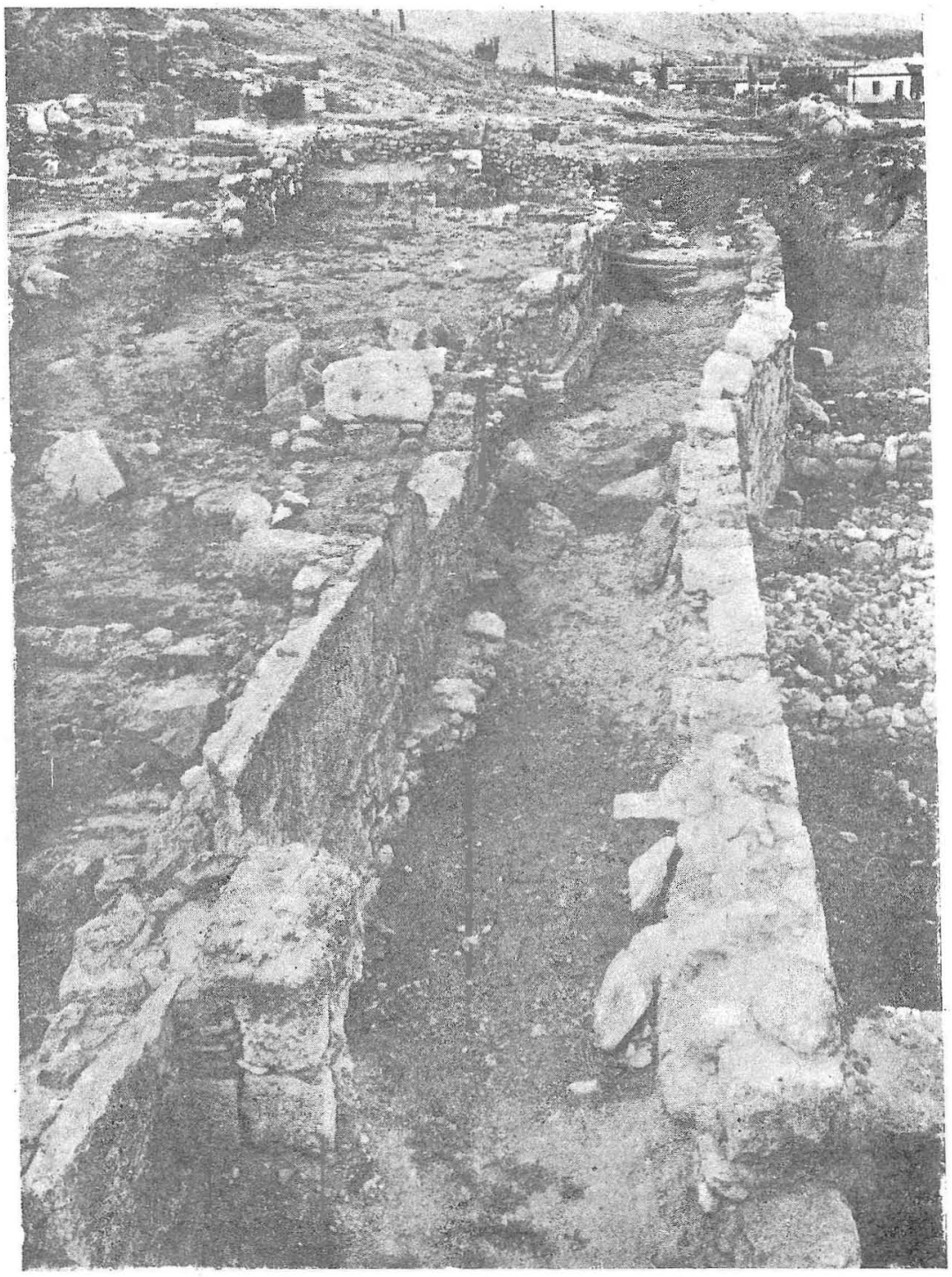

Εἰκ. 13. Ὁ τοῖχος Η 50. Βόρειος τοῖχος ἀναλημματικὸς Κηρύκων οἴκου.

ειδικῶς διὰ τὴν ἐπισκευὴν τοῦ διατειχίσματος ***(τὸ προσδανεισθὲν εἰς τὸ διατείχισμα)***, ὀρθὸν εἶνε νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ὅπως καὶ οἱ πύργοι καὶ ὁ πυλών, θὰ ἦτο καὶ τὸ μέρος παρὰ τὸν Κηρύκων οἶκον μέχρι τῆς πυλίδος ἀντικρὺ τοῦ δολίχου τμῆμα τοῦ διατειχίσματος, ἢ ἴδιον διατείχισμα, καὶ θὰ ἦτο ἴσως σαφεστέρα ἡ ἔκφρασις τοῦ χωρίου, ἂν ἐγράφετο ***καὶ τοῦ διατειχίσματος τοῦ παρὰ τὸν Κηρύκων οἶκον*** κλπ. Κατὰ τὸ χωρίον τῆς ἐπιγραφῆς τὸ ἐν ἀρχῇ, ὅπου ὀνομάζεται γενικῶς τὸ διατείχισμα, καὶ τὸ τελευταῖον ποὺ χαρακτηρίζεται ἀκριβέστερον διὰ τοῦ προσδιορισμοῦ ***καὶ τοῦ παρὰ τὸν Κηρύκων οἶκον*** κλπ., πρέπει νὰ εἶνε δύο διάφορα σημεῖα τοῦ διατειχίσματος, ὅπου ἔγινεν ἐπισκευή. Μετὰ τὴν γενομένην διὰ τῶν τελευταίων ἀνασκαφῶν ἀποκάλυψιν τῆς ἀληθοῦς μορφῆς καὶ ἐκτάσεως τοῦ Πεισιστρατείου περιβόλου τοῦ ἱεροῦ καὶ τῆς θέσεως αὐτοῦ ὡς πρὸς τὴν πόλιν τῆς Ἐλευσῖθυνσιν πρὸς βορειανατολικὰ κατ' ἀρχὰς διὰ μικροῦ σκέλους ἐπὶ τοῦ διαστήματος μεταξὺ τῶν κατόπιν Μικρῶν καὶ Μεγάλων Προπυλαίων, καὶ μὲ διεύθυνσιν βορειοδυτικὴν κατ' εὐθεῖαν πλέον γραμμὴν κατόπιν. Μετὰ τὴν ἐπέκτασιν τοῦ περιβόλου τοῦ ἱεροῦ ἐπὶ Κίμωνος διὰ τῆς προσθήκης μεγάλου χώρου πρὸς τὰ βορειανατολικὰ μέχρι τοῦ Καλλιχόρου φρέατος (ἴδε τὸ γενικὸν σχέδιον ἐν Ἀρχ. Δελτ. 14 παράρτημα· πβλ. αὐτόθι καὶ σελ. 21 - 22. ***Κουρουνιώτη,*** Ἐλευσίς, Ὁδηγὸς ἀνασκ. κλπ. 48 - 49) ἔγινε διατείχισμα ὄχι μόνον τὸ μεταξὺ τοῦ βορείου πυλῶνος καὶ τοῦ πύργου Η 21 διάστημα τοῦ παλαιοῦ Πεισιστρ. τείχους, ἀλλὰ καὶ τὸ μικρὸν σκέλος τοῦ αὐτοῦ τείχους μεταξὺ τῶν Μικρῶν καὶ Μεγάλων Προπυλαίων, ποὺ ἐχώριζε πλέον καὶ αὐτὸ τὸ ἐπὶ Κίμωνος μέχρι τοῦ Καλλιχόρου φρέατος ἐπεκταθὲν ἀνατολικῶς τμῆμα τοῦ ἱεροῦ ἀπὸ τῆς πόλεως Ἐλευσῖνος.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

Λοιπὸν εἶνε πολὺ πιθανόν, ὅτι εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τὸ πρῶτον μέρος τῆς ἀναγραφῆς τῆς δαπάνης διὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν **σαπρῶν** ἀναφέρεται εἰς τὸ χωρίζον τὸν ἐνδότερον ἀπὸ τοῦ ἐξωτέρου ἱεροὺς χώρους διατείχισμα (πύργος Η 21 μέχρι τῶν Μικρῶν Προπυλαίων), καὶ τὸ τελευταῖον μέρος εἰς τὸ μεταξὺ τῶν Μικρῶν καὶ Μεγάλων Προπυλαίων διατείχισμα, τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζεται εἰδικώτερον διὰ τῆς γειτνιάσεως ***τοῦ Κηρύκων οἴκου καὶ τῆς πυλίδος τῆς ἀπαντροκὺ τοῦ δολίχου.*** Τὸ κτίριον, ποὺ ἐπροτείναμεν ἀνωτέρω νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὸν Κηρύκων οἶκον εὑρίσκεται ἀμέσως παρὰ τὰ Μικρὰ Προπύλαια, καὶ θὰ ἤρχετο σχεδὸν εἰς ἐπαφὴν [1] μὲ τὸ σκέλος τοῦ μεταξὺ τῶν Μικρῶν καὶ Μεγάλων Προπυλαίων διατειχίσματος. Εἰς τὸ ὑπὸ τὰ Μεγάλα Προπύλαια ἀφανισθὲν μέρος τούτου θὰ εὑρίσκετο ὁ γωνιαῖος πύργος καὶ

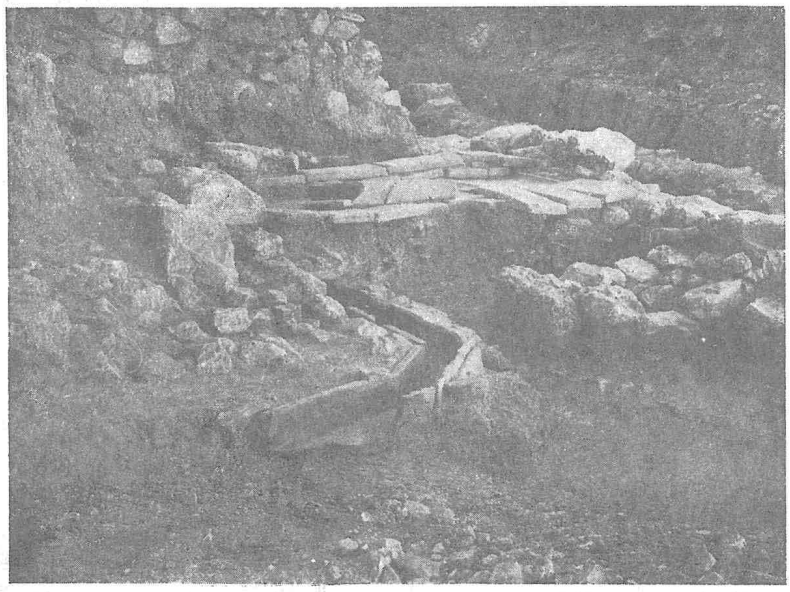
Εἰκ. 14. Ὁδὸς ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ πρὸς Μεγαρικὴν πύλην.

[1] Πρέπει ὅμως νὰ σημειωθῇ, ὅτι ἐκτὸς τοῦ κατωτέρω περιγραφομένου χώρου **Θ**, καὶ τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου Ξ (Σχέδ. 1), δὲν εὑρέθησαν ἀκόμη εἰς τὴν θέσιν αὐτήν, ἄλλα κτίσματα δυνάμενα νὰ χρονολογηθῶσιν εἰς τοὺς χρόνους τῆς ἐπιγραφῆς ἢ παλαιότερα ταύτης, πλὴν φυσικὰ τοῦ Πεισιστρατείου τοίχου Η 50.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

παρ' αὐτὸν πιθανῶς ἡ πυλίς. Ὁ ***Δόλιχος,*** τέμενος, ἢ ἀνδριὰς τοῦ ἥρωος Δολίχου, θὰ εὑρίσκετο ἀντικρὺ τῆς πυλίδος αὐτῆς ἐντὸς τοῦ προσαρτηθέντος ὑπὸ τοῦ Κίμωνος εἰς τὸ ἱερὸν χώρου, ἢ ἂν ὁ ***δόλιχος*** τῆς ἐπιγραφῆς ἦτο στάδιον ἢ ἱππόδρομος, θὰ ἐδυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἡ ***πυλὶς*** ἦτο παρὰ τὴν ἀντίθετον βορείαν πλευρὰν τοῦ γωνιαίου πύργου, καὶ ὁ ***δόλιχος*** ἦτο ἀντικρὺ ταύτης ἐπὶ τοῦ πεδίου πρὸς Βορρᾶν, ἔμπροσθεν τοῦ ἱεροῦ.

Τὰ ἐρείπια τοῦ Κηρύκων οἴκου, ποὺ παρουσίασαν αἱ ἀνασκαφαί, εἶνε ἄνευ ἀμφιβολίας ῥωμαϊκῶν χρόνων, ἀλλὰ πότε ἀκριβῶς ἐκτίσθησαν δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ὁρίσωμεν μὲ βεβαιότητα. Εἶνε παλαιότερα τοῦ ὑστέρου Ρωμαϊκοῦ τείχους (ἀνωτ. εἰκ. 1 καὶ 2), διότι τοῦτο ἀπέκοψε μέρος τῶν ἀνατολικώτερον κειμένων δωματίων. Εἶνε ἀκόμη παλαιότερα καὶ τῶν δυτικῶς τῶν Μικρῶν Προπυλαίων δεξαμενῶν, ποὺ ἐκτίσθησαν ἐπὶ τοῦ παλαιοῦ Πεισιστρατείου κτιρίου Η 50. Ἀλλ' ὡς εἴπομεν ἤδη καὶ τῶν κτιρίων τούτων ἡ χρονολογία δὲν εἶνε ἀκριβῶς γνωστή, καὶ μόνον ἐν σχέσει πρὸς ἄλλα παρακείμενα ἢ ἄλλως γειτνιάζοντα κτίρια δύναται νὰ ὁρισθῇ καὶ αὐτῶν ὁ χρόνος τῆς οἰκοδομῆς. Τὸ μεταξὺ τῶν Μεγάλων καὶ Μικρῶν Προπυλαίων τμῆμα τοῦ ἱεροῦ, μετὰ μικροῦ χώρου δυτικώτερον τῶν Μεγάλων Προπυλαίων, καὶ τοῦ νοτιώτερον τῶν Μικρῶν Προπυλαίων μέχρι τοῦ Πεισιστρατείου πύργου Η 21 τμήματος ὑπέστη, ὡς φαίνεται, πολλὰς μεταμορφώσεις εἰς τοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους· περὶ τούτων θὰ ἔχωμεν τὴν εὐκαιρίαν νὰ ὁμιλήσωμεν εἰς τὴν ὁριστικὴν δημοσίευσιν τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν ἀνασκαφῶν μας, ὅταν θὰ ἔχῃ συμπληρωθῇ καὶ ἡ ἔρευνα διαφόρων σημαντικῶν θέσεων εἰς τὰ σημεῖα αὐτά. Τὴν τελευταίαν φάσιν τοῦ ἀρχαίου ἱεροῦ κατ' αὐτὴν τὴν θέσιν παρουσιάζει τὸ ὑστερορρωμαϊκὸν τεῖχος Λ 16, διὰ τοῦ ὁποίου ἀπεκλείσθη ἐκ νέου ὀχυρῶς ἡ βορειοδυτικὴ πλευρὰ τοῦ ἱεροῦ, ἀποκοπέντος πιθανῶς ἀπὸ τῆς περιοχῆς τούτου μικροῦ χώρου κειμένου δυτικῶς τῶν Μεγάλων Προπυλαίων· τὸ τεῖχος Λ 16 φαίνεται, ὅτι ἐξετείνετο μέχρι τῆς νοτίας παραστάδος τοῦ δυτικοῦ τοίχου τῶν Μεγάλων Προπυλαίων, καὶ συμπεριέλαβεν εἰς τὸν ὄγκον του τὸν ἀκραῖον κίονα τῆς νοτίας προστάσεως τούτων. Εἰς τοὺς χρόνους τούτους ὁ Κηρύκων οἶκος ἴσως διετηρεῖτο εἰς τὴν σμικρυνθεῖσαν διὰ τῆς περικοπῆς τῶν ἀνατολικωτέρων δωματίων μορφήν του. Ὡς πρὸς τὸν χρόνον τῆς οἰκοδομῆς τοῦ Κηρύκων οἴκου, τοῦ ὁποίου ἔχομεν τὰ ἐρείπια, θὰ ἠδυνάμεθα ἴσως μόνον στηριζόμενοι εἰς τὸν καλὸν τρόπον

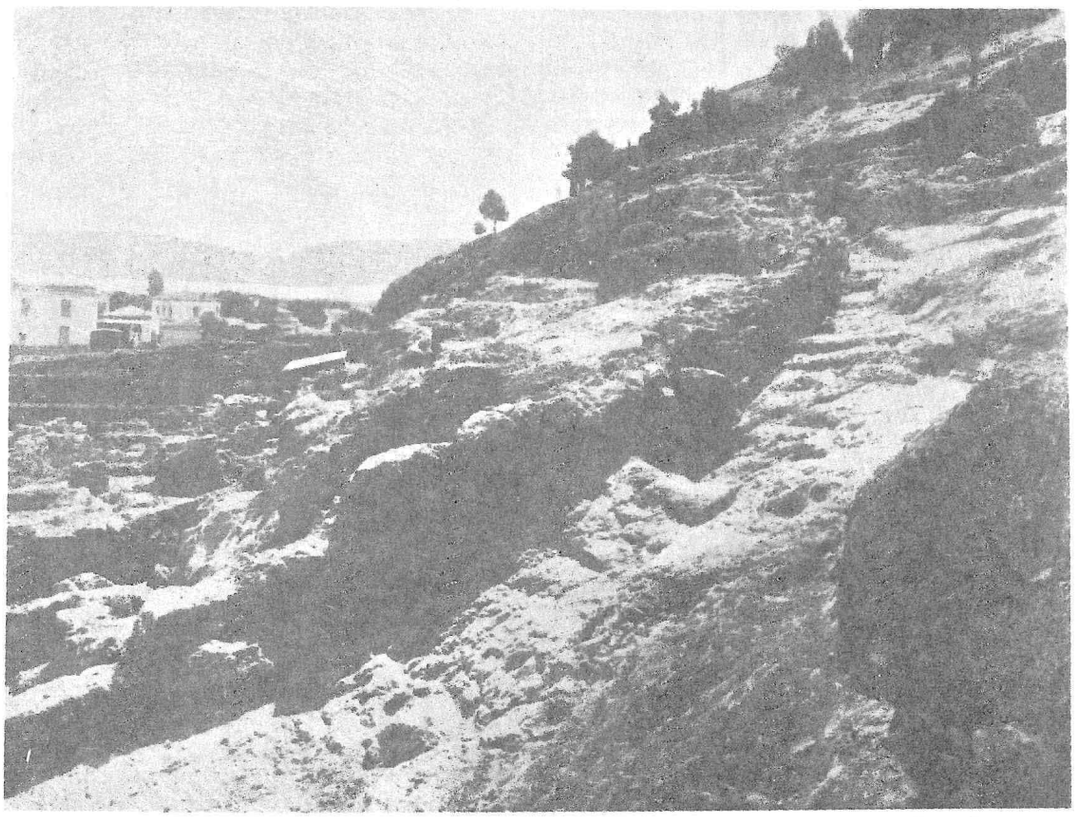

Εἰκ. 15. Πήλινοι ὀχετοὶ φερόμενοι ἐκ τῶν οἰκημάτων πρὸς τὴν ὁδόν.

ὁ ὁποῖος ὅμως δὲν ἐκτίσθη ἀρχικῶς χάριν τοῦ οἰκοδομήματος τοῦ Κηρύκων οἴκου. Πρέπει ἀφ' ἑτέρου νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν, ὅτι καὶ δὲν συνεπληρώθη ἡ ἀνασκαφὴ τῆς παλαιοτέρας τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων ἐπιχώσεως.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

τῆς οἰκοδομῆς ὀλίγων μερῶν τούτου [1], ἰδίως τοῦ δωματίου μὲ τὰς ζωγραφίας (διότι φαίνεται, ὅτι γενικῶς οἱ τοῖχοι τοῦ κτιρίου ἐπεσκευάσθησαν, ἢ καὶ ἐπανεκτίσθησαν πάλιν μετὰ τὴν πρώτην οἰκοδομήν), καὶ ἴσως καὶ ἐκ τοῦ ῥυθμοῦ αὐτῶν τῶν ζωγραφιῶν νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ὁ Ρωμαϊκὸς Κηρύκων οἶκος ἐκτίσθη εἰς χρόνους μὴ καὶ ἄσβεστον κτισμένοι). Τὰ δωμάτια ταῦτα δυνατὸν εἶνε νὰ ἀπετέλουν ἰδιαίτερον οἴκημα ἢ οἰκήματα, ἀλλὰ δὲν εἶνε ἀπίθανον καὶ νὰ ἐξηρτῶντο ἀπὸ τοῦ Κηκύκων οἴκου. Ἡ τελευταία γνώμη ἐνισχύεται, καὶ διότι ὁ παλαιὸς ἀναλημματικὸς τοῖχος Η 50 ἐσυνεχίζετο δι' ἄλλου προσκολληθέντος εἰς αὐτὸν τοίχου (Ξ σχέδ. 1) ἐπὶ

Εἰκ. 16. Λαξευτὴ ἀνηφορικὴ ὁδὸς πρὸς τὴν ἀκρόπολιν.

ἀπέχοντας πολὺ τῆς οἰκοδομῆς τῶν Μικρῶν Προπυλαίων.

Δυτικώτερον τῆς οἰκοδομῆς τοῦ Κηρύκων οἴκου ἀκολουθεῖ μακρὰ σειρὰ ἐρειπίων πολλῶν δωματίων (εἰκ. 8 καὶ 9) συγχρόνων κατὰ τὸ πλεῖστον πρὸς τὴν οἰκοδομὴν ταύτην, ἂν κρίνωμεν ἐκ τοῦ οἰκοδομικοῦ τρόπου αὐτῶν (μικροὶ κατὰ τὸ πλεῖστον, ἀκατέργαστοι λίθοι, πολλοὶ ἐκ θραυσμάτων λίθων παλαιοτέρων κτιρίων, ἀμελῶς μὲ πηλὸν μακρὸν ἀκόμη πρὸς Δυσμὰς ἀκολουθῶν τὴν διεύθυνσιν τῆς ἐκ τοῦ ἱεροῦ ἐρχομένης ὁδοῦ, καὶ τὴν πρὸς τὴν ἀκρόπολιν ἀνερχομένην ἀπόκλισιν ταύτης πρὸς Νότον (ἰδὲ κατωτέρω), ἀπεκλειε δὲ τὸν χῶρον τοῦ Κηρύκων οἴκου καὶ τῶν δυτικῶς κειμένων κτισμάτων, ὅστις ἐφαίνετο οὕτω ἀποτελῶν ἐνιαῖον σύνολον, ἔχον ἴσως τὴν εἴσοδόν του ἐξ ἀνατολῶν διὰ μέσου τοῦ Κηρύκων οἴκου [1]. Τὸ μᾶλλον ἀξιοσημείωτον τῶν σωζομέ-

[1] Ὡς χρονολογικὸν ὅριον δύναται ἴσως νὰ χρησιμοποιηθῇ ἑλληνιστικὸς πιθανώτατα ἀκόμη λύχνος σχήματος ἐπιμήκους μὲ μύξαν εἰς ἑκάτερον τῶν ἀντιστοίχων ἄκρων εὑρεθεὶς κτισμένος ἐντὸς τοῦ βορείου τοίχου τῶν δωματίων Γ - Γ².

[1] Ἐπὶ τῶν ἀναλημματικῶν τοίχων Η 50 καὶ Ξ δὲν εὑρέθη παλαιὸν ἄνοιγμα εἰσόδου ἐκ τῆς ὁδοῦ πρὸς τὸν χῶρον. Ἡ σημειουμένη ἐπὶ τοῦ σχεδ. 1 μεταξὺ τῶν σημείων Ξ Ξ θύρα εἶνε πολὺ ὑστέρων χρόνων καὶ ἀντιστοιχεῖ εἰς τὸ ὑψηλότερον ἐπίπεδον τῆς ὁδοῦ.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

νων κατὰ τὴν θέσιν αὐτὴν λειψάνων εἶνε ὁ μέγας κατὰ τὸ νοτιώτερον ἥμισύ του εἰς τὸν βράχον λατομημένος χῶρος Θ (σχέδ. 1 καὶ εἰκ. 9, = εἰκ. 8 Α). Ἀποτελεῖ ἄμεσον συνέχειαν τῆς περιγραφείσης ἄνω οἰκοδομῆς, καὶ εἶχεν ἀρχικῶς μῆκ. 12.50 καὶ πλάτ. 6 - 7 μ., ἀλλὰ βραδύτερον διηρέθη εἰς περισσότερα δωμάτια διὰ τῆς οἰκοδομῆς ἐντὸς αὐτοῦ διαχωριστικῶν ἀσβεστοκτίστων τοίχων. Εἶνε τὸ ἀρχαιότερον ἀποκαλυφθὲν κατ' αὐτὴν τὴν θέσιν λείψανον, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς βορείας πλευρᾶς του, ὅπου σώζεται ἡ βάσις τοῦ ἀρχικοῦ του τοίχου Λ ἀποτελουμένη ἐκ σειρᾶς μεγάλων ὀρθοστατῶν ἐλευσινιακοῦ λίθου, τῶν ὁποίων ἡ ἐργασία καὶ ὁ τρόπος τῆς οἰκοδομῆς δεικνύουν ὅτι ἔγιναν πιθανώτατα τὴν τετάρτην π. Χ. ἑκατονταετηρίδα. Ἐν τῷ μέσῳ περίπου τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ μεγάλου τούτου δωματίου, ἡ ὁποία σχηματίζεται καὶ αὐτὴ ἐν μεγάλῳ μέρει διὰ τομῆς τοῦ βράχου ἀνοίγεται μικρὰ κλῖμαξ κατασκευασμένη εἰς τὸν βράχον, ἡ ὁποία μετ' ὀλίγας βαθμίδας καταλήγει εἰς ἐπίμηκες πλατύσκαλον Ι (σχέδ. 1, εἰκ. 8, καὶ εἰκ. 9 Ι) προχωροῦν ἐκτὸς τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ χώρου· ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ πλατυσκάλου τούτου ἄλλη κλῖμαξ (εἰκ. 8 Β = εἰκ. 9 Κ), κατὰ τὸ πλεῖστον κατεστραμμένη σήμερον, ἦτο λατομημένη εἰς τὸν βράχον, καὶ ἔφερε κατὰ νοτίαν πρῶτον καὶ ἔπειτα κατ' ἀνατολικὴν διεύθυνσιν πρὸς δευτέραν μεγάλην τομὴν τοῦ βράχου, εὑρισκομένην εἰς ὕψος 4.70 ἀπὸ τοῦ δαπέδου τοῦ μεγάλου χαμηλοτέρου χώρου. Ἡ τομὴ (σχέδ. 1 καὶ εἰκ. 9 Μ—Μ 3 = 8 ΓΓ[1]) παρουσιάζεται σήμερον ὡς μέγα, ὑψηλὸν ἀνοικτὸν δῶμα ἢ ἐξώστης, ἐκτείνεται δὲ καθ' ὅλον τὸ μῆκος τοῦ χαμηλοτέρου χώρου Θ καὶ πέραν τούτου πρὸς Δυσμὰς (ἔχει μῆκ. ἐν ὅλῳ 33,00 καὶ πλάτ. 2.50). Ἀρχικῶς ἦτο διηρημένη εἰς τέσσαρα διαμερίσματα. Τὸ ἀνατολικώτερον (εἰκ. 9 Μ[1]) εἶνε μικρὸν (μῆκ. 2.50), ἔχει τὸ δάπεδόν του χαμηλότερον κατὰ 0.30 περίπου τοῦ ἀκολουθοῦντος ἄλλου μεγαλειτέρου δωματίου, καὶ τὸ μεγαλείτερον μέρος τοῦ νοτίου ἡμίσεώς του εἶνε κατεσκευασμένον ὡς εἶδος πλατέως, ὑψηλοῦ συμπαγοῦς θρανίου ἢ κλίνης. Εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ δωματίου τούτου ὑψηλότερον τῆς ἐπιφανείας τοῦ θρανίου καὶ ὀλίγον πρὸ τῆς προσθίας ὄψεώς του ὑπάρχει μία μεγαλειτέρα καὶ ὀλίγον κάτωθεν αὐτῆς ἄλλη μικροτέρα ὀπή, ἴσως διὰ τὴν στερέωσιν τοῦ ἄκρου δοκαρίων, εἰς θέσιν ὅμως πολὺ χαμηλὴν σχετικῶς, ὥστε νὰ ἀποκλείεται, ὅτι ἦτο διὰ δοκὸν στεγάσεως. Μακρὸν καὶ στενόν, βαθὺ αὐλάκιον, λατομημένον κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὸ ὑψηλότερον δάπεδον τοῦ ἀκολουθοῦντος διαμερίσματος Μ εἰς ἱκανὸν διάστημα, μετέφερε ἐκτὸς τοῦ Μ[1] καὶ τελικῶς μὲ διεύθυσιν πρὸς Βορρᾶν, πρὸς τὸ χαμηλότερον δωμάτιον Θ τὰ ὕδατα (τῆς βροχῆς;). Τὸ διαμέρισμα Μ, ποὺ ἀκολουθεῖ πρὸς Δυσμὰς ἔχει μῆκ. 6.50. Ἐχωρίζετο ἀπὸ τοῦ περιγραφέντος μικροτέρου διαμερίσματος Μ 1 διὰ τοίχου ἐν μέρει κτιστοῦ (φαίνονται εἰς τὸ ἔδαφος αἱ κοῖται τῶν λίθων), καὶ ἐν μέρει διὰ καταλλήλου τομῆς τοῦ βράχου κατεσκευασμένου· ὁμοίως δ' ἐχωρίζετο καὶ ἀπὸ τοῦ τρίτου πρὸς Δυσμὰς ἄλλου, μικροτέρου καὶ τούτου πάλιν διαμερίσματος. Εἰς τὸ τρίτον τοῦτο διαμέρισμα Μ 2 κατέληγεν ἡ εἰς τὸν βράχον λατομημένη κλῖμαξ ἀνόδου Κ περὶ τῆς ὁποίας ὠμιλήσαμεν. Τὸ τέταρτον, δυτικώτερον διαμέρισμα Μ 3 εἶνε πάλιν μεγαλείτερον (μήκους 12 μ.). Ἀπὸ τοῦ ἀνατολικώτερον κειμένου ἐχωρίζετο καὶ τοῦτο διὰ τοίχου κατεσκευασμένου ἐκ τοῦ φυσικοῦ βράχου, ὅστις ἐδῶ σώζεται εἰς ὕψος μεγαλείτερον τῶν ὁμοίων τοίχων τῶν ἄλλων διαμερισμάτων, καὶ δι' αὐτὸ δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν τὸ ἄνοιγμα τῆς θύρας, ποὺ ἤνωνε τὰ δύο διαμερίσματα.

Εἰς τὸ μέσον περίπου τοῦ τελευταίου τούτου διαμερίσματος εἶνε λατομημένη εἰς βάθος δεξαμενὴ τοῦ εἴδους τῶν θαλαμοειδῶν, τὰς ὁποίας ἐδημοσιεύσαμεν εἰς τὸν πρῶτον τόμον τῶν *Ἐλευσινιακῶν* (σελ. 237 ἑξ.). Ἡ δεξαμενὴ ἔχει βάθος 3.75 καὶ πλάτος κατὰ τὸν πυθμένα 2.85. Παραπλεύρως τοῦ χείλους τῆς δεξαμενῆς ὑπάρχει κυλινδρικὸν σκάμμα εἰς τὸν βράχον βάθ. 0.52 καὶ πλάτ. 0.53, ἔχον μίαν μεγάλην ὀπὴν πρὸς τὴν δεξαμενὴν εἰς ὕψος 0.12 ἀπὸ τοῦ πυθμένος του. Τὸ σκάμμα ἐχρησίμευε πιθανώτατα διὰ νὰ κατακάθηνται ἐντὸς αὐτοῦ ἐν μέρει τὰ χώματα ποὺ παρεσύροντο μὲ τὸ προωρισμένον διὰ τὴν δεξαμενὴν ὕδωρ, τὸ ὁποῖον διείρχετο διὰ τοῦ σκάμματος πρὶν πέσῃ εἰς τὴν δεξαμενήν. Εἰς ὕψος 1.55 ἀπὸ τοῦ χείλους τῆς δεξαμενῆς ὑπάρχει ἐπὶ τῆς τομῆς τοῦ βράχου, τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ χώρου, νυμφοειδὲς κοίλωμα, τὸ ὁποῖον δυνατὸν εἶνε νὰ ἐχρησίμευεν, ὅπως τοποθετῆται ἐντὸς αὐτοῦ λατρευτικόν τι ἀνάγλυφον. Τὸ δάπεδον καὶ τῶν τεσσάρων διαμερισμάτων εἶνε μὲν περίπου ἀκριβῶς ὁριζοντίως λαξευμένον, ἀλλὰ ἡ ἐπιφάνειά του δὲν εἶνε παντοῦ ὠμαλισμένη, καὶ πρέπει νὰ ἐκαλύπτετο δι' ἐπιστρώματος, ἴσως ἐκ παχέως μίγματος ἀσβέστου καὶ λιθαρίων ἢ καὶ διὰ πλακοστρώσεως τῶν ὁποίων φυσικὰ οὐδὲν ἴχνος διεσώθη· ὅπου, κυρίως κατὰ τὸ βόρειον ἄκρον, ὑπῆρχον χάσματα μεγάλα ἢ μικρὰ εἰς τὸ ἔδαφος, ἐγεμίζοντο διὰ λίθων, πρὶν κατασκευασθῇ ἡ ἐπίστρωσις. Καὶ τὰ χάσματα εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῶν τομῶν τοῦ βράχου κατὰ τὰς πλευ-

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

ρὰς εἶνε συμπληρωμένα δι' ἀσβέστου, λιθαρίων καὶ τεμαχίων κεράμων.

Τί ἦτο τὸ μέγα αὐτὸ κατασκεύασμα ὑψηλὰ εἰς τὸν βράχον δὲν γνωρίζομεν ἀσφαλῶς, οὔτε καὶ πότε ἔγινεν· τὰς ὁμοειδεῖς δεξαμενὰς πρὸς τὴν κατεσκευασμένην εἰς τὸ διαμέρισμα Μ 3 ἐχρονολογήσαμεν ἀλλαχοῦ εἰς τὸν τέταρτον π. Χ. αἰῶνα, ἴσως δὲ τότε νὰ κατεσκευάσθη καὶ ἡ ὅλη τομή· ἀλλὰ καὶ ὑστερωτέρα κατασκευὴ τῆς ὅλης τομῆς δὲν ἀποκλείεται· ἂν ἀποβλέψῃ μάλιστα κανεὶς εἰς τὴν ὑπερβολικὴν ἀμέλειαν τῆς κατεργασίας τῆς ἐπιφανείας τῶν βράχων, θὰ ἔκλινε πρὸς τὴν γνώμην νὰ χρονολογήσῃ τὸ ὅλον κατασκεύασμα εἰς πολὺ ὑστέρους Ἑλληνικοὺς ἢ καὶ τοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους. Δὲν εἶνε δὲ ἀδύνατον νὰ ἔγινεν ἡ ὑψηλοτέρα αὐτὴ λατομημένη κατασκευὴ καὶ ὅτε οἰκοδομήθησαν ἐντὸς τοῦ ὑπ' αὐτὴν χώρου Θ τὰ κτιστὰ δωμάτια. Καὶ ἡ χρῆσις τῶν ὑψηλοτέρων τούτων εἰς τὸν βράχον λατομημένων χώρων δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ βεβαιωθῇ. Ἴσως τὰ τρία ἀνατολικώτερα διαμερίσματα, ποὺ ἀντιστοιχοῦν εἰς τὸ μῆκος τοῦ μεγάλου χαμηλοτέρου χώρου Θ, νὰ ἦσαν ἐστεγασμένα καὶ νὰ ἐχρησίμευον ὡς συνέχεια καὶ ἐπέκτασις δευτέρου ὀρόφου ὑπάρχοντος ἐπὶ τοῦ χώρου τούτου, καὶ τὸ τέταρτον, τὸ δυτικώτερον διαμέρισμα μὲ τὴν δεξαμενὴν νὰ ἦτο ὕπαιθρον. Ἐκ τῶν στεγῶν τῶν διαμερισμάτων τούτων καὶ τοῦ συνεχομένου κτιρίου ἐδύνατο νὰ προέρχεται καὶ τὸ ὕδωρ μὲ τὸ ὁποῖον ἐπληροῦτο ἡ δεξαμενή.

Πρὸς Βορρᾶν ἐτελείωναν καὶ τὰ κτίσματα, ποὺ συνεχίζουν πρὸς δυσμὰς τὸ οἴκημα, ποὺ ἐχαρακτηρίσθη ἀνωτέρω ὡς ὁ ***Κηρύκων οἶκος,*** εἰς τὴν ἰδίαν γραμμὴν μὲ τοῦτον. Ὁ τοῖχος ὅστις ἀπέκλειε καὶ αὐτὰ πρὸς Βορρᾶν καὶ ἐχρησίμευεν ὡς ἀνάλημμα τῆς ἐπιχώσεως, ἡ ὁποία ἦτο ἀναγκαία διὰ νὰ σχηματισθῇ ὁ ἐπίπεδος χῶρος πρὸς οἰκοδομήν των, ἦτο καὶ αὐτὸς κατὰ πολυγωνικὸν τρόπον κατεσκευασμένος (ἴδε κατωτέρω σελ. 20 καὶ εἰκ. 10 καὶ 11), διάφορον ὅμως τοῦ ἀναλήμματος (Η50) τοῦ ***Κηρύκων οἴκου,*** τοῦ ὁποίου ἀπετέλει συνέχειαν ὁ τοῖχος οὗτος ὡς νοτία παρειὰ τῆς πρὸ τοῦ Κηρύκων οἴκου καὶ τῶν λοιπῶν κτισμάτων διερχομένης ὁδοῦ ἐκ τοῦ ἱεροῦ πρὸς τὴν πόλιν. Μέχρι ποῦ ἐτελείωνε πρὸς Δυσμὰς ἡ συστὰς τῶν κτισμάτων, τῶν ὁποίων κυριώτερος χῶρος φαίνεται νὰ ἦτο ὁ χῶρος Θ, δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ὁρισθῇ ἀσφαλῶς. Ἡ οἰκοδομικὴ κατάστασις ἤλλαξεν, ὡς φαίνεται, πολλάκις ἐκεῖ· καὶ εἰς πολὺ ὑστέρους χρόνους, καὶ ἐπὶ Τουρκοκρατείας ἀκόμη, ἐκτίσθησαν οἰκίαι, τῶν ὁποίων τὸ δάπεδον εὑρίσκετο σχεδὸν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῶν ἀρχαίων κτιρίων. Ἴσως ἀρχικῶς, ὅτε κατεσκευάσθη καὶ ὁ χῶρος Θ, κατὰ τὸν τέταρτον πιθανῶς π. Χ. αἰῶνα, τὰ κτίσματα ἐτελείωναν μὲ τὸν δυτικὸν τοῖχον τοῦ χώρου Θ, καὶ τὸν συνεχίζοντα τοῦτον μέχρι τοῦ πρὸς Βορρᾶν ἀναλημματικοῦ τοίχου Ξ. Τοῦ τοίχου τούτου σώζεται σήμερον [1] μικρὸν μέρος (εἰκ. 11)· εἶνε κτισμένος κατ' ἀρχαϊκώτερόν τινα τρόπον, καὶ ἐδύνατο νὰ εἶχε κτισθῇ συγχρόνως μὲ τὸν ἀνωτέρω μνημονευθέντα παλαιὸν τοῖχον τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ δωματίου Θ. Εἰς ὑστερωτέρους ὅμως χρόνους θὰ προσετέθησαν καὶ ἄλλα δωμάτια (εἰκ. 12) πρὸς Δυσμάς, λατομηθέντος ἐκεῖ καὶ τοῦ λόφου (Ν) εἰς τὴν γραμμὴν τῆς βορείας παρειᾶς τοῦ μεγάλου πλατυσκάλου Ι (τῆς εἰκ. 9). Κτισμένος εἰς ἕνα ἐκ τῶν ὑστερωτέρων τοίχων, ποὺ εὑρίσκονται πλησίον τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ χώρου Θ εὑρέθη ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος Τραυλοῦ λίθος μὲ τὴν ἐπιγραφὴν ΟΡΟΣ ΙΕΡΟΥ (Ἀρχ. Δελτ. 14 παρ. σ. 31 εἰκ. ἐπιγρ. 3). Ἡ εὕρεσις τῆς ἐπιγραφῆς εἰς τὴν θέσιν αὐτήν, καὶ τὸ ὅτι ἡ εἴσοδος τοῦ παρὰ τὰ Μικρὰ Προπύλαια Πεισιστρατείου κτιρίου Η 50, ἐπὶ τοῦ ὁποίου, ὡς εἴπομεν, ἦτο κτισμένος κατὰ μέγα μέρος ὁ Κηρύκων οἶκος, εὑρισκομένη ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς ἤνοιγεν ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ, ἐνισχύει τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ὅλος ὁ χῶρος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶνε κτισμένα τὰ περιγραφέντα κτίρια, περιελαμβάνετο εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ἱεροῦ. Τὸ κτίριον Η 50, τὸ ὁποῖον ἀλλαχοῦ (Ἀρχ. Δελ. ἔ. ἀ. σελ. 25 σημ. 1) ἐχαρακτηρίσαμεν ὡς τὸν Πεισιστράτειον σιρόν, ἐτελείωνεν ἐκεῖ ὅπου εἶνε τὸ σημεῖον Η 50 ἐπὶ τῆς εἰκ. 9. Τὴν βορειοδυτικήν του γωνίαν δεικνύει ἡ εἰκ. 13.

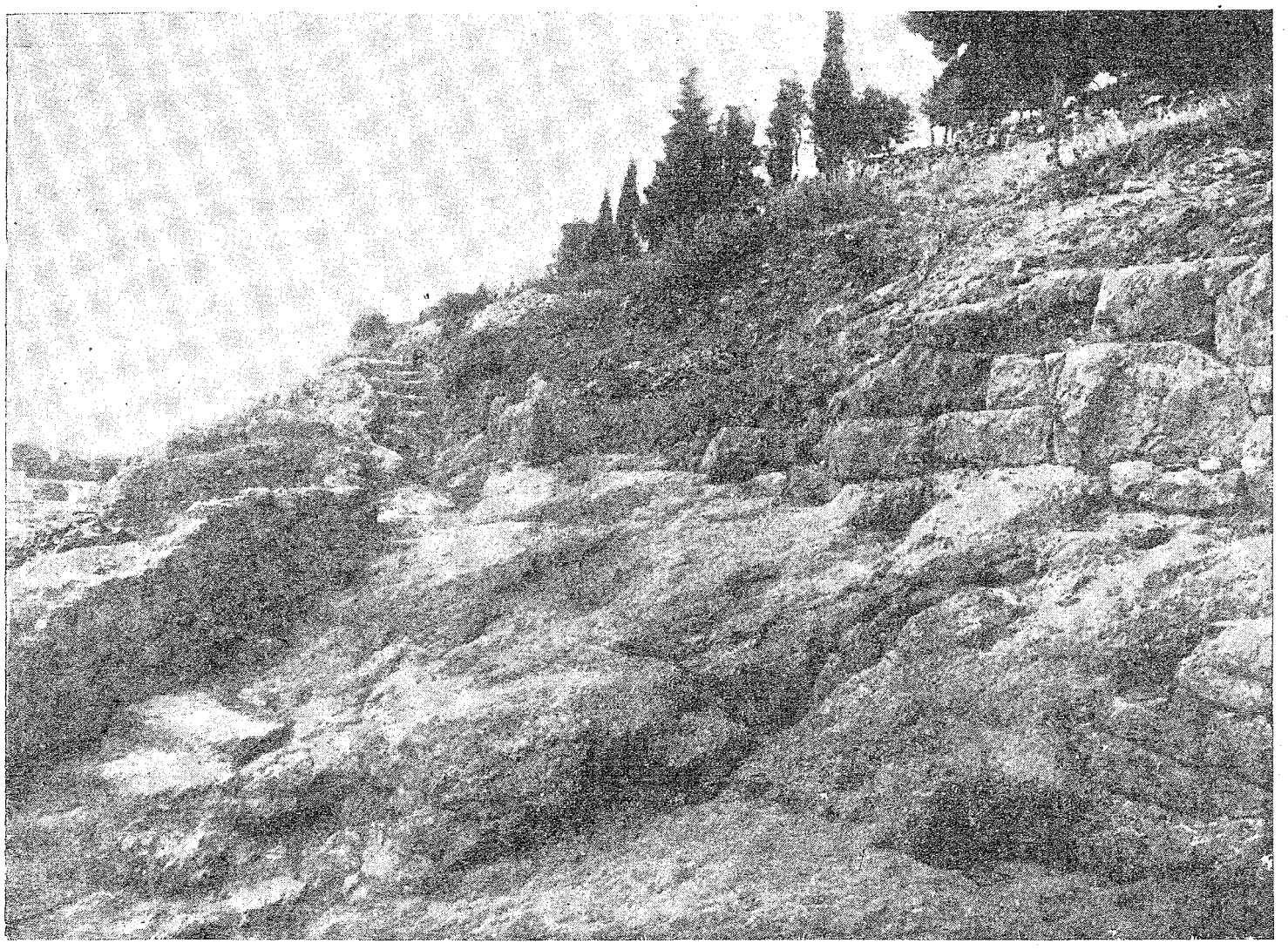
Ἔρευνα ἐπὶ τῆς πρὸς τὴν Μεγαρικὴν πύλην ὁδοῦ. Ἐσκάψαμεν πρὸς τούτοις πρὸς ἐξέτασιν τῆς ὁδοῦ, ἡ ὁποία φέρει μὲ διεύθυνσιν βορειοδυτικὴν ἀπὸ τῆς πυλίδος τοῦ ἱεροῦ, ποὺ ὑπῆρχε πιθανώτατα παρὰ τὰ Μικρὰ Προπύλαια, μεταξὺ τούτου καὶ τοῦ ***Πεισιστρατείου σιροῦ,*** πρὸς τὸ βόρειον τμῆμα τῆς πόλεως Ἐλευσῖνος [2].

[1] Κατὰ τὸ δεξιὸν ἄκρον τῆς εἰκ. 8 φαίνεται τὸ ἀνατολικώτερον ἄκρον τοῦ σωζομένου σήμερον τμήματος τοῦ τοίχου, τοῦ ὁποίου ἡ μετὰ ταῦτα συνέχεια σώζεται καλὰ ἐπὶ ἱκανὸν ἀκόμη διάστημα. Οἱ τοῖχοι Η 50 καὶ Ξ εἶχον ἀποκαλυφθῆ καὶ κατὰ τὰς παλαιοτέρας ἀνασκαφὰς τοῦ Φιλίου, εὑρέθη δὲ σῴα ὅλη ἡ γραμμὴ τοῦ τοίχου Ξ κατὰ τὸ ἀνατολικώτερον μέρος της· τὸ χάσμα μεταξὺ τῆς γωνίας τοῦ Η 50 καὶ τοῦ διατηρουμένου σήμερον ἀνατολικοῦ ἄκρου τοῦ τοίχου Ξ ἔγινε μετὰ τὴν ἀνασκαφὴν διὰ καταπτώσεως κατόπιν ἰσχυρᾶς βροχῆς. Ἡ φωτογραφία τῆς εἰκ. 10 τοῦ καταστραφέντος τμήματος, τὴν ὁποίαν δημοσιεύομεν κατ' εὐμενῆ παραχώρησιν τοῦ Γερμανικοῦ ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου ἔγινεν ὀλίγα ἔτη μετὰ τὴν ἀνασκαφήν.

[2] Ἡ ἀρχὴ τῆς ὁδοῦ πλησίον τοῦ ὑστερορρωμαϊκοῦ τείχους εἶχεν ἤδη ἀνασκαφεῖ ὑπὸ Φιλίου.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

Ἡ ὁδὸς (εἰκ. 14) διετηρήθη μὲ τὸ αὐτὸ πιθανώτατα πλάτος (2.50 - 3 μ.) καὶ τὴν ἰδίαν διεύθυνσιν τουλάχιστον μέχρι τῶν ἐσχάτων ῥωμαϊκῶν χρόνων, μόνον ἡ ἐπιφάνεια τοῦ δαπέδου της ὑψοῦτο βαθμηδόν, καὶ εἰς τοὺς τελευταίους ῥωμαϊκοὺς χρόνους ἦτο κατὰ 1.00 μ. ὑψηλότερον τοῦ σημείου, ποὺ εὑρίσκετο κατὰ τὸν χρόνον τῆς τῆς ὁδοῦ εἰς ὀλίγον βαθύτερον ἐπίπεδον, καὶ εἶνε ὁμοίως ἀτέχνως κατεσκευασμένος, ἐν μέρει κτιστὸς κατὰ τὰς πλευρὰς διὰ μικρῶν λίθων καὶ ἀσβέστου καὶ σκεπασμένος διὰ πλακῶν, καὶ ἐν μέρει συμπληρούμενος διὰ μεγάλων, βαθέων πηλίνων σωλήνων, εἰς σχῆμα τριῶν τετάρτων ἐλλείψεως, εἰλημμένων προφανῶς ἐξ ἀρχαιοτέρων

Εἰκ. 17. Ὑψηλότερον τμῆμα λαξευτῆς ἀνηφορικῆς ὁδοῦ, καί, δεξιά, ἀναλημματικὸς τοῖχος ἐξέδρας.

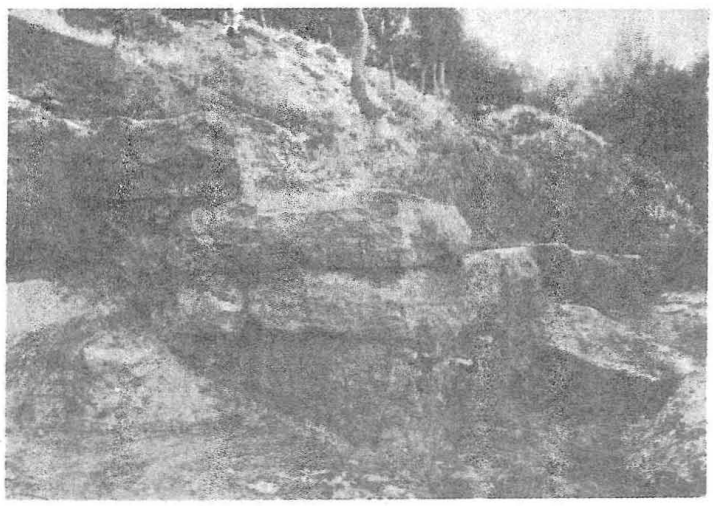
οἰκοδομῆς τοῦ ***Πεισιστρατείου σιροῦ.*** Εἰς τὴν ἐπίχωσιν, ποὺ ἐστρώθη βαθμηδὸν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ διεκρίθησαν σαφῶς τέσσαρα διάφορα δάπεδα (διακρίνονται καὶ ἐπὶ τῆς εἰκ. 14 εἰς τὸ βάθος). Ἡ ἀρχικὴ βάσις τῆς ὁδοῦ θὰ ἦτο φυσικὰ εἰς ἴσον περίπου ὕψος μὲ τὸ θεμέλιον τοῦ τοίχου Η 50.

Ἐντὸς τοῦ ἀνωτάτου μέρους τῆς ἐπιχώσεως ἀνευρέθησαν διάφοροι ἀτέχνως κατεσκευασμένοι πήλινοι μικροὶ ὀχετοὶ (εἰκ. 15) προερχόμενοι, ὡς φαίνεται, ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῶν παρακειμένων ῥωμαϊκῶν οἰκιῶν, τῶν ὁποίων τὸ δάπεδον εὑρίσκεται εἰς τὸ αὐτὸ σχεδὸν ὕψος μὲ τὸ ὑψηλότερον ἔδαφος τῆς ὁδοῦ. Οἱ μικροὶ ὀχετοὶ χύνονται εἰς μεγάλον ὀχετόν, ὁ ὁποῖος εὑρίσκεται ἐπὶ ὀχετῶν· ὁ ὀχετὸς οὗτος ἔφερε τὰ ἀκάθαρτα ὑγρὰ μὲ διεύθυνσιν βορειοδυτικὴν ἐκτὸς τοῦ τείχους τῆς πόλεως. Ἡ νοτία παρειὰ τῆς ὁδοῦ σχηματίζεται κατὰ τὴν ἀρχήν της καὶ μέχρις ἀποστάσεως 35 μ. ἀπὸ τοῦ ὑστερορρωμαϊκοῦ τείχους ὑπὸ τῶν τοίχων, ποὺ ὑπεβάσταζον τὰ ἐπίπεδα τοῦ ***Κηρύκων οἴκου,*** καὶ τῆς δυτικώτερον τούτου συστάδος κτισμάτων. Τὸ ἀνάλημμα τοῦ ***Κηρύκων οἴκου*** (Η 50 εἰκ. 3 καὶ 9 καὶ εἰκ. 13, Wrede Att. Ma. 6) μολονότι εἶνε ἀναμφιβόλως συνέχεια τοῦ βορείου τοίχου τοῦ παρὰ τὰ Μικρὰ Προπύλαια ἀποκαλυφθέντος Πεισιστρατείου κτιρίου (Ἀρχ. Δελτ. 14, παράρτ. σελ. 24 εἰκ. 27), οὔτε ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς οἰκοδομῆς, οὔτε ὡς πρὸς τὴν ἐπιμέλειαν τῆς κατεργα-

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

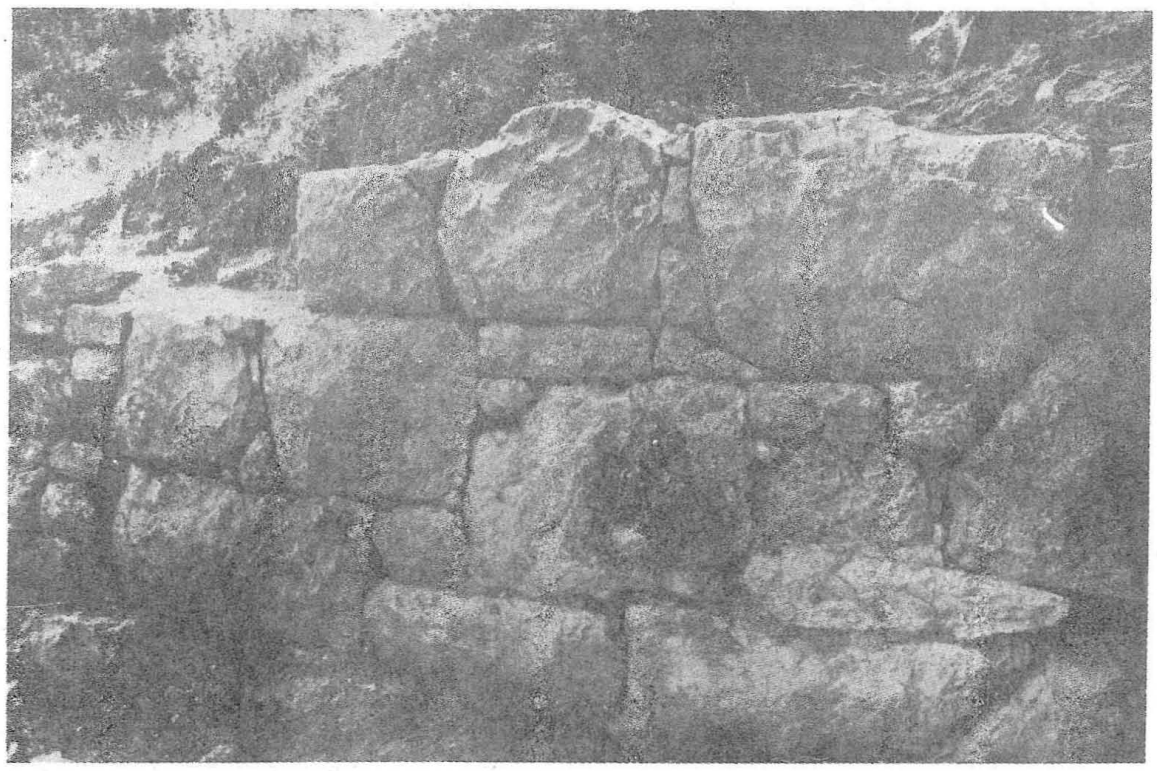
σίας τῶν λίθων ὁμοιάζει ἐντελῶς πρὸς τοῦτον. Εὑρίσκεται ἐν τούτοις εἰς τὴν ἰδίαν ἀπολύτως μὲ αὐτὸν γραμμήν, καὶ ἔχει παρομοίαν οἰκοδομικὴν διαίρεσιν τῆς ἐπιφανείας. Ἀποτελεῖται δηλαδὴ καὶ αὐτὸς ἀπὸ μίαν ὀρθοστατοειδῆ βάσιν τοῦ αὐτοῦ περίπου ὕψους μὲ τὴν βάσιν τοῦ παρὰ τὰ Μικρὰ Προπύλαια τοίχου καὶ ἐπ' αὐτῆς ὑψοῦται, ἱστάμενος 0.08 περ. ἐσωτέρω τῆς ἐξωτερικῆς ἄκρας τῆς ἄνω ἐπιφανείας τῶν ὀρθοστατῶν, λίθινος τοῖχος κατὰ πολυγωνικὸν τρόπον ἐκ μεγάλων λίθων κτισμένος καὶ σωζόμενος σήμερον μέχρις ὕψους 1.10. Ἐπὶ τοῦ τοίχου τούτου ἀνείρχετο ἔπειτα κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὁ λοιπὸς ἐξ ὠμῶν πλίνθων τοῖχος τοῦ παλαιοῦ οἰκοδομήματος. Ὁ ὅλος τοῖχος εἶνε θεμελιωμένος, ὅπως καὶ ὁ τοῖχος παρὰ τὰ Μικρὰ Προπύλαια ἐπὶ ἁπλῆς σειρᾶς μεγάλων λίθων, ἢ καὶ δύο ἐπαλλήλων σειρῶν λίθων, οἱ ὁποῖοι εἶνε ἱδρυμένοι ἐντὸς τῆς μαλακῆς γῆς. Ἡ γωνία τοῦ τοίχου εἶνε φανερὰ εἰς ἀπόστασιν 12 μ. ἀπὸ τοῦ ὑστερορωμαϊκοῦ τείχους (εἰκ. 13).

Ὡς συμβαίνει καὶ εἰς ἄλλα Πεισιστράτεια κτίσματα τῆς Ἐλευσῖνος κατεβλήθη προσπάθεια, ἵνα αἱ ἁρμογαὶ τῶν λίθων τῆς γωνίας εἶνε ἀκριβῶς ὁριζόντιοι, καὶ ἐν γένει νὰ μὴ εἶνε οὗτοι πολυγωνικοί· αἱ πλάγιαι ὄψεις τῆς ἐπιφανείας των εἶνε μὲ ἐπιμέλειαν καθέτως ἰσωμέναι. Ἡ ἐξοχὴ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τῆς ὀρθοστατοειδοῦς

Εἰκ. 18. Γωνία τείχους ἀκροπόλεως.

βάσεως συνεχίζεται καὶ ἐπὶ τῆς πλαγίας πλευρᾶς τῆς γωνίας, δηλοῦται δὲ διὰ τούτου ἀναμφισβητήτως, ὅτι ἐκεῖ ἐτελείωνε πρὸς Δυσμὰς τὸ

Εἰκ. 19. Δεῖγμα τείχους ἀκροπόλεως.

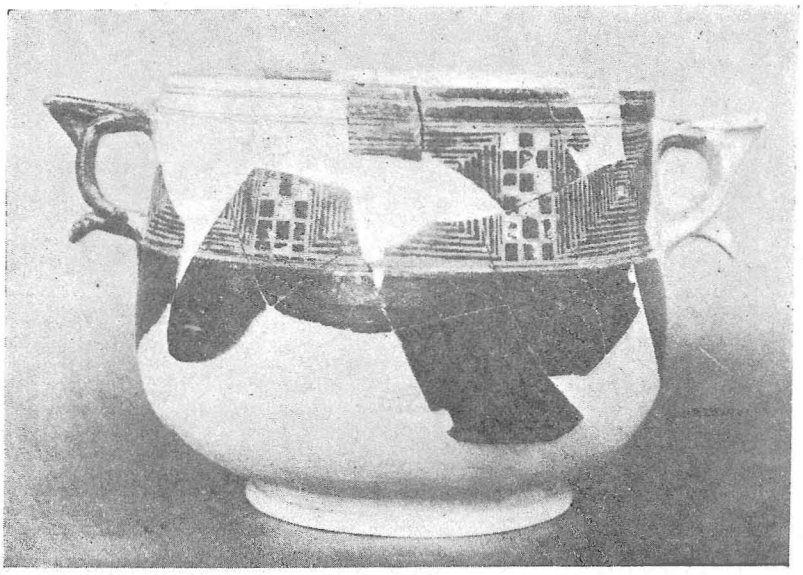
παλαιὸν κτίριον Η 50, καὶ ὅτι δὲν συνείχετο κατ' αὐτὸ τὸ σημεῖον πρὸς ἄλλο κτίσμα. Παρὰ τὴν γωνίαν, εἰς τὸ ὕψος περίπου τῆς κορυφῆς

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

τῆς ὀρθοστατοειδοῦς βάσεως εὑρέθη ἐπίκρουστον δάπεδον μὲ γεωμετρικὰ ὄστρακα.

Ὡς συνέχεια τῆς νοτίας παρειᾶς τῆς ὁδοῦ ἀκολουθεῖ κατόπιν ὁ τοῖχος, ποὺ ἐχρησίμευσεν ὡς ἀνάλημμα τῶν δυτικῶς τοῦ ***Κηρύκων οἴκου*** κτισμάτων (Ξ). Ὁ τοῖχος οὗτος ἐκτίσθη βραδύτερον τοῦ προηγουμένως περιγραφέντος, εἶνε ὅμως καὶ αὐτὸς ἱκανῶς παλαιὸς καὶ δύναται βεβαίως καὶ εἰς τὴν 4ην π. Χ. ἑκατονταετηρίδα νὰ ἐκτίσθη. Εἶνε ἐκ μεγάλων πολυγωνικῶν, ἀλλὰ καὶ πλινθιοειδῶν, λίθων κτισμένος. Αἱ ἁρμογαὶ γίνονται πάντοτε μὲ σχετικὴν ἀκρίβειαν, ἀλλὰ μένουν συχνὰ καί, ἐνίοτε σχετικῶς μεγάλα, κενὰ μεταξὺ τῶν λίθων [1] (εἰκ. 11), τὰ ὁποῖα πληροῦνται μὲ πολλὴν σχετικῶς ἐπιμέλειαν διὰ πλακωτῶν συνήθως μικρῶν λίθων· ὅπου τὸ κενὸν εἶνε τριγωνικὸν ἢ ἄλλου ἀκανονίστου σχήματος, δίδεται καὶ εἰς τοὺς μικροὺς λίθους τοῦ γεμίσματος ἀνάλογον σχῆμα, καὶ σφηνώνονται οὗτοι στερεῶς εἰς τὸ κενόν. Ὁ τοῖχος δὲν ἔχει καμμίαν ἀπολύτως ὑποθεμελίωσιν, καὶ εἶνε τοποθετημένος ἐπὶ τῆς μαλακῆς γῆς εἰς ἔδαφος κατὰ 0.35 ὑψηλότερον τοῦ σημείου, ὅπου εὑρίσκεται ἡ βάσις τῶν ὀρθοστατῶν τοῦ πρώτου τοίχου Η 50.

Εἰς ἀπόστασιν 36 μ. ἀπὸ τῆς ἀρχῆς της παρὰ τὸ ὑστερορρωμαϊκὸν τεῖχος ἡ ὁδὸς διχοτομεῖται εἰς δύο κλάδους μὲ ἀπόκλισιν τοῦ ἑνὸς πρὸς νοτιοδυτικὴν διεύθυνσιν καὶ ὀλίγον κατόπιν μὲ νέαν γωνιώδη κάμψιν πρὸς Νότον, πρὸς ἄνοδον εἰς τὴν ἀκρόπολιν (εἰκ. 16 ἰδὲ καὶ εἰκ. 8 Δ)· εἰς τὸ ἓν τρίτον περίπου τοῦ ὕψους τοῦ λόφου, ἡ ὁδὸς στρέφεται μὲ ἄλλην ζωηρὰν καμπὴν πρὸς ἀνατολάς, καὶ ὑποθέτομεν, ὅτι μὲ ἡπίαν ἀνωφέρειαν θὰ κατέληγεν εἰς σημεῖον εὑρισκόμενον ὄχι πολὺ μακρὰν τοῦ παρὰ τὸ ἐκκλησίδιον τῆς Παναγίας ἀνατολικοῦ ἄκρου τῆς ἀκροπόλεως. Τὰ ἴχνη της, εἶνε ἀληθές, χάνονται σήμερον πολὺ πρὶν φθάσωμεν εἰς αὐτὸ τὸ σημεῖον, ἀλλ' ἡ

Εἰκ. 20. Ἑλληνιστικὸς σκύφος εὑρεθεὶς πλησίον τῆς βάσεως τοῦ τείχους τῆς Ἀκροπόλεως.

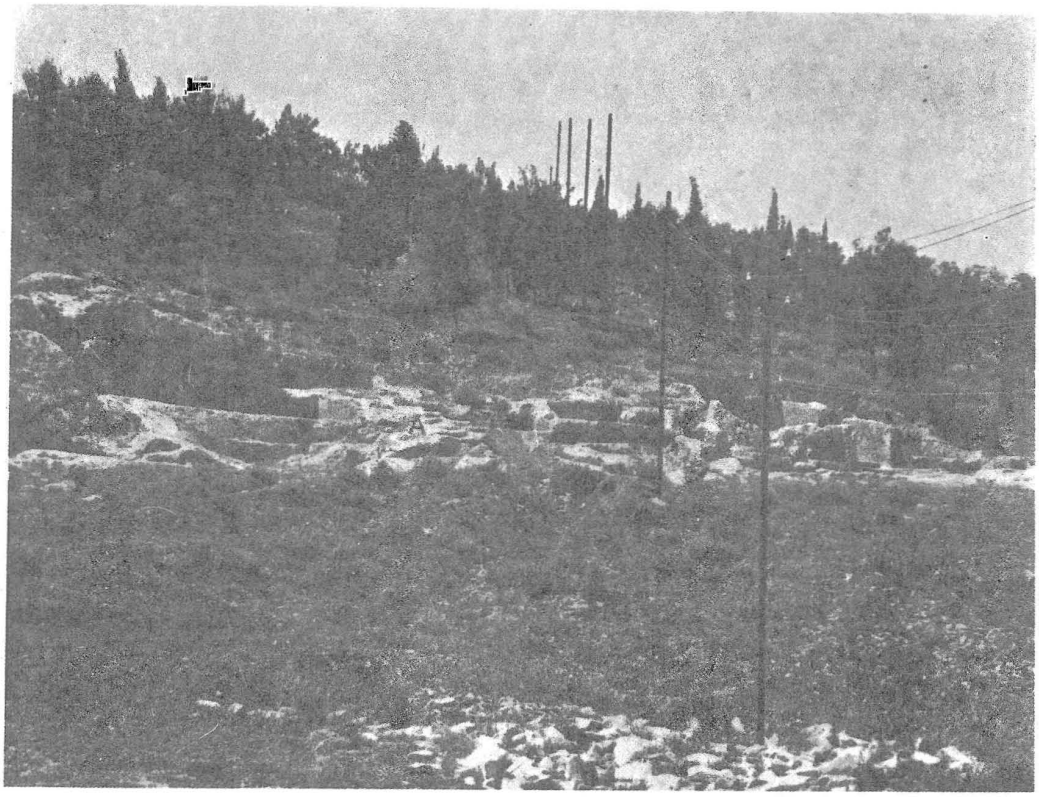
καταύθυνσις τῆς ὁδοῦ καὶ ἡ μορφὴ τοῦ ἐδάφους δικαιολογοῦν τὴν ὑπόθεσίν μας.

Μαλονότι δὲν ἔχει συμπληρωθεῖ καὶ εἰς τὴν διακλάδωσιν αὐτὴν τῆς ὁδοῦ ἡ ἀνασκαφή, φαίνεται ἐν τούτοις, ὅτι ἡ μὲν ἀριστερά, ἡ ἀνατολικωτέρα παρειά της ἀπετελεῖτο ἐκ τοίχου (Ο ἐπὶ τῆς εἰκ. 12) συνεχίζοντος τοὺς τοίχους Η 50 καὶ Ξ, καὶ παρακολουθοῦντος ἀκριβῶς τὴν γραμμὴν τῆς ὁδοῦ σχεδὸν μέχρι τοῦ σημείου, ὅπου διατηροῦνται σήμερον τὰ ἴχνη της· ἡ δεξιὰ παρειὰ θὰ ἀπετελεῖτο, τουλάχιστον ἐφ' ὅσον ἡ ὁδὸς ἦτο ἐπὶ τοῦ πεδίου, ἐκ τῶν τοίχων τῶν παρακειμένων οἰκιῶν. Τὸ ἐπὶ τῆς ἀνωφερείας μέρος τῆς ὁδοῦ εἶνε ὡς κλῖμαξ λαξευμένον (εἰκ. 16), ἡ δὲ ἄτεχνος κατασκευὴ τῶν βαθμίδων προκαλεῖ τὴν ἐντύπωσιν μεγάλης παλαιότητος, καὶ εἶνε πιθανόν, ὅτι ἡ ὁδὸς ἐχρησίμευε πρὸς ἄνοδον εἰς τὴν ἀκρόπολιν ἤδη ἀπὸ τῶν Μυκηναϊκῶν χρόνων. Τὴν γνώμην μας αὐτὴν στηρίζομεν μόνον εἰς

[1] Τὸ ἀνώτερον μέρος τοῦ φαινομένου ἐν τῇ εἰκόνι 11 τοίχου δύναται νὰ προέρχεται ἐξ ὑστερωτέρας ἐπισκευῆς.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

τὴν ἄτεχνον κατασκευὴν τῶν βαθμίδων, διότι ἡ ἀνασκαφὴ δὲν παρουσίασεν ἄλλας ἐνδείξεις πρὸς ἀσφαλεστέραν χρονολόγησιν· μόνον ὅτι ἦτο ἐν χρήσει ἡ ὁδὸς μέχρι τῶν ἐσχάτων χρόνων τῆς ὑπάρξεως τῆς ἀρχαίας Ἐλευσῖνος, βεβαιώνεται διὰ τῆς ἀνασκαφῆς, διότι τὸ τελευταῖον τουλάχιστον πρὸς τὴν ἄνοδον τμῆμα τοῦ ἀποτελοῦν-

Εἰκ. 21. Λαξεύματα ἐπὶ δυτικωτέρου τμήματος βορείας κλιτύος λόφου Ἐλευσῖνος.

τος τὴν ἀριστερὰν παρειάν της τοίχου (εἰκ. 17), ἕνεκα τοῦ τρόπου τῆς οἰκοδομῆς του μόνον εἰς τοὺς ἐσχάτους χρόνους τῆς ἀρχαιότητος πρέπει νὰ χρονολογηθῇ· τότε τὸ πλάτος τῆς ὁδοῦ εἶχε περιορισθῆ ἀρκετά, διότι ὁ πλαισιώνων ταύτην ἀριστερὰ τοῖχος καλύπτει ἱκανὸν μέρος τοῦ πλάτους τῶν λαξευμένων βαθμίδων. Ἐκεῖ περίπου, ὅπου τελειώνουν σήμερον αἱ βαθμῖδες σώζονται παρὰ τὴν δεξιὰν πλευρὰν τῆς ὁδοῦ τὰ δύο ἄκρα, τὸ δεξιώτερον δυτικὸν ἄκρον εἰς ἱκανῶς μεγαλειτέραν ἔκτασιν, ἀναλημματικοῦ τοίχου κτισμένου κατὰ τὸ ὑστερώτερον πολυγωνικὸν σύστημα (Π ἐπὶ τῆς εἰκ. 12 καὶ εἰκ. 17) τῶν Μακεδονικῶν χρόνων, κατὰ τὸ ὁποῖον ἔχει κτισθῆ, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, καὶ τὸ τεῖχος τῆς ἀκροπόλεως. Ὁ ἀναλημματικὸς οὗτος τοῖχος φαίνεται, ὅτι ὑπεβάσταζε τὴν ἐπίχωσιν ἡμικυκλικῆς περίπου πλατείας (ἐξέδρας;), εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήρχοντο διὰ τεσσάρων βαθμίδων λαξευμένων εἰς τὸν βράχον, ποὺ ἤρχιζαν ἀμέσως ἐκ τοῦ πλαγίου τοῦ τελευταίου μέρους τῆς κλιμακωτῆς ἀνόδου παρὰ τὸ σημ. Ρ τῆς εἰκ. 12 καὶ 17 (ἡ μικρὰ κλῖμαξ φαίνεται καλὰ ἐπὶ τῆς εἰκ. 12 Ρ). Ἡ γραμμὴ τῆς προσόψεως τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου εἶνε ἐλαφρῶς καμπυλωμένη πρὸς τὰ ἔξω παρὰ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον του, ὅπου περίπου τὸ σημεῖον Ρ τῶν εἰκόνων, φαίνεται ὀλίγον μέρος ἡμικυκλικῆς λαξεύσεως τοῦ βράχου.

Ἀνασκαφὴ τείχους ἀκροπόλεως. Ὑψηλότερον καὶ εἰς ἀπόστασιν περ. 20 μ. νοτιανατολικῶς τῆς θέσεως Ρ, ὀλίγον ἐντεῦθεν καὶ χαμηλότερον τοῦ μικροῦ κωδωνοστασίου ἀνεκαλύφθη ἡ γωνία τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ τείχους τῆς μεταγενεστέρας ἀκροπόλεως τῆς Ἐλευσῖνος (Σχέδ. 1 Σ· ἡ θέσις διακρίνεται μεταξὺ τῶν δενδρυλλίων, ποὺ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

εἶνε ἐμπρὸς εἰς τὴν γωνίαν τοῦ κωδωνοστασίου ἐπὶ τῆς εἰκ. 8). Ἀπὸ τοῦ σημείου αὐτοῦ ἀρχίσαντες ἀνεκαλύψαμεν μὲ διεύθυνσιν ἀκριβῶς πρὸς Δυσμὰς μέγα μέρος τῆς βορείας πλευρᾶς. Διατηρεῖται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἡ κατωτάτη σειρὰ λίθων, ἀλλὰ εἰς ὀλίγα σημεῖα σώζονται καὶ μέρη τῆς ὑψηλοτέρας οἰκοδομῆς τούτου· εἰς σημεῖα του εὑρίσκεται ἀρκετὰ ὑψηλότερον τῆς γραμμῆς τοῦ παλαιοῦ Ἑλληνικοῦ τείχους, ποὺ ἀνεκαλύψαμεν ἡμεῖς· ἀλλὰ καὶ πρὸς Νότον ἡ γραμμὴ τοῦ Ἑλληνικοῦ τείχους τῆς ἀκροπόλεως, τὴν ὁποίαν, σημειωτέον, δὲν εἶνε βέβαιον, ὅτι ἀπεκαλύψαμεν ἀκόμη, θὰ ἦτο χαμηλότερον τῆς γραμμῆς τοῦ ὑστέρου ἀσβεστοκτίστου τείχους, ποὺ σώζε-

Εἰκ. 22. Συνέχεια λαξευτῆς ἀναβάσεως Α τῆς εἰκ. 21.

πολλὰ εἶνε φανεραὶ πολὺ μεταγενέστεραι ἐπισκευαί. Ὅτι καὶ ἡ ἱστορικὴ Ἐλευσὶς θὰ εἶχεν, ἐκτὸς τοῦ ἐκτεταμένου τείχους τῆς πόλεως, καὶ ἰδιαιτέραν ὀχυρὰν ἀκρόπολιν, ἔπρεπε νὰ ἀναμένωμεν, ἀφοῦ γνωρίζομεν ἐξ ἐπιγραφῶν, ὅτι ἤδη ἀπὸ τῶν μακεδονικῶν πολέμων καὶ κατόπιν διετηρεῖτο ἐκεῖ εἰδικὴ φρουρά, ἀλλὰ δὲν εἶχεν ὅμως εὑρεθῇ βέβαιον λείψανον τοῦ φρουρίου της. Τὰ πολλά, καὶ πρότερον φανερὰ ἀσβεστόκτιστα λείψανα ἰσχυροῦ τείχους καὶ πύργων, θεωροῦνται συνήθως ὡς λείψανα φραγκικοῦ κάστρου, εἶνε δὲ δυνατὸν καὶ εἰς πολὺ παλαιοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἢ καὶ ἀκόμη εἰς τοὺς ἐσχάτους χρόνους τῆς Ρωμαιοκρατείας, νὰ ἀνήκουν. Τὸ φρούριον θὰ ἦτο τότε ἱκανῶς μικρότερον· ἡ βορεία πλευρά

ται ἐκεῖ εἰς ἀξιόλογα τμήματα ἀκριβῶς ἐπὶ τῆς παρυφῆς τῆς ἐπιπέδου κορυφῆς τοῦ λόφου.

Ἡ ἀνακαλυφθεῖσα βορειανατολικὴ γωνία (Σ) τοῦ τείχους τῆς ἀκροπόλεως εἶνε εἰς ὁριζοντίους δόμους μὲ μεγάλους ὀρθογωνικούς, πλακωτοὺς Ἐλευσινίους λίθους κτισμένη (εἰκ. 18)· διὰ νὰ τοποθετηθῇ ὁ λίθος τοῦ θεμελίου ὡμαλίσθη διὰ λαξεύσεως ὁ βράχος· ἡ φαινομένη πλευρὰ τῶν λίθων εἶνε πολὺ τραχέως εἰργασμένη καὶ ἱκανῶς ἐξωγκωμένη.

Δεῖγμα τοῦ οἰκοδομικοῦ τρόπου τοῦ τείχους τῆς ἀκροπόλεως δίδομεν εἰς τὴν εἰκ. 19. Εἶνε τὸ μεταγενέστερον ἐκφυλισμένον πολυγωνικὸν σύστημα, κατὰ τὸ ὁποῖον ἐπιδιώκεται οἰκοδομὴ μὲ ὁριζοντίας τὰς ἕδρας τῶν λίθων, χωρὶς νὰ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

ἀποφεύγωνται αἱ πολυγωνικαὶ ἁρμογαὶ ἰδίως εἰς τὰς πλαγίας πλευράς· καὶ ἐμπλοκαὶ τῶν λίθων δὲν λείπουν, σύνηθες δὲ εἶνε τὸ γέμισμα κενῶν μεταξὺ τῶν μεγάλων λίθων διὰ μικροτέρων, οἱ ὁποῖοι ἐπιπολαίως μόνον σχηματίζονται ἀναλόγως τῆς μορφῆς, ποὺ πρέπει νὰ ἔχουν διὰ νὰ γεμισθῇ συμφώνως μὲ τὴν μορφήν του τὸ κενόν. Τὸ πολυγωνικὸν τοῦτο σύστημα οἰκοδομῆς διαφέρει ἀπὸ παλαιότερα πολυγωνικὰ τείχη, ποὺ ἔχουν κατὰ τὰ ἄλλα πολλὰς ὁμοιότητας, πρὸ πάντων διὰ τῆς ἀμελεστέρας κατεργασίας τῶν πλαγίων ἐπιφανειῶν, ἀκόμη καὶ τῶν ἑδρῶν τῶν λίθων, ἕνεκα τῆς ὁποίας δὲν παρουσιάζεται τόσον ἔντονος ἡ συγκόλλησις τρόπον τινὰ τῶν λίθων, καὶ ἡ συνοχὴ τῆς οἰκοδομῆς ἐμφανίζεται ἀσθενέστερα. Διὰ τοῦτο πιστεύομεν, ὅτι τὸ ἀποκαλυφθὲν τεῖχος ἐκτίσθη μόνον περὶ τὰ τέλη τοῦ 4ου αἰῶνος, ὅτε καὶ θὰ ἐγκατεστάθη μόνιμος φρουρὰ εἰς τὴν Ἐλευσῖνα. Πρὸς ἀσφαλῆ χρονολόγησιν δὲν μᾶς ἔδωκε μέχρι τοῦδε, ἰσχυρὰ μαρτύρια ἡ ἀνασκαφή. Τὰ εὑρισκόμενα πλησίον τῆς γραμμῆς τοῦ τείχους ὄστρακα εἶνε ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκ χονδροειδῶν ἀγγείων, ἄνευ γανώματος ἢ ἄλλης διακοσμήσεως, ἀλλὰ μεταξὺ τούτων εἶνε καὶ πολλὰ μὲ μέλαν γάνωμα, καὶ σπανιώτερον καὶ διακοσμήσεις, προερχόμενα ἀναμφιβόλως ἐξ ἀγγείων ὁμοίων πρὸς ἐκεῖνα, ποὺ τελευταίως ἐπραγματεύθη ὑποδειγματικῶς ὁ Thompson (Hesperia III, 4), καὶ ἀπέδειξεν ὅτι εἶνε ὀρθὴ ἡ χρονολόγησίς των εἰς τοὺς δύο αἰῶνας ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ δευτέρου π. Χ. αἰῶνος. Χαρακτηριστικὴ εἶνε ἡ εὕρεσις τοῦ ἀγγείου τῆς εἰκ. 20 παρ' αὐτὴν τὴν βάσιν τοῦ τείχους τῆς ἀκροπόλεως εἰς σημεῖόν τι πλησίον τῆς ἀνακαλυφθείσης γωνίας τούτου.

Ἡ εἴσοδος εἰς τὴν ἀκρόπολιν ἐκ τῆς βορείας πλευρᾶς δὲν ἀνεκαλύφθη· κλῖμαξ λαξευμένη εἰς τὸν βράχον ἐπὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, καὶ φθάνουσα μέχρι τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου σημειώνει πάντως εἴσοδον ἐπὶ τῆς πλευρᾶς ταύτης.

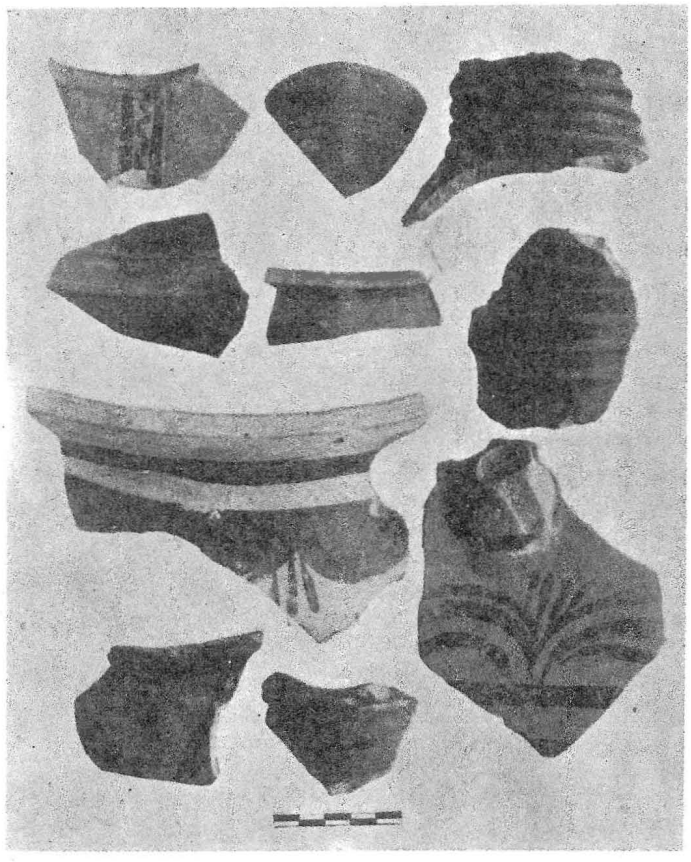
Τὰ λαξεύματα καὶ αἱ οἰκοδομαὶ ἐξετείνοντο ἐπὶ τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ λόφου τῆς Ἐλευσῖνος καὶ δυτικώτερον τῆς παλαιᾶς κλιμακωτῆς ἀνόδου, ποὺ περιγράψαμεν ἀνωτέρω εἰς ἱκανὴν ἀπ' αὐτῆς ἀπόστασιν· ὁλόκληρα δωμάτια λαξευμένα ἐντὸς τοῦ βράχου, καὶ λαξευταὶ κλίμακες φέρουσαι μὲ διαφόρους κατευθύνσεις πρὸς τὰ ὑψηλότερα σημεῖα τοῦ λόφου, καὶ πρὸς τὴν ἀκρόπολιν (εἰκ. 21 καὶ 22) ἀνεκαλύφθησαν ἐκεῖ. Δυστυχῶς ὡς πρὸς τὴν χρονολογίαν καὶ τούτων δὲν ἔχομεν ἀσφαλῆ μαρτύρια· εἰς τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ βορείου πλαγίου τῆς ἀκροπόλεως τὰ εὑρισκόμενα ὄστρακα ἦσαν τῆς ἰδίας ποιότητος μὲ τὰ παρὰ τὸ τεῖχος τῆς ἀκροπόλεως εὑρισκόμενα, περὶ τῶν ὁποίων ὡμιλήσαμεν ἀνωτέρω. λοιπὸν πρέπει, νομίζω, νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ὁ 4ος αἰὼν ἀποτελεῖ τὸ ἀρχαιότατον χρονικὸν ὅριον τῆς κατασκευῆς καὶ τῶν λαξευμάτων αὐτῶν, ὅτι δὲ μᾶλλον εἰς ἑλληνιστικοὺς καὶ ῥωμαϊκοὺς χρόνους ἐπυκνώθη ὁπωσδήποτε καὶ ἐκεῖ ἡ κατοίκησις.

Σκαφὴ παρὰ τὴν κορυφὴν τῆς ἀκροπόλεως (εἰκ 22 - 27. Σχέδ. Β 20) Ἐξ ἐκθέσεως τοῦ κ. Μυλωνᾶ, ἡ ὁποία θὰ δημοσιευθῇ ἀλλαχοῦ ἀποσπῶμεν τὰ ἀκόλουθα. Κατὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν τοῦ λόφου τῆς Ἐλευσινιακῆς Ἀκροπόλεως πρὸς δυσμὰς τοῦ μικροῦ κωδωνοστασίου τῆς Παναγίτσας ἀνευρέθη ἀδιατάρακτος ἔκτασις σχεδὸν τετράπλευρος μήκους 21 περίπου μέτρων καὶ πλάτους μεγίστου 13 μ. Ἡ ἔκτασις αὕτη ὁρίζεται πρὸς ἀνατολὰς ὑπὸ τοῦ κωδωνοστασίου (Σχέδ. †) καὶ τῆς πρὸ τῆς Παναγίτσας τοιχοδομῆς, ἐπὶ τῆς ὁποίας εὑρίσκεται τὸ ρωμαϊκὸν οἰκοδόμημα Λ 10, πρὸς βορρᾶν ὑπὸ τοῦ μεσαιωνικοῦ ἢ Βυζαντινοῦ τείχους, πρὸς δυσμὰς δὲ καὶ πρὸς νότον ὑπὸ σκαφῆς γενομένης κατὰ τὸ 1925 διὰ τὴν τοποθέτησιν τῶν δεξαμενῶν τῆς ὑδρεύσεως τῆς νέας Ἐλευσῖνος καὶ τοῦ ὡρολογίου. Στρῶμα πάχ. 0.40 περ. ἀναγόμενον εἰς τοὺς συγχρόνους, τοὺς μεσαιωνικοὺς καὶ τοὺς Ῥωμαϊκοὺς χρόνους ἐκάλυπτε τὴν ἐπιφάνειαν τῆς ὅλης ἐκτάσεως. Εἰς τοῦτο ἀνευρέθησαν λείψανα συγχρόνων οἰκημάτων, ληνοῦ καὶ ὑπολη-νίου, ὡς καὶ δάπεδον δεξαμενῆς καὶ θεμέλια τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων. Κάτωθεν τοῦ ἀνωτάτου τούτου στρώματος ἀνευρέθη ἀδιατάρακτος ἐπίχωσις ἀνήκουσα εἰς διαφόρους ἐποχὰς κατὰ διάφορα τμήματα. Τὸ δυτικώτερον τμῆμα τῆς ἀνασκαφείσης περιοχῆς πέραν τοῦ 15 μέτρου μήκους τῆς σκαφείσης ἐκτάσεως (τοῦ μήκους ὑπολογιζομένου ἀπὸ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ κωδωνοστασίου) περιέκλειεν ἐπίχωσιν ἀναγομένην εἰς τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους, ἀπὸ τῆς 4ης π. Χ. ἑκατονταετηρίδος μέχρι τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων. Ἡ ἐπίχωσις αὕτη, φθάνουσα σχεδὸν 0.15 ἄνωθεν τοῦ βράχου, περιεῖχεν ἄφθονα ὄστρακα τῶν χρόνων ἐκείνων, θεμέλια οἰκημάτων, λείψανα κεραμεικοῦ κλιβάνου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀνευρέθησαν περὶ τοὺς 30 λύχνους ἀκέραιοι ἢ τεθραυσμένοι, καὶ πολλοὺς λίθους ἀνήκοντας προφανῶς εἰς καταστραφέντα κτίσματα. Ἡ μικρὰ ἐπίχωσις ἡ ἀνευρεθεῖσα ἀμέσως ἄνωθεν τοῦ βράχου περιελάμβανε ΜΕ χαρακτηριστικὰ ὄστρακα. Λείψανα θεμελίων, ἱδρυμένα ἐπ' αὐτοῦ τοῦ βράχου ἴσως ἀνάγονται εἰς τοὺς ΜΕ χρόνους.

Ἡ ἐπίχωσις τοῦ νοτίου τμήματος τῆς σκαφείσης περιοχῆς ἀπὸ τοῦ 6ου μέτρου πλάτους

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

(τοῦ πλάτους ὑπολογιζομένου ἀπὸ τοῦ μεσαιωνικοῦ τείχους) παρουσίαζε ποικίλα στρώματα καὶ ἀνῆκεν εἴς τε τοὺς ἱστορικοὺς καὶ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους. Ἡ ἐπίχωσις τῶν ἱστορικῶν χρόνων μέσου πάχους 0.60, περιελάμβανε ἐκτὸς τῶν ὀστράκων καὶ θεμέλια κτισμάτων, τὸ τεχνητὸν στόμιον ὑπογείου λαξευτῆς δεξαμενῆς ἀναχαρακτηριζόμενον ὑπὸ ὀστράκων τῶν ἱστορικῶν χρόνων, ἀπὸ τῶν γεωμετρικῶν μέχρι καὶ τῶν Ῥωμαϊκῶν, προφανῶς ἀποτεθέντων ὑπὸ ὀμβρίων ὑδάτων κατὰ τὸ μακρὸν χρονικὸν διάστημα τὸ διαρρεῦσαν διὰ τὸν σχηματισμὸν τοῦ στρώματος. Ὑπὸ τὸ δεύτερον τοῦτο στρῶμα ἀνευρέθη ἐπίχωσις, μέσου πάχους 1.50 μ., ἀνα-

Εἰκ. 23. ΜΕ ὄστρακα ἐκ τῆς ἀκροπόλεως Ἐλευσῖνος.

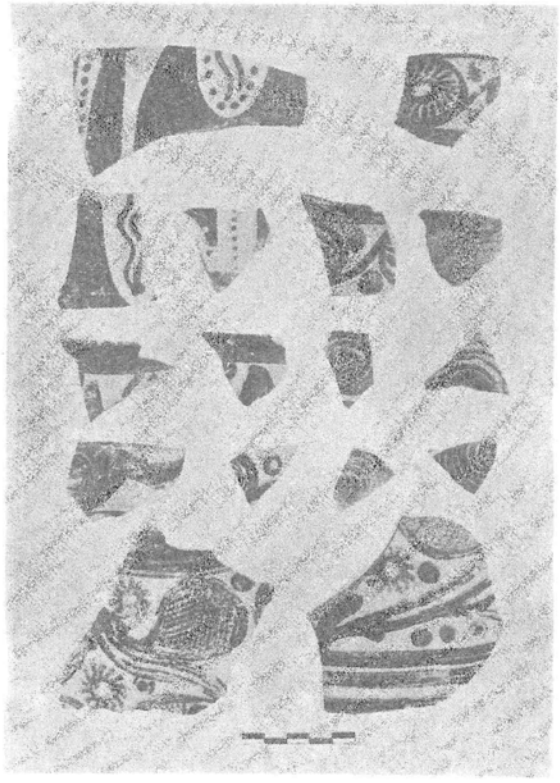
γομένης εἰς τὸν 4ον π. Χ. αἰῶνα καὶ πωρίνους λίθους σχηματίζοντας αὔλακας διὰ τὴν ἐκ τῆς δεξαμενῆς διοχέτευσιν τοῦ ὕδατος, ἀναγομένους προφανῶς εἰς μεταγενεστέρους χρόνους, ἴσως δὲ καὶ Ῥωμαϊκούς. Ἡ προϊστορικὴ ἐπίχωσις μέσου πάχους 0.30 - 0.40 ἀνήγετο εἰς ΜΕ χρόνους, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν ὀστράκων.

Τὸ κεντρικὸν τμῆμα τῆς σκαφείσης περιοχῆς, ὁριζόμενον ὑπὸ τοῦ 15 μ. μήκους καὶ τοῦ 6 μ. πλάτους, περιεῖχε τὴν μεγαλυτέραν προϊστορικὴν ἐπίχωσιν καὶ παρουσίαζε τὸ μεγαλύτερον ἐνδιαφέρον. Κάτωθεν τοῦ πρώτου στρώματος, τοῦ καλύπτοντος ὁλόκληρον τὴν σκαφεῖσαν ἔκτασιν, ἀνευρέθη στρῶμα μέσου πάχους 0.30 γομένη εἰς τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους. Ἡ ἐπίχωσις αὕτη δύναται νὰ διακριθῇ εἰς ΥΕ καὶ εἰς ΜΕ ἐκ τῶν εἰς αὐτὴν ἀνευρεθέντων ὀστράκων μόνον (εἰκ. 23), διότι οὐδὲν ἕτερον ἀνευρέθη δυνάμενον νὰ διακρίνῃ τὸ τέλος τῆς ἀρχαιοτέρας καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς νεωτέρας ἐποχῆς. Κατὰ τμήματα ἀνευρέθησαν μικρὰ στρώματα τέφρας, ἀλλὰ καὶ ταῦτα δὲν εἶχον μεγάλην ἔκτασιν οὔτε ἠδύναντο νὰ θεωρηθῶσιν ὡς χαρακτηριστικὰ διαχωρίσματα τῆς ὅλης περιοχῆς. Τὸ ΥΕ στρῶμα εἶχε μέσον πάχος 1.80, περιελάμβανε δὲ πολλὰ θεμέλια κτισμάτων, περισσότερα δὲ χαρακτηριστικὰ ὄστρακα. Τὰ ὄστρακα ταῦτα (εἰκ. 24 - 26) καὶ πάλιν ἠκολούθουν τὴν διαδο-

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

χὴν τὴν γνωστὴν καὶ ἐκ τοῦ συνοικισμοῦ τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς τοῦ λόφου καὶ ἐκ τῶν συνοισμῶν τῆς Πελοποννήσου. Ἤτοι τὰ ὄστρακα τὰ ἀνευρεθέντα εἰς τὰ ἀνώτερα τμήματα τῆς ἐπιχώσεως ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὰ ΥΕ ΙΙΙ ὄστρακα τῶν ἄλλων συνοικισμῶν, τὰ δ' εἰς τὰ κατώτερα εἰς τὰ ΥΕ ΙΙ καὶ Ι. Ὡς ὅμως παρετηρήθη καὶ διὰ μέσον πάχος ἀνερχόμενον μόλις εἰς 0.10. Ὡς ἐκ τούτου τὰ χαρακτηριστικὰ ὄστρακα τῶν δύο πρώτων περιόδων ἦσαν πολυπληθέστερα ἢ τὰ ἀναγόμενα εἰς τὴν τελευταίαν περίοδον. Εἰς τὴν ΥΕ ταύτην ἐπίχωσιν ἀνευρέθησαν ἄφθονα λείψανα κτισμάτων.

Ἡ μεσοελλαδικὴ ἐπίχωσις εἶχε μέγιστον πά-

Εἰκ. 24. ΥΕ ὄστρακα ἐκ τῆς ἀκροπόλεως Ἐλευσῖνος.

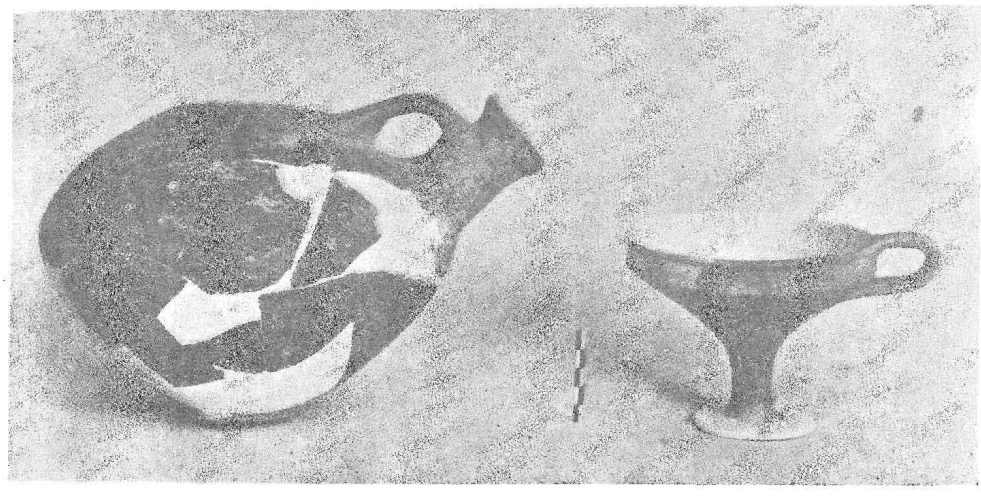
τὰ ἐκ τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς τοῦ λόφου δείγματα, καθαρὰ διάκρισις τῶν διαφόρων τούτων κατηγοριῶν καὶ κατὰ συνέπειαν στρωματογραφικὴ διάκρισις τῶν ὑποδιαιρέσεων τῆς ΥΕ ἐποχῆς καθαρὰ καὶ ὡρισμένη δὲν παρετηρήθη καὶ εἰς τὸ νέον τοῦτο ἀνασκαφὲν τμῆμα.

Τὸ ὑπὸ τῶν νεωτέρων, ἤτοι τῶν ΥΕ ΙΙΙ, ὀστράκων ὁριζόμενον τμῆμα τῆς ἐπιχώσεως εἶχε τὸ μεγαλύτερον μέσον πάχος, ἀνερχόμενον εἰς 0.95. Τὸ ὑπὸ τῶν ἀρχαιοτέρων, ἤτοι τῶν ΥΕ ΙΙ, ὀστράκων ὁριζόμενον τμῆμα εἶχε μέσον πάχος 0.35, ἐνῷ τὸ ὑπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων, ἤτοι τῶν ΥΕ Ι, ὀστράκων εἶχεν ἐλάχιστον σχετικῶς πάχος 0.90, μέσον δὲ 0.50, καὶ ἐχαρακτηρίζετο ὑπὸ ὀστράκων Μινυείων καὶ ἀμαυροχρώμων. Ἐντὸς αὐτῆς ἀνευρέθησαν μόνον ὀλίγα θεμέλια κτισμάτων (εἰκ. 27 καὶ 28), τὰ ἀνευρεθέντα ὅμως εἶνε ἀρκετὰ ἐνδιαφέροντα διὰ τὴν ὅλην ἀρχιτεκτονικὴν τῆς περιόδου. Εἰς τὴν ΜΕ ἐπίχωσιν τοῦ κεντρικοῦ τμήματος ἀνευρέθη κατὰ χώραν καὶ πίθος ἐμπεπηγμένος εἰς τὸ δάπεδον τοῦ οἰκήματος. Κατὰ τὸ 6.70 μῆκος καὶ εἰς τὸ ἀνώτατον τμῆμα τῆς ΜΕ ἐπιχώσεως ἀνευρέθη καὶ τάφος μικροῦ παιδὸς (φαίνεται εἰς τὸ μέσον περίπου τῆς εἰκ. 28). Ὁ τάφος οὗτος ἀνάγεται ἀσφαλῶς εἰς ΥΕ χρόνους, διότι τὸ κάλυμμα

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

αὐτοῦ ἐξεῖχε τῆς μέσης ἐπιχώσεως κατὰ 0.10, περιεβάλλετο δ' ὑπὸ ΥΕ ἐπιχώσεως. Εἰς τὸ κατώτατον στρῶμα τῆς ΜΕ ἐπιχώσεως καὶ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ βράχου ἀνευρέθησαν ὀλίγα ὄστρακα ὁμοιάζοντα πρὸς τὰ ἐξ Ἀφίδνης, καὶ ἓν τεμάχιον ἐνθυμίζον κυκλαδικὰ καὶ πρωτοελλαδικὰ σχήματα, διακόσμησιν καὶ κατεργασίαν. Τὰ ὄστρακα ταῦτα καὶ ἰδίως τὸ τελευταῖον προστίθενται εἰς τὰ ἐκ τοῦ συνοικισμοῦ τῆς μεσημβρ. πλευρᾶς, τὰ ὑποδεικνύοντα ἴσως τὴν ἀνάγκην τῆς ἀλλαγῆς τῆς χρονολογίας τῆς ΜΕ περιόδου.

τὴν οἰκοδομὴν τοῦ Τελεστηρίου ἔγινεν ἔρευνα πλησίον τῆς βορειανατολικῆς γωνίας τῆς παλαιᾶς προστάσεως τοῦ Πεισισιστρατείου Τελεστηρίου (Σχέδ. Η 1, εἰκ. 29) εἰς βάθος εἰς μέρη, ὅπου ἔλειπον αἱ πώριναι πλάκες, ποὺ ἀπετέλουν τὴν παλαιὰν στρῶσιν τῆς στοᾶς. Εἰς τὸ ἴδιον μέρος εἶχε σκάψη καὶ ὁ Φίλιος κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῶν ἀνασκαφῶν του (Πρ. 1884 σ. 72) καὶ εἶχεν ἐπιχώσει ἐκ νέου τοὺς λάκκους δι' ἀναμίκτων χωμάτων τῆς ἀνασκαφῆς του, ἐντὸς τῶν ὁποίων ὑπῆρχον μετ' ἀρχαίων ὀστράκων καὶ

Εἰκ. 25. Ἀγγεῖα ἐκ τῆς προϊστορικῆς ἀκροπόλεως τῆς Ἐλευσῖνος.

Ἡ προϊστορικὴ ἐπίχωσις ἡ ἀνευρεθεῖσα εἰς τὸ τμῆμα τοῦτο καὶ τὰ ἐντὸς αὐτῆς θεμέλια ἀποδεικνύουσιν ὅτι καὶ ἡ πλευρὰ αὕτη τοῦ λόφου κατῳκεῖτο καθ' ἅπασαν τὴν προϊστορικὴν τῆς Ἐλευσῖνος περίοδον. Ἔτι δ' ὅτι αἱ προϊστορικαὶ κατοικίαι ἐπεξετείνοντο καὶ πέραν τοῦ κωδωνοστασίου πρὸς ἀνατολὰς καὶ κατελάμβανον ἀρκετὸν χῶρον τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου τῆς Ἀγελάστου λεγομένης Πέτρας. Ὄστρακα μυκηναϊκὰ καὶ προϊστορικὴ ἐπίχωσις ἀνευρέθη καὶ πρὸς βορρᾶν τῆς ἐκκλησίας τῆς Παναγίτσας καὶ σχεδὸν εἰς τὸ ἄκρον τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου.

Μολονότι δὲν ἔχομεν ἄλλας χαρακτηριστικὰς ἐνδείξεις, ἐν τούτοις τὸ ἀσύνηθες, διὰ τοὺς ΜΕ ἰδίως χρόνους, πάχος καὶ ἡ ἐπιμελημένη κατασκευὴ τῶν θεμελίων νομίζομεν, ὅτι δικαιολογοῦν τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ἀνῆκον ταῦτα εἰς ἐξαιρετικῶς μέγα, μνημειῶδες οἰκοδόμημα, ἴσως αὐτὸ τὸ ἀνάκτορον τῆς Ἐλευσῖνος.

Συνέχισις ἐρεύνης ἐντὸς τοῦ Τελεστηρίου. Ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐπίβλεψιν τοῦ ἀρχιτέκτονος Ἰ. Τραυλοῦ, ὅστις ἀνέλαβε νὰ μελετήσῃ ἐκ νέου βυζαντινὰ καὶ νεώτερα ἀκόμη ὄστρακα, ὡς καὶ μικρὰ μαρμάρινα ἀρχιτεκτονικὰ τεμάχια, καὶ πλῆθος πηλίνων κεράμων στέγης διαφόρων ἐποχῶν. Εἰς ἓν σημεῖον πλησίον τοῦ τοίχου τοῦ φέροντος τὰς θύρας τοῦ Πεισιστρατείου Τελεστηρίου εὑρέθη ἡ παλαιὰ ἐπίχωσις ἀνέπαφος· ἐκεῖ κυρίως ἔγινεν ἡ ἔρευνα, καὶ προωθήθη ὀλίγον μόνον καὶ ὑπὸ τὸ ἄκρον τῶν σωζομένων τμημάτων τῆς στρώσεως τῆς στοᾶς τοῦ Πεισιστρατείου Τελεστηρίου (εἰκ. 30). Τὸν τρόπον τῆς θεμελιώσεως τῆς στρώσεως δι' ἐσχαροειδοῦς ὑποστρώματος δεικνύει πολὺ σαφῶς ἡ εἰκ. 30 (Noack Tf. 15).

Ἀπὸ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τῆς πωρίνης στρώσεως τῆς Πεισιστρατείου προστάσεως[1] μέχρι τοῦ στερεοῦ βράχου, ὅπου ἑδράζονται τὰ θεμέλια τῆς οἰκοδομῆς τοῦ Πεισιστρατείου Τελεστηρίου, τὸ βάθος εἶνε ὀλίγον περισσότερον τῶν 5 μέτρων, παρετηρήθη δὲ ὅτι ἡ σύστασις τῆς ἐπι-

[1] Ἀπὸ τοῦ σημείου αὐτοῦ ὑπολογίζονται ὅλα τὰ ἐνταῦθα ἀναφερόμενα μέτρα βάθους.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

χώσεως εἶνε ἀπολύτως ὁμοία πρὸς τὴν ἐπίχωσιν, ποὺ εὑρέθη καὶ κατὰ τὴν σκαφὴν ἐπὶ τῆς βορειανατολικῆς γωνίας τοῦ σηκοῦ τοῦ ἰδίου Τελεστηρίου (Ἀρχ. Δελτ. 14, Παράρτ. σελ. 2 ἑξ.). Μέχρι βάθους 0.95 ἡ ἐπίχωσις ἐσχηματίσθη ἀπὸ τοῦ βάθους 0.75 περίπου, διὰ χωμάτων μεταφερθέντων ἄλλοθεν, ἐντὸς τῶν ὁποίων εὑρίτῆς οἰκοδομῆς τοῦ Πεισιστρατείου Τελεστηρίου. Τὰ κενὰ μεταξὺ τῶν *κρατευτῶν*, τῶν λίθων τῆς ἐσχάρας, ποὺ ὑπεβάσταζε τὴν πωρίνην στρῶσιν εἶνε πλήρη λατύπης πώρων καὶ τριμμάτων πώρου καὶ χώματος, εἶνε δὲ τοποθετημένοι οἱ *κρατευταὶ* ἐπὶ στερεωτάτου στρώματος πάχ. ἐλαχ. 0.14 συνισταμένου ἐκ καθαρᾶς ἄμμου καὶ λι-

Εἰκ. 26. ΥΕ ὄστρακα ἐκ τῆς ἀκροπόλεως Ἐλευσῖνος.

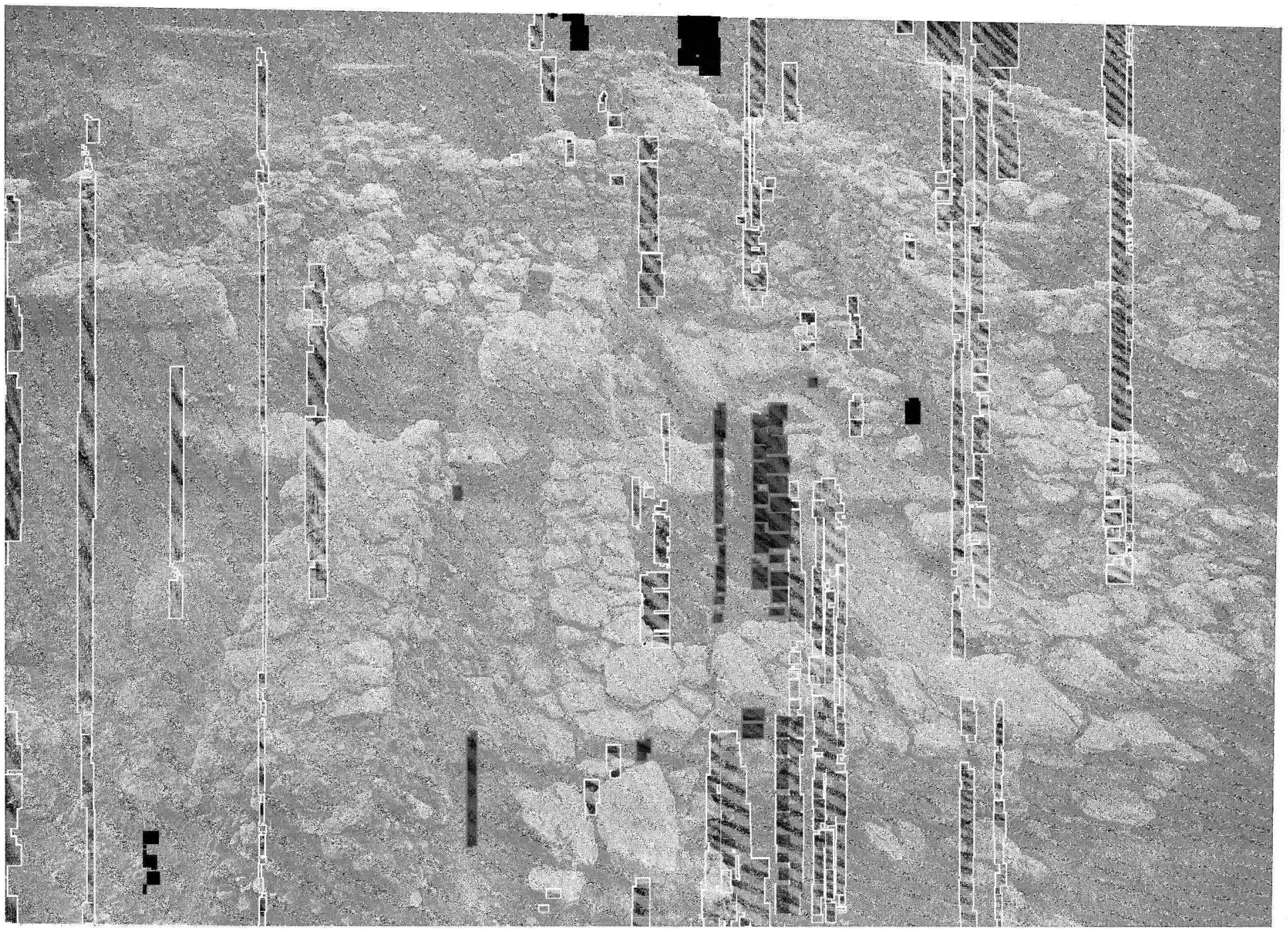
σκονται ἐλάχιστα ὄστρακα (ἓν ἢ δύο Μινύεια, ἓν ὑστεροελλαδικόν, ἓν ἢ δύο γεωμετρικά, ἓν τεμάχιον κορινθιακοῦ ἀρυβάλλου καὶ περισσότερα ἐκ χονδροειδοῦς πηλοῦ ἄγραφα ἀκαθορίστου χρονολογίας), πολλὰ τεμάχια ὠμῶν πλίνθων πιθανῶς ἐκ τῆς καταρριφθείσης οἰκοδομῆς τοῦ πρωΐμου ἀρχαϊκοῦ Τελεστηρίου, ἐκ τοῦ ὁποίου προέρχεται καὶ μία κεραμὶς στέγης εὑρεθεῖσα ἀκριβῶς ἐπὶ τῆς ἀνωτάτης στερεᾶς ἐπιφανείας τῆς ἐπιχώσεως, ποὺ ὑπῆρχεν ἐκεῖ παλαιότερον τῆς οἰκοδομῆς τοῦ Πεισιστρατείου Τελεστηρίου. Ἡ ἀνωτέρω τοῦ βάθους 0.75 ἐπίχωσις ἔγινε κατὰ τὸ πλεῖστον διὰ τεμαχίων λίθων καὶ ἄλλης λατύπης πώρων καὶ τιτανολίθων θαρίων, τὰ ὁποῖα, ὡς φαίνεται δι' ἐπιβρέξεως καὶ ἐπικρούσεως ἀπετέλεσαν σχεδὸν συμπαγῆ μᾶζαν. Εἰς βάθος 0.95 ἀρχίζει ἡ ἐπίχωσις ποὺ ὑπῆρχεν ἐκεῖ πρὸ τῆς Πεισιστρατείου οἰκοδομῆς. Ἐπὶ τῆς ἀνωτάτης ἐπιφανείας τὸ ἔδαφος εἶνε πολὺ στερεὸν καὶ ἀποτελεῖται προφανῶς ἐκ πεπατημένης γῆς. Ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας αὐτῆς ἦτο προσκολλημένη ἡ κεραμίς, ἡ ὁποία, ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω, προέρχεται ἐκ τῆς στέγης τοῦ πρωΐμου ἀρχαϊκοῦ Τελεστηρίου. Ἡ διακοπὴ τῆς στερεᾶς αὐτῆς ἐπιφανείας εἷς τι σημεῖον ἀπέχον 1.35 περ. ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ θεμελίου τῆς προστάσεως μᾶς ἔδειξε τὴν ἀρχὴν τοῦ σκάμματος πρὸς ὄρυξιν τῆς τάφρου πρὸς τοπο-

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

27. Λείψανα προϊστορικῶν θεμελίων τῆς ἀκροπόλεως Ἐλευσῖνος ὁρώμενα ἐκ Δυσμῶν.

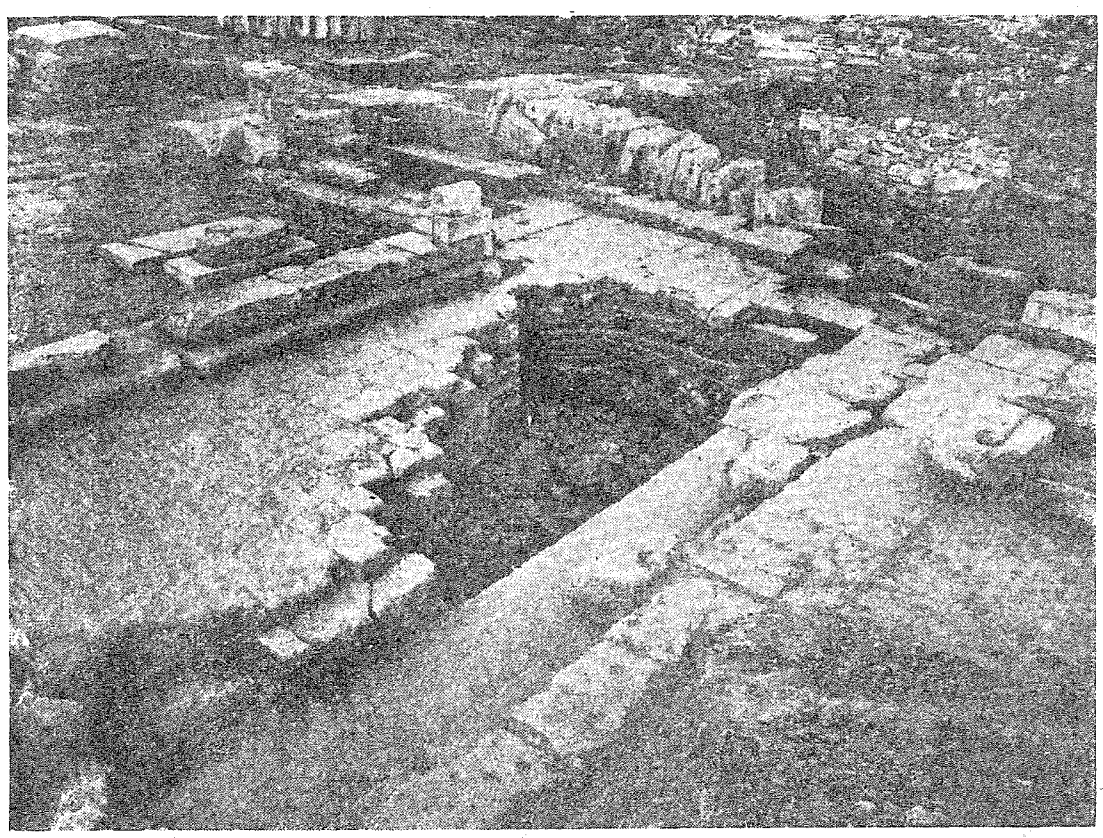
Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

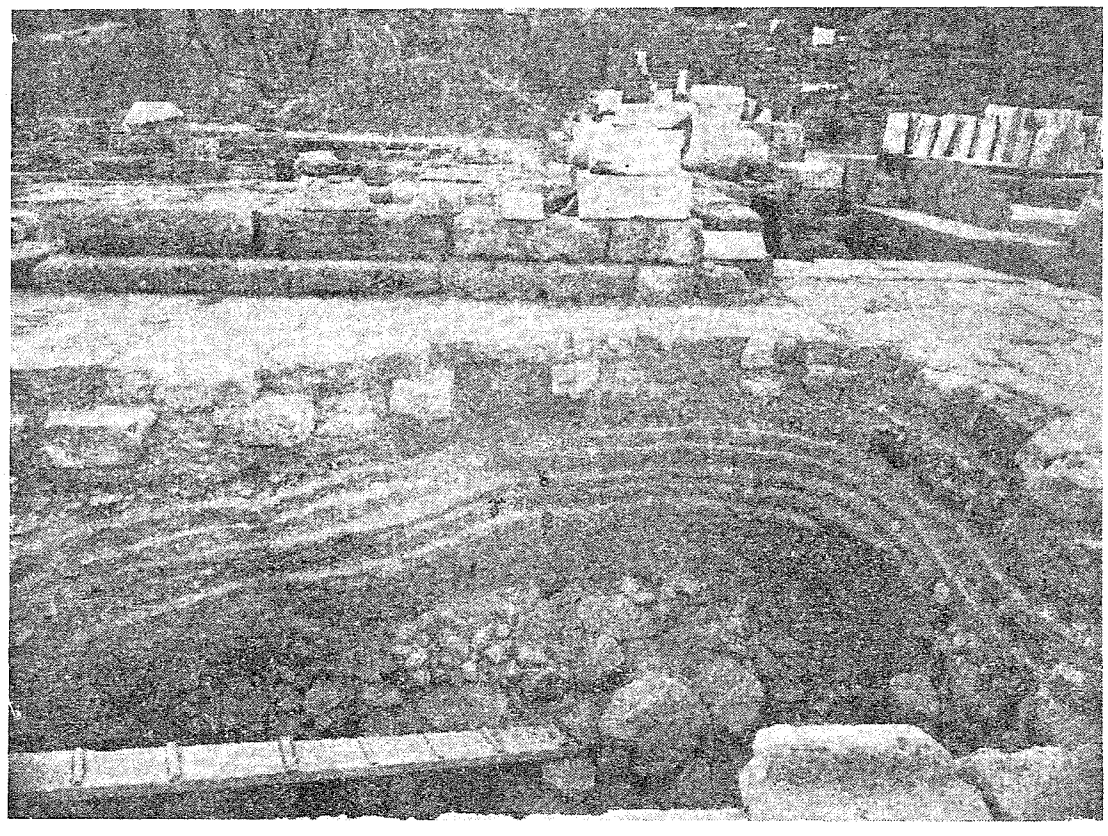
Εἰκ. 28. Λείψανα προϊστορικῶν θεμελίων τῆς ἀκροπόλεως Ἐλευσῖνος ὁρώμενα ἐξ ἀνατολῶν.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

θέτησιν τοῦ θεμελίου (εἰκ. 31 παρὰ τὸ δ). Ὅπως παρετηρήθη καὶ παρὰ τὸ βόρειον θεμέλιον (Ἀρχ. Δελτ. 14, παρ. εἰκ. 4 καὶ 5), τὸ σκάμμα τῆς τάφρου τοῦ θεμελίου ἀρχίζει ὑψηλὰ εἰς μεγάλην σχετικῶς ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς θέσεως τοῦ τοίχου τοῦ θεμελίου, περιορίζεται ἔπειτα ὅσον προχωρεῖ εἰς βάθος, καὶ πλησιάζει ἀρκετὰ πρὸς τὸν τοῖχον, καὶ γίνεται τέλος πολὺ στενὸν εἰς τὸ χαμηλότερόν του μέρος. Τὸ σκάμμα εἶνε γεμισμένον κατὰ τὸ πλεῖστον μὲ χῶμα μαλακὸν καὶ μὲ λίθους· ὄστρακα ἐντὸς αὐτοῦ εὑρέθησαν ὀλίγα, τὰ περισσότερα δ' ἐξ αὐτῶν ἔχουν μόνον μέλαν

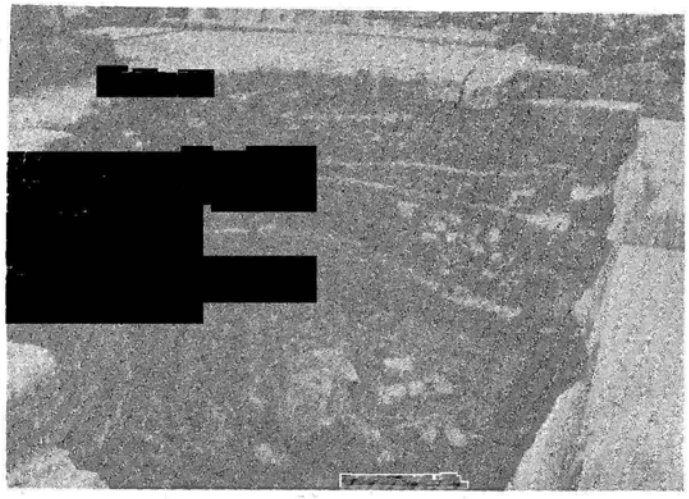
Εἰκ. 29. Ἀνασκαφὴ ἐπὶ τῆς βορειαν. γωνίας τῆς προστάσεως τοῦ Πεισιστρατείου Τελεστηρίου.

Εἰκ. 30. Ἀνασκαφὴ ὑπὸ τὴν στρῶσιν τῆς προστάσεως τοῦ Πεισιστρατείου Τελεστηρίου.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

στιλπνὸν γάνωμα. Καὶ εἰς τὴν παλαιοτέραν τῶν χρόνων τοῦ Πεισιστρατείου Τελεστηρίου ἐπίχωσιν παρετηρήθησαν καὶ ἐδῶ αἱ ἴδιαι στρώσεις ἐδαφῶν τῶν διαφόρων ἐποχῶν, ποὺ ἀντιστοιχοῦν εἰς τὰς ἐπαλλήλους οἰκοδομικὰς περιόδους τοῦ Τελεστηρίου, ὅπως παρετηρήθησαν καὶ εἰς τὴν σκαφὴν παρὰ τὸ βόρειον θεμέλιον (Ἀρχ. Δελτ. 14, παρ. σ. 3 καὶ εἰκ. 4 καὶ 5), διὰ τοῦτο δὲ ἐχρησιμοποιήσαμεν καὶ εἰς τὰς εἰκ. 29, 30 καὶ 31 τῆς παρούσης ἐκθέσεώς μας τὰ ἴδια γράμματα β γ δ πρὸς σήμανσιν τῶν στρώσεων τῶν διαφόρων ἐποχῶν. Διὰ τοῦ β ἐσημειώθη ἡ τεχνητῶς γενομένη πιθανῶς ἐπίχωσις κατὰ τὴν νεωτέραν διαρρύθμισιν τοῦ μυκηναϊκοῦ ἱεροῦ, ἢ καὶ κατὰ τὴν ἵδρυσιν τοῦ γεωμετρικοῦ ἱεροῦ· γ καὶ δ εἶνε αἱ στρώσεις ποὺ ἀντιστοιχοῦν εἰς τοὺς χρόνους ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως μέχρι τῆς ἐξαφανίσεως τοῦ πρωΐμου ἀρχαϊκοῦ Τελεστηρίου. Ἄξιον σημειώσεως εἶνε ἐπίσης, ὅτι κατὰ τὴν σκαφήν μας αὐτὴν εὑρέθησαν εἰς τὸ ἀνατολικώτερον μέρος πλῆθος λίθων, ποὺ φαίνεται, ὅτι ἔχουν σωρευθῆ ἐπίτηδες ἐκεῖ· ἐπειδὴ πλησίον τῆς θέσεως αὐτῆς θὰ διείρχετο ὁ ἀναλημματικὸς τοῖχος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς γεωμετρικῆς αὐλῆς τοῦ Τελεστηρίου, ὑποθέτομεν, ὅτι ἡ σώρευσις τῶν λίθων, πιθανῶς ἀμέσως ὄπισθεν τοῦ τοίχου τούτου, ὁ ὁποῖος δὲν φαίνεται σήμερον, ἔγινεν ἐπίτηδες πρὸς ἐνίσχυσιν αὐτοῦ. Ὅπου κατωρθώσαμεν νὰ φθάσωμεν μέχρι τοῦ στερεοῦ βράχου εὕρομεν βαθύτερον τοῦ σημείου, ποὺ ἔφθαναν οἱ σωρευθέντες λίθοι, καὶ τὴν μεσοελλαδικὴν ἐπίχωσιν βεβαίως σημειουμένην δι' εὑρέσεως μόνον μεσοελλαδικῶν ὀστράκων. Παραπλεύρως τοῦ Μυκηναϊκοῦ ὀχετοῦ, ποὺ εὑρέθη κατὰ τὴν σκαφὴν τοῦ παρελθόντος ἔτους (Ἀρχ. Δελτ. 14, παρ. εἰκ. 5 α), ἀπεκαλύψαμεν διὰ μικρᾶς ἐργασίας τοίχους μυκηναϊκοῦ οἰκήματος, τῶν ὁποίων σώζεται τὸ λιθολόγημα καὶ μέρος τῆς ὑψηλοτέρας ἐξ ὠμῶν πλίνθων οἰκοδομῆς (εἰκ. 32 α β). Τὸ οἴκημα ὅπως καὶ ὁ ὀχετὸς εὑρίσκονται ἔξωθεν τοῦ περιβόλου τοῦ Μυκηναϊκοῦ ἱεροῦ.

Εἰκ. 31. Ἀνασκαφὴ κάτωθεν τῆς στρώσεως τῆς προστάσεως τοῦ Πεισιστρατείου Τελεστηρίου. Ἀπὸ τοῦ σημείου δ ἀρχίζει τὸ σκάμμα πρὸς τοποθέτησιν τοῦ ἀνατολικοῦ θεμελίου τῆς προστάσεως.

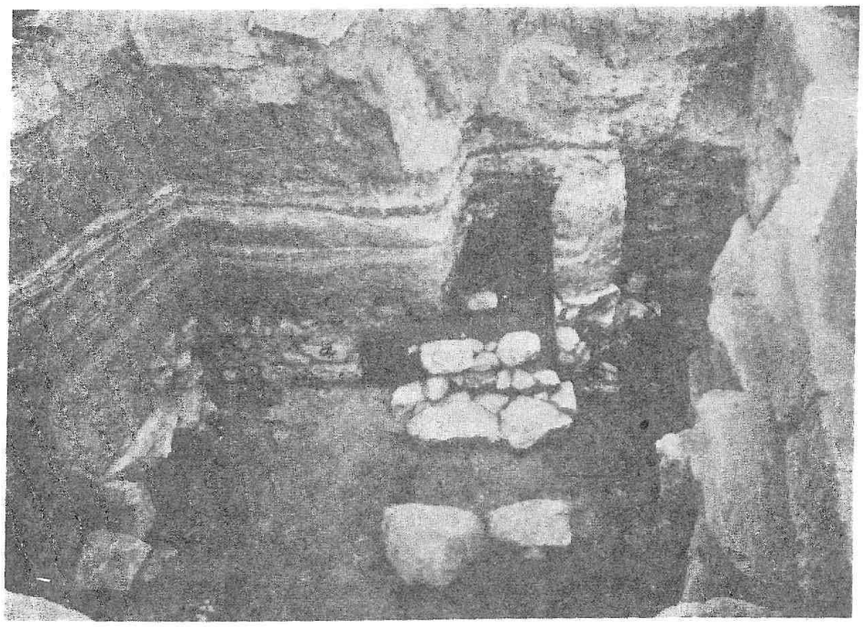
Ἐντὸς τοῦ Τελεστηρίου ἔγινε καὶ ἄλλη μικρὰ σκαφὴ παρὰ τὴν νοτίαν ὄψιν τοῦ θεμελίου τοῦ 5 κίονος τῆς τρίτης σειρᾶς κιόνων τοῦ Περικλείου Τελεστηρίου[1] ἀκριβῶς ἀπέναντι τῆς κλιμακωτῆς εἰσόδου τοῦ γεωμετρικοῦ ἱεροῦ (Ε 2 ἐπὶ Γενικοῦ σχεδίου εἰς Κουρουνιώτη Ἐλευσίς, Ὁδηγὸς κλπ. ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ σχεδίου ἡ ἀρίθμησις τῶν σειρῶν τῶν Περικλείων κιόνων διὰ τῶν λατινικῶν ἀριθμῶν ἀρχίζει ἀπὸ τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ Τελεστηρίου, ἡ δὲ ἀρίθμησις τῶν κιόνων ἑκάστης σειρᾶς ἀρχίζει ἀπὸ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς). Ὑπῆρχεν ἐκεῖ εἰς τὸ ὕψος τοῦ στυλο-

[1] Καὶ ἡ σκαφὴ αὐτὴ ἔγινεν ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐπίβλεψιν τοῦ ἀρχιτέκτονος Τραυλοῦ, καὶ εἰς τοῦτον ὀφείλεται ἡ ἐπιτυχία τῶν γενομένων πολυτίμων παρατηρήσεων.

φανοτίνα.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

βάτου τοῦ κίονος ἀνεξήγητον ἀκόμη ὑπόλειμμα πλακοστρώσεως[1](;) ἐκ δύο ἰσομεγέθων μεγάλων πλακῶν ἐκ σκληροῦ πώρου (μήκ. 2.00, πλάτ. 0.99, πάχ. 0.30), αἱ ὁποῖαι συνεδέοντο κατὰ τὴν μακρὰν πλευράν των διὰ συνδέσμου σχήματος [illegible] ρωμαϊκῶν πάντως χρόνων, τῶν ὁποίων σώζεται μόνον τὸ λάξευμα. Οἱ λίθοι εἶνε καλῶς εἰργασμένοι· ἡ ἄνω ἐπιφάνεια αὐτῶν εἶνε ὠμαλισμένη· εἰς τὸ μέσον τῆς δυτικῆς πλαγίας πλευρᾶς μένει ὁ τεκτονικὸς ἀγκών, αἱ δὲ μακραὶ πλευραὶ ἔχουν ἀναθύρωσιν πλάτ. 0.10. Οἱ λίθοι ἡδράζοντο ἐπὶ συμπαγοῦς παχέως (0.42) μίγματος ἀφθόνου ἀσβέστου, ἄμμου καὶ μικρῶν θρυσμάτων λίθων. Ἡ ἐπιφάνεια τῶν λίθων εἶνε εἰς ὕψος 3.55 - 3.65 ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ φυσικοῦ βράχου, ἡ δὲ ἄνω ἐπιφάνεια σῳζομένων ἐκεῖ ὑστεροελλαδικῶν τοίχων εἶνε 2.50 περίπου βαθύτερον τῆς ἐπιφανείας τῶν λίθων. Μετὰ τὰς χειμαρρώδεις βροχὰς τοῦ χειμῶνος 1933 κατωλίσθησεν ὁ εἷς τῶν λίθων καὶ ὁ ἕτερος δὲν θὰ ἔμενε πολὺ εἰς τὴν θέσιν του· ἐπειδὴ δὲ ἠλπίζομεν, ὅτι ἡ παλαιὰ ἐπίχωσις κάτωθεν τῶν λίθων τούτων θὰ ἦτο ἀδιατάρακτος, καὶ θὰ ἠδυνάμεθα ἐκ τῆς ἐξετάσεως αὐτῆς νὰ ἔχωμεν βοηθήματα εἰς τὴν μελέτην πρὸ πάντων τοῦ πλησίον αὐτῶν εὑρισκομένου γεωμετρικοῦ περιβόλου, ἀπεφασίσαμεν νὰ ἀφαιρέσωμεν καὶ τὸν δεύτερον λίθον ἐκ τῆς θέσεώς του καὶ νὰ ἐρευνήσωμεν τὴν κάτωθεν αὐτῶν ἐπίχωσιν. Αἱ ἐλπίδες μας δὲν ἐδικαιώθησαν ἐξ ὁλοκλήρου, διότι φαίνεται, ὅτι καὶ ὁ Φίλιος εἶχε κατωρθώσει ὑποστυλώσας τοὺς δύο λίθους νὰ σκάψῃ κάτωθεν αὐτῶν, καὶ οὕτω εὕρομεν ἀνάμικτον τὴν ἐπίχωσιν μὲ διάφορα ὄχι πολὺ παλαιὰ πράγματα, μεταξὺ τῶν ὁποίων τεμάχια νεωτάτων χρόνων πηλίνων σκευῶν. Εὐτυχῶς εἰς βάθος 2.20 ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῶν δύο λίθων, ἀπὸ τοῦ ὕψους περίπου τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ ὑστεροελλαδικοῦ τοίχου Γ 20 (Γεν. σχέδιον), ὁ ὁποῖος μὲ διεύθυνσιν ἀνατολικοδυτικὴν φέρεται κάτωθεν τῆς νοτίας ἄκρας τοῦ νοτιωτέρου τῶν δύο λίθων, ἡ ἐπίχωσις μέχρι τοῦ φυσικοῦ βράχου ἦτο ἀδιατάρακτος, καὶ κατωρθώθη νὰ γίνουν παρατηρήσεις, ὅσον ἦτο δυνατὸν ἀκριβέστεραι εἰς τὸν περιωρισμένον χῶρον (2.20 × 1.40) τῆς σκαφῆς. Εἰς τὸ ὕψος τῆς ἐπιφανείας τοῦ τοίχου Γ 20 καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἀκόμη ἐντὸς λεπτῆς, στρώσεως ἐκ τριμμάτων πώρου κατὰ τὸ πλεῖ-

Εἰκ. 32. Σκαφὴ παρὰ τὸν μυκηναϊκὸν ὀχετὸν εἰς τὴν βορειαν. γωνίαν τοῦ σηκοῦ τοῦ Πειστρατείου Τελεστηρίου. Διακρίνεται τὸ λιθολόγημα μυκηναϊκοῦ οἰκήματος (α), καὶ δεξιώτερον μέρος τοίχου ἐκ λιθολογήματος καὶ πλινθοδομῆς (β).

[1] Τὶ ἦτο ἡ πλακόστρωσις αὐτὴ δὲν δυνάμεθα ἀκόμη νὰ ὑποθέσωμεν· παρόμοιον κατασκεύασμα ἐσώζετο καὶ παρὰ τὸν κίονα V,5 ἄνωθεν τῶν ἐρειπίων τοῦ Μυκηναϊκοῦ Τελεστηρίου.

Εἰκ. 6. Εὑρήματα ἐξ Ἐπισκοπῆς.

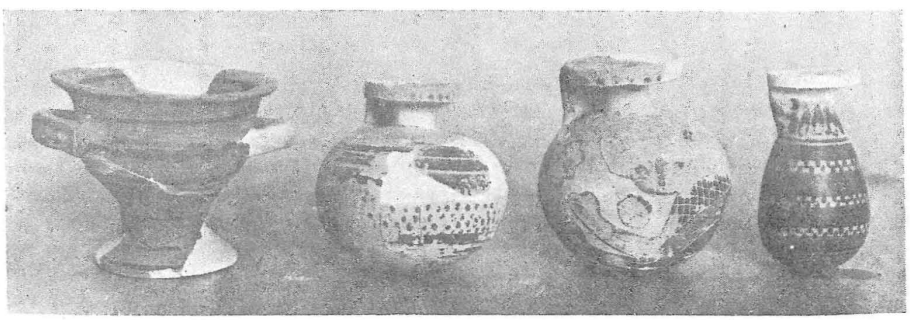
Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

στον εὑρέθησαν πολλὰ πρωτοκορινθιακὰ καὶ κορινθιακὰ ληκύθια (εἰκ. 33 καὶ 34), καὶ σχεδὸν ἀμέσως ὑπ' αὐτὰ ἐφαίνοντο εἰς λεπτὴν στρῶσιν ὑπολείμματα πυρᾶς. Βαθύτερον, εἰς βάθος νους (ὅτε ἐκτίζετο ὁ περίβολος τοῦ γεωμετρικοῦ ἱεροῦ;), ὡς φαίνεται ἐκ τῶν εὑρεθέντων ὀστράκων (εἰκ. 35), ἐνῶ πλησίον τοῦ τοίχου Γ 20 ἡ ἐπίχωσις ἀποτελουμένη ἐξ ἐσκληρυμένης μάζης χω-

Εἰκ. 33. Πρωτοκορινθιακὰ ἀγγεῖα ἐκ τοῦ Τελεστηρίου.

2.90 περ. παρετηρήθη εἶδος στρώσεως ἐκ λίθων ποὺ ἔχουν τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν λείαν ἐκ τριβῆς πατημάτων ποδῶν, ἴσως μέρος ὁδοῦ, ἡ ὁποία ὑπῆρχεν ἐκεῖ εἰς γεωμετρικοὺς χρόνους. Κάτω- μάτων μὲ ὑπολείμματα πυρᾶς περιεῖχεν ὄστρακα ὑστεροελλαδικὰ καὶ μεσοελλαδικὰ (εἰκ. 36 καὶ 37). Μεσοελλαδικὰ ὄστρακα εὑρίσκοντο μέχρι σχεδὸν τῆς ἐπιφανείας τοῦ φυσικοῦ βράχου.

Εἰκ. 34. Κορινθιακὰ ἀγγεῖα ἐκ τοῦ Τελεστηρίου.

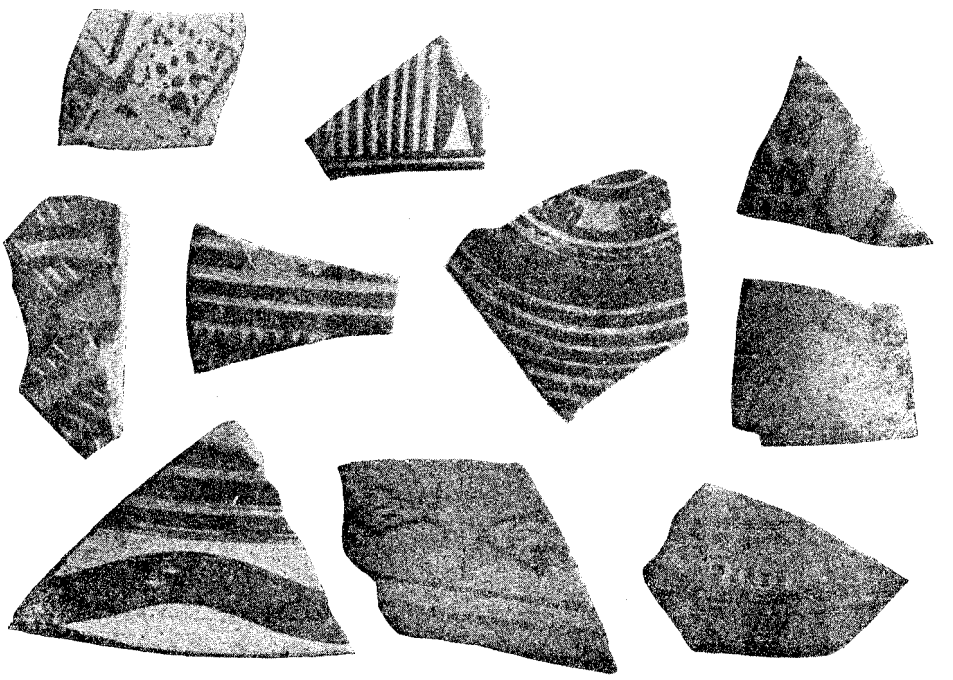
θεν τῆς στρώσεως ταύτης ἡ ἐπίχωσις ἀπὸ τοῦ βάθους 2.90 μέχρι σχεδὸν τοῦ φυσικοῦ βράχου (βάθ. 3.50 περ.) διχάζεται. Εἰς τὸ βορειότερον μέρος ταύτης, τὸ πλησιάζον μᾶλλον πρὸς τὸν κίονα III 5' φαίνεται, ὅτι ἔγινε σκάμμα φθάνον μέχρι τοῦ φυσικοῦ βράχου εἰς γεωμετρικοὺς χρό-

Σκαφὴ πρὸ τῆς Κιμωνίου πύλης Θ 5. Ἔγινεν ἐπίσης ἔρευνα εἰς τὴν γωνίαν, ποὺ σχηματίζεται μεταξὺ τοῦ παρὰ τὸν στρογγύλον Περίκλειον πύργον Ι 14 μικροῦ σκέλους τοῦ Κιμωνείου τείχους, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀνοίγεται ἡ παλαιὰ πύλη Θ 5, καὶ τοῦ πρὸς Νότον τοῦ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

στρογγύλου πύργου ἐκτεινομένου σκέλους τοῦ Περικλείου περιβόλου τοῦ ἱεροῦ (εἰκ. 38).

Τὸ ἔδαφος πρὸ τῆς βάσεως τοῦ Κιμωνίου τείχους εἶνε εἰς βάθος 7.00 ἀπὸ τοῦ ἐδάφους τῆς αὐλῆς τοῦ Τελεστηρίου. Τὴν ἐπίχωσιν μὲ τὴν ὁποίαν εἶχε πληρωθῆ ὁ χῶρος κατὰ τὴν κατασκευὴν τῆς ὑψηλῆς Περικλείου αὐλῆς τοῦ Τελεστηρίου εἶχον ἀφαιρέσει πρὸ πολλῶν ἐτῶν εἰς προηγουμένην μου ἀνασκαφὴν μέχρι περίπου 8.40, καὶ ἡ ἐπιφάνεια τῆς ἀνωτάτης βαθμῖδος εὑρίσκεται εἰς ὕψος 0.55 ἀπὸ τοῦ σημείου, ὅπου ἦτο ἡ βάσις τῆς κατωτάτης βαθμῖδος, τὸ ὅλον ὅμως ὕψος τοῦ κατασκευάσματος εἶνε 1.05 περ. ὡς θὰ ἐξηγήσωμεν κατωτέρω. Ἡ διεύθυνσίς του δὲν εἶνε ἀκριβῶς παράλληλος πρὸς τὴν ἀνατολικὴν ὄψιν τοῦ Πεισιστρατείου πύργου Η 25· Αἱ βαθμῖδες ἔχουν ὕψος 0.20 καὶ πλάτος αἱ μὲν δύο κατώτεραι 0.41, ἡ δὲ ἀνωτάτη 0.58. Εἶνε

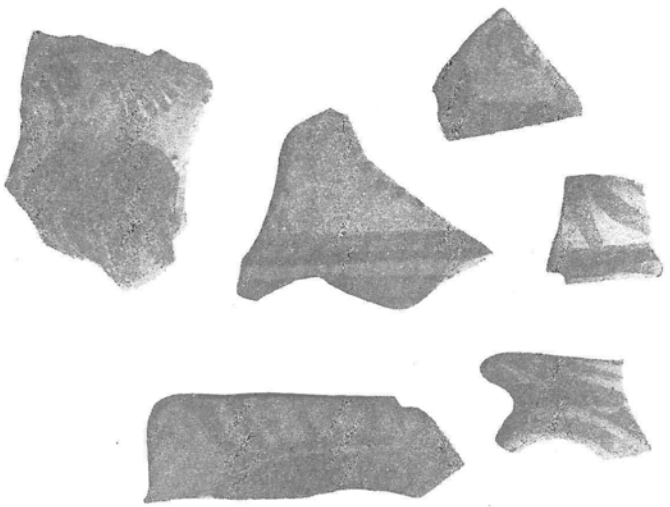
Εἰκ. 35. Γεωμετρικὰ ὄστρακα ἐκ τοῦ Τελεστηρίου.

τῆς νοτίας γωνίας τοῦ Πεισιστρατείου πύργου Η 25 (ὅστις καὶ ἀπεκαλύφθη τότε πρῶτον· Κουρουνιώτη Ἐλευσίς, Ὁδηγὸς κλπ. σ. 11 εἰκ. 3), ἔμενεν ὅμως ἀρκετὸν ἀκόμη μέρος ἐκ ταύτης πλησίον τῆς ὀπισθίας ὄψεως τοῦ Περικλείου τείχους. Κατὰ τὴν τελευταίαν μας ἀνασκαφὴν ἀφῃρέσαμεν τὸ ἀπομεῖναν τοῦτο μέρος τῆς ἐπιχώσεως καὶ ἐξητάσαμεν ἐκ νέου τὸν χῶρον, ἀκόμη καὶ βαθύτερον τοῦ πρὸ τῆς βάσεως τοῦ Κιμωνείου τείχους ἐδάφους. Εἴχομεν ἐκεῖ ἀπροσδόκητον καὶ μέχρι τῆς στιγμῆς ἀνερμήνευτον εὕρημα. Κατὰ μῆκος τοῦ Περικλείου τείχους, παρὰ τὴν βάσιν τούτου ἀνεκαλύφθη μέγα λίθινον, κλιμακωτὸν κατασκεύασμα, εἶδος βάθρου ἢ κρηπῖδος, μὲ τρεῖς βαθμίδας καὶ παρ' αὐτὸ μαρμάρινον βάθρον τετραγωνικῆς στήλης ἱδρυθὲν εἰς χρόνους ὑστερωτέρους (εἰκ. 39). Ἔχει μῆκος, καθ' ὅσον τουλάχιστον ἀπεκαλύφθη τοῦτο, κατεσκευασμέναι δι' Ἐλευσινιακῶν τιτανολίθων ἀνίσου μεγέθους (αἱ μεγαλείτεραι μήκ. 1.60 καὶ αἱ μικρότεραι 0.45, καὶ τὸ πάχος αὐτῶν ποικίλλει), καὶ διαφόρων χρωμάτων καὶ ποιοτήτων, δὲν εἶνε δὲ μὲ πολὺ μεγάλην ἐπιμέλειαν εἰργασμέναι· οὔτε ἡ ἐπιφάνειά των εἶχεν ἀρχῆθεν λειανθῆ μὲ μεγάλην προσοχήν, οὔτε ἡ προσαρμογή των πρὸς ἀλλήλας ἔγινε μὲ ἀπόλυτον ἀκρίβειαν (εἰκ. 40), εἰς ἓν δὲ σημεῖον τῆς δευτέρας βαθμῖδος ἡ προσθία ὄψις ἑνὸς λίθου συνεπληρώθη διὰ μικροτέρων πλακιδίων.

Ἀριστερά, πρὸς βορρᾶν, καταλήγουν αἱ βαθμῖδες εἰς ὡραῖον κατὰ πολυγωνικὸν τρόπον κτισμένον μέτωπον (εἰκ. 41). Στηρίζεται τοῦτο ἐπὶ μικροῦ θεμελίου ἐξέχοντος ἱκανῶς ἐκτὸς τῆς γραμμῆς τῆς ὄψεως τοῦ μετώπου, καὶ ἀποτελουμένου ἐκ σειρᾶς ἀργῶν κατὰ τὰ ἄλλα λίθων ἐχόντων ὡριζοντιωμένην μόνον τὴν ἄνω ἐπιφά-

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

νειαν, ἐφ' ὅσον ἐπικάθηται ἐπ' αὐτῶν ἡ ἀνωτέρα σειρὰ λίθων. Πρὶν ἀρχίσουν ἐπὶ τοῦ μετώπου πρὸ τῶν βαθμίδων, πρὸ τῆς δυτικῆς δηλαδὴ ὄψεως τῆς κρηπῖδος εὑρίσκετο ἐξ ἴσου περίπου

Εἰκ. 36. Ὄστρακα ΥΕ ἐκ τοῦ Τελεστηρίου.

οἱ λίθοι τῆς πρώτης βαθμῖδος μεσολαβεῖ μεταξὺ ταύτης καὶ τοῦ μικροῦ θεμελίου μία σειρὰ με- ὑψηλότερον τοῦ πρὸ τοῦ μετώπου, τῆς βορείας δηλαδὴ ὄψεως τῆς κρηπῖδος, ἐδάφους. Τὸ ἀντί-

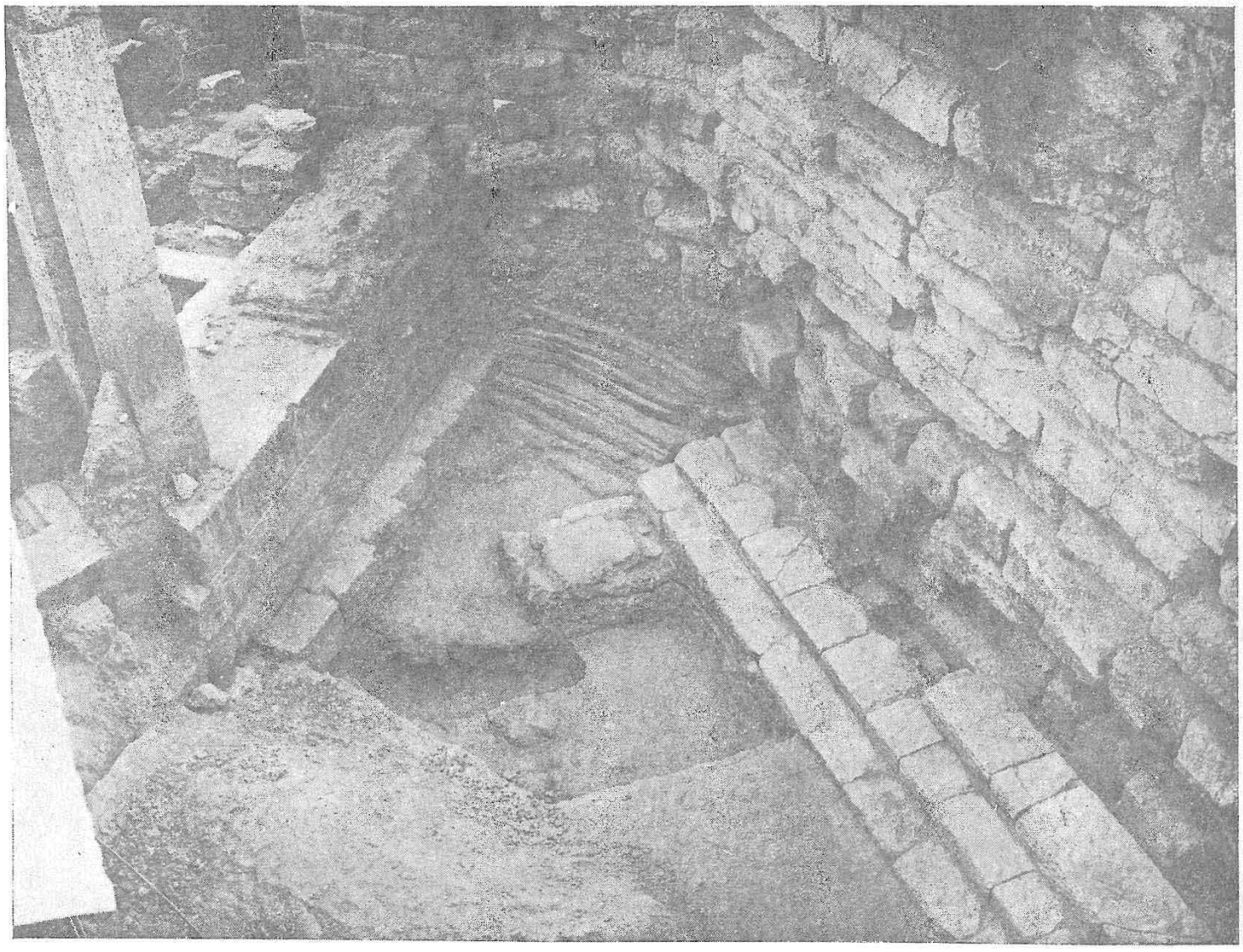

Εἰκ. 37. Ὄστρακα ΜΕ ἐκ τοῦ Τελεστηρίου.

γάλων λίθων· ἡ βάσις τῆς πρώτης βαθμῖδος εὑρίσκεται κατὰ ταῦτα 0.43 ὑψηλότερον τῆς βάσεως τοῦ μετώπου, ἐπομένως καὶ τὸ ἔδαφος στοιχον νότιον μέτωπον, εἰς τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ κατέληγεν ἡ κρηπίς, δὲν ἀπεκαλύφθη, καὶ εἶνε πιθανόν, ὅτι κατεστράφη κατὰ τὴν οἰκοδο-

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

μὴν τοῦ Περικλείου τείχους· δυνατὸν ὅμως εἶνε καὶ νὰ κρύπτεται ἀκόμη μέρος τούτου ὑπὸ τὴν Περίκλειον ἐπίχωσιν, ἐφ' ὅσον ὑπάρχει αὕτη ἀκόμη εἰς πολὺ μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ νοτίου ἄκρου τοῦ ἀποκαλυφθέντος μέρους τοῦ βαθμιδωτοῦ κατασκευάσματος. Ἠδυνήθημεν δι' ὀλίγον κεκλιμένης ἀναβάσεως, ταύτης δὲ τρόπον τινὰ παρειὰ ἦτο τὸ βόρειον μέτωπον τοῦ βαθμιδωτοῦ κτίσματος, καὶ δι' αὐτὸ ἐκτείνεται τοῦτο ἱκανῶς, ἐπὶ 1.35, καὶ πρὸ τῶν βαθμίδων (εἰκ. 41). Διὰ προσεκτικῆς παρατηρήσεως τοῦ ἀνασκαπτομένου ἐδάφους ἠδυνήθημεν νὰ

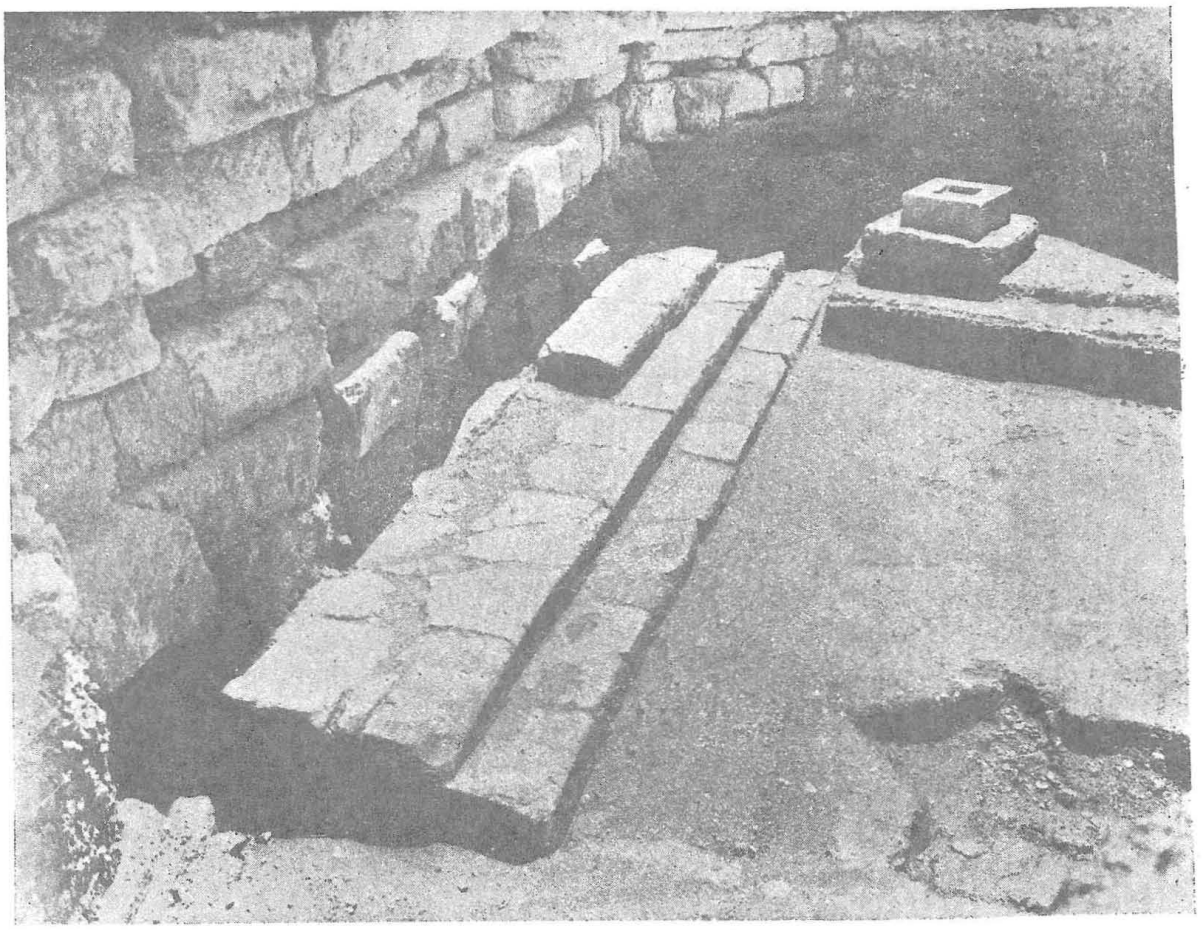

Εἰκ. 38. Ὁ χῶρος πρὸ τῆς Κιμωνίου πύλης Θ 5 καὶ τῆς ὀπισθίας ὄψεως τοῦ Περικλείου περιβόλου. Ἀριστερὰ τὸ Κιμώνιον τεῖχος μὲ τὴν ἀνατολικὴν παραστάδα τῆς πύλης.

ὅμως νὰ πιστοποιήσωμεν, ὅτι καὶ ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ βαθμιδωτοῦ κατασκευάσματος, ποὺ σκεπάζεται τώρα ὑπὸ τοῦ σχεδὸν προσκολλημένου ἐπ' αὐτῆς Περικλείου τείχους (ἴδ. εἰκ. 40), παρουσίαζεν ὁμοίως καλῶς εἰργασμένην πολυγωνικὴν ὄψιν, ἡ ὁποία φθάνει εἰς ἴσον βάθος μὲ τὸ μέτωπον τῆς βορείας πλευρᾶς· ἑπομένως καὶ τὸ ἔμπροσθεν τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ κτίσματος ἔδαφος εὑρίσκετο χαμηλότερον τοῦ πρὸ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς ἐδάφους. Λοιπὸν φαίνεται, ὅτι ὑπῆρχε πρὸ τῶν βαθμίδων, δηλαδὴ πρὸ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς ὀλίγον ὑψηλοτέρα πλατεῖα, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ πρόσοδος ἐξ ἀνατολῶν ἐγίνετο πιστοποιήσωμεν, ὅτι καὶ πρὸ τῆς οἰκοδομῆς τοῦ βαθμιδωτοῦ κτίσματος τὸ ἔδαφος ἐκεῖ ἦτο ὑψηλότερον πρὸς δυσμὰς καὶ ἐχαμήλωνε μὲ ὁμαλὴν κλίσιν πρὸς ἀνατολάς. Εὕρομεν δηλαδὴ εἰς τὸ ὕψος τοῦ θεμελίου τοῦ βαθμιδωτοῦ κτίσματος στερεὰν στρῶσιν ἐκ γῆς μετὰ μικρῶν λιθαρίων, ἡ ὁποία ἀπετέλει συμπαγῆ ἐπιφάνειαν, ὡς ἐὰν εἶχεν ἐπίτηδες ἐπικρουσθῆ (εἰκ. 42, 1)· ἡ στρῶσις αὕτη συνεχίζεται καὶ ἐντὸς τοῦ χώρου, τὸν ὁποῖον σκεπάζει τὸ βαθμιδωτὸν κτίσμα, ἀνέρχεται δὲ πρὸς δυσμὰς καὶ φθάνει εἰς τὸ ἀνατολικὸν περίπου ἄκρον τῆς προεκτάσεως τοῦ βορείου μετώπου τοῦ κτίσματος τὸ ὕψος τῆς

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

κατωτάτης βαθμῖδος τούτου. Λοιπὸν εἶνε φανερόν, ὅτι πρὸ τῆς οἰκοδομῆς τοῦ βαθμιδωτοῦ κτίσματος ὑπῆρχεν ἐκεῖ, εἰς τὸν χῶρον, ὅπου σώζεται σήμερον ὁ Πεισιστράτειος πύργος καὶ ἡ Κιμώνιος πύλη, στερεῶς στρωμένη πλατεῖα ἢ ὁδός, ἡ ὁποία ἐχαμήλωνε πρὸς ἀνατολὰς εἰς σεως διάφορα στερεὰ ἐδάφη (εἰκ. 41), καὶ ἡ μὲν ἄμμος ὑπῆρχεν ἐπὶ τῆς στερεᾶς στρώσεως καὶ πρὸ τῆς οἰκοδομῆς τοῦ βαθμιδωτοῦ κτίσματος, διότι παρατηρεῖται καὶ ἐπὶ τοῦ τμήματος ταύτης, τὸ ὁποῖον σώζεται ἐντὸς τοῦ χώρου, τὸν ὁποῖον σκεπάζει τὸ βαθμιδωτὸν κτίσμα, ἐνῶ τὰ

Εἰκ. 39. Τρίβαθμος κρηπὶς καὶ βάθρον πρὸ τῆς ὀπισθίας ὄψεως τοῦ Περικλείου περιβόλου τοῦ ἱεροῦ.

τρόπον ὥστε νὰ σχηματίζεται ἐκ τῆς πλευρᾶς ταύτης κεκλιμένη ἀνάβασις· ἐπὶ τῆς κλίσεως ἐκτίσθη τὸ βαθμιδωτὸν κατασκεύασμα, διὰ τοῦτο δὲ τὰ ὁρατὰ μέτωπα τούτου πρὸς βορρᾶν καὶ ἀνατολὰς (ἴσως καὶ πρὸς νότον) εἶχον τὴν βάσιν αὐτῶν χαμηλότερον τῶν βαθμίδων, ποὺ εἶνε ἐπὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, πρὸς τὴν ὑψηλοτέραν πλατεῖαν, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἐγίνετο ἡ πρόσοδος εἰς αὐτάς.

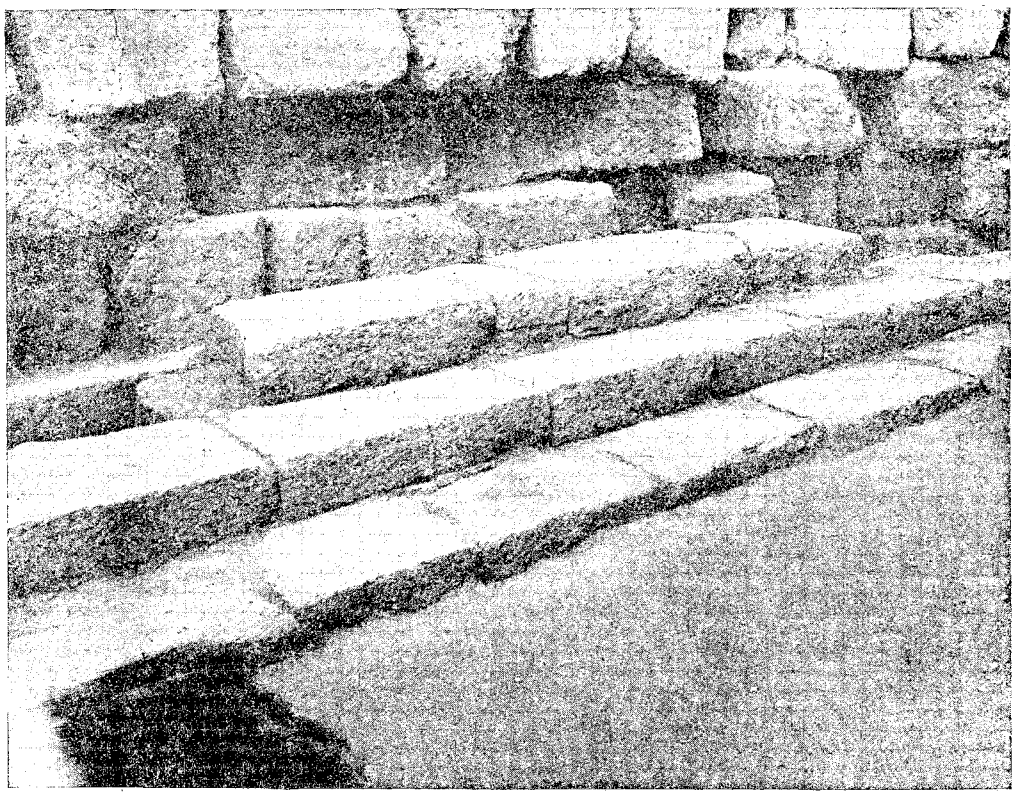
Ἐπὶ τῆς στερεᾶς στρώσεως ἡ ὁποία, ὡς εἴπομεν, προϋπῆρχε τῆς οἰκοδομῆς τοῦ βαθμιδωτοῦ κτίσματος, εὕρομεν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν στρῶμα λεπτοτάτης ἄμμου πάχους ὀλίγων ἑκατοστῶν, μετὰ τὸ ὁποῖον ἠκολούθουν εἰς τὸ ὕψος τὰ βραδύτερον σχηματισθέντα ἀλλεπαλλήλως δι' ἐπίτηδες ἐπικρούσεως ἢ διὰ συνεχοῦς συχνῆς πατήὑψηλότερον τῆς ἄμμου ταύτης ἄλλα διάφορα στερεὰ ἐδάφη παρατηροῦνται μόνον πρὸ τοῦ βορείου μετώπου τοῦ κτίσματος, ὄχι δὲ καὶ ἐντὸς τοῦ χώρου, τὸν ὁποῖον σκεπάζει τοῦτο, καὶ εἶνε διὰ τοῦτο φανερόν, ὅτι ἐσχηματίσθησαν ταῦτα μετὰ τὴν οἰκοδομὴν τοῦ βαθμιδωτοῦ κτίσματος[1].

Εἰς τὸν χῶρον ἔμπροσθεν τῶν βαθμίδων μεταξὺ τούτων, καὶ τοῦ σημείου ὅπου ἀρχίζει τὸ ὑψηλότερον ἔδαφος τῆς παλαιᾶς πλατείας, ποὺ προϋπῆρχε, καθὼς εἴπομεν τοῦ βαθμιδωτοῦ κτίσματος, ἡ ὑπεράνω τῆς παλαιᾶς στερεᾶς στρώ-

[1] Ἀμφιβολία δύναται νὰ ὑπάρξῃ μόνον ὡς πρὸς τὸ ἀμέσως ὑπερκείμενον στρῶμα (εἰκ. 40, 2), τοῦ ὁποίου σημεῖα, ὄχι ἀπολύτως βέβαια, εὑρέθησαν καὶ ἐντὸς τοῦ χώρου, τὸν ὁποῖον καλύπτει τὸ βαθμιδωτὸν κτίσμα.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

σεως ἐπίχωσις ἀπετελεῖτο ἐκ κοινῆς γῆς, ἐντὸς τῆς ὁποίας εἰς ἓν σημεῖον εὑρίσκετο καὶ ἱκανὴ ποσότης καθαρᾶς στάκτης, καὶ ἔμπροσθεν τῆς βάσεως τῶν βαθμίδων καὶ ὀλίγα ὑπολείμματα ἐρυθρᾶς ἐκ πυρακτώσεως γῆς. Ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως ταύτης μόνον ὀλίγα ὄστρακα εὑρέθησαν, παλαιᾶς στερεᾶς στρώσεως ἐντὸς τοῦ ἰδίου χώρου τὸ στερεὸν ἔδαφος, ὅ φυσικὸς βράχος, εὑρίσκεται εἰς βάθος 1.76 περ. ἀκόμη, εἰς τὸ διάστημα δ' αὐτὸ ἡ γῆ ἐφαίνετο ἀδιατάρακτος καὶ περιεῖχεν ὀλίγα ὑπολείμματα πυρᾶς καὶ περισσότερα ὄστρακα μυκηναϊκὰ πρῶτον μὲ ὀλίγα

Εἰκ. 40. Βαθμῖδες κρηπῖδος. Ὀπίσω ἡ ὀπισθία ὄψις τοῦ Περικλείου περιβόλου.

μεταξὺ τῶν ὁποίων ἓν τεμάχιον κορινθιακοῦ ἀρυβάλλου, καὶ ἓν τεμάχιον ὑψηλοῦ ποδὸς μυκηναϊκοῦ ποτηρίου. Τὰ εὑρήματα ταῦτα μόνον πρὸς ἐξακρίβωσιν χρονικοῦ ὁρίου κατόπιν ὁπωσδήποτε τοῦ ὁποίου ἐκτίσθη τὸ βαθμιδωτὸν κατασκεύασμα δύνανται νὰ χρησιμεύσωσιν, ἀφοῦ μάλιστα ὑπεράνω τῆς ἐν λόγῳ ἐπιχώσεως εἰς τὸ ὕψος τῆς βάσεως τῶν βαθμίδων φαίνεται, ὅτι εἶχε σχηματισθῆ νέον στερεὸν ἔδαφος ἐξ ἐπικρούστου γῆς μετὰ λιθαρίων. Ἡ ἐπίχωσις εἶνε δυνατὸν ἢ νὰ προϋπῆρχεν ὁπωσδήποτε ἐκεῖ, ἢ νὰ μετεφέρθη ἄλλοθεν κατὰ τὴν οἰκοδομὴν τοῦ βαθμιδωτοῦ κτίσματος πρὸς πλήρωσιν τοῦ στενοῦ χώρου, ποὺ θὰ ὑπῆρχε μεταξὺ τοῦ ἄκρου τοῦ ὑψηλοτέρου ἐδάφους τῆς προϋπαρχούσης πλατείας καὶ τῶν βαθμίδων. Βαθύτερον τῆς μεσοελλαδικά, καὶ κατόπιν μέχρι τοῦ βράχου μόνον μεσοελλαδικά.

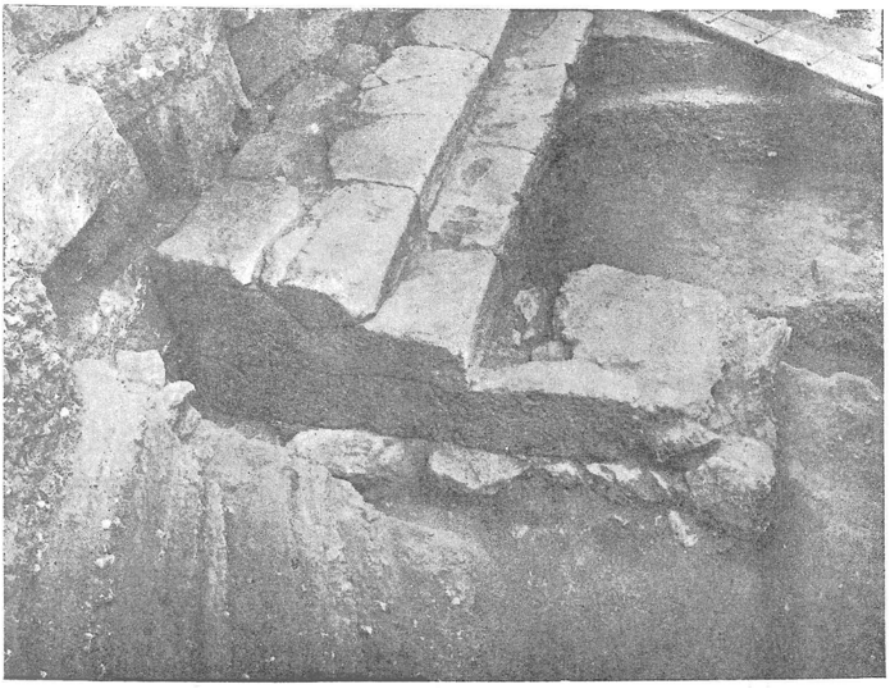
Πρὸς σχετικὴν χρονολόγησιν τοῦ βαθμιδωτοῦ κτίσματος παρέσχεν καὶ ἄλλας ἐνδείξεις ἡ ἀνασκαφή μας. Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῆς μεγάλης Περικλείου ἐπιχώσεως, ποὺ ἀποτελεῖται κατὰ τὸ πλεῖστον ἐξ ἄμμου θαλασσίας ἢ ποταμίας μετὰ πολλῶν μικρῶν καὶ μεγάλων χαλίκων [1], ἀνευρέθη τὸ συμπαγὲς ἔδαφος, ποὺ εἶχε σχημα-

[1] Ἡ ἐξ ἄμμου καὶ χαλίκων ἐπίχωσις διεκόπτετο εἰς ὕψος 1.20 ἀπὸ τῆς βάσεως τῆς πρώτης βαθμίδος διὰ παχέως ὄγκου ἐπιχώσεως ἐκ γῆς μεταφερθείσης ἐκ πλησίον κειμένου χώρου τινός· μόνον ἐντὸς τῆς γῆς αὐτῆς εὑρέθησαν ὀλίγα ὄστρακα. Ἐπὶ τοῦ ὄγκου τούτου ἐσυνεχίσθη πάλιν εἰς ὕψος ἡ ἐπίχωσις ἐξ ἄμμου καὶ χαλίκων μέχρι τῆς ἐπιφανείας τῆς αὐλῆς τοῦ ἱεροῦ.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

τισθῆ ἔμπροσθεν τοῦ Κιμωνίου τείχους μετὰ τὴν οἰκοδομήν του ἐκ γῆς στερεῶς πατημένης, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἦσαν ἀνάμικτα θραύσματα πώρων, προφανῶς τῆς οἰκοδομῆς τοῦ τείχους (εἰκ. 42, 4). Τὸ ἔδαφος τοῦτο εἶνε ὑψηλότερον παρὰ τὸ Κιμώνιον τεῖχος, ὅπου ἀρχίζει, καὶ χαμηλώνει ἔπειτα ἐλαφρῶς, ἐκάλυπτε δὲ σχεδὸν ἐξ ὁλοκλήρου τὸ κλιμακωτὸν κατασκεύασμα. Παρὰ τὸ Κιμώνειον τεῖχος διεκρίθη ἀφ' ἑτέρου σαφῶς κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ἡ μικρὰ τάφρος, ποὺ ἐσκάφη διὰ νὰ τεθοῦν τὰ θεμέλια· ἡ ἐπιφάνεια τῆς γῆς ποὺ ἀρχίζει ἀπὸ τοῦ ἄνω ἄκρου τῆς τάφρου (εἰκ. 42, 3) εἶνε φανερόν, ὅτι ἀπετέλει τὴν στρῶσιν ὁδοῦ ἢ πλατείας· εἶνε στερεῶς ἐπικρουσμένη καὶ ἔχει πολλὰ μικρὰ λιθάρια συμπεπηγμένα μετὰ τοῦ χώματος. Ἡ στρῶσις αὐτὴ εἶνε ἀναμφιβόλως τὸ ἔδαφος τῆς προηγηθείσης τοῦ Κιμωνείου τείχους περιόδου, τῶν χρόνων δηλαδή, ὅτε τὸν χῶρον τοῦ ἱεροῦ ἀπέκλειεν ὁ ἐπὶ Πεισιστράτου κτισθεὶς περίβολος· φθάνει δὲ εἰς ὕψος ἡ στρῶσις μέχρι σχεδὸν τῆς κορυφῆς τῆς δευτέρας βαθμῖδος, λοιπὸν ἐφαίνετο τότε ἐκ τοῦ βαθμιδωτοῦ κατασκευάσματος μόνον ἡ τρίτη βαθμὶς καὶ ἡ κορυφὴ τῆς δευτέρας.

Ἀπὸ τῆς οἰκοδομῆς τοῦ βαθμιδωτοῦ κτίσματος μέχρι τῆς οἰκοδομῆς τοῦ Κιμωνίου τείχους τὸ ἔδαφος παρὰ τὸ βαθμιδωτὸν κτίσμα ὑψώθη κατὰ 0.50, συγχρόνως δὲ ὑψοῦτο φυσικὰ καὶ τὸ

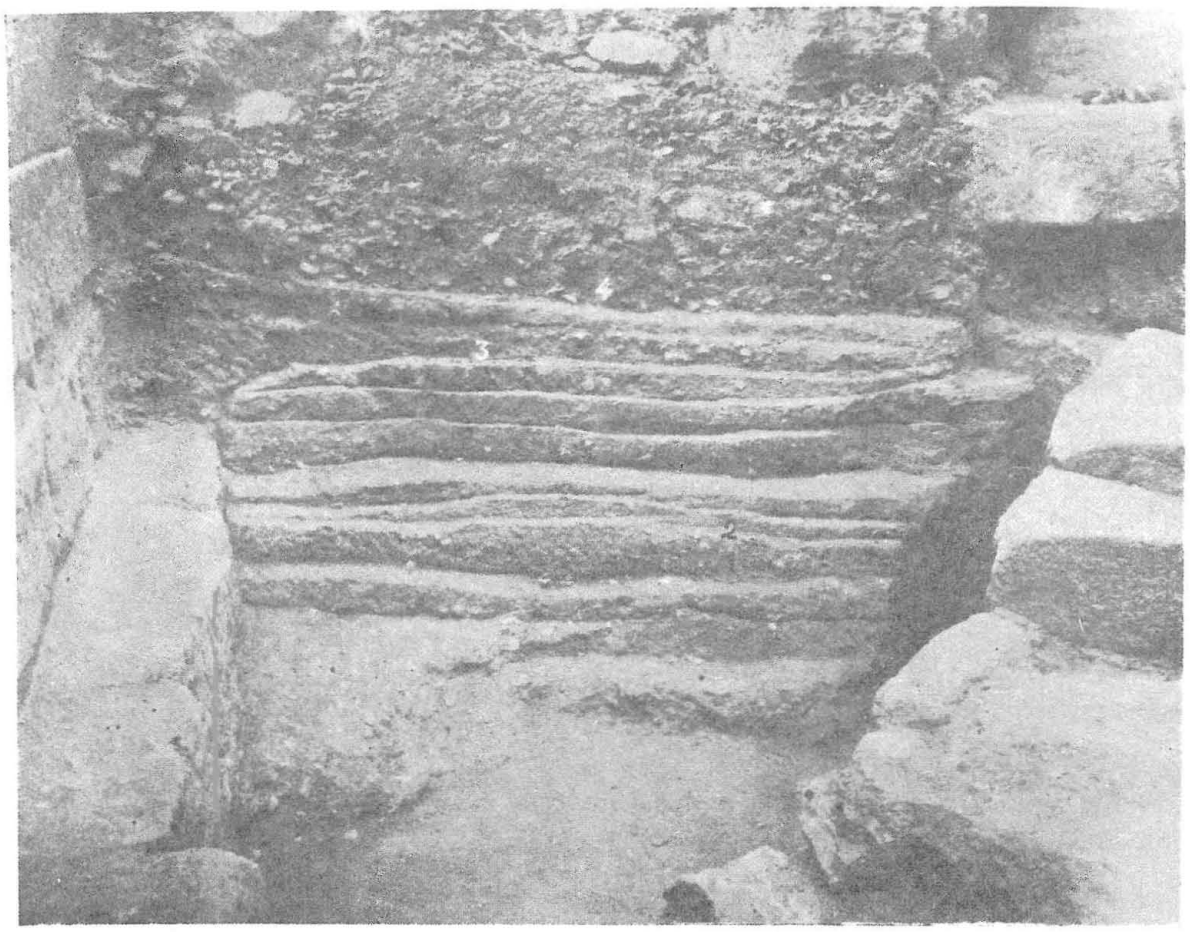

Εἰκ. 41. Βορεία ὄψις τριβάθμου κρηπῖδος.

δάπεδον τῆς ὁδοῦ, ἡ ὁποία ἐρχομένη, ὡς φαίνεται, ἐκ Νότου κατὰ μῆκος ἴσως τῶν βαθμίδων ἐκάμπτετο εἰς τὸ ἄκρον τούτων πρὸς ἀνατολάς. Ὅτι δὲ ἡ ὕψωσις τοῦ ἐδάφους καὶ τοῦ δαπέδου τῶν ὁδῶν δὲν ἔγινε διὰ μιᾶς δεικνύουν τὰ ἀλλεπάλληλα στερεὰ δάπεδα, ποὺ ἔχουν σχηματισθῆ μεταξὺ τῆς πρώτης στερεᾶς στρώσεως τῶν χρόνων τῆς οἰκοδομῆς τοῦ βαθμιδωτοῦ κτίσματος καὶ τῆς στρώσεως τῶν χρόνων τῆς οἰκοδομῆς τοῦ Κιμωνίου τείχους, συγχρόνως δὲ καὶ ἡ φθορὰ τῶν ἄκρων τῶν βαθμίδων ποὺ ἔγινε διὰ τῆς προστριβῆς τῶν τροχῶν τῶν ὀχημάτων (ἴδε εἰκ. 40), τὰ ὁποῖα παρείρχοντο ἐκεῖ τὴν καμπὴν πρὸς ἀνατολὰς τῆς ἐκ Νότου ἢ νοτιοδυτικῶν ἐρχομένης ὁδοῦ. Ἡ φθορὰ παρατηρεῖται εἰς τὰ ἄκρα τῶν εἰς διάφορα ὕψη εὑρισκομένων βαθμίδων καὶ εἰς τὸ μέσον τῆς ἄνω ἐπιφανείας

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

τῆς δευτέρας βαθμίδος (τῆς τρίτης, ἀνωτάτης βαθμίδος τὸ βόρειον ἥμισυ λείπει), τοῦτο δὲ δὲν θὰ ἦτο δυνατόν, ἂν ἡ ὁδὸς δὲν εὑρίσκετο ἑκάστοτε εἰς ὕψος ἀντίστοιχον πρὸς τὰς φθαρείσας βαθμίδας. Τὰ σπανιώτατα εὑρήματα, παρὰ τὸ βαθμιδωτὸν κατασκεύασμα δὲν παρέχουν δυστυχῶς τὴν εὐκολίαν τοῦ ἀπολύτως ἀκριβοῦς ὁρισμοῦ τῆς χρονολογίας τῆς οἰκοδομῆς τούτου καὶ τῶν διαδοχικῶν περιόδων τῆς ὑπάρξεώς του. Ἀπολύτως βέβαιον εἶνε, ὅτι εἶνε παλαιό-

Εἰκ. 42. Ἐδάφη ὁδοῦ (;) εἰς διάφορα ὕψη μεταξὺ τῆς βορείας ὄψεως τῆς τριβάθμου κρηπῖδος καὶ τοῦ Κιμωνίου τείχους. Διὰ τοῦ 1 σημειοῦται ἡ στρῶσις ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐκτίσθη ἡ κρηπίς. Διὰ τοῦ ἀριθ. 3 σημειοῦται τὸ ἔδαφος κατὰ τὴν οἰκοδομὴν τοῦ Κιμωνίου τείχους καὶ διὰ τοῦ 4 τὸ μετὰ τὴν οἰκοδομὴν τοῦ Κιμωνίου τείχους ἔδαφος. Ὑψηλότερον τούτου εἶνε ὑπόλειμμα τῆς Περικλείου ἐπιχώσεως.

ἐλάχιστα μόνον ὄστρακα [1], ποὺ εἴχομεν εἰς τὸν μικρὸν χῶρον ποὺ ἦτο δυνατὸν νὰ ἐξετασθῇ τερον τῆς οἰκοδομῆς τοῦ Κιμωνείου τείχους, πιθανῶς δ' ἐξ ἴσου βέβαιον, ὅτι εἶνε παλαιότερον καὶ τῶν χρόνων τοῦ Πεισιστράτου. Βέβαιον εἶνε ἐπίσης, ὅτι συμφώνως πρὸς τὰ ὀλίγιστα ταῦτα εὑρήματα δύναται ἡ οἰκοδομὴ νὰ ἔγινεν εἰς τοὺς τελευταίους γεωμετρικοὺς ἢ τοὺς ἀμέσως μετ' αὐτοὺς χρόνους.

Ἡμεῖς τείνομεν κατὰ ταῦτα νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι τὸ κτίσμα εἶνε σύγχρονον πρὸς τὴν πρώτην πρωϊμον ἀρχαϊκὴν περίοδον, ἐκ τῆς ὁποίας ἀνεκαλύψαμεν τὸ μικρὸν τμῆμα τοῦ τείχους τοῦ περιβόλου, ἐντὸς τοῦ βραδύτερον αὐτοῦ κτισθέντος ἀναλημματικοῦ τοίχου τῆς αὐλῆς τοῦ πρωΐ-

[1] Παραδόξως ἐντὸς τῶν διαφόρων στρωμάτων ποὺ ἐσχηματίσθησαν μετὰ τὴν οἰκοδομὴν τοῦ βαθμιδωτοῦ κτισματος, καὶ χωρίζονται σαφῶς καὶ διὰ πολὺ στερεᾶς ἐπιστρώσεως ἀπ' ἀλλήλων, ἡ γῆ περιεῖχεν σχεδὸν τῶν ἰδίων χρονικῶν περιόδων ὄστρακα ἀπὸ τῶν μεσοελλαδικῶν μέχρι τῶν πρωτοκορινθιακῶν. Ἐντὸς τῶν στρωμάτων, ποὺ ἐσχηματίσθησαν μετὰ τὴν οἰκοδομὴν τοῦ Κιμωνίου τείχους δὲν εὕρομεν ὄστρακα. Χαρακτηριστικὸν εὕρημα ἐντὸς τῆς στρώσεως τῆς ὁποίας ἡ ἐπιφάνεια ἦτο εἰς τὸ ὕψος τοῦ μέσου τῆς δευτέρας βαθμῖδος εὑρέθη μικρὰ κακότεχνος πηλίνη προτομὴ δυναμένη νὰ χρονολογηθῇ εἰς τὰ τέλη τῆς 6ης ἑκατονταετηρίδος.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

μου ἀρχαϊκοῦ Τελεστηρίου (ἴδε Ἀρχ. Δελτ. 14, παράρτ. σ. 15 - 18 εἰκ. 21). Ἀπέναντι τοῦ βαθμιδωτοῦ κτίσματος (Σχέδ. Ζ 14) εἰς ὄχι πολὺ μεγάλην ἀπόστασιν ὑπῆρχε τότε ἡ πύλη τοῦ περιβόλου Ζ 12 καὶ ὁ ἱερὸς λίθος Ζ 13 (Ἀρχ. Δελτ. ἔ. ἀ. σ. 15 καὶ εἰκ. 19). Ἀσφαλῶς μετὰ τὴν οἰκοδομὴν τοῦ Κιμωνίου τείχους ἱδρύθη τὸ βάθρον πρὸ τοῦ νοτίου ἄκρου τῶν βαθμίδων (ἴδ. εἰκ. 39). Εἶνε τεθειμένον ἐπὶ στερεοῦ στρώματος γῆς τὸ ὁποῖον συνεχίζεται καὶ πρὸς τὰς βαθμίδας καὶ καλύπτει σχεδὸν ἐξ ὁλοκλήρου καὶ τὴν δευτέραν βαθμίδα. Ἀποτελεῖται ἐκ τετραγωνικῆς βάσεως (μῆκ. 1,02 ὕψος 0,33) ἐκ μέλανος ἐλευσινιακοῦ λίθου, ἐπὶ τῆς ὁποίας εἶνε τεθειμένη δευτέρα μαρμαρίνη βάσις (μάρμαρον νησιωτικόν;) μὲ τετράγωνον ὀπὴν (μῆκ. 0,32 βάθ. 0,063) ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἄνω ἐπιφανείας, ὅπου ἵστατο πιθανώτατα τετράγωνος Ἑρμῆς προπύλαιος ἀπέναντι τῆς πύλης τοῦ Κιμωνίου τείχους.

Παρὰ τὸν πύργον Η 21. Μικρὰ σκαφὴ ἔγινε πρὸς καλλιτέραν ἐξέτασιν τοῦ Πεισιστρατείου πύργου Η 21 (Noack D 3, Σχέδ. 1 Η 21) τοῦ πρώτου μετὰ τὸν βόρειον πυλῶνα (= Μικρὰ Προπύλαια) ἐπὶ τοῦ βορειανατολικοῦ σκέλους τοῦ Πεισιστρατείου τείχους (εἰκ. 43, πβλ. Ἀρχ. Δελτ. 14, Παράρτ. σελ. 20 εἰκ. 23). Ὁ πύργος οὗτος μετὰ τὴν νέαν διαμόρφωσιν καὶ ἐπέκτασιν τοῦ ἱεροῦ μετὰ τὰ Περσικὰ ἐσημείωνε τὴν βορειανατολικὴν γωνίαν τοῦ ἐσωτέρου περιβόλου, ὅστις περιέκλειε τὸν ὑψηλότερον καὶ ἱερώτερον χῶρον τοῦ τεμένους, ὅπου ἦτο καὶ τὸ Τελεστήριον, καὶ συγχρόνως ἦτο τότε ἀντέρεισμα τῶν δύο ἀναλημμάτων ποὺ ὑπεβάσταζον τὴν μεγάλην ἐπίχωσιν τοῦ χώρου τούτου, τοῦ νέου Κιμωνίου (μεταπερσικοῦ) τοίχου Θ 3 ἀπὸ τῆς δυσμικῆς πλευρᾶς, καί, ἀπὸ τῆς νοτίας πλευρᾶς, τῆς πρὸς Νότον συνεχείας τοῦ παλαιοῦ Πεισιστρατείου τείχους, τὸ ὁποῖον τότε εἶχεν ἐνισχυθῆ διὰ τῆς προσθήκης παχέως πλινθίνου ἐπικτίσματος (ἴδε Ἀρχ. Δελτ. ἔ. ἀ. Παράρτ. σελ. 18 ἐξ. εἰκ. 22), διὰ νὰ χρησιμεύσῃ καὶ αὐτὸ ὡς ἀνάλημμα τῆς κολοσαίας ἐπιχώσεως.

Κατὰ τὴν μεγάλην μεταμόρφωσιν καὶ μεγέθυσιν τοῦ ἐσωτέρου, ὑψηλοτέρου χώρου τοῦ ἱεροῦ ἐπὶ Περικλέους ἐπεκολλήθη καὶ ἐστηρίχθη καὶ ἐπὶ τοῦ πύργου τούτου τὸ βορειοδυτικὸν ἄκρον τοῦ πλαγίου, μικροῦ σκέλους Ι15 τοῦ Περικλείου περιβόλου, τὸ ὁποῖον ἀπὸ τοῦ στρογγύλου Περικλείου πύργου Ι 14 (Σχέδ. 1 καὶ Κουρουνιώτη Ἐλευσίς, Γενικὸν σχέδιον) μὲ διεύθυνσιν βορειοδυτικὴν περίπου ἀποκλείει κατ' αὐτὴν τὴν πλευρὰν τὸν ἐσώτερον χῶρον τοῦ ἱεροῦ, καὶ ἐχρησίμευε κατὰ τὸ χαμηλότερον μέρος του ὡς βορειοανατολικὸς τοῖχος τῶν ὑπογείων, ὑπὸ τὸ ἔδαφος δηλαδὴ τῆς αὐλῆς τοῦ Τελεστηρίου (Ἀρχ. Δελτ. ἔ. ἀ. σελ. 28, εἰκ. 28), κτισθέντων σιρῶν. Βραδύτερον, πότε ἀκριβῶς δὲν εἶνε ἀσφαλῶς γνωστόν, ὁ κοῖλος χῶρος τῶν σιρῶν ἐπληρώθη δι' ἐπιχώσεως καὶ τὸ μικρὸν αὐτὸ σκέλος ἐνισχυθὲν πάλιν, ὡς φαίνεται, καὶ αὐτὸ ἐσωτερικῶς διὰ παχέως προσθέτου ἐπικτίσματος ἐξ ὠμῶν πλίνθων (εἰκ. 44) ἔγινεν ἀνάλημμα τῆς μεγάλης ἐπιχώσεως, ποὺ ἐχρησίμευσε διὰ νὰ πληρωθῇ ὁ πρότερον κενὸς χῶρος τῶν σιρῶν [1]. Ὁ πύργος ἦτο ἀρχῆθεν φυσικὰ κτισμένος, ὅπως καὶ τὸ λοιπὸν Πεισιστράτειον τεῖχος, δηλαδὴ μέχρις ὕψους 0.80 περ. ἀπὸ τοῦ ἐδάφους διὰ μεγάλων Ἐλευσινιακῶν λίθων, καὶ ὑψηλότερον δι' ὠμῶν πλίνθων· ὅπως ὅμως ἐφάνη κατὰ τὴν πρώτην ἤδη ἀνασκαφὴν εἶχε μετασκευασθῆ κάποτε εἰς ἀρχαίους χρόνους, ἐφαίνετο δ' ἔκτοτε, ὅτι ἡ ἐξ ὠμῶν πλίνθων οἰκοδομὴ τοῦ ἀνωτέρου μέρους του ἀντικατεστάθη δι' οἰκοδομῆς ἐκ κροκαλοπαγῶν λίθων (ἀρουραίων), τῆς ὁποίας σώζονται εἰσέτι λείψανα ὀλίγων δόμων (εἰκ. 43) ὑψηλότερον τῆς ἐκ μελάνων λίθων κρηπῖδος του.

Εὐθὺς μετὰ τὴν ἀποκάλυψίν του εἶχε ἐκφρασθῆ ἡ γνώμη, ὅτι ὁ πύργος ἔπρεπε νὰ ταυτισθῇ μὲ τὸν ***παλαιὸν πεσόντα πύργον*** τῆς ἐν τῇ ἐπιγραφῇ IG, II-III² 1672 λογοδοσίας τῶν ἐπιστατῶν τοῦ Ἐλευσινιακοῦ ἱεροῦ τοῦ ἔτους 329/8, ἀλλ' ὁ Noack (Eleusis σελ. 211) ἐβεβαίωσε τὴν γνώμην αὐτὴν διὰ διαφόρων ὑπολογισμῶν μετὰ λεπτομερῆ ἐξέτασιν τῶν ἐρειπίων. Καὶ μετὰ τὴν πληρεστέραν ἀποκάλυψιν τοῦ πύργου διὰ τῆς ἀνασκαφῆς μας, καὶ τὴν κατόπιν ταύτης τελειοτέραν ἐξέτασιν τῶν ἐρειπίων του παραμένει ἀναμφισβητήτως ἀληθὴς ἡ γνώμη αὕτη, μόνον ἡ λεπτομερειακὴ ἀφήγησις ὑπὸ τοῦ Noack τοῦ τρόπου τῆς ἐκτελέσεως τῆς ἐπισκευῆς καὶ τῆς χρησιμοποιήσεως τῶν ὑλικῶν ἐδείχθη, ὅτι δὲν συμφωνοῦν πρὸς τὰ πράγματα.

Ὁ πύργος χαρακτηρίζεται εἰς τὴν ἐπιγραφὴν ὡς ***ὁ παλαιὸς ὁ πεσών***, καὶ ἀνῆκε καὶ αὐτὸς εἰς τὸ διατείχισμα, τοῦ ὁποίου ἡ ἐπισκευὴ ἔγινε κατ' ἀπόφασιν τῆς βουλῆς διὰ μεγάλης δαπάνης χρησιμοποιηθέντος καὶ εἰδικοῦ δανείου πρὸς τοῦτο. Εἰς τὸν παλαιὸν πεσόντα πύργον ἔγιναν αἱ ἀκόλουθοι ἐργασίαι· μετεφέρθησαν ἐκτὸς τοῦ ἱεροῦ αἱ ὠμαὶ πλίνθοι καὶ τὸ χῶμα τοῦ κατα-πεσόντος ὑψηλοτέρου μέρους του, καὶ ἐβωλοκοπήθησαν αἱ πλίνθοι καὶ τὸ χῶμα διὰ τριάκοντα ἀνδρῶν ἐργασθέντων τέσσαρας ἡμέρας, ἀφηρέθη, ἐφ' ὅσον ἦτο κατεστραμμένον φυσικά, τὸ

[1] Ἐλπίζω, ὅτι θὰ ἔχωμεν ἀλλαχοῦ τὴν εὐκαιρίαν νὰ δείξωμεν, ὅτι αὐτὸ εἶνε τὸ *ἀνάλημμα τὸ παρὰ τὸν πύργον τὸν στρογγύλον* τῆς ἐπιγραφῆς IG² II - III 1672.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

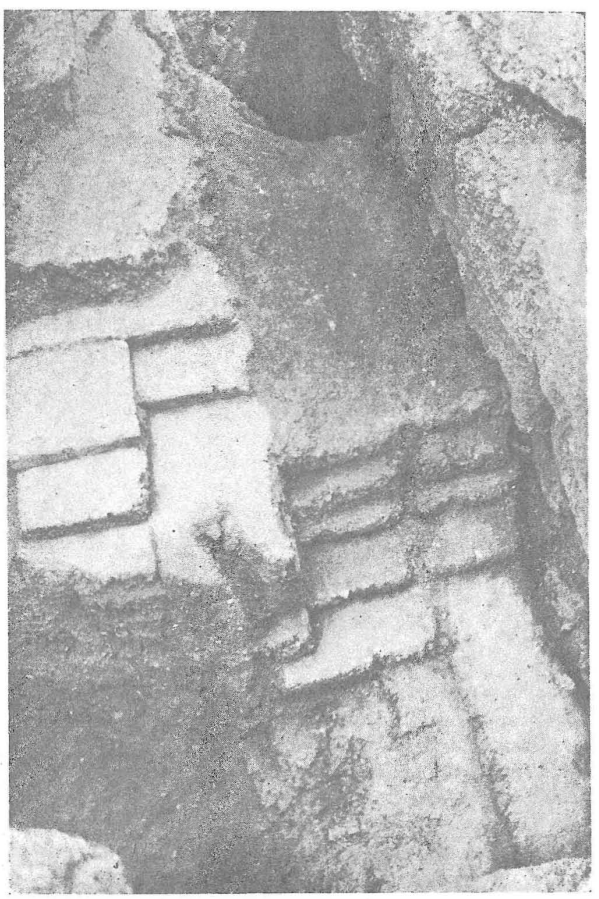

Εἰκ. 43. Ὁ Πεισιστράτειος πύργος Η 21.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

λιθολόγημα καὶ ἐκαθαρίσθη μέχρι τοῦ στερεοῦ ὁ χῶρος τὸν ὁποῖον κατεῖχε τοῦτο (στ. 46 - 47 ***τῷ ἀνελόντι καὶ ἀνακαθήραντι τοῦ πύργου τὸ λιθολόγημα ἐπὶ τὸ στέριφον***)· ἐκτίσθη ἔπειτα τὸ ἐσωτερικὸν ***(ἐκ τοῦ ἐντὸς)*** τοῦ πύργου στερεῶς δι' ἀρουραίων λίθων μέχρι τοῦ ἐδάφους τῆς αὐλῆς τοῦ ὑψηλοτέρου χώρου τοῦ Τελεστηρίου, προκειμένου νὰ χρησιμεύσῃ τρόπον τινὰ τὸ χαμηλότερον τῆς αὐλῆς τοῦ Τελεστηρίου μέρος τοῦτο τοῦ πύργου ὡς θεμέλιον ***(στρῶμα)*** τοῦ ὑπεράνω τῆς αὐλῆς ὑψηλοτέρου μέρους του· τὸ ἐσωτερικὸν τοῦτο στρῶμα θὰ ἐχρησίμευε καὶ ὡς ἀντίθεμα ***ἀντιστρῶσαι*** κατὰ τὸ ***ἀντιτιθέναι*** τοῦ ἐξωτερικοῦ περιβλήματος τοῦ κατωτέρου μέρους τοῦ πύργου, διότι ἐπειδὴ ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια τούτου θὰ ἦτο ὁρατή, ἔπρεπε φυσικὰ νὰ εἶνε καλλίτερον τοῦ ἐσωτερικοῦ στρώματος κτισμένη. Χρησιμοποιοῦνται εἰς τὰς ἐργασίας τοῦ πύργουκατὰ τὴν ἐπιγραφὴν ἑκτὸς τῶν ἀρουραίων καὶ τριάκοντα τέσσαρες Αἰγιναῖοι λίθοι ***(ἐπὶ τοῦ ἀρουραίου κείμενοι)***, καὶ ἑβδομήκοντα ὀκτὼ Ἐλευσινιακοὶ λίθοι, καὶ ἱκανῶς μέγας ἀριθμὸς ὠμῶν πλίνθων.

Ὁ Noack πιστεύει, ὅτι αἱ ἐργασίαι διὰ τὰς ὁποίας ἀναφέρονται αἱ δαπάναι εἰς τὴν ἐπιγραφὴν ἔγιναν ὡς ἐξῆς. Τοῦ πύργου εἶχε πέσει ἢ φθαρῇ τὸ ὑψηλότερον τοῦ λιθολογήματος ἐξ ὠμῶν πλίνθων μέρος· τὸ λιθολόγημα δὲν εἶχε πάθη. Διὰ νὰ γίνῃ ἡ ἀποφασισθεῖσα ἀνοικοδόμησις τοῦ πύργου μετέφεραν ἐκτὸς τοῦ ἱεροῦ τὰς πεσούσας ὠμὰς πλίνθους καὶ τὸ ἐκ τῆς διαλύσεως φθαρεισῶν ὠμῶν πλίνθων χῶμα, τὰ ὁποῖα θὰ ἐκάλυπτον ὑπολειφθὲν μέρος τοῦ πύργου, ἐκτὸς τοῦ ἱεροῦ (στ. 45 ***τοῖς τὰς πλίνθους καὶ τὸν χοῦν ἀποφορήσασιν εἰς τὸ θέατρον***). Ὡς πρὸς τὴν ἀκολουθήσασαν μετὰ τοῦτο ἐργασίαν (στ. 46 - 47 ***τῷ ἀνελόντι καὶ ἀνακαθήραντι τοῦ πύργου τὸ λιθολόγημα ἐπὶ τὸ στέριφον***), μολονότι ὁ ἴδιος ἐξηγῶν εἰς μίαν ἄλλην περίπτωσιν, ποὺ ἀναφέρεται ἡ ἰδία σχεδὸν φράσις εἰς τὴν ἐπιγραφὴν (στ. 76 ***τῷ τὰ λιθολογήματα ἀνελόντι τὰ παλαιὰ καὶ ἐχφορήσαντι καὶ [ἀνακαθήραντι ἐπὶ] τὸ στέριφον***), ὅπου πρόκειται περὶ ἐργασιῶν γενομένων εἰς τὴν ***ἱερὰν οἰκίαν***, πιστεύει, ὅτι θὰ ἀφῃρέθησαν ἐξ ὁλοκλήρου τὰ παλαιὰ λιθολογήματα, καὶ θὰ μετεφέρθησαν μακράν, ἀφοῦ ἐκαθαρίσθη ὁ χῶρος τῶν λιθολογημάτων μέχρι τοῦ στερεοῦ, εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ πύργου δέχεται, ὅτι δὲν ἀφῃρέθη ὁλόκληρον τὸ λιθολόγημα, μὲ τοὺς μεγάλους πολυγωνικοὺς λίθους, ποὺ ἀπετέλουν τὸ στερεὸν ἐξωτερικὸν περίβλημά του

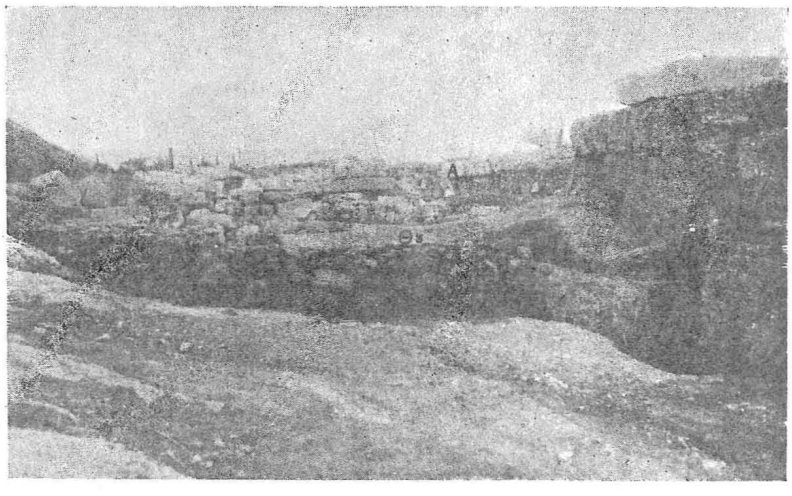

Εἰκ. 44. Ἐπίκτισμα ἐξ ὠμῶν πλίνθων πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ ἀναλημματικοῦ τείχους Ι 15 (=βορείου τοίχου τῶν Περικλείων σιρῶν).

ἀλλὰ μόνον τὸ ἐσωτερικὸν γέμισμα, τὸ ὁποῖον θὰ ἀπετελεῖτο ἀπὸ μικροὺς ἀργοὺς λίθους καὶ χῶμα. Ὡς βάσις τῆς παλαιᾶς ἐποικοδομήσεως δι' ὠμῶν πλίνθων τοῦ ἀνωτέρου μέρους τοῦ πύργου τὸ τοιουτοτρόπως κατεσκευασμένον λιθολόγημα, ἦτο ἀρκετόν, δὲν συνέβαινεν ὅμως τοῦτο καὶ διὰ τὴν ἀποφασισθεῖσαν νέαν ἐποικοδόμησιν διὰ τῶν μεγάλων ἀρουραίων, καὶ διὰ τοῦτο ἀπεφασίσθη ἡ ἀπομάκρυνσις τοῦ παλαιοῦ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

γεμίσματος, καὶ ἡ πλήρωσις τοῦ κενοῦ χώρου διὰ στερεῶς στρωμένων λίθων (οὕτω ἐξηγεῖ ὁ Noack τὸ ***καὶ ἐκ τοῦ ἐντὸς ἀντιστρῶσαι*** τῆς ἐπιγραφῆς). Ἐπὶ τῆς σχηματισθείσης κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἰσχυρᾶς πλέον βάσεως ἐκτίσθη ἐκ νέου ὁ πύργος διὰ τῶν ἀρουραίων λίθων, οἱ ὁποῖοι κατὰ τὸν Noack ἀπετέλουν οὕτω καὶ τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν τῆς οἰκοδομῆς τοῦ πύργου, μέχρι τοῦ ὑψηλοῦ ἐδάφους τῆς αὐλῆς, καὶ μό-

Εἰκ. 45. Ὀπισθία, νοτία, ὄψις τοῦ λιθολογήματος τοῦ Κιμωνίου ἀναλημματικοῦ τοίχου Θ 3.

νον ὁ τελευταῖος δόμος τῆς νέας ταύτης οἰκοδομῆς ἐκτίσθη διὰ τῶν Αἰγιναίων λίθων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἔπειτα ἐτέθησαν οἱ ἐλευσινιακοὶ λίθοι ὡς βάσις τοῦ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς αὐλῆς τοῦ Τελεστηρίου ὑψουμένου πλέον ἐξ ὠμῶν πλίνθων δωματίου τοῦ πύργου.

Ἐν τούτοις ἡ ἀνωτέρω ἱστόρησις τῶν ἐργασιῶν, ποὺ ὑποδεικνύεται διὰ τῆς ἐπιγραφῆς, ὅτι ἔγιναν κατὰ τὴν ἐκ νέου ἀνοικοδόμησιν τοῦ πύργου, δὲν συμφωνεῖ ἐξ ὁλοκλήρου πρὸς τὰς ἐνδείξεις, ποὺ μᾶς παρέχει τὸ ἐρείπιον, σαφέστερον τώρα μετὰ τὴν τελειοτέραν ἀποκάλυψίν του [1]

Τὸ λιθολόγημα τοῦ πύργου, ὅπως καὶ ὅλων τῶν ἄλλων πύργων καὶ αὐτοῦ τοῦ κυρίου σώματος τοῦ Πεισιστρατείου τείχους, ἀπετελεῖτο ἐκ μεγάλων Ἐλευσινιακῶν λίθων (εἰκ. 43, ὅπου φαίνεται ἡ δυτικὴ ἄκρα τῆς βορείας πλευρᾶς, καὶ εἰκ. 45, ὅπου φαίνεται ἡ νοτία ἄκρα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς· πβλ. καὶ Ἀρχ. Δελτ. Ἐ. Ἀ. σελ. 20 εἰκ. 23). Τὸ παλαιὸν τοῦτο λιθολόγημα σώζεται σήμερον ὁλόκληρον μόνον ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ, τοῦ πρὸς τὰ ἔσω τοῦ τείχους δηλαδὴ προέχοντος, μέρους τοῦ πύργου. Ἐπὶ τοῦ ἐξέχοντος ἔξωθεν τῆς γραμμῆς τοῦ τείχους πρὸς Ἀνατολὰς μέρους τοῦ πύργου ἀντὶ τῶν παλαιῶν Ἐλευσινιακῶν πολυγωνικῶν λίθων ἀποτελοῦσι, ὡς σώζεται σήμερον τὸ ἐρείπιον, τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν τοῦ λιθολογήματος κανονικαὶ πώριναι πλινθίδες κατ' ἰσοδομικὸν τρόπον κτισμέναι (εἰκ. 43 καὶ 46). Ὑπάρχουν ἐπὶ τῆς βορείας πλευρᾶς, ἡ ὁποία σώζεται καλλίτερον δύο δόμοι τῶν πλινθίδων τούτων φθάνοντες μέχρι τοῦ ἄνω ἄκρου τοῦ λιθολογήματος. Ὡς ὑπόθεμα τούτων χρησιμεύουν μεγάλοι ἀρουραῖοι, οἱ ὁποῖοι ἐξέχουν κατὰ 0.31 τῆς γραμμῆς τῆς ἐπιφανείας τῶν πωρίνων πλινθίδων. Ἐκ τῆς ἐξωτερικῆς ὄψεως τοῦ ἀρχικοῦ λιθολογήματος σώζονται ἐπὶ τῆς πλευρᾶς ταύτης μόνον δύο Ἐλευσινιακοὶ λίθοι (β β^1 ἐπὶ τῆς εἰκ. 46). Τοῦ ἑνὸς τῶν λίθων τούτων (β) μέγα μέρος εἰσχωρεῖ εἰς τὸ κύριον σῶμα τοῦ τείχους μετὰ τοῦ ὁποίου ἦτο συνοικοδομημένος ἀρχικῶς. Καὶ τρίτου ὑψηλοτέρου δόμου πωρίνων λίθων σώζεται εἷς λίθος (α δεξιὰ ἐπὶ τῆς εἰκ. 46)· μὲ τὸν δόμον αὐτὸν ἤρχιζε πλέον

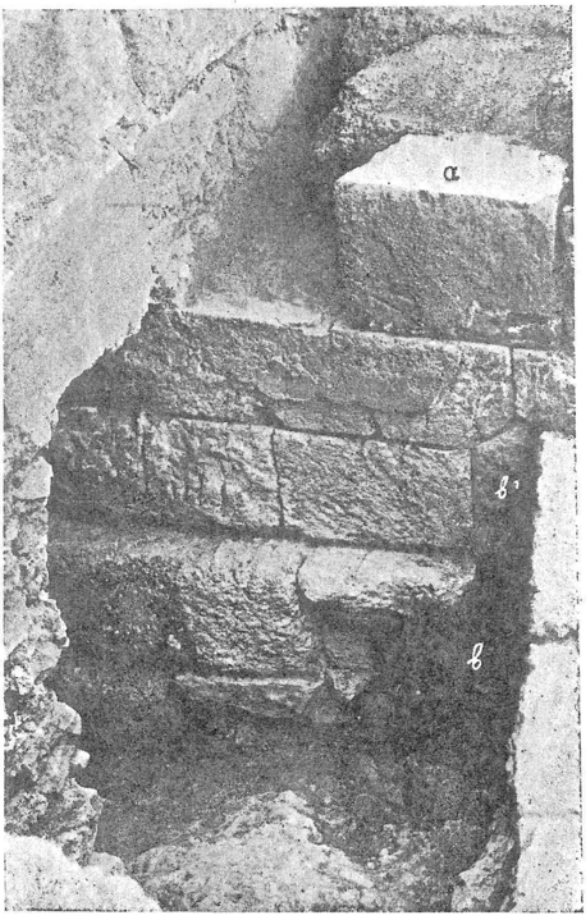
[1] Τὸ ἀνατολικώτερον ἥμισυ περίπου τῆς ἀνατολικῆς προεξοχῆς τοῦ πύργου εἶχε περιληφθῆ, ὡς ἐσώζετο τότε, εἰς τὴν οἰκοδομὴν τοῦ δυτικοῦ τοίχου μακροῦ στοοειδοῦς ρωμαϊκοῦ κτηρίου (Λ 13 εἰς ***Κουρουνιώτη Ἐλευσὶς*** Γενικὸν σχέδιον), τὸ ὁποῖον ὑποθέτομεν, ὅτι ἦσαν οἱ σιροὶ τῶν χρόνων ἐκείνων. Ὁλόκληρον τὴν βορειανατολικὴν γωνίαν τοῦ πύργου ἀπεκαλύψαμεν ἀνοίξαντες μεγάλην ὀπὴν εἰς τὸν τοῖχον τοῦτον.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

ἡ ἐπένδυσις τοῦ ἀνωτέρω τοῦ λιθολογήματος στρώματος τῶν ἀρουραίων λίθων. Αἱ πλινθίδες εἶνε πολὺ μεγάλαι (ἔχουν μῆκος 1.43, ὕψος ἔχει ὁ κατώτερος δόμος 0.39, ὁ δεύτερος 0.37 καὶ ὁ τρίτος 0.44), καὶ σχετικῶς καλῶς εἰργασμέναι· ἡ ἐπιφάνειά των καλύπτεται ἀκόμη μὲ τὸ ἄπεργον τοῦ λατομείου, ἀλλ' αἱ ἁρμογαὶ εἶνε ἐπιμελημέναι καὶ εἶνε ἄξιον σημειώσεως, ὅτι εἰς αὐτὰς εἶνε πλαγίως ἀποκεκομμένη πρὸς ἐντονωτέραν δήλωσιν τοῦ χωρισμοῦ τῶν λίθων ἡ ἄκρατοῦ ἑτέρου ἐξ αὐτῶν· ὁ ἀνώτερος δόμος εἶνε πάντοτε κανονικῶς κατὰ 0.02 ἐνδοτέρω τῆς ἄκρας τοῦ κατωτέρου τοποθετημένος, σημεῖα μαρτυροῦντα, ὅτι ἡ ἐργασία ἔγινεν εἰς καλοὺς ἀρχαίους χρόνους. Τὸ ἀντίστοιχον μέρος τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ πύργου ἐκαλύπτετο, ὡς ἐξεθέσαμεν ἀνωτέρω, κατὰ τὸ ἓν τρίτον περίπου ὑπὸ τοῦ ἄκρου τοῦ πλαγίου μικροῦ σκέλους τοῦ Περικλείου τείχους, τοῦ βορείου δηλαδὴ τοίχου τῶν σιρῶν· ὅτι δὲ κατὰ τὴν ἐπισκευὴν ἔγινε καὶ ἐκεῖ ὁμοία ἐργασία πρὸς τὴν βορείαν πλευρὰν μαρτυρεῖται εὐτυχῶς ὑπὸ σωζομένου καὶ ἐκεῖ μέρους δόμων τῶν πωρίνων πλινθίδων.

Ὄπισθεν τῆς σειρᾶς τῶν πωρίνων δόμων ἀκολουθεῖ ἀμέσως ἡ οἰκοδομὴ τῶν ἀρουραίων τοῦ ἐσωτερικοῦ πληρώματος τοῦ πύργου· εἶνε δὲ καὶ τούτων ἡ οἰκοδομὴ σχετικῶς ἐπιμελημένη· οἱ δύο ἀκραῖοι δόμοι ἑκάστης τῶν πλευρῶν ἀποτελοῦνται ἐκ λίθων ἰσομεγέθων περίπου (μῆκος 1.24 περ., πλάτος μέχρι 0.78 καὶ ὕψος 0.48 - 0.52), καὶ ἐναλλάσσονται δόμοι φορμηδὸν καὶ παρὰ μῆκος. Μόνον ὅπου ὁ πύργος ἐκρύπτετο εἰς τὸν πλίνθινον ὄγκον τοῦ συνεχομένου τείχους ἢ εἰς τὴν ὑπὸ τὴν αὐλὴν τοῦ Τελεστηρίου ἐπίχωσιν ἡ ἐξωτερικὴ γραμμὴ τῶν ἀρουραίων ἐξέχει ἀνωμάλως καὶ ἐκτὸς τῆς γραμμῆς τοῦ πύργου (ἴδε εἰκ. 45). Τοῦ κεντρικοῦ ὅμως μέρους τοῦ ἐξ ἀρουραίων πληρώματος τοῦ πύργου ἡ ἐργασία εἶνε ἀμελεστέρα· οὔτε ἰσομεγέθεις εἶνε πάντοτε οἱ λίθοι, οὔτε καὶ τόσον καλῶς εἰργασμένοι, καὶ ἐνίοτε κενὰ (καὶ ἀρκετὰ μεγάλα) μεταξὺ τῶν ἀρουραίων πληροῦνται στερεῶς μὲ ἐντελῶς ἀκατεργάστους μικροτέρους κοινοὺς λίθους· εἰς μίαν τῶν ὑψηλοτέρων σωζομένων σειρῶν ἀρουραίων διὰ νὰ ἐξισωθῇ ἡ διαφορὰ ὕψους μεταξὺ μεγάλων ἀρουραίων στρώνονται ἐπιμελῶς καὶ ἀκριβῶς ὁριζοντίως εἰς ἱκανὴν ἔκτασιν πολλοὶ μικρότεροι λίθοι (ἴδε εἰκ. 43).

Ἡ πωρίνη ἐπένδυσις περιωρίζετο φυσικὰ μόνον ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ ἔξω τῆς γραμμῆς τοῦ τείχους ἐξέχοντος μέρους τοῦ πύργου [1]. Ἐκ τοῦ λοιποῦ πύργου ὁρατὸν ἦτο τότε μόνον τὸ βόρειον ἄκρον τῆς δυτικῆς του πλευρᾶς ἐντεῦθεν τοῦ Κιμωνίου τοίχου Θ 3· ἐκεῖ ἡ ἐπένδυσις τῶν ἀρουραίων ἔγινε διὰ πλίνθων ὠμῶν (μεταξὺ τῆς γραμμῆς τοῦ ἐξωτερικοῦ ἄκρου τοῦ λιθολογήματος καὶ τῆς ἐπιφανείας τῶν ἀρουραίων ἡ

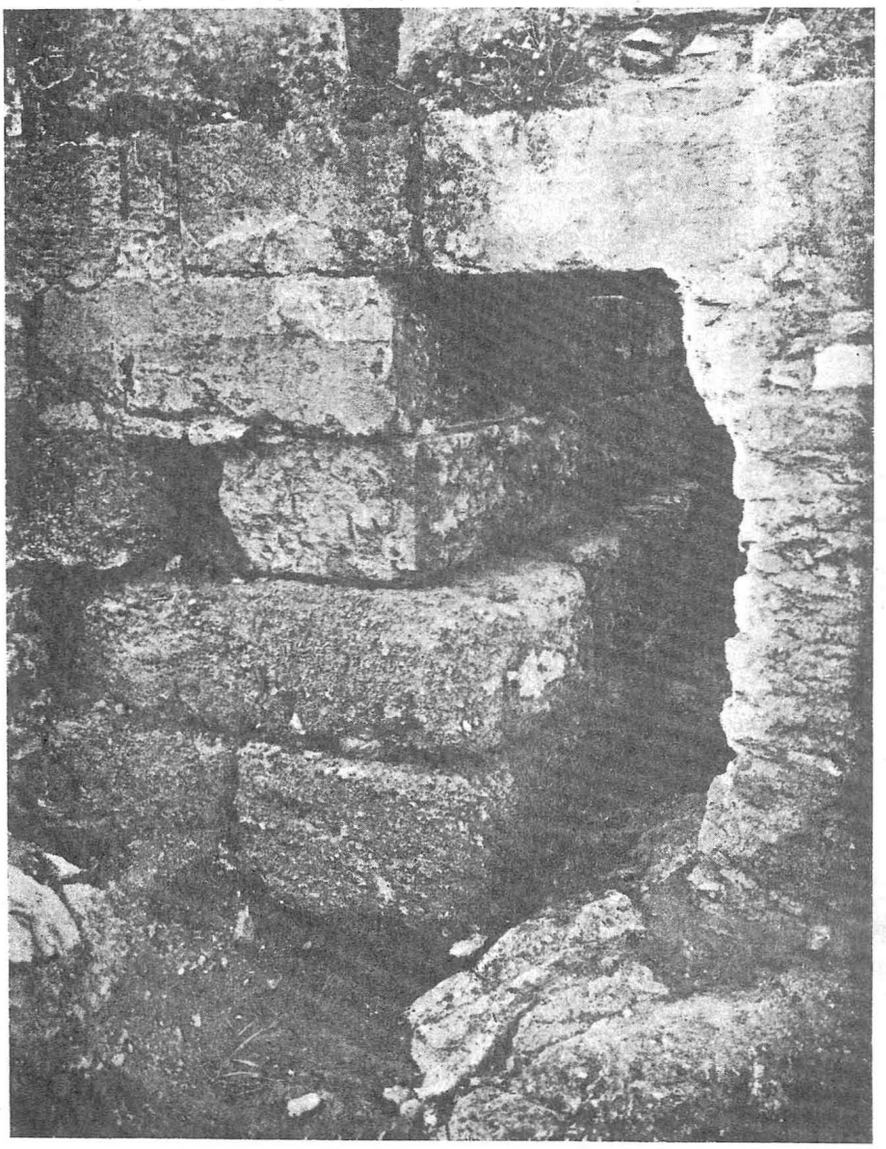
Εἰκ. 46. Βορεία ὄψις τοῦ ἐπισκευασθέντος μέρους τοῦ λιθολογήματος τοῦ πύργου Η 21.

[1] Ὁ πύργος ἐξέχει, ὡς σώζεται κατὰ 2.34 ἐκτὸς τῆς γραμμῆς τοῦ τείχους, ἐνῶ εἰς τοὺς λοιποὺς Πεισιστρατείους πύργους τῆς Ἐλευσῖνος ἡ ἐξοχὴ εἶνε ἄλλοτε μικροτέρα καὶ ἄλλοτε μεγαλειτέρα.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

ἀπόστασις εἶνε 0.80 περίπου καὶ σώζονται ἐκεῖ ἀκόμη τὰ ὑπολείμματα τῶν ὠμῶν πλίνθων).

Αἱ ἐνδείξεις, ποὺ μᾶς παρέχει τὸ σωθὲν ἐρείπιον, ὅπως τὸ παρουσιάσαμεν διὰ τῆς ἀνωτέρω περιγραφῆς, δύνανται νὰ μᾶς βοηθήσουν νὰ ἐννοήσωμεν καλλίτερον τὴν κατάστασιν; ποὺ ἦτο ὁ πύργος, ὅτε ἀπεφασίσθη νὰ γίνουν αἱ ἐργασίαι, ποὺ ἀναγράφει ἡ ἐπιγραφή, καὶ ὁποῖαι ἦσαν ἀκριβῶς αἱ ἐργασίαι αὐταί. Ὅλον τὸ ἐκτὸς τῆς γραμμῆς τοῦ τείχους ἐξέχον πρὸς ἀνατολὰς μέρος τοῦ πύργου θὰ εἶχε καταπέσῃ καὶ μαζὶ τοῦ λοιποῦ σώματος τοῦ τείχους καὶ ἐκρημνί-

Εἰκ. 47. Ἡ βορειανατολικὴ γωνία τοῦ πύργου Η 21, ὡς φαίνεται μετὰ τὸ ἄνοιγμα μεγάλης ὀπῆς εἰς τὸν ὑστερώτερον ῥωμαϊκὸν τοῖχον Λ 36.

του καὶ ὅλον τὸ ὑψηλότερον ἐξ ὠμῶν πλίνθων μέρος καὶ τοῦ λοιποῦ πύργου. Ἡ πτῶσις προῆλθεν ἐκ καταστροφῆς τοῦ λιθολογήματος, τὸ ὁποῖον δι' ἄγνωστον αἰτίαν ἀπεσχίσθη [1] ἀπὸ

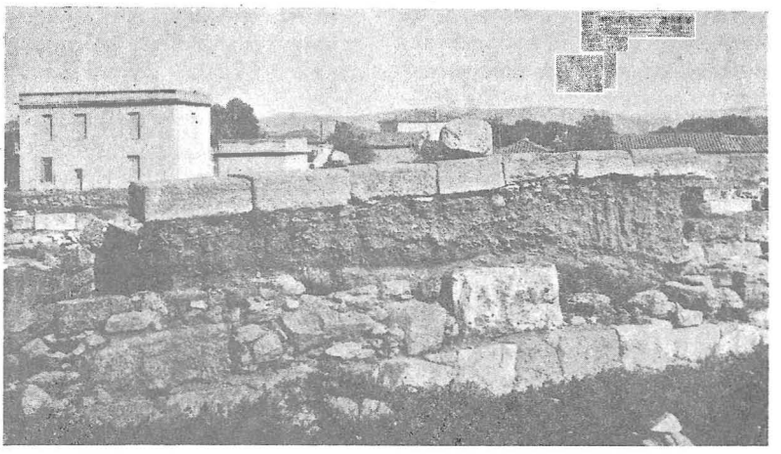
[1] Φαίνεται, ὅτι τὸ λίαν κατωφερικὸν ἔδαφος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου στηρίζεται τὸ λιθολόγημα συντελεῖ εἰς τὴν καταστροφήν, διότι καὶ μετὰ τὴν ἐπισκευὴν ἐξωλίσθησεν ὀλίγον καὶ ἀπεσχίσθη ἀπὸ τοῦ κυρίου σώματος τοῦ τείχους τὸ ἐξέχον μέρος τοῦ λιθολογήματος, ὡς φαίνεται ἐπὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς τούτου καὶ σήμερον.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

σθη, ἔμειναν δὲ εἰς τὰς θέσεις των μόνον ἐλάχιστοι λίθοι ἐκ τούτου, διότι εἰσχωροῦντες εἰς τὸ κύριον σῶμα τοῦ τείχους ἦσαν στερεώτερον μετὰ τούτου ἢ μετὰ τοῦ ἐξέχοντος μέρους τοῦ πύργου συνδεδεμένοι. Λοιπὸν ἀφοῦ ἀπεμακρύνθησαν αἱ καταπεσοῦσαι ὠμαὶ πλίνθοι καὶ τὸ χῶμα τῶν διαλυθεισῶν ἐκ τούτων, ἀφῃρέθησαν ὅλοι οἱ λίθοι τοῦ κατεστραμμένου λιθολογήματος, καὶ ἐκαθαρίσθη τελείως ὁ χῶρος ἀπὸ παντὸς ὑπολείμματος μέχρι τοῦ στερεοῦ ***(τῷ ἀνε-***

οἱ ὁποῖοι ὁμοίως ἠγοράσθησαν χάριν τῆς ἐπισκευῆς τοῦ πύργου (ἐπληρώθησαν δι' αὐτοὺς ἐν ὅλῳ δρχ. 75).

Δυσερμήνευτος μένει ἀκόμη εἰς τὴν ἐπιγραφὴν (στ. 52) ἡ ***ἐξαγωγὴ τῶν λίθων,*** ποὺ ἀναφέρεται ἐν συνδυασμῷ μὲ τὰς προαναφερθείσας εἰς τὸν πύργον γενομένας ἐργασίας. Εἰς τὰς σημειώσεις τῶν IG² II - III σελ. 312 ἀναγράφεται ἡ γνώμη τοῦ Harzbecker, ὅτι πρόκειται περὶ ἀπομακρύνσεως τῶν ἀχρήστων λίθων τοῦ

Εἰκ. 48. Κεκλιμένη πλακόστρωτος ἀνάβασις πρὸς τὸ Τελεστήριον ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων.

λόντι καὶ ἀνακαθήραντι τοῦ πύργου τὸ λιθολόγημα ἐπὶ τὸ στέριφον)· κτίζεται ἔπειτα τὸ ἐσώτερον μέρος τοῦ πύργου ἀπὸ τῆς βάσεως μέχρι τοῦ ἐδάφους τῆς αὐλῆς τοῦ Τελεστηρίου δι' ἀρουραίων λίθων, καὶ τὸ κτίσμα αὐτὸ περικαλύπτεται κατὰ τὸ ἔξωθεν ὁρατὸν ἀνατολικὸν μέρος τοῦ πύργου δι' ἰσοδομικῆς οἰκοδομῆς (εἰκ. 47, ὅπου φαίνεται ἡ κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον ἐπεσκευασθεῖσα γωνία τοῦ πύργου) πωρίνων πλινθίδων [1] ***(Αἰγιναῖοι ἐπὶ τοῦ ἀρουραίου κείμενοι)***· τὸ λοιπὸν μέρος τῆς νέας οἰκοδομῆς ἐκρύπτετο διὰ τῶν πλινθίνων ὄγκων τοῦ συνεχομένου τείχους καὶ διὰ τῆς ὑπὸ τὴν αὐλὴν τοῦ Τελεστηρίου μεγάλης ἐπιχώσεως. Μένει μόνον ἀνεξήγητος ἡ χρῆσις τῶν Ἐλευσινιακῶν λίθων [2],

καταστραφέντος θεμελίου, ἀλλὰ μόνον οἱ λίθοι τοῦ, μερικῶς καὶ τούτου, καταστραφέντος λιθολογήματος τοῦ πύργου δὲν ἦσαν τόσοι, ὥστε διὰ τὴν ἐξαγωγὴν αὐτῶν ἐκτὸς τοῦ ἱεροῦ (ἡ ἀφαίρεσις αὐτῶν ἐκ τῆς θέσεώς των ἐπληρώθη ἰδιαιτέρως) νὰ πληρωθῶσι πλέον τῶν 270 δραχμῶν. Ἴσως ἡ δαπάνη αὐτὴ ἀπέβλεπε καὶ εἰς τὴν ἐξαγωγὴν τῶν καταπεσόντων λίθων τοῦ παρακειμένου πρὸς Νότον τοίχου τῶν σιρῶν, ὁ ὁποῖος πιθανώτατα ἐπεσκευάσθη καὶ αὐτὸς τότε. Εἰς παλαιοὺς Ρωμαϊκοὺς (Ἑλληνιστικούς;) χρόνους τὸ ἀνατολικώτερον μέρος τῆς βορείας πλευ-

---

[1] Ἴσως συνετέλεσεν ἡ γειτνίασις τοῦ πωρίνου μικροῦ σκέλους τοῦ Περικλείου τείχους εἰς τὴν χρησιμοποίησιν τῶν πωρίνων λίθων διὰ τὴν ἐξωτερικὴν περικάλυψιν τοῦ μέρους τούτου τοῦ πύργου ἀντὶ τῶν ὠμῶν πλίνθων ποὺ ἦσαν πρότερον, καὶ ἔμεναν ἀκόμη καὶ εἰς τὴν πρὸς Βορρᾶν συνέχειαν τοῦ Πεισιστρατείου τείχους.

[2] Δὲν εἶνε ἀπίθανος ἡ γνώμη τοῦ Noack (Eleusis σελ. 214), ὅτι οἱ Ἐλευσινιακοὶ λίθοι ἐχρησιμοποιήθησαν ὡς βάσις τοῦ ὑπεράνω τῆς αὐλῆς τοῦ Τελεστηρίου κτισθέντος δι' ὠμῶν πλίνθων δωματίου τοῦ πύργου, ἂν καὶ τὸ λεγόμενον ὑπὸ τοῦ Noack, ὅτι ἐν Ἐλευσῖνι οὐδεὶς πλίνθινος τοῖχος ὑψοῦτο ἐπὶ ὑποθέματος ἐκ πωρίνων λίθων (in Eleusis stand keine Lehmmauer auf Porosquadern) δὲν ἀληθεύει, διότι τὸ Κιμώνιον τεῖχος παρὰ τὴν πύλην Θ 5 π. χ. ἀπετελεῖτο ἐκ λιθολογήματος πωρίνου φέροντος πλίνθινον τὸ ἀνώτερον μέρος τοῦ τείχους, καὶ ἑπομένως θὰ ἐδύνατο κάλλιστα καὶ τὸ πλίνθινον δωμάτιον τοῦ πύργου νὰ ἦτο κτισμένον ἐπὶ τῶν πωρίνων δόμων τῆς χαμηλοτέρας οἰκοδομῆς τοῦ πύργου.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

ρᾶς τοῦ πύργου ἐχρησίμευσεν ὡς τοῖχος δωματίου κατοικίας, τοῦ ὁποίου σώζεται ἀκόμη τὸ κονίαμα· τὸ ἔδαφος ἔφθανε τότε μέχρι τοῦ ὕψους τοῦ μέσου τοῦ δευτέρου δόμου τῶν πωρίνων πλινθίδων· ἐξετείνετο δὲ τὸ ἔδαφος τοῦ δωματίου καὶ ἐπὶ τοῦ ἡμίσεως περίπου τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ συνεχομένου βορείως μὲ τὸν πύργον λιθολογήματος τοῦ διατειχίσματος, τοῦ ὁποίου τὸ πάχος φαίνεται, ὅτι περιωρίσθη τότε εἰς τὸ ἥμισυ περίπου· ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ λιθολογήματος τοῦ διατειχίσματος ἦτο ἀρχῆθεν βαθμιδωτή, ὅπως καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα τοῦ Πεισιστρατείου τείχους, ὅπου τοῦτο ἐστηρίζετο ἐπὶ κατωφερικοῦ ἐδάφους, τὸ πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν ἥμισυ τῆς ἐπιφανείας εἶνε ὑψηλότερον· ὅτε ἐκτίσθη τὸ δωμάτιον φαίνεται, ὅτι τὸ πάχος τοῦ διατειχίσματος εἶχε περιορισθῆ εἰς τὸ ἥμισυ περίπου, τὸ ὁποῖον ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς ὑψηλοτέρας βαθμίδος τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ παλαιοῦ λιθολογήματος, καὶ ἡ ἀνατολικὴ ὄψις τοῦ λεπτοτέρου πλέον διατειχίσματος ἐχρησίμευσεν, ὡς δυτικὸς τοῖχος τοῦ δωματίου, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν κονιαμάτων, ποὺ ὑπάρχουν εἰς τὴν σωθεῖσαν βάσιν τοῦ τότε διατειχίσματος (διακρίνονται ἀσθενῶς καὶ ἐπὶ τῆς εἰκ. 43). Βραδύτερον ἀκόμη, εἰς τοὺς τελευταίους ρωμαϊκοὺς χρόνους, ὅτε ἐκτίσθη ὁ ρωμαϊκὸς σιρὸς (ἴσως συγχρόνως μὲ τὸ ὑστερορρωμαϊκὸν τεῖχος, τὸ ὁποῖον ἀνεφέραμεν ἀνωτέρω σελ. 2, εἰκ. 1 καὶ 2) τοῦ ὁποίου ὁ τοῖχος ἐκάλυψε καὶ τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ πύργου (εἰκ. 47), τὸ ἔδαφος ὑψώθη ἐκεῖ πολὺ περισσότερον, καὶ κατεσκευάσθη τότε πιθανώτατα πλατεῖα κεκλιμένη ἀνάβασις πρὸς τὸ Τελεστήριον στρωθεῖσα μὲ μεγάλας Ἐλευσινιακὰς πλάκας [1] (εἰκ. 48 ἴδε καὶ εἰκ. 45 Α).

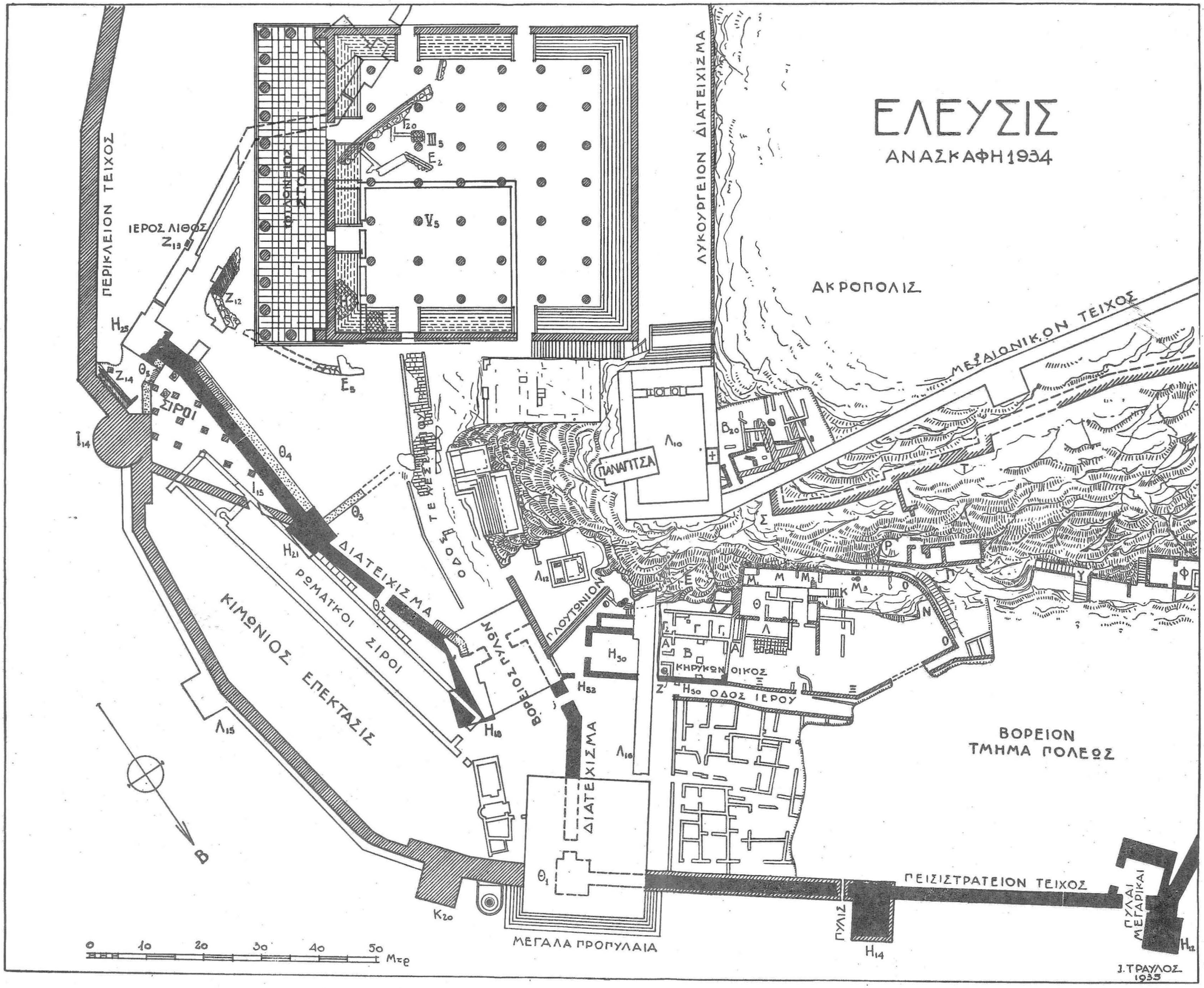
[1] Ἤδη ὁ Φίλιος Πρ. 1887 σελ. 56 ὑπέθεσεν, ὅτι «αἱ πλάκες ἐκεῖναι αἱ δίκην κλίμακος ἐν τῷ διαγράμματι σημειούμεναι (m - n) δὲν ἐτέθησαν ἐν ὑστερωτέροις χρόνοις ὡς εἶχεν ὑποτεθῆ, χάριν σκοποῦ τινος οἱουδήποτε, ἀλλὰ μᾶλλον, ὅτι εἰσὶ λείψανα ἀνωφεροῦς τινος λιθοστρώτου ἀρχαίας ὁδοῦ».

Κ. ΚΟΥΡΟΥΝΙΩΤΗΣ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

ΕΛΕΥΣΙΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΗ 1934

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

ΕΝΑΤΗ ΚΑΙ ΔΕΚΑΤΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ

(ΚΡΗΤΗ)

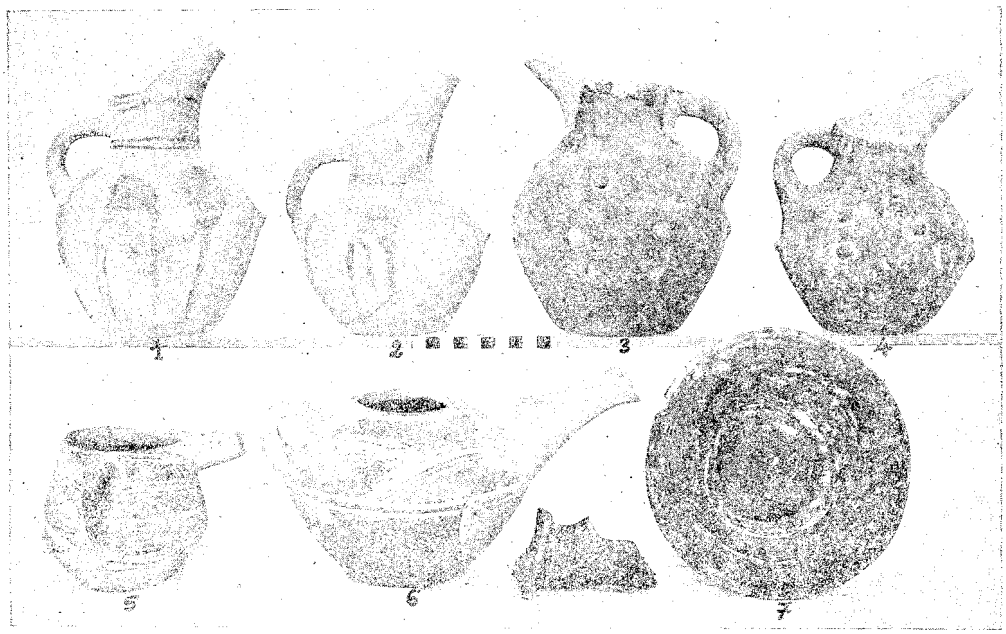
Τὰ ἐνταῦθα δημοσιευόμενα ἢ ἀναγγελλόμενα ἀρχαῖα προέρχονται ἐξ εὑρημάτων ἀπὸ τοῦ 1927 καὶ ἑξῆς. Τὸ μὲν ἡ διετὴς ἀπουσία μου ἐκ Κρήτης, τὸ δὲ ὁ ἐν τῷ μεταξὺ ἐπισυμβὰς πρόωρος θάνατος τοῦ ἀειμνήστου Στεφάνου Ξανθουδίδου καὶ ἡ ἐπακολουθήσασα ἀνάληψις, ἔλεγχος καὶ τακτοποίησις τοῦ ἐκ τῶν σεισμῶν ἐπανειλημμένως δοκιμασθέντος Μουσείου Ἡρακλείου παρ' ἐμοῦ, ἠμπόδισαν τὴν κανονικὴν κατ' ἔτος σύνταξιν ἐκθέσεως διὰ τὸ Παράρτημα. Τὸ πρᾶγμα ἀνεπλήρωνεν ἐν μέρει ἡ παρ' ἐμοῦ παροχὴ ἐκτενεστέρων σημειώσεων εἰς τὰ ξένα ἀρχαιολογικὰ περιοδικά. Ἤδη δημοσιεύονται ἐνταῦθα τὰ σπουδαιότερα εὑρήματα ἐκ πάντων τῶν ἀνωτέρω ἐτῶν μέχρι σήμερον. Εἰς τὴν σύνταξιν τῆς παρούσης ἐκθέσεως παρέσχεν ἀξιόλογον συμβολὴν καὶ ὁ ἐπιμελητὴς τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου κ. Ν. Πλάτων.

1. ΜΙΝΩΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

ΓΙΟΦΥΡΑΚΙΑ

Ἡ τοποθεσία αὕτη ἀπέχει 5 - 6 χιλιόμ. πρὸς ΝΔ τοῦ Ἡρακλείου. Τὰ ἐνταῦθα δημοσιευόμενα εὑρήματα ἐσημειώθησαν εἰς τοποθεσίαν «τοῦ Λυράρη τὸ παπούρι», ἀπέχουσαν περὶ τὰ 10 λεπτὰ τῆς ἁμαξιτοῦ πρὸς Ἀνατολάς.

Τὰ πρῶτα καὶ περισσότερα ἐξ αὐτῶν εὑρέθησαν τυχαίως καὶ ἐκομίσθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον.

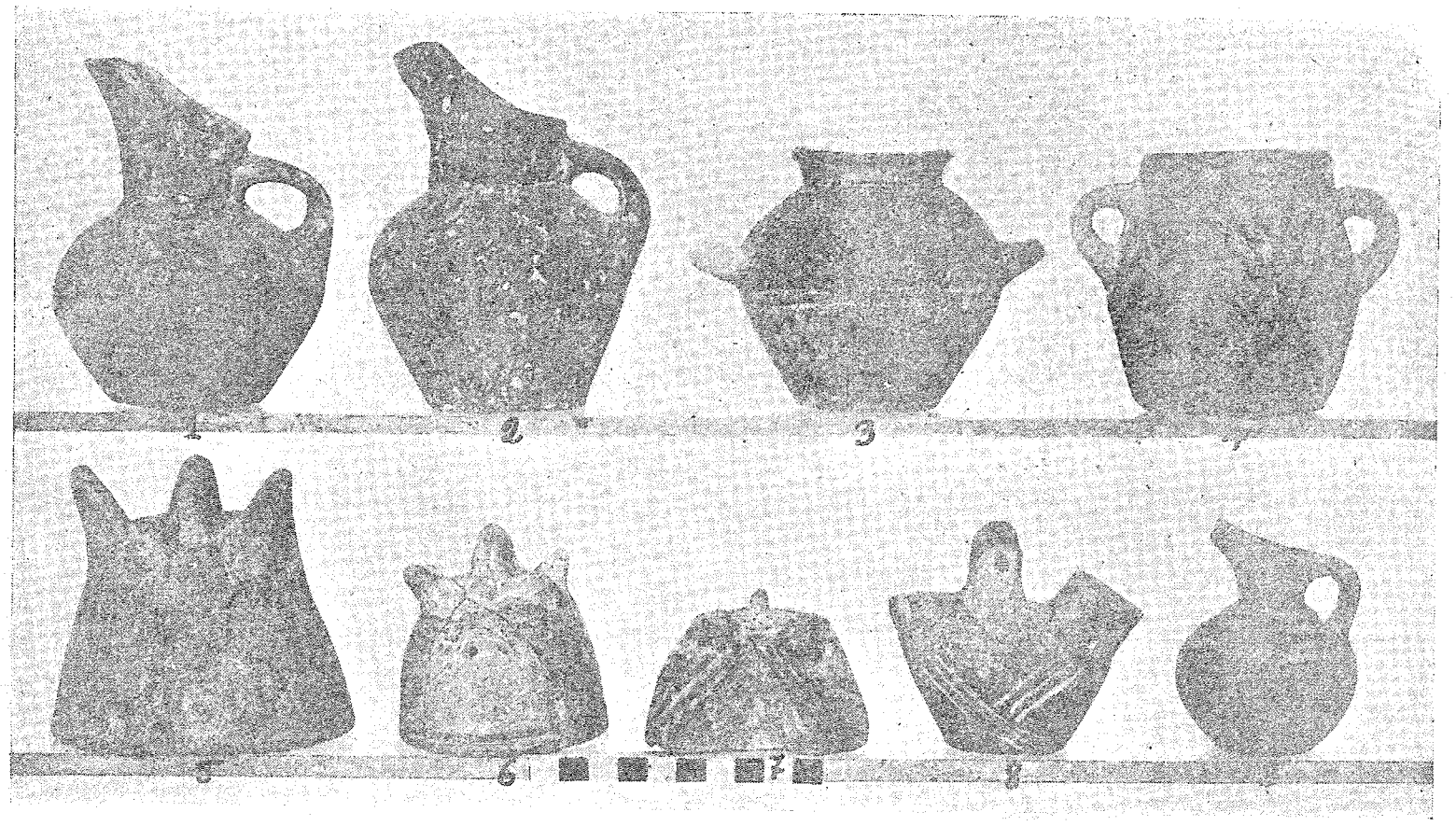

Εἰκ. 1. Ἀγγεῖα ἐκ θέσεως Γιοφυράκια.

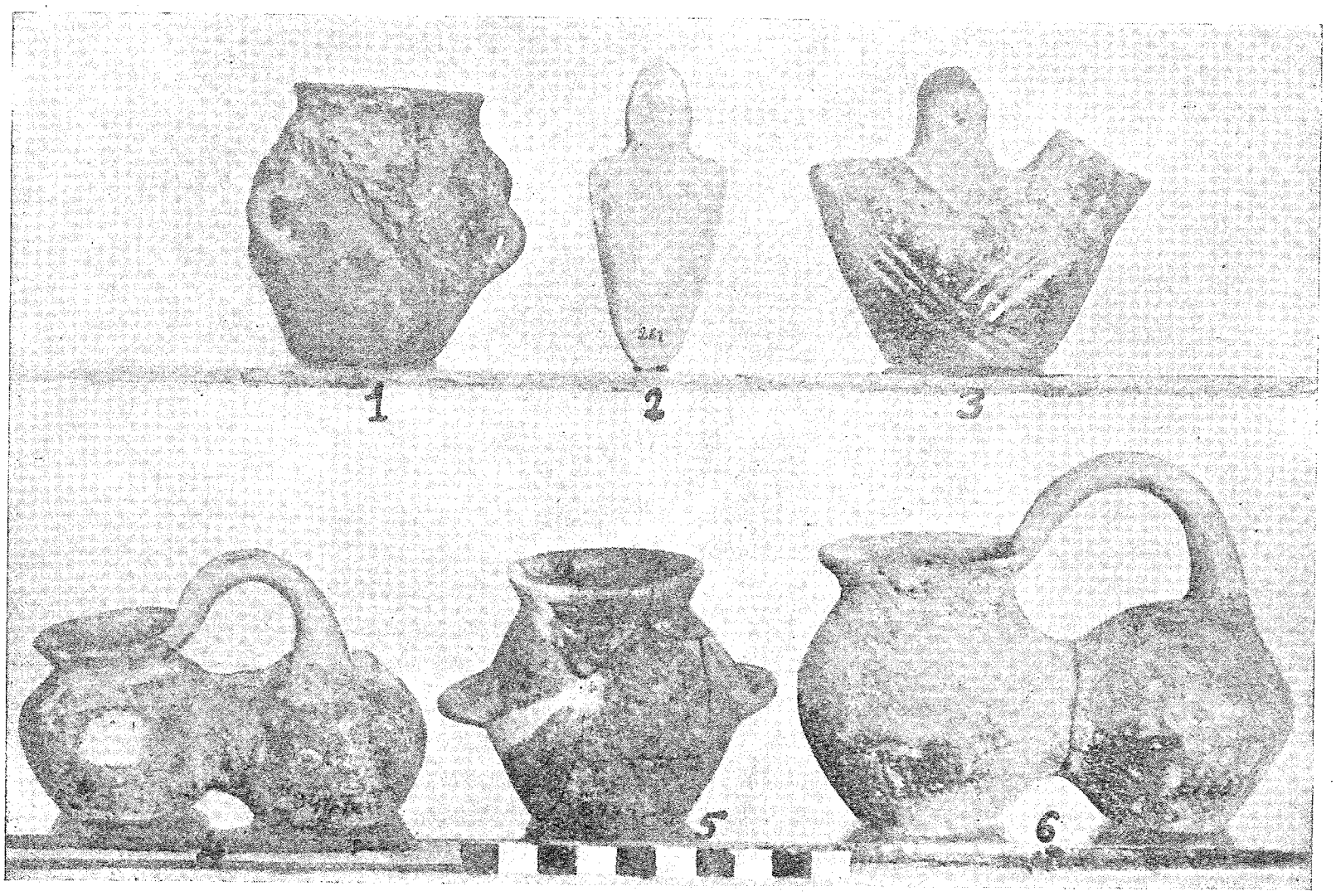
Ἐνομίσθη ὅτι πρόκειται περὶ τάφου καὶ ἀνελήφθη μικρὰ ἀνασκαφὴ παρ' ἐμοῦ, ἥτις κατέληξεν εἰς τὰ ἀκόλουθα πορίσματα:

Οὐδὲν ἴχνος σπηλαίου ἢ κτιστοῦ κατασκευάσματος προδίδει τὴν παρουσίαν τάφου. Ἐλάχιστα θρύμματα ὀστῶν εὑρεθέντα, ἴσως ἦσαν ζωικά. Ἐπίσης ἴχνη ἄλλων εὑρημάτων, πλὴν ἀγγείων πηλίνων καὶ ἑνὸς εἰδωλίου ἐκ μαλακοῦ λίθου, ἐλλείπουν παντελῶς. Πάντα ταῦτα τὰ εὑρήματα ἔκειντο ἐντὸς τοῦ ἀργιλώδους χώματος ἐπὶ κλιτύος ἀποτόμου 2 μ. ὕψους (θομοῦ ἢ δέτη, ὡς ἀποκαλεῖται), ὀφειλομένης ἴσως ἀποκλειστικῶς εἰς τεχνητὴν ἐπέμβασιν τῶν καλλιερ-

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

Εἰκ. 2. Ἄγγεῖα ἐκ θέσεως Γιοφυράκια.

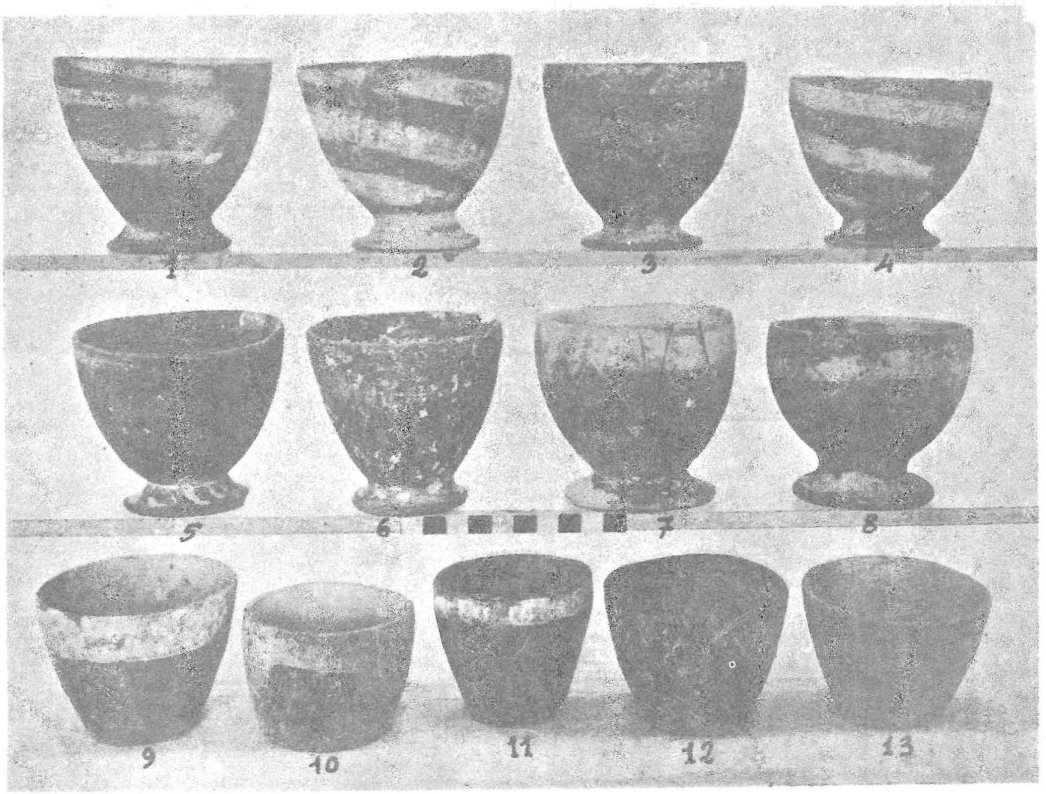

Εἰκ. 3. Ἄγγεῖα καὶ εἰδώλιον ἐκ θέσεως Γιοφυράκια.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

γητῶν. Κατὰ ταῦτα ἡ πιθανωτέρα ἐκδοχὴ εἶναι, ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ὑπαιθρίου ἱεροῦ ἢ περὶ εὐτελοῦς ξυλίνου σηκοῦ.

Τὰ καλύτερα δείγματα ἐκ τῶν πολυαρίθμων ἀγγείων συνεκεντρώθησαν ἐπὶ τῶν εἰκόνων ***1-4***. Πρόκειται περὶ χαρακτηριστικῆς κεραμεικῆς ἀνηκούσης εἰς τὸ τέλος τῆς πρωτομινωικῆς καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς μεσομινωικῆς περιόδου. Τινὰ ἀγγεῖα εἰκ. 3, 4 εἶναι γνωστὰ ἐκ τῶν μεγάλων κυκλικῶν τάφων Μεσαρᾶς, οἵτινες ὡς γνωστὸν περικλείουν ΠΜ καὶ ΜΜ ἐνταφιασμούς [1]. Ἐκ τῶν αὐτῶν τάφων εἶναι γνωστὰ τὰ αἰχμηρὰ εἰδώλια τὰ παρόμοια πρὸς τὸ μοναδικὸν εὑρεθὲν εἰς Γιοφυράκια, εἰκ. 3, 2. Τοιαῦτα εἰδώλια σπανίζουν μεγάλως εἰς τὴν βορείαν παραλίαν τῆς Κρήτης [2].

Εἰκ. 4. Ἀγγεῖα ἐκ θέσεως Γιοφυράκια.

φέρουν ἐγχάρακτον ὁμοῦ καὶ γραπτὴν διακόσμησιν (εἰκ. 1, 5). Χαρακτηριστικὰ τῆς ἀρχομένης ΜΜ ἐποχῆς εἶναι τὰ κύπελλα μετὰ λευκῆς ταινίας ἑλισσομένης ἐν σχήματι ἑλατηρίου (εἰκ. 4, 1 ἑξ.), ἅτινα εἶναι γνωστὰ ἐκ τοῦ καλῶς χρονολογουμένου στρώματος τοῦ «Vat Room» ἐν Κνωσῷ [1]. Εἰς τὴν αὐτὴν περίοδον ἀνήκουν γενικῶς τὰ κωδωνόσχημα σκεύη (εἰκ. 2, 5 - 7) [2]. Ἐντελῶς ἀνάλογα σκεύη πρὸς τὸ ἀνθρωπόμορφον εἰκ. 3, 3 καὶ τὸ διπλοῦν συμπεπλεγμένον

[1] Evans, Palace of Minos 1 169 εἰκ. 120.
[2] Palace of Minos ἔ. ἀ. 175.

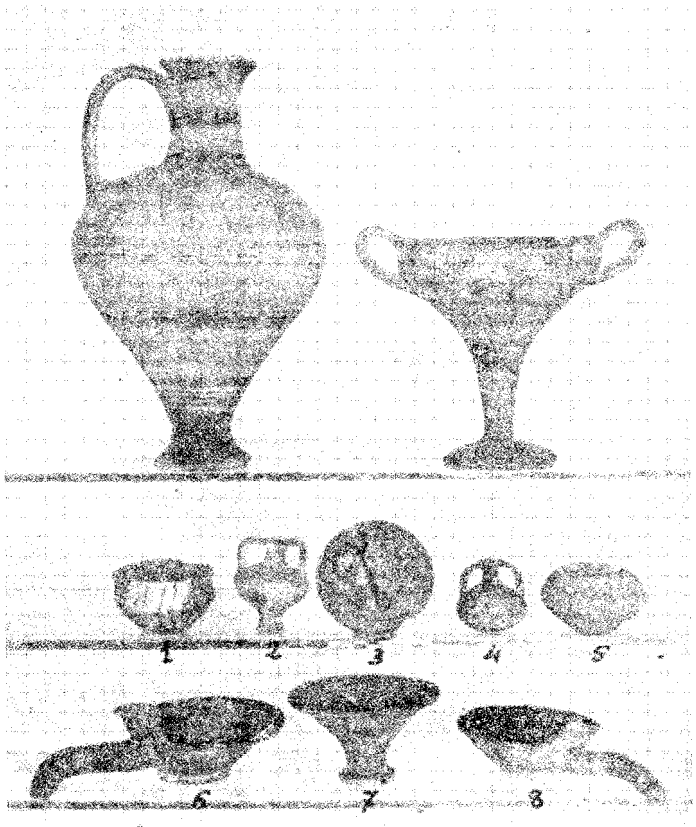
ΕΠΙΣΚΟΠΗ ΠΕΔΙΑΔΟΣ

Περὶ τὰ ὅ λεπτὰ πρὸς ΝΔ τοῦ χωρίου τούτου, πλησίον τοῦ σημερινοῦ νεκροταφείου, εἰς θέσιν Ἅγιος Ἀπόστολος, ἀνεκαλύφθησαν τὰ λείψανα μινωικοῦ λαξευτοῦ τάφου κατὰ τὴν χάραξιν τῆς ὁδοῦ. Ὁ τάφος περιεῖχε πηλίνας λάρνακας καὶ ἀσαμίνθους χρησιμοποιηθείσας ἀντὶ λαρνάκων, ἀλλ' ἦτο πολὺ κατεστραμμένος.

[1] Κουμάσα, Μουσεῖον Ἡρακλείου ἀρ. καταλ. 4993, 4139 (κολοβὸν) καὶ 4174. Xanthudidis, Vaulted Tombs of Mesara πίν. 19 ἄνω καὶ 20 ἄνω, σελ. 12.
[2] Πρβλ. Palace of Minos 1, 84 καὶ εἰκ. 52g.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

Φαίνεται ὅτι εἶχε τὴν εἴσοδον πρὸς Ἀνατολὰς καὶ μεγίστην διάμετρον περὶ τὰ 3,50 μ. Περιεῖχε τοὐλάχιστον ἓξ σαρκοφάγους καὶ πλὴν τῆς βλάβης τῆς προξενηθείσης ὑπὸ τῶν ἐργατῶν φαίνεται ὅτι εἶχεν ἤδη ἀρχαιόθεν κακοποιηθῆ. Αἱ περισσότεραι τῶν σαρκοφάγων εὑρέθησαν ἀσκεπεῖς, τὰ δὲ τεμάχια τῶν καλυμμάτων των ἔκειντο ρημένην φάσιν τῆς ΥΜ 2 ἐποχῆς). Ἡ εἰκ. 6 παρέχει τὰ μικρότερα εὑρήματα: Κωνικὰ σφονδύλια ἐκ στεατίτου (ἓν ἐξ εὐτελοῦς ὀρείας κρυστάλλου) ὧν μερικὰ φέρουν ἐγχαράκτους κύκλους, τυπικοὺς καὶ διὰ τὴν μετέπειτα περίοδον τοῦ πρωτογεωμετρικοῦ ῥυθμοῦ. Μίαν ἀμυγδαλοειδῆ ψῆφον ἐξ ἐρυθρωποῦ εὐτελοῦς λίθου

Εἰκ. 5. Εὑρηματα ἐξ Ἐπισκοπῆς.

ἐπὶ ἄλλων λαρνάκων. Μόνον μία ἐκ τούτων περιεῖχε τὸν χαλκοῦν κοπέα εἰκ. 7 ἀριστερά, πᾶσαι δ' αἱ λοιπαὶ ἦσαν κεναὶ κτερισμάτων, ἅτινα, εὐτελῆ ἄλλως ὄντα, ἔκειντο ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ τάφου καὶ ὑπὸ τὰς λάρνακας.

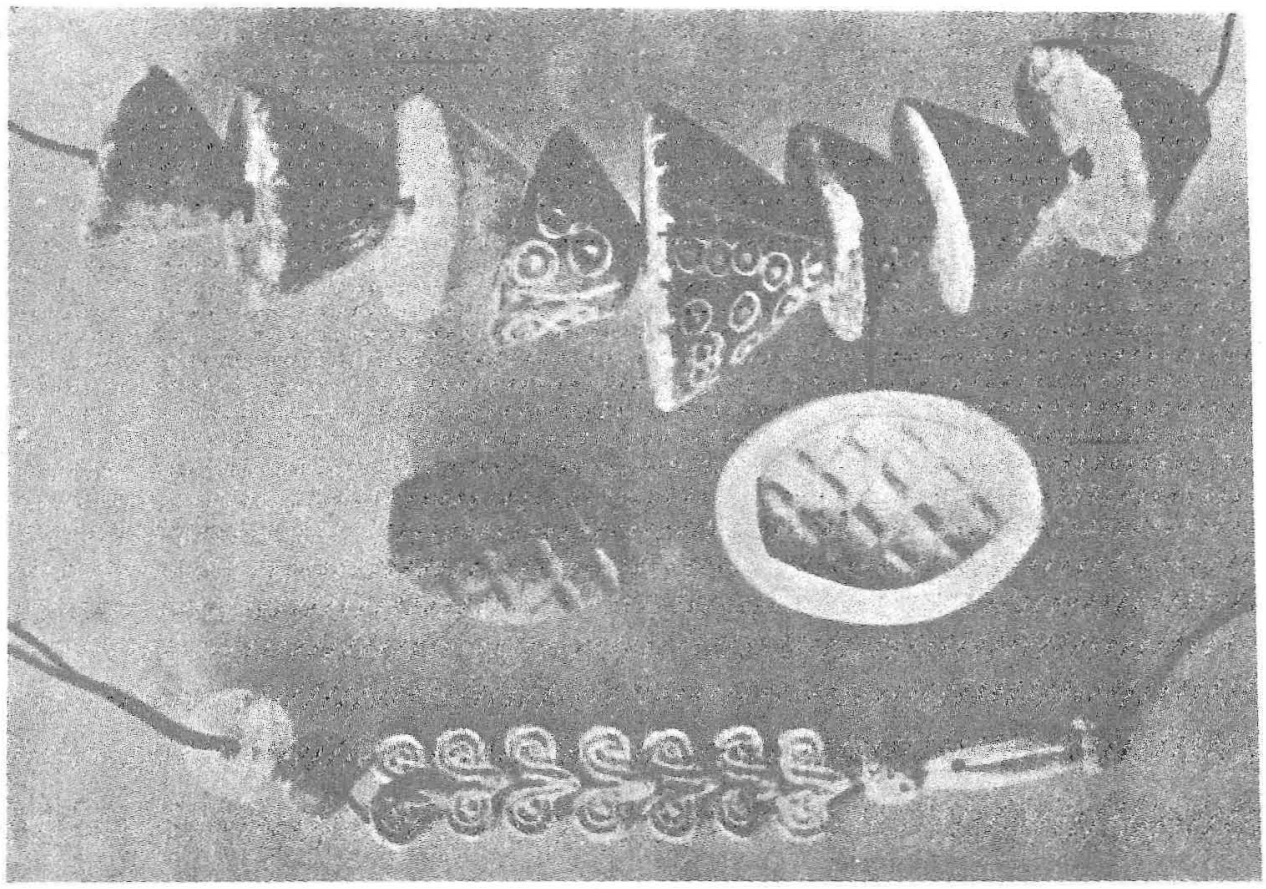
Τὰ κτερίσματα ταῦτα, τυπικὰ τῆς ΥΜ 3 ἐποχῆς, εὑρίσκονται ἐπὶ τῶν εἰκόνων 5 - 7. Αἱ δύο κάτω σειραὶ τῆς εἰκ. 5 παρέχουσι τὰ ἀγγεῖα: Δύο λίθινα (1 καὶ 5), δύο πύραυνα ἢ θυμιατήρια (6 καὶ 8) καὶ τέσσαρα ἄλλα εὐτελῆ σκεύη. (Ἡ ἄνω σειρὰ δεικνύει πρόχουν καὶ δίωτον ὑψίπουν κύπελλον εὑρεθέντα πρὸ ἀρκετῶν ἐτῶν ἐν Ἐπισκοπῇ καὶ ἀποκείμενα εἰς τὸ Μουσεῖον. Ταῦτα εἶναι παλαιότερα, ἀνήκοντα εἰς προχωμετὰ ῥομβοειδοῦς γραμμικοῦ πλέγματος. Τέλος ψήφους διαφόρους ἐκ μάζης, σαρδίου καὶ ὀρείας κρυστάλλου. Αἱ πλεῖσται μιμοῦνται ἄνθος κρίνου.

Ἐκ τῶν δύο χαλκῶν ἐργαλείων τῆς εἰκ. 7 σπανίζει ὁ κοπεὺς ἐν δεξιᾷ ὅστις ἤδη ἐν τῇ πρωίμῳ ΜΜ ἐποχῇ χρησιμοποιεῖται καὶ ὡς σύμβολον γραφῆς [1].

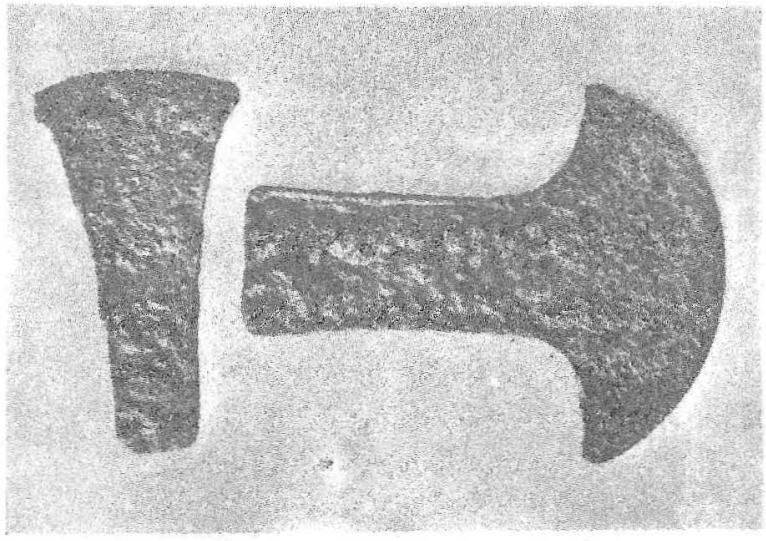
Τέλος ἐκ τῶν δύο σαρκοφάγων εἰκ. 8 - 9 ἡ μὲν πρώτη εἶναι ἀσάμινθος μετὰ τυπικῆς ΥΜ 3 διακοσμήσεως, ἀλλὰ πολλῷ σπουδαιοτέρα εἶναι

[1] Ὅρα ἐπὶ παραδείγματι Palace of Minos, τὴν σφραγῖδα εἰκ. 207 h 4, τὴν εἰκ. 210 καὶ τὴν εἰκ. 214 ἀρ. 18.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

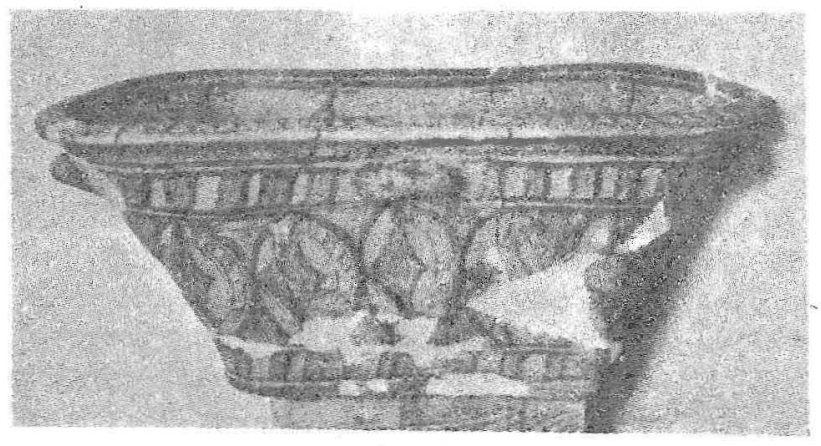

Εἰκ. 6. Εὑρήματα ἐξ Ἐπισκοπῆς.

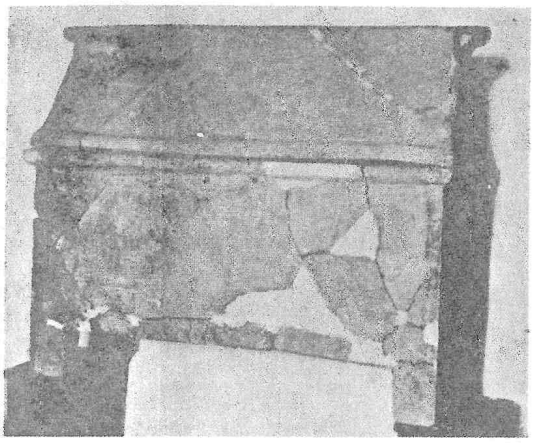
Εἰκ. 7. Χαλκοῖ κοπεῖς ἐξ Ἐπισκοπῆς.

Εἰκ. 8. Ἀσάμινδος ἐξ Ἐπισκοπῆς.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

ἡ δευτέρα λάρναξ. Αὕτη, πλὴν τῆς ἰδιορρυθμίας ὅτι φέρει ἐντελῶς κάθετα τὰ τοιχώματα τῶν στενῶν πλευρῶν τοῦ πώματος, εἶναι τὸ πρῶτον καὶ μόνον μέχρι τοῦδε παράδειγμα πηλίνης λάρνακος, ἥτις παρουσιάζει λείψανα πολυχρώμου διακοσμήσεως.

Εἰκ. 9. Λάρναξ μετὰ πολυχρώμου διακοσμήσεως ἐξ 'Επισκοπῆς.

Δυστυχῶς τὰ εὔθρυπτα ταῦτα χρώματα ἐξηφανίσθησαν πλὴν ἐλαχίστων ἴχνῶν ἐπὶ τοῦ πώματος καὶ τῆς μιᾶς τῶν μακρῶν πλευρῶν, ὅπου εἰς τὸ ἀριστερὸν μέρος διετηρήθησαν ὀλίγα ἴχνη (ὁρατὰ καὶ ἐπὶ τῆς εἰκόνος). Δὲν φαίνεται νὰ ἐπρόκειτο περὶ εἰκονιστικῶν παραστάσεων, ἀλλὰ περὶ κοσμημάτων ἀποτελουμένων ἐκ καθέτων μηνοειδῶν ἢ κυματοειδῶν γραμμῶν ἐναλλὰξ ἐρυθρῶν καὶ κυανῶν. Τὸ πῶμα φαίνεται νὰ ἔφερε μοτίβα φυτικῆς διακοσμήσεως.

Τὰ μόνα παράλληλα τὰ ὁποῖα θὰ ἠδύνατό τις νὰ προσαγάγῃ εἶναι, (πλὴν τῆς λιθίνης γραπτῆς σαρκοφάγου 'Αγίας Τριάδος), τὰ δύο πολύχρωμα ἀγγεῖα τὰ εὑρεθέντα εἰς τοὺς ὑστερομινωικοὺς τάφους τῆς Κνωσοῦ [1].

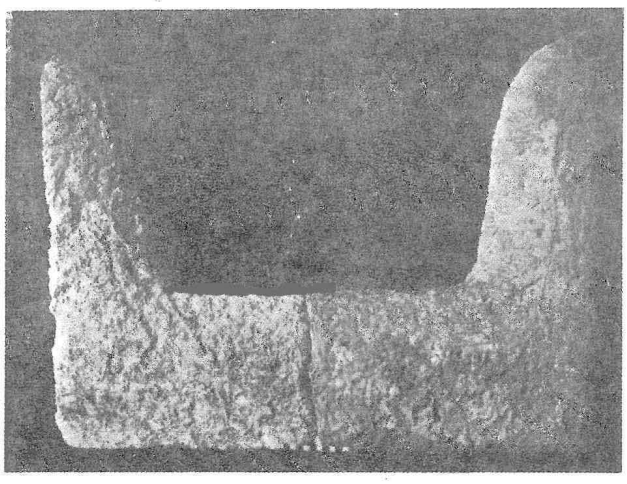
ΝΙΡΟΥ ΧΑΝΙ

Κατά τινα ἐκδρομήν μου εὗρον εἰς τὸν ἀγρὸν τὸν παρακείμενον πρὸς τὸ γνωστὸν μινωικὸν μέγαρον τὸ ἀνασκαφὲν ὑπὸ Ξανθουδίδου [2] τὸ ἥμισυ ἀκριβῶς μινωικοῦ «διπλοῦ κέρατος», τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ κάλλιστον καὶ πληρέστατον μέχρι τοῦδε γνωστὸν τεμάχιον ἀρχιτεκτονικῆς χρήσεως. 'Αναμφιβόλως ἀνῆκεν εἰς τὸ ἀνωτέρω μέγαρον, τοῦ ὁποίου ἐκόσμει τὴν στέγην. Σύγκειται ἐκ πώρου λίθου καὶ ἔχει ὕψος συνολικὸν 0,63. 'Επὶ τῆς εἰκ. 10 συνεπληρώθη τὸ δεξιὸν ἥμισυ ἐκ γύψου.

ΑΠΟΔΟΥΛΟΥ

'Εν τῷ νομῷ Ρεθύμνης ἤρχισαν ἤδη νὰ σημειοῦνται πυκνὰ καὶ ἐνδιαφέροντα εὑρήματα ἐκ τῆς τέως ἀγνώστου ἐκεῖ μινωικῆς περιόδου. Μετὰ τὰς ἐνδιαφερούσας ἀνασκαφικὰς ἐρεύνας ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ 'Αμαρίου δαπάναις τοῦ κ. Σ. Μαρκαντώνη, αἵτινες θὰ δημοσιευθοῦν προσεχῶς, ἐσημειώθη ἓν σπουδαῖον εὕρημα εἰς τὸ χωρίον 'Αποδούλου, οὗτινος τὴν γνῶσιν ὀφείλω εἰς τὴν εὐγενῆ προθυμίαν τοῦ κ. J. Pendlebury. Εἷς χωρικὸς εὗρεν εἰς τὸν ἀγρόν του τὸ ἥμισυ περίπου μικροῦ κυλινδρικοῦ κυπέλλου (ὕψος 0,075) καλυπτομένου ὑπὸ διστίχου μινωικῆς ἐπιγραφῆς ἀνηκούσης εἰς τὸ γραμμικὸν σύστημα Α. (εἰκ. 11). 'Η κολοβὴ δυστυχῶς ἐπιγραφὴ παρουσιάζει εὔλογον ἐνδιαφέρον καὶ δίδει ἐλπίδας ἀνασκαφικῆς ἐπιτυχίας, ἀφοῦ ἄλλως τὸ μέρος ὅπου εὑρέθη παρέχει ἐμφανῆ ἐρείπια μινωικοῦ συνοικισμοῦ.

Εἶναι γνωσταὶ μερικαὶ ἔτι ἀνάλογοι ἐπιγραφαί, ἐγχάρακτοι ἐπὶ ἀγγείων καὶ τραπεζῶν προσφορῶν, ἀλλ' οὐδεμία παρουσιάζει τοιαύτην κανονικότητα γραμμάτων καὶ ἐπιμέλειαν χαράξεως. 'Εκ τῶν γραμμάτων τὸ τελευταῖον τῆς ἄνω σειρᾶς εἶναι κεφαλὴ αἰλουροειδοῦς ζῴου.

Εἰκ. 10. Πώρινον διπλοῦν κέρας. Νίρου Χάνι.

'Ιδιαιτέρως ἐνδιαφέρον εἶναι, ὅτι τὸ σύμπλεγμα τοῦ δευτέρου καὶ τρίτου γράμματος ἀπαντᾷ τὸ αὐτὸ καὶ ἐπὶ τῆς περιφήμου τραπέζης προσφορῶν τοῦ Ψυχροῦ («Δικταίου "Αντρου»). 'Επο-

[1] Evans, Tomb of the Double Axes κλπ. (Archaeologia τόμ. 65) σ. 26 - 27 καὶ ἔχρωμος πίν. 4.
[2] AE 1922 σ. 1 ἑξ.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

μένως εἶναι πιθανὸν τὸ συμπέρασμα, ὅτι πρόκειται καὶ ἐνταῦθα περὶ ἀφιερωτικῆς ἐπιγραφῆς, ἂν τοιαύτη εἶναι καὶ ἐκείνη[1].

ΠΑΓΚΑΛΟΧΩΡΙ

Εἰς τὸ χωρίον τοῦτο (νομὸς Ρεθύμνης) ἀνευρέθη τυχαίως σπουδαῖον πήλινον εἴδωλον τῆς μινωικῆς Μεγάλης Θεᾶς. Οἱ ὅροι εὑρέσεως εἶναι δυστυχῶς ἀρκετὰ ἄγνωστοι καὶ ὀλίγον μυστηριώδεις. Ὁ εὑρετὴς Κωνστ. Τζανταρολάκης εἶχε, λέγει, οἰκογενειακὰς παραδόσεις καθ' ἃς ὑπὸ τὴν οἰκίαν του ἐκρύπτετο «λογάρι» (θησαυρός).

Εἰκ. 11. Ἐνεπίγραφον κύπελλον ἐκ στεατίτου. Ἀποδούλου.

Πρὸς ἐξακρίβωσιν τούτου ἔσκαψεν ὄχι μόνον βαθέως ἀλλὰ καὶ ἀκαίρως, διότι ἐνεθυμήθη τὸ πρᾶγμα ἀφοῦ εἶχεν ἤδη κτίσει τὴν νεόδμητον κατοικίαν του. Ἀποτέλεσμα τῆς σκαφῆς ἦτο νὰ κλονίσῃ τὰ θεμέλια τῆς οἰκίας, τὴν ὁποίαν κατέστησεν ἑτοιμόρροπον. Ὁ ἐπιμελητὴς τοῦ μουσείου Ρεθύμνης κ. Π. Κοτσυφὸς μεταβὰς ἐπὶ τόπου κατώρθωσε νὰ ἐξακριβώσῃ, ὅτι ἡ Θεὰ εὑρέθη μεταξὺ δύο λίθων μεγάλων. Οὐδὲν ἴχνος οὔτε κτηρίου, οὔτε ὀστράκων οὔτε ἄλλων εὑρημάτων ἐσημειώθη. Ὁ κλονισμὸς τῆς οἰκίας τοῦ θησαυροθήρα καθιστᾷ ἀδύνατον τὴν περαιτέρω ἔρευναν.

Τὸ εὑρεθὲν εἴδωλον (εἰκ. 12) εἶναι ἓν τῶν μεγίστων καὶ τὸ κάλλιστα διατηρούμενον ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν ὁμοίων. (Ταῦτα εἶναι τὰ ἐκ Πρινιᾶ, Γουρνιῶν καὶ τὸ μικρὸν εἰδώλιον ἐκ τοῦ παρεκκλησίου τοῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ). Ἡ τεχνικὴ τοῦ εἰδώλου, παρὰ τὴν ἀμέλειαν τῆς ἐργασίας, εἶναι ἐπίσης ἡ καλυτέρα ὑπάρχουσα. Τὸ συνολικὸν τούτου ὕψος εἶναι 0,52 καὶ ἐλλείπουσι μόναι αἱ ἄκραι χεῖρες. Ὁ πηλὸς εἶναι λευκοκίτρινος ἀκάθαρτος, τὸ δὲ χρῶμα καστανόχρουν ἀλαμπές. Ἐσωτερικῶς τὸ εἴδωλον εἶναι κοῖλον, φέρει δὲ ὀπὰς ὑπὸ τὴν κυλινδρικὴν βάσιν, ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς κεφαλῆς καὶ ἐπὶ τῶν σημείων τῶν ἀποκεκομμένων χειρῶν. Πλαστικῶς καὶ διὰ χρώματος ὁμοῦ δηλοῦνται οἱ μαστοί, τὰ ὦτα, οἱ πλόκαμοι τῆς κόμης καὶ οἱ ὀφθαλμοί. Οὗτοι εἶναι ἐντελῶς κυκλικοὶ καὶ ἀποτελοῦνται ἑκάτερος ἐκ πλακουντίου πηλοῦ προσκεκολλημένου ἐπὶ τοῦ προσώπου. Ἐπὶ πλέον ὁ σχηματισμὸς τῆς ῥινὸς καὶ ἡ ἀπουσία σχεδὸν μετώπου δίδουν εἰς τὸ πρόσωπον τὴν γνωστὴν ἔκφρασιν τῆς καλουμένης «ῥαμφοσχήμου» τεχνικῆς τῶν κοροπλάθων. Ἀξιοσημείωτα εἶναι τὰ ὑπερφυσικῶς μεγάλα ὦτα Ἡ Θεὰ φαίνεται ὅτι εἰκονίζεται ἐνδεδυμένη πολὺ λεπτὸν φόρεμα, τὸ ὁποῖον ἀφήνει ἐμφανῆ τὰ περιγράμματα τῶν μαστῶν. Εἶναι μία μέθοδος γνωστὴ ἤδη εἰς τοὺς καλλιτέχνας τῶν μικρογραφιῶν τῆς Κνωσοῦ. Τὸ φόρεμα εἶναι ἄνευ χειρίδων. Ὄπισθεν παριστάνεται διὰ διασταυρουμένων γραμμῶν, ἔμπροσθεν δὲ κλείεται διὰ θώμιγγος καθ' ὃν τρόπον τὰ ὑποδήματα διὰ τῶν ἱμάντων. Ψέλια καὶ περιδέραιον συμπληροῦν τὸν κόσμον τῆς Θεᾶς. Δὲν φαίνεται καλῶς, ἂν τὸ κωνικὸν κατασκεύασμα τῆς κεφαλῆς εἶναι πῖλος (τιάρα) ἢ μᾶλλον κόμμωσις.

Τὸ κάτω μέρος ἀπολήγει εἰς κύλινδρον καλυπτόμενον διὰ τοῦ ἀβακωτοῦ κοσμήματος, ὅπερ ἀπαντᾷ καὶ ἐπὶ σαρκοφάγων τῆς ὑστερωτέρας ΥΜ 3 ἐποχῆς. Ἡ ἀμέλεια τοῦ τεχνίτου ἐμφανίζεται εἰς τὴν παράλειψιν τοῦ μελανώματος μερικῶν τετραγώνων.

Πηλὸς καὶ τεχνικὴ ὁδηγοῦσιν ἡμᾶς εἰς τοὺς ὑστάτους χρόνους τῆς ΥΜ 3 ἐποχῆς. Ἴσως μάλιστα τὸ εἴδωλον ἀνήκει εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ Πρωτογεωμετρικοῦ ῥυθμοῦ.

ΠΟΤΑΜΙΕΣ

Παρὰ τὸ χωρίον τοῦτο (ἐπαρχία Πεδιάδος) εἰς θέσιν Χαλικιᾶς εὑρέθησαν τὰ εἰκονιζόμενα δύο πήλινα ἀρχαῖα, (εἰκ. 13), ἤτοι μία τράπεζα προσφορῶν καὶ εἰδώλιον χοίρου. Τὸ τελευταῖον τοῦτο δὲν φαίνεται νὰ εἶναι μινωικὸν (ἔσωθεν εἶναι κοῖλον), ἡ τράπεζα ὅμως εἶναι μινωικῆς ἐποχῆς καὶ ἔχει τὸ σχῆμα ἀνεστραμμένης κλιμακωτῆς πυραμίδος. Ἴσως σκαφικὴ ἔρευνα μέλλει νὰ διαπιστώσῃ τὴν ὕπαρξιν ἱεροῦ τινος. Ὅμοιαι

[1] Palace κλπ. 1 629 εἰκ. 467.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

τράπεζαι προσφορῶν, εἰς ἐνίας μάλιστα περιπτώσεις ἐνεπίγραφοι, εἶναι καὶ ἀλλαχόθεν γνωσταί[1].

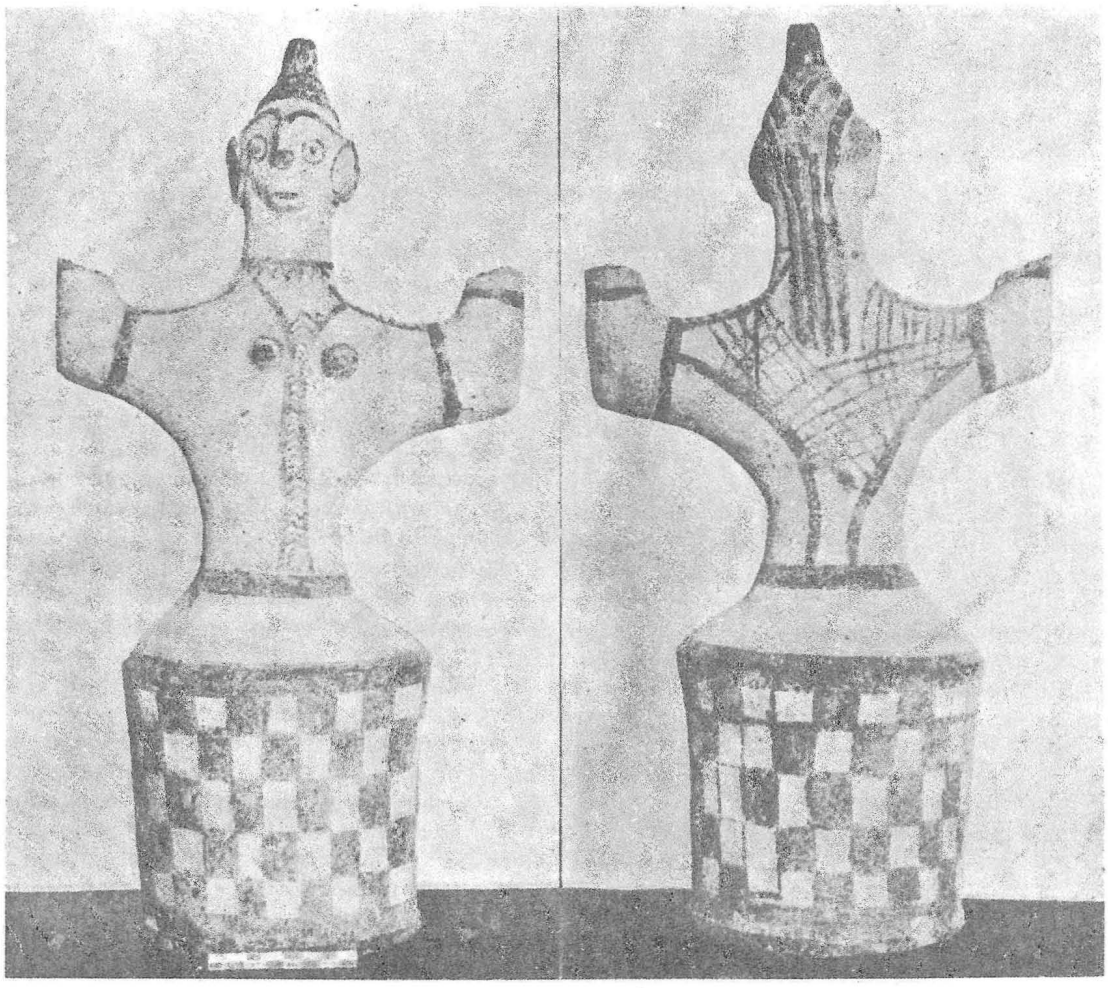
Ἕτερα μινωικῆς ἐποχῆς ἀρχαῖα εἰσῆλθον εἰς τὸ μουσεῖον: Ἐξ Ἀρχανῶν πλῆθος ΜΜ εὐτελῶν ἀγγείων εὑρεθέντων ἐντὸς τοῦ χωρίου κατὰ τὴν διάνοιξιν ἀγωγοῦ. Ἐκ Νέας Ἁλικαρνασσοῦ καὶ ἄλλων μερῶν μεμονωμένα εὑρήματα ἀγγείων. Χαλκοῖ διπλοῖ πελέκεις (ἐργαλεῖα) ἐκ τῶν προελεύσεων: Ρογδιά, Νίρου χάνι, Γυψάδες (Κνωσοῦ), Κρητσᾶ καὶ Μελιδόνι. Τέλος μινωικοὶ σφραγιδόλιθοι διαφόρων ἐποχῶν καὶ ἐκ διαφόρων μερῶν.

[1] Ψείρας, ἀρ. καταλ. 1099. Φαστοῦ, ἀρ. καταλ. 190. Δύο ἐκ Κνωσοῦ, Evans Palace κλπ. 2 439 εἰκ. 256 καὶ 440. Ἐκ Παλαικάστρου, BSA Suppl 1 1923 πίν. 31.

2. ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΑΙ ΡΩΜΑΪΚΗ ΕΠΟΧΗ

Ὅλαι αἱ περίοδοι τῆς ἑλληνορρωμαϊκῆς ἐποχῆς ἀντιπροσωπεύονται διὰ τῶν εὑρημάτων τῶν διαφόρων μερῶν τῆς νήσου. Ἀρχαιότητες ἐκ πρωτογεωμετρικῶν καὶ γεωμετρικῶν νεκροπόλεων ἢ μεμονωμένων τάφων παρουσιάσθησαν ἄφθονοι πολλαχοῦ. Αἱ σπουδαιότεραι ἐξ αὐτῶν ἐδημοσιεύθησαν ἰδιαιτέρως ἐν τῷ προηγουμένῳ τόμῳ τοῦ Ἀρχ. Δελτίου. Ἕτερα ἴχνη παρουσιάσθησαν εἰς θέσιν Μασταμπᾶ παρὰ τὸ Ἡράκλειον καὶ εἰς δύο ἄλλας τοποθεσίας, παρὰ τὸ χωρίον Κανλῆ Καστέλλι εἰς θέσιν Τσαγκαράκη μετόχι καὶ παρὰ ἐν χωρίον Ἅγιος Σύλλας εἰς θέσιν Σόχωρο.

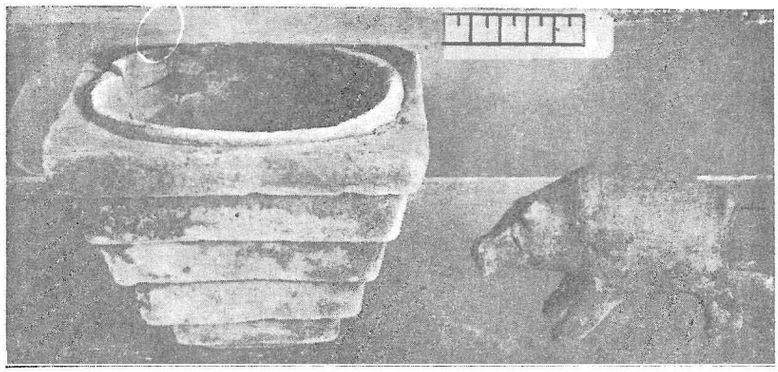
Εἰς Νίρου Χάνι, περὶ τὰ 10 λεπτὰ μεσογειό-

Εἰκ. 12. Πήλινον εἴδωλον. Παγκαλοχώρι.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

τερον τοῦ γνωστοῦ μινωικοῦ μεγάρου, παρουσιάσθησαν γεωμετρικοὶ ἐνταφιασμοὶ εἰς διάφορα σημεῖα τῶν ἀγρῶν Κωνστ. Σφακιανάκη. Ἓν ἀγγεῖον τοῦ ὡρίμου γεωμετρικοῦ ῥυθμοῦ παρουσιάζει ἀσυνήθως ἐπιμελῆ ἐργασίαν κνωσιακοῦ ἐργαστηρίου.

Εἰκ. 13. Πήλινα ἀντικείμενα. Ποταμιές.

ΦΑΙΣΤΟΣ

Ἔτι σπουδαιότερα εἶναι τὰ ἀναφανέντα ἴχνη ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς, ὧν τὰ σπουδαιότερα εὑρέθησαν ἐν Φαιστῷ. Κατὰ τὸ 1928, ὅτε ἐγὼ ἀπουσίαζον ἔτι εἰς τὴν Γερμανίαν, εὑρέθη ὡραῖος πίθος μετ' ἀναγλύφου διακοσμήσεως παριστῶν ἀλέκτορα, ὅστις ἐδημοσιεύθη ἤδη ὑπὸ D. Levi[1]. Εἰς τὴν αὐτὴν ἐποχὴν καὶ τέχνην ἀνήκουν τέσσαρες ἄλλοι πίθοι, οἵτινες εὑρέθησαν τυχαίως κατὰ τὴν καλλιέργειαν ἀγροῦ, ὀλίγα μέτρα πρὸς Δυσμὰς τοῦ ἀνακτόρου τῆς Φαιστοῦ καὶ παραπλεύρως τοῦ ἀνεγερθέντος ξενῶνος τοῦ Τουρισμοῦ. Ἅμα τῇ εὑρέσει τῶν πρώτων τεμαχίων ἀπέστειλα τὸν ἀρχιεργάτην τοῦ μουσείου, ὅστις διὰ μικρᾶς σκαφῆς περισυνέλεξε καὶ τὰ ὑπόλοιπα θραύσματα. Ἀπεδείχθη ὅτι ἐπρόκειτο περὶ δωματίου μετρίων διαστάσεων μετὰ ἀμελῶς ἐκτισμένων καὶ λεπτῶν τοίχων. Ἀναμφιβόλως ἐπρόκειτο περὶ ἰδιωτικῆς οἰκίας.

Εἰκ. 14. Ἀρχαϊκὸς πίθος. Φαιστός.

Ἐκ τῶν τεσσάρων ἀνασυγκροτηθέντων πίθων ὁ εἷς δὲν φέρει διακόσμησιν. Εἶναι ἀκριβῶς ὁ μεγαλύτερος πάντων καὶ διαφέρει κατὰ τὴν ὀγκωδεστέραν κοιλίαν. Οἱ ὑπόλοιποι τρεῖς εἶναι κατὰ τὸ σχῆμα, τὰς διαστάσεις καὶ τὴν διακόσμησιν ἐντελῶς προσόμοιοι μεταξύ των, (ὕψος 1,52.). Φέρουσι τοῦτο τὸ κοινὸν χαρακτηριστικὸν (κοινὸν καὶ εἰς τὸν μνημονευθέντα πίθον μετ' ἀλεκτρυόνος), ὅτι ἡ διακόσμησις περιορίζεται εἰς μόνον τὸ ἥμισυ μέρος τῆς προσόψεως. Ἐκ τῶν τριῶν πίθων οἱ δύο εἶναι πανομοιότυποι πρὸς ἀλλήλους, δι' ὃ μόνος ὁ εἷς ἀπεικονίζεται ἐνταῦθα. (Εἰκ. 14 - 15). Ἡ διακόσμησις συνίσταται ἐξ ὁριζοντίων ταινιῶν, αἱ μεταξὺ τῶν ὁποίων ζῶναι φέρουν πριονοειδῆ γραμμήν, ὑπὲρ ταύτην σπειρομαίανδρον καὶ ὑπὲρ τοῦτον, ἐπὶ τοῦ ὤμου, κόσμημα γλωσσοειδοῦς φύλλου[2]. Ὁ λαιμὸς φέρει ἐντὸς μετόπης, περιοριζομένης ἑκατέρωθεν ὑπὸ δύο καθέτων ταινιῶν, ταῦρον

[1] Annuario 10 - 12, 1927 - 29 σ. 75 εἰκ. 52.

[2] Περὶ τούτου τοῦ κοσμήματος ὅρα Kunze, Kretische Bronzereliefs 112 καὶ σημ. 120.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

συμπαγοῦς καὶ ὀγκώδους ἐμφανίσεως. Αἱ λεπτομέρειαι καὶ οἱ μυῶνες εἶναι δεδηλωμένοι ἐγχαράκτως καὶ διὰ χρώματος. Ὁ τρίτος πίθος (εἰκ. 16 - 17) διαφέρει κατὰ τοῦτο, ὅτι ἐπὶ τοῦ ὤμου φέρει πλοχμόν, μεταξὺ τῶν ταινιῶν τῆς μετόπης ἐμπιέστους κύκλους καὶ ἐντὸς ταύτης ἵππον. Οὗτος παριστάνεται κατὰ τὴν ἰδίαν τεχνικὴν, ἀλλ' εἶναι σκιρτῶν καὶ ἐλαφρὸς τὴν ἐμφάνισιν καὶ φέρει πλουσίαν χαίτην.

Τόσον ὁ ταῦρος, ὅσον καὶ ὁ ἵππος εἶναι προσφιλῆ θέματα εἰς τὴν τέχνην τῆς παρούσης ἐποχῆς[1]. Ὡς πρὸς τὴν χρονολογίαν, ἐπειδὴ οἱ λης σημασίας, ἣν ὡς κέντρον ἀρχαϊκῆς τέχνης ἔχει ἡ Κρήτη διὰ τὴν παροῦσαν ἐποχήν.

ΠΟΤΑΜΙΕΣ

Οἱ Ἰω. Σεμερτζάκης καὶ Κ. Τζανακάκης ἀνεῦρον καὶ παρέδωκαν τὰ ἐν τῇ εἰκ. 19 παριστώμενα ἀρχαῖα. Τὰ δύο μικρὰ ἀγγεῖα εἶναι ἀνάξια λόγου. Σπουδαιοτέρα εἶναι ἡ πηλίνη βάσις ἠ ποὺς ἀγγείου. Φέρει δύο διατρήσεις ἐν σχήματι φύλλου κισσοῦ καὶ ὑπὲρ ταύτας ἐντὸς ζώνης τὴν ἐπιγραφήν:

Εἰκ. 15. Λεπτομέρεια τῆς εἰκ. 14.

παρόντες πίθοι εἶναι λίαν προχωρημένοι εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς ὅλης σειρᾶς, δυνάμεθα ἀσφαλῶς νὰ κατέλθωμεν μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 7ου αἰῶνος, ἴσως καὶ ἔτι κατωτέρω.

Προγενέστερα τῶν παραδειγμάτων τούτων εἶναι τὰ τεμάχια δύο πίθων ἐξ Ἀστριτσίου Πεδιάδος (εἰκ. 18). Τὸ ἓν ἔφερε πάλιν ἵππον ἐντὸς μετόπης, ἀλλὰ ξηροτέρας καὶ μᾶλλον γεωμετριζούσης μορφῆς. Τὸ ἕτερον διατηρεῖ τὰ λείψανα δύο λεόντων ἐν ἀντιθετικῷ συμπλέγματι. Εἶναι τὰ θέματα τῆς ἀνατολιζούσης ἀγγειογραφίας, τὰ ὁποῖα ἐπιδροῦν καὶ ἐπὶ τῶν πίθων. Ἀμφότερα τὰ ἀγγεῖα ἔφερον πλουσιωτέραν ἔντυπον διακόσμησιν.

Δευτερεύοντα τεμάχια πίθων ἐγένοντο γνωστὰ καὶ ἐξ ἄλλων μερῶν. Τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου ἀπέβη οὕτω τὸ πλουσιώτερον ὑπάρχον εἰς τὸ εἶδος τοῦτο. Μία ἐπὶ πλέον ἀπόδειξις τῆς μεγά-

[1] Kunze ἐ.ἀ. πιν. 34 σ. 244 ἑξ. Doro Levi, Arcades (Annuario ἐ.ἀ.) 66 ἑξ., εἰκόνες 44 ἀρ. 45, 45 ἀρ. 47.

CWTH PIW

Τοῦ τελευταίου γράμματος ω διατηρεῖται ἓν ἴχνος. Σωτηρίω προφανῶς εἶναι τὸ αὐτὸ καὶ Σωτῆρος. Δύο θεοὶ φέρουν τὸ ἐπίθετον τοῦτο, ὁ Ζεὺς καὶ ὁ Ἀσκληπιός. Εἶναι πιθανόν, ὅτι ὑπεράνω τοῦ διασωθέντος τμήματος ὑπῆρχε καὶ ἡ λέξις «Διός», ὁπότε θὰ εἴχομεν ἕν ἔτι ἐκ τῶν ἀγγείων τῶν ἀφιερωμένων εἰς Δία Σωτῆρα ὡς προστάτην τοῦ συμποσίου[1].

ΣΩΚΑΡΑΣ ΜΟΝΟΦΑΤΣΙΟΥ

Εἰς τὸ χωρίον τοῦτο εὑρέθη ῥωμαϊκὸς κτιστὸς τάφος, περὶ τοῦ ὁποίου δὲν ὑπάρχουν ἀκριβέστερα στοιχεῖα. Ἡ τοποθεσία εὑρέσεως καλεῖ-

[1] Ἓν τοιοῦτον ἀναφέρει ὁ Wolters, AM 38 1913 198. Ἕτερον προσθέτει ὁ Nilsson, Die Götter des Symposions (Symbolae Philologicae O. A. Danielsson dicatae, 1932) 229. Τὸ τρίτον παράδειγμα ἀγγείου μετὰ τῆς αὐτῆς ἐπιγραφῆς ἀναφέρει ὁ κωμικὸς Ἄλεξις.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

ται Βακιῶτες. Ἡ σπουδαιότης τοῦ τάφου, δι' ἣν καὶ μνημονεύεται ἐνταῦθα, εἶναι ὅτι περιεῖχε μέγα ὑάλινον ἀγγεῖον, ἐξ ὑποπρασίνης ὑάλου φυσητῆς, διαφανοῦς, τελείως ὑαλοποιημένης καὶ μὴ ἀπολεπιζομένης. Ἡ κοιλία ἔχει σχῆμα ὀρθογωνίου παραλληλεπιπέδου στρογγυλουμένου ἄνω. (Εἰκ. 20, ὕψ. 0,22, πλάτος 0,20). Τοιούτου μεγέθους ἀγγεῖα ἐν Ἑλλάδι εἶναι λίαν σπάνια. Πλὴν τούτου ἔχει καὶ ἄλλην σπουδαιότητα τὸ ἀγγεῖον, διότι δύναται νὰ χρονολογηθῇ ὅπωσοῦν ἀκριβῶς. Ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ τάφου εὑρέθησαν τέσσαρα ἀργυρᾶ δηνάρια, κατανεμόμενα, κατὰ φιλικὴν ἀνακοίνωσιν τοῦ διευθυντοῦ τοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου κ. Κωνσταντοπούλλου ὡς ἑξῆς:

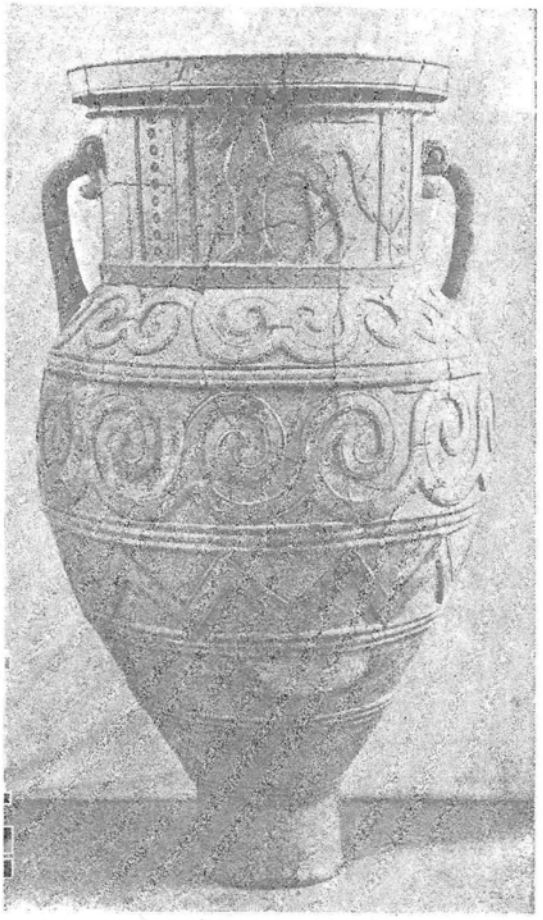
Ἐν Βεσπασιανοῦ (69-79 μ.Χ.), δύο Δομιτιανοῦ (81-96 μ.Χ), καὶ ἓν Τραϊανοῦ (98-107 μ.Χ.). Ἡ τελευταία αὕτη χρονολογία εἶναι terminus ante quem. Κατ' ἀκολουθίαν τὸ ὑάλινον ἀγγεῖον καὶ τὰ συναφοῦς πρὸς τοῦτο τεχνικῆς χρονολογοῦνται εἰς τὸν 1ον μ.Χ. αἰῶνα. Συμπέρασμα ἀξιόλογον, δεδομένης τῆς δυσκολίας γενικῶς πρὸς ἀκριβεστέραν χρονολόγησιν τῶν ὑαλίνων ἀγγείων. Τέλος ὁ τάφος περιεῖχε χρυσοῦν δακτύλιον μετὰ λίθου ὄνυχος κωνικῶς λεπτυνομένου ἄνω καὶ φέροντας παράστασιν σχεδὸν μικροσκοπικὴν βαλαντιοφόρου Ἑρμοῦ. Ἕτερα μικροτέρας σημασίας εὑρήματα ἐσημειώθησαν τὰ ἀκόλουθα:

Εἰς Χερσόνησον ἀνευρέθησαν διάφορα ἀγγεῖα ἑλληνικῆς ἐποχῆς, μεταξὺ τῶν ὁποίων πελίκη τῆς τελευταίας περιόδου τοῦ ἐρυθρομόρφου ῥυθμοῦ, παριστῶσα τὰ συνήθη θέματα, ἐπὶ μὲν τῆς μιᾶς πλευρᾶς ἱπτάμενον Ἔρωτα ἔφηβον μεταξὺ δύο γυναικῶν, ἐπὶ δὲ τῆς ἄλλης πλευρᾶς δύο ἱματιοφόρους μορφὰς ἀπέναντι ἀλλήλων. Ἐπίσης λήκυθος τῆς αὐτῆς ἐποχῆς μὲ ἐφθαρμένην παράστασιν. Διακρίνεται μία γυνή. Εὑρέθησαν ὑπὸ Ι. Μαστοράκη.

Εἰς Ἅγιον Θωμᾶν Μονοφατσίου εἰς θέσιν Ἀκνιδιὰ ἀνεκαλύφθη καὶ ἐσυλήθη ῥωμαϊκὸς τάφος. Κατεσχέθησαν εἰς χεῖρας τοῦ συλητοῦ μικρά τινα ὑάλινα ἀγγεῖα, χρυσῆ νεκρικὴ ταινία καὶ χρυσοῦς δακτύλιος ἔχων λίθον σάρδιον μετὰ παραστάσεως Ἔρωτος φέροντος ἀκόντιον καὶ διαπληκτιζομένου πρὸς ἀλέκτορα. Τέχνη κακή.

Εἰς Ἱεράπετραν εὑρέθησαν τυχαίως τάφοι. Εἰς τὸ μουσεῖον κατήλιξαν ἐρυθρόμορφα κακῆς τέχνης ἀγγεῖα καὶ δέκα ὑάλινοι ἀστράγαλοι (κατὰ τὸν κομιστὴν εἶχον εὑρεθῆ δέκα τέσσαρες ἐν συνόλῳ). Ἦσαν τριῶν διαφόρων ἀποχρώσεων, ἴσως σκοπίμως πρὸς διανομὴν μεταξὺ τῶν παικτῶν.

Εἰς τὸν βυθὸν τῆς θαλάσσης μεταξὺ Ἡρακλείου καὶ τῆς νήσου Δίας εὑρέθησαν ὑπὸ ἁλιέων μερικὰ πήλινα ἀγγεῖα. Τὸ μουσεῖον ἠγόρασέ τινα ἐξ αὐτῶν. Τὸ σπουδαιότερον εἶναι

Εἰκ. 16. Ἀρχαϊκὸς πίθος. Φαιστός.

μέγας κρατὴρ μετὰ στενῆς βάσεως καὶ δύο πλατειῶν καθέτων λαβῶν (ὕψος 0,75). Φέρει ὡραῖον καὶ ἀσύνηθες χρῶμα τοῦ πηλοῦ ὠχρὸν ῥόδινον (ἴσως ἐκ τῆς ἐπηρείας τῆς θαλάσσης;). Πιθανῶς ἀνήκει εἰς ἀλεξανδρινὴν ἔτι ἐποχήν. Δυστυχῶς τὸ βάθος τῆς θαλάσσης (περὶ τὰς 80 ὀργυιὰς κατὰ τοὺς ἁλιεῖς) ὀλιγοστεύει τὰς ἐλπίδας ἀκριβεστέρας ἐρεύνης πρὸς ἀνεύρεσιν τυχὸν λειψάνων ἀρχαίου ναυαγίου ἐξ ἐκείνων τὰ ὁποῖα ἐδώρησαν εἰς ἡμᾶς τόσους θησαυροὺς εἰς τὰ Ἀντικύθηρα, τὴν Κυρηναϊκήν, τὸν Μαραθῶνα καὶ τὸ Ἀρτεμίσιον.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

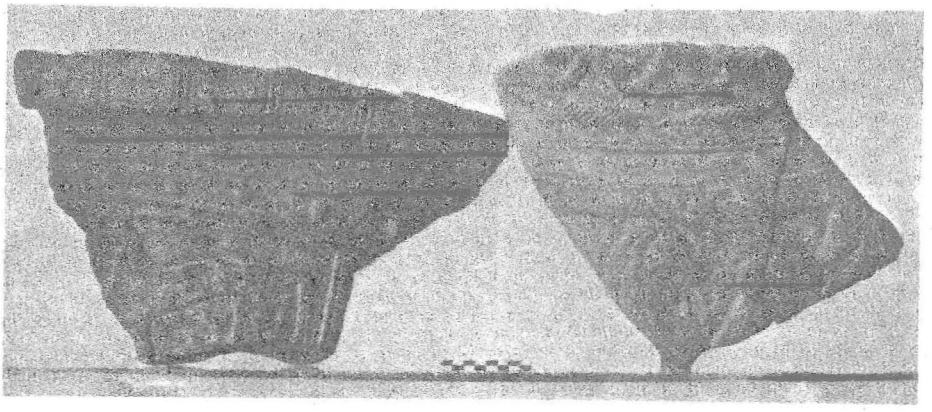
ΓΛΥΠΤΑ

Ἀρκετὰ καὶ ἐν μέρει ἀξιόλογα γλυπτὰ εἰσῆλθον κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη εἰς τὰ κρητικὰ μουσεῖα. Ἓν μικρὸν σύμπλεγμα Νιοβιδῶν εὑρεθὲν εἰς Τσούτσουρον (ἀρχαία Ἴνατος κατὰ πᾶσαν πιθανότητα) θὰ δημοσιευθῇ ἰδιαιτέρως. Ἐνταῦθα καταχωροῦνται τὰ ὑπόλοιπα.

Εἰκ. 17. Λεπτομέρεια τῆς εἰκ. 16.

γύλη καὶ ἐξ ὁλοκλήρου ὁρατή. Χαρακτηριστικὸν εἶναι, ὅτι ἔχει μετατοπισθῆ ὀλίγον πρὸς ἀριστερά. Πρὸς τὸ αὐτὸ μέρος παρουσιάζει ἐλαφρὰν κλίσιν καὶ ὁλόκληρος ἡ κεφαλή, ὁ δὲ ἀντίστοιχος ὀφθαλμὸς (ἤτοι ὁ δεξιὸς) κεῖται κατά τ χαμηλότερον τοῦ ἀριστεροῦ. Ὀφθαλμοὶ καὶ μῆλα τῶν παρειῶν κεῖνται ἐπὶ ἐπιπέδου ἀρκούντως βαθυτέρου ἢ τὸ μέτωπον. Ἡ κόμη ῥίπτεται ἐν τῷ

Εἰκ. 18. Τεμάχια πίθων. Ἀστρίτσι Πεδιάδος.

ΚΝΩΣΟΣ

1. Κεφαλὴ ἐκ χονδροκόκκου νησιωτικοῦ μαρμάρου εὑρεθεῖσα ὑπὸ Σ. Παναγιωτάκη εἰς Μπουγάδα Μετόχι (εἰκ. 21). Διατήρησις οὐχὶ ἱκανοποιητική. Συνολικὸν ὕψος 0,25. Στιλπνοτάτη λείανσις τοῦ μαρμάρου. Ἡ κόρη εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς εἶναι βαθέως ἐσκαλισμένη, στρογγυλὴ καὶ ἐξ ὁλοκλήρου ὁρατή. Χαρακτηριστικὸν εἶναι, ὅτι ἔχει μετατοπισθῆ ὀλίγον πρὸς ἀριστερά. Πρὸς τὸ αὐτὸ μέρος παρουσιάζει ἐλαφρὰν κλίσιν καὶ ὁλόκληρος ἡ κεφαλή, ὁ δὲ ἀντίστοιχος ὀφθαλμὸς (ἤτοι ὁ δεξιὸς) κεῖται κατά τ χαμηλότερον τοῦ ἀριστεροῦ. Ὀφθαλμοὶ καὶ μῆλα τῶν παρειῶν κεῖνται ἐπὶ ἐπιπέδου ἀρκούντως βαθυτέρου ἢ τὸ μέτωπον. Ἡ κόμη ῥίπτεται ἐν τῷ συνόλῳ της πρὸς τὰ ὀπίσω διὰ μαλακῶν βοστρυχώσεων, εἰς τρόπον ὥστε ὑπὲρ τὸ μέσον τοῦ μετώπου σχηματίζεται ὑπὸ τοῦ κεντρικοῦ μέρους τῶν τριχῶν γλωσσοειδὴς πτυχή. Εἶτα ἡ ὅλη κόμη ἀναδένεται πλαγίως ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς κεφαλῆς εἰς περίτεχνον ἕλικα. Κόμμωσις καὶ λείανσις τοῦ μαρμάρου μᾶς ὁδηγοῦν εἰς ἀντω-

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

νίνειον ἐποχήν. Ὁ συρμὸς τῆς κομμώσεως ταύτης διατηρεῖται μάλιστα καὶ κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου [1]. Ἐν τούτοις σχηματισμὸς τῶν ὀφθαλμῶν καὶ παθητική τις ἐκδήλωσις φανερὰ ἐπὶ τοῦ προσώπου θὰ ἐπέτρεπον νὰ κατέλθωμεν καὶ εἰς τὸν 3ον αἰῶνα.

2. Κεφαλὴ ἐκ πεντελησίου μαρμάρου, μετρίας διατηρήσεως, εὑρεθεῖσα παρὰ τὴν Φορτέτσαν ὑπὸ Κ. Μανίκα. Μέγιστον ὕψος 0,23 (εἰκ. 22). Κόρη μεγάλη καὶ στρογγύλη, βαθέως ἐσκαλισμένη. Ταύτης τὸ ἄνω μέρος, ὡς καὶ τὸ ἥμισυ περίπου τῆς ἐγχαράκτου ἴριδος κρύπτονται ὑπὸ κόμης. Ἀναμφιβόλως πρόκειται περὶ κεφαλῆς τῆς Ἀφροδίτης, ἥτις ἀνάγεται εἰς τὸν κύκλον τῶν περαιτέρω μεταπλάσεων τῆς πραξιτελείου τέχνης. Ἡ κόμη, χωριζομένη εἰς τὸ μέσον, ῥίπτεται πρὸς τὰ ὀπίσω καὶ ἀναδένεται εἰς κρωβύλον ὑπὲρ τὸν αὐχένα. Αἱ ἠπίως ἔντονοι καὶ ἐν τῇ ἁπλότητί των ἐξόχως ὡραῖαι βοστρυχώσεις τῆς «ξανθῆς Ἀφροδίτης» εἶναι τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦ Πραξιτέλους [2]. Ἡ κόμη περιβάλλεται ἐλαφρῶς ἅπαξ ὑπὸ ταινίας. Ὄπισθεν τῶν κατὰ τὸ ἥμισυ καλυπτομένων ὠτων ἀνὰ εἷς βόστρυχος μὲ τὸ ἄκρον ἑλικοειδὲς καταπίπτει ἐπὶ τοῦ

Εἰκ. 19. Πήλινα σκεύη. Ποταμιές.

τὴν ἄνω βλεφαρίδα. Χαρακτηριστικαὶ εἶναι αἱ βαθέως εἰσερχόμεναι ἔσω γωνίαι τοῦ βολβοῦ τῶν ὀφθαλμῶν. Ἡ κόμη, ὑπὲρ τὸ μέτωπον χωρισμένη, φέρεται εἰς τὸ ὄπισθεν μέρος τῆς κεφαλῆς ὅπου ἀναδένεται εἰς κάθετον ἕλικα. Ἀτομικότητα προσδίδουν εἰς τὴν κεφαλὴν τὰ ἀρκούντως ἐξέχοντα μῆλα τῶν παρειῶν. Ἀντωνινείου ἢ ὀλίγον μεταγενεστέρας ἐποχῆς.

3. Κεφαλὴ ἐκ πεντελησίου μαρμάρου εὑρεθεῖσα κατὰ τὴν καλλιέργειαν ἀγροῦ τοῦ Κ. Φρουδαράκη. Συνολικὸν ὕψος 0,23· (εἰκ. 23). Κατὰ τὴν ἐξαγωγὴν δυστυχῶς τὰ πλήγματα τῆς σκαπάνης κατέστρεψαν τὰ χείλη καὶ μέρος τῆς ῥινός, τοῦ ἀριστεροῦ ὀφθαλμοῦ καὶ τμήματα τῆς λαιμοῦ. Τὸ μέτωπον εἶναι κυρτόν, αἱ δὲ μεταβάσεις τῶν ἐπιφανειῶν ἐπὶ τοῦ ᾠοειδοῦς προσώπου ἐλαφρόταται, σχεδὸν ἀνεπαίσθητοι. Οἱ ὀφθαλμοὶ διατηροῦν ἴχνη ἐρυθροῦ χρώματος ἐπὶ τῆς ἴριδος. Ἀδριανείου ἴσως ἐποχῆς.

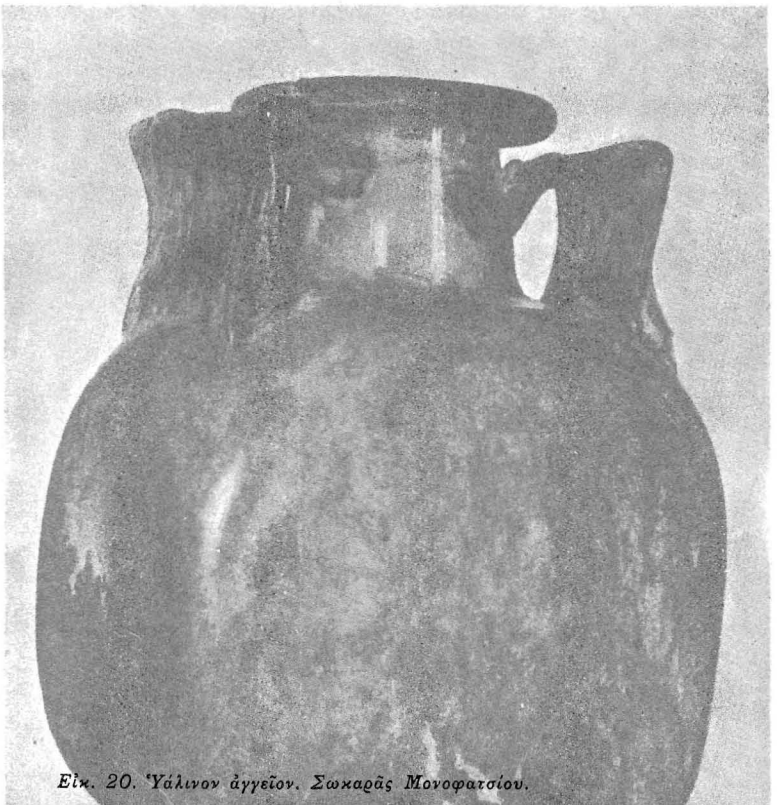
4. Μικρὰ κεφαλὴ κόρης ἐκ πεντελησίου μαρμάρου μετὰ τοῦ λαιμοῦ καὶ μέρους τοῦ στήθους, ὅπερ ἀποστρογγυλούμενον κάτω ἦτο ἔνθετον ἐντὸς τοῦ κορμοῦ (εἰκ. 24). Εὑρέθη ἐν τῷ ἀγρῷ

[1] Πρβλ. B. Schweitzer, Antiken in ostpreussischem Privatbesitz (1929) 188 καὶ πίν. 21 - 22.

[2] Πρβλ. Bulle, Der schöne Mensch πίν. 254 καὶ καὶ σελ. 266 - 67.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

Χ. Ἀραπίνη. Συνολικὸν ὕψος 0,30. Ὕψος μόνης τῆς κεφαλῆς 0,16. Τὸ εργον παρὰ τὴν ευτέλειαν τῆς εργασίας εμποιεῖ εὐχάριστον ἐντύπωσιν. Ἡ κόμη ἦτο περιδεδεμένη διὰ ταινίας πουράκη (εἰκ. 25). Ὁ ἔρως παριστάνεται εἰς τὴν συνήθη κατηφῆ στάσιν τῶν κοιμωμένων επιτυμβιων «Putti», κοινῶν ανὰ τὰ ευρωπαϊκὰ μοῦσεια. Τὸ ωοειδές, πέριξ καὶ ὄπισθεν χονδρι-

Εἰκ. 20. Ὑάλινον ἀγγεῖον. Σωκαρᾶς Μονοφατσίου.

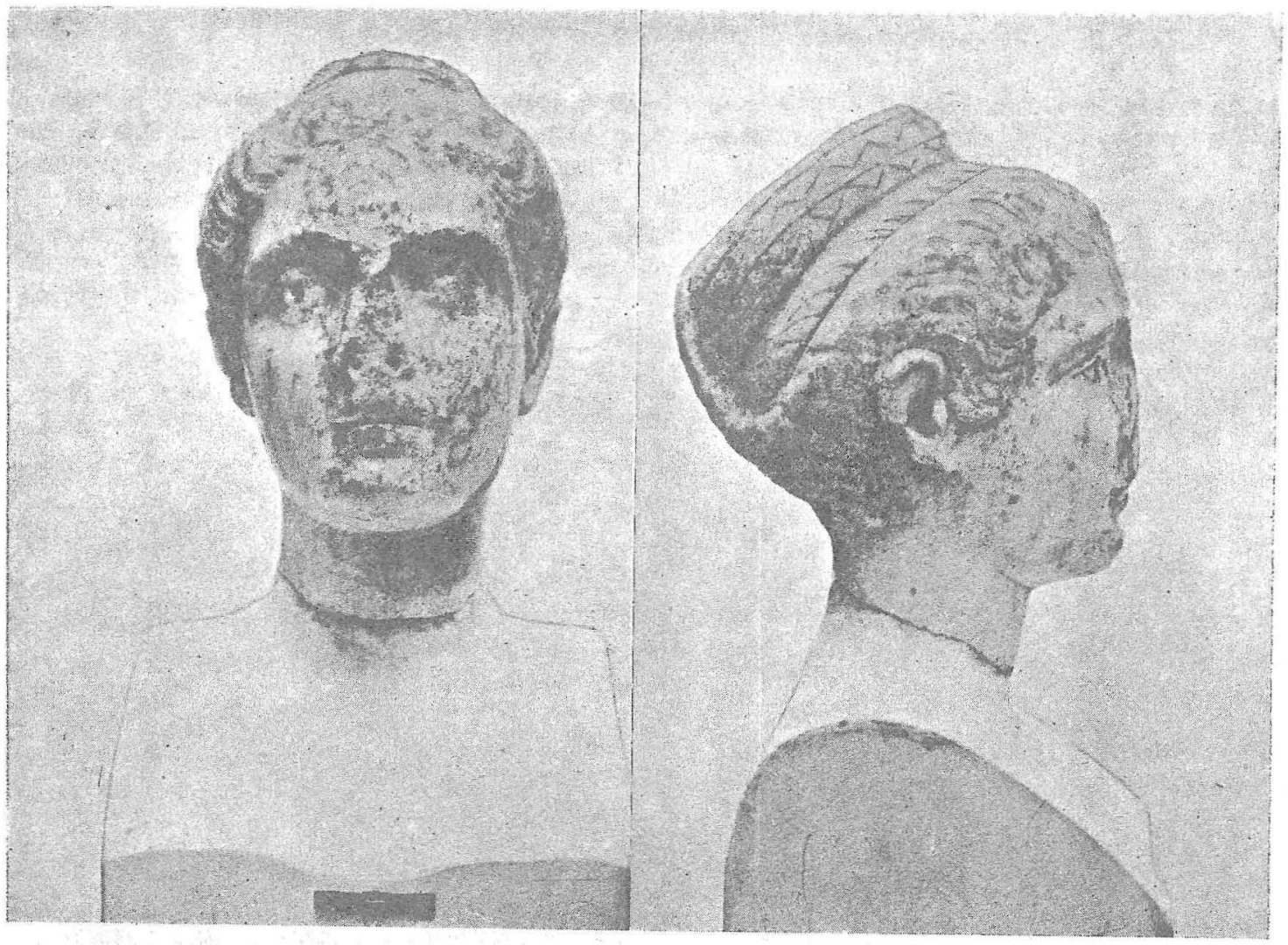
ορατῆς μόνον υπὲρ τὸ μέτωπον, διότι τὸ ὑπόλοιπον καλύπτεται υπὸ τῆς κόμης, ἥτις κατέπιπτεν επὶ τοῦ τραχήλου, προφανῶς δὲ καὶ επὶ τῶν ὤμων. Ἡ κόμη εἶναι εἰργασμένη διὰ τοῦ τρυπάνου και μὲ χειρωνακτικὴν ἀμέλειαν. Τὸ πρόσωπον εἶναι ελαφρῶς ᾠοειδὲς μὲ ἠπιας μεταβάσεις. Ἀτυχῶς εχουσι παρασταθῆ τὰ χείλη, κυρίως τὸ ἄνω, ὅπερ εἶναι δυσαναλόγως παχὺ και προεξέχον. Ὁ τρόπος παραστάσεως τῶν οφθαλμῶν ενθυμίζει αμέσως τὴν ἐκ Χίου κεφαλὴν τῆς Βοστώνης. Ἀντίγραφον ὑστερωτέρας ρωμαϊκῆς εποχῆς ἐξ εργου πιθανῶς ενδιαφέροντος τῆς ελληνιστικῆς εποχῆς.

5. Μαρμάρινον μικρὸν ανάγλυφον παριστῶν πτερωτὸν Ἔρωτα. Ευρέθη ἐν τω ἀγρῶ Ι. Καμκῶς μόνον πελεκημένον μάρμαρον, υποδεικνύει ὅτι τὸ ανάγλυφον ἦτο ἔνθετον ἢ ἐντετειχισμένον.

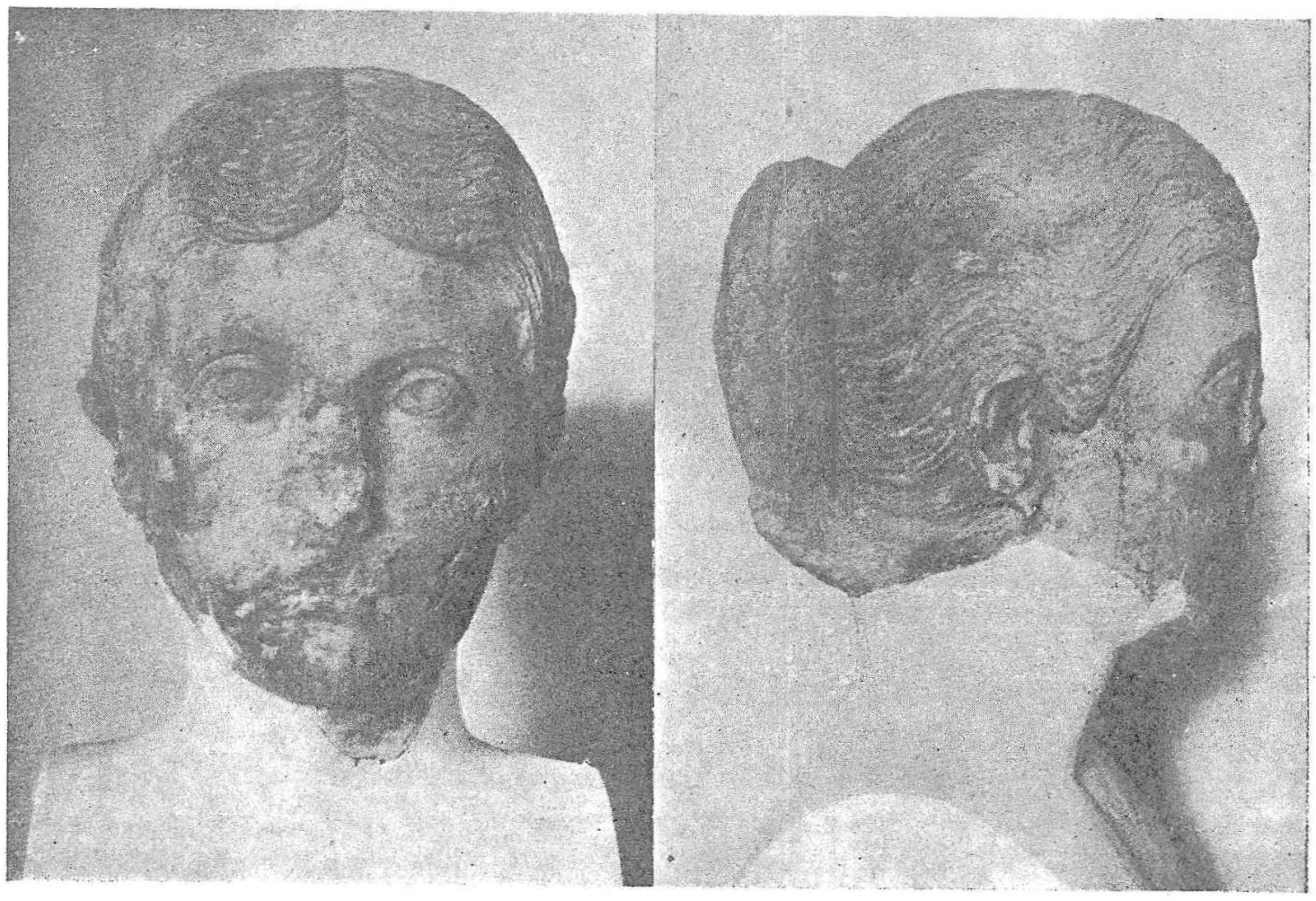
ΓΟΡΤΥΣ

6. Μικρὰ κεφαλὴ παριου μαρμάρου λοξῶς τεθραυσμένη ἀπὸ τοῦ πώγωνος και κάτω (εἰκ. 26). Ἀριστερόθεν λείπει περισσότερον μέρος. Δεξιόθεν πιθανῶς διατηρεῖται ολόκληρος. Ὄπισθεν ἡ κεφαλὴ καταλήγει εἰς ἐπίπεδον ἀδρομερῶς πελεκημένον. Προφανῶς ἦτο που προσκεκολλημένη ἢ ἀπετέλει ἀρχιτεκτονικὸν διάκοσμον. Ὕψ. 0,10, πλάτος μέγιστον 0,12, πάχος μέγιστον 0,07. Ἡ κεφαλὴ παριστᾶ γυναικείαν μορφήν, ἧς ἡ κόμη χωριζομένη υπὲρ τὸ μέτωπον ἐπι τοῦ οποίου, εἶναι ορατὴ ταινία, παρέχει περίεργον ομοιότητα

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

Εἰκ. 21. Μαρμαρίνη εἰκονιστικὴ κεφαλή. Κνωσός.

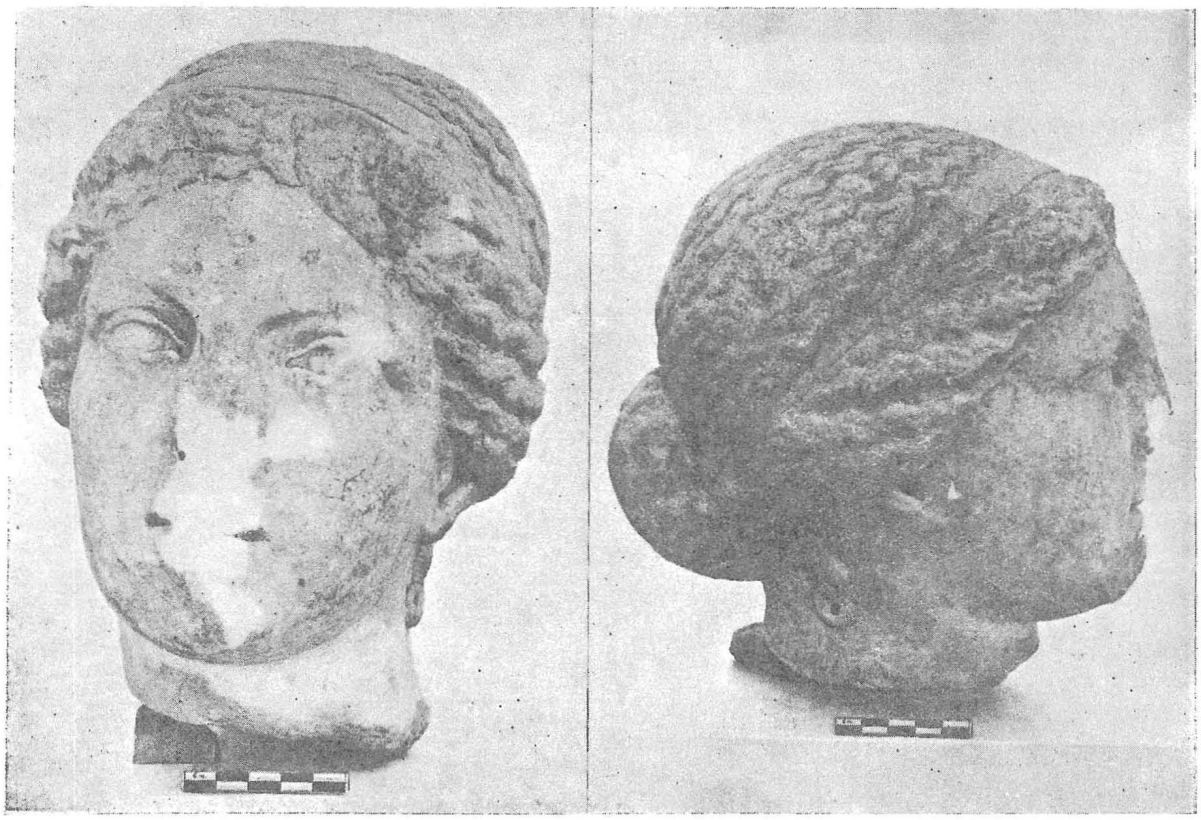

Εἰκ. 22. Μαρμαρίνη εἰκονιστικὴ κεφαλή. Κνωσός.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

πρὸς τὰ πτερυγοφόρα γοργόνεια. Τὴν κεφαλὴν περιθέει καθέτως ἀπὸ ὠτὸς εἰς οὖς στέφανος εὐρὺς κισσοῦ μετὰ κορύμβων καρποῦ συμμετρικῶς ἐσχηματισμένων ἐν εἴδει ῥοδάκων διὰ πέντε σφαιριδίων πέριξ καὶ ἑνὸς ἕκτου ἐν τῷ κέντρῳ. Ἴσως πρόκειται περὶ μούσης (Θάλεια;) ἢ βακχικῆς μορφῆς [1]. Κλασσικιστικὸν ἔργον ἀντωνινείου ἐποχῆς.

ρουμένους εἰς τὸ ὄπισθεν μέρος τοῦ κρανίου καὶ καταλήγοντας ἔμπροσθεν. Εἶναι ἡ κόμμωσις τῆς ὁποίας μεγαλειῶδες παράδειγμα ἀπεκτήσαμεν ἐσχάτως τὸν Δία τοῦ Ἀρτεμισίου [1]. Ἡ παροῦσα κεφαλὴ ἐν πάσῃ περιπτώσει παριστᾷ ἔργον προκεχωρημένου ῥυθμοῦ, ἐπὶ δὲ τῆς κόμης φέρει στεφάνην ἧς στεροῦνται αἱ ὑπόλοιποι ἀνάλογοι κομμώσσεις.

Εἰκ. 23. Μαρμαρίνη κεφαλὴ Ἀφροδίτης. Κνωσός.

7. Μικρὰ κεφαλὴ ἐκ πεντελησίου μαρμάρου λίαν ἐφθαρμένη. Ὕψος 0,14 (εἰκ. 27). Ἠγοράσθη ὁμοῦ μετὰ τῆς προηγουμένης παρὰ Γ. Καταχανάκη, δόντος ὡς προέλευσιν τὴν Γόρτυνα. Τὸ ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον τῆς κεφαλῆς ταύτης, ἥτις ἀποδίδει ἓν χαλκοῦν κλασσικὸν πρωτότυπον, εἶναι ἡ κόμμωσις. Ταύτης μέρος μὲν κατέπιπτεν ἐπὶ τοῦ μετώπου ἐν βοστρύχοις, τῶν ὁποίων ἡ μορφὴ διὰ τὴν μεγάλην φθορὰν εἶναι ἀδιάγνωστος, μέρος δὲ συνέρχεται εἰς δύο μακροὺς πλοκάμους ὄπισθεν τῶν ὤτων, διασταυ-

[1] Πρβλ. Pauly - Wissowa RE 5, 2844 ἑξ. (ἄρθρ. Epheu).

ΧΕΡΣΟΝΗΣΟΣ

8. Μαρμαρίνη κεφαλὴ ἐλλιπὴς ἀπὸ τοῦ στόματος καὶ κάτω, κατὰ τὰ ἄλλα ἀρκετὰ καλῆς διατηρήσεως (εἰκ. 28). Εὑρέθη ὑπὸ Α. Ἀποστολάκη εἰς θέσιν Βουρλίδια. Οἱ ὀφθαλμοὶ δὲν φέρουν δήλωσιν τῆς ἴριδος, ἥτις προφανῶς ἦτο ζωγραφιστή. Ἡ κόρη εἶναι σκαλιστή, μετρίως βαθεῖα καὶ σχήματος μηνοειδοῦς καθέτου, οὗ τὸ ἀνοικτόν, ἤτοι τὸ κοῖλον μέρος, στρέφεται

[1] Καροῦζος, ΑΔ 13, 1930 - 31 77 ἑξ. ἔνθα καὶ ἄλλα συναφῆ ἔργα. Παραβλητέον ἐπίσης τὴν χαλκῆν μικρὰν κεφαλὴν τοῦ μουσείου Νεαπόλεως, ἰσομεγέθη περίπου πρὸς τὴν παροῦσαν μαρμαρίνην, E. Waldmann, Gr. Originale εἰκ. 50.

Φανουρίνα ἐν μορφῇ «Ἀστατίας».

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

πρὸς τὸ ἔξω μέρος ἑκατέρου τῶν ὀφθαλμῶν. Ἡ κόμη, χωρισμένη εἰς δύο ὑπὲρ τὸ μέτωπον φέρεται λεία πρὸς τὰ ὀπίσω καὶ κρύπτεται ὑπὸ τεχνικὸν κεφαλόδεσμον πλαγίως ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς κεφαλῆς. Ἄξιον ἰδιαιτέρας μνείας εἶναι, ὅτι εἰς τὸ ἔμπροσθεν μέρος ὑπὲρ τὸ μέτωπον Σαβῖνα Αὐγούστα, σύζυγος τοῦ Ἀδριανοῦ, (ἀποθανοῦσα μεταξὺ 135 καὶ 138) [1].

9. Λεπτὴ πλὰξ λευκοφαίου μαρμάρου (ὕψος 0,59, πλ. 0,25 πάχ. 0,03), κατασχεθεῖσα εἰς χεῖρας Ἐ. Μουντράκη (εἰκ. 29). Δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ περιωρίζετο ὑπὸ καθέτων αὐλάκων, φαίνεται

Εἰκ. 24. Μαρμαρίνη εἰκονιστικὴ κεφαλή. Κνωσός.

καὶ πλαγίως ἔτι μέχρι τοῦ ὑπὲρ τὰ ὦτα χώρου, ἡ κόμη εἶναι ἀποτόμως κομμένη ὡσεὶ διὰ πρίονος. Ἡ ἀκατέργαστος ἐπιφάνεια τοῦ μαρμάρου κατὰ τὸ μέρος τοῦτο δηλοῖ ὅτι πρόσθετον τεμάχιον λίθου, ἴσως ἄλλου χρώματος, συνεπλήρωνε τὴν κόμμωσιν. Τοῦτο θὰ ἦτο κολλημένον, διότι ὀπαὶ στερεώσεως δὲν φαίνονται. (Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἀποκλείεται ἐπίσης μετάλλινον ἐξάρτημα). Παρ' ὅλην τὴν ἔλλειψιν σχετικῶν βοηθημάτων, νομίζω ὅτι ἀναγνωρίζεται εἰς τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου καὶ τὸ κτένισμα τῆς κόμης ἡ δὲ ὅτι (δεξιὰ τοὐλάχιστον) ὑπῆρχον καὶ ἄλλα ἀνάλογα πεδία παραστάσεων, ἐνῷ ἀριστερὰ δια-

[1] Ὁ ἀναγνώστης παρακαλεῖται νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν, ὅτι τὸ Μουσεῖον Ἡρακλείου ὅπου συντάσσεται ἡ παροῦσα ἔκθεσις στερεῖται ἀπολύτως βοηθημάτων περὶ ρωμαϊκῆς εἰκονογραφίας. Εἰς τὸ μοναδικὸν βοήθημα ὅπερ διαθέτω, τὸ βιβλιάριον τοῦ E. Stückelberg, Die Bildnisse der römischen Kaiser (Ζυρίχη 1916) πίν. 47 εἰκονίζεται ἡ Σαβῖνα κατὰ τρόπον, ὅστις συμπληρώνει διὰ τῆς ἐκεῖ φορουμένης στεφάνης ἢ διαδήματος τὸ ἐλλεῖπον τεμάχιον τῆς κομμώσεως εἰς τὴν παροῦσαν κεφαλήν.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

τηροῦνται τὰ σημεῖα σιδηρῶν συνδέσμων. Τὸ διασωθὲν τμῆμα φέρει ἐγχαράκτως μορφὴν γυμνοῦ πτερωτοῦ Ἔρωτος ἢ δαίμονος ἱπταμένου πρὸς ἀριστερὰ καὶ κρατοῦντος εἰς χεῖρας ἀλεκτοροειδές, ἄνευ ἀμφιβολίας πέρδικα [1]. Ὑπὸ τὴν μορφὴν ταύτην κάθηται ἀετὸς μὲ τὰς πτέρυγας

Εἰκ. 25. Μαρμάρινος Ἔρως. Κνωσός.

ἐραλδικῶς ἠνεῳγμένας, εἰς τρόπον ὥστε θὰ ὑπέθετέ τις ὅτι ὁ Ἔρως πατεῖ ἐπὶ τῶν πτερύγων τούτων. Εἰς τὸ βάθος διακρίνονται κιονοειδῆ καὶ φυλλοειδῆ κατασκευάσματα. Ἐπὶ μακρὸν ἀνεζήτουν μυθολογικὴν ἑρμηνείαν τῆς περιέργου παραστάσεως, ἐν τούτοις πρόκειται προφανῶς περὶ τῆς κοινοτάτης σκηνῆς τῶν ἀλεκτρυονομαχιῶν τῆς ἀρχαιότητος. Αὗται ἐγίνοντο οὐ μόνον δι' ἀλεκτρυόνων, ἀλλὰ καὶ διὰ περδίκων καὶ ὀρτύγων ἔτι, πολλάκις δὲ ἀντὶ παίδων παριστάνονται πτερωτοὶ Ἔρωτες κρατοῦντες τὰ ἀνωτέρω πτηνά [1].

[1] Ἡ διάκρισις ἀπὸ ἄλλων ἀλεκτοροειδῶν (λ.χ. ὄρτυγος, πέρδικος τῆς φαιᾶς κλπ.), βασίζεται ἐπὶ τῆς γραμμῆς ἐν τῷ λαιμῷ τοῦ πτηνοῦ, ἥτις δηλοῖ τὴν ταινίαν ἐκ μαύρων πτίλων ἣν μόνη ἡ ὀρεσίβιος πέρδιξ (Perdix Graeca) φέρει.

ΛΑΠΠΑ (ΣΗΜΕΡ. ΑΡΓΥΡΟΥΠΟΛΙΣ)

Ἡ πόλις αὕτη, ἀρκούντως ἀναφερομένη καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς δωρικῆς Κρήτης, ἦτο μία τῶν σπουδαιοτέρων τῆς περιφερείας, ἥτις ἀποτελεῖ τὸν σημερινὸν νομὸν Ρεθύμνης. Μερικὰ λείψανα τῶν τειχῶν καὶ ἴχνη ῥωμαϊκῶν ἀσβεστοκτίστων οἰκοδομῶν εἶναι πᾶν ὅ,τι σήμερον διατηρεῖται ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας. Εἰς τοποθεσίαν Λεφοῦ, κειμένην ἐντὸς σχεδὸν τοῦ σημερινοῦ χωρίου Ἀργυρούπολις εὑρέθησαν ἐντὸς δύο ἀγρῶν τὰ κατωτέρω ἀναφερόμενα τρία ἔργα, τὸ πρῶτον ὑπὸ Β. Χριστουλάκη, τὰ ἕτερα δύο ὑπὸ Δ. Στελιδάκη. Ἕτερα εὑρήματα, σημειωθέντα εἰς τὸ αὐτὸ μέρος ἄλλοτε, κατὰ τὰς πληροφορίας τῶν χωρικῶν, ὑποδεικνύουν ὅτι ἐκεῖ που ἔκειτο, ἡ ἀγορὰ τῆς Λάππας.

10. Ἀνδριὰς ἐκ χονδροκόκκου νησιωτικοῦ μαρμάρου, ἀντίγραφον τῆς καλουμένης Ἀσπασίας. Ἐλλείπει μόνον ἡ ῥίς, καταστραφεῖσα ὑπὸ ἀδεξιότητος τοῦ εὑρετοῦ, καὶ παλαιόθεν ἡ ἄκρα ἀριστερὰ χείρ, ἥτις ἦτο συμφυής, οὐχὶ ἐξ ἰδιαιτέρου τεμαχίου. Ὕψος 1,62, μετὰ τῆς συμφυοῦς πλίνθου 1,73. Ἀπὸ τοῦ γυμνοῦ μέρους τοῦ λαιμοῦ μέχρι τῆς κορυφῆς τοῦ διαδήματος 0,30. Τοῦ προσώπου ἀπὸ πώγωνος μέχρι διαδήματος 0,17. Ἡ ἐργασία εἶναι ἀρκούντως ἀμελής. Πτυχώσεις γενικῶς γωνιώδεις καὶ ἀτελῶς ἐπεξειργασμέναι. Κατὰ τὸ μέσον περίπου τοῦ σώματος ὑπάρχει φυσικὴ φθορὰ τοῦ μαρμάρου, ἥτις ἄλλοτε θὰ ἐκαλύπτετο ὑπὸ μαρμαροκονίας. Ὁλόκληρος ἡ ἐπιφάνεια τοῦ σώματος, κυρίως δὲ τὰ περὶ τὴν κόμμωσιν καὶ τὸ διάδημα μέρη τῆς κεφαλῆς εἶναι ἐφθαρμένα ἀρκετά, προφανῶς διότι τὸ ἔργον ἔμεινε μακρὸν χρόνον ἐν ὑπαίθρῳ, συντελούσης καὶ τῆς κακῆς ποιότητος τοῦ μαρμάρου. Παρένθετοι πίνακες 1 - 2 [2].

[1] Ὅρα τὸ ἄρθρον τοῦ Saglio Alectryonon agones παρὰ Daremberg - Saglio, Dict. des Antiquités 1,80 ἑξ. καὶ τὰς παρατιθεμένας εἰκόνας. Δὲν δύναμαι νὰ συμμερισθῶ τὴν (προφορικὴν) γνώμην διαπρεπῶν Γερμανῶν συναδέλφων ὅτι ἡ ἀνωτέρω πλάξ εἶναι ἑνετικῆς ἢ νεωτέρας ἐποχῆς. Ἀναμφιβόλως πρόκειται περὶ τοῦ συνήθους καὶ ἀγαπητοῦ θέματος τῆς μεταγενεστέρας ἀρχαιότητος, ἡ δὲ λεπτότης τῆς πλακὸς δεικνύει, ὅτι αὕτη προέρχεται ἐξ ὀρθομαρμαρώσεως βαλανείου ἢ ἄλλου ἀναλόγου οἰκοδομήματος.

[2] Ἅμα τῇ μεταφορᾷ τοῦ ἔργου εἰς τὸ μουσεῖον Ρεθύμνης, ὁ ἐνθουσιασμὸς ἁρμοδίων καὶ ἀναρμοδίων ἐξεδηλώθη διὰ προσθήκης ῥινὸς τῆς ἀρσεκείας των, μετ' αὐτῆς δ' ἐγένοντο αἱ πρῶται φωτογραφίαι. Ἐγὼ ἀφῄρεσα κατόπιν ταύτην καὶ ἐξετέλεσα νέας εἰκόνας.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

Εἰς τὸ πρόσωπον καὶ τὸν λαιμὸν ἡ ἐργασία εἶναι ἐπιμελεστέρα καὶ ἔχει ἐφαρμοσθῆ ἐλαφρὰ λείανσις τοῦ μαρμάρου. Κατὰ τὸ μέρος τῆς συνδέσεως τοῦ λαιμοῦ πρὸς τὸ σῶμα ἔχει ἐκβαθυνθῆ τὸ περίγραμμα τῆς σαρκὸς διὰ τοῦ τρυπάνου. Εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς ἡ μὲν ἶρις εἶναι

Εἰκ. 26. Μαρμαρίνη κεφαλὴ Μούσης (;). Γόρτυς.

ἀμυδρότατα χαραγμένη, μόλις δρατή, ἡ δὲ κόρη, ἐπίσης ἀβαθής, εἶναι μηνοειδὴς μὲ τὸ κοῖλον πρὸς τὰ ἄνω. Ἡ κόμη, χωρισμένη εἰς δύο κατὰ τὸ μέσον τοῦ μετώπου, κατέρχεται κυματοειδῶς πέριξ τοῦ προσώπου, ἵνα δι' ἀποφασιστικῆς τελευταίας πτυχῆς καλύψῃ ὁλόκληρα τὰ ὦτα. Ὑπὲρ τὸ ἁπλοῦν τοῦτο κτένισμα ἐπικάθηται πυργοειδῶς περίπλοκος κόμμωσις, ἥτις κατὰ τὴν βάσιν της περιβάλλεται ὑπὸ διπλῆς, μεταλλικῆς πιθανώτατα ταινίας, φερούσης καὶ δύο κομβία (διάδημα?). Τὸ πολοειδὲς τοῦτο κατασκεύασμα καλύπτεται πλέον τοῦ ἡμίσεος ὑπὸ τοῦ πέπλου.

Ὅτι τὸ ἔργον τοῦτο παριστᾷ γνωστὴν προσωπικότητα τῆς ῥωμαϊκῆς αὐτοκρατορικῆς ἐποχῆς ὀλίγη δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία. Διὰ τῶν πενιχρῶν ἐπιστημονικῶν μέσων τὰ ὁποῖα διαθέτω, λαμβάνων δ' ὑπ' ὄψιν καὶ τὴν ἐλευθεριότητα, μεθ' ἧς αἱ εἰκονογράφοι εἰργάζοντο εἰς τὴν Ἀνατολήν, ἐνόμισα ὅτι δυνάμεθα νὰ ἀναγνωρίσωμεν τὴν σύζυγον τοῦ Ἀδριανοῦ Σαβῖναν[1] καὶ ἐσημείωσα τὴν ταὐτότητα κομμώσεως πρὸς τὴν παλαιοτέραν Φαυστῖναν παρὰ Darenberg-Saglio ἄρθ. Coma σ. 1369 εἰκ. 1864. Εἰδικοὶ ἐν τούτοις λόγιοι δὲν ἀνεγνώρισαν τὴν Σαβῖναν[2]. Ὁ καθ. A. Hekler, ὅστις φιλικώτατα ἐνδιαφέρθη κατὰ τὴν πρό τινων μηνῶν ἐπίσκεψίν του ἐν Κρήτῃ, ἐνόμισεν ὅτι ἀναγνωρίζει τὴν νεωτέραν Φαυστῖναν (τὴν σύζυγον τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου). Ἐξ Ἀθηνῶν εἶτα εἶχε τὴν εὐγενῆ προθυμίαν νὰ μοῦ γράψῃ τὰ ἀκόλουθα:

«Σύγκρισις τοῦ προφὶλ τῆς μορφῆς πρὸς τὰς ἀσφαλεῖς προσωπογραφίας τῆς αὐτοκρατείρας (τελευταίως συγκεντρωθείσας ὑπὸ Poulsen, J d. [47, 1932, 83 ἑξ.), ἰδίως πρὸς τὰ ἀντίτυπα τοῦ Cleveland καὶ τῆς Ρώμης (Delbrück, Antike Porträts πίν. 47) ἀνυψώνει τὴν ἀνωτέρω ταύτισιν εἰς βεβαιότητα. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ κόμμωσις δεικνύει μίαν ἰδιορρυθμίαν, ἥτις δὲν

[1] Πρβλ. A. A. 1930, 163.

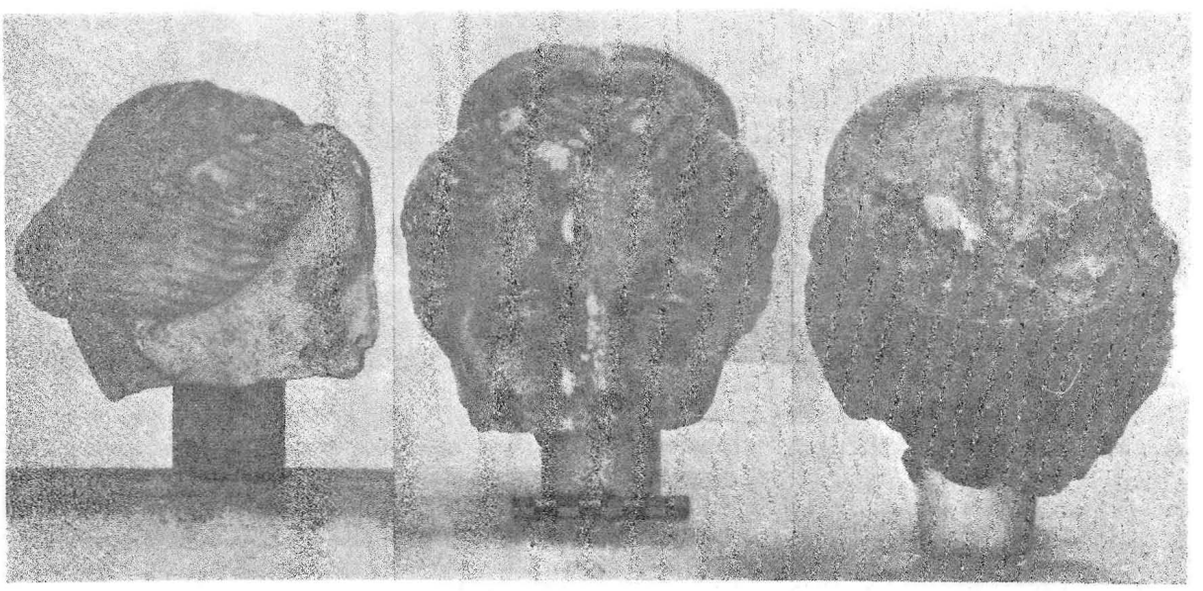
[2] Ὁ Lippold, οὗ τὴν γνώμην ἔσχον μεσολοβήσῃ τοῦ καθ. Rodenwaldt συμφωνεῖ μὲν ὡς πρὸς τὴν χρονολόγησιν τοῦ ἔργου εἰς ὑστερωτέραν ἀδριάνειον ἐποχήν, ἀλλ' οὔτε τὴν Σαβῖναν οὔτε ἄλλο γνωστὸν μέλος τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας ἀναγνωρίζει.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

ἁπαντᾷ οὔτε ἐπὶ τῶν νομισμάτων, οὔτε ἐπὶ τῶν μαρμαρίνων ἀπεικονίσεων τῆς αὐτοκρατείρας: Τοὺς ἐν εἴδει διαδήματος συσσωρευομένους πλοκάμους ἐπὶ τοῦ ἄνω μέρους τῆς κεφαλῆς, οἵτινες ἐνθυμίζουν τὴν κόμμωσιν τῆς παλαιοτέρας Φαυστίνας (Bernoulli, Röm. Ikonographie II, 2 πίν. νομισμ. IV, 8 - 10 πίν. XLVII). Ἐν τούτοις δὲν ἀποδίδω σημασίαν εἰς τὸ ἰδιαίτερον τοῦτο περιστατικόν ...» Καὶ περὶ μὲν τοῦ ζητήματος τούτου ἂς ἀποφανθοῦν οἱ εἰδικώτεροι, ὀλίγαι δὲ λέξεις δέον νὰ προστεθοῦν ὡς πρὸς τὴν ἀντιγραφὴν τῆς «Ἀσπασίας», διδακτικαὶ ὡς πρὸς τὴν καθόλου μέθοδον τῶν ἀντιγραφέων.

Εἰκ. 27. Μαρμαρίνη κεφαλή. Γόρτυς.

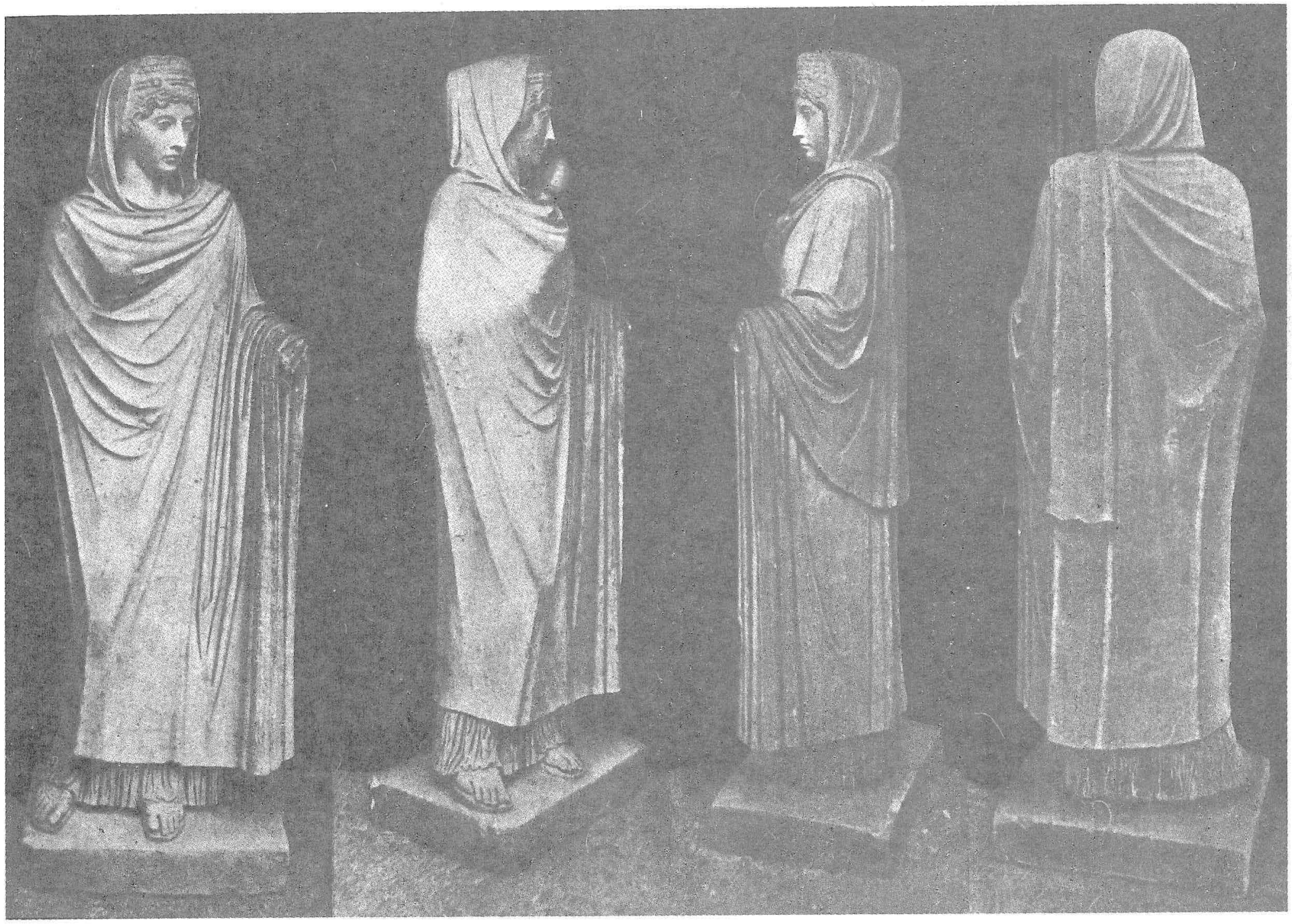

Εἰκ. 28. Μαρμαρίνη κεφαλὴ Σαβίνας (;). Χερσόνησος.

Πρόχειρος σύγκρισις τοῦ παρόντος ἔργου πρὸς τὸ ἀντίτυπον τοῦ Βερολίνου [1] δεικνύει ὅτι ὁ ἡμέτερος τεχνίτης ἠθέλησε νὰ δώσῃ κατὰ τὴν

[1] Ἔχω ὑπ' ὄψει μου τὴν εἰκόνα Bulle, Der schöne Mensch πίν. 117.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

Φαυστῖνα ἐν μορφῇ «Ἀσπασίας».

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

Φαυστῖνα.

ἀντιγραφήν του τὸν ζωηρότερον τόνον τῆς πτυχώσεως. Πανταχοῦ ἔχει πολλαπλασιάσει τὰς πτυχὰς καὶ τὰς ἔχει κάμει ὀξυτέρας, ἰδίως ὑπὸ τὴν κεκρυμμένην χεῖρα καὶ κατὰ τὴν πτῶσιν τοῦ πέπλου ἐκ τῆς ἀριστερᾶς. Ὁ χιτών, ὁρατὸς μόνον κάτω, ἀκολουθεῖ τὸν ἴδιον κανόνα: Βαθυτέρα καὶ ἀφθονωτέρα πτύχωσις παντοῦ. Πλὴν τούτου, ὁ τεχνίτης ἀφῆκε τοῦτον ἐπίτηδες νὰ καταπέσῃ ἐπὶ τοῦ ταρσοῦ τῶν ποδῶν, ὅπως δώσῃ κατὰ τὰ σημεῖα ἐκεῖνα εἰδικὴν πτύχωσιν, τῆς ὁποίας στερεῖται τὸ ἀντίτυπον τοῦ Βερολίνου. Ἐπὶ πλέον εἶναι φανερὰ ἡ προσπάθεια τοῦ τεχνίτου νὰ διατηρήσῃ τὸν ρυθμὸν κομμώσεως τὸν ὁποῖον φέρει ἡ κεφαλὴ τοῦ βεροληναίου ἀντιτύπου, ἐν τούτοις καὶ τούτου τὴν ἁπλότητα καθιστᾷ μᾶλλον περίπλοκον καὶ ἐξεζητημένην.

Εἰκ. 29. Μαρμάρινη πλάξ. Χερσόνησος.

Κατά τινα ἐκδρομήν μου εἰς Ἱεράπυταν περισυνέλεξα ἕνα ἔτι κορμὸν φυσικοῦ περίπου μεγέθους τῆς «Ἀσπασίας», κατατεθέντα ἤδη εἰς τὴν ἐκεῖ ἱδρυθεῖσαν μικρὰν συλλογήν, χάρις εἰς τὴν ἀξιέπαινον προθυμίαν καὶ ζῆλον τοῦ προέδρου τῆς κοινότητος Ἱεραπέτρας κ. Πλουμίδου. Τοῦ κορμοῦ τούτου δημοσιεύω ἐνταῦθα μίαν φωτογραφίαν (εἰκ. 30), διὰ νὰ δείξῃ τὴν ἐλευθεριότητα μεθ' ἧς εἰργάζετο ἕκαστος ἀντιγραφεύς. Τὸ ἔργον τοῦτο κρατεῖ μέσην ὁδὸν μεταξὺ τῶν ἀντιτύπων τοῦ Βερολίνου καὶ τῆς Λάππας.

Εἰκ. 30. Κορμὸς «Ἀσπασίας». Ἱεράπετρα.

11. Μαρμάρινον ἀγαλμάτιον Ἀρτέμιδος (εἰκ. 31) ὕψους 0,90, μετὰ δὲ τῆς συμφυοῦς πλίνθου 0,96. Ἡ θεὰ παριστάνεται κατὰ τὸν γνωστὸν τύπον τῶν «μορφῶν μετὰ πέπλου», Ὁ μακρός, ποδήρης δωρικὸς χιτὼν σχηματίζει ἀπόπτυγμα τὸ ὁποῖον κάτω ἐξέχει ἀρκούντως, τοῦ ὑπερκειμένου πέπλου. Λείψανα ἐρυθροῦ χρώμα-

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

τος ἐπ᾽ ἀμφοτέρων τῶν ἐνδυμάτων. Ἡ θεὰ παριστάνεται κρατοῦσα διὰ τῆς δεξιᾶς ἔλαφον ἐκ τοῦ κέρατος. Διὰ τῆς ἀριστερᾶς, ἧς τὸ κάτω ἥμισυ ἦτο ὁριζοντίως τεταμένον (ὡς δὲ μικρὰ ὀπὴ δεικνύει, ἐξ ἄλλου τεμαχίου εἰργασμένον), ἐκράτει πιθανώτατα τὸ τόξον, διότι ἡ θεὰ φέρει καὶ φαρέτραν ἐπὶ τοῦ ὤμου. Ἐν τούτοις ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει δυσκόλως θὰ ἠδύναντο νὰ ἑρμηνευθοῦν τὰ δύο παχέα στηρίγματα, τὰ ὁποῖα προϋποθέτουν ἕτερον βαρὺ ἀντικείμενον.

Εἰκ. 31. Μαρμάρινον ἄγαλμα Ἀρτέμιδος. Λάππα.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

Ἡ σπουδαιότης τοῦ ἔργου τούτου ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι ἀποδίδει τύπον πεπλοφόρου μορφῆς τῆς πρωίμου κλασσικῆς ἐποχῆς μὴ συνήθη διὰ τὴν Ἀρτέμιδα [1]. Ἐργασία λίαν εὐτελὴς τοῦ β΄. ἡμίσεος τοῦ β΄. αἰῶνος. Ἡ κορυφὴ τῆς κεφαλῆς ἔχει μείνει ἀκατέργαστος καὶ φέρει μικρὰν ὀπήν.

12. Τεμάχιον ἐκ μαρμαρίνου συμπλέγματος (εἰκ. 32), ὅπερ δημοσιεύεται ἐνταῦθα μόνον διότι εὑρέθη εἰς ἣν καὶ τὰ δύο προηγούμενα ἔργα τοποθεσίαν. Ὁ παχὺς καὶ νευρώδης ποὺς παρὰ τὸν κολοβὸν κύνα δεικνύει, ὅτι ἐπρόκειτο περὶ Ἡρακλέους ἀπάγοντος τὸν Κέρβερον. Ἐργασία χονδροειδὴς τοῦ ὑστερωτέρου δευτέρου αἰῶνος.

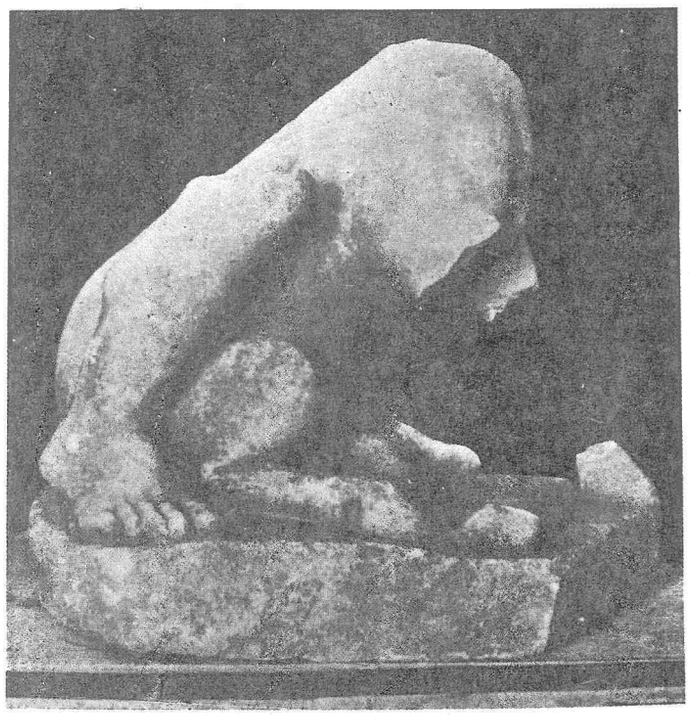
[1] Παρὰ Reinach, Rep. de la statuaire, ὅπερ εἶναι καὶ τὸ μοναδικὸν σχεδὸν βοήθημα τοῦ μουσείου, δὲν ὑπάρχει τοιοῦτος τύπος Ἀρτέμιδος. Διερωτᾶταί τις ἂν δὲν πρόκειται περὶ ἀντιγράφου γνωστοῦ τινος ἔργου. Εἰς τοὺς ἀρχαίους τεχνοκρίτας ἀναφέρεται ὡς δοὺς ἕνα τύπον Ἀρτέμιδος Σωτείρας εἰς τὰ Μέγαρα ὁ Στρογγυλίων, ὅστις ἦτο συνεχιστὴς τῆς παραδόσεως τοῦ Μύρωνος μᾶλλον ἢ ἄλλων (Brunn, Gesch. d. Griech. Künstler² 187 καὶ 213). Ὁ τύπος τῆς κομμώσεως τοῦ ἀγαλματίου, ὅστις ἐνθυμίζει ἀμέσως τὸν τῆς Λημνίας, ἁπαντᾷ καὶ ἐπὶ ἄλλων κεφαλῶν Ἀρτέμιδος ὧν μίαν, τὴν τοῦ μουσείου Κωνσταντινουπόλεως, ἀπέδωκεν ὑποθετικῶς ὁ Reinach πάλιν εἰς τὸν Στρογγυλίωνα (Reinach. Têtes antiques πίν. 163).

ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ

(Αἱ φωτογραφίαι ἐγένοντο ἀπ' εὐθείας ἐκ τῶν λίθων).

ΚΝΩΣΟΣ

Περὶ τὰ 20 λεπτὰ πρὸς ΒΔ τοῦ ἀνακτόρου εὑρέθη ὁμοῦ μετὰ πολλῶν ἄλλων λειψάνων ῥωμαϊκῆς ἐποχῆς ἡ ἀκόλουθος ἐπιγραφὴ ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ Ἐμμανουὴλ Πατεράκη.

Εἰκ. 32. Μαρμάρινον σύμπλεγμα. Λάππα.

1. Βωμίσκος ἢ βάθρον ἐκ μαλακοῦ λίθου, τομῆς τετραγώνου, μετὰ πολλαπλῆς κυματιώσεως κατὰ τὴν βάσιν. Τὸ ἄνω μέρος ἐλλείπει. Ὕψος 0,56. Γράμματα ἀμελῆ, ἄτακτα καὶ ἀνισομεγέθη. Τὸ πελέκημα τοῦ λίθου ἐπίσης ἀμελές. Ἴσως ἡ ἐπιγραφὴ ἐχαράχθη ἐν δευτέρᾳ χρησιμοποιήσει, διότι προϋποτίθεται τὸ χάσμα τοῦ λίθου ἐν τέλει τοῦ στ. 4

1 Γέ]λων
Φρο]νίμω Ἀπ[ό
λωνι Λυκηί[ῳ
κατὰ ἐπιτα
5 γὰν καὶ οἱ
σύνναοι χα
ριστή[ριο]ν

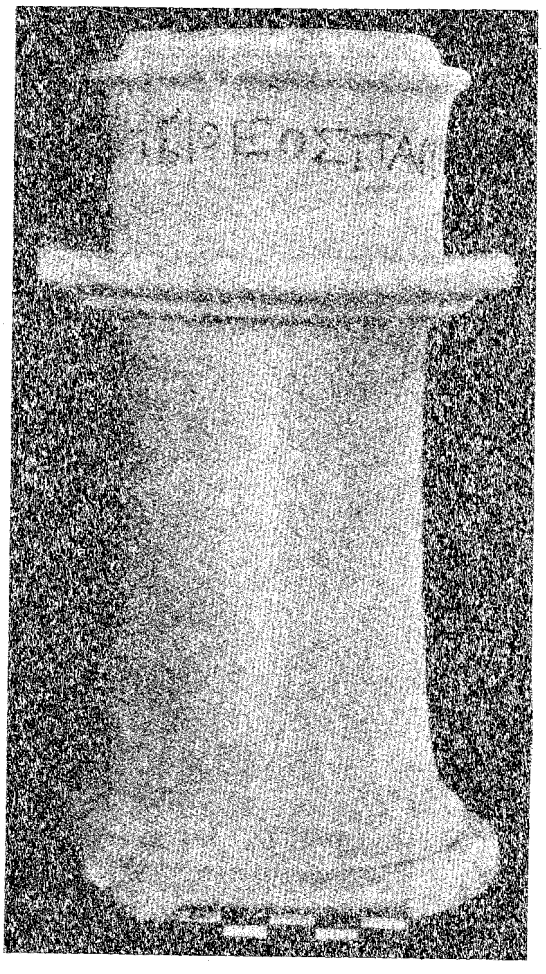
Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

Στ. 1 - 2. Τὸ ὄνομα τοῦ ἀναθέτου συνεπληρώθη exempli gratia. Ἐὰν τὸ πρῶτον σωζόμενον γράμμα ἀντὶ Λ ὑποτεθῇ Μ θὰ ἠδυνάμεθα νὰ συμπληρώσωμεν Γνώμων κατ' ἄλλην κρητικὴν ἐπιγραφήν [1]. Φρόνιμος συνεπληρώθη κατὰ τὸ Φρονίμη, γνωστὸν μυθολογούμενον κρητικὸν ὄνομα.

Στ. 3. Ἀπόλωνι (δι' ἑνὸς λ) ἐπιβάλλει ὁ χῶρος τοῦ λίθου.

Εἰκ. 33. Κνωσός.

Εἰκ. 34. Χερσόνησος.

Στ. 4 - 5. Κατὰ ἐπιταγὰν εἶναι συνήθης τύπος καὶ εἰς ἄλλας καὶ δὴ καὶ κρητικὰς ἐπιγραφάς [2]. Μετὰ τὴν λ. ἐπιταγὰν ὑπάρχει κενὸς χῶρος ἐπὶ τοῦ λίθου, τὸ δὲ ἑπόμενον τμῆμα τῆς ἐπιγραφῆς ἐχαράχθη διὰ μεγαλυτέρων γραμμάτων καὶ κάπως ἐπιμελέστερον, προφανῶς ὑπ' ἄλλης χειρός.

Στ. 6. Σύνναοι εἶναι οἱ ἔν τινι ἱερῷ ὁμοῦ μετὰ τῆς κυρίας θεότητος λατρευόμενοι θεοί. Ἐνταῦθα ὅμως ἡ ἔννοια ἐπιβάλλει ἑτέραν σημασίαν, οἷον οἱ συμμετέχοντες εἰς τὴν λατρείαν καὶ διοίκησιν τοῦ ἱεροῦ, ἐνορῖται.

Στ. 7. Ὁχῶρος τοῦ λίθου ἐπιβάλλει τὴν συμπλήρωσιν χαριστήριον, ἥτις εὐχρηστεῖ ἐξ ἴσου παρὰ τὸν τύπον τῆς κρητικῆς διαλέκτου χαριστῆιον.

Παρ' ὅλην τὴν ἀμέλειαν τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι πιθανόν, ὅτι αὕτη δὲν εἶναι μεταγενεστέρα τοῦ πρώτου π.Χ. αἰῶνος. Ἡ ἀξία της εἶναι, ὅτι δι' αὐτῆς πιστοῦται τὸ πρῶτον ἡ λατρεία Ἀπόλλωνος Λυκείου. Ὅτι ὁ Ἀπόλλων ἦτο ἡ κυρία θεότης τῆς δωρικῆς Κρήτης εἶναι γνωστόν, ἐλατρεύετο δ' ὑπὸ πολλὰ ἐπώνυμα. Ἐν Κνωσῷ ἐτιμᾶτο κυρίως ὁ Ἀπόλλων Δελφίνιος - Δελφίδιος [1].

[1] Halbherr, AJA XI 1896 597 ἀρ. 81.

[2] Δύο τοιαῦται ἐκ τοῦ Ἀσκληπιείου Λεβῆνος: Margherita Guarducci, Historia VII, 47 - 51. Πρβλ. Dittenberger, Sylloge³ 1153, ἔνθα καὶ περὶ τῆς σημασίας τοῦ ὅρου.

[1] W. Aly, Der Kretische Apollonkult 13 ἑξ.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

ΧΕΡΣΟΝΗΣΟΣ

2. Βαθρίδιον κυλινδρικόν, πιθανῶς θυμιατήριον, ἐκ λευκοῦ παρίου μαρμάρου. Κάτω φέρει κυματίωσιν, κατὰ τὰ τρία τέταρτα τοῦ ὕψους του γεῖσον, ἄνω δὲ κοιλότητα στρογγύλην βάθους 0,025. Ὁλικὸν ὕψος 0,20. Ἐργασία ἐπιμελεστάτη. Εὑρέθη ἐντὸς φρέατος, ἐν τῷ ἀγρῷ Θεοφράστου Κοζύρη. Ὑπὸ τὸ χεῖλος ἐπιγραφή:

Μνησίθεος Πάριος Σαράπιδι

Γράμματα ἀβαθῶς κεχαραγμένα. (Ἵνα φανοῦν ἐπὶ τῆς εἰκόνος ἐμελανώθησαν διὰ μολυβδίδος). Ἐνῷ φέρουν κεραίας, παρατηρεῖται συγχρόνως τάσις πρὸς μίμησιν ἀρχαιοτέρων σχημάτων τῶν γραμμάτων. Β΄ ἢ ἀρχομένου Α΄. π. Χ. αἰῶνος. Τὸ ὄνομα τοῦ ἀναθέτου φέρει τὸν γλωσσικὸν τύπον τῆς Ἰωνικῆς Πάρου. Περὶ ὑπάρξεως Σαραπείου ἐν Χερσονήσῳ οὐδὲν εἶναι ἄλλως γνωστόν. Ἴσως τὸ ἀνάθημα ἔφθασεν ἐκεῖ ἄλλοθεν (ἐκ Δήλου;). Ἡ προσθήκη τῆς πατρίδος τοῦ ἀναθέτου εἶναι ὅπως δήποτε ἐμφαντικὴ τοῦ γεγονότος, ὅτι τὸ ἔργον εἶχεν ἀνατεθῆ ἐκτὸς τῆς Πάρου.

3. Μαρμάρινον ἀγαλμάτιον ἀετοῦ κολοβοῦ τὴν κεφαλὴν καὶ τὴν ἀριστερὰν πτέρυγα. Ὕψος συνολικὸν 0,30. Ἐργασία εὐτελεστάτη. Εὑρέθη ἐν ἀγρῷ τοῦ αὐτοῦ Θ. Κοζύρη εἰς θέσιν Παλάτια. Ἐπὶ τῆς συμφυοῦς πλίνθου ἐπιγραφή:

Τέρτυλα θεῶ
ὑψίστω
εὐχήν.

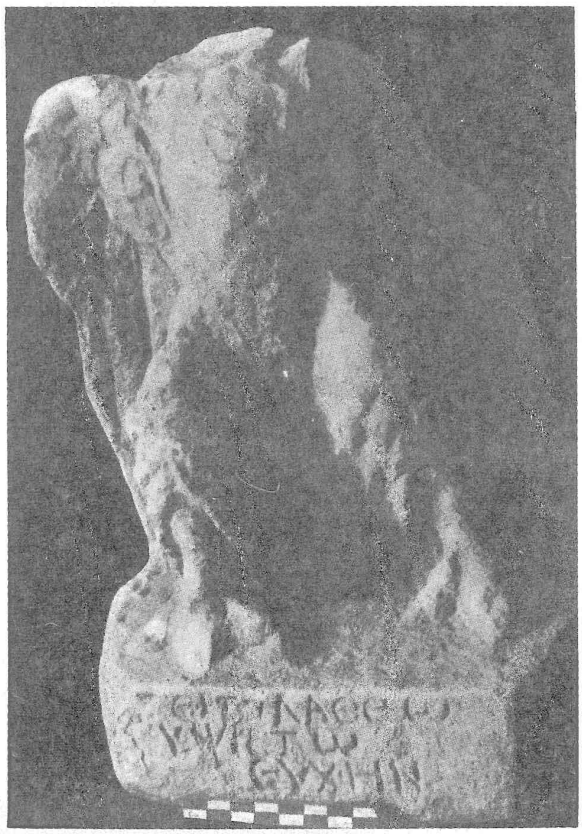
Ὄνομα Τέρτυλ(λ)α εἶναι καὶ ἄλλοθεν γνωστόν. Θεὸς Ὕψιστος, ὡς καὶ ὁ ἀετὸς δηλοῖ, εἶναι ὁ Ζεύς. Ὑπάρχουν δύο ἔτι ἐπιγραφαὶ ἀναφέρουσαι Θεὸν Ὕψιστον ἐκ Γόρτυνος. Ὁ Halbherr ἀπέκλινε μᾶλλον νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸν Ἀσκληπιόν[1]. Ἀλλὰ προφανῶς εἰς ὅλας τὰς περιπτώσεις πρόκειται περὶ τοῦ Διός. Δία Ὕψιστον ἀναφέρει ἡ μετρικὴ ἐπιγραφὴ Λατοῦς, SGDI 5083.

4. Μικρὸν τεμάχιον μαλακοῦ λίθου πανταχόθεν πελεκημένον ἔνεκα δευτέρας χρησιμοποιήσεως εἰς νεωτέραν ἐποχήν.

Ἀρτέμιδι εὐ
χὴν Ἐπιτυ[χ
ὴς Θεοδώρ[ου.

Κάτωθεν τῆς ἐπιγραφῆς ἴχνη μεταγενεστέρων γραμμάτων.

5. Βάθρον τετράγωνον κολοβὸν ἐξ ὑποκυάνου τιτανολίθου, πλευρᾶς 0,37, ὕψους 0,20. Εἰς τὸ ἄνω μέρος ὀρθογωνία κοιλότης 0,14×0,17 βάθους δὲ 0,04 πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ ἀναθήματος. Εὑρέθη ἐντετειχισμένη εἰς τὴν οἰκίαν Κωνσταντίνου Τσαντηράκη.

Εἰκ. 35. Χερσόνησος.

Γράμματα ὡραῖα ἀναγόμενα ἴσως μέχρι τοῦ Δ΄. αἰῶνος. Γραφὴ στοιχηδόν. Ὕψος γραμμάτων 0,02. Ἀπόστασις μεταξὺ τούτων 0,02. Διάστιχον 0,01.

Θηραί[α
Ἑρμᾶι ἀνέθηκε.

Τὰ μετὰ τὸ Α λείψανα γραμμάτων ἐν τῷ πρώτῳ στίχῳ φαίνονται νὰ εἶναι Ι καὶ Α. Τὸ

[1] Rendic. dei Lincei IX 1899 11 καὶ X 1900 11 - 12.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

συμπληρωθὲν Θηραία φαίνεται νὰ εἶναι ἄγνωστον, ἀλλ' εἶναι κάλλιστα δυνατόν. Ἂν ὑπῆρχεν ὄνομα πατρὸς θὰ ἀπετελεῖτο ἐκ τεσσάρων τὸ πολὺ γραμμάτων.

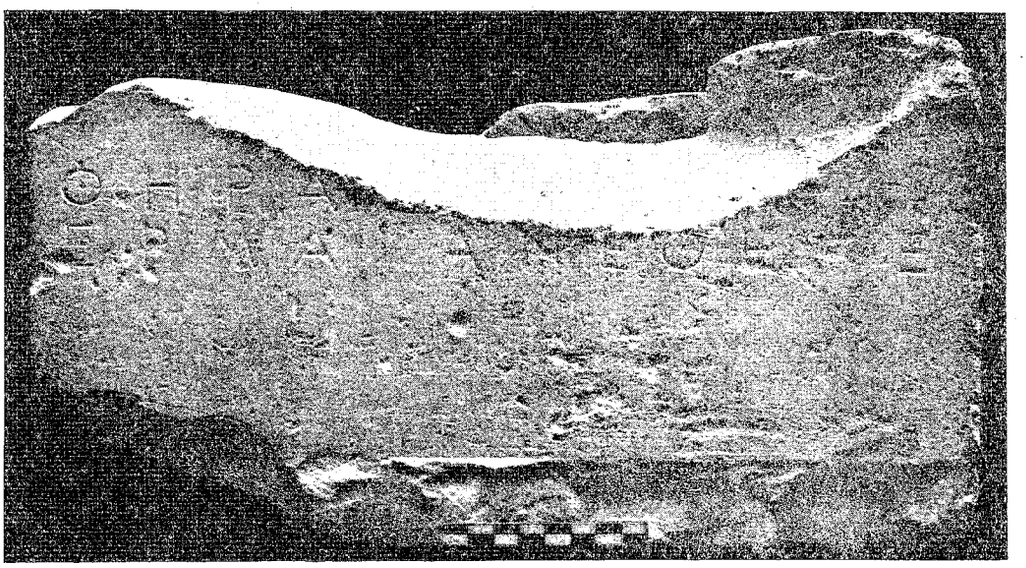
Εἰκ. 36. Χερσόνησος.

6. Ἡ κάτω ἀριστερὰ γωνία στήλης ἐκ λευκοῦ νησιωτικοῦ μαρμάρου. Κάτω ἔφερε κυμάτιον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶχον ἐπίσης χαραχθῆ γράμματα. Ὁ ἀριστερὸς κρόταφος τῆς ἐπιγραφῆς διατηρεῖται, ἓν δὲ μόνον γράμμα ἐκ τῆς ἀρχῆς ἑκάστου τῶν σῳζομένων στίχων εἶναι ἀποκεκρουμένον. Ἄνω καὶ δεξιὰ ἐλλείπει ἀπροσδιόριστον μέρος. Ὑπὸ τὴν στήλην προεξοχὴ (κολοβὴ) πρὸς στερέωσιν ἐντὸς τοῦ τόρμου. Μέγιστον διατηρούμενον πλάτος 0,23. Εὑρέθη ὑπὸ Ἐμμανουὴλ Γιανναράκη εἰς θέσιν Πόλι.

ΕΝ
ΕΥΡΕΣΕΙ -
ΕΣΘΩΝΜΗΘΕΙΣΧ -
ΙΩΝΠ[Α]ΡΕΥΡΕΣΕΙ -
ΕΣΘΩΤΟΙΣΠΙΤΙΜΙΟΙΣ - -
Χ]ΕΡΣΟΝΑΣΙΩΝΠΟΛΙΝΕΣ -
Η ΟΙΠΡΟΤΑΣΔΕΕ - -

1 εν . . . .
παρ]ευρέσει . . . [δικαζ?
εσθων μηθεὶς Χ[ερσονασίων . . .
σ]ίων παρευρέσει [μηδεμιᾷ?
5 εσθω τοῖς ᾽πιτιμίοις . . .
Χ]ερσονασίων πόλιν εσ . . .
η οι πρὸ τᾶσδε ε . . .

Οἱ γνωστοὶ δικανικοὶ ὅροι παρεύρεσις καὶ ἐπιτίμιον καθιστῶσι δῆλον τὸ εἶδος τῆς ἐπιγραφῆς. Ἐπὶ τῶν στ. 4 - 5 ἡ συμπλήρωσις Χ[ερσονα/σ]ίων θὰ ἀπεδείκνυεν ὅτι τῆς ἐπιγραφῆς πρὸς τὰ δεξιὰ ἐλλείπει ἐλάχιστον μέρος. Ἐν τούτοις θεωρῶ τὸ πρᾶγμα λίαν ἀμφίβολον.

Εἰκ. 37. Χερσόνησος.

Στ. 4. Παρευρέσει [μηδεμιᾷ] συνεπληρώθη κατ' ἄλλας κρητικὰς ἐπιγραφὰς (SGDI 5026, 5149).

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

ΣΗΤΕΙΑ

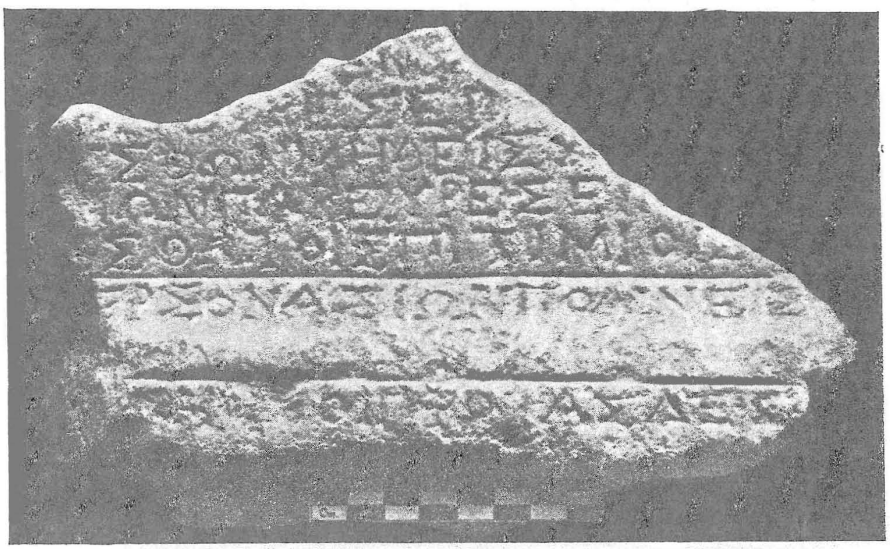
7. Ἐπιτύμβιος στήλη μαλακοῦ λίθου ἀποσταλεῖσα ὑπὸ τῆς ἀστυνομίας. Περιστατικὰ εὑρέσεως ἐλλείπουν. Τὸ ἄνω μέρος φέρει ἀσαφῆ χαράγματα. Ἡ γραφὴ ἀμελὴς καὶ ἐν μέρει διωρθωμένη μεταγενεστέρως ὑπὸ τοῦ χαράκτου:

Ἀγαθον-
είκη καὶ Πα-
ρδάλας καὶ
Διάκων
Τῇ μητρ-
ί καὶ τῷ πα-
τρὶ μνήμης
χάριν.

Κτίστη νέο
υ ἀγωγοῦ Ἐρεν-
νιανῶ τῶ λαμ-
προτάτω.
Ἔργον Ἡρακλείου
ἕως ὧδαι.

Προφανῶς πρόκειται περὶ κατασκευῆς νέου ἀγωγοῦ διὰ τὸ ὑδραγωγεῖον Γόρτυνος, τὸ ὁποῖον ἐπρομηθεύετο τὰ ὕδατά του ἐκ τῆς ὑδατοβριθοῦς περιοχῆς Γέργερης καὶ Ζαροῦ. Ἡ ἐπιγραφὴ διαιωνίζει τὸν χορηγὸν καὶ τὸν ἀρχιτέκτονα. Παλαιογραφικῶς ἀξιοσημείωτος ἡ μορφὴ τοῦ Η.

9. Λεπτὴ πλὰξ μαρμάρου κολοβὴ κάτω ἀριστερά. Ἡ ἐπιγραφὴ σῴζεται ἀκεραία:

Εἰκ. 38. Χερσόνησος.

Τὸ ὄνομα Παρδάλας (ἢ μᾶλλον Παρδαλᾶς;) καὶ τὰ συγγενῆ τούτου (Παρδαλίδης, θηλυκὸν Πάρδαλις) εἶναι κοινὰ εἰς συγχρόνους περίπου κρητικὰς ἐπιγραφάς[1].
Τὸ ὄνομα Διάκων ὑποδηλοῖ ἴσως τὴν πρώτην ἐποχὴν τοῦ χριστιανισμοῦ, ὅστις ὡς γνωστὸν λίαν ἐνωρὶς διεδόθη ἐν Κρήτῃ.

ΓΟΡΤΥΣ

8. Λεπτὴ μαρμαρίνη πλὰξ ἀπολήγουσα ἄνω ἀετοειδῶς. Εὑρέθη μεταξὺ τῶν χωρίων Γέργερη καὶ Ἅγιοι Δέκα (Γόρτυς) εἰς θέσιν Ψαλίδα:

† Ἀναπαύσατο Ἀνασ-
τάσιος ὁ τὴν εὐλα-
βῆν μνήμην μη(ί)
Ἰανουαρίω Δ ἡμ(έρᾳ) Δ
Ἰνδικ(τιῶνο)ς Β̄ +

10. Πλὰξ λεπτοῦ μαρμάρου ὡς καὶ ἡ προηγουμένη:

† Ἀνεπαύσατο Ἀριστέας
ὁ Νεογορτυνείτης, - - -
ὁ τὴν εὐλαβῆν μνήμην,
ἀναγνώστης καὶ πακτω-
τὴς γενάμενος τῆς Θε
σαλονικέων ἁγιωτ(άτης) ἐκλη(σία)ς
Μη(νὶ) Ἰουνίω Ζ̄ ἡμ(έρᾳ) Ζ̄ Ἰνδ(ικτιῶνο)ς Γ +

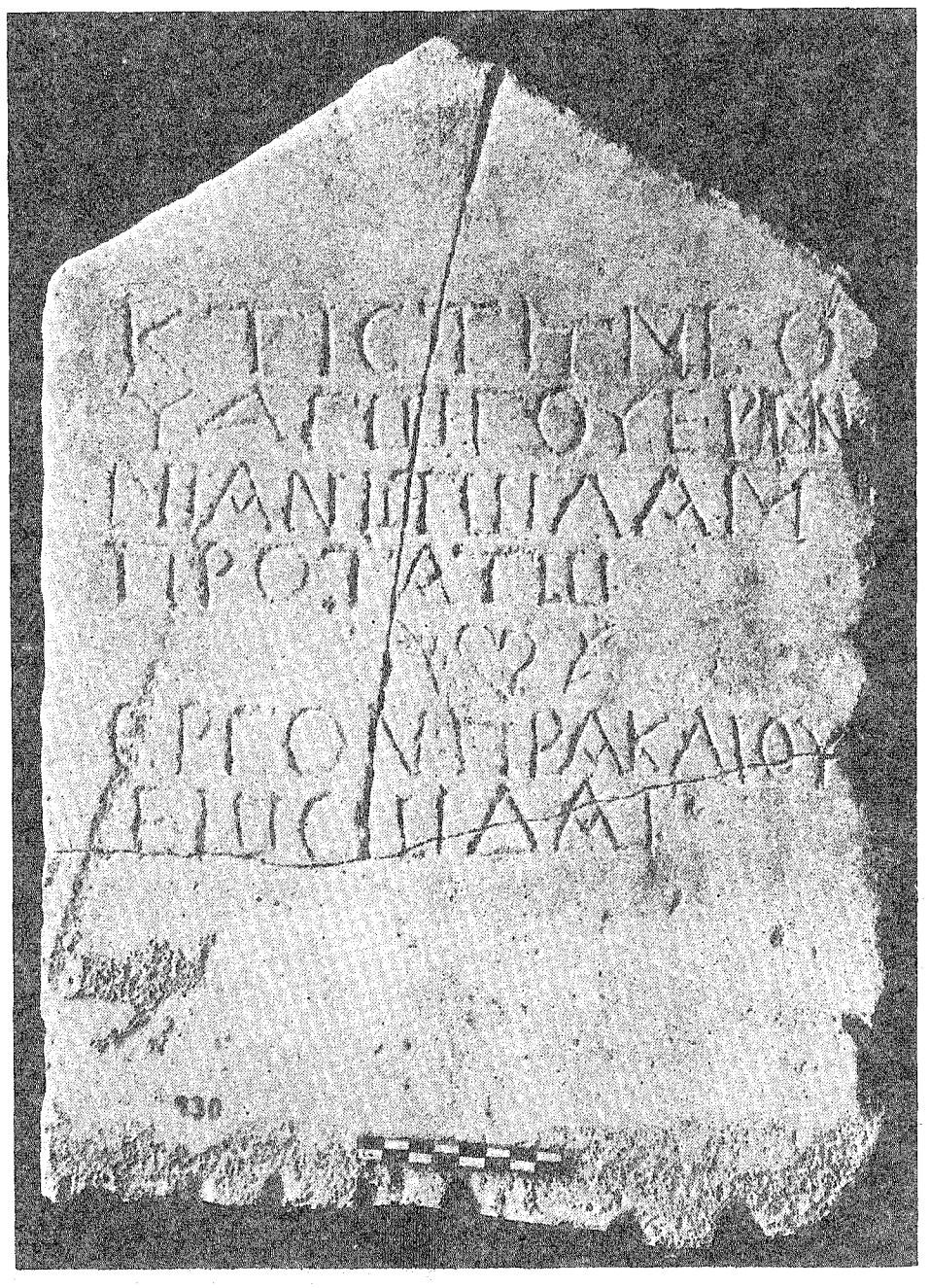
[1] Museo Ital. 3, 622 ἀρ. 39 καὶ 674 ἀρ. 90. AJA XI 1896 561 ἀρ. 40. 590 ἀρ. 72.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

Εἰκ. 39. Σητεία.

Εἰκ. 40. Γόρτυς.

Εἰκ. 41. Γόρτυς.

Εἰκ. 42. Γόρτυς.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

Ἀμφότεραι αἱ ἐπιγραφαί, εὑρεθεῖσαι εἰς τὸ χωρίον Μητρόπολις, κατὰ τὴν περιοχὴν τῆς παλαιᾶς Γόρτυνος, εἶναι ἐκ τῶν ὀλίγων, αἵτινες ἀνήκουν εἰς τὴν πρώτην βυζαντινὴν περίοδον τῆς Κρήτης, ἤτοι πρὸ τῆς κατακτήσεως τῆς νήσου τῷ 824 ὑπὸ τῶν Ἀράβων [1]. Ἀκριβεστέρα

Εἰκ. 43. Λασαία.

χρονολογία εἶναι ἀνέφικτος, ἐφόσον ἀναφέρεται μήν, ἡμέρα καὶ ἔτος τῆς Ἰνδικτιῶνος, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἀριθμὸς ταύτης. Ἐξ ἔτι κολοβὰς ἐπιγραφὰς ἐκ Γόρτυνος τοῦ αὐτοῦ τύπου ἐδημοσίευσεν ὁ Halbherr [2]. Ἐνδιαφέρουσα ἐκ τῶν ἡμετέρων ἐπιγραφῶν εἶναι ἡ δευτέρα, ἕνεκα τοῦ τίτλου Νεογορτυνείτης, ὃν φέρει ὁ μνημονευόμενος Ἀριστέας [1]. Ὁ τίτλος τοῦ ἀναγνώστου μνημονεύεται καὶ εἰς ἄλλην ἐπιγραφήν [2], σπουδαιότερον ὅμως εἶναι, ὅτι ἀναφέρεται ἐκκλησία Θεσσαλονικέων. Προφανῶς πρόκειται περὶ ἐκκλησίας ἐντὸς ἢ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Γόρτυνος, ἀφοῦ ὁ Ἀριστέας ἦτο καὶ πακτωτὴς ταύτης. Πῶς ἡ ἐκκλησία αὕτη εὑρίσκετο ἐκεῖ ἂς ἐρευνήσουν εἰδικώτεροι περὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα [3].

ΛΑΣΑΙΑ

Πόλις ἄλλως ἄγνωστος τῆς Κρήτης, μνημονευομένη ὑπὸ τὸ ἀνωτέρω ὄνομα μόνον εἰς τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων [4]. Τὰ ἐρείπιά της σῴζονται καλῶς, εἰς ἀπόστασιν ἡμισείας ὥρας πρὸς Ἀνατ. τῶν Καλῶν Λιμένων, τοῦ ἱστορικοῦ τούτου καὶ ὡραίου τοπίου τῆς Κρήτης, τὸ ὁποῖον Καλοὶ Λιμνιῶνες λεγόμενον καὶ σήμερον ὑπῆρξε τὸ θέατρον τῆς δραματικῆς περιπετείας τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, ἥτις εἰς τὸ ἀνωτέρω κεφάλαιον τῶν Πράξεων ἐκτίθεται. Τὰ ἐρείπια τῆς Λασαίας περιγράφονται καὶ ὑπὸ παλαιοτέρων περιηγητῶν, κυρίως τοῦ Spratt. Εἰς ἐπανειλημμένας ἐπισκέψεις μου ἐξηκρίβωσα ὅτι, πλὴν τοῦ κυματοθραύστου τὸν ὁποῖον περιγράφει ὁ Spratt καὶ ἀπεικονίζει ἤδη ὁ Basilicata [5] ὑπάρχουν καὶ ἄφθονα ἐρείπια παραθαλάσσια ρωμαϊκῆς καὶ χριστιανικῆς ἐποχῆς. Εἰς μίαν χαράδραν κατάκειται ὁ κολοβὸς κορμὸς ἱματιοφόρου εἰκονιστικοῦ μαρμαρίνου ἀνδριάντος. Περισυνέλεξα ἔτι μικρὸν κορινθιακὸν κιονόκρανον μαλακοῦ λίθου καὶ τὸ κατωτέρω ἐνεπίγραφον ἀνάγλυφον, διασωθὲν φροντίδι τοῦ γυμνασιάρχου Πόμπιας κ. Ἐπαμ. Τσακίρη.

11. Στήλη ἐπιτύμβιος ἐκ χονδροκόκκου νησιωτικοῦ μαρμάρου ἀπολήγουσα ἄνω εἰς ἀέτωμα.

---

[1] Πρβλ. Ξανθουδίδην ἐν Ἀθηνᾶς 15, 124 - 25.

[2] AJA XI 1896 608 ἑξ. Πρβλ. ἔτι Ξανθουδίδην ἐ.ἀ.

[1] Νέα Γόρτυς, ἐφόσον γνωρίζω, δὲν ὠνομάσθη ἐπισήμως ποτὲ ἡ πόλις. Ἴσως πρόκειται περὶ τῆς ἐπανακτισθείσης πόλεως μετὰ τὴν ἐκδίωξιν τῶν Σαρακηνῶν ὑπὸ Νικηφόρου Φωκᾶ. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τόσον ἡ παροῦσα ἐπιγραφὴ ὅσον καὶ αἱ λοιπαὶ ὅμοιαί της πρέπει νὰ καταταχθοῦν εἰς τὴν πρώιμον δευτέραν βυζαντινὴν περίοδον τῆς νήσου.

[2] AJA ἐ.ἀ. ἀρ. 6: Ἀν(αγνώστης) καὶ χαρτουλάριος.

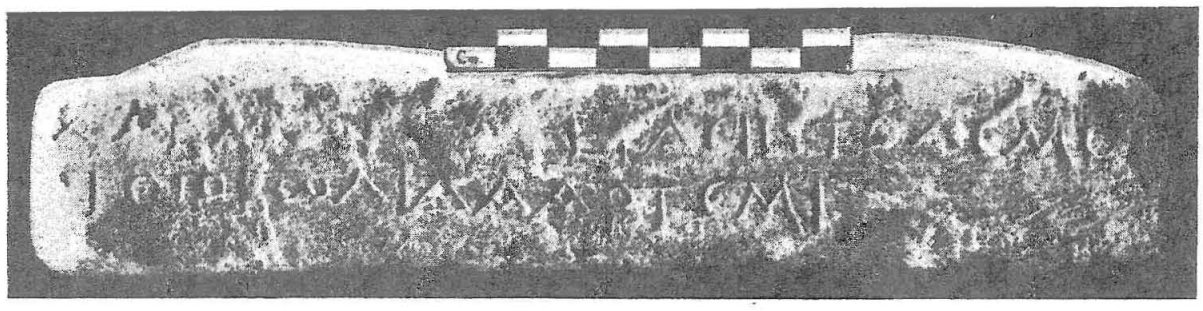
[3] Ἐν Κρήτῃ ὑπάρχουν καὶ σήμερον ἔτι τοιαῦται ἐκκλησίαι μετὰ κτηματικῆς περιουσίας, ἀνήκουσαι εἰς μακρυνὰς περιοχὰς (λ.χ. Ἱεροσολύμων). Ἀποκαλοῦνται Μετόχια εἰς τὴν κρητικὴν διάλεκτον. Πακτωταὶ γενικῶς εἶναι οἱ μισθωταὶ τοιούτων κτημάτων. Ἡ λέξις εὐχρηστεῖ καὶ σήμερον ἐν Κεφαλληνίᾳ, ἴσως καὶ ἀλλαχοῦ. Τὸ εἰς εἶδος ἢ εἰς χρῆμα πληρωνόμενον ποσὸν λέγεται πάχτο.

[4] Κεφ. 27.8. Πρβλ. Σβορῶνον, Numismatique de la Crète Ancienne 323.

[5] Captain T. A. B. Spratt, Travels and Researshes in Crete (1865) I. 349. Fr. Basilicata, χειρόγραφος Ἄτλας τῆς Κρήτης (1615) χάρτης 83.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

Εἶναι λίαν ἐφθαρμένη ὑπὸ τῶν καιρικῶν ἀκρασιῶν. Παριστᾷ τὸ σύνηθες θέμα τῆς νεκρᾶς καθημένης δεξιά, ἀνταλλασσούσης χειραψίαν πρὸς ἑτέραν ὀρθίαν γυναικείαν μορφήν. Μεταξὺ

Εἰκ. 44. Καστελλινά.

τῶν δύο τούτων εἰκονίζονται τὰ τέκνα τῆς νεκρᾶς, μικρὸν παιδίον γυμνὸν καὶ ἔτι μικρότερον ἐνδεδυμένον κοράσιον. Ἡ ἐργασία φαίνεται τοῦ Γ΄. ἢ ἴσως καὶ τοῦ Δ΄. π.Χ. αἰῶνος. Ὕψος 0,62, πλ. 0,34. Ὑπὸ τὴν παράστασιν ἐπιγραφή:

ΧΑΙΡΕΤΕΔΕΟΙΠΑΡΙΟΝΤΕΣ
ΙΕΩ ΔΕΦΙΛΟΣΚΑΤΑΛΕΙΠ
Ω

Χαίρετε δὲ οἱ παριόντες, ἐγὼ δὲ φίλους καταλείπω.

Χαρακτηριστικαὶ ἀντιθέσεις εἶναι ἀφ' ἑνὸς τὸ μεταγενέστερον σχῆμα τοῦ ω μετὰ λίαν ἀνοικτῶν σκελῶν ἀφ' ἑτέρου ὁ ἀρχαϊκὸς τύπος φίλος. Ἐπὶ πλέον ἡ κακὴ καὶ ἀβεβαία χάραξις τῶν γραμμάτων, ἔτι δὲ τὰ σφάλματα, πείθουν ὅτι ἡ στήλη ἐχρησιμοποιήθη εἰς λίαν μεταγενεστέραν ἐποχήν, ὅτε καὶ ἐχαράχθη ἐπ' αὐτῆς τὸ ἐπίγραμμα. Ἐπειδὴ τοῦτο εἰσάγεται διὰ τοῦ συνδέσμου ‹δὲ› εἶναι πιθανόν, (χωρὶς νὰ εἶναι καὶ ἀναγκαῖον), ὅτι ἀποτελεῖ τὸν τελευταῖον στίχον μακροτέρου δακτυλικοῦ (οὐχὶ ἐλεγειακοῦ)

Εἰκ. 45. Ἴνι.

Ἡ ἐπιγραφὴ βρίθει σφαλμάτων τοῦ χαράκτου. Πρόκειται περὶ μονοστίχου δακτυλικοῦ ἐπιγράμματος δυναμένου νὰ ἀναγνωσθῇ:

ἐπιγράμματος. Δυστυχῶς τὸ μουσεῖον Ἡρακλείου δὲν διαθέτει τὰ μέσα (συλλογὴ Kaibel κλπ) ἵνα ἐξακριβωθῇ ἂν τὸ ἐπίγραμμα εἶναι ἤδη γνωστόν.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

ΚΑΣΤΕΛΛΙΑΝΑ ΜΟΝΟΦΑΤΣΙΟΥ

12. Μικρὰ καὶ λεπτὴ πλὰξ φαιοῦ τιτανολίθου, περισυλλεγεῖσα ὑπὸ τῆς ὑπηρεσίας τοῦ μουσείου. Τὸ πλάτος τῆς πλακὸς εἶναι, ἐν τῇ πλευρᾷ τῇ φερούσῃ τὴν ἐπιγραφήν, 0,22 τὸ δὲ πάχος μόλις 0,035. Ἡ ἐπιγραφὴ ἐγένετο γνωστὴ πρὸ τεσσαράκοντα σχεδὸν ἐτῶν ἐξ ἀντιγράφου τοῦ Sir A. Evans, κατὰ τὸ ὁποῖον ἐδημοσίευσε ταύτην ὁ Halbherr, εἶτα δ' ἀνεδημοσιεύθη καὶ ἐν τῇ Συλλογῇ Διαλεκτικῶν ἐπιγραφῶν[1].
Ἐν τούτοις ἀναδημοσιεύεται ἐνταῦθα, διότι ὁ λίθος παρέχει ἄλλην ἀνάγνωσιν:

ΧΑΡΜΑΤ... ΗΡΑCΙΠΤΟΛΕΜΟ[C
ΟΙ ΘΙΟΒΩΛΙΔΑ ΑΡΤΕΜΙ

Τὸ ἀπόγραφον τοῦ Evans ἦτο ὀρθόν, ἐν τούτοις ὁ Halbherr μεταβάλλων δύο γράμματα τοῦ δευτέρου ὀνόματος ἀνέγνωσε Χαρματ[ίων καὶ] Θρασυπτόλεμος, παρεδέχθη δὲ καὶ ὁ Blass. Τὸ πρῶτον ὄνομα κατὰ τὰ σωζόμενα ἴχνη τοῦ Α καὶ Τ ὀρθῶς ἀνεγνώσθη Χαρματίων[2], ἐν τοιαύτῃ ὅμως περιπτώσει δὲν ὑπάρχει ἐπὶ τοῦ λίθου χῶρος εἰμὴ δι' ἓν ἔτι γράμμα. Ἀναγινώσκω λοιπόν:

Χαρματίων κἠρασιπτόλεμος
οἱ Θιοβωλίδα Ἀρτέμι.

ΙΝΙ ΜΟΝΟΦΑΤΣΙΟΥ

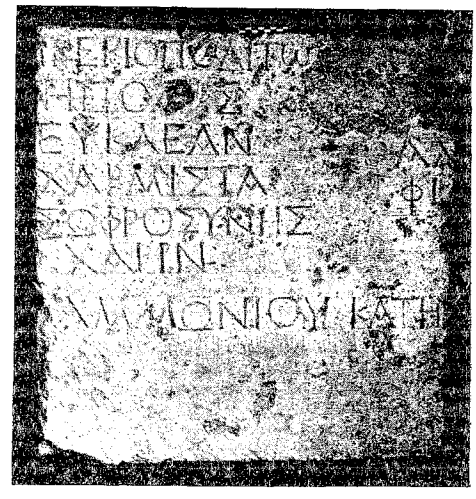
Τὰ εἰς τὸ χωρίον τοῦτο διασῳζόμενα ἀρχαῖα ἐρείπια ἐταυτίσθησαν παρ' ἄλλων πρὸς τὴν Ἴνατον, ἕνεκα τῆς ὁμοιότητος τοῦ ὀνόματος, καὶ παρ' ἄλλων πιθανώτερον πρὸς τὴν Πρίανσον. Τελευταίως ἐξεφράσθη ἡ ὑπόθεσις, ὅτι πρόκειται περὶ περιοχῆς τῶν Ἀρκάδων[3]. Ἀπὸ τὸ Ἶνι προέρχονται πολλαὶ δημοσιευμέναι ἤδη ἐπιγραφαί, εἰς τὰς ὁποίας προστίθενται καὶ αἱ παροῦσαι.

13. Τεμάχιον μαλακοῦ λίθου πανταχόθεν κολοβωμένον πλὴν τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς. Τὸ μέγα σωζόμενον πάχος τοῦ λίθου (0,20) ἀποδεικνύει ὅτι ἐπρόκειτο ἀρχικῶς περὶ εὐμεγέθους βάθρου ἢ λίθου ἀρχιτεκτονικῆς χρήσεως. Μεγάλα κανονικὰ γράμματα:

Ἀρτέμιδι Σω[τείρᾳ
ἁ πόλις ἐπὶ Ἀμ(μ)ω[νίου ?
- - υ Δωνο . . . .

Τὸ ἐπώνυμον Σώτειρα τῆς Ἀρτέμιδος εἶναι καὶ ἐξ ἄλλων ἐπιγραφῶν γνωστὸν καὶ δὴ κρητικῶν (SGDI 5062).

14. Πλὰξ σχεδὸν τετράγωνος μαλακοῦ λίθου, ἥτις ἀπετέλει μέρος μεγαλυτέρου ἀρχιτεκτονικοῦ συνόλου. Ὕψος 0,73, πλάτος 0,68.

Εἰκ. 46. Ἶνι.

ιβεριοπολιτῶν
ἡ πόλις
Εὐκλέαν Α Λ — —
Χαρμίστα Φ Ι — —
σωφροσύνης
χάριν.
Ἀμμωνίου κατη — —

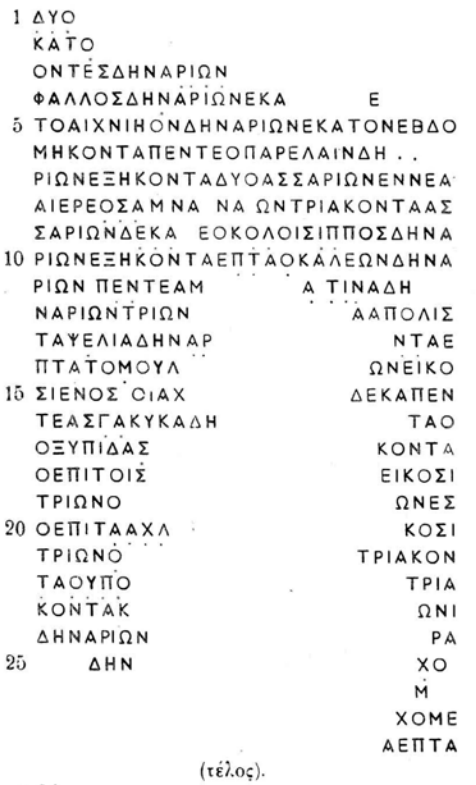
Εἶναι φανερόν, ὅτι πρόκειται περὶ πλειόνων ἐπιγραφῶν κεχαραγμένων παρ' ἀλλήλας. Ἡ μόνη δυνατὴ συμπλήρωσις τῆς πρώτης λέξεως φαίνεται νὰ εἶναι Τιβεριοπολιτῶν. Ὑπάρχει μόνον ἡ δυσκολία ὅτι ἐνῷ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης ὅλον τὸ ὑπόλοιπον μέρος ὑπάρχει ἐπὶ τῆς πλακός, μόνον τὸ Τ θὰ ἔπρεπε νὰ εὑρίσκεται ἐπὶ ἄλλης, ἀριστερὰ τῆς παρούσης κειμένης πλακός. Τιβεριούπολις (τὸ ἐθνικὸν Τιβεριοπολῖται), ἦτο πόλις ἐν Μεγάλῃ Φρυγίᾳ. Ἐπὶ ἄλλης κρητικῆς ἐπιγραφῆς ἀναφέρονται Ἱεροπολῖται, συνήχθη δ' ἐπίσης ὅτι πρόκειται περὶ Ἱεραπόλεως τῆς ἐν Συρίᾳ[1].

15. Μεγάλη στήλη μαλακοῦ λίθου λίαν ἐφθαρμένη καὶ κολοβὴ ἄνω. Δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ φέρει χεῖλος 0,002 ὑψηλόν. Σωζόμενον ὕψος 1,25 πλάτος 0,55.

SGDI 4945.

[1] Halbherr, AJA 1896 573 ἀρ. 53. SGDI ἀρ. 5139.
[2] Τὸ ὄνομα εἶναι γνωστὸν καὶ ἐξ ἄλλης κρητικῆς ἐπιγραφῆς, AJA 1896 564 ἀρ. 46.
[3] M. Guarducci, Historia 6 1932 589 ἑξ., 592.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

(τέλος).

1 δύο — — -
ε]κατο[ν — — —
οντες δηνα[ρίων — — — — — — — — — ὁ]
φαλλὸς δηναρίων ἑκο[τὸν τ]ε [σσάρων
5 ΑΙΧΝΙΗΟΝ δηναρίων ἑκατὸν ἑβδ[ο]
μήκοντα πέντε ὁ ΠΑΡΕΛΑΙΝ δη[να
ρίων ἑξήκοντα δύο ἀσσαρίων ἐννέα
ἁ ἱερε(ω) ς ἀμνά[ς δη]να[ρι]ων τριάκοντα ἀσ-
σαρίων δ[έκα ὁ θ]εοκόλοις ἵππος δηνα-
10 ρίων ἑξήκοντα ἑ[πτ]ὰ ὁ ΚΑΛΕΩΝ δηνα-
ρίων π[έν]τε ἁ μ — — — — — α τινα δη-
ναρίων τριῶν — — — — — α ἁ πόλις
τὰ ψέλια δη[ναρίων — — — — κον]τα ἑ-
πτὰ τὸ μουλ [— — — — — δηναρί]ων εἴκο-
15 σι ἑνὸς οἱ ἀχ[— — — — δηναρίων δ]εκαπέν-
τε ἁ ΣΓΑΚΥΚΑ δη[ναρίων — — — — κον]τα ὁ
ΟΞΥΠΙΔΑΣ [— — — — [δηναρίων — — — κον]τα
ὁ ἐπὶ τοῖς [— — — δηναρίων] εἴκοσι
τριῶν ὁ [— — — — δηναρί]ων ἓξ
20 ὁ ἐπὶ τὰ αχλ [— — εἴ]κοσι
τριῶν ὁ [— — — — δηναρίων τρ]ιάκον
τα ὁ ὑπὸ [— — — — δηναρίων] τριά-
κοντα — — — — — — — — — — — ωνι
δηναρίων— — — — — — — — — — ρα
25 . . . δην[αρίων— — — — — — — —] χο
— — — — — — — — — — — — — μ
— — — — — — — — — — — — — χομε
— — δηναρίων— — κοντ]α ἑπτὰ

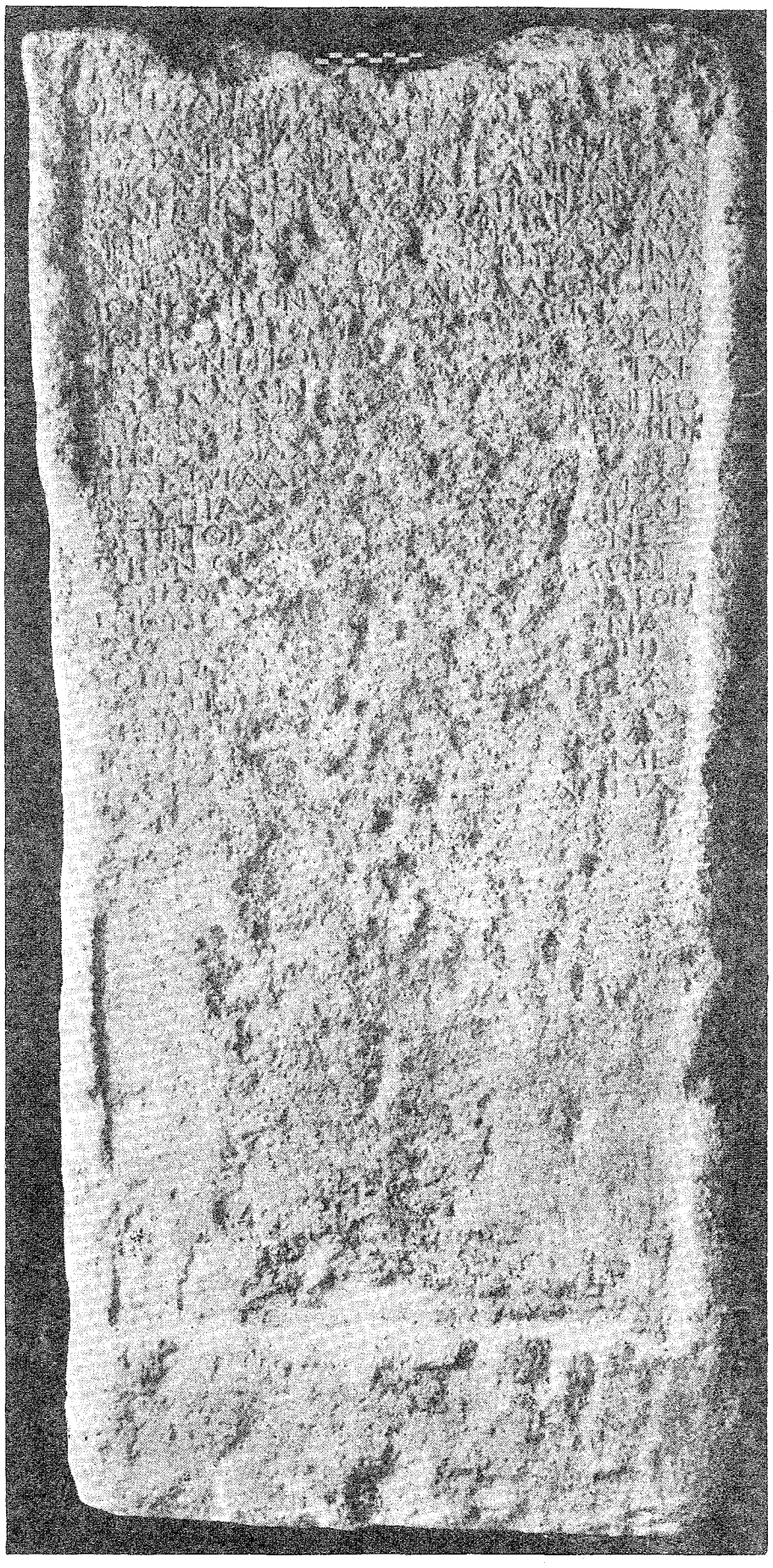
Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη παρουσιάζει ἀσυνήθεις δυσκολίας, διὰ δὲ τῶν ἐπιστημονικῶν μέσων τῆς βιβλιοθήκης τοῦ μουσείου Ἡρακλείου δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ λυθῶσι μερικὰ ζητήματα, ἅτινα ἴσως τύχωσιν ἀπαντήσεως παρ' ἄλλων εἰδικωτέρων. Ἡ ἀρίθμησις διαφόρων ἀντικειμένων, κατόπιν τῶν ὁποίων ἕπεται τίμημα εἰς δηνάρια ἢ δηνάρια καὶ ἀσσάρια, φέρει ἀμέσως εἰς τὸν νοῦν τὸ γνωστὸν διάταγμα τοῦ Διοκλητιανοῦ περὶ διατιμήσεων [1]. Ἐν τούτοις ἐνταῦθα δὲν πρόκειται περὶ ἐδωδίμων οὔτε ἄλλων ἀντικειμένων κοινῆς χρήσεως, πάντα δὲ τὰ ἀναφερόμενα εἶναι ἀσυνήθη πράγματα (φαλλὸς) ἢ λέξεις ἀκατάληπτοι. Πιθανῶς πρόκειται περὶ ἀριθμήσεως ἀντικειμένων ἱεροῦ τινος. Ἀλλὰ τί δηλοῦσιν αἱ τιμαί; Πώλησις ἀποκλείεται, διότι ἀντικείμενα ὡς ὁ φαλλὸς βεβαίως δὲν ἐπωλοῦντο. Ἴσως πρόκειται περὶ δαπάνης διὰ τὴν κατασκευήν, ἐπισκευὴν ἢ ἀγορὰν τῶν μνημονευομένων εἰδῶν. Τὰ εἴδη ταῦτα εἰσάγονται πάντοτε κατ' ὀνομαστικὴν διὰ τῶν ἄρθρων ὁ, ἁ, τό, τὰ καὶ ἐπακολουθεῖ τὸ τίμημα κατὰ πτῶσιν γενικήν. Τοῦ μονοτόνου τούτου περιεχομένου ἐξαίρεσιν φαίνεται νὰ ἀποτελῇ ἡ ἐν στ. 12 παρεμβολὴ «ἁ πόλις». Ἐκ τῶν ἀναφερομένων εἰδῶν καταληπτὰ εἶναι ὁ φαλλὸς (στ. 4), ὁ θεοκόλοις ἵππος (στ. 9) ἂν ἡ συμπλήρωσις εἶναι ὀρθὴ καὶ τὰ ψέλια (στ. 13). Τὸ ἐν στ. 10 ΚΑΛΕΩΝ ἴσως δύναται νὰ ἀναγνωσθῇ καλεών ὡς ἕτερος τύπος τοῦ καλιά, ἥτις ἔχει παρὰ Ψευδοφωκυλίδῃ καὶ Θεοκρίτῳ. Τὰ ὑπόλοιπα ἀνανάγνωστα ὀνόματα φέρουν ἴσως ἐσφαλμένην ὀρθογραφίαν ἢ ἔτι πιθανώτερον εἶναι μεταγραφαὶ ξένων λέξεων, εἰλημμένων ἔκ τινος μὴ ἑλληνικῆς γλώσσης. Ἡ παλαιὰ μινωικὴ τοιαύτη καὶ αἱ Ἐτεοκρητικαὶ ἐπιγραφαὶ τῆς Πραισοῦ ἔρχονται φυσικὰ πρῶται εἰς τὸν νοῦν, ἀλλὰ καλὸν θὰ εἶναι νὰ μὴ προχωρήσῃ τις περισσότερον εἰς τὸν κατήφορον τῶν εἰκασιῶν.

ΚΟΠΤΙΚΟΝ ΥΦΑΣΜΑ ΕΞ ΑΙΓΥΠΤΟΥ

Τὸ ἐν Ἡρακλείῳ Σῶμα Προσκόπων προσέφερεν εἰς τὸ μουσεῖον Ἡρακλείου διὰ τοῦ ἐφόρου του κ. Στυλ. Κατεχάκη τεμάχιον κοπτικοῦ ὑφάσματος, (εἰκ. 48) ὅπερ ἔλαβε δῶρον κατά τινα εἰς Αἴγυπτον ἐκδρομήν του. Τὸ τεμάχιον τοῦτο, διαστάσεων 0,175×0,12 φέρει εἰς ἑκάστην τῶν μακρῶν πλευρῶν του ἀνὰ δύο παραλλήλους γραμμὰς κατὰ δὲ τὸ μέσον τὴν κυρίως παράστασιν,

[1] Τὰ πληρέστερα ἀντίτυπα τῶν ἑλληνικῶν μεταφράσεων ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ Στάη ΑΕ 1899 147 ἑξ., ἔνθα καὶ περαιτέρω βιβλιογραφία.

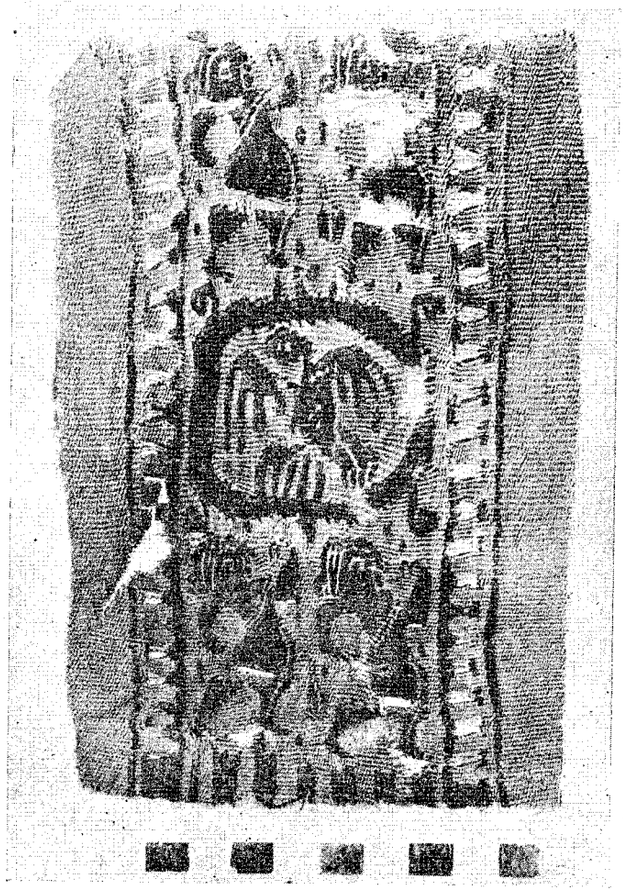
Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

Εἰκ. 47. Ἴντ.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

ἅπαντα ὑφαντὰ διὰ μέλανος ἐπὶ τοῦ ὑπολεύκου πεδίου: Κατὰ τὸ κέντρον πτηνοειδὲς ὄν (ἀετός;) ἐντὸς κυκλικοῦ πλαισίου φέροντος τέσσαρα σπειροειδῆ ἐξαρτήματα. Δύο ἀνθρώπιναι μορφαὶ ἄνωθεν καὶ ἕτεραι δύο κάτωθεν, μὲ εἶδος τελαμῶνος ἐπὶ τοῦ στήθους, βαδίζουσι πομπωδῶς πρὸς δεξιὰ μὲ τὴν μίαν χεῖρα ὑψωμένην καὶ τὴν ἄλλην κάτω καὶ ὀπίσω αἰωρουμένην. Ἐκ μέρους τοῦ Dr Volbach (διαμέρισμα πρωτοχριστιανικῆς τέχνης τοῦ μουσείου Βερολίνου) ἔλαβον τὴν ἀκόλουθον σημείωσιν, μεσολαβήσει τοῦ καθ. Rodenwaldt, ἐφ' ᾧ θερμαὶ εὐχαριστίαι μου ἀποτείνονται πρὸς ἀμφοτέρους καὶ ἐντεῦθεν: «Πιθανῶς ταινία ἐκ χειρίδος. Κοπτικόν, περίπου 6ου μ. Χ. αἰῶνος. Ὁ τόπος εὑρέσεως δὲν εἶναι καθορίσιμος. Πιθανῶς Μέση Αἴγυπτος, ἐπειδὴ ὑπάρχει ὁμοιότης πρὸς τὰ ἐκ Κροκοδειλουπόλεως ὑφάσματα».

Εἰκ. 48. Κοπτικὸν ὕφασμα ἐξ Αἰγύπτου.

Ἡράκλειον, Δεκέμβριος 1933.

ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 05:45:09 EEST - 216.73.217.38

Τιμὴ ἑκάστου τόμου τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου
μετὰ τοῦ Παραρτήματος . . . . . δραχμαὶ 250.

Ἐν Ἀθήναις, Τυπογραφεῖον Ἑστίας — 1931.

Institutional Repository - Library & Information Centre - University of Thessaly
03/05/2026 06:45:00 EEST - 216.73.216.36